

ΝΑΥΠΛΙΑΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

II (1995)

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΝΑΥΠΛΙΕΩΝ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η επιτυχία που είχε η έκδοση του πρώτου τόμου των “ΝΑΥΠΛΙΑΚΩΝ ΑΝΑΛΕΚΤΩΝ” άνοιξε το δρόμο για την έκδοση του δεύτερου τόμου. Το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Ναυπλιέων υιοθέτησε ασμένως την πρόταση του Δημάρχου κ. Γεωργίου Τσούρνου για την έγκριση της έκδοσης και η Επιτροπή Ύλης προχώρησε στη συγκέντρωση της ύλης. Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια για να παρουσιαστεί στο αναγνωστικό κοινό ένας τόμος με ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ύλη. Η εργασία ολοκληρώθηκε και ήδη τίθεται υπό την κρίση σας.-

Η Επιτροπή Ύλης

Γεώργιος Αθ. Χώρας

ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΣΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗΝ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΝ (1821 - 1831)

1.- Εισαγωγικά. 2.- Πληθυσμός και κοινωνικές ομάδες του Ναυπλίου (1825). 3.- Οι ξένοι στο Ναύπλιον κατά χώραν καταγωγής. 4.- Ο τοπικισμός - ο μακροαίτισμός. 5.- Η Οθωμανική μειονότητα του Ναυπλίου (1825). 6.- Επώνυμοι ξένοι στο Ναύπλιον και η προσφορά τους κατά τα προ και τα Καποδιστριακά χρόνια. 7.- Σχέσεις Ελλήνων και ξένων στο Ναύπλιον. 8.- Η γλωσσομάθεια στο Ναύπλιον. 9.- Οι “ετερόχθονες” Έλληνες και οι αλλοδαποί. 10.- Οι Φιλολογικοί Σύλλογοι Ναυπλίου και οι ξένοι. 11.- Ξένοι διπλωμάτες και μυστικοί πράκτορες στο Ναύπλιον. 12.- Επιλεγόμενα.

1.- Εισαγωγικά.

Ενώ το Ναύπλιον κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας είχε περίπου 6.000 κατοίκους, εκ των οποίων μόνον οι περίπου τριακόσιοι ήσαν Έλληνες εμπορευόμενοι και ψαράδες, εγκατεστημένοι στην πάνω γειτονιά της πόλεως, και μερικοί ακόμη Αρμάνιοι και Εβραίοι έμποροι μετάξης, μετά την απελευθέρωση (Νοέμβριος 1822) η ασφυκτικά οχυρωμένη πόλις και ο περίγυρός της κατεκλύσθη με νεοφερμένους κατοίκους, από όλα σχεδόν τα ελληνικά τουρκοκρατούμενα μέρη.

Το πλήθος των νέων αυτών κατοίκων, που κατά μεταναστευτικά κύματα, μεταξύ των ετών 1823, 1826, 1830 και 1832, έσπευσαν να εγκατασταθούν στο Ναύπλιον, μετά μάλιστα την ονομασία του ως πρωτεύουσής πόλεως (1823), συνιστά το λεγόμενον προσφυγικόν ζήτημα και εδημιούργησε πολλά οικιστικά, υγειονομικά, κοινωνικά προβλήματα κυρίως όμως προέκυψε από την εσωτερική αυτή μετανάστευση στο Ναύπλιον μια κοινωνία σύνθετη και αντιπροσωπευτική.

Τούτο φαίνεται από τις κοινωνικές ομάδες, από την σύνθεση του Ναυπλιακού πληθυσμού, η οποία ειδικότερα μας ενδιαφέρει, αφού στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε τους ξένους, που κατοικούν ή διακινούνται και δρουν τότε στο Ναύπλιον, αφ' ενός, και αφ' ετέρου να διερευνήσουμε, κατά το δυνατόν, ποια ήταν η κοινωνική - πολιτιστική τους επίδραση, δεδομένου ότι πολλοί εξ αυτών κατέχουν υπεύθυνες θέσεις και ασκούν ευρύτερη επίδραση, σαφώς και πολιτική, στην οποίαν όμως μόνον παρεπιπτόντως θα αναφερθούμε.

2.- Πληθυσμός και κοινωνικές ομάδες του Ναυπλίου (1825).

Κατά την μερική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου του μηνός Αυγούστου 1825 και την γενική απογραφή του μηνός Νοεμβρίου του ίδιου έτους, προέκυψε ότι έμεναν τότε εντός των τειχών της πόλεως 10.276. Ο αριθμός αυτός υπολογίζεται διπλάσιος, εάν συνυπολογισθούν και όσοι μη απογραφέντες έμεναν τότε στους δρόμους, σε υπόστεγα, σε καλύβες ή φυσικές κοιλάτητες έξω της πόλεως, στο σημερινό προάστειο "Πρόνοια"¹ μέχρι και τα υψώματα του λόφου της Ευαγγελιστρίας.

Στα δεδομένα αυτής της απογραφής² διαβάζομε τα ονόματα, τα επώνυμα, την ηλικία, τον αριθμό ενοίκων κατά οικία (οι δρόμοι τότε εχαρακτηρίζονταν με αραβικούς αριθμούς και όχι με ονόματα) και κατά κατηγορίες τόπου προέλευσής τους: Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάς, Άγραφα - Πίνδος, Ήπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, Κωνσταντινούπολις, Επτάνησος, Κρήτη, Δωδεκάνησος, Νήσοι Ανατολικού Αιγαίου, Κυκλάδες, Νήσοι Σαρωνικού, Νήσοι Βορείου Αιγαίου, Μοσχονήσια, Κύπρος, Μικρά Ασία. Ακολουθούν οι απογραφόμενοι αγνώστου περιοχής, εκείνοι οι χωρίς ένδειξη τόπου καταγωγής και επιτάσσονται οι Έλληνες εκ της διασποράς και οι ξένοι, οι οποίοι και ιδιαίτερα εδώ μας ενδιαφέρουν.

Σημειωτέον ότι το σεβαστόν ποσοστόν των Μικρασιατών στο Ναύπλιον, κατ' όνομα και επάγγελμά τους, βλέπομε και στα πρακτικά της δίκης, μεταξύ των πολλών εκείνων, που ανεκρίθησαν για την δολοφονίαν του Κυβερνήτη στο Ναύπλιον³.

3.- Οι ξένοι στο Ναύπλιον κατά χώραν καταγωγής.

Οι ξένοι στο Ναύπλιον κατά την απογραφήν του 1825 ήσαν οι εξής, κατά κοινή συγκατοίκηση απογραφόμενοι, δηλαδή κατά οικίαν εντός των τειχών διαμένοντες. Παραθέτομε τα ονόματά τους, μεταγγραμμένα στην Ελληνική, όπως καταχωρίζονται στους απογραφικούς πίνακες, δημοσιευμένους από τον Χρήστο Ρέππα⁴. Οι δε σημειούμενοι μετά από κάθε όνομα αριθμοί σημαίνουν τον αριθμό των προσώπων, που διαμένουν στην αυτή οικία υπό τον επωνύμως αναγραφόμενον. Αυτοί ήσαν ξένοι εξαιρέσει των οικιακών βοηθών, που από τα ονόματά τους φαίνεται ότι είναι Έλληνες, όπως ελληνικής καταγωγής ήσαν και οι εκ Βουλγαρίας προερχόμενοι.

ΙΤΑΛΟΙ:

- Κοντ, Γάμπας, αξιωματικοί, με συνοίκους: Μοράντι, Μόρι, Κ. Πόρρο, που ήταν Μιλανέζος, και ένας μη ονομαζόμενος Γραμματέας της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος. Με τους ανωτέρω διέμενε ένας δούλος, προφανώς ελληνικής καταγωγής.

- Ιωσήφ Αμπάτης Κόρσκα, ταγματάρχης.

- Φραντζέσκο Καπούρα, Γενοβέζος - βιβλιοδέτης (άτομα 2).

- Μικέλης, Ροκαδίλα, Πιγιωτέτζος αξιωματικός (2).

ΓΑΛΛΟΙ:

- Γαρέλης, αξιωματικός (άτομα 6).
- Καπ. Καβάλος, αξιωματικός του Τακτικού Στρατού.
- Λομπάρδι μουσιού (άτομα 2).
- Μαΐς, γραμματεὺς των Εξωτερικῶν.
- Μπαίς μουσιού, ιατρός, (άτομα 2).
- Κορνέλ Ορνό μαδάμ κολ: αλτελ. (=αξιωματικός πυροβολικού)..... (άτομα 2).
Σπύραϊνα χήρα (προφανῶς ελληνίδα στην υπηρεσία του).
- Φάμπρικα (δηλ. το εργοστάσιο προφανῶς των κανονιοσφαιρῶν)..... (άτομα 2),
στο οποίο εργάζονται και "Γάλλοι δουλευτάδες 7".
- Φραντζέζος χωρὶς ὄνομα 1
- Ἄλλοι δύο αξιωματικοὶ τακτικοί.
- Γάλλοι και ο καπετάν Στρατῆς 3
- Ἄρξαντες, αξιωματικός του Τακτικού Στρατοῦ 1
- General Roche, αξιωματικός Τακτικού 3
- Δικρός, » » 1
- Ρομπέρ, » » 1
- Κολονέλ Φαβιέρ, » » 3
- Φριγανέ, » » 1
- Αικατερίνη παπὰ Λέκκα, χήρα, 2

ΕΛΒΕΤΟΙ:

- Δύραβις, οφφικιῶλος Τακτικού (άτομα 2).

ΟΛΛΑΝΔΟΙ:

- Σελανουά, Αυγούστο, επιθεωρητῆς Τακτικού.
- Σπαζέφ 1
- Τομπέρ 1

ΓΕΡΜΑΝΟΙ:

- Ισιάδερ, οφφικιῶλος Τακτικού, με 6 συντρόφους του Γερμανοῦς, ἐξ ὧν εἰς
Ιταλός, ὅλοι εἰς το Τακτικόν, Πεζικόν τε και Ἱππικόν.
- Ζέρτοβιζ, αξιωματικός 2

ΑΥΣΤΡΙΑΚΟΙ:

- Τζιοάννης Μάντης, καπουμπάντας 6

ΣΕΡΒΟΙ:

- Καπ. Κώστας, σημαιοφόρος του Γεν. 5
- » » 2

ΑΛΒΑΝΟΙ:

- Μάνος, μπουλουκτζῆς του Κανέλλου 2

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ:

- Γεώργιος Βυτινῆς, στρατιώτης Τακτικού 3
- Ηλίας Παπουτζῆς 2
- Καπ. Κωνσταντῆς, μπουλουξῆς Α. Δούκα, 4
- Κ: Κότζιος, σμιδρακλῆς, 5
- Μήτρος, στρατιώτης 3

- Παύλος Σόφιαλης.....	2
- Σίμος Ρουχτζουκλής, δουλευτής.....	3
- Στάικος.....	2
- Χ. Μπαϊρακτάρης, οπλαρχηγός.....	1
ΟΥΓΓΡΟΙ:	
- Μιχαήλ.....	1
ΡΟΥΜΑΝΟΙ:	
- Νικ. Μενόβιτς, Βουκουρεστιάκος έμπορος.....	1
ΡΩΣΣΟΙ:	
- Γαβριήλ, βιβλιοδέτης.....	1

Σε πολλά από τα αναγραφόμενα πρόσωπα αναφέρεται και η ηλικία των απογραφομένων, που κατά μέσον όρον εκυμαίνεται ολίγον προ, ολίγον μετά τα τριάντα χρόνια.

ΤΟΥΡΚΟΙ:

- Αλή Πασιάς και Μουαφούζ πασιάς..... 70, οι οποίοι τελούσαν υπό περιορισμόν, όπως προκύπτει και από την ακόλουθη σημείωση του απογραφέως: "εις φύλαξιν ευρίσκονται με τα χαρέμια των και με τους δούλους των ψυχαί 62 και φύλακες από το Τακτικόν 8". Άρα οι τελευταίοι οκτώ φύλακες ήσαν Έλληνες του Τακτικού Στρατού.

ΕΒΡΑΙΟΙ:

- Σαμουηλίνα χήρα..... 3

Από άλλες πηγές⁵ γνωρίζομε ξένους, που ήρθαν ευθύς μετά την απογραφή ή έπεσαν στην ευρύτερη Ναυπλιακή περιοχή προ της απογραφής, αγωνιζόμενοι εις το πλευρόν των Ελλήνων οπλαρχηγών, όπως ο χιλιάρχος Γκουμπερνάτη, που είχε μάλιστα πληγωθή πολεμώντας στην έφοδο για την απελευθέρωση του Ναυπλίου και μετά αγωνίσθηκε ηρωικά στην πολύνεκρο μάχη του Πέτα (Ιούλιος 1822), ενώ η περαιτέρω πολιτεία του ήταν επαμφοτερίζουσα, ίσως λόγω του δεσμού του με μίαν Αράβισσαν, εκ της οποίας είχε αποκτήσει και υιόν κ.τ.λ.

Υπενθυμίζομε ακόμη τον στρατηγόν Ιωσήφ Rosaroll από την Napoli της Ιταλίας, που απέθανεν άρρωστος στο Ναύπλιον, τον Οκτώβριο 1825, τον ιδεολόγο Γερμανό Spreijh από την Βάδη, που διεσώθη της καταστροφής του Πέτα, έζησε μετά για λίγο στο Ναύπλιον, όπου και απέθανε τον Οκτώβριο του 1824. Στο Ναύπλιον επίσης απέθανε πρόωρα τον Σεπτέμβριο 1825 ο μηχανικός Montanelli από την Brescia της Ιταλίας, που είχε εργασθή κατά διαταγήν του Φαβιέρου στα οχυρωματικά έργα των Μύλων του γειτονικού Άργους.

Γενικώς υπενθυμίζομε ότι στο Ναύπλιον ήδη από το 1824 το τακτικό στρατιωτικό σώμα υπό τον συνταγματάρχην Παν. Ρόδιον εστελεχώθη με γνωστούς στρατιωτικούς φιλέλληνες, όπως τον Γάλλον συνταγματάρχην Garel, τον Κορσικανόν Abbati, τον Ιταλόν Morri και άλλους το ίδιο συνέβη με το Πυροβολικόν και

το Ιππικόν σώμα, ενώ η Γερμανική Λεγεών με συμμετοχή Γαλλοελβετών υπό τον Κεφαλάν Ολύμπιον και τον Γερμανόν Dittmar προσέφερε τις υπηρεσίες της στο Ναύπλιον από τον επόμενον μήνα της απελευθερώσεώς του (Δεκέμβριος 1822).

Υπενθυμίζω ακόμη την ευγενή και μεγαλόψυχο πλειάδα των Αμερικανών Φιλελλήνων⁶, που ήλθαν εκείνα τα χρόνια στην Πελοπόννησο και ειδικότερα στο Ναύπλιον, όπως τον William Townshend Washington, μακρινό συγγενή του ομώνυμου Αμερικανού προέδρου.

Ο Washington ήλθε στο Ναύπλιον απεσταλμένος του Φιλελληνικού Κομιτάτου της Βοστώνης και τον συναντούμε εδώ κατά τα αμέσως επόμενα δύο χρόνια. Είναι γνωστές οι προσπάθειές του για την διοργάνωση “Ξένης Λεγεώνας” όπως την έλεγαν, εκ ξένων Φιλελλήνων Αμερικανών και Άγγλων, για την οποία είχε ο Washington πολύ μερμηνήσει και ταξιδεύσει συνεννοούμενος και είχε υποβάλλει συγκεκριμένες προτάσεις, που τελικά δεν έγιναν δεκτές από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος. Τον Ιούλιον 1827, ο Washington έπεσε θύμα αδέσποτης βόμβας, που είχε ριφθή από το Παλαμήδι, κατά τη γνωστή διαμάχη μεταξύ των δύο Φρουραρχών Θεοδωράκη Γρίβα και Νάσου Φωτομάρα.

Γνωστός είναι ακόμη ο αμφιλεγόμενος Αμερικανός στρατιωτικός John M. Allen, που έρχεται στο Ναύπλιον τον Δεκέμβριον 1824, προσέφερε στη συνέχεια τις υπηρεσίες του στα μεσσηνιακά πεδία των μαχών, οπότε χάνομε τα ίχνη του.

Τον Ιούλιον 1825 ήλθε στο Ναύπλιον με ένθερμα συστατικά γράμματα του Φιλελληνικού Κομιτάτου της Βοστώνης ο Estwick Evans, δικηγόρος και βουλευτής της ιδιαιτέρας του πατρίδος της Πολιτείας New Hampshire και συγγραφέας ο ίδιος ταξιδιωτικών εντυπώσεων, χαρακτηριστικός τύπος του ρομαντικού και θεωρητικού φιλέλληνας γι’ αυτό δεν κατώρθωσε να παραμείνη και να δεχθή εδώ την σκληρή πραγματικότητα, ίσως και διότι ήταν οικογενειάρχης - πατέρας τεσσάρων παιδιών. Ανεχώρησε λοιπόν από την Ελλάδα μετά ολιγοήμερη εδώ παραμονή. Παρέμεινε όμως συνεχώς φιλέλληνας και ζηλωτής του αγώνος των Ελλήνων.

Ο Jonathan Peckham Miller είναι ο έμπειρος Αμερικανός στρατιωτικός, που ήλθε δυο φορές στην Ελλάδα μεταξύ 1824 και 1827. Επολέμησε γενναία στους Μύλους υπό τον Υψηλάντη κατά του Ιμπραήμ (1825) και έζησε για μικρά χρονικά διαστήματα στο Ναύπλιον, απ’ όπου σώζονται και επιστολές του.

Ο George Jarvis, Αμερικανός και αυτός αγωνιστής και φιλόανθρωπος, πρωτοέφθασε στην Ύδρα την 3 Απριλίου 1822 με το γνωστό Άγγλο φιλέλληνα Άστιγξ, στην συνέχεια έλαβε μέρος στην πολιορκία του Ναυπλίου, όπου προσωρινώς εγκατεστάθη, και συνειργάσθη στενά με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη αλλά και τον Γεώργιο Καραϊσκάκη πρόσφερε και αυτός πολύτιμες υπηρεσίες στον αγώνα κατά της εισβολής του Ιμπραήμ απεβίωσε όμως ενωρίς από ασθένεια, την 11 Αυγούστου 1828 και ετάφη στο Άργος με τιμές Αντιστρατήγου.

Σπουδαίος γιατρός, ανθρωπιστής και φιλεύσπλαχνος ήταν ο Samuel Gridley Howe, που ήλθε τέσσερες φορές στην Ελλάδα. Πρωτοέφθασε στο Ναύπλιον τον Δεκέμβριον του 1824 και εργάσθηκε με άπειρο ενθουσιασμό και αυταπάρηση, προσφέροντας ανεκτίμητες υπηρεσίες. Πολέμησε ο ίδιος σε μάχες, έλαβε μέρος

σε εκστρατείες πολεμικές, περιποιήθηκε αμέτρητους πληγωμένους, έκαμε πολλές χειρουργικές επεμβάσεις, διοργάνωσε και διηύθυνε νοσοκομεία, περιέθαλψε πτωχούς και πρόσφυγες σ' όλη την χώρα. Από τον Ιανουάριο μέχρι τον Οκτώβριο 1826 υπηρέτησε ως πρώτος χειρουργός στα δυο νοσοκομεία του Ναυπλίου “εκπληρών άόκνως και με κοινήν ευχαρίστησιν το χρέος του”, ως προκύπτει από έγγραφον ευαρεσκείας προς τον ίδιον της Ελληνικής Κυβερνήσεως, μετά το τέλος της Ναυπλιακής θητείας του, οπότε διωρίσθη αρχιχειρουργός ιατρός του Στόλου επί του πλοίου “Καρτερία”. Πολύ εύγλωπτες του ψυχικού του κόσμου είναι οι ενθυμήσεις του προσωπικού του ημερολογίου.⁷

Έτσι με τον μικτό αυτό πληθυσμό, προέκυψε στο Ναύπλιον από τα πρώτα επαναστατικά χρόνια μια πολύ ενδιαφέρουσα κοινωνία, πολύ αντιπροσωπευτική του καθ' όλου ελληνισμού και προβληματική, ζωντανή, δυναμική κοινωνία.

Δεδομένου ότι η Επανάσταση μαζί με την ελευθερία έφερε τούτο το μεγάλο καλό στον τόπο: την επικοινωνία, τον συγχρωτισμό των μέχρι τότε απομονωμένων υπό ξενική κυριαρχία ελλήνων.

Ειδικότερα, στο Ναύπλιον, η ανάμειξις των γηγενών μετά των προδφύγων, των φιλελλήνων μετά των Ελλήνων, των λογίων, των εμπόρων, των τεχνιτών, δημιουργεί ένα πλούτον κοινωνικόν, μίαν ζύμωσιν με ανάλογα προβλήματα και οφέλη.⁸

Οι Ναυπλιώτες αποκτούν πολλαπλασίαν πείραν, ζουν έντονα τα δραματικά γεγονότα των επομένων χρόνων της Επανάστασεως. Σε πολλά από αυτά είναι οι ίδιοι δράντα πρόσωπα ή αυτόπτες μάρτυρες ή πάντως είναι συγγάτοικοι ή φίλοι των πρωταγωνιστών.

Η επικοινωνία, λοιπόν, για την οποία μιλούμε, δημιουργεί μίαν αντίδοσιν. Και υπήρχε τότε στο Ναύπλιον μεγάλη αντίδοσις και περιχώρησις δυνάμεων κοινωνικών, πνευματικών, πολιτιστικών. Υπήρχε όμως και πολύς τοπικισμός.

4.- Ο τοπικισμός - ο μωραϊτισμός

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι είχαμε τότε στο Ναύπλιον δύο ομάδες ξένων, τους όλως ξένους, δηλαδή τους φιλέλληνες αλλοδαπούς, και τους μη ντόπιους Έλληνες, τους ετερόχθονες, όπως τους έλεγαν τότε. Αυτοί ήσαν γενικώς οι μη Μωραϊτες. Και μη παραξενευθήτε για το διαχωρισμό αυτό, διότι έτσι τότε διεκρίθησαν οι πρώτοι εκείνοι ελεύθεροι Έλληνες μέσα στην ίδια την συνείδησή τους. Υπήρξε ως γνωστόν από τα πρώτα επαναστατικά χρόνια διάχυτο πνεύμα τοπικισμού και Μωραϊτισμού⁹, το οποίον επετάθη στα καποδιστριακά χρόνια με την δυναμική παρουσία στην πολιτική και κοινωνική ζωή του Ναυπλίου των μη ντόπιων, δηλαδή των Φαναριωτών και των Επτανησιωτών.

Αναφέρομε χαρακτηριστικά ότι μάταια εξηγούσαν στον Κολοκοτρώνη, που δεν παρέδιδε το Ναύπλιον στην νεοεκλεγείσα κυβέρνηση Κουντουριώτη (Σεπτέμβριος 1823): ότι τέλος πάντων είναι “κτήμα εθνικόν”, δηλαδή ανήκει εις όλους τους Έλληνας. Όταν τελικώς ο Γέρος του Μωριά επείσθη, έγγραψε προς τον γιο του Πάνο: “Ιδού παραδίδω το Ναύπλιον, πλην δεν το παραδίδω εις άλ-

λους, το παραδίδω εις τους Πελοποννησίους, οίτινες και το εκυρίευσαν".¹⁰

Στο Ναύπλιο μάλιστα εκαλλιεργήθη, μάλλον εβιούτο το πνεύμα αυτό του τοπικισμού με μεγάλη ένταση. Ο δικός μας Νικόλαος Σπηλιάδης στα Απομνημονεύματά¹¹ του πλέκει το εγκώμιο της Πελοποννήσου με έκδηλο μωραϊτισμό.

Η περιοριστική αυτή νοοτροπία αντανακλάται και στον καταστατικό νόμο, που εψηφίσθη στην Εθνοσυνέλευση των Σαλώνων (15 - 18 Νοεμβρίου 1821), την γνωστή με την ονομασία "Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος". Εκεί διαβάζομε: "Ξένος δεν δύναται Ελληνίδα να συζευχθή ή και αν έφθασε να συζευχθή, θεωρείται και αυτή ξένη από τους νόμους και τα τέκνα αυτών ξένα και οι απόγονοι αυτών ξένοι. Αλλ' ουδέ ακίνητα κτήματα εις ελληνικόν έδαφος συγχωρείται να έχωσι ούτ' αμέσως ούτ' εμμέσως".¹²

Η διάταξις αυτή, ενδεικτική των τότε ιδεολογικών ρευμάτων, απεδοκιμάσθη, ως γνωστόν, από πολλές πλευρές και μετά διετίαν από την αντιπολιτευτική εκείνη Γενική Συνέλευση των Σαλώνων (24 Απριλίου 1824) εκεί οι βουλευτές της Στερεάς Ελλάδος εθέσπισαν, μεταξύ άλλων: "να λείψη η λέξις ξένος μεταξύ των Ελλήνων".¹³ Οι ίδιες φιλελεύθερες αρχές περί ισότητος επεκράτησαν, ως γνωστόν, εις τα Συντάγματα των επομένων Εθνοσυνελεύσεων.

Εν τούτοις, αν και ο τοπικισμός εγκαίρως απεδοκιμάσθη, διετηρήθη ατυχώς και κατά τα επόμενα χρόνια, αφού δύσκολα διαφωτίζονται οι συνειδήσεις και οι άνθρωποι βραδέως ωριμάζουν. Σκεφθήτε ότι στην Κ' Συνεδρία της Ε' Εθνοσυνελεύσεως (16 Ιανουαρίου 1832) ετέθη θέμα «περί εξώσεως των Φαναριωτών από την Ελλάδα, επί τω λόγω ότι είναι οι περισσότεροι εξ αυτών δόλιοι και μηχανορράφοι».¹⁴

5. Η Οθωμανική μειονότητα του Ναυπλίου (1825)

Εκτός από τους επώνυμους ξένους, που είδαμε στην απογραφή του 1825, μια ευδιάκριτη ομάδα ξένων στο Ναύπλιο είναι οι 70 εκείνοι Οθωμανοί, που παρέμειναν εντός των τειχών ως αιχμάλωτοι πολέμου: οι τούρκοι αγάδες με τα χαρέμια τους, που κρατήθηκαν για να ανταλλαγούν με δικούς μας, όπως έγινε αργότερα, και άλλοι ταλαίπωροι, που στρατωνίζονται πρόχειρα στον περίβολο του Αγίου Γεωργίου, στο κέντρο της πόλεως και εκεί δημιουργούν συνωπισμό, καοκοσμία και παρόμοια προβλήματα. Όταν μάλιστα μεταποτίσθηκαν στον περίεξ του Ναού του Αγίου Σπυριδωνος χώρο, απλώς μετετέθη το πρόβλημα.¹⁵

Οι ξένοι αυτοί ολίγοι Οθωμανοί στο Ναύπλιο, άλλοτε αναφερόμενοι ως Άραβες, χρησιμοποιούνται σε χειρωνακτικές εργασίες, στον καθαρισμό δημοσίων χώρων, που τότε αποτελούσε επιτακτική ανάγκη, λόγω της στενότητας και των επιδημιών, ή οι ίδιοι υπηρετούν σε σπίτια καπεταναίων.

Η Οθωμανική αυτή μειονότητα αντιμετωπίζεται με συμπάθεια, όπως προκύπτει από αναφορές, που σποραδικά συναντάμε στα γενικά Αρχεία του Κράτους, για θέματα αστικού και οικογενειακού δικαίου των οθωμανών, κυρίως οθωμανίδων ή των εξωγάμων παιδιών τους.

Ζει τότε ακόμη στο Ναύπλιο και ο εγγράμματος Τούρκος Ισούφ, παρουσια-

ζόμενος ως μεταφραστής και κατά τα επόμενα χρόνια σε συμβόλαια, όπου υπογράφει, μετ' άλλων αξιοπίστων μαρτύρων, ενώπιον του Δημοσίου Μνήμονος Ναυπλίου, Χαραλάμπους Παπαδοπούλου.¹⁶

Και ενώ στο Ναύπλιον εγίνονταν σύντομες προσπάθειες να εξαλειφθούν τα εξωτερικά κατάλοιπα της τουρκοκρατίας, τα προεξέχοντα τμήματα - τα καφασωτά - των σπιτιών, να καθαρισθούν, να εξαγιασθούν και να αποδοθούν στην δημόσια λατρεία οι ναοί της πόλεως, που είχαν μετατραπεί από ετών σε τζαμιά¹⁷ ή άλλους κοινόχρηστους χώρους, είναι αξιομνημόνευτα όσα ώρισε η δεύτερα εθνοσυνέλευσις στο Άστρος της Κυνουρίας (Απρίλιος 1823): “να βαπτίζονται μόνοι οι μετά πίστεως και εκουσίως προσερχόμενοι Οθωμανοί, προηγηθείσης της κατηχήσεως παρά εκκλησιαστικών ειδημόνων, κατά τους θείους και ιερούς ημών κανόνας”.¹⁸ Έτσι είχε τότε διατρανώσει η Εθνοσυνέλευσις τον σεβασμόν των Ελλήνων προς την ελευθερίαν της συνειδήσεως και παράλληλα την απαρέσκειάν της προς τον προσηλυτισμόν.

Η ηπία μεταχείρισις των εντός του Ναυπλίου Τούρκων προκύπτει και από σωζομένη αναφορά τους εις τα πράκτικά της Β' Εθνοσυνελεύσεως του Άστρους, παρά της οποίας ζητούν την επίσπευση της απελευθερώσεώς των και την εν τω μεταξύ εξασφάλιση της καθημερινής διατροφής των.¹⁹

6. Επώνυμοι Ξένοι στο Ναύπλιον και η προσφορά τους κατά τα προ και τα Καποδοστριακά χρόνια.

Ξένοι ακόμη στο Ναύπλιον κατά τα επόμενα χρόνια είναι όσοι γνωστοί μας, εκ της προαναφερθείσης απογραφής του 1825, συνεχίζουν να παραμένουν στο Ναύπλιον και άλλοι πολλοί: από τον Φρούραρχο της πόλεως μέχρι τον ρωμαντικό εκείνον Γάλλο Alfred Soulier, που περιγράφει στο γνωστό ποίημά του ο Αναπλιώτης ποιητής Λεκόπουλος, ότι απεσκίρτησε από τον περιοδεύοντα γαλλικό θίασο, ξέμεινε και εριζώσε εδώ, όπου και οι σημερινοί απόγονοί του.²⁰

Εκτός από τα μεγάλα ονόματα των διπλωματών - προξένων ή ναυάρχων και αξιωματικών των προστατίδων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας), που μπαινοβγαίνουν στο λιμάνι του Ναυπλίου, διότι η θαλασσία ήταν η μάλλον προτιμωμένη οδός, και διαβουλευόνται με τους αξιωματούχους της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος και ανταλλάσσουν εθιμοτυπικές επισκέψεις ή και συναντώνται σε επίσημες τελετές στον Άγιο Γεώργιο Ναυπλίου ή στο πεδίο του Άρεως προ της Πύλης της Στεργιάς ή κατά μήκος της παραλίας έξω των τειχών, εκτός αυτών και άλλων στρατιωτικών και ναυτών, που εμφανίζονται στην πόλη και με παράτες, λαμπαδοφορίες ή παιανίζουσες φιλαρμονικές πλαισιώνουν τις εδώ γιορτές (σώζονται περι αυτών λεπτομερείς ειδήσεις στις εφημερίδες της εποχής²¹). Εκτός, λοιπόν, αυτών αναφέρομε και τους εξής επώνυμους ξένους στο Ναύπλιον.

Πρωτίστως υπενθυμίζομε ότι το λιμάνι του Ναυπλίου είχε συνεχή κίνηση με άφιξη ή απόπλους πλοίων, όπως καταγράφονται με τα ονόματά τους και τις σχετικές ημερομηνίες στις εφημερίδες της εποχής, σε ειδική στήλη ειδήσεων. Τα

πλοία αυτά μεταφέρουν τον διπλωματικό σάκκο ή συνήθη ταχυδρομική αλληλογραφία, εισάγουν στο Ναύπλιο ξένες εφημερίδες, ειδήσεις, βιβλία και άλλα αναλώσιμα και πολιτιστικά αγαθά, που πλουτίζουν και διευρύνουν τον ορίζοντα της εμεταβατικής εκείνης κοινωνίας, γενικώς δημιουργούν κίνηση και ζωή.

Συγκεντρωτικά ονόματα Φιλελλήνων, που έδρασαν, ή έεπεσαν αγωνιζόμενοι ή έζησαν και απέθαναν ειρηνικά στο Ναύπλιο και σε άλλες ελληνικές περιοχές αναγράφονται στον αναμνηστικό πίνακα²², που κατηρτίσθη υπό του Γάλλου συνταγματάρχου Hilarion Touret και εστήθη επίσημα, τον Μάϊον 1841, σε τύπο κενοταφείου, εντός του καθολικού ναού Ναυπλίου, όπου και παραμένει σεμνόν μνημείον αιωνίας ευγνωμοσύνης των Ελλήνων εις μνήμην των Φιλελλήνων.²³ Επίσης προς τιμήν τους είναι αφιερωμένη η παραθαλάσσια μεγάλη πλατεία, ονομαζομένη “των Φιλελλήνων”, με επιβλητικόν εις το κέντρον μνημείον, μια άλλη μεγαλύτερη κεντρική πλατεία προς τιμήν των τριών ναυάρχων των τριών προστατιδων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας), δηλαδή των ναυάρχων Cordigton, De Rigny και Heyden, οι οποίοι κατεναυμάχησαν τον τουρκοαιγυπτιακόν στόλον εις το Ναυαρίνον την 8/20 Οκτωβρίου 1827, γεγονός αποφασιστικής σημασίας δια την εδραίωσιν της Ελληνικής Επανάστασεως, και δρόμοι του Ναυπλίου εις διαφόρους άλλους φιλλέληνες.²⁴

Υπενθυμίζομε, χωρίς να επιμείνωμε σε λεπτομέρειες, τον Ιταλόν συνταγματάρχην Βικέντιον Pisa, που διετέλεσε Φρούραρχος Ναυπλίου επί Καποδίστρια, τον Γάλλον απόμαχον των Ναπολεοντείων αγώνων, Λουδοβίκον Chardan de le Barre, που ήλθε στην Ελλάδα φέρων εννέα πληγάς από τις εικοσιεπτά εκστρατείες που είχε συμμεάσχει. Ο ίδιος έφερε εδώ δώρα και ωραία σημαία, κεντημένη από τις κυρίες των Παρισίων και επί Καποδίστρια εχρημάτισε ίλαρχος και εισηγητής στρατοδικείου.

Ο Πορτογάλος Αντώνιος Figueira d' Almeida, υπηρέτησεν εδώ υπό τον Φαβιέρον διοικητής των φρουριών του Ναυπλίου, είχε δε συνεργάτην τον εκ Πεδεμονίου λοχαγόν Αντώνιον Macchia. “Ο μακαρίτης αυτός των τιμών ανθρώπων” απέθανεν συνταγματάρχης εν αποστρατεία, στο Ναύπλιο, την 28 Αυγούστου 1858, τιμημένος δια του Σταυρού της Λεγεώνας της Τιμής. Εδώ επίσης “εξεμέτρησε το ζην” την 7 Απριλίου 1837 ο λοχαγός εν αποστρατεία Βικέντιος Αμπίνο, γνωστός για την ιδιορρυθμία του. Ανδρείος αλλά αγράμματος, τιμημένος όμως δια του παρασήμου της Λεγεώνας της Τιμής, γνώριζε από στήθους και επανελάμβανε αβίαστα τις προκηρύξεις του αυτοκράτορος και τις ημερησίως διαταγές των μαχών, στις οποίες προηγουμένως είχε λάβει μέρος ως υπαξιωματικός του στρατού του μεγάλου Ναπολέοντος. Τελικά στο Ναύπλιο απέθαναν ο Γάλλος λοχαγός Στανιουσλάου Daniel (1829) και ο Κορσικανός Αντώνιος Bassano, ως πλοίαρχος εν αποστρατεία (1836).²⁵

Οι Ξένοι αυτοί, που έφθασαν, όπως και πολλοί άλλοι απ' ευθείας εδώ στο Ναύπλιο ή προσήγγισαν την Πελοπόννησο από άλλα γνωστά λιμάνια είτε μεμονωμένως είτε καθ' ομάδας, σταλμένοι ως επί το πλείστον από τα Φιλελληνικά Κομιτάτα του εξωτερικού, προσέφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στους Ναυπλιώτες και γενικότερα στους Έλληνες δια της Προσωρινής Κυβερνήσεως της Ελλάδος,

που επωφελομένη από την κατάρτιση και τον ενθουσιασμό τους, εχρησιμοποίησαν αυτούς σε πολλούς τομείς.

Πρωτίστως εβοήθησαν οι φιλέλληνες στην στελέχωση και εκπαίδευση του τακτικού στρατού ή εκτάκτων πολεμικών σωμάτων ακόμη και αμιγώς από ξένους. Ας αναλογισθούμε την μεγάλη συμβολή των Γάλλων υπό τον Villepueux και Garel, τον Ιταλόν Moiré και τον Πολωνόν Sadowski στην τετράωρη μάχη των Μύλων, που ήταν ο σιτοβολώνας του Ναυπλίου και ο τόπος υδρεύσεώς του, εκεί όπου συνεκρούσθησαν με τις προφυλακές του Ιμπραήμ (13 Ιουνίου 1825).

Και ενθυμούμεθα με ευγνώμονα αισθήματα την καθοριστική για την σωτηρία της Επανάστασεως ναυμαχία του Ναυαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) με πρωταγωνιστές τους τρεις ξένους Ναυάρχους Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσσίας²⁶, που προαναφέραμε.

Υπενθυμίζω ότι κατά την προέλαση του Ιμπραήμ, με στόχο το Ναύπλιον, η φρουραχία της πόλεως ανετέθη στον Γάλλο συνταγματάρχη Κάρολο Voutier. Στον ίδιο ανετέθη μετά ολίγες ημέρες η διοίκησης του Τακτικού Στρατού. Γάλλοι τότε μηχανικοί, απεσταλμένοι του φιλελληνικού κοιμητηρίου των Παρισίων ανέλαβαν και κατεσκεύασαν νέες σιδηρές σφαίρες (μπάλλες) πυροβόλων, που είχαν εξαντληθή, ενώ από άλλες πηγές διαβάζομε ότι δεν εχρησιμοποιείτο η “Φάμπρικα των κανονιοσφαιρών” από έλλειψη ειδικών τεχνιτών.²⁷

Ξένος πάλιν φρούραρχος Ναυπλίου διορίσθη επί Καποδίστρια ο Γερμανός Heinrich Heideck, που είχε κατέβη στο Ναύπλιον με ομάδα βαυαρών αξιωματικών από τον μήνα Δεκέμβριον 1826. Και όταν παρητήθη ο Heideck αντικαταστάθη πάλιν δια ξένου φρουράρχου, του Γάλλου Trezel (3 Ιουνίου 1829), που σημαίνει ότι οι ξένοι εχρησιμοποιήθησαν ως τρίτη λύσις μεταξύ των διαφωνούντων ή και αντιμαχομένων Ελλήνων αξιωματικών. Τότε είχε ανατεθή η αρχηγία των Ενόπλων Δυνάμεων πάλιν σέ ξένους: η αρχιστρατηγία του Στρατού Ξηράς εις τον Ριχάρδον Church, του δε Ναυτικού εις τον ναύαρχον Κόχραν (Th. Cochrane).

Θα πρέπει πάλιν, λαμβάνοντας υπ’ όψιν τις γνωστές συμφιλιωτικές τους προσπάθειες να υπογραμμίσωμε τον εξισορροπητικό ρόλο, που διεδραμάτισαν οι ξένοι αυτοί στρατιωτικοί εις το Ναύπλιον και ανά την Πελοπόννησον και Στερεάν Ελλάδα γενικώτερον κατά την εποχήν εκείνην των αντιθέσεων, των μεγάλων ηρωϊκών πράξεων αλλά και της μικροψυχίας των ημετέρων.

Και θα πρέπει ακόμη να υπολογίσωμε το ψυχολογικό στήριγμα, την ενθάρρυνση, που έπαιρναν οι αγωνιστές αλλά και οι πολιτικοί της αναγεννωμένης Ελλάδος από την παρουσία, τις τεχνικές συμβουλές και την βοήθεια των ξένων, από όσες ειδήσεις αυτοί μετέφεραν εδώ εκ μέρους των Φιλελλήνων του Εξωτερικού, από το φιλικό ενδιαφέρον ξένων Κυβερνήσεων και υπάρχονν γραπτά επ’ αυτών τεκμήρια: επιστολές, υπομνήματα, δημοσιεύματα, μηνύματα, διακηρύξεις, ψηφίσματα, ακόμη και αγορεύσεις ενώπιον ξένων Κοινοβουλίων υπέρ της ελληνικής υποθέσεως.

Όλα αυτά σε εποχή, που εκκρεμούσε η επίσημος αναγνώρισις της Ελληνικής Πολιτείας, είναι ανυπολογίστου αξίας. Εξαιρέσει βεβαίως της υστεροβούλου ή

τυχοδιωκτικής και σε ελάχιστες περιπτώσεις επαμφοτερίζουσής στάσεως ελαχίστων Φιλελλήνων.

Αξιομνημόνευτη είναι επίσης η συνεργασία Ελλήνων και ξένων του Ναυπλίου στον πνευματικό τομέα. Ο Νικόλαος Δραγούμης γράφει: “Ο εκ Καληδονίας Φιλέλλην Εδ. Μάσσων... επεχείρησε να παραδίδη δωρεάν πεντάκις της εβδομάδος εν τη καθέδρα της Κυβερνήσεως δημόσια μαθήματα της φιλοσοφίας και της πολιτικής οικονομίας”. Ο δε Καποδίστριας, στις άοκνες προσπάθειες για την παιδεία, εβοηθήθη, ως γνωστόν, από τον Γάλλον εκπαιδευτικόν σύμβουλον Dutrône, “τον οποίον εξαπέστειλεν εις διάφορα μέρη της Ελλάδος, ίνα εξετάσας την κατάστασιν των σχολείων δώση γνώμην περί βελτιώσεως των υπάρχόντων και ιδρύσεως νέων”.²⁸ Είναι δε γνωστόν ότι την διεύθυνσιν του γεωργικού Σχολείου Τίρυνθος ανέθεσεν εις “Ευρωπαίον”, όπως έλεγαν τότε, Διευθυντήν, τον σπουδασμένον στην γεωπονική σχολή της Roville Γρηγόριον Παλαιολόγον.²⁹

Ο Καποδίστριας μοιραίως απέβλεψε τότε εις τους εκ των Ελλήνων μορφωμένους (κυρίως ετερόχθονες) και εις τους ξένους, από τους οποίους ζητούσε, όπως λέμε σε σύγχρονη ορολογία “τεχνική βοήθεια”. “Επιθυμώ”, έγραφε προς τον Εύναρδον, “να δεχθίη ο Βασιλεύς των Κάτω Χωρών εις τα ναυτικά αυτού σχολεία νέους, να προστατεύση τους εμπόρους. Αι αιτήσεις μου είναι απλαί βοηθήσατέ με”. Και είναι γνωστή η μέριμνά του για την μόρφωση νέων εδώ και εις το εξωτερικόν, ως μελλοντικών επιτελικών στελεχών, τους οποίους παρηκολούθη δια προσωπικής αλληλογραφίας και συνεννοήσεως με συγκεκριμένους κηδεμόνες.

Ο Δραγούμης αναφέρει ότι ο Καποδίστριας “ωμίλει μετά ζήλου και περιμεταναστεύσεως Γερμανών εις την Ελλάδα...”.³⁰ Οι Γερμανοί λόγω της θετικότητός των και μάλιστα οι Πρώσσοι ήσαν οι πλέον συμπαθείς εξ όλων των Φιλελλήνων προς τους αγωνιστάς του 1821. Ήσαν πλέον πειθαρχικοί, συνεργάσιμοι, προσαρμόσιμοι στην υπάρχουσα κατάσταση, υπηρετούσαν ταπεινά. Αυτό το τελευταίο έχει μεγάλη σημασία. Το να μην είσαι δηλαδή προκλητικός, όσον έξυπνος και ικανός κι αν είσαι.

Στον υγειονομικό τομέα³¹, ειδικώτερα για το Ναύπλιον, υπενθυμίζομε τους μεγαλοψύχους εκείνους Ασκληπιάδες, τον γερμανόν χειρουργόν ιατρόν Heinrich Treiber, που αφού είχε εργασθίη εις την πρώτην γραμμήν του αγώνος, στην Ακροκόρινθο και μετά ως ιατρός του Α΄ Πεζικού Συντάγματος, υπηρέτησε και εδώ εις το Ναύπλιον εις την θέσιν του νεοσυσταθέντος νοσοκομείου.

Όπως επίσης ο μεγάλυμος εκείνος Αμερικανός της Βοστώνης, ο Samuel Gridley Howe, που μετά ακαταπόνητη και ανιδιοτελή θητεία στους πρόχειρους υγειονομικούς σταθμούς των ελληνικών στρατοπέδων του Νεοκαστρου και των Μύλων Άργους, ήταν στην συνέχεια ο ιατρός χειρουργος και στα δυο νοσοκομεία του Ναυπλίου.

Ξένος επίσης ήταν και ο νεκροτομήσας τον νεκρόν του Καποδίστρια δια την σχετικήν μετά την δολοφονίαν του νεκροψίαν και ταρίχευσιν: ο φαρμακοποιός Ναυπλίου από την Τεργέστη Βονιφάτιος Βοναφίν³², μόνιμα από φιλελληνισμόν εδώ εγκατεστημένος και νυμφευμένος με ελληνίδα από την Ύδρα.

Οι Ξενοί φιλέλληνες εβοηθήσαν πολύ στην ειδησεογραφία και πληροφόρηση

και πολλά έχουν γραφεί για τον Τύπο και τα Τυπογραφεία, για τις εφημερίδες του Απελευθερωτικού Αγώνα, της Καποδιστριακής και Οθωνικής περιόδου.³³

Θυμηθήτε τον Jean Francois Raybaud (1795 - 1894) που έφθασε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1821 και ήταν ο εκδότης της Γαλλικής εφημερίδος "Couptier d' Orient". Ο Raybaud εταξίδευσε πολλές φορές μεταξύ Γαλλίας και Ελλάδος και διεκινείτο μεταξύ Πατρών, Ύδρας, Αιγίνης, Ναυπλίου και Άργους, ιδίως το έτος 1829, κατά το οποίο διαμφισβητείται ο ρόλος του. Ο ίδιος μετά την διακοπή της εφημερίδος του και προ της επιστροφής του στην Γαλλία, επώλησε το τυπογραφείο του στο Ελληνικό Δημόσιο.

Ας θυμηθούμε ακόμη τον Ιταλό Ιωσήφ Ν. Κιάππε, που εξέδιδε την εβδομαδιαία γαλλόφωνη εφημερίδα "L' abeille". Η εφημερίδα αυτή είχε βραχεία ζωή (31 Μαρτίου 1827 - 28 Μαρτίου 1829) και ίσχυε ως ημεπίσημο κυβερνητικό όργανο, εκδιδόμενο όχι βεβαίως στο Ναύπλιο, αλλά αρχικά στην Ύδρα και μετά στην Αίγινα.

Μνημονεύομε ακόμη, παρεπιπτόντως, την "Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" (Ναύπλιο 1825 - και μετέπειτα), την φιλολογική έκδοση με τίτλο "Η Ηώς" (Ναύπλιο 1830 - 1831) και το δεκαπενθήμερο περιοδικό "Αθηνά" (Ναύπλιο, Ιανουάριος - Απρίλιος 1831), που προέρχονται από Έλληνες εκδότες, αντίστοιχα, τους: Θ. Φαρμακίδη, Εμμ. Αντωνιάδη, Γεώργιον Χρυσίδη και αποβλέπουν στην εκπαίδευση του αναγνωστικού κοινού με ανάλογη αρθρογραφία και θέματα.

Στα έντυπα αυτά βλέπομε πολλές ειδήσεις περί ξένων ή γραμμένες από ξένους, κυρίως στις άλλες δύο γνωστές εφημερίδες "Le Couptier de la Grèce" (Αίγινα 1829 - 1832), "Le Moniteur Grec" (Ναύπλιο 1832 - 1833) με διευθυντήν τον Léon Badin.

Εφημερίδα εξέδιδε εκείνη την εποχή στο Ναύπλιο ο Διευθυντής του Γεωργικού Σχολείου Τίρυνθος, Γρηγόριος Παλαιολόγος με τίτλο "Τριπτόλεμος" (Ναύπλιο, 1833).

7.- Σχέσεις Ελλήνων και ξένων στο Ναύπλιο.

Αν θέλαμε σε αδρές γραμμές να χαρακτηρίσουμε τις σχέσεις Ελλήνων και ξένων στο Ναύπλιο, θα λέγαμε ότι σαφώς ήσαν περισσότερο θετικές, απ' ό,τι στην ύπαιθρο ή σε άλλα πελοποννησιακά κέντρα.

Διότι, πρώτον, εδώ υπήρχαν περισσότερα σημεία επαφής και οι μορφωμένοι Έλληνες, οι Επτανήσιοι και οι Φαναριώτες, που συμβάλλονται στην ειρηνική συμβίωση, στην αλληλοκατανόηση.

Δεύτερον, εδώ έφθαναν πρώτα, στην πρωτεύουσα, οι νέες ιδέες, τα βιβλία, οι εφημερίδες, εδώ ήσαν αυτόπτες μάρτυρες της θεωρίας και της πράξεως των φιλελλήνων, που συμμετέχουν και αυτοί στην νέα κοινωνική πραγματικότητα των ελευθέρων Ελλήνων. Οι τοπικές εφημερίδες μνημονεύουν σε κάθε σχεδόν τεύχος την παρουσία φιλελλήνων σε συγκεκριμένες περιγραφόμενες εκδηλώσεις της πολιτικής, στρατιωτικής, κοινωνικής ζωής.³⁴

Ο Κανάρης, αναφέρομε χαρακτηριστικά, εδημοσίευσε στην εφημερίδα "Le Courrier de la Grèce" (No 8 της 15/27-2-1830) αναδρομικά τις ευχαριστίες του προς τους φιλέλληνες, που του έκαναν κατά περιόδους δώρα και του είχαν απευθύνει επιστολές ή και άλλες εκδηλώσεις συμπαραστάσεως. Επειδή μάλιστα έμαθε, ως γράφει ο Κανάρης, ότι πολλοί δεν έλαβαν τις απαντητικές ευχαριστήριες επιστολές του, θεωρεί υποχρέωσή του να τους ευχαριστήσει τώρα δια του Τύπου και να αναφέρει προς ενημέρωση των Ελλήνων τα ονόματα των ξένων φιλελλήνων και τα δώρα, που έλαβε από τον καθένα. Όσους παρέλειψε, παρακαλεί ο Κανάρης, να τον συγχωρήσουν διότι λόγω του πολέμου έχει χάσει το προσωπικό του αρχείο όσους δυσσαρεστεί το γεγονός ότι μνημονεύει δημοσίως τα ονόματα και τα δώρα τους, τους εξηγεί ότι με αυτό τον τρόπο θέλει να εκφράση την ευγνωμοσύνη όλης της Ελλάδος. Και ακολουθεί η παράθεση ονομάτων ξένων φιλελλήνων και του δώρου εκάστου (δακτυλίδια, όπλα, σπαθιά, κ.λπ.). Από την ίδια εφημερίδα μαθαίνουμε για την επίσκεψη της Δουκίσσης της Πλακεντίας μετά της κόρης της στο Ναύπλιον, την 22 Δεκεμβρίου 1830, προερχόμενης από την Κέρκυρα με πλοίο, που σε έκφραση ευγνωμοσύνης προς τον φιλελληνισμόν των, διέθεσε ο Κυβερνήτης, με πλοίαρχον τον Ιωάννη Μιαούλη ("Le Courrier de la Grèce", No 5 της 1/15 Ιανουαρίου 1830).

Στα επόμενα φύλλα διαβάζομε για την επίσκεψη στο Ναύπλιον άλλων ξένων προσωπιοτήτων, για τους κανονιοβολισμούς στην Ακροναυπλία προς τιμήν των και ακόμη για τις γιορτές των βασιλέων των Προστατιδων Δυνάμεων, που εορτάζοντο τότε και στο Ναύπλιον με φωταψίες, με φωταγωγήσεις του Παλαμηδίου και της Γεωργικής Σχολής Τίρυνθος, που ήταν έτσι κατά την νύκτα αντικείμενον ωραίας θέας εκ μέρους των πολιτών.

Ολόκληρο σχεδόν τον μήνα Αύγουστο του 1830, έμειναν στο Ναύπλιον σε ειδικά καλλωπισμένη γι' αυτούς οικία οι Τούρκοι επίσημοι απεσταλμένοι. Hadji Ismail bey merhoum, Achmet pacha zade mollhah de Scutari και ο μηχανικός Nayab effendi Chogiachian, συνοδευόμενοι ακόμη από δύο μηχανικούς, τους Sali effendi και Emis effendi.

Η τουρκική αυτή αντιπροσωπεία στο Ναύπλιον είχε εξουσιοδοτηθεί να διαπραγματευθή την διαδικασία ανταλλαγής Τούρκων - Ελλήνων και την πώληση των εκτεταμένων ιδιοκτησιών Τούρκων στην Εύβοια και Αττική.

Οι ανωτέρω, μετά διαβουλεύσεις που είχαν στο Ναύπλιον με εκπροσώπους των Συμμάχων Δυνάμεων, απεχώρησαν με τριμελή εξ Ελλήνων Επιτροπή με προορισμό τον Πειραιά, για επιτόπιο εξέταση στην Αθήνα των τίτλων των υπό πώληση κτημάτων, διαβάζομε στην εφημερίδα "Le Courrier de la Grèce" (No 21 της 1/13 Σεπτεμβρίου 1830, σελ. 3).

Το ανέκδοτο, που αναφέρεται σε πραγματικό γεγονός της χοροεσπερίδος εκείνης στο Ναύπλιον, όπου ο εκ των προσκεκλημένων Έλληνας σύζυγος εχολώθη και έσυρε απειλητικά το ξίφος του εναντίον του ξένου εκείνου, που υπό τους ρυθμούς της ορχήστρας εχόρευσε την γυναίκα του, υποβαστάζοντάς την κατά τον τρόπο των ευρωπαϊκών χωρών, πρωτόγνωρο και απαράδεκτο θέαμα στα μάτια του εξαγριωμένου Έλληνος συζύγου, δείχνει ότι και εδώ δεν έλειπαν οι οπα-

δοί του συντηρητισμού και εκείνοι, όπως ο Μακρυγιάννης, που είχαν επιφυλάξεις έναντι των ξένων.

Πολλές φορές έδιναν οι ίδιοι αφορμές λόγω του ευρωπαϊκού ελεύθερου τρόπου ζωής των ή της ιδιρρυθμίας ή του τυχοδιωκτισμού των, διότι είχαμε και τέτοιους τύπους μεταξύ των Φιλελλήνων, που ως αντιλαμβάνεσθε, έρχονταν σε άμεση αντίθεση προς τα πατροπαράδοτα ελληνικά ήθη και έθιμα.

Σκεφθείτε, ότι τότε ακόμη ήτο εξωτερικόν σημείον διαφοροποίησεως η εξωτερική περιβολή. Ο Νικόλαος Δραγούμης, κυβερνητικός υπάλληλος, φραγκοφορέμενος, όπως ελέγονταν τότε όσοι δεν φόραγαν φουστανέλλα, εθεωρήθη πολλές φορές στην ύπαιθρο ως ξένος και μάλιστα γυναίκες έτρεχαν έκπληκτες να ειδοποιήσουν, όπως ο ίδιος διηγείται, τις γειτόνισσες για να δουν και αυτές το ξένον θέαμα, το πώς ένας Φράγκος κάνει και αυτός τον σταυρό του κατά τον ορθόδοξον τύπον.³⁵

Πέραν όμως αυτών Έλληνες και ξένοι συνηντώντο εις την ιδεολογίαν, εις την αγάπην προς την ελευθερίαν και τα ιδανικά. Και υπήρχαν πολλοί εμπνευσμένοι φιλέλληνες τότε, όπως προκύπτει από τα απομνημόνευμά τους, τα προσωπικά τους ημερολόγια και τις επιστολές τους, προς τους οικείους ή προς τους φίλους τους στο Εξωτερικό, όπου πλέκουν το εγκώμιον του ηρωισμού των αγωνιστών, περιγράφουν την λιτότητα και ανέχεια, που και οι ίδιοι με ευψυχία συνεμερίσθησαν, εκφράζουν τον θαυμασμόν τους προς το φιλοπρόδοον πνεύμα των Ελλήνων, προς τα ήθη και έθιμά τους, προς τις φυσικές καλλονές της ελληνικής γης, των βουνών και της θάλασσας.

8.- Η γλωσσομάθεια στο Ναύπλιον.

Γεννάται το ερώτημα: πώς επικοινωνούσαν οι ξένοι με τους ντόπιους σε μια κοινωνία, που το ποσοστό των γραμμάτων ή ολιγογραμμάτων ήταν πολύ μεγάλο. Πώς επικοινωνούσαν από πλευράς γλώσσας;

Εν πρώτοις, υπενθυμίζομε ότι οι ξένοι, Γάλλοι, Άγγλοι, Γερμανοί, Αμερικανοί, Ιταλοί, κ.λπ. υπηρετούσαν κατά κανόνα σε επιτελικές θέσεις, όπου πάντα βρισκόταν κάποιος εκ των δικών μας «ξένων», δηλαδή εκ των Επτανησίων ή Φαναριωτών ή άλλων Μικρασιατών, που συνήθως μιλούσαν ξένες γλώσσες και μάλιστα την ιταλική ή γαλλική, που ήταν από παλαιότερα κοινή διπλωματική γλώσσα της Ανατολής.³⁶ Έπειτα είχαμε και τους δασκάλους, από τους οποίους προέρχονταν οι γραμματικοί των καπεταναίων, που είχαν καταστήσει ένα είδος πολιτικής εξουσίας και δημοσίων σχέσεων στα αυτοσχέδια εκείνα στρατηγεία των πολεμικών χρόνων 1821 - 1827.

Ο Νικόλαος Δραγούμης, Κωνσταντινοπολίτης με πατέρα φιλικό, εκ των στενών συνεργατών του Καποδίστρια, μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών του Όθωνος, γράφει περισσότερο από μία φορά στον Α΄ τόμο των "Ιστοριών του Αναμνήσεων" για την ευχάριστη έκπληξη που εδοκίμασε ο Καποδίστριας, όταν διεπίστωσε την γνώση της γαλλικής, που είχε το επιτελείο της Γενικής Γραμματείας της Επικρατείας υπό τον Σπ. Τρικούπη.³⁷ Τα ξενόγλωσσα σχέδια εγγράφων, δί-

στηλα στην ελληνική και γαλλική ή επί βουαρκοκρατίας στην γερμανική, μαρτυρούν για την γλωσσομάθεια των μορφωμένων Ελλήνων της εποχής, όπως και οι ξενόγλωσσες εφημερίδες “Le Miroir Grec”, “Le Courrier de la Grèce”, “L’Abeille”, στις οποίες μάλιστα εκτός τις επίσημες ειδήσεις, τους νόμους και τα διατάγματα, επιτάσσονται φιλολογικά κείμενα, βιβλιοκρισίες ξένων βιβλίων και εξαγγελίες αναμενομένων εκδόσεων. Αυτοί αποτελούν την *intelligentia* της εποχής. Η μακρά λίστα των εκδόσεων της διετίας, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα “Le Courrier de la Grèce” υπό τον γενικόν τίτλον “Εργασίαι δημοσιευθείσαι υπό Ελλήνων από το έτος 1828 έως 1830” μαρτυρεί περί αυτού. Παρατηρούμε ότι μεταξύ των παρατιθεμένων τίτλων βιβλίων υπάρχουν αρκεταί μεταφράσεις ξένων συγγραμμάτων νομικών, ιστορικών, παιδαγωγικών, που έγιναν από Έλληνες και Ελληνίδες, κυρίως της διασποράς, που πρόσφατα μετώκησαν στην απελευθερωθείσα Ελλάδα (βλέπε Νο 21 της 1/13 Σεπτεμβρίου 1830 και επόμενα).

Όλοι αυτοί είναι οι αυτόκλητοι και πρόθυμοι διερμηνείς, πολλοί παρεμβάλλονται στις κατ’ ιδίαν επίσημες συζητήσεις, γίνονται μεταφραστές ακόμη και βιβλίων νομικών και κανονισμών, ενώ ο Ραγκαβής, ο Νερούλος, ο Σχινάς και άλλοι εδημοσίευσαν βιβλία ολόκληρα στην γαλλική γλώσσα.

Προς αυτήν μάλιστα την *élite* των πεπαιδευμένων απέβλεψαν εξ αρχής οι Ξένοι, γιατί με αυτούς είχαν σημεία επαφής και τρόπο συνεννοήσεως. Είναι γνωστή η μεγάλη προσκόλληση των Γάλλων φιλελλήνων προς το πρόσωπο του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου και ότι ενωρίς εξήγησαν την παραμονή τους στην Ελλάδα υπό τον όρο διατηρήσεως στην εξουσία της Κυβερνήσεως Μαυροκορδάτου. Και είναι ακόμη γνωστόν ότι μετά την μάχη του Πέτα, όπου και πολλοί φιλέλληνες έχασαν την ζωή τους, και μετά την εισβολή του Δράμαλη, όταν επεκράτησαν οι Στρατιωτικοί, τότε οι φιλέλληνες αισθάνθησαν μεταίωροι και πολλοί επήραν με απογοήτευση τον δρόμο της επιστροφής στις πατρίδες τους. Έφυγαν όμως και για ένα άλλο ψυχολογικό αίτιο: δεν ήσαν δηλαδή αρκετά προετοιμασμένοι και έτοιμοι να αντιμετωπίσουν την σκληρή εδώ πραγματικότητα, που ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη που ήξεραν από τις εγκύκλιες σπουδές τους για την κλασική Ελλάδα των ηρώων, των φιλοσόφων και των δημιουργών των απαράμιλλων έργων αρχιτεκτονικής, γλυπτικής και ζωγραφικής.³⁸

Οι Ξένοι, λοιπόν, όταν ήρχοντο στην Ελλάδα, ζητούσαν τους καπεταναίους, που ήξεραν και εθαύμαζαν από γκραβούρες, από περιγραφές των ηρωικών κατορθωμάτων τους. Οι καπεταναίοι όμως γενικώς δεν ήξεραν ξένες γλώσσες. Κυρίως ζητούσαν τον Κολοκοτρώνη, τον γέρο του Μοριά, που αποτελούσε το ίνδαλμα του απελευθερωτικού αγώνος και εφάνταζε ως ο μυθικός κύκλωπας. Αλλά ο Κολοκοτρώνης από φόβο δολοπλοκίας και μη γνωρίζοντας ξένη γλώσσα, τους παρέπεμπε στον ανιψιό του Νικήτα Σταματελόπουλο, που αυτός είχε τον τρόπο του.

Ο Μπάμπης Άννινος διασώζει το ακόλουθο περιστατικό, που συνέβη ολίγον μετά την πανωλεθρίαν του Πέττα, όπου και πολλοί φιλέλληνες έχασαν την ζωή των. Τέσσαρες εξ αυτών, αφού διεκπεραιώθησαν στην αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο, με σκοπό να επιστρέψουν στις πατρίδες τους, ηναγκάστησαν, προ της α-

προθυμίας τών εκεί αρχών, να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Οι φιλέλληνες αυτοί ήσαν ο περιόφημος Raybeau, ο Πρώσος ιατρός Elster, ο Γάλλος Hanay ή Hanet και ο Γερμανός Helmann. “Ούτοι κατώρθωσαν δια νυκτός, διαλαθόντες τον παραπλέοντα τουρκικόν στόλον, ν’ αποβιβασθούν εις Ήλιδα. Εκείθεν ηθέλησαν να μεταβούν εις Τρίπολιν, αλλ’ εγκαταλειφθέντες καθ’ οδόν υπό των αισχυρώς εξαπατησάντων αυτούς ημιονηλατών και περιπλανηθέντες εις τόπους δυσβάτους και ακατοικήτους, περιέπεσον εις τας φάραγγας της Φελός, εν τω μέσω συνοικισμού αξέστων και ημιαγρίων ορεινών, οίτινες τους περιεκύκλωσαν απειλητικοί. Εις μάτην οι φιλέλληνες επεδείκνουν τα έγγραφα των και ανέφερον τα ονόματα του Υψηλάντου και του Μαυροκορδάτου. Οι ορεισίβιοι εκείνοι εφαινότο ουδέν εννοούντες, ότε ο συνοδεύων τους Φιλέλληνας Επτανήσιος, όστις εξετέλει χρέη διερμηγέως, έσχε την ευτυχή επίνοιαν να είπη αυτοίς ότι επορευόντο προς τον Κολοκοτρώνην. Τότε αι διαθέσεις των αγροίκων εκείνων μετεβλήθησαν ευθύς ως δια μαγείας. Έγιναν αμέσως ευγενείς και φιλόφρονες, παρέσχον εις τους ξένους τρόφιμα και συγκατετέθησαν να χορηγήσουν εις αυτούς ζώα, δια να μεταβούν εις την ολίγας ώρας απέχουσαν εκείθεν Δημητσάναν. Τόσον ήτο σεβαστόν και πανίσχυρον και εις αυτά τα δυσπρόσιτα όρη της Πελοποννήσου το όνομα του Γέρου του Μωριά!”³⁹

Ο Δραγούμης πάλιν αφηγείται, ότι είχεν αποσταλεί από την Κυβέρνηση για να επιδώση καθησυχαστικήν επιστολήν και να εξηγήση εις την Αντιβασιλείαν, που είχε πολύ αναστατωθή εις το άκουσμα της γνωστής αιματηρής συμπλοκής ημετέρων και Γάλλων στρατιωτών στο Άργος (4 Ιανουαρίου 1833). Περιγράφει, λοιπόν, ο Δραγούμης πώς προσήγγισε την πλέουσα προς το Ναύπλιον κορβέττα “Καρολίνα” και πώς συνητήθη με τους Έλληνες στρατιωτικούς, που συνόδευαν τιμητικά τον πλέοντα προς Ελλάδα νεαρό βασιλέα Όθωνα και πώς απρουσιάσθη μετά του Μιαούλη, που ήταν το μόνον ξενόγλωσσο μέλος της συνοδείας (ο Μιαούλης μιλούσε ιταλικά) και πώς στη συνέχεια ανέβηκαν από κοινού στην αγγλική φρεγάτα “Μαδαγασκάρη”, όπου επέβαινε ο Όθων και η Αντιβασιλεία, όπου παρουσιασθέντες εις τον Abel επεξήγησαν το συμβάν του Άργους.⁴⁰

Και αυτά περίπου συνέβαιναν στα Γραφεία και στα Επιτελεία, στο ευρύτερο όμως κοινό και στην ανοικτή ύπαιθρο η συνεννόηση μετά των ξένων παρέμενε προβληματική. Είχε μάλιστα μερικές φορές τραγικές ή κωμικές διαστάσεις, ως εκείνης που αναφέραμε ευθύς ανωτέρω.

Π.χ. ο Δραγούμης αφηγείται μεταξύ των άλλων: “Η πλύντριά μου, ορφανή κόρη εκ Τριπόλεως, ελθούσα παρακάλεσέ με να στεφανώσω αυτήν ερωτήσαντος δε μου τις ο νυμφίος και αν έχη τα προς το ζην, απήντησεν ότι κατάγεται εξ Ιταλίας, ότι φαίνεται άπορος και ότι αυτή φέρει προίκα δώδεκα τάλληρα, άτινα εκληρονόμησε από της μητρός. Επειδή τούτο ακούσας απειπειράθην ν’ αποτρέψω αυτήν, η νέα ερυθριάσασα

- Μη μ’ εμποδίξης, είπε, κύριε.

- Τον αγαπάς λοιπόν;

- Διόλου’ αφού όμως ο κόσμος όλος βεβαιώνει ότι θα χαθώμεν, ας μη υπάγω παραπονεμένη, ότι έμεινα ελευθέρα.

«Την δε επιούσαν του γάμου», συνεχίζει ο Δραγούμης, «επισκεφθείς τους νεο-νύμφους, εύρον καθημένους χαμαί παρά κιβώπιον μετεσκευασμένον εις τράπεζαν, εφ' ης έστιλβον τα γαμήλια δείπνα, τυρός, λέγω, και άρτος και ανταλλάσσοντας ιδέας δια νευμάτων».⁴¹

Οι Ιταλοί συνιστούν στο Ναύπλιον μια χαρούμενη νότα και λόγω της έντονης παρουσίας τους και της ηχηράς τους γλώσσης και της ψυχολογικής μας συγγένειας. Ένας μάλιστα Ιταλός είχε την ευαισθησία να διαμαρτυρηθή δημόσια, με επιστολή του, που δημοσιεύεται στο υπ' αριθ. 31 τεύχος της 20 Μαρτίου 1826 της «Εφημερίδος των Αθηνών». Εκεί διαβάζομε την ακόλουθη επιστολή, που απευθύνεται στον Διευθυντή της Εφημερίδος:

«Κύριε Ψύλλα,

Μου είπαν ότι εις την «Εφημερίδα της Ζακύνθου» είναι ένα άρθρον ψευδές και πειρακτικόν εις την Ελληνικήν Διοίκησιν και εις τους συμπατριώτας μου. Λέγει ότι η Διοίκησις έκαμε 24 καφεπωλεία και βιλιάρδα εις το Ναύπλιον, και ότι οι επιστάται τούτων είναι Ιταλοί.

Σε παρακαλώ, κύριε Ψύλλα, εις την εφημερίδα σου να δώσης να γνωρισθή, ότι η Διοίκησις δεν έκαμε τοιαύτα καταστήματα, και ότι οι Ιταλοί όπου ευρίσκονται εις την Ελλάδα, πολεμούν εις τας τάξεις του Τακτικού, και δεν επιθυμούν άλλο, παρά να δείξουν εις τους Έλληνας με την χύσιν του αίματός των και με τους κόπους των την επιθυμίαν, όπου έχουν να συνεισφέρουν εις την ανεξαρτησίαν των.

Ένας Ιταλός

Σημ. Είναι ανήκουστον, ότι η Διοίκησις της Ελλάδος εσύστησε τοιαύτα καταστήματα, έπρεπεν όμως (μας φαίνεται) να παρθούν κάποια μέτρα, εις το να εμποδισθή πρώιμα η προχώρησις τοιούτων εργαστηρίων της αργίας και διαφθοράς των πολιτών».⁴²

Η ευαισθησία του επιστολογράφου θυμίζει το γεγονός, ότι πολλοί τότε διημέρευαν στα καφενεία άνεργοι, όπως μαρτυρούν οι σύγχρονοι απομνημονευματογράφοι και το άλλο γεγονός ότι ο Κολοκοτρώνης εταξίδευσε τότε εις το Ναύπλιον (Ιούνιος 1826) και εστρατολόγησε από αυτούς τους αργόσχολους πολλούς, τους οποίους οδήγησε στο στρατόπεδο των Βερβένων, ομοίως και ο Καραϊσκάκης περί τους εξακοσίους δια το στρατόπεδο της Ελευσίνας.⁴³ Πλην όμως τα καφενεία στο Ναύπλιον διεδραμάτιζαν τότε ρόλο ευρύτερο: ήσαν κέντρα επικοινωνίας και ενημερώσεως. Όπως έχει ήδη αναγνωρισθή⁴⁴, παράλληλα με τις επιφυλάξεις δια την αργοσχολίαν, και ο θετικός των καφενείων ρόλος, αφού ήσαν ακόμη τόπος συναντήσεως και επικοινωνίας των ξένων στο Ναύπλιον.

Παρεπιπτόντως αναφέρομε ότι η ανωτέρω ευαισθησία του Ιταλού φιλέλληνας στο Ναύπλιον ευρίσκει το παράλληλόν της εις το ταυτόχρονον εκεί γεγονός, κατά το οποίον εξητήθη η καταδίκη ενός Αγγελοκαστριού, από τους νέους τότε κατοίκους και περιοίκους της πόλεως, διότι «ούτος είχέν εις το οίκημά του θυμελικά όργανα και τρυφά (δηλαδή διεσκέδαζε με νταούλια), ενώ η πατρις θλίβεται καταγινόμενη εις απόκρισιν του εχθρού». Για τον ίδιο λόγο εξητήθη εις άλλη περίπτωση η φυλάκισις του ιδιοκτήτου ενός εκ των πολλών καφενείων του Ναυπλίου.⁴⁵

Για να συμπληρώσωμε παρεπιπτόντως την εικόνα της εποχής, θυμίζομε ότι τότε επικρατούσαν ενθουσιαστικές τάσεις και εκτός από τα κρούσματα ευτραπείας, που αναφέραμε, και ευρίσκουν την ψυχολογική τους αιτιολόγηση στην εκτόνωση, που γενικώς επιζητούσαν οι μέχρι τινός απελευθέρωτοι και καταπιεσμένοι, πολλοί ενόμιζαν τότε, πτοημένοι από την φρίκη της προέλασης του Ιμπραήμ, ότι εχάθη η επανάσταση και εκρίθη το τέλος τους, “ότι εγκατελείφθημεν υπό της Δύσεως, ο δε εν Ναυπλίω λαός επεδίδετο άφροντις εις πότους, γάμους, άσματα, πυροκροτήματα και διηγετική ευθυμίαν”.⁴⁶

Η δε ξενική στο Ναύπλιον επίδρασις φαίνεται ακόμη στην αμφίεση των γυναικών, για την οποία σώζονται σχετικά σχόλια, και στην ονομασία ενός εκ των κεντρικών καφενείων: “Des trois Puissances”, καφενείον προς τιμήν των τριών προσπατιδίων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας), το οποίον όμως μετά την δυσαρέσκειαν, που εδοκίμασαν οι Ναυπλιώτες εκ της υπογραφής του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (22 Ιανουαρίου - 3 Φεβρουαρίου 1830, περιορισμένα ελληνικά βόρεια σύνορα) μετωνομασθη εξ αντιδράσεως εις Café des trois Potences (καφενείον των τριών αγχονών).⁴⁷

Δειγματοληπτικώς αναφέρομε, ότι ξενικήν επίδρασιν εις την γλώσσαν μαρτυρεί και η ακόλουθη αναφορά, όπως και πολλά άλλα κείμενα και επιστολαί Ναυπλιωτών της εποχής εκείνης: Οι κρεοπώλες και οι ψωμάδες του Ναυπλίου ζητούν αυξήσεις στις τιμές των ειδών παραγωγής των, διαμαρτυρούμενοι δε προς την Διοίκησιν, γράφουν μεταξύ άλλων ότι “...ξημώνομεν και μόλις πιάνομεν τα καπιτάλια μας..., είναι το επάγγελμά μας περίκολον, καθώς οι στρατιώται μας αφήρπασαν ό,τι ηθέλησαν..., θέλει σφαλίσωμεν τους φούρνους και ψωμί πλέον δεν εβγάνομεν...”.⁴⁸

Εν τω μεταξύ στο Ναύπλιον ελειτούργησαν ήδη το 1824 δια συνδρομών, επειδή αδυνατούσε το κρατικό ταμείο, (δηλαδή κατά συνέχειαν του συστήματος επί Τουρκοκρατίας να πληρώνη ο μαθητής τον δάσκαλο) “συνολικώς πέντε σχολεία, δύο μεν της αλληλοδιδασκτικής και τρία της ελληνικής, της ιταλικής, της ιστορίας και των φυσικών επιστημών”.⁴⁹ Τόσον αισθητή ήταν ενωρίς η ανάγκη της γλωσσομάθειας και εξητήθη αμέσως η αντιμετώπιση του προβλήματος και υπάρχουν ανάλογες προσπάθειες για τα γαλλικά (το ιδιωτικόν παρθεναγωγείον της Γαλλίδος κυρίας Volmerange, που μετεφέρθη έπειτα στην Αθήνα), αλλά όλα αυτά ανήκουν στα Σχολικά του Ναυπλίου και συνιστούν άλλο θέμα.

Υπήρχε πάντως “φυσική φιλομάθεια του έθνους”. Οι άνθρωποι είχαν καθαρό μυαλό και φρέσκο τον νουν για μάθηση. Επεκράτησε ζήλος και ενθουσιασμός, άμιλλα και φιλομάθεια εις αναζήτησιν του χαμένου χρόνου. Και αυτό φαίνεται και από τα στατιστικά στοιχεία του αριθμού των σχολείων και μαθητών από του ενός έτους (1828) στο άλλο (1829), τα οποία είναι υψηλά για τα δεδομένα της εποχής, όταν μάλιστα τα συγκρίνει κανείς με τον μικρό συνολικό πληθυσμό της περιορισμένης τότε ελληνικής επικράτειας.⁵⁰

9.- Οι “ετερόχθονες” Έλληνες και οι “αλλοδαποί”.

Στην επικοινωνία με τους ξένους τους αλλοδαπούς βοηθούσαν πολύ, όπως προείπαμε, οι δικοί μας ξένοι, οι ετερόχθονες, κυρίως Επτανήσιοι, Φαναριώτες και άλλοι Μικρασιάτες, οι λόγιοι και διδάσκαλοι του Γένους, που ενωρίς έφθασαν στο Ναύπλιον. Η *intelligentia* αυτή επί Καποδίστρια είχε πολύ έντονη εδώ παρουσία και διότι ευρίσκετο εις το προσκήνιον της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της πόλεως, μέχρι σημείου να προκαλείται η φιλοτιμία των εντοπίων, να τους ζηλεύουν οι αγωνιστές.

Τους έλεγαν σκαπτικά ότι είναι “εκ των 28”, δηλαδή εξ εκείνων που ήλθαν εις την Ελλάδα με την έλευση του Κυβερνήτου το 1828 και οι οποίοι μοιραίως λόγω γλωσσομάθειας και λοιπής καταρτίσεως προετιμώντο.

Δεν σχολιάζω περισσότερο την προσφορά των Επτανησίων, των Φαναριωτών, των λογίων στο Ναύπλιον, διότι είναι γνωστή. Τότε έμενε εδώ η αριστοκρατία του Γένους. Και μόνον τα ονόματα πείθουν: Αλ. Ραγκαβής, Ιάκ. Ρίζος Νερουλός, οι Αργυροπουλαίοι, οι Σοΐτζοι, ο Κατακουζηνός, ο Καρατζάς, οι Σπανόπουλοι, ο Καλλέργης, ο Τρικούπης, ο Δραγούμης και οι λοιποί συνεργάτες του Τρικούπη, ο Ν. Χρυσόγελος, ο Γρ. Κωνσταντάς, ο Ανδρ. Μουστοξύδης, ο περίφημος Ν. Σχινάς, ο νομικός Γενατάς, ο Ιω. Κοκκώνης, ο γιατρός Ταγιαπιέρας, ο Παπαδόπουλος - Βρετός κ.ά.

Όλοι αυτοί οι σπουδαίοι Έλληνες έγραφαν, εδημοσίευαν, συζητούσαν, επροβληματίζοντο και επροβληματίζαν τον περίγυρό τους, συνηγνώντο σε φιλολογικά σαλόνια και κοινωνικές εκδηλώσεις, ήσαν γενικώς σπουδαίοι κοινωνικοί παράγοντες και οι συνεργαζόμενοι εκ των πραγμάτων με τους ξένους. Ήσαν ο συνδυετικός κρίκος με τους ξένους.

Στις εφημερίδες και τα φιλολογικά περιοδικά της εποχής βλέπομε και άλλα ονόματα γλωσσομαθών Ελλήνων και Ελληνίδων, που μεταφράζουν ακόμη και βιβλία από ξένες γλώσσες στην Ελληνική.

10.- Οι Φιλολογικοί Σύλλογοι Ναυπλίου και οι Ξένοι.

Εύκολη αλλά και παρατεταμένη συναναστροφή των Ναυπλιωτών αλλά και των ξένων στο Ναύπλιον προσεφέρετο στα καφενεία, που λειτουργούσαν και σαν αναγνωστήρια εφημερίδων, ακόμη και δι' αγραμμάτους, διότι αυτοί άκουγαν προσεκτικά και με περιέργεια αυτόν που διάβαζε φωναχτά τι έγραφαν οι “φυλλάδες”.

Εκτός από αυτά οι Ναυπλιώτες προσέφεραν στους ξένους και άλλα στέκια μορφώσεως και επικοινωνίας. Εννοούμε τα γνωστά με την ορολογία της εποχής “Φιλολογικά Σπουδαστήρια” ή “Αναγνωστήρια”, θα λέγαμε με σύγχρονη ορολογία: φιλολογικούς συλλόγους. Έναν τέτοιον σύλλογον ίδρυσε στο Ναύπλιον το 1831 ο ιατροφιλόσοφος Α. Παπαδόπουλος - Βρετός με δανειστική βιβλιοθήκη και αναγνωστήριον, “εν ω η δυνατότης ν' αναγινώσκη (ο ενδιαφερόμενος) τας κυριωτέρας των πολιτικών εφημερίδας της Ευρώπης. Προς δε τούτοις και φιλολογικά τινα και ιστορικά τινα ποιήματα ελληνιστί, γαλλιστί, αγγλιστί και ιταλίστι”.

Στο “Πρόγραμμα περί συστάσεως ενός Φιλολογικού Σπουδαστηρίου εις Ναύπλιον” διαβάζομε μεταξύ άλλων, ότι τούτο “εκτός όπου γίνεται μέσον ταχείας διαδόσεως των φώτων εις τους πολίτας και πολιτισμός αυτής, και ελκύει τους περιηγητάς να μείνωσι μ’ ευχαρίστησιν εις αυτήν περισσότερον καιρόν”.⁵¹

Στο Μορφωτικό, λοιπόν, αυτό κέντρο του Ναυπλίου το έτος 1831 εύρισκαν οι δικοί μας και οι ξένοι εκτός από τα βιβλία και ξενόγλωσσες εφημερίδες, η δε βιβλιοθήκη του λειτουργούσε ως δανειστική. Γι’ αυτό και πολλοί τότε ενεγράφησαν συνδρομηταί και πρώτος εστήριξε την προσπάθεια ο ίδιος ο Κυβερνήτης διακρατικής χορηγίας και του προσωπικού του υψηλού ενδιαφέροντος.

Ολίγον μετά, τον Ιούλιον του 1832, συνεστήθη, με πρωτοβουλίαν του φιλέλληνο Φεράλδι, το “Νέον Σπουδαστήριον”, με παρόμοιον προς το προηγούμενον του Βρετού σκοπόν και με την δήλωσιν, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα “Ελληνικός Καθρέπτης”: “ότι τοιούτον κατάστημα επιθυμείτο προ πολλού εις το Ναύπλιον και δια τούτο ενεκρίθη γενικώς από όλους”.

Ένα τρίτον μορφωτικόν κέντρον με ονομασία “Αναγνωστικόν Κατάστημα”, διευθυντήν τον Ι.Ν. Βλάχον, ελειτουργούσε τότε στο Ναύπλιον μέχρι της μεταφοράς της πρωτεύουσας εις Αθήνας, όπου και μετεφυτεύθη, κατά το φθινόπωρον του 1834.⁵²

Είναι ακόμη γνωστόν ότι επί Αντιβασιλείας του Όθωνος συνεστήθη Βιβλιοθήκη, που εστεγάετο εντός του κυβερνητικού κτιρίου και περιείχε βιβλία της αρχαίας Ελληνικής, Λατινικής, Γερμανικής, Γαλλικής και Αγγλικής φιλολογίας διέθετε ακόμη η βιβλιοθήκη αυτή συλλογές νόμων ξένων κρατών και βιβλία περί της συγχρόνου και της αρχαίας Ελλάδος. Παραπλεύρως της βιβλιοθήκης λειτουργούσε αναγνωστήριον με ελληνικές και ξένες εφημερίδες και με ελευθέρων είσοδον εις το κοινόν.⁵³ Παράλληλα είχε ιδρυθή στο Γυμνάσιον ειδική βιβλιοθήκη, τμήμα της οποίας εσώθη και φυλάσσεται τώρα στην Δημοσία κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπλίου, ενώ το περιεχόμενον της Βασιλικής Βιβλιοθήκης μετεφέρθη στην Αθήνα το 1834, οπότε μετεκινήθησαν εκεί ο Βασιλεύς, η Κυβέρνησις, οι Κρατικές Υπηρεσίαι και πολλοί άλλοι εκ των σημαινόντων της πνευματικής, της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του Ναυπλίου.

Οπωσδήποτε τα ανωτέρω πνευματικά κέντρα αποτελούσαν για την εποχή σημαντική προσφορά προς τους ξένους και διευκόλυναν την παραμονή τους στο Ναύπλιον.

11.- Ξένοι διπλωμάτες και μυστικοί πράκτορες στο Ναύπλιον τα χρόνια της Παλιγγενεσίας (1821 - 1831).

Μια χωριστή κατηγορία ξένων στο Ναύπλιον είναι οι διπλωμάτες και οι ξένοι πράκτορες. Μη υπεισερχόμενοι στην δραστηριότητα των ξένων προξένων, που από αιώνων συναντάμε στο Ναύπλιον, υπό μορφήν αρχικά εμπορικών πρακτόρων και υποπροξένων των ξένων Γενικών Προξενείων των Αθηνών ή της Πάτρας ή των κατά τα χρόνια της Παλιγγενεσίας γνωστών προξένων - εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων, για την πολιτική δραστηριότητα των οποίων πολλά έ-

χουν γραφή, σε συνδυασμό μάλιστα με την δολοφονία του Καποδίστρια και για την συνεργασία τους με τα τότε ελληνικά πολιτικά κόμματα (αγγλικόν, γαλλικόν, ρωσικόν), θα περιορισθούμε σε ολίγα περί των μυστικών πρακτόρων.⁵⁴

Τέτοιοι πράκτορες, οπαδοί αποτυχόντων επαναστατικών κινημάτων ή απλοί τυχοδιώκτες ή ιδεολόγοι, ρομαντικοί φιλέλληνες, μέλη μυστικών εταιρειών, κυκλοφορούσαν κατά δεκάδες στην περιορισμένη τότε Ελληνική Επικράτεια.

Οι Εταιρείες αυτές ήσαν σε τελευταία ανάλυση παράνομα πολιτικά κόμματα, με φιλελεύθερες ιδέες και τάσεις αντιαπολυταρχικές. Μια τέτοια π.χ. εταιρεία, γαλλικής μάλλον προελεύσεως, γνωστή με την ονομασία “Εταιρεία του Ηρακλέους” είχε περί τα 1.500 μέλη και ανθηρά οικονομικά. Το μυστικό της ταμείο είχε διασπασθή και φυλασσόταν σε τρία διαφορετικά μέρη: την Ύδρα, την Μεθώνη και το Ναύπλιον.⁵⁵

Γνωστή είναι η δραστηριότητα του μυστικού πράκτορα από την Napoli της Ιταλίας, Felice Piccotti, που διακινείται στον ελληνικό χώρο κατά τα έτη 1828 - 1831 και εδώ στο Ναύπλιον, από όπου δίδει συγκεκριμένες πολιτικές πληροφορίες. Στη σωζόμενη αλληλογραφία του στα αρχεία του Υπουργείου Αστυνομίας της Νάπολης αναφέρεται σε δέκα τέτοιες μυστικές εταιρείες στην Ελλάδα. Εκεί υπάρχουν επιστολές του από το Ναύπλιον με ημερομηνίες 16 Μαΐου και 22 Ιουνίου του έτους 1829 και δέκα αναφορές του, που έστειλε από το Άργος.⁵⁶

Ο Piccotti παρηκολούθησε τις εργασίες της Εθνοσυνελεύσεως στην Αίγινα, της Εθνοσυνελεύσεως στο Άργος (1829) οπότε φιλοξενούσε στο σπίτι του τον R. Church, και ήταν σε επαφή με τους εδώ Γάλλους πράκτορες, τους λεγομένους “αναγεννητάς”. Σκοπός της αποστολής του Piccotti στην Ελλάδα ήταν η παρακολούθηση των Ναπολιτάνων, πολλοί των οποίων ήσαν φιλέλληνες και είχαν καταφύγει εδώ μετά την αποτυχία του επαναστατικού κινήματος στην Νάπολη (1820 - 1821) και την καταστολή του από τα αυστριακά στρατεύματα του Μέττερνιχ.

Ο Piccotti παρακολουθούσε στενά και τα ελληνικά πράγματα, είχε καλλιεργήσει σχέσεις με τους αδελφούς Καποδίστρια, από την εποχή παραμονής του στην Κέρκυρα, και με άλλους σημαίνοντες στο Ναύπλιον φιλέλληνες και βεβαίως έστελνε κρυπτογραφημένες αναφορές στην Napoli της Ιταλίας για ό,τι συνέβαινε στην Napoli di Romania, είχε ακόμη προτείνει την υποψηφιότητα για τον ελληνικό θρόνο σε μέλος της βασιλικής οικογενείας των Δύο Σικελιών.

Δηλαδή ο Piccotti έκαμε ό,τι πολλοί τότε έκαμαν: υπό την επίφασιν του φιλελληνισμού ηργάζοντο δια τα συμφέροντα της χώρας προελεύσεώς τους. Τότε εφάνη η διάκρισις των ρομαντικών - ιδεολόγων φιλελλήνων των προεπαναστατικών και πρωτοεπαναστατικών χρόνων, από εκείνην των πρακτόρων, που με υστεροβουλίαν ενεργούσαν, δια των σχηματισθέντων πλέον εδώ τριών κομμάτων (αγγλικού, γαλλικού, ρωσικού) συνεργαζόμενοι με τους αντιπρέσβεις “των τριών προσταίδων Δυνάμεων”, με την Αντιπολίτευσιν, κ.λπ.

Πάντως είχε συσταθή τότε στο Ναύπλιον και “Αναγεννητικόν Κομιτάτον”, παράρτημα της “Μεγάλης Αναγεννητικής Εταιρείας”, που ήταν ευρύτερα διαδεομένη στην Ελλάδα και είχε μετριοπαθείς πολιτικές ιδέες, δηλαδή την κατάργηση των απολυταρχικών καθεστώτων της Ευρώπης και την εγκαθίδρυση συνταγματι-

κών κυβερνήσεων. Γι' αυτό είχαν μνηθεί σ' αυτήν πολλοί Έλληνες και Τούρκοι ακόμη και μερικοί κληρικοί. Αναγεννητές ήσαν ο αρχιστράτηγος R. Church, ο Denzel, ο Fabrier, ο Υψηλάντης, ο Καποδίστριας. Κομιτάτο αυτής της Εταιρείας είχε συσταθή στο γειτονικό Άργος, στην Κέρκυρα, στην Αίγινα. Η Εταιρεία αυτή γνώριζε τα ονόματα των κατασκόπων των διαφόρων ξένων Κυβερνήσεων, που δρούσαν στην Ελλάδα.

Γεγονός είναι πως ο Καποδίστριας με εμπιστευτική εγκύκλιό του, της 8ης Ιουνίου 1828, "προς το Πανελλήνιον" και τους Επιτρόπους του Αιγαίου και της Πελοποννήσου και τους αρχηγούς των στρατιωτικών και ναυτικών Δυνάμεων επιστά την προσοχή τους για τις σκληρές, καταστροφικές επιπτώσεις, που μπορούσε να έχει για την χώρα η ανεξέλεγκτη δράση των μυστικών εταιρειών και ζητεί την διαγραφή απ' αυτών των δημοσίων υπαλλήλων και είναι γνωστόν ότι έλαβε στην συνέχεια μέτρα ελέγχου των κινήσεων των ξένων εντός της Ελλάδος. Αν και ιδεολογικά ο Καποδίστριας συνηγάτο με τους Αναγεννητάς, ως οπαδός των συνταγματικών ελευθεριών, του αριστοκρατικού φιλελευθερισμού, που κυριαρχεί στην πολιτική του σκέψη.

Πάντως η δράση των ξένων πρακτόρων και στο Ναύπλιον συνιστά μία ακόμη ξενική παρέμβαση, όπως επίσης και των επισήμων εδώ επιτετραμένων των "προστατίδων Δυνάμεων" κατά τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου νεοελληνικού βίου. Δεν σχολιάζομε περισσότερο την ιστορική αυτή αλήθεια, αφού το θέμα τούτο, όπως εξ αρχής δηλώσαμε, είναι εκτός των ορίων της σύντομης εδώ περί ξένων ιστορικής μας αναδρομής.

Τούτο μόνον υπενθυμίζομεν, ότι οι ιστορικοί του Νεωτέρου Ελληνισμού συγγλίνουν στην διαπίστωση, ότι η δολοφονία του Κυβερνήτη (27 Σεπτεμβρίου 1831) αποτελεί το θλιβερό αποκορύφωμα των εσωτερικών πολιτικοκοινωνικοοικονομικών αντιθέσεων της εποχής, όπως μάλιστα οξύνθησαν από τις ξένες επεμβάσεις, στο πλαίσιο των διεθνών ανταγωνισμών.

Ο ρόλος των ξένων γίνεται εντονότερος κατά την περίοδο της Αναρχίας (1831 - 1833), που επηκολούθησε της δολοφονίας του Καποδίστρια, ενώ επί βαυβαροκρατίας οι ξένοι γίνονται κύριοι της καταστάσεως με τα γνωστά επακόλουθα της Οθωνικής περιόδου (1833 - 1862).

12.- Επιλεγόμενα.

Ως θα παρατήρησεν ήδη ο αναγνώστης η επίδραση των ξένων κατά τα πρώτα χρόνια της νεοελληνικής ζωής στο Ναύπλιον, είναι ευρύτερη, όπως εκτεταμένη είναι η περί φιλελληνισμού κατά την ιδίαν εποχήν ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.

Από την περιορισμένη έρευνα, την οποίαν εκάμαμε, προκύπτει ότι οι ξένοι συνιστούν στο Ναύπλιον μιαν ευδιάκριτη μειονότητα, που προσέφερε τις τεχνικές, επαγγελματικές, κ.λπ. γνώσεις της εις την υπηρεσίαν των πολλών. Κυρίως οι ξένοι edάνεισαν τα φιλελεύθερά τους αισθήματα, τον αγνόν ενθουσιασμόν τους εις τους συναγωνιστάς των Έλλήνας. Πολλοί ξένοι άφησαν εδώ τα ψυχοσωματι-

κά κατάλοιπα της προσωπικότητός τους, τα λείψανα του θνητού σώματος και τα μνημεία του λόγου, δηλαδή τα γραπτά τους απομνημονεύματα.

Μεγάλη σημασίαν έχει ότι οι Ξένοι διεφώτισαν τις συνειδήσεις, συνετέλεσαν εις το να ωρμάση η ιδέα της ελευθέρως Ελλάδος δια της εδώ προσωπικής των παρουσίας και μαρτυρίας, δια της αλληλογραφίας, δημοσιογραφίας, αποστολής ανταποκρίσεων προς φίλους και συγγενείς τους εις τας χώρας προελεύσεώς τους, δι' αγορεύσεων και δημηγοριών εντός ευρωπαϊκών και αμερικανικών ακροατηρίων. Ήσαν σαφώς πρεσβευτές καλής θελήσεως, ανεξαρτήτως μερικών τυχοδιωκτικών περιπτώσεων ή των μυστικών πρακτόρων, που προαναφέραμε.

Ανυπολόγιστη αξία έχει η παρουσία των ξένων εδώ, ως παράγοντος εξισοροποιητικού και κατευνασμού. Δηλαδή μέσα εις το "Τμηματικόν πνεύμα" της εποχής, ως θα έλεγεν ο αυτοπτης μάρτυς Νικόλαος Δραγούμης, η ανάμειξη των ξένων ήταν ευεργετική "ως αναχαιτίσασα την εκτραχηλισθείσαν εμπάθειαν και σπουδαρχίαν". Ήσαν εις περιόδους εμφυλίου σπαραγμού το αντίδοτον, πολλάκις ήσαν το αλεξικέραυνον της οργής των ημετέρων. Έπαιζαν ρόλον διαλλακτικόν, εκτονώσεως της καταστάσεως, ως τρίτη λύσις. Αναλογισθήτε ότι υπήρξεν περίοδος, κατά την οποίαν εν μέσω ηρωικών αγωνιστών και στρατηγών Ελλήνων, η αρχηγία των Ενόπλων Δυνάμεων ανετέθη μοιραίως εις ξένους και τούτο έγινε δεκτόν υφ' όλων των αντιμαχομένων πλευρών των ημετέρων.

Η παρέμβασίς των πρέπει να κριθή και κατανοηθή εις το πλαίσιον της εποχής, εις μίαν κοινωνίαν μεταβατικήν με την γνωστήν χαμηλήν στάθμην πολιτικής και κοινωνικής ωριμότητος και τις τεράστιες οργανωτικές ελλείψεις εις όλους τους τομείς της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής. Με αυτό το πνεύμα πρέπει να θεωρηθή το γεγονός της δημιουργίας των τριών ξενοκινήτων πολιτικών μεριδίων εις την "νεοπαγή Ελλάδα" (του ρωσικού, αγγλικού, γαλλικού κόμματος) και του γενικώτερου παρεμβατισμού των ξένων εις την εδώ πολιτικήν ζωήν, η οποία, ως εξ αρχής διευκρινήσαμεν, ήτο εκτός των ορίων της παρούσης εργασίας.

Τέλος υπενθυμίζομεν ότι Έλληνες και Ξένοι, εξαιρέσει μερικών τυχοδιωκτικών περιπτώσεων, συνηντώντο εις την κοινήν ιδεολογίαν: τα φιλελεύθερα αισθήματα, την πίστιν εις την ελευθερίαν "ης ένεκα ζην και θανείν μη κατόκνει".

Σημειώσεις:

- 1.- Γ. Α. Χώρα, "Η Πρόνοια προάσπειο του Ναυπλίου", *Πελοποννησιακά* 16 (1985 - 1986), σσ. 536- 560.
- 2.- Χρήστου Ρέππα, "Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά το 1825", *Μνημοσίνη* 9 (1982 - 1984), σσ. 261 - 349. Μιχαήλ Χουλιανράκη, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971*, τόμ. Α', Μέρος Ι, σ. 40.
- 3.- Βασ. Κρεμμυδά, "Η δολοφονία του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια", *Ερασιμαστής* 14 (1977), σ. 235.
- 4.- Χρ. Ρέππα, όπου ανωτέρω, σσ. 326, 348.
- 5.- Μπάμπη Άννινου, *Οι φιλέλληνες του 1821*, εκδ. "Γαλαξία", Αθήναι 1971², σσ. 52, 55, 83, 114, 121.
- 6.- Θ. Βαγενά - Ευρ. Δημητρακοπούλου, *Αμερικανοί φιλέλληνες εθελοντές στο Εικοσιένα*, Αθήνα 1949, σσ. 44, 55, 61, 91, 98.
- 7.- Σάμουελ Χάου, *Ημερολόγιο από τον αγώνα, 1825 - 1829*, Εισαγωγή με παρουσίαση ανεκδότων αποσπασμάτων Οδυσσέα Δημητρακοπούλου, Αθήνα (Βιβλ. Ν. Καραβία) 1971.
- 8.- Α. Μποντζουβή - Μπανιά, "Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828 - 1833", *Ερασιμαστής* 18 (1986).
- 9.- Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Στ', Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 1008, 1010.
- 10.- Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, Αθήναι 1950, σ. 255.
- 11.- Ν. Σπηλιάδου, *Απομνημονεύματα*, 2, σσ. 187 - 188.
- 12.- Βλέπε Α. Μαμουκα, *Τα κατά την Αναγέννηση της Ελλάδος*, τόμ. Α', εν Πειραιεί 1839, σσ. 43 - 76. Πρβλ. Γ. Δημακοπούλου, *Η Διοικητική Οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, Εν Αθήναις 1966, σσ. 67 - 68, 156 σημ. 3. Πρβλ. Ν. Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', Αθήναι 1973 (εκδ. "Ερμής"), σσ. 148, 171. Πρβλ. κεφάλαιον "Η νύμφησίν μου" του Αλεξ. Ρ. Ραγκαβή, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', Εν Αθήναις 1895, σσ. 103 και επ.
- 13.- Βλέπε Τ. Σταματόπουλου, *Ο εσωτερικός αγώνας κατά την Επανάσταση*, τόμ. Β', Αθήναι 1964, σσ. 150 - 151.
- 14.- *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821 - 1832. Αι Εθνικά Συνελεύσεις*, τόμ. Γ', Αθήναι 1974, εκδ. Βουλής των Ελλήνων, σ. 53. Πρβλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φύλ. 13 της 17 Φεβρουαρίου 1832, σ. 79.
- 15.- Χρ. Ρέππα, όπου ανωτέρω, σσ. 275, 281.
- 16.- Βλέπε Αρχείον του Δημοσίου Μνημονος Ναυπλίου, εις Τμήμα Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, Κατάστιχα Ν° 02, 08.
- 17.- Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 238 και επ.
- 18.- *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, όπου ανωτέρω, τόμ. Α', Αθήναι 1971, σσ. 89, 108. Πρβλ. Ν. Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σ. 171.
- 19.- *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, όπου ανωτέρω, σ. 85.
- 20.- Α. Αναπλώτη, *Αναπλώτικα*, Αθήναι 1958, σ. 100 - 101.
- 21.- Βλέπε δειγματοληπτικώς *Le Courier de la Grèce*, Ν° 4/15 Δεκεμβρίου 1829, 5/1-13 Ιανουαρίου 1830, .. /29 - 10 Φεβρουαρίου 1830.
- 22.- Ο πίνακας αυτός υπάρχει σε λιθογραφία, που φυλάσσεται στο Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος (Αθήναι), είναι δε δημοσιευμένος από τον Μπάμπη Άννινο, *Οι φιλέλληνες του 1821*, Αθήναι 1972², σσ. 124 - 128. Πρβλ. Μάρκου Ρούσου - Μηλιδώνη - Bernard Jäger, *Το Μνημείο των Φιλελλήνων στο Ναύπλιο*, Αθήνα 1991. Κατάλογον των Γερμανών Φιλελλήνων βλέπε εις I. D. Elster, *Das Bataillon der Philhellenen, dessen Errichtung, Feldzug und Uebergang*, Baden 1828.
- 23.- Βλέπε συγκεντρωτικήν περί Φιλελλήνων βιβλιογραφίαν εις Σπ. Λουκάτου, "Ο Φιλελληνισμός εν Πελοποννησίω", *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τόμ. Α', Α-

θήναι 1976 - 78, σσ. 167 - 177.

24.- Βλέπε Μάρως Βουγιούκα - Νέλλης Χρονοπούλου, *Οδωνυμικά του Ναυπλίου*, έκδ. Δήμου Ναυπλίων 1991, σσ. 15, 184, 186.

25.- Βλέπε Μπάμπη Άννινου, *Οι φιλέλληνες του 1821*, σσ. 22, 24, 27, 28, 29, 37, 41.

26.- Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 260.

27.- Χρ. Ρέππα, όπου ανωτέρω, σσ. 280, 283. Πρβλ. "Εκθεση του Γραμματέως των Εκκλησιαστικών και Δημοσίων Εκπαιδύσεως προς την σεβαστήν Δ' κατ' επανάληψιν Εθνικήν των Ελλήνων Συνέλευσιν εν τω προαστείω Ναυπλίου, 1η Αυγούστου 1832" του Υπουργού Ιακωβάκη Ρίζου, όπου διαβάζομε: "ωφελιμοτάτης τέχνης, εν ολόκληρον σχεδόν συγκρότημα λιθογραφίας, μετακομισθέν προ τριών ήδη ετών από τα Παρίσια, διατελεί ως την σήμερον κείμενον εν απραξία άλλ' ευκαίον είναι το να προσκληθή από την Ευρώπην τεχνίτης, ικανός να πολλαπλασιάση δια της διδασκαλίας εις την Ελλάδα την θαυμαστήν ταύτην εφεύρεσιν" (σελ. 11).

28.- Ν. Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σσ. 163, 165. Πρβλ. Ελένης Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828 - 1832)*, Εν Αθήναις 1970, σ. 26.

29.- Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Η', σσ. 221 - 222.

30.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σ. 128. Πρβλ. Ελένης Κούκου, *Ιωάννης Καποδίστριας*, Αθήναι 1991⁷, σ. 270 και επ.

31.- Βλέπε Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. ΣΤ', σ. 1002. Πρβλ. Σάμουελ Χάου, *Ημερολόγιο από τον αγώνα 1825 - 1829*, Αθήναι 1971, Σπ. Λουκάτου, "Ο Φιλελληνισμός εν Πελοποννήσῳ", *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιασκών Σπουδών*, τόμ. Α', σσ. 164 και επ.

32.- Θεοδώρου Κωστούρου, *Βονιφάτιος Βοναφίν*, Ανάπλι 1979. Πρβλ. Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 292.

33.- Γ.Δ. Δημακοπούλου, "Αι εφημερίδες Courrier d' Orient, Le Courrier de la Grece (6 Δεκ. 1828 - 27 Φεβρ. 1832)", *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 21 (1978), σσ. 469 - 487. Πρβλ. Πρόλογον του ίδιου εις την επανέκδοσιν των εφημερίδων της Επανάστασεως (έκδ. Νομαρχίας Αττικής). Πρβλ. το τρίτομον έργον *Ο Τύπος στον Αγώνα*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήναι 1971, Ελένης Μπελιά, "Η "Ηώς" και η "Αθηνά" του Ναυπλίου", *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών*, Αθήναι 1979, σσ. 219 - 244 [*Πελοποννησιακά*, 13 (1979)].

34.- Ν. Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σσ. 216 - 218. Πρβλ. Μπάμπη Άννινου, *Οι Φιλέλληνες*, σσ. 55 - 56. Πρβλ. Βασ. Κρεμμυδά, "Ο Γαλλικός Στρατός στην Πελοπόννησο", *Πελοποννησιακά* 12 (1976 - 1977).

35.- Ν. Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σσ. 65, 96 - 97.

36.- Βλέπε για τους διερμηνείς και την οργάνωσι των Προξενείων: Εμμ. Πρωτοψάλτη, *Ο Γεώργιος Χριστιανός Γκρόριους και η δράσις αυτού εν Ελλάδι*, Εν Αθήναις 1947, σ. 18.

37.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σσ. 91, 131, 162.

38.- Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. ΣΤ', σσ. 994 - 996.

39.- Μπάμπη Άννινου, *Οι Φιλέλληνες*, σσ. 55 - 56.

40.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σ. 216. Ιω. Ζεγκίνη, *Το Άργος δια μέσου των αιώνων*, Πύργος 1968, σ. 268. Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 307.

41.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σ. 97.

42.- Βλέπε *Εφημερίς Αθηνών*, φύλ. 31 της 20 Μαρτίου 1826. Πρβλ. *Ο Τύπος στον Αγώνα*, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, τόμ. Α', Αθήναι 1971, σ. 275.

43.- Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 265.

44.- Α. Μπουτζουβή - Μπανιά, "Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828 - 1833", *Ο Ερασιστής* 18 (1986), σσ. 120 και επ.

45.- Χρ. Ρέππα, *Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου*, σ. 269.

46.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σ. 97.

- 47.- Μιχ. Λαμπρινίδου, *Η Ναυπλία*, σ. 288. Πρβλ. Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. ΣΤ', σσ. 960, 963.
- 48.- Χρ. Ρέππα, *Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου*, σ. 286.
- 49.- Ν. Δραγούμη, όπου ανωτέρω, σελ. 159.
- 50.- Βλέπε, όπου ανωτέρω, σσ. 159 - 168. Πρβλ. Απ. Δασκαλάκη, *Τα περί παιδείας*, Τρύφ. Ευαγγελίδου, Ελ. Κούκκου (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους).
- 51.- Α. Μπουτζουβή - Μπανιά, *Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828 - 1833*, σ. 125.
- 52.- Βλέπε όπου ανωτέρω. Πρβλ. Ιω. Δεμοίρου, *Ιστορία του Γυμνασίου Ναυπλίου*, Αθήναι 1939, σσ. 10, 91.
- 53.- Βλέπε Ιω. Δεμοίρου, όπου ανωτέρω, σ. 9.
- 54.- Βλέπε προχείρως Εμμ. Πρωτοψάλτη, *Ο Γεώργιος Χριστιανός Gropius*, σσ. 10, 11, 18, 23. Auguste Borpe, "Le consulat général de Morée et ses dependances (Athènes, Coron, Napoli di Romania, Ratras, Arta)", *Revue des Etudes Grecques* 20 (1907). Ελένης Μπελιά, "Το Βρετανικόν Προξενείον Πελοποννήσου εις Πάτρας και η εμπορική κίνησις της πόλεως (1828 - 1832)", *Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Αχαικών Σπουδών*, Αθήναι 1974, σσ. 23. Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Η', Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 419, 530, 653.
- 55.- Δημ. Λουλέ, "Η δολοφονία του Ιω. Καποδίστρια και η Ρωσσία", *Μνημων* 10 (1985), σσ. 81 - 83. Απ. Βακαλοπούλου, όπου ανωτέρω, σ. 683. Στ. Σκοπετέα, "Μυστικές Εταιρείες κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν", *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 2 (1958), σσ. 287 - 292.
- 56.- Γιάννη Κορινθίου, "Οι μυστικές εταιρείες κατά την Καποδιστριακή περίοδο", *Παρηνασός* 30 (1988), σσ. 233 - 254.

William M. Frick

ΠΕΝΤΕ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΓΟΛΙΔΑ: ΟΙ ΠΡΟΚΑΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥΣ

Μετάφραση: Λεφτέρης Α. Μπαρδάκος

Η ελληνική ύπαιθρος είναι σήμερα κατάστικη με ερείπια από φρούρια σταυροφόρων. Στις μέρες τους, μερικά απ' αυτά δέσποζαν σε πυκνοκατοικημένα κέντρα και σημαντικές παράκτιες θέσεις, ενώ άλλα σε απόκρημνες κι απομονωμένες κορυφές φρουρούσαν στρατηγικά ηπειρωτικά σημεία. Αν τα δει κανείς χωριστά το ένα από το άλλο, ξεκομμένα από το χώρο και το χρόνο, αυτά τα παλιά σπουδαία κάστρα θα του φέρουν στο νου φρούρια της Ισπανίας ή της νότιας Γαλλίας.

Μετά την πτώση και τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης το 1204 και την κατάκτηση του Μοριά το 1210 και μέχρι το τέλος αυτού του αιώνα, οι κατακτητές Κύριοι και Βαρόνοι της τέταρτης Σταυροφορίας ανήγειραν 150 περίπου κάστρα στο Μοριά, πολλά απ' αυτά σε ήδη οχυρωμένες από πολλά χρόνια πριν περιοχές και μερικά σε προσεκτικά επιλεγμένες και αφύλαχτες μέχρι τότε θέσεις. Οι διοικητές Αυθέντες του Μοριά, συμπεριλαμβανομένου και του άρχοντά τους "Πρίγκιπα της Αχαΐας", έχτισαν μεγάλα και σημαντικά φρούρια, μέσα στα οποία μπορούσε να κατοικήσει ο πληθυσμός, σαν αυτό της Κλαρέντσας στη βορειοδυτική πλευρά, μέχρις ότου στα μέσα του 13ου αιώνα χτίστηκε το πιο σπουδαίο απ' όλα στο Μυστρά, στην κεντρική Πελοπόννησο. Κατώτεροι βαρόνοι και ιππότες συγκέντρωσαν την προσοχή τους πιο πολύ στην άμυνα και έφτιαξαν τέτοιου είδους οχυρώσεις με φρουρές κατά μήκος των παραλίων της δυτικής και βόρειας Πελοποννήσου. Η τραχύτητα της περιοχής της Μάνης στα νότια αποθάρρυνε παρατεταμένες προσπάθειες για οχυρώσεις εκεί.

Η ανατολική Πελοπόννησος, αν και η Αργολίδα δεν κατείχε σημαντική θέση ανάμεσα στις βαρονίες του 13ου αιώνα στο Μοριά, είναι γεμάτη από ποικίλα ερείπια κάστρων διαφόρων τύπων και μεγεθών, επειδή σημαντικά χερσαία περάσματα διέσχζαν την περιοχή οδηγώντας από την ενδοχώρα προς τα λιμάνια και το αντίστροφο. Το αποτέλεσμα είναι η σχετικά μικρή σε έκταση πεδιάδα του Άργους στην καρδιά της Αργολίδας να παρέχει πολλές μαρτυρίες, αρκετές να ερεθίσουν την όρεξη του ενδιαφερόμενου ταξιδιώτη ή του ειδικού μελετητή.

Τρεις οχυρωμένες θέσεις που επισκοπούν την πεδιάδα του Άργους και που η

καθεμιά τους συνδέεται με τη μυθολογία και με αρχαίες ιστορικές μνήμες, καλούν τον ταξιδιώτη της πεδιάδας να τις επισκεφτεί, να εξερευνήσει και να μελετήσει: πρώτα το μεγάλο σε έκταση φράγκικο κάστρο στη Λάρισα του Άργους με τις παλιές οχυρώσεις του από την εποχή του Χαλκού, από την κλασική και από τη βυζαντινή περίοδο, κατόπιν η άλλοτε οχυρωμένη από τους βυζαντινούς Ακροναυπλία, το διοικητικό κέντρο της πόλης του Ναυπλίου, πρωτεύουσα αργότερα των Ενετών και των Τούρκων του Μοριά, μαζί με το δορυφόρο της, το Μπούρτζι, που φαντάζει σαν παιδικό παιχνίδι, και τέλος το ρειπωμένο και ξεχασμένο πια απ' όλους κάστρο των Μύλων στο λόφο Ποντίνοσ ψηλά πάνω από την αρχαία Λέρνα. Και τα τρία σχηματίζουν ένα σχεδόν ισοσκελές τρίγωνο, που με κορυφή το Άργος και τα άλλα δύο σε απόσταση δώδεκα περίπου χιλιομέτρων από αυτό, υψώνονται και αντικρίζουν από ψηλά το ένα το άλλο. Για τον ειδικό μελετητή, άλλα δυο λησμονημένα από επισκέπτες φρούρια, το ένα στον Άγιο Βασίλειο και το άλλο στο Αγιονόρι, βρίσκονται βορειοανατολικά στα βουνά, στα σύνορα Αργολίδας και Κορινθίας, 2,5 ως 3 ώρες δρόμο από τις Μυκήνες.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, Ολύμπιοι θεοί όπως η Ήρα, ο Δίας και ο Ποσειδώνας, τοπικοί αθάνατοι ήρωες όπως η Ιώ, ο Ίναχος, ο Φορωνέας, ο θρυλικός Ακρίσιος και ο Προίτος, η Δανάη και ο Περσέας επισκέπτονταν συχνά το Άργος, τη Λέρνα και την Τίρυνθα. Πολύ πιο παλιά, σε μια έριδα που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στον Ποσειδώνα και στην Ήρα για το ποιος θεός θα πάρει υπό την προστασία του την πεδιάδα του Άργους, οι κριτές Ίναχος και Αστερίων επιδίκασαν την περιοχή στην Ήρα κι έτσι ο Ποσειδώνας, πάνω στο θυμό του, στέρεψε τις πηγές του τόπου. Αργότερα ο Δαναός, φυγάδας από την Αίγυπτο, με τις 50 κόρες του, αποβιβάστηκε λίγο έξω από τη Λέρνα -στους Αποβαθμούς- κι από κει έφτασε στο Άργος και ίδρυσε δυναστεία. Επειδή όμως η κατάρα του Ποσειδώνα είχε ξηράνει τελείως την περιοχή, οι κόρες του Δαναού έπρεπε να ψάχνουν για να βρουν νερό. Κάποτε το λάγνο βλέμμα ενός σάτυρου είδε μια, την Αμμώνη, κοντά στη Λέρνα. Οι κραυγές της Αμμώνης έφεραν κοντά τον Ποσειδώνα, που στη θέση του σάτυρου γεύτηκε αυτός τις χάρες της τόσο, ώστε χτύπησε με την τριαινά του το έδαφος και ξεπήδησε πηγή με νερό που ακόμη υπάρχει εκεί. Από αυτή την επαφή η Αμμώνη γέννησε τον θρυλικό Ναύπλιο, κι αυτός, όταν μεγάλωσε, ίδρυσε την ομώνυμη πόλη στον όρμο. Αργότερα, καταστρώνοντας ο Δίας τα σχέδιά του για να πλησιάσει την Ιώ, κατάφερε να ναρκώσει το φύλακα της Ήρας, τον Άργο με τα εκατό μάτια, κοντά στις Μυκήνες. Άλλη φορά στο Άργος, ο πάντα ερωτιάρης θεός μεταμορφώθηκε σε χρυσή βροχή και ενώθηκε με τη Δανάη, που γέννησε έτσι τον τοπικό ήρωα Περσέα.

Ιστορικά, οι τέσσερις ή και οι πέντε αυτές θέσεις μπορούμε να πούμε ότι έλκουν την προέλευσή τους από την αρχαιότητα: οι σημερινοί Μύλοι θεωρούνταν παραδοσιακά αμυντική θέση του ντόπιου πληθυσμού ήδη από τους νεολιθικούς χρόνους και την εποχή του Χαλκού. Το Άργος με τα δυο υψώματα, την Ασπίδα και τη Λάρισα, είναι μια από τις αρχαιότερες και συνεχώς κατοικούμενες πόλεις της Ελλάδας. Αν και η ίδρυση του νέου Ναυπλίου τοποθετείται γύρω στα

1500, στη νεολιθική εποχή βρίσκονται οικισμοί στην περιοχή γύρω στην Πρόνοια, όπου η θάλασσα προχωρούσε πιο βαθιά στη στεριά απ' ό,τι σήμερα. Και καθώς το παρελθόν του Αγιονορίου φτάνει μέχρι τουλάχιστον τη Ρωμαϊκή εποχή και τα Βυζαντινά χρόνια, μόνο ο Άγιος Βασίλειος φαίνεται να μη διαθέτει "αρχαίες περγαμνές". Παρόλ' αυτά, το καθένα απ' αυτά τα πέντε κάστρα κατά το Μεσαίωνα εξυπηρετούσε έναν ή και περισσότερους από τους σκοπούς που χαρακτηρίζουν αυτές τις οχυρώσεις, φυλάσσοντας δηλαδή χερσαία περάσματα, σαν ισχυρές θέσεις ή σαν καταφύγια για τον πληθυσμό, όπως και τα άλλα φράγματα φρούρια του Μοριά. Παρακείμενα στην πεδιάδα του Άργους, άλλα κύρια κάστρα, όπως το Μουχλί στο δρόμο Άργους-Τριπόλεως κοντά στον Αχλαδόκαμπο (δυτικά), ο Άγιος Γεώργιος στο Πολύφεγγο (βόρεια) κοντά στη Νεμέα και το Σουλινάρι (ανατολικά) κοντά στην Καζάρμα, φρουρούσαν τους δρόμους και τα περάσματα πάνω στα βουνά Κτενιάς και Αρτεμίσιο, την περιοχή της Νεμέας και, κατά κάποιο τρόπο, το δρόμο για την Επίδαυρο. Μερικά ακόμη αποδεικνύουν το ενδιαφέρον των Φράγκων και για θέσεις έξω από την πεδιάδα: η Θερμησία στη νότια Αργολίδα, η Τροιζήνα προς το Σαρωνικό κόλπο, το Αγγελόκαστρο στο Αραχναίο, ενώ ο παθιασμένος για κάστρα ερευνητής μπορεί να βρει, βοηθούμενος από κάποια στοιχεία, και λιγότερο γνωστές οχυρωμένες θέσεις σε χωριά πάνω στα βουνά σε όλη τη βόρεια Αργολίδα.

Εκτός από τη θαυμάσια θέα, που προσφέρει η επίσκεψη σ'αυτά τα πέντε αξιοθέατα, μπορεί να διαπιστώσει κανείς και τη στρατηγική σημασία των θέσεων. Το καθένα από τα τρία, που επισκοπούν την πεδιάδα, έχει ορατότητα που καλύπτει πάνω από 270 μοίρες γωνία, κι έτσι το ένα υπερκαλύπτει το άλλο. Από τη δυτική άκρη της πεδιάδας, από το Άργος (239 μ. ύψος), μπορεί να δει κανείς στρέφοντας το βλέμμα του από τα βορειοδυτικά πάνω από την κοιλάδα του Ινάχου, στα βόρεια προς την έξοδο του περάσματος των Δερβενακίων, στα ανατολικά βουνά και την Ακροναυπλία και το Παλαμήδι του Ναυπλίου, μετά νότια κατ' ευθείαν προς τον κόλπο του Άργους και, τέλος, μέχρι τα μακρινά βουνά στα νοτιοδυτικά. Από την Ακροναυπλία (85 μ. ύψος), αλλά ειδικότερα από το Παλαμήδι (225 μ. ύψος), μπορεί κάποιος να έχει ολοκάθαρη θέα προς τα νότια και νοτιοδυτικά του κόλπου στο Άστρος και τη δυτική παραλία του κόλπου, μετά κατ' ευθείαν δυτικά στους Μύλους, αμέσως μετά προς το Άργος και τη βορειότερη άκρη της πεδιάδας και γύρω προς την κατεύθυνση των ανατολικών συνόρων. Στη νοτιοδυτική γωνία του τριγώνου, το κάστρο των Μύλων στην προεξέχουσα κορφή του Ποντίνου (179 μ.) καλύπτει από ψηλά όλη την παραλία του κόλπου, από το Ναύπλιο ως τις Σπέτσες, τη δυτική παραλία, το στενό πέραςμα στους πρόποδες του, μετά τα βουνά και τις κοιλάδες στα νοτιοδυτικά, το πλούσιο με γεωργικά προϊόντα Κεφαλάρι στα βόρεια, μετά το Άργος κι ένα στενό κομμάτι της πεδιάδας από τις Μυκίνες ως το Ναύπλιο.

Από την ασφαλή θέση του στο ύψωμα ο Άγιος Βασίλειος επισκοπεί το ημικύκλιο της πεδιάδας των Κλεωνών μέχρι τη βόρεια πλευρά της, από την είσοδο προς το πέραςμα των Δερβενακίων δυτικά, στο Χίλιομόδι ανατολικά, που φρουρεί τον παλιό δρόμο μέσ' από τα βουνά προς την πεδιάδα του Άργους. Το

Αγιονόρι από την κωνική του κορυφή (670 μ.) βλέπει στρατηγικά προς το βορρά κάτω σε μια κοιλάδα ή κλεισούρα, προς το Χίλιομοδι, στα δυτικά από τη μια άκρη στην άλλη την ομαλή πλαγιά του βουνού Στεφάνι, προς το Κεφαλάρι, και στα νοτιοδυτικά πάνω από την κοιλάδα του χωριού Μπερμπάτι μέχρι πέρα τη Λάρισα του Άργους. Μικρότερο από τα άλλα τέσσερα, το φρούριο στο Αγιονόρι φυλάσσει την παλιά Κοντοπορία, τον πιο σύντομο δρόμο στην αρχαιότητα από το Άργος προς την Κόρινθο.

Αυτές οι οχυρωμένες θέσεις λειτουργούσαν το Μεσαίωνα σαν κληρονόμοι της Λέρνας της Λίθινης εποχής, των Μυκηνών της εποχής του Χαλκού, της Τίρυνθας και της Μιδέας, του κλασικού Άργους, του Ναυπλίου και της Ασίνης. Καθώς το Ναύπλιο, το Άργος και οι Μύλοι, οι οποίοι στο Χρονικό είχαν θέα στον κόλπο, τα δυο τελευταία μοιράζονταν μεταξύ τους την κυριαρχία κοντά στο Κεφαλάρι της εισόδου και εξόδου του σημαντικού χερσαίου περάσματος προς την κεντρική Πελοπόννησο, το φράγμα Μοριά. Καθώς το πέραςμα αυτό εξασφάλιζε την επικοινωνία και το εμπόριο με την Τρίπολη και τη Σπάρτη σε ειρηνικούς καιρούς, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί -και χρησιμοποιήθηκε πολύ καλά επίσης- και για εχθρικές επιδρομές. Αντίστοιχα, το Ναύπλιο από τη μεριά του σαν φυσικό λιμάνι χρησιμοποιήθηκε εμπορικό και ναυτικό κέντρο σε περιόδους ειρήνης, αλλά σε περιόδους αναρχίας μπορούσε και χρησιμοποιήθηκε το ίδιο καλά και σαν βάση πειρατών. Έτσι, διοικητές όπως οι Φράγκοι απέβλεπαν περισσότερο στο να ελέγχουν τους χερσαίους δρόμους και εστίασαν τη δύναμή τους στο Άργος και στους Μύλους, και κατά δεύτερο λόγο στο Ναύπλιο. Αντίθετα, οι Ενετοί ως κυρίαρχοι, απέβλεπαν περισσότερο στη θαλάσσια ασφάλεια και επέστησαν την προσοχή τους στο Ναύπλιο και κατά δεύτερο λόγο στο Άργος και στους Μύλους. Αυτά τα τελείως αντίθετα συμφέροντα διευκόλυναν τους Φράγκους και τους Ενετούς να εξουσιάζουν την περιοχή από κοινού.

Στα βουνά, ο φράγκικος Άγιος Βασίλειος -δεν έχει διασωθεί άλλη ονομασία εκτός από τις ξένες εκδοχές της, όπως Santo Basilio- σήμερα επισκοπεί με σεμνότητα τον τόπο, αλλά στα χρόνια του μπορούσε να προειδοποιεί για επικείμενο κίνδυνο και πιθανώς να παρέχει καταφύγιο από τους εισβολείς, ίσως ακόμα και να παρεμποδίζει εχθρικές εισβολές προς τα νότια κατά το Άργος. Το φράγκικο Αγιονόρι, μια παραφωνία σήμερα πλάι στα υπόλοιπα τέσσερα, παρόμοια επέβλεπε το σταυροδρόμι πολλών περασμάτων όπου θα μπορούσε να προειδοποιεί ή πιθανώς να καθυστερεί την προσέγγιση εχθρών. Ασφαλώς αυτές οι δύο θέσεις είχαν σπουδαία στρατιωτική σημασία στη Φραγκοκρατία και στην Τουρκοκρατία και ίσως πολύ πριν απ'αυτές.

Τοπογραφικά, τα κάστρα του Άργους, των Μύλων και του Αγίου Βασιλείου βρίσκονται σε κορφές ή γλώσσες που προεξέχουν από ψηλότερα βουνά, κορφές που πέφτουν σε πλαγιές προς τις τρεις πλευρές, ενώ η Ακροναυπλία κατεβαίνει πιο απότομα προς τη θάλασσα. Μόνο το Αγιονόρι στην κορυφή του κώνου δεν παρουσιάζει ανάλογη εικόνα ως προς την τοπογραφία. Η ιστορία, άλλωστε, αποδεικνύει ότι ένας επίμονος εχθρός θα μπορούσε να κατακτήσει ο-

ποιοδήποτε από τα τρία πρώτα κι οπωσδήποτε το πέμπτο, αλλά η Ακροναυπλία, με τόσο λίγη στεριά στους πρόποδες της και εύκολα ανεφοδιαζόμενη από τη θάλασσα, αποτελούσε δύσκολο αντίπαλο, όπως ανακάλυψαν οι Φράγκοι και οι Τούρκοι πολιορκητές. Αυτό εξηγεί, εν μέρει τουλάχιστον, γιατί το Άργος υπόκυψε σε τόσες πολιορκίες και πέρασε τόσες κατοχές και λεηλασίες, ενώ το Ναύπλιο όχι. Παρόλα αυτά, τελικά η εισαγωγή της πυρίτιδας και η συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των κανονιών, που μπορούσαν να ρίξουν μεγάλες μπάλλες σε απόσταση δύο χιλιομέτρων και περισσότερο, μείωσαν το τοπογραφικό πλεονέκτημα της Ακροναυπλίας και έδωσαν προτεραιότητα όσον αφορά την άμυνα στα ισχυρά τείχη και στους προμαχώνες.

Καθένα από τα προαναφερθέντα πέντε κάστρα, διαφορετικά ως προς την ευκολία πρόσβασής τους, ως προς το μέγεθος και το σχέδιο, παρέχει μαρτυρίες για το παρελθόν του: και τα πέντε, παρόλο που δε διαθέτουν πλούτο ιστορικών στοιχείων, προσφέρουν πληροφορίες για τις πολιτικές, στρατιωτικές και αρχιτεκτονικές συνήθειες του παρελθόντος, μια και το καθένα παρουσιάζει ένα ή περισσότερα από τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας ειδικής περιόδου ή φάσης, κοινό και σε άλλες οχυρώσεις στην Ελλάδα.

Οποιοδήποτε κατείχαν, συντηρούσαν ή επισκευάζαν αυτές τις απομακρυσμένες παλιές οχυρώσεις στο Άργος και στην Ακροναυπλία, ή έχτισαν τον Άγιο Βασίλειο, τους Μύλους και το Αγιονόρι, κατάφεραν ώστε οι οχυρώσεις αυτές εξωτερικώς να δίνουν την εικόνα της δύναμης των κατόχων τους και του ενδιαφέροντός τους να προστατέψουν τους εαυτούς τους και τον τοπικό πληθυσμό. Εσωτερικώς αντανakλούσαν τις ανάγκες και τους φόβους των ντόπιων διοικητών ή των ξένων κυριάρχων σε μια εχθρική χώρα. Καθώς, όμως, περνούσε ο καιρός, όλο και πιο συχνά αποδεικνύουν την έλλειψη σε ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και σε χρήμα. Το Παλαμίδι, που δε συμπεριλήφθηκε στην ομάδα αυτή, γιατί δεν είχε σχέσεις με σταυροφόρους, αντιπροσωπεύει το έσχατο παράδειγμα, αν και σε υστερότερους χρόνους: ολοκληρώθηκε στα 1715 και έπεσε στα χέρια των Τούρκων σε εννέα ημέρες, επειδή του έλειπε μια σωστά εκπαιδευμένη φρουρά. Στα 1822 οι Έλληνες το πήραν σε μια νύχτα από τους Τούρκους για τον ίδιο ακριβώς λόγο.

Έτσι, αιώνα με τον αιώνα, ο ένας κατακτητής μετά τον άλλο ή διατηρούσε και ενίσχυε αυτά τα κάστρα ή τα άφηνε να πέσουν σε παρακμή εξαρτώμενα από τις καιρικές μεταβολές, το ενδιαφέρον των κατακτητών τους και τη στρατηγική τους σπουδαιότητα. Και οι αιώνες περνούσαν μέχρι που τα ισχυρά νέα όπλα να επιφέρουν ζημιές στις κατασκευές αυτές που άλλες φορές εξυπηρετούσαν τους κατόχους τους κι άλλες φορές όχι. Οι πολιτικές και στρατιωτικές ανάγκες αλλά και οι μεγάλοι κίνδυνοι που προήλθαν από τα όλο και πιο καταστροφικά όπλα επέφεραν και τις συχνές επισκευές ή αλλαγές των αρχικών οικοδομημάτων. Ό,τι λοιπόν φανερώνεται σήμερα στα μάτια του μελετητή από τα κάστρα αυτά ή από τα ερείπιά τους έχει άμεση σχέση με τις αρχιτεκτονικές αλλαγές ή προσθήκες που συνέβησαν στο πέρασμα των χρόνων. Αυτές οι επισκευές και αλλαγές μπορούν ακόμα να δώσουν στον επισκέπτη στοιχεία για τις αρχαίες αρχιτε-

κτονικές φόρμες καθώς και την ακριβή χρονολογία κατασκευής αυτών των κάστρων.

Το Ναύπλιο, -όχι συνηθισμένο πυργωτό κάστρο αλλά περισσότερο μια απλή οχύρωση-, στη νοτιοανατολική γωνιά της πεδιάδας, παρέχει πληθώρα μαρτυριών για τον ερευνητή που ψάχνει το παρελθόν. Ένας καινούριος δρόμος και ένα ενετικό καλντιρίμι σήμερα οδηγούν στην ανατολική κορυφή της Ακροναυπλίας. Αυτός ο δρόμος, προέκταση στην ευθεία της παλιάς ενετικής τάφρου, τραβάει πάνω και βόρεια μέσα από ένα άνοιγμα, που προήλθε από ανατίναξη, διαμέσου της αρχικής συνδετικής ράχης ανάμεσα στο εντυπωσιακό και ισχυρό ενετικό προμαχώνα Grimaní και τα απότομα ελικοειδή 875 περίπου σκαλοπάτια για το Παλαμήδι. Ο δρόμος στρίβει απότομα γύρω στη νοτιοανατολική γωνία στον Προμαχώνα Grimaní και βγάζει σε μια πλατεία, όπου χωρίζεται στα δυο: το ένα τραβάει κάτω προς την παραλία της Αρβανιτιάς και το άλλο προς τα πάνω, προς το βόρειο μέτωπο της Ακροναυπλίας, μπροστά από το ενετικό πέρασμα που οδηγεί στο επίπεδο του ενετικού κάστρου των Τόρο και στο καινούριο Ξενία.

Όταν στα τέλη του 15ου αιώνα οι Ενετοί έφθασαν και κατοίκησαν πρώτα τον όρμο από τη μια ως την άλλη άκρη στους πρόποδες της Ακροναυπλίας, έχτισαν την πρώτη φάση του σημερινού χαμηλού πύργου, έχτισαν τα τείχη, τους προμαχώνες και τα απομόγωσαν με τάφρο και με την Πύλη της Ξηράς στην ανατολική πλευρά. Τότε ήταν που τα ήδη αμφισβητηθέντα και κατά το παρελθόν κλασικού τύπου "φρούρια" στο οροπέδιο της Ακροναυπλίας άρχισαν να χάνουν το κύρος τους σαν αμυντικά οχυρώματα από ύψος 85 μέχρι και 900 μέτρων σε σχέση με τη χερσόνησο και με το νέο παραλιακό τείχος της οχυρωμένης πόλης. Αυτό αντέστρεψε την πορεία, την οποία είχε εγκαινιάσει το Άργος πολύ πριν, όταν είχαν εγκαταλειφθεί οι οχυρώσεις της πόλης με τις πέντε πύλες της και η άμυνά του ανατέθηκε στη Λάρισα, πολύ πάνω από την πεδιάδα. Εξαιτίας του άγονου πετρώδους εδάφους της Ακροναυπλίας λιγοστά μονάχα ίχνη σώζονται -αν σώζονται- της πριν από τους Φράγκους κατοχής. Τα περισσότερα απομεινάρια από τη μετά τους Φράγκους εποχή έχουν εξαφανιστεί από τις κατοπινές περιδικές καταστροφές και ανακατασκευές, αλλά περισσότερο αφανίστηκαν από τους πρόσφατους νεωτερισμούς στην Ακροναυπλία και από την επέκταση της ίδιας της πόλης.

Στο βόρειο μέρος του ακρωτηρίου, η πιο ιστορική, αλλά και πιο δύσκολη πρόσβαση προς την κορυφή, είναι αυτή που οδηγεί από την πλατεία του Αγίου Σπυριδώνα απότομα προς τα πάνω με μια κλιμακωτή οδό -μια κουραστική ανάβαση για τον αμήτο, αλλά και μια δύσκολη κατάβαση επίσης- και περνά μπροστά από το παλιό τζαμί, την Καθολική Εκκλησία σήμερα. Στην κορυφή, πάνω από την εκκλησία, ένα μονοπάτι οδηγεί ανατολικά προς την κυκλική Πύλη του Καστέλου των Τόρο, όπου μια πλάκα με το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου χαιρετά τον οδοιπόρο. Από τα αρχαία χρόνια αυτός ο δρόμος εξυπηρέτησε τόσο το στρατηγό όσο και τον απλό στρατιώτη, το στρατιωτικό αλλά και τον πολίτη όμοια, μέχρις ότου ο Ναύαρχος Sagredo στα 1710 έφτιαξε μια καινούρια πιο ά-

νετη κλίμακα και είσοδο στην ακρόπολη από τα δυτικά. Αυτή η οδός φέρνει σήμερα τον επισκέπτη στο χώρο στάθμευσης του Ξενία, από όπου η οδός που μνημονεύτηκε παραπάνω ξετυλίγεται προς τα δυτικά κατά μήκος της κορυφής της Ακροναυπλίας διασχίζοντας βυζαντινά, φράγκικα κι ενετικά τείχη, γύρω από διάφορα ερείπια και καινούριες προσθήκες, και πάνω στο κατ' ουσίαν γυμνό ακρωτήρι. Εδώ ένα πανόραμα ολόκληρου του κόλπου του Άργους, του όρμου του Ναυπλίου και της πεδιάδας αποζημιώνει τον επισκέπτη.

Λίγο χαμηλότερα από την κορυφή, στη βορειοδυτική πλαγιά, σε κεντρικό σημείο διασώζονται μόνο οι κάτω σειρές της πολυγωνικής λιθοδομής του 4ου αιώνα με υστερότερα ενετικά τείχη χτισμένα από πάνω τους. Το απόκρημνο των βράχων και η στενότητα της χερσονήσου υπαγόρευαν, περισσότερο από έναν υψηλό αμυντικό τοίχο, αντερείσματα που θα επέτρεπαν μπάζωμα για να παρέχονται πρόσθετα επίπεδα στο χείλος της κορυφής στη βορεινή πλευρά. Το κατακόρυφο νότιο μέτωπο χρειαζόταν χαμηλότερα αντερείσματα κοντά στην άκρη. Στα βυζαντινά χρόνια μια εκκλησία και διάφορα άλλα οικοδομήματα κατείχαν τη δυτική μισή πλευρά της κορυφής, κυρίως κάτω από το αμυντικό τείχος που διέτρεχε την περιοχή από βορρά προς νότο, με μια πύλη περίπου στο κέντρο. Στο βόρειο μέτωπο, ανάμεσα στο πάνω τείχος του ακρωτηρίου και στο κάτω κατά μήκος της βάσης των βράχων, τα σπίτια της βυζαντινής πόλης κολούν στο πρόσωπο των βράχων, όπου σήμερα κλιμακωτές οδοί οδηγούν προς τα πάνω μπροστά από καινούρια σπίτια που φαίνεται σαν να αγκαλιάζουν την πλαγιά.

Όταν οι Φράγκοι ανέλαβαν υπό τον έλεγχό τους την Ακροναυπλία στα 1212, παραχώρησαν -πράγμα παράξενο γι' αυτούς- την υψηλότερη και μεγαλύτερης έκτασης περιοχή στη δυτική κορυφή στους Βυζαντινούς (Έλληνες), ενώ αυτοί κράτησαν τη χαμηλότερη μικρότερη σε έκταση περιοχή στα ανατολικά. Το τείχος, που διέτρεχε από τα βόρεια στα νότια την περιοχή, στο οποίο οι Φράγκοι πρόσθεσαν ένα τετράγωνο πύργο στο κέντρο, χώρισε αυτό που ονομάστηκε αργότερα "Κάστρο των Ελλήνων" (Castel de Greci) από το "Κάστρο των Φράγκων" (Castel de Franchi), ενώ ένα βυζαντινό τείχος περιέτρεχε τη φράγκικη περιοχή από την ακόμη χαμηλότερη, τότε ανοχύρωτη, ανατολική πλευρά, όπου σήμερα βρίσκεται το Ξενία.

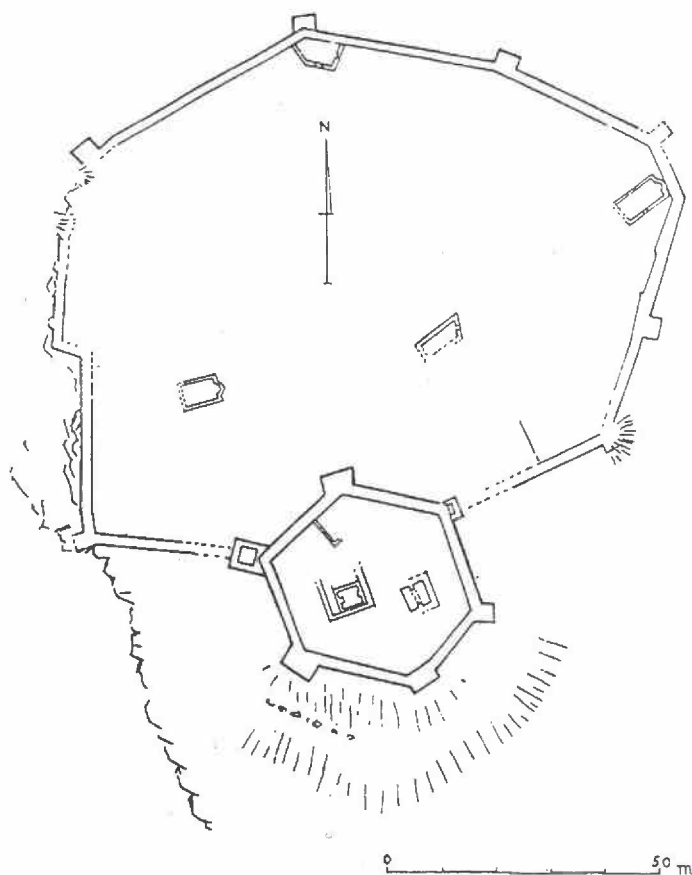
Ο διαχωρισμός αυτός της Ακροναυπλίας μάς παρέχει ένα ακόμη στοιχείο για τους Φράγκους: επειδή το Ναύπλιο υπολειπόταν σε σημασία από το Άργος γι' αυτούς τους σταυροφόρους, δεν αφιέρωσαν πολύ χρόνο και προσπάθεια για να το οχυρώσουν. Έτσι, μέχρι το 1450 οι Ενετοί, που προτιμούσαν η ασφάλεια να στηρίζεται στις οχυρώσεις, βρήκαν την Ακροναυπλία σε άμεση ανάγκη για επισκευή και εκσυγχρονισμό για να αντιμετωπίσουν τους πάντοτε φοβερούς Τούρκους. Γι' αυτό ακριβώς τα σημερινά "κάστρα" του Ναυπλίου και οι οχυρώσεις αντικατοπτρίζουν το τέλος του 15ου αιώνα, όταν οι Ενετοί μηχανικοί ανήγειραν, ανάμεσα στο προηγούμενο Φραγκο-ελληνικό διαχωριστικό τείχος, ένα νέο προμαχώνα με επικλινές μέτωπο και με έξι κανονιοθυρίδες. Τον ίδιο καιρό πρόσθεσαν και άλλο ένα επικλινές τείχος κι έναν κυκλικό προμαχώνα κατά μή-

κος του Βυζαντινού-φράγκικου ανατολικού τείχους, έχτισαν το Castel de Toro στο άκρο της ανατολικής μεριάς που βρίσκεται το Ξενία και τα "Πενταδέλφια", ένα κανονιοστάσιο με πέντε μεγάλα κανόνια απέναντι από την είσοδο του λιμανιού, στο ίδιο επίπεδο με τη θάλασσα απέναντι ακριβώς από το Μπούρτζι. Στα 1471 οι Ενετοί οχύρωσαν το ίδιο το Μπούρτζι πάνω στο βράχο, που σε προηγούμενες εποχές είχε πάρει διάφορα ονόματα: Εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου, Castelli de San Theodoro, Castel da Mare, και άλλα.

Οι Τούρκοι κατά τη διάρκεια της δικής τους κατοχής από τα 1540 μέχρι τα 1686 ενδιαφέρθηκαν μόνο για τη συνηθισμένη συντήρηση και επέφεραν μικρές μόνο αμυντικές βελτιώσεις: γέμισαν π.χ. τη θάλασσα γύρω από το Μπούρτζι με βράχια για να κρατούν τα πλοία μακριά από την πόλη και για να στενέψουν την είσοδο του λιμανιού. Η παρουσία τους φανερώνεται πιο καθαρά στις τέσσερις τάφρους και στις παλιές κρήνες, που εφοδίαζαν με νερό την πόλη. Έτσι, όταν οι Ενετοί ξαναπήραν τον έλεγχο στα 1686, βρήκαν πάλι την οχύρωση έτοιμη να καταρρεύσει και για άλλη μια φορά ξόδεψαν μεγάλα ποσά και προσπάθεια τριάντα ετών για να επισκεύασουν την Ακροναυπλία: επέφεραν ευρύτερες τροποποιήσεις με ισχυρούς προμαχώνες κατά μήκος του παραλιακού τείχους της κάτω πόλης και μια οχυρωμένη Πύλη Ξηράς, ενίσχυσαν το Μπούρτζι και οικοδόμησαν το επταπύργιο πάνω στο Παλαμήδι. Από το 1715 και μετά, όταν την περιοχή κατείχαν οι Τούρκοι, οι οχυρώσεις παραμελήθηκαν και μισογκρεμίστηκαν, μέχρις ότου το 1868 οι Έλληνες άρχισαν να γκρεμίζουν τις παλιές δίπλα στη θάλασσα οχυρωματικές κατασκευές για να μπει αέρας στην πόλη. Τα σημερινά ερείπια δίνουν ελάχιστη γεύση από τη φράγκικη και ένα μέρος μόνο από την ενετική πόλη στην ακμή της. Για να κατανοήσει κανείς τα ελλείποντα στοιχεία, όπως τους προμαχώνες του Μόσχου, του Ντόλφιν και του Μοτσενίγκο των παράλιων οχυρώσεων, το ναύσταθμο και το Porto Sagredo, χρειάζεται μελέτη παλαιών χαρτών και σχεδίων, ζωηρή φαντασία και αρκετός ποδαρόδρομος.

Πέντε μίλια πιο πέρα, στον ίδιο κόλπο, στους πρόποδες του Ποντίνου στο έλος της Λέρνας, ο Ηρακλής σκότωσε την Ύδρα. Ο Ιππομέδων του Αδράστου, ένας από τους "Επτά επί Θήβας", κατέκτησε την κορυφή, όπως έκανε αργότερα στο ναό της Αθηνάς Σαΐτιδος. Το 1821 στην επανάσταση, η φημισμένη ελληνίδα ναυμάχισσα Μπουμπουλίνα νίκησε τους Τούρκους κοντά στην ακτή. Το 1822 οι Έλληνες εμπόδισαν την προέλαση του Δράμαλη προς κατάληψη της Τρίπολης. Αργότερα, μια μικρή δύναμη Ελλήνων υπό τον Στρ. Μακρυγιάννη και Φιλέλληνες, όπως ο Samuel Gridley Howe, απέτρεψαν το στρατό του Ιμπραήμ Πασά να εισβάλει στους Μύλους στα 1825. Στα 1941, ένα πλοίο, το "Sunderland", έφθασε στον κόλπο και από τους Μύλους παρέλαβε τον Στρ. Wilson και τον μετέφερε στην Αίγυπτο λίγες ώρες πριν φθάσουν οι Γερμανοί. Εκτός από όλες αυτές τις αρχαίες αλλά και τις νεότερες αναφορές, η θέα μόνη της λείει τόσα για το σκοπό του κάστρου όσα θα περίμενε ένας επισκέπτης, μια και τα ερείπια τα ίδια δε μαρτυρούν τίποτα σχεδόν για την προέλευση και την πορεία τους μέσα στα χρόνια.

Ο νέος ριψοκίνδυνος ερευνητής μπορεί να πάρει σαν κατόικι τα στενά μονοπάτια στο βουνό Ποντίνο, που οδηγούν σε τεθλασμένη γραμμή από το χωριό των Μύλων μέχρι το ερειπωμένο κάστρο στην επίπεδη κορυφή ανεβαίνοντας, με κλίση 45 μοιρών, την ανατολική και βόρεια πλαγιά. Αλλά, όπως και στην περίπτωση της Λάρισας του Άργους υπάρχει ένας ομαλός δρόμος για τους πρεσβύτερους ή και για τους πιο επίσημους πολίτες, έτσι κι εδώ μια μακρύτερη αλλά πιο ομαλή διαδρομή οδηγεί στο επίπεδο του κάστρου από τη βόρεια και δυτική πλαγιά. Καθώς σκαρφαλώνει ο δρόμος αυτός, ένα άλλο πανόραμα απλώνεται δυτικά πέρα προς τις ομοιόμορφες βουνοσειρές και τις πολλές απότομες κορφές των οροσειρών, προς το βορρά και την ανατολή κατά το Άργος και το Ναύπλιο.

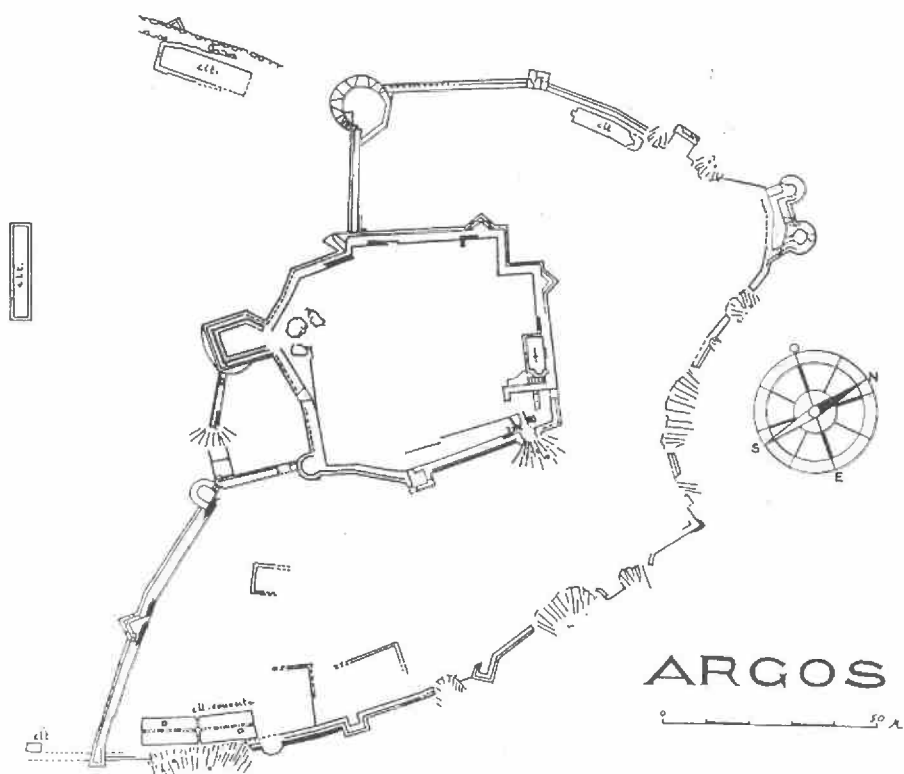

Το κάστρο της Λέρης (A. Bon)

Αυτό το κάστρο δεν είναι τόσο καλά διατηρημένο όσο του Άργους, αν και όταν το έχτισαν οι Φράγκοι φαίνεται να ήταν εντυπωσιακό. Ο επισκέπτης, κα-

θώς συλλογίζεται όλ' αυτά μπροστά σε σωρούς από πέτρες, νιώθει τις περισσότερες ερωτήσεις του να μη βρίσκουν απαντήσεις.

Στη νότια γωνία ο σχεδόν ισόπλευρος μικρός εξάγωνος πύργος με προεξοχές σαν πυργίσκους σε κάθε γωνία, καταλαμβάνει μια έκταση περίπου 30 επί 30 μέτρων. Το πρώτο από τα εννέα τμήματα του τείχους, κάθε ένα διαφορετικού μήκους, αρχίζει από τη βορειοδυτική γωνία αυτού του πύργου. Μετά, με διάφορες γωνίες και τετράγωνο προεξέχοντα "πύργο" σε καθεμιά, οι επόμενοι οκτώ τομείς στρέφουν πίσω για να ενωθούν στη βορειοανατολική γωνία του πύργου σχηματίζοντας ένα ακανόνιστο πολυγωνικό εσώκλειστο σχήμα 125 επί 75 μέτρων με δυο παρεκκλήσια. Δε φαίνεται καθαρά να υπάρχουν πύλες, αλλά ανοίγματα στον τοίχο ανατολικά και δυτικά του πυργίσκου, που δίνουν την εντύπωση εισόδων, ενώ τίποτα δε δείχνει καθαρά το αρχικό ύψος του τείχους ή των πύργων. Το κάστρο, όμως, του Άργους φαίνεται ολοκάθαρα στο βορρά.

Το κάστρο του Άργους (A. Bon)

Καθώς ο έμπειρος ερευνητής αναγνωρίζει τις ενδείξεις που προδίδουν τις αλλαγές και τις διάφορες προσθήκες, ο ενδιαφερόμενος σπουδαστής, που διαθέ-

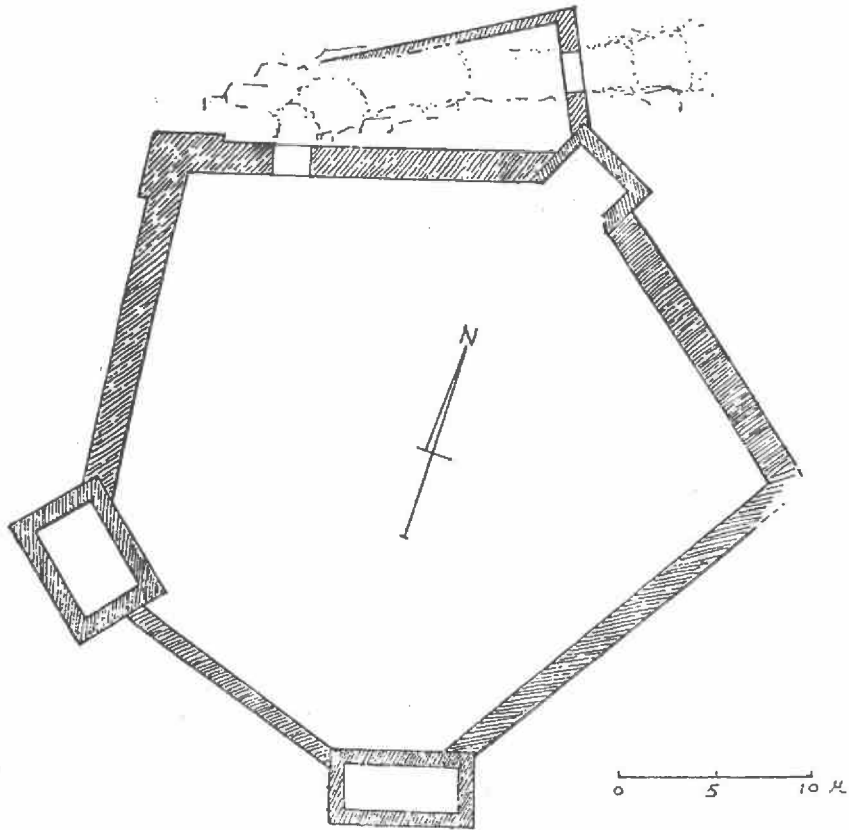
τει περιέργεια και λίγη υπομονή, μπορεί να θεωρήσει το κάστρο της Λάρισας σαν μια "αίθουσα διδασκαλίας". Εφόσον Μυκηναίοι, Αργείοι, Βυζαντινοί, Φράγκοι, Ενετοί, Τούρκοι και Έλληνες έχουν αφήσει στοιχεία της κατοχής τους, μια λεπτομερής έρευνα στις βάσεις των πύργων, στις γωνίες ή στο κατώτερο μέρος των εξωτερικών ή εσωτερικών τειχών, όπως επίσης και στη λιθοδομή τους, μπορεί να αποκαλύψει πολλά μυστικά καθώς και να λύσει μερικά αινίγματα. Π.χ. τα θεμέλια και τα απομεινάρια του τοίχου του πύργου δείχνουν την έκταση της καταστροφής που επέφεραν οι Ρωμαίοι στις κλασικές οχυρώσεις, δείχνουν τις οχυρώσεις των Βυζαντινών και τη φράγκικη ανακατασκευή μετά. Η ποικιλία της λιθοδομής δίνει μερικά στοιχεία για την εξαγωγή λίθων από τα λατομεία και για το χτίσιμο, αλλαγές στον τρόπο χτισίματος και στις προτιμήσεις διαφορετικών χρονικών περιόδων, ακόμη και τις συνήθειες των ξένων στρατιωτικών μηχανικών ή των ντόπιων χτιστών που ακολουθούν τις δικές τους παραδόσεις.

Ο μελετητής των κάστρων μπορεί να "επιτεθεί" στην κορυφή του τριγώνου μας, στη Λάρισα, από τα ανατολικά ή από τα νότια παίρνοντας παλαιότερες, λιγότερο εμφανείς και πιο απαιτητικές διαδρομές, ενώ ο άνετος αλλά μακρύτερος δρόμος από την πλατεία του Αγίου Πέτρου, οδηγεί προς το ύψωμα περνώντας μέσα από τον παλαιό τομέα της πόλης, ανάμεσα στον υψηλότερο λόφο της Λάρισας στα ανατολικά και την χαμηλότερη, στρογγυλή Ασπίδα, διαμέσου της πύλης της Δειράδας, από όπου στους κλασικούς χρόνους περνούσε ο δρόμος για τη Μαντινεία. Από το σημείο αυτό ο λιθόστρωτος δρόμος στρέφει προς τα δυτικά γύρω από τη Λάρισα, εκεί όπου φαίνεται ότι η πρόσβαση για κάποιον είναι ευκολότερη, και καταλήγει σε μια αλάνα κάτω από τη νότια πύλη.

Από κει βλέπουμε το βόρειο μέρος του τείχους με τις ακανόνιστες γωνίες. Μια απότομη ανάβαση πάνω στα βράχια φέρνει τον "εισβολέα μελετητή" πρόσωπο με πρόσωπο με τη σχεδόν κατεστραμμένη εξωτερική είσοδο, που δεν είναι πια παρά ένα πρόχειρο άνοιγμα. Εδώ είχαν χτίσει οι Φράγκοι έναν περίβολο ή προτείχισμα πριν η αρχαία νότια είσοδος των επάλξεων ενισχύσει την άμυνα του πύργου του κάστρου. Πρόσθεσαν ένα διαγώνιο τείχος με μια πύλη ανάμεσα σ' ένα κυκλικό πύργο του εξωτερικού τείχους στη δεξιά (ανατολική) πλευρά και σ' ένα προεξέχον οχύρωμα στην αριστερή (δυτική) πλευρά. Μέσα σ' αυτό τον περίβολο σήμερα μια είσοδος οδηγεί στον προμαχώνα και μια στα δεξιά στον εξωτερικό περίβολο.

Στο κέντρο του αρχαίου κάστρου, στην κορυφή του λόφου, το μάτι πέφτει σ' ένα συνονθύλευμα από διάφορα υλικά στο σημείο όπου οι ανασκαφές στις αρχές του 20ού αιώνα μετακίνησαν ή κατέστρεψαν κλασικά, μετακλασικά, μεσαιωνικά και υστερότερα επίπεδα εδάφους: σε κάποιο σημείο παραμένει μια σειρά κυκλώπειου τείχους (15ος-14ος αιώνας π.Χ.) με τις πρόχειρα πελεκημένες πέτρες των Μυκηναϊκών χρόνων αλλού το πάτωμα και τα ίχνη ενός μικρού βυζαντινού παρεκκλησίου στο βορεινό άκρο με τη βάση του να δείχνει πού βρισκόταν το παλαιότερο επίπεδο του εδάφους του εσωτερικού περιβόλου, και στο οποίο η χρησιμοποίηση αρχαίων λίθων υποδηλώνει ότι το παρεκκλήσι υπήρχε στην προ των Φράγκων εποχή των 11ου και 12ου αιώνων η βάση ενός

ναού κλασικής εποχής· μια κλειστή πύλη στη νότια πλευρά αλλά πάνω απ' όλα ανώμαλες, γυμνές επιφάνειες βράχων με δεξαμενές, κλίμακες που οδηγούν σε προμαχώνες, και χάσματα στα τείχη εισάγουν τον επισκέπτη στα μυστήρια της ακρόπολης. Μέσα σ' αυτά κι άλλη μια αποκλεισμένη τοξωτή πύλη χαμηλά στα τείχη στην βορειοανατολική άκρη του φρουρίου.

Το κάστρο του Αγιοναορίου (Α. Βον).

Όπως στο Ναύπλιο, ίσως και στο Αγιοναόρι, οι Φράγκοι χτίστες απλώς χρησιμοποίησαν τις φανερές ισχυρές κλασικές ή και προηγούμενης εποχής θεμελιώσεις και υποστηλώσεις και, όπου ήταν απαραίτητο, πρόσθεταν από πάνω τα δικά τους τείχη και πύργους χτισμένα με πέτρες και ασβεστοκονία ή έχτιζαν, αφού προσάρμοζαν προσεκτικά το ήδη υπάρχον αρχαίο τείχος, όπως είχαν κάνει οι Βυζαντινοί πριν από το 1205.

Το αποτέλεσμα ήταν αυτό το φράγκικο φρούριο να έχει έκταση από βορρά προς νότο περίπου 60 μέτρα και από ανατολή σε δύση 50, είχε δηλ. τις διαστάσεις του αρχαίου φρουρίου.

Οι εξωτερικές επιφάνειες των τειχών του δυτικού και βόρειου οχυρώματος έχουν επίπεδα μέτωπα, εκτός από μια τριγωνική προβολή σε κάθε πλευρά της βορειοδυτικής γωνίας. Έτσι τα δύο τείχη ενώνονται μεταξύ τους με μια άλλη προβολή. Σ' αυτά τα δυτικά και βόρεια μέτωπα η αρχική επικλινή κορυφή προεκτείνεται πέρα από τη γραμμή του τείχους σαν μια βάση για την τραπεζοειδή λιθοδομή, που διασώθηκε από τις ρωμαϊκές καταστροφές. Το υπάρχον ύψος αυτής της αρχαίας λιθοδομής δίνει μια ιδέα επίσης για το επίπεδο του εσωτερικού του φρουρίου. Γύρω από τη βάση του κάστρου το βραχώδες έδαφος πέφτει απότομα και αφύσικα στις δυο πλευρές, γεγονός που αποτελεί μια πιθανή υποδήλωση ότι οι αρχαίοι κτίστες πήραν από κει τις πέτρες με σκοπό να υψώσουν και να ενισχύσουν την άμυνα του φρουρίου με αυτό τον τρόπο χαμήλωσαν το ύψος του εδάφους γύρω από το κάστρο.

Το ανατολικό τείχος του κάστρου παρουσιάζεται πολύ διαφορετικό: ξεκινώντας με μια αμβλεία γωνία στο βόρειο μέρος, περιλαμβάνει έναν τετράγωνο χαμηλό φράγκικο πύργο, που υψώνεται πάνω από τον περιτειχισμένο προμαχώνα, και μετά ένα γωνιώδη τομέα που συναντά το στρογγυλό πύργο του νότιου τείχους. Βόρεια του πύργου διακρίνονται στο αρχικό τείχος καλά λειασμένες και προσεχτικά προσαρμοσμένες τραπεζοειδείς πέτρες, οι οποίες προεξέχουν ελαφρά πάνω από την υστερότερη, ανώμαλη στην επιφάνεια, λιθοδομή. Στο τείχος νότια του πύργου, παρατηρεί κανείς στρογγυλεμένους πολυγωνικούς λίθους, που οι ακατέργαστες επιφάνειές τους τονίζουν τη μετέπειτα άγρια στην επιφάνεια τειχοποιία. Το αρχικό βόρειο τείχος προχωρούσε ολοφάνερα σε ευθεία γραμμή, αλλά οι Φράγκοι το έστρεψαν για να συναντήσει τον προμαχώνα της προ-πυροβόλων εποχής στα δυτικά του προτειχίσματος, όπου ένα τείχος σε αμβλεία γωνία με κλίμακα και δρόμο από τη μια στην άλλη άκρη του προμαχώνα περικλείει την περιοχή.

Οι Φράγκοι στις μετατροπές και στις προσθήκες, που επέφεραν στον εξωτερικό περίβολο και στο τείχος, ακολούθησαν τη γραμμή των βυζαντινών οχυρώσεων πάνω στο βραχώδες έδαφος, ενώ σε άλλα σημεία, στα δυτικά και στα νότια, ακολούθησαν τις αρχαιότερες οχυρώσεις και ιδιαίτερα τις φανερές ακόμα και σήμερα ευθείες, που ορίζουν την αρχαία πόλη του Άργους. Το εξωτερικό τείχος, περικλείοντας μια έκταση 125 μέτρων το λιγότερο ως προς το πλάτος επί 200 μέτρα το μέγιστο ως προς το μήκος, ακολουθεί έναν ελικοειδή δρόμο από τη μια μεριά κατά μήκος του χείλους των απότομων πλαγιών της Λάρισας προς τα ανατολικά και βόρεια, κι από την άλλη δυτικά κατά μήκος της γραμμής του τείχους της παλιάς πόλης στα νότια. Αρχαιολογικές ανασκαφές στον εξωτερικό περίβολο κατέστρεψαν, όπως ακριβώς είχαν καταστρέψει και στο εσωτερικό του φρουρίου, τα ερείπια μιας δυτικής εκκλησίας, ενός τζαμιού και των καταλυμάτων του διοικητή στην ανατολική πλαγιά.

Από έναν ημικυκλικό πύργο, που επισκοπεί το προτείχισμα και την κύρια είσοδο, το νότιο τείχος προχωρεί ανατολικά στην κατωφέρεια προς τη βραχώδη πλαγιά. Στα 75 μ. περίπου του συνολικού μήκους του συναντάμε χωμένους στο έδαφος μαρμάρινους κίονες, μια μεγάλη γκρίζα κροκαλοπαγή πλάκα από ετε-

ρογενή υλικά (αρχαία οχύρωση κι άλλους ξαναχρησιμοποιημένους λίθους) ορατά στη λιθοδομή, που αποτελείται από μικρά λιθάρια και ασβεστοκονία. Στη μέση περίπου, μια τριγωνική προβολή του τείχους δίνει τη δυνατότητα ελέγχου από τη μια ως την άλλη άκρη του εξωτερικού τείχους, ενώ σποραδικές εσωτερικές κλίμακες οδηγούν στον τειχισμένο διάδρομο κατά μήκος των επάλξεων. Το τείχος αυτό δημιουργεί μια οξεία γωνία με το ανατολικό σκέλος στο μέρος ακριβώς όπου η πλαγιά του λόφου γίνεται απόκρημνη.

Κατά μήκος αυτής της καμπύλης έκτασης των 150 μέτρων υπάρχουν σποραδικά ανοίγματα στο εξωτερικό τείχος, που μπορεί να προέρχονται από διάφορες αιτίες, όπως καταστροφές σε καιρό πολέμου, μεταφορές των υλικών σε υστερότερες εποχές για να καλυφθούν οικοδομικές ανάγκες σε άλλες περιοχές, διάβρωση των θεμελίων, ανασκαφές ή ακόμα και σεισμούς. Το ίδιο το τείχος αποτελείται από ακατέργαστες τετράγωνες πέτρες με ασβεστοκονία, αλλά συναντάμε και μεγαλύτερους παλαιούς λίθους, ιδίως στις γωνίες, ενώ κοντά σε αρχαιότερες οχυρώσεις υπάρχουν κομμάτια από κίονες, σπασμένα κεραμίδια με σποραδικά ίχνη από τετράγωνες οδοντωτές επάλξεις του αρχαιότερου προτειχίσματος, που τοποθετήθηκαν για να σηκώσουν επαρκώς το ύψος του τείχους.

Η διάταξη των πύργων, -στρογγυλών, τετράγωνων, εξαγωνικών-, που προεξέχουν κατά διαστήματα πάνω από την κορυφογραμμή του τείχους, δίνει στον ερευνητή μια ευκαιρία να σκεφτεί και να μελετήσει. Ο πρώτος πύργος είναι ημι-οκταγωνικός και βρίσκεται ανάμεσα σ' ένα επικλινές τείχος και σε μια τετράγωνη αρχαία θεμελίωση. Δίπλα μια τριγωνική προεξοχή ή ένα τετράγωνο οχύρωμα τοποθετημένο σε γωνία ως προς τη γραμμή του τείχους. Η γωνία που δημιουργείται από τη διασταύρωση αυτού του ανατολικού τείχους με το επόμενο σκέλος, είναι προφανώς ενισχυμένη με ένα πολύ μικρό τετράγωνο οχυρό δίπλα της. Πολύ λίγα απομένουν από αυτή τη βόρεια πλευρά, αλλά τα ίχνη δείχνουν ότι το τείχος ακολουθούσε ένα μονοπάτι κατά μήκος του χείλους μιας απόκρημνης πλαγιάς κι ανέβαινε μέχρις ότου σταμάτησε στην κορυφή του υψώματος, όπου και έστρεφε νότια. Εδώ οι Φράγκοι πρόσθεσαν τους δίδυμους πύργους πάνω από το αρχικό τείχος, προφανώς για να εξυπηρετήσουν σαν μια πρόσθετη οχυρωμένη προβολή σ' αυτό το βόρειο άκρο. Το δυτικό σκέλος του τείχους ακολουθεί την οχυρωματική γραμμή του τείχους της παλαιάς πόλης για 90 μ. περίπου και περιλαμβάνει δυο προεξέχοντες πύργους πάνω σε αρχαία οχυρά, τειχοποιία παρόμοια με αυτή του ανατολικού τείχους, χτίσιμο δηλ. εκεί όπου βρίσκονταν καλοπελεκημένοι λίθοι αρχαίας πολυγωνικής τειχοποιίας. Στο τέλος, ένας παράξενος τομέας μιας τελείως διαφορετικής λιθοδομής με μεγάλους, πολυγωνικούς λίθους, σαν να προέρχονται από λατομείο πλάι στον κατασκευασμένο σε υστερότερη εποχή τουρκικό προμαχάνα για πυροβόλα. Από την εσωτερική μεριά του περιβόλου, αυτό το τείχος γεμάτο πολεμιστές με τετράγωνες οδοντωτές επάλξεις έχει ύψος 1,5 μ., αλλά από την εξωτερική πλευρά παρουσιάζεται στον εχθρό με ένα ύψος ούτε λίγο ούτε πολύ 9 μέτρων στην κορυφή μιας πλαγιάς που υψώνεται ομαλά. Εδώ ο φιλοπερίεργος "μελετητής" θα βρει

πάλι την ευκαιρία να αναρωτηθεί αν η μεταφορά των βράχων για το χτίσιμο μετέτρεψε μια κατά τα άλλα ομαλή πλαγιά σε απόκρημνη. Από αυτό το έσχατο βορειοδυτικό άκρο ο δυτικός τομέας του νότιου τείχους με επάλξεις και προστατευτικό προτείχισμα σκαρφαλώνει την πλαγιά για να συναντήσει μια έκταση που περιλαμβάνει μια τριγωνική προβολή και τελικά τον προεξέχοντα τουρκικό προμαχώνα στο στρογγυλό φράγμα οχυρό στη δυτική πλευρά του προτειχίσματος.

Αρκετά πάνω από το επίπεδο της πεδιάδας στην ορεινή Αργολίδα, βρίσκεται το Χέλι, 14 χιλιόμετρα προς τα ανατολικά των Μυκηναίων και 25 βορειοανατολικά του Άργους, με το μικρό κάστρο του Αγιονορίου στην κορυφή του εντυπωσιακού κωνικού υψώματος να επιτηρεί ένα σημαντικό στρατηγικό σταυροδρόμι. Στον αναρριχητή που έχει περπατήσει με δυσκολία τα 6 χιλιόμετρα από την αρχαία Κοντοπορία από την Πρόσυμνα (Μπερμπάτι) προς τα νοτιοδυτικά, το κάστρο με την πρώτη ματιά φαίνεται να' ναι πιο κοντά στην πεδιάδα από τα 2,5 χιλιόμετρα που υπολείπονται. Ο καινούριος ασφαλισμένος δρόμος από το Στεφάνι, 3.5 χιλιόμετρα απόσταση στα δυτικά, φτάνει κατευθείαν σ' αυτό μέσα από την πλαγιά του βουνού. Αν πλησιάσει κανείς από τα βόρεια, από το Χιλιόμοδι, και λίγο μετά την πόλη Κλένια, η νεοανοιχθείσα οδός ανεβαίνει στην κλεισούρα. Γρήγορα το κάστρο φαίνεται καθαρά πάνω από την κεφαλή του κλειστού περάσματος περίπου 3 χιλιόμετρα μακριά. Καμιά από τις πλευρές αυτής της απότομης βραχώδους κωνικής πλαγιάς δεν προσφέρει εύκολη πρόσβαση για τα υπόλοιπα 50-60 μέτρα πάνω από το σταυροδρόμι, όπου σήμερα το κάστρο βρίσκεται σαν απομεινάρι του παρελθόντος και για το οποίο κι οι ντόπιοι ακόμη ομολογούν ότι δε γνωρίζουν και πολλά.

Αυτό το οχυρό, λίγο μεγαλύτερο από το φρούριο στους Μύλους και παρόμοιο στο σχέδιο, προσφέρει ασφαλώς ξεκούραση μετά την αναρρίχηση. Ο εσωτερικός περίβολος καλύπτει μια έκταση 35 επί 40 μέτρων και έχει σχήμα ακανόνιστου πεντάγωνου με τους τρεις από τους πέντε αρχικούς πύργους καλά διατηρημένους. Ένας από αυτούς, αρκετά κατεστραμμένος στη βόρεια γωνία, επισκοπεί την είσοδο στο κατηφορικό πέρασμα, ένα είδος πρόχειρου προτειχίσματος, κατά μήκος του βόρειου τείχους που οδηγεί στην τοξωτή είσοδο του περιβόλου στη βορειοδυτική γωνία. Στις νότιες γωνιές, δυο ψηλοί πύργοι, ψηλότεροι από το τείχος, ορθογώνιοι, κούλοι στη βάση τους, και τουλάχιστον διώροφοι στις μέρες τους, ένας με μια θολωτή δεξαμενή, ο άλλος μ' ένα παράθυρο και πολεμίστρες που εποπτεύουν τη γύρω περιοχή.

Το εξωτερικό μέτωπο των πέντε πύργων από τη βάση τους στους βράχους φτάνει σε ύψος τα 3 ως 5 μέτρα. Τα εξωτερικά μέτωπα του τείχους αποτελούνται από πρόχειρα βαλμένες, κανονικές πέτρες, πιθανότατα μεταφερόμενες από την ίδια την περιοχή, και από μικρότερους όγκους από ασβεστοκονία, μέσα στους οποίους οι τρύπες από τις σκαλωσιές των χτιστών παραμένουν ακόμη. Το παράξενο, όμως, είναι η τοποθέτηση των πέντε πύργων "υπασπί" πάνω στο τείχος σε κάθε γωνία, γεγονός που εμπόδισε ολοφάνερα το συνεχή πάνω στο τείχος και κατά μήκος του διάδρομο.

Αυτό το κάστρο, παρόλη τη σημερινή εγκατάλειψη, θα πρέπει να είχε παραστεί μάρτυρας πολλών και διαφόρων μετακινήσεων στους περασμένους αιώνες μεταξύ των οποίων σημαντική θέση κατέχει η άγρια μάχη ανάμεσα στους Έλληνες υπό το Δικαίο και το Νικηταρά και το ιππικό του Δράμαλη, όταν οι Τούρκοι υποχωρούσαν απεγνωσμένα από το Άργος στα 1822 προς την Κόρινθο. Αντίθετα, ο Samuel Howe, στο ταξίδι του από το Χίλιομοδι προς το Άργος, σε πιο ειρηνικές σχετικά μέρες στα 1830, πέρασε από αυτό το δρόμο, αφού είναι πιο κοντινός από τον άλλο μέσω Δερβενακίων, και συνάντησε επίσης το κάστρο αυτό. Ακόμη, το κάστρο θα πρέπει να παρατήρησε προσεκτικά τους γερμανούς να προχωρούν στα στενά στα 1941, ενώ πιθανότατα να έριξαν και μερικές προειδοποιητικές βολές προς την κατεύθυνσή του.

Το τελευταίο από τα πέντε κάστρα, ο Άγιος Βασίλειος, σήμερα παρακολουθεί ήσυχα το ρεύμα της κυκλοφορίας του δημόσιου δρόμου που συνδέει την Κόρινθο με το Άργος. Σε ανταπόδοση δέχεται πού και πού κάποιο βλέμμα αναγνώρισης και πολύ πιο σπάνια την ευκαιρία να υποδεχτεί κάποιον επισκέπτη. Αντίθετα από το Άργος, τους Μύλους και το Αγιονόρι, ο Άγιος Βασίλειος δεν προεξέχει άκαμπτα στον ορίζοντα. Μάλλον σ' ένα προεξέχον χείλος της μεσαίας πλαγιάς του Δαφνιά, με ύψος 1779 μ., περίπου 500 μέτρα πάνω από το δρόμο, συγγέεται με το σκοτεινό όγκο του βουνού, με μόνους τους ψηλούς πύργους του να ξεχωρίζουν θαμπά. Τρεις βραχώδεις πλαγιές απομονώνουν το κάστρο πάνω στην καλά επιλεγμένη, μεσαία κορυφή. Στα δυτικά, το βάθος (στόμιο) του περάσματος Γκούνη που χωρίζει το Δαφνιά από το βουνό Κουτάλια. Στο βορρά, μια απότομη κρημνώδης πλαγιά πέφτει κατακόρυφα στην κοιλάδα πάνω από το χωριό Άγιος Βασίλειος. Στα ανατολικά, το κατηφορικό κοίλο μέτωπο του Δαφνιά. Στον επισκέπτη - μελετητή, ακόμη και στη σημερινή ερειπωμένη κατάστασή του το απλό πρακτικό σχέδιο του Αγίου Βασιλείου φανερώνει ένα τυπικό φράγκικο κάστρο των αρχών του 13ου αιώνα. Παρόλα αυτά, η παρουσία ενός τόσο μεγάλου οχυρού σε έναν ολοφάνερα απομονωμένο τόπο, μπορεί να εγείρει κάποια ερωτήματα για το μέγεθός του, που πάντα θα έχουν σχέση με τις διαφορετικές συνθήκες της εποχής των Σταυροφορών, που σήμερα δεν είναι πια φανερές.

Η πρόσβαση στον Άγιο Βασίλειο, όπως και στα άλλα κάστρα, παρουσιάζει ποικιλία: υπάρχει και ο μακρύτερος δρόμος, υπάρχει και ο εξαιρετικά δύσβατος. Η απότομη ανάβαση του Γκούνη από το χωριό Άγιος Βασίλειος θα δοκιμάσει την υπομονή και τη επιμονή του οδοιπόρου και μέχρι να πλησιάσει την κλεισούρα και καθώς θα διασχίζει το ίδιο το στενό πέρασμα και μετά, κατά το σκαρφάλωμα στο κάστρο. Ένας περιφερειακός όμως δρόμος, πιθανότατα αυτός που ο Παιουσιανός αναφέρει στην περιγραφή του το 2ο αιώνα μ.Χ. σαν δρόμο αυστηρά και μόνο για πεζοπορία, περιστρέφεται ξεκινώντας από το χωριό σταθερά προς το κοίλωμα πάνω στην πλαγιά του βουνού, πρώτα ανατολικά, μακριά από τον αντικειμενικό μας στόχο, μετά πάλι στρέφοντας προς τα δυτικά, περνά μπροστά από την είσοδο του κάστρου, όπου λίγο μετά ενώνεται με την μακρύτερη αλλά πιο εύκολη πρόσβαση από τις Μνηκίνες. Αυτός ο μακρύτερος

δρόμος γύρω από το βουνό Προφήτης Ηλίας προς το Κεφαλάρι, γυρίζει βόρεια, διασχίζει μια πεδιάδα, εισέρχεται μετά σε μια βαθιά κοιλάδα που συνεχώς στενεύει ανάμεσα στο Δαφνιά και στα Κουτάλια, συναντά μια πηγή με παγωμένο νερό και ξαφνικά εμφανίζεται σε ένα ξέφωτο λίγο κάτω από την είσοδο του κάστρου κάπου 200 μέτρα μακριά. Αρκετά μονοπάτια οδηγούν βαθμιαία προς τα πάνω, περνούν τη βραχώδη επιφάνεια που κλίνει προς τις επάλξεις και φτάνουν στην όχι και τόσο εντυπωσιακή είσοδό του στο νότιο άκρο.

Σχεδόν παρόμοιο στο σχέδιο με του Άργους και σε γενικές γραμμές παρόμοιο ως προς το μέγεθος, το εξωτερικό περιτείχισμα χρησιμοποιεί κάθε προεξοχή ή κάθε κοίλωμα των βράχων για να περικλείσει την κορυφή άμυνας.

Το κάστρο του Αγίου Βασιλείου (Α. Bon)

Από τον τριγωνικό πύργο ή τις επάλξεις, περίπου 25 μέτρα σε μια πλευρά στο υψηλότερο και ισχυρότερο σημείο στη νότια καμπύλη, ο περίβολος του κάστρου πέφτει σαν δάκρυ απότομα προς τα βόρεια για κάπου 225 μέτρα με το μεγαλύτερο του πλάτος των 130 μέτρων κατά μήκος του νότιου τείχους. Ακολουθώντας την ευθεία του περιτειχίσματος, από ένα μισογκρεμισμένο πύργο στο νότιο άκρο δίπλα στην σχεδόν ερειπωμένη είσοδο, η πρώτη πτέρυγα του οχυρού ανατολικά, αν και σε ερείπια σήμερα, στρέφει κυκλικά προς τα βόρεια και σχηματίζει το ανατολικό τείχος. Περίπου στα μισά σ' αυτό το προς βορρά κατευθυνόμενο σκέλος, δυο τομείς του τείχους στρέφουν λίγο αλλά συνεχώς προς τα δυτικά. Από τους αρχικούς πέντε σχεδόν τετράγωνους πύργους σ' αυτή τη μεριά, δύ-

ο σε απόσταση 30 περίπου μέτρων ο ένας από τον άλλο μερικώς διατηρημένοι σχεδόν στο ίδιο ύψος μ' αυτό που είχαν αρχικά, στέκουν πλαγίως ως προς τη γραμμή του περιτειχίσματος σαν οι κτίστες να έκαναν κάποιο λάθος στους υπολογισμούς τους ως προς την ευθεία του τείχους. Η συμβολή αυτού του καμπύλου ανατολικού τείχους και της απότομης πλαγιάς της κλεισούρας του Γκούνη ορίζει το έσχατο βόρειο άκρο.

Προς τα δυτικά, επισκοπώντας το πέρασμα του Γκούνη, φαίνονται σποραδικά μερικά κομμάτια του τείχους, εκεί όπου πιθανότατα ένας επίμονος εχθρός θα προσπαθούσε να σκαρφαλώσει στην απότομη πλαγιά. Στο τέλος, ένα μικρό κομμάτι από το τείχος και το ασυνήθιστο τριγωνικό κάστρο ενισχυμένο με πύργους σε κάθε γωνιά του και την είσοδο αμέσως από κάτω προς τα ανατολικά, ολοκληρώνουν την οχύρωση κατά μήκος της νοτιοδυτικής στροφής στο υψηλότερο σημείο του κάστρου.

Διαφορετικός από τα άλλα τέσσερα κάστρα, ο Άγιος Βασίλειος κρύβει τα κλειδιά και τα μυστικά του, μια και φαίνεται να μην έχει χτιστεί στην αρχαιότητα. Έτσι δεν υπάρχουν ούτε ανακατασκευές ούτε μετατροπές προηγούμενων κτισμάτων. Αυτό το γεγονός, παρόλα αυτά, κατά κάποιον τρόπο του δίνει και την πιο μεγάλη γοητεία και πιθανώς επιβραβεύει τον υπομονετικό ερευνητή που έχει χρόνο να ψάξει για λεπτομέρειες.

Αν και εγκαταλειμμένος από το χρόνο, ο Άγιος Βασίλειος είδε την εισβολή του Γιαχούτ Πασά στα 1397, την προέλαση του Βαγιαζίτ εναντίον του Άργους στα 1540 και για άλλη μια φορά στα 1715 ατένισε τα τουρκικά σίφη που κατέλυσαν στην πεδιάδα αποφασισμένα να ανακαταλάβουν για το Σουλτάνο το Μοριά.

Έναν αιώνα αργότερα στα 1822 ο Άγιος Βασίλειος είδε το Δράμαλη να προχωρά με εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του ενάντια στο Άργος για να καταστείλει την επανάσταση, μετά επευφήμησε μια μικρή ελληνική δύναμη από το Αγιονόρι υπό την αρχηγία του ανεψιού του Κολοκοτρώνη, του Νικηταρά του Τουρκοφάγου, καθώς πέρασε γρήγορα μέσα από το κατεστραμμένο τείχος για να πάρει θέσεις στην πεδιάδα και να εμποδίσει την έξοδο των απεγνωσμένα οπισθοχωρούντων Τούρκων μέσα από τα στενά των Δερβενακίων. Πιο πρόσφατα, το κάστρο αυτό, αντί για μπομπάρδες και ιππότες, αντί για τουρκικό ιππικό και γενίτσαρους, είδε τον κόσμο να ξυπνά στα 1941 από το θόρυβο των γερμανικών τανκς και των βομβαρδιστικών στούκας την ίδια στιγμή που σήμαιναν οι σάλπιγγες της βρετανικής οπισθοχώρησης στην Κόρινθο.

CHARLES HOPH, Chroniques Gerco - Romanes inèdites óu peu connues, Εκδ. Σπανού 1961, σ. 99.

Marino Sanudo Torsello
Istoria di Regno di Romania

Μετάφραση: Τάκη Μαύρου

(Ιστορία του Βασιλείου της Ελλάδας γραμμένη από το Marin Sanudo στη λατινική γλώσσα και σ' αυτό το χειρόγραφο στο ιταλικό ιδίωμα, διαιρεμένη σε τέσσερα μέρη).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το Πριγκιπάτο της Αχαΐας είχε πρώτο Πρίγκιπα το Miser Zuffredo (Geffroi II de Villehardouin 1218 - 1245), μεγαλύτερο αδελφό του Miser Guglielmo, ο οποίος είχε παντρευτεί την αδελφή τού τότε λατίνου Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Ο Αυτοκράτορας για τις υπηρεσίες που του είχε προσφέρει ο Miser Zuffredo και για το λόγο της συγγένειας του παραχώρησε τα εισοδήματα της νήσου Εύβοιας (Negreponte) και των άλλων νησιών της περιοχής του Abido (Αβύδου), τόσο εκείνα που ήσαν κατειλημμένα όσο και εκείνα που θα καταλαμβάνονταν στο μέλλον. Εκείνο που εγώ ο Marin Sanudo, ο επιλεγόμενος Torsello, έμαθα από το Miser Marco Sanudo, που είχε τις σφραγισμένες επιστολές με το αυτοκρατορικό μολυβδόβουλο της αρχηγίας δοσμένο στο Miser Angelo Sanudo, Δούκα της Νάξου και Άνδρου, γιο του μακαρίτη Miser Marco Sanudo του Κωνσταντινουπολίτη, ο οποίος κρατούσε ακόμη και έλεγε ότι κρατά από το Miser Nicolo Sanudo. Η διαδοχή αυτή των Sanudi είναι με αυτή τη γενεαλογία, την οποία για διευκρίνιση της συνέχισης της διαδοχής της Αυθεντίας της Νάξου και Άνδρου θα καταδειξουμε κατωτέρω:

από τη Franza (Γαλλία), ονομαζόμενος Signor de Noiers¹, που ήταν άνθρωπος πολύ εύστοχος και ο οποίος είχε υπηρετήσει ως Orator (Αναγνώστης;) στον Πάπα για το βασιλέα της Γαλλίας και τώρα είναι Βάλλος (Πρεσβευτής, αντιπρόσωπος) του Βασιλιά της Γαλλίας και ανιψιός του κυρίου Gualtier de Castiglione Conte di Porzano Contestabil (Διαγγελέας; Αγγελιαφόρος; Σύνδεσμος;) της Γαλλίας, και ο οποίος ήταν εξ αίματος συγγενής του Miser Zuan di Masi. Αυτός ο Βαρόνος έχω ακούσει ήδη, ότι πολύ πικράθηκε από την απώλεια του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ και του Πριγκιπάτου του Μορέως, λέγοντας ότι από εκεί προέκυψε μεγάλη ζημιά για τους Ιππότες της Γαλλίας, αφού έχασαν αυτές τις κτήσεις. Τώρα, για να ξαναγυρίσουμε στον Πριγκίπα Zuffredo, αυτός έπειτα από κάποιο χρονικό διάστημα πέθανε και το Πριγκιπάτο περιήλθε στο μικρότερο αδελφό του Miser Guglielmo αποκαλούμενο Miser Guglielmo de Villa Arduin.

Ο Πριγκίπας Guglielmo κυβέρνησε το Πριγκιπάτο ειρηνικά και είχε γεννηθεί στην Καμπανία της Γαλλίας, καθώς και ο αδελφός του. Αυτός για να συγγενέψει με διαφόρους Κυρίους και με Μεγάλους έφερε από την Καμπανία και Βουργουνδία τρεις ανιψιές του. Την πρώτη την έδωσε ως σύζυγο στον Κύριο Della Rozi.² Από αυτό το γάμο γεννήθηκαν τρία αγόρια και τρία κορίτσια. Η δεύτερη δόθηκε ως σύζυγος στον Κύριο D' Insola³, από τον οποίο γάμο γεννήθηκαν ένα αγόρι και δύο κορίτσια. Η τρίτη⁴ δόθηκε ως σύζυγος στο Miser Guglielmo de la Verona, γιο του Miser Guglielmo κυρίου ενός terzero (τρίτου, επαρχίας) της Εύβοιας, από τον οποίο γάμο γεννήθηκαν τρεις γιοι και τρεις κόρες. Στον καιρό του υπήρξε στο Πριγκιπάτο τόση ευγένεια και τέτοιοι καλοί τρόποι, που όχι μόνον οι Ιππότες, αλλά ακόμη και οι έμποροι πήγαιναν εκεί, και χωρίς χρήματα και διέμεναν στα σπίτια των Βαίλων, και με μόνη την υπογραφή τους, τους έδιναν χρήματα και τους έκαναν μεγάλα έξοδα. Συνέβη, ώστε ο βασιλιάς της Γαλλίας, που αργότερα ανακηρύχθηκε Άγιος, πήγε εναντίον των απίστων με 800 σχεδόν Ιππότες με χρυσά σπιρούνια (επίλεκτους). Ο καθένας τους είχε τρία άλογα και έτσι ανέβαινε ο αριθμός σε 3.400 ένοπλους, στον οποίο βασιλιά Λουδοβίκο, προσετέθη ο βασιλιάς της Κύπρου, προσετέθησαν οι Hospitalarii (Οι Ναΐται, οι Ιππότες του Τάγματος της Μάλτας), οι Ναΐται, οι Alemanni και οι Crociferi (οι Σταυροφόροι) και άλλοι στρατιώτες, έτσι που εκεί στη Damiata λογαριάζονταν περίπου 5.000 οπλισμένοι άνδρες. Πληροφορούμενος ο Πριγκίπας Guglielmo ότι ο βασιλιάς θα περνούσε προσωπικά ο ίδιος, θέλησε να πάει (και) αυτός να διαπλεύσει τη θάλασσα με περίπου 24 γαλέρες και σκάφη και με 400 καλά άλογα πέρασε στις τάξεις του βασιλιά. Και λέγοντας αυτός στο βασιλιά "Signor Sir, συ είσαι μεγαλύτερος κύριος από μένα, και γι' αυτό οδηγείς Στρατό όπου θέλεις και όσον θέλεις χωρίς χρήματα. Εγώ δεν μπορώ να το κάμω αυτό". Ο βασιλιάς

¹ Περισσότερα γι' αυτόν: Ch. Hoph, σ. 101 υποσ. 1.

² Guy de la Roche I, Δούκας της Αθήνας.

³ Θωμά II de Stromoncourt, κύριο των Σαλώνων (Sola).

⁴ Λεγόταν Simona.

τον ευχαρίστησε (του επέτρεψε) να “κτυπήσει” (να εκδώσει) Torneselli (τα γνωστά στον ελληνικό χώρο ως τορνέσια), “della lega del Ré (κρατικά, επίσημα) ανακατεύοντας σε μια libra, τρεις και μισή ουγκιές άργυρο. Ο βασιλιάς Lodonico όπως είναι γνωστό, συνελήφθη σ’ εκείνη την εκστρατεία, και κατόπιν μαζί με τους αδελφούς του που παρέμειναν, και τους άλλους βαρώνους, ελευθερώθηκε στη Damiata με κάποια ποσότητα αργύρου, που πληρώθηκε σ’ εκείνους που τον είχαν πολεμήσει και (τους είχε δώσει) τον επίσημο όρκο του βασιλιά. Όταν απελευθερώθηκε ο βασιλιάς επέστρεψε στην Acrí (Άκρα) , όπου παρέμεινε πέντε χρόνια για την ανάγκη που είχε αυτή η πόλη, η οποία είχε αυξηθεί πολύ, και την κατείχε και την διοικούσε Il Casal de Pellegrini (ο καταυλισμός των Προσκυνητών) και άλλα μεγάλα φρούρια, όπως αναγράφεται σε έγγραφο και κυρίως στο Sprecchio Istoriale και στο Libro della Conquista della Terra Transmarina. Αλλά ο Πρίγκιπας Guglielmo, δεν έκαμε έτσι, αλλά αμέσως θέλησε να επιστρέψει στην πατρίδα. Και κατά την επιστροφή, οι γαλέρες και τα άλλα σκάφη του έφτασαν στη Νάξο, (και) εκείθεν στο Πριγκιπάτο του στην Αχαΐα, όπου περρέμεινε με τόση μεγαλοπρέπεια, ώστε η Αυλή του φαινόταν καλύτερη από μία Αυλή ενός μεγάλου βασιλιά. Την Αυλή του την αποτελούσαν πάντοτε 700 έως 1.000 άλογα (Ιππότες), και αυτό το έμαθα από τον Miser Sanudo πάππο του Miser Nicolao, ο οποίος διακρινόταν σ’ αυτή την Αυλή του λεχθέντος Πρίγκιπα. Και λέγεται ότι οι Έλληνες εκινήθησαν εναντίον του στην περιοχή της Bondonizza, που βρίσκονταν στα σύνορα του κράτους του. Αυτός πήγε εκεί με 8.000 ιππείς, μεταξύ των οποίων ήσαν 3.000 οπλοφόροι, και οι Έλληνες ανετράπηκαν απ’ αυτόν και κατατροπώθηκαν στην εκστρατεία τους.

Στο μέσον αυτής της ευδαιμονίας συνέβη μία συμφορά που την διέλυσε. Πέθανε η Κυρία Σύζυγος ενός από τα Terzeri της Εύβοιας, και κληρονόμος αυτής της Αυθεντίας⁵. Και επειδή , όπως διαδόθηκε, τα προαναφερθέντα Terzeri είχαν μία συμφωνία μεταξύ τους, ότι αν πεθάνει ένας από τους κυρίους αυτούς χωρίς κληρονόμους, οι άλλοι δύο θα τον διαδέχονταν, τώρα ο κύριος Guglielmo da Verona και ο Miser Narze, ο γαμπρός του, που παρέμειναν ιδιοκτήτες των Terzeri, ανέθεσαν στον Signor de Rio το θέμα για το θάνατο της λεχθείσης Κυρίας⁶. Εκείνοι που επεδίωκαν να κληρονομήσουν αυτό το Terzero, αντιστάθηκαν στον Πρίγκιπα Guglielmo, ο οποίος έσπευσε αμέσως στο Rupo (κάστρο Κούπα), και έστειλε να πουν στα λεχθέντα Terzeri, να παρουσιαστούν σ’ αυτόν, οι οποίοι (κύριοι των Terzeri) όταν πήγαν συνελήφθησαν κατόπιν διαταγής του και φυλακίστηκαν. Η γυναίκα αυτού, δηλαδή η Madonna Simona σύζυγος του Miser Guglielmo και ανιψιά του Πρίγκιπα, και η Madonna Felisa κόρη σύζυγος του Miser Narze, και πολλοί άλλοι Ιππότες συγγενείς τους με δάκρυα και με τα μαλλιά ακτένιστα, και με τα ρούχα σκισμένα ήλθαν στον τότε Βάιλο των Βενετών

⁵ Ήταν η Carintana, κόρη του Rizzardo dalle Carceri και γυναίκα του Πρίγκιπα Guillaume II. Πέθανε το 1255).

⁶ Δηλαδή ο Guglielmo da Verona και ο Narzotto dalle Carceri ο γαμπρός του κατέλαβαν τους Ωρεούς που ανήκαν στην Carintana που πέθανε χωρίς παιδιά.

στην Εύβοια Paulo Gradenico και τον παρακάλεσαν να φροντίσει για την άθλια κατάστασή τους. Ο Miser Paulo κινούμενος από συμπάθεια, συγκέντρωσε τους Βενετσιάνους του, και οπλισμένοι επιτέθηκαν στην πόλη της Χαλκίδας και έγιναν κύριοι αυτής αφαιρώντας την από την κυριαρχία του Πρίγκιπα. Αλλά ο Miser Michiel Morosini, που κρατούσε μία επαρχία της Εύβοιας για τη σύζυγο του προλεχθέντα Πρίγκιπα, δεν θέλησε να μετακινηθεί απ' αυτήν, αλλά δεν βγήκε από το φρούριο και για όλο το χρόνο του πολέμου που ακολούθησε, ήλθε με τον Πρίγκιπα, *ovne stette da par se* (αμύνθηκε;). Ο Πρίγκιπας πληροφορηθείς τη μεταβολή της Εύβοιας έστειλε αμέσως εκεί τον Signor di Caritena (Geoffroi de Bruyères) με μεγάλες δυνάμεις, και ο οποίος λεηλάτησε όλη την ύπαιθρο της νήσου και τελικά ανακατέλαβε το φρούριο (της Χαλκίδας) και οι Βενετσιάνοι κατέφυγαν εδώ κι' εκεί όσο καλύτερα μπορούσαν και σε κακή κατάσταση.

Η Αυθεντία της Βενετίας μετά από αυτό το συμβάν έστειλε στην Εύβοια τον Miser Marco Gradenico (Βάιλο της Εύβοιας 1256 - 1258), που ήταν πατέρας του Miser Piero, που διετέλεσε κατόπιν Πρίγκιπας, με 3 γάλλιες, και ο οποίος παρέμεινε στην πολιορκία της Χαλκίδας επί 13 ολόκληρους μήνες, αυτός οργάνωσε μian άμυνα σε μian ημέρα, που ονομάστηκε η άμυνα του S. Marco de Cazzonelli ή της Prima. Τελικά ο Miser Marco κατέλαβε την πόλη, αλλά με τη βοήθεια του Signor della Roccia Δούκα των Αθηνών (Guillaume de la Roche), και τον Miser Guglielmo de Villegorde, στον οποίον η Αυθεντία με ειδική συμφωνία υποσχέθηκε ότι αν έχανε την κληρονομιά του κράτους που είχε στη Romania, θα του πλήρωνε κάθε χρόνο XI χιλιάδες γρόσια (11.000:24 = 458 δουκάτα), και με τη βοήθεια του Miser Francesco da Verona πατέρα του Miser Bonifacio, και των άλλων ακολούθων του. Και από τη Βενετία εστάλη Βάιλος στη Χαλκίδα ο Miser Andrea Barozzi, ο οποίος είχε μαζί του τον Miser Marco Barozzi τον αδελφό του. Αυτός ο Miser Marco λογομαχώντας μια μέρα στη Χαλκίδα με τον Miser Paulo Gradenico, που είχε διατελέσει ήδη Βάιλος, τον κτύπησε με ένα σιδερένιο ρόπαλο στο κεφάλι και τον σκότωσε, που ήταν μεγάλη ζημιά, γιατί ήταν άνθρωπος ανδρείος και καλός.

Ο Πρίγκιπας, για να ξανααποκτήσει την πόλη, έστειλε πάνω στο νησί όσα στρατεύματα μπόρεσε να συγκεντρώσει και από το Μοριά και από το Τετζετο του Ρίο, που το κρατούσε δικό του. Αυτός ο στρατός έσπευσε μέχρι πάνω την πόλη. Οι Βενετοί και οι κάτοικοι της πόλης βγήκαν έξω αν και ήσαν πεζοί, και εκείνοι του Πρίγκιπα (ήσαν) έφιπποι, τους κατανίκησαν και έπιασαν πολλούς και από το Μοριά και από την Εύβοια, και τους έστειλαν στη Βενετία, (και) οι οποίοι φυλακίστηκαν. Ο κυριώτερος λόγος της νίκης τους ήταν, ότι πολλοί Βενετσιάνοι είχαν οπλιστεί με Rampigoni (κοντάρια αρπάγες) με τις οποίες τραβούσαν giuso (κάτω) από τα άλογα τους ιππείς, και πεσμένους κάτω εύκολα τους νικούσαν, αυτό εγώ το άκουσα από τους ίδιους τους συλληφθέντες με τους οποίους συζητήσα στη Βενετία. Οι Βενετσιάνοι υπερηφανευόμενοι γι' αυτή τη νίκη πήγαν για την κατάληψη του φρουρίου του Ρίου, μαζί μ' αυτούς πήγε και ο πατέρας του Μαρκησίου Gradenico, ο οποίος είχε για σύζυγό του την Madonna de Molin, κόρη ενός μεγάλου και πλουσιώτατου πολίτου της Χαλκίδας. Ο πατέρας του λεχθέν-

ντος κυρίου Μαρκησίου, πληγώθηκε κατά τη διάρκεια αυτής της πολιορκίας του Rio από ένα *vegetone* (:μεγάλο βέλος) που έριξαν με μία βάλιστρα από το φρούριο, και μεταφερόμενος μακριά πάνω σε μian ασπίδα, χτυπήθηκε από το φρούριο αυτή τη φορά, αν δεν απατώμαι, από μία πέτρα. Αυτοί που τον μετέφεραν ακούγοντας τους στρατιώτες να φωνάζουν: Προσοχή, Προσοχή! όπως γινόταν όταν φαινόταν ότι οι εχθροί ήθελαν να σαϊτέψουν κάποιον, άφησαν κατά γης τον τραυματία πάνω στην ασπίδα και έφυγαν, και συνέβη έτσι ώστε η πέτρα βρήκε τον πληγωμένο Gradenico και τον σκότωσαν. Εκείνο τον ίδιο καιρό πολεμούσε ο Πρίγκιπας όχι μόνο το νησί της Εύβοιας, αλλά ακόμη και έξω με τον Signor della Roccia, Δούκα των Αθηνών, και οι στρατιώτες κάποια φορά έτρεξαν για το Δουκάτο μέχρι την Αθήνα, και οι άνδρες του Δούκα έτρεξαν μέχρι την Κόρινθο επιφέροντας ζημιές ο ένας στον άλλο, και λίγο έλειψε μια φορά, που ο Πρίγκιπας είχε πάει κάπου, και δεν συνελήφθη από το Δούκα. Τελικά ο πρίγκιπας συγκέντρωσε ένα μεγάλο αριθμό από στρατιώτες, πήγε για να περιτρέξει (ληλατήσει) την Αθήνα, και ο Signor della Roccia πήγε προς συνάντησή του με το δικό του στρατό, και στο πέραςμα του Mosco λεγόμενο Cariddi (1258) συνεπλάκησαν, και ο Δούκας ανατράπηκε και έφυγε. Ο Πρίγκιπας μένοντας νικητής και κύριος της Υπαίθρου (της Χώρας), διέτρεξε όλο το πεδίο (όλη τη χώρα) του Δούκα μέχρι την Αθήνα, διαρπάζοντας και καταστρέφοντας τα πάντα. Κατόπιν συνεκάλεσε τους Βαρώνους του, τους εξήγησε τον πόλεμο που είχε κινήσει ο Δούκας, και τα έξοδα που τον είχε υποχρεώσει να κάμει, και ότι είχε φανεί άπιστος έτσι που έπρεπε να συμφωνήσουν ότι όφειλε να στερηθεί το κράτος του και να αποβληθεί.

Οι Βαρόνοι αφού άκουσαν τα πάντα, απάντησαν ότι αυτοί δεν ήταν σύμφωνοι ότι έπρεπε να τον κρίνουν, αλλά νόμιζαν ότι έπρεπε να πάει στο βασιλέα της Γαλλίας, και ότι αποφάσιζε ο βασιλιάς με την Αυλή του γι' αυτό το περιστατικό, αυτός όφειλε να ακολουθήσει και να υπακούσει, κατόπιν αυτού ο Δούκας υποτάχτηκε σ' αυτή την απόφαση και πήγε στη Γαλλία και στη Βουργουνδία, όπου βρήκε πολλούς του συγγενείς και φίλους και πάνω απ' όλους τον κόμη Di Briena (Hughes de Brienne), που του έκαναν μεγάλες τιμές και χάριτες, εντούτοις είχε πολλά να κάμει εκεί, γιατί ακόμη ήταν μεγάλος και ανδρείος Ιππότης, επειδή μερικοί προσκυνητές και εμπορευόμενοι παραπονέθηκαν στην Αυλή του βασιλιά γι' αυτόν, ότι είχαν υποστεί ζημιές από πειρατές του Ναυπλίου (που αποτελούσε φέουδο των De la Roche) και δεν βρήκαν το δίκιο τους απ' αυτόν. Και έμεινε τόσο πολύ εκεί στη Γαλλία για τη νέα αγωγή που κατατέθηκε εναντίον του, που συνεχιζόταν η φυλάκιση του Πρίγκιπα, για την οποία θα πούμε, ότι υπήρξε αιτία, που εκείνοι του Μοριά τον κάλεσαν για Πρίγκιπά τους, που δε θα είχε γλυτώσει από τη φυλακή του βασιλιά τόσο σύντομα. Ο Πρίγκιπας Guglielmo για να βλάψει τους Βενετσιάνους, που τον είχαν πολεμήσει στην Εύβοια διέταξε να κάνουν ένα ξύλινο πύργο απέναντι από το κάστρο της Κορώνης, που κατείχαν οι Βενετσιάνοι στο Μοριά, τόσο πολύ ισχυρό και καλά εφοδιασμένο, που μέσω αυτού κυριαρχούσε πάνω στην περιοχή της Κορώνης και οι Βενετσιάνοι συνέχιζαν να εφοδιάζουν την Κορώνη από την πλευρά του Όρους, και η Μεθώνη εκείνο τον

καιρό δεν ήταν ξαναχτισμένη. Κρατούσε ακόμη ο λεχθείς Πρίγκιπας στο Μοριά τη Μονεμβασία, και για την ασφάλειά της φοβούμενος τους Βενετούς, διατηρούσε τέσσερες γαλέρες επανδρωμένες πλήρως με Γενοβέζους, οι οποίοι περιέτρεχαν λεηλατώντες τις θάλασσες και τα βενετσιάνικα σκάφη. Επίσης ο Signor di Caristho επονομαζόμενος Miser Osto de Zuccon ήταν με το μέρος του Πρίγκιπα, και ήταν τότε ο Caristho σε καλή φήμη και κατοικούσε στο Κάστρο του Μορέως (Ρίον;) όπως παρακάτω: έτσι που έστειλε έξω σε μian ανάγκη τόσους ναυτικούς που αρμάτωσαν (εξόπλισαν) μία γάλια. Και ήδη επειδή πολύ ξεπερνούσε ο στόλος με τις 12 γάλιες στη θάλασσα εν μέρει και στη Βενετία εν μέρει και στη Χαλκίδα, κυβερνώμενες από το Miser Zuan Sanudo, που κατοικούσε στο Ναύπλιο, καταστράφηκε τότε. Κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου κατά γην και κατά θάλασσα, ο Πρίγκιπας Guglielmo συγγένεψε με τον Δεσπότη της Άρτας και με τον Νικηφόρο ο οποίος είχε ένα γιο νόθο ονομαζόμενο Θεόδωρο, που ήταν Σεβαστοκράτορας και είχε μία αδελφή (Την Άννα, κόρη του Μιχαήλ II Αγγέλου - Κομνηνού, Δεσπότη της Ηπείρου και της αδελφής του Νικηφόρου, του νόθου του Θεοδώρου, και της Ελένης αδελφής του Manfred, κ.λπ.), την οποία έδωσε για σύζυγο σ' αυτόν τον Πρίγκιπα Guglielmo, και της έδωσε για προίκα το φρούριο της Liconia (πλησίον της Δημητριάδος στη Φθιώτιδα) και μερικές άλλες χώρες (τόπους), και μian άλλη της αδελφή την είχε δώσει για σύζυγο στον βασιλιά Manfredi της Puglia και Scicilia, στην οποία είχε δώσει για προίκα το Durazzo (Δυρράχιον) και την Valona (Αυλώνα) και την Κέρκυρα, στην οποία Κέρκυρα ο Manfredi έδωσε στον Miser Filippo Zonardo (Chinardo) τον Ναύαρχό του, που είχε γεννηθεί στην Κύπρο. Ο Θεόδωρος που ήταν νόθος αδελφός ήταν Signor de la Parte (Πάτρας;) D' Odrich (Λιδωρίκι) και τελικά της Blachia (Θεσσαλίας). Ο Πρίγκιπας λοιπόν Guglielmo βλέποντας τον εαυτό του με αυξημένη δύναμη από αυτή τη συγγένεια, έχοντας από το βασιλιά Manfredi 400 ένοπλους Tedeschi (Γερμανούς) και άλλο στράτευμα από αυτούς τους γυναικαδέλφους του Δεσπότη και Σεβαστοκράτορα, αποφάσισε να πάει με τα στρατεύματά του, και μ' αυτές τις βοήθειες εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως οδικώς: και συνέβη ώστε περνώντας από τις χώρες που κατείχαν οι Έλληνες, οι Έλληνες (στρατιώτες) τον πρόδωσαν, και μεταξύ άλλων ο κονιιάδος του Σεβαστοκράτορας για την προσβολή που είχε υποστεί από τους Λατίνους, και ο Πρίγκιπας με τους Βαρώνους του συνελήφθη, και το μεγαλύτερο μέρος των Γερμανών σκοτώθηκε και οι άλλοι διασκορπίστηκαν, ώστε λίγοι παρέμειναν (στη μάχη της Καστοριάς τον Οκτώβριο του 1259). Ο Πρίγκιπας με τους Βαρώνους συνελήφθη και οδηγήθηκε στον Έλληνα Αυτοκράτορα ονομαζόμενο Michiel Paleologo. Και αν κάποιος με ρωτούσε τι πήγαινε να κάνει με στρατό ο Πρίγκιπας στην Κωνσταντινούπολη, εγώ θα του απαντούσα ότι πήγαινε, για να προσβάλλει τους Βενετσιάνους που ήσαν εκεί, και να τους εκδικηθεί γιατί του κρατούσαν την Εύβοια, και του είχαν κατατροπώσει το στρατό του πάνω στο νησί, αν και θα μπορούσε να είναι, ότι πήγαινε για να υπηρετήσει τον Λατίνο Αυτοκράτορα, στον οποίο είχε ορκιστεί πίστη και ο οποίος του είχε παραχωρήσει τις χώρες του Μοριά που κατείχε.

Όταν πληροφορήθηκαν στο Μοριά την ήττα του Πρίγκιπα, και τη σύλληψή του, επειδή ο τόπος στερήθηκε από ανθρώπους του πολέμου επαναστάτησαν στον Πρίγκιπα: αλλά αυτοί οι Γάλλοι που είχαν παραμείνει, και εκείνοι που είχαν διασωθεί από τη μάχη, μην ελπίζοντας σ' άλλη θεραπεία (ελπίδα), παρό να βγάλουν έναν αρχηγό, διάλεξαν για βάλιο δικό τους, τον Miser Guido de la Roccia, που ήταν στη Γαλλία και έτσι του έγραψαν, ο οποίος πήρε την άδεια από το βασιλιά, για όσα συνέβαιναν να έλθει στο Μοριά. Και τότε οι προλεχθέντες Signori di Negreponte (της Εύβοιας), ο Miser Narze dalle Carcere ο γαμπρός του αφέθηκαν ελεύθεροι, ενώ ήσαν φυλακισμένοι από τον Πρίγκιπα, όπως ελέχθη. Και τα πράγματα του Μοριά πήγαιναν αρκετά καλά κάτω από τη διοίκηση του Δούκα της Αθήνας. Αλλά ο Έλληνας Αυτοκράτορας Michiel Paleologo, βλέποντας ότι δεν του χρησίμευε να κρατά φυλακισμένο τον Πρίγκιπα Guglielmo, τον απελευθέρωσε υπό τον όρο ότι θα του παρέδιδε τη Μονεμβασία, τον Μιστρά και τη Μάνη, κάστρα στο Μοριά, και του έδωσε ομήρους ότι δεν θα του κηρύξει πόλεμο με τους γιους των Βαρώνων του. Αλλά οι Βαρόνοι του μαθαίνοντας αυτή τη συμφωνία, δεν θέλησαν να τη δεχτούν, κυρίως να δώσουν εκείνα τα φρούρια, συμπεραίνοντας ότι αυτό θα μπορούσε να είναι η καταστροφή τους: αλλά ο Signor della Roccia θέλησε η συμφωνία να εκτελεστεί, και ελέχθη ότι το έκαμε για να δικαιολογηθεί για την κατακραυγή, ότι είχε θελήσει να αντισταθεί στον Πρίγκιπα, και γ' αυτό δεν ήθελε να φανεί προδότης στην Αυλή του βασιλιά της Γαλλίας και στους άλλους Signori και Baroni. Και έτσι δόθηκαν τα φρούρια και οι όμηροι, και αφού ελευθερώθηκε ο Πρίγκιπας, συμφωνήθηκε ανάμεσα σ' αυτόν και τους Βαρόνους του να κάνουν συμφωνία με τους Βενετσιάνους. Επήγαν λοιπόν εκεί μερικοί Βενετσιάνοι από το μέρος του Πρίγκιπα, και μεταξύ άλλων ο Miser Lorenzo Tierolo, που ήταν άνθρωπος του Regio (αντιπρόσωπος του βασιλέως, βασιλικός, των ανακτόρων) που του έφερε μερικά μικρά δώρα από δοχεία και Varotte (γυναρικό;) για να ντυθούν οι Ιππότες του Πρίγκιπα. Ήταν ο Miser Lorenzo άνθρωπος των ανακτόρων (του Πρίγκιπα) για τα νησιά της Σκοπέλου και της Σκύρου, ο οποίος Miser Filippo Gisi διέμεναν μαζί με αυτόν. Ο Miser Filippo συζητώντας μαζί μου, μου είπε, ότι ο Πρίγκιπας που έδωσε κατόπιν το χωριό του Borgon (Βαρδώνια; Βαρδούνια;) που βρίσκεται στην περιοχή της Κορώνης. Απεστάλησαν λοιπόν από τη Βενετία Σύндικοι και Φροντιστές στη Χαλκίδα και εκεί υπογράφηκαν οι πράξεις και οι όροι της συνθήκης: και καθώς ο Βάλος (Andrea Barbarigo 1261 - 1263), που ήταν συνήθως διευθυντής του Οίκου του Miser Gaetan (Dalle Carceri, κυρίου μιας περιοχής της Εύβοιας) στην πόλη των Lombardi, έτσι και επέστρεψε στην προηγούμενη θέση του, όπως φαίνεται από το περιεχόμενο της συζήτησης, της οποίας το κείμενο έχει ως εξής:

“Ημείς Guilielmus Πρίγκιψ της Αχαΐας καθιστούμε γνωστά σ' όλους τα παρόντα ελεγμένα γράμματα, (ότι εξαιτίας της διαφωνίας που έχει παρεισφύσει μεταξύ του κράτους του Δούκα και του κοινού της Βενετίας αφ' ενός, και με εμάς και το στρατό μας αφ' ετέρου, με τους ευγενείς άνδρες, κυρίους Andrea Barbatico, απεσταλμένου του κυρίου Raynerii Geno, Χάρτι Θεία ενδόξου Δούκός της Βενετίας, Δαλματίας και Κροατίας, κυρίου των τεσσάρων και μισού με-

ριδίων του κράτους του Ναυπλίου, βάιλος της Χαλκίδας, Iohanni Delphyno, Iacobo Quirino και αυτών αποσταλμένων πρεσβευτών, Iohanne Iuliano, από τον ίδιο αποσταλμένο διοικητής, Petro Civrano, Iacobo Basili οι αυτοί σύμβουλοι του βάιλου, αποσταλμένοι και προνοητές του προλεχθέντος κυρίου Δούκα και του κοινού της Βενετίας, καθώς με γράμματα του ίδιου του Δούκα, εφοδιασμένα με τη δημόσια σφραγίδα παρουσίασε, των οποίων το περιεχόμενο είναι ως εξής:

Ημείς Raynerius Geno, Ελέω Θεού Δούκας της Βενετίας, Δαλματίας και της Κροατίας, κύριος τεσσάρων και ημίσεος μεριδίων από το όλον του κράτους του Ναυπλίου, γνωστοποιούμεν σ' όλους το παρόν ελεγμένο έγγραφο, με το οποίο εμείς και όλοι οι δικοί μας μικροί και μεγάλοι, συγκροτήσαμε συμβούλιο, αποτελούμενο από τους ευγενείς άνδρες Iohannem Delphinum, Iacobum Quirino, Andream Barbatico, και διορίσαμεν κατόπιν εντολής μας βάιλον της Χαλκίδας (Εύβοιας) τον Marcum Michaelum, διοικητή των γαλερών μας και του στρατεύματος στο Ναύπλιο, και τους Petrum Civranum και Iacobum Basilicum συμβούλους του αυτού βάιλου, εκλεκτούς και πιστούς μας απεσταλμένους μας, σύνδικους και φροντιστές και τους περιβάλαμε με πλήρη ισχύ και δύναμη, και τους εξουσιοδοτήσαμε ως αντιπροσώπους της Βενετίας να διαπραγματεύονται, συμφωνούν, νέμονται, τελειώνουν ειρήνη και ομόνοια, εφαρμόζοντας και στερεώνοντας το δικό μας όνομα και του κοινού της Βενετίας, με τον λαμπρό άνδρα Guilielmo Villacharduin Πρίγκιπα της Αχαΐας και Μέγα Senescalo (Φεουδάρχη) του κράτους του Ναυπλίου, είτε με εκείνον ή εκείνους που στο Μοριά προ της κατοχής υπήρξε ή υπήρξαν αφορμή για όλους τους πολέμους, διαμάχες, έριδες, και αντιδικίες, φιλονικίες, κατηγορίες, παράπονα, και κακοποιήσεις και πάσης φύσεως παραβάσεις (αδικήματα), που μεταξύ μας και των στρατιωτών μας συνέβησαν ή υπάρχουν, με κανένα τρόπο δεν αναγνωρίζονται, υποσχέσεις και αποδοχές όρκων, ούτε υποσχέσεις γενόμενες υπέρ ημών και του κοινού της Βενετίας, και γενικά σε όλους και μεμονωμένους που εις τα προλεχθέντα και γύρω από τα προλεχθέντα συνέβησαν ωσάν εμείς οι ίδιοι να τα είχαμε κάμει υποσχόμενοι επ' ονόματι του κοινού μας της Βενετίας, σταθερόν και νόμιμον να έχομεν και να κρατούμεν για μας και για τους διαδόχους μας, οτιδήποτε αυτός ο βάιλος και οι προλεχθέντες ευγενείς ή το μεγαλύτερον μέρος αυτών σχετικά με τα προεκτεθέντα καταλήξουν να αποφασίσουν. Εγώ ο Conradus, καγκελλάριος της Δουκικής Αυλής της Βενετίας, συνέταξα και επεκύρωσα εξ ονόματος και ως αντιπρόσωπος του ίδιου του Δούκα και του κοινού της Βενετίας".

Για την ειρήνη και την ομόνοια καταλήξαμε στα εξής: δηλαδή ότι όλες οι προστριβές από τούδε και εις το εξής, προσβολές, βλάβες, γενόμενες και δεχθείσες εξ αιτίας των προλεχθέντων πολέμων μέχρι τη σημερινή ημέρα, εμείς σ' αμφοτέρα τα μέρη παρέχομεν άφεσιν και διαλύομεν όρκους, επίσης για όλα τα εξακριβωμένα λάφυρα (βοσκήματα, αιχμαλώτους, αρπαγέντα ζώα) και για εκείνους που τα δέχτηκαν, σ' αμφοτέρα τα μέρη παραμένον (ως έχουν). Εμείς ακόμη, προλεχθέντα Πρίγκιπα, είχαμε και κατείχαμε ελεύθερη και ανενόχλητη κατοχή κυρίων της νήσου Εύβοιας, και όλα τα υπόλοιπα δικαιώματα όπως είχαμε και κατείχαμε ή φαινόμεστε ότι κατέχομε από τον καιρό της κυρίας Καριντάνας. Λοιπόν δίκαια

και κάθε δικαιώματα, ελευθερίες και ασφάλειες και κατοχές, που ο κύριος Δούκας και το κοινό της Βενετίας και οι αντιπρόσωποι της Βενετίας είχαν και κατείχαν ή φαίνονταν να έχουν στο νησί της Εύβοιας και τις λοιπές χώρες μας από τον καιρό της προλεχθείσας κυρίας Καριντάνας είχαν και κατείχαν ο προλεχθείς Δούκας και το κοινό της Βενετίας και οι άνθρωποι της Βενετίας, καθώς έκτοτε έχουν και κατέχουν από τον προλεχθέντα χρόνο, σ' αυτά προστίθενται εκείνα τα δικαιώματα τα οποία οι λεχθέντες απεσταλμένοι μας σύνδοικοι και φροντιστές συμφώνησαν με τους κυρίους της Εύβοιας, πρέπει να παραμείνουν στην κυριότητα του Δούκα και του κοινού της Βενετίας ελεύθερα εντελώς σ' αυτή την ίδια τη νήσο της Εύβοιας, δηλαδή ολόκληρη η είσπραξη του τελωνείου της θαλάσσης με τον ίδιο τρόπο και κανόνα, ούτως ώστε τα εμπορεύματα που έρχονται διά θαλάσσης και εισέρχονται στους κόλπους της Εύβοιας, τόσοσ αφ' ενός από το *Pantalenis*, όσον αφ'ετέρου από την *Ponta Litadi*, τόσο από τη μία ακτή όπως και από την άλλη και ξεφορτώνονται και εισέρχονται διά ξηράς διά της γέφυρας ή με άλλο τρόπο στη Χαλκίδα οφείλουν να καταβάλουν συνολικά δασμούς διά το κοινό της Βενετίας, εκτός ότι ο προλεχθείς μας Πρίγκιπας μ' όλο το φέουδό μας και τους προύχοντες της Εύβοιας και τους άνδρες τους, Έλληνες και Λατίνους και στρατιώτες ή πολίτες, παρόντες και μέλλοντες και επίσης όλους τους ανώτερους και κατώτερους κληρικούς, είναι ελεύθεροι και απαλλαγμένοι από τον λεχθέντα δασμό εις το διηνεκές.

Επίσης παραμένουν εις το προαναγραφέν κοινό της Βενετίας όλη η πολιτεία της Αγίας Μαργαρίτας και όλες οι κτήσεις που είναι στην κατοχή του κοινού της Βενετίας είτε στη θάλασσα που ανήκουν συνεχώς στους ευγενείς άνδρες *Sivini* της Καρύστου, και από άλλη πλευρά στις προλεχθείσες κτήσεις του κοινού της Βενετίας σύμφωνα με εκείνο που διατρέχει ο δρόμος που είναι μεταξύ του οίκου των αδελφών (της αδελφότητος) των *Ιεροκηρύκων* και του οίκου *Adaldi* του *Μεδιολάνου*, μέχρι τις προλεχθείσες κτήσεις των προλεχθέντων κυρίων *Savini* της Καρύστου με όλα τους τα δικαιώματα, καταγραφές κτημάτων και περιοχές δικαιοδοσίας, που εις την λεχθείσαν πολιτεία σήμεραν στο κοινό της Βενετίας περιέρχονται, εξαιρουμένου του οίκου που ανήκε στον ευγενή άνδρα *Michaelis Mauroceni*, που δεν είναι δικός μας.

Επίσης παραμένουν, στο κοινό της Βενετίας, μόνιοι, μέτρα, σταθμά για τις εργασίες του, σύμφωνα με εκείνα που είχαν από τον καιρό της κυρίας Καριντάνας. Η πλατεία αλήθεια, που αρχίζει από μία άκρη στο δρόμο που διατρέχει από τον Άγιο Νικόλαο στην Αγία Μαρία των Σταυροφόρων, και από την άλλη πλευρά καταλήγει στη θάλασσα, οφείλει να παραμείνει κενή, εξαιρουμένων των δικαιωμάτων των κυρίων δουκών και του κοινού της Βενετίας και αυτών των κυρίων της Χαλκίδας.

Επίσης καθίσταται γνωστόν, ότι το φρουρίο της Χαλκίδας πρέπει να κατεδαφιστεί με έξοδα αυτών των ιδίων των κυρίων της Χαλκίδας, και η πλατεία που θα παραμείνει στη θέση αυτού του φρουρίου πρέπει να ανήκει σ' αυτούς τους κυρίους της Χαλκίδας, και να μπουν σ' αυτήν την πλατεία να κτίσουν σπίτια μέχρι τέσσερα βήματα (*passus*: Το ρωμαϊκόν βήμα ή διπλούν βήμα: μέτρον πέντε πο-

δών) πλάτος και όχι περισσότερο με τείχους, τόσο με σανίδια, όσο και με πέτρα. Και αν καταλήξουν να παραχωρήσουν ή να εγκαταλείψουν όλη τη λεχθείσα πλατεία ή μέρος της ή μέρος της σε κάποιον άλλο ξένο, ο οποίος θα κατοικεί στη Χαλκίδα, πριν παραχωρήσουν αυτήν την πλατεία όλην ή μέρος ή μέρη, όπως ελέχθη, στο κοινόν της Βενετίας ή σε άνδρες της Βενετίας σε τέτοια τιμή, δουλεία και δικαιώματα τα οποία από άλλους θα μπορούσαν να έχουν σ' αυτά οφείλουν να δώσουν, ασφαλώς το λεχθέν φρούριο δεν πρέπει να φύγει από τα χέρια του κοινού της Βενετίας μέχρις ότου κατόπιν να διασκορπιστεί ώστε να μη φαίνεται φρούριο.

Επίσης καθίσταται γνωστόν ότι, οι πρίγκιπές μας απαιτούν ότι οφείλομεν να έχουμε όλους τους Βενετούς υγιείς και ασφαλείς, ελευθέρους και απαλλαγμένους σ' όλη την επικράτειά μας και σ' όλες τις άλλες κτήσεις μας, με όλα τα αγαθά τους χωρίς κανένα φόρο ή άλλον οποιοδήποτε δασμό, καθώς ήταν τον καιρό της κυρίας Καριντάνας.

Επίσης καθίσταται γνωστόν ότι οι λεχθέντες απεσταλμένοι σύνδικοι και φροντιστές παραχωρούν στους ρηθέντες κυρίους της Χαλκίδας και στους ανθρώπους τους κάθε υποχρέωση και συμφωνία, συμβόλαια και απαιτήσεις που κατεβάλλοντο στο παρελθόν, τα οποία δικαιούνται από τους ίδιους τους δούκες της Χαλκίδας, και το κοινό της Βενετίας.

Παραχωρούν επίσης οι ίδιοι κύριοι της Χαλκίδας στον κύριο Δούκα και στο κοινόν της Βενετίας, όλες τις υποχρεώσεις και όλες τις συμφωνίες και συμβόλαια τα οποία ο κύριος Δούκας και το κοινόν της Βενετίας κατείχαν οι ίδιοι.

Επίσης καθίσταται γνωστόν ότι θα διατάξωμεν τους πρίγκιπές μας (αξιωματούχους) και θα κάμωμεν και θα διατάξουν να αποδοθεί πλήρες δίκαιο στους ανθρώπους της Βενετίας από τους ανθρώπους μας (κατόχους, κλεπταποδόχους), ό,τι θα μπορούσαν να αποδείξουν με όρκο συνεχώς μέχρι σήμερα και εφεξής σύμφωνα με την τηρουμένη συνήθεια, και επίσης ο κύριος δούκας διέταξε να υπάσχει (να ισχύει) στους πρίγκιπές μας και στους ανθρώπους μας παρόμοια ευθύνη.

Προκαθορισθέντα λοιπόν εν όλω και εν μέρει από τον προλεχθέντα πρίγκιπα, και ρητώς και σταθερώς υποσχόμεθα να τηρηθούν και με τη δύναμη των ιερών ευαγγελίων σωματικώς ορκιζόμεθα. Επί τούτοις μαρτυρίαν και αιώνια σταθερότητα των παρόντων γραμμάτων με την σφραγίδα μας εσφραγίσαμε.

Εγένετο στη Θήβα στην οικία και παρουσία του σεβαστού πατρός, επί (Ερρίκου) αρχιεπισκόπου των Θηβών, κατά το τρέχον έτος 1262 από της ενσαρκώσεως του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, την 16ην του εισελθόντος Μαρτίου ινδικτιώνης πέμπτης.

Λοιπόν, μπορεί να δει καθαρά ο καθένας τους λόγους που προκάλεσαν τη ζημιά, τη στενοχώρια και το όχι μικρό παράπονο για τους Βενετσιάνους από την απώλεια της πόλης της Χαλκίδας, η οποία αν είχε αφαιρεθεί με άλλο τρόπο δε θα είχε επακολουθήσει τόσο σκάνδαλο όσο ακολούθησε, και επειδή η Αυθεντία της Βενετίας ανέθετε εδώ και κάποιο καιρό στις παραγγελίες της στους Βαίλους της ότι να μην παρεμβάλλονται (s' intronettino: παραχωρούνταν;) ούτε φέουδα ούτε φρούρια, και αν δεν είναι έτσι ωρισμένο, να παρεμβάλλονται, όπως παρεμ-

βάλλονται, και επειδή ήταν νωπή η μνήμη του λεχθέντος *successo* (γεγονότος) συνέβη ένα περιστατικό υπό τον *Miser Zuan Dandolo* Δούκα (1279 - 1289) που εγώ το εμνημόνευσα. Ο *Miser Nicolo Quirini* από τον οίκο *Mazor* έφυγε από βάλιλος της *Acri* (Άκρας) και ήλθε στο Ναύπλιο για να ζητήσει τη μισή νήσο Άνδρο από το *Miser Marco Sanudo*, η οποία *Madonna Felisa*, που υπήρξε σύζυγος του *Miser Marin Dandolo*, που διετέλεσε *Signor d' Andre* που είχε και κατείχε από παραχώρηση που του είχε κάνει για την πιστότητα και την υποταγή σ' αυτόν τον *Miser Marco*, και απ' αυτόν πήρε την μισή Άνδρο. Ο *Miser Marco* του απάντησε ότι αυτός δεν όφειλε να κάμει αυτό που του ζητούσε, και όταν (αν) όφειλε να το κάμει, θα το έκαμε ευχαρίστως, και δεν ήθελε να φανεί άδικος (παράλογος) και ότι ήταν πρόθυμος να του απαντήσει ακόμη (και) στην Αυλή (Δικαστήριο) του *Πρίγκιπά* του. Ο λεχθείς *Miser Nicolo Quirini* διαμαρτυρήθηκε και έφυγε και αφού ήλθε στη Βενετία και έκαμε τόσα με τους συγγενείς και φίλους του, που ο Δόγης *Miser Zuan Dandolo*, κάλεσε τον *Miser Marco Sanudo*, ως Βενετό υπήκοο να παραδώσει σ' αυτόν τον *Miser Nicolo* σχεδόν το μισό της Άνδρου, που ανήκε στον *Miser Marin Dandolo*, και που αυτός ο *Miser Marco* το κρατούσε. Ο *Miser Nicolo Quirini* δεν ζήτησε όλη τη νήσο, γιατί είχε χάσει τη μισή από παράλειψη (ελάττωμα) της αίτησης, δηλαδή όπως νομίζω., διότι ακόμη ήταν καιρός, αλλά ζήτησε την μισή, την οποία κατείχε η *Madonna Felisa* ως κληρονόμος του προλεχθέντος *Miser Dandolo*. Ο λεχθείς *Miser Nicolo Quirini* έκανε πολλές προσπάθειες στη Βενετία για να εκλεγεί βάλιλος της Χαλκίδας (Εύβοιας), και η Πολιτεία δεν τον ήθελε, τελικά γενομένης της εκλογής ονομάστηκε ο γιος του *Miser Maffio*, και ανταγωνιστής του (*suo concorrente*) ονομάστηκε ο *Miser Marco Michiel*, και συνεχιζομένου του Συμβουλίου, παρέμειναν οι Εκλέκτορες στο Ανάκτορο εκείνοι που είχαν εκλέξει τον *Miser Maffio*, και όταν το αποτέλεσμα της εκλογής παρουσιάστηκε στο Δόγη *Dandolo*, την ώρα που δειπνούσε, είπε: "Ο Γιος θα είναι, εκεί που δεν μπόρεσε να είναι ο Πατέρας", προϋποθέτοντας ότι το Συμβούλιο θα ενέκρινε τον *Miser Maffio* αλλά το Συμβούλιο ενέκρινε τον *Miser Marco Michele* και ο *Miser Maffio* πήγε *ciuso* (αποκλείστηκε) ότι ήταν άξιος αυτού του αξιώματος. Κατόπιν κατά τη διάρκεια που ήταν Δούκας ο *Miser Piero Gradenco*, που διαδέχθηκε τον *Miser Zuan Dandolo*, η Πολιτεία της Βενετίας δεν θέλησε να αποφασίσει γι' αυτή τη διαφορά. Κατόπιν πήγε βάλιλος στη Χαλκίδα ο *Miser Nicolo Justiniano* (1291 - 1293), ο οποίος είχε εντολή από τον λεχθέντα *Miser Nicolo Quirini*, να κάμει συμφωνία με τον *Miser Marco Sanudo*, και ο *Miser Marco Sanudo* τελικά για να τα έχει καλά και ειρηνικά με τους Βενετσιάνους, γνωρίζοντας ότι αυτοί οι *Quirini* ήταν σπουδαίοι άνθρωποι στη Βενετία, και ότι είχαν μεγάλη δύναμη, δέχτηκε να δώσει για τη μισή 5.000 λίρες *de grossi* (*grosseto* ο *grosso*: μικρό βενετσιάνικο νόμισμα ίσον με 4 σολδία. Δηλαδή το 1/5 της λίρας) μέσα σε πέντε χρόνια, και έτσι έγινε η συμφωνία και τα πλήρωσε. Ο *Miser Marco* πληροφορούμενος (καταλαβαίνοντας), ότι όταν ο *Miser Nicolo Quirini* εμφανίστηκε προ αυτού, έλειπαν μόνον δύο ημέρες από το θάνατο της προλεχθείσης *Madonna Felisa* και ότι αν αυτός είχε θελήσει να πάει αλλού, έτσι που ο *Miser Nicolo* να μην είχε βρεθεί έγκαιρα., θα είχε χάσει όλα

του τα δικαιώματα, και θα είχε ακυρωθεί η αίτηση, αν αυτή η Madonna Felisa θα είχε κάποιο δικαίωμα: αλλά αυτός κρίνοντας κατά συνείδηση, ότι αν έκαμε αυτό, και γιατί ο Θεός δεν το ήθελε αν είχε κάποιο δικαίωμα να μη το χάσει, δεν θέλησε να το κάνει αυτό.

Κατά τη διάρκεια του σωτηρίου έτους 1286 συνέβη, ώστε οι πειρατές άρπαξαν από τη χώρα Miser Bortolamio Gisi (πρόκειται για τον Bartolomeo I Gisi, κύριο της Τήνου και Μυκόνου, που πέθανε το 1303), πάππο αυτού του Miser Bartolamio, που ζει τώρα, έναν ωραιότατο γάιδαρο σφραγισμένο και επιβήτορα των θηλυκών και τον πήγαν στη Νάξο και τον πούλησαν στον Miser Guglielmo Sanudo γιο του Miser Marco Δούκα της Νάξου και της Άνδρου: ο Miser Bartolameo ωργίστηκε τόσο πολύ από την ασυγχώρητη αυτή προσβολή, που αρμάτωσε τα σκάφη που είχε, και πήγε με πολεμικά μηχανήματα να εκπορθήσει το Κάστρο πάνω στη νήσο Suda (Σύρο), και έστησε τις μηχανές, και άρχισε να βάλει εναντίον του Κάστρου, που τελικά το κατέλαβε, αλλά θέλησε ο Θεός και κατέφθασαν στο νησί της Μήλου δύο γάλιες και ένα σκάφος (Legno: βλέπε Antonelli 233) της Puglia (Απουλίας) του Miser Narzi de Torzi (Narjaud de Toucy, συζύγου της πριγκίπισσας Lucie d' Antioche [πέθανε το 1292]) ναυάρχου του βασιλέως Καρόλου που πήγαιναν για την πριγκίπισσα D' Antiochia τη γυναίκα του, στους οποίους ο βασιλιάς είχε υποσχεθεί ότι θα περνούσαν από τις χώρες των γιων του Miser Marco Sanudo, που ήταν ξαδέλφια του, και που θα τους έδινε εφόδια αν κατά τύχη τα χρειάζονταν, γι' αυτό φεύγοντας από τη Μήλο, η γυναίκα του Miser Francesco Sanudo, Madonna Cassandra, που ήταν κόρη του Miser Zuffredo de Tornaj (Geoffroi de Tournay, Βαρόνου των Καλαβρύτων) πήγε στη γαλία του, και εξέθεσε την ανάγκη στους άλλους κυβερνήτες των γαλιών που προελέχθησαν, και τον κίνδυνο του Κάστρου της Σύρου, και ότι ήθελαν να το βοηθήσουν. Αυτοί ήλθαν στην Άνδρο και κατόπιν διαταγής του Miser Marco Sanudo και με την αποστολή του στρατεύματός του, πήγαν στη Σύρο και έκαμαν (έτσι ώστε) η εκπόρθση αναβλήθηκε. Κατόπιν ο Miser Marco Sanudo και ο Miser Bartolamio Gisi πήγαν στην Χαλκίδα και με την παρέμβαση των Βενετσιάνων συμφιλιώθηκαν μεταξύ τους. Εν τούτοις η αιτία του γαϊδάρου κόστισε στη μία και στην άλλη πλευρά περισσότερα από 30.000 soldi di grossi. Και αυτό που λέγω εγώ είναι αληθινό και από συζήτηση που είχα με τον Miser Marco Sanudo, Δούκα της Νάξου και της Άνδρου, και με το γιο του Miser Guglielmo και με τον Miser Marin τον αδελφό του και τους ανθρώπους της Άνδρου και πάνω απ' όλους με τον Miser Piero da Millo, και ακριβέστερα, που εγώ άκουσα να το λέγει ο Miser Giacomo da Bergamo, και ο Argo Genoesekαι ο Zuan de Mazello και ο Francesco da Veronagιος του Miser Guglielmo και της Madonna Simona, ανιψιάς του Πρίγκιπα Guglielmo και από τους Κυρίους της νήσου και από τον Miser Piero Perion και από τον Miser Andrea Gaffore Genoesekαι (περίφημος πειρατής στα νιάτα του και το 1308 ειρηνικός κάτοικος των Αθηνών), και από μερικούς άλλους που ήταν όλοι γέροι. Και αυτό αρκεί για το πρώτο μέρος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Όταν ήταν στη φυλακή ο Πρίγκιπας Guglielmo, οι δυνάμεις των Ελλήνων αυξήθηκαν σημαντικά και κυρίως του Sir Michiel Paleologo (Μιχαήλ Παλαιολόγου), ο οποίος προηγουμένως ήταν αντιπρόσωπος (κηδεμών) του γιου του Λάσκαρη και τα libri d' oro διαφωνούν για την εικόνα του με το βρέφος στην αγκαλιά. Στον προορηθέντα Miser Marco Gradenico, που είχε σταλεί ως Podesta (Δήμαρχος, Άρχοντας) των Βενετσιάνων στην Κωνσταντινούπολη (1258 - 1261) φάνηκε (σωστό) ν' αρματώσει ένα στόλο από γάλιες και άλλα μικρότερα σκάφη, για να καταληστεύει τη χώρα των Ελλήνων, των εχθρών του, κι επειδή αυτός είχε φύγει από την Κωνσταντινούπολη με αυτό το στόλο, ο Αυτοκράτορας Sir Μιχαήλ Παλαιολόγος, συμφώνησε με μερικούς κατοίκους της Πόλης και του υπέδειξαν τις Πύλες, και του παρέδωσαν τη χώρα και έτσι έγινε κύριος. Ο αυτοκράτορας Balduin, αν και ήταν καλός Ιππότης και στρατιώτης, εν τούτοις μένοντας μόνος, δεν μπόρεσε να αντισταθεί αν και αμύνθηκε, και πληγώθηκε στο ένα χέρι, και τελικά αναγκάστηκε με ένα μεγάλο πλήθος από γυναίκες και παιδιά να καταφύγει σε μερικά πλοία του Κοινού της Βενετίας, που ήταν εκεί, και έφυγαν, και αυτός πήγε στη Χαλκίδα, όπου του αποδόθηκε μεγάλη τιμή, ακολούθως έφυγε και πήγε στη Θήβα όπου παρομοίως τιμήθηκε από τον Signor della Roccia, που κυβερνούσε εκεί το κράτος του εν ειρήνη. Εκεί πήγε η μητέρα του Marco Sanudo, η οποία ήταν κόρη του Miser Machario di Santo Montaldo (Macaire του Ste Menehould, Seigneur de Charax και Grand Échanson της Αυτοκρατορίας) της Campagna di Franza, που ήταν μεγάλος Βαρόνος της Αυτοκρατορίας, και αυτή είχε παντρευτεί στο ανάκτορο αυτού του λεχθέντος Λατίνου Αυτοκράτορα Balduin και σε μερικούς ευγενείς άνδρες και Κυρίες που ήταν μαζί του. Και έκαμε έτσι ώστε ο Αυτοκράτορας έχρισε Ιππότη το γιο του Miser Marco Sanudo. Αυτός ο Αυτοκράτορας φεύγοντας από εκεί, πήγε στην Puglia και βρήκε τον βασιλιά Manfredi που τους έκαμε μεγάλες τιμές με τους Βαρόνους του, και τους έδωσε μεγάλα δώρα: από εκεί έφυγε ο Αυτοκράτορας και πήγε στη Γαλλία στη χώρα του, που είχε εκεί από την Anonia και Analdo (Hainault), όπου βρέθηκε με τον βασιλιά της Γαλλίας, και με τους άλλους Πρίγκιπες και Βαρόνους εκείνου του κράτους, και παρέμεινε εκεί μέχρι που του δόθηκε ως σύζυγος η κόρη του Carlo, πρώτου βασιλιά της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας, και στο γιο του Φίλιππο δόθηκε για σύζυγος η κόρη του Carlo, ο οποίος Φίλιππος είχε παραμείνει όμηρος στη Βενετία για κάποιο ποσόν χρημάτων που ο Padre (ο Πατέρας) είχε πάρει από εκείνον τον Ca Ferro. Κατόπιν ο λεχθείς Αυτοκράτορας με το γιο του ήλθε στην Puglia, όπου τερατίωσε τη ζωή του, απ' αυτόν παραμένει η Madonna Catterina, σύζυγος του Miser Carlo, και γιος αυτής είναι αδελφός του βασιλιά της Γαλλίας, και από τη λεχθείσα Madonna Catterina παρέμειναν τρεις κόρες, δηλαδή η σύζυγος του Πρίγκιπα Di Taranto Miser Filippo, η δεύτερη ήταν νύφη του λεχθέντος και τώρα είναι σύζυγος του Miser Ruberto d' Artese, η τρίτη είναι σ' ένα μοναστήρι στην πόλη του Ruzin.

Όταν επέστρεψε ο πρίγκιπας Guglielmo στο Μοριά απελευθερωμένος από τη φυλακή και αφού παρέδωσε τα τρία κάστρα, Μονεμβασιά, Μισορά και Μάνη στον Αυτοκράτορα Μιχαήλ, ο λεχθείς Αυτοκράτορας άρχισε να παρενοχλεί το Μοριά με στράτευμα και με Τούρκους που έφερε από την Ασία, και κατέλαβε πολλούς τόπους και οχύρωσε κάστρα πάνω στα βουνά και σε ισχυρότατα περάσματα. Ο Πρίγκιπας είχε μεγάλη βοήθεια σ' αυτά από το Δουκάτο των Αθηνών και από εκείνο της Εύβοιας, και από άλλους υποτελείς του, και πάν' απ' όλα από τον Miser Guglielmo da Verona κύριο ενός Terzier (περιοχής) της Εύβοιας, του οποίου ήταν σύζυγος η λεχθείσα Madonna Simona. Ο ρηθείς Πρίγκιπας Guglielmo είχε ακόμη το αξίωμα του Βάλου της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου από τον D. Rizardo τον ανιψιό του γιο της αδελφής του, από το οποίο απέκτησε μεγάλη περιουσία και το άκουσα από εκείνους, ότι μια φορά που ο Miser Guglielmo da Verona έδωσε l' intimazione onver librata (επιστράτευση;) σε 400 Ιππότες και τόσες ήταν οι υπηρεσίες που αυτός είχε προσφέρει και προσέφερε στον Πρίγκιπα, έτσι ώστε, ο Πρίγκιπας σχεδόν έκλινε να του προσφέρει (ως φέουδο) τα εισοδήματα του Δουκάτου των Αθηνών και των Terzeri της Εύβοιας: και κατόπιν (όταν) πέθανε ο Πρίγκιπας Miser Guido della Rocia, ο Πρίγκιπας αποφάσισε να του δώσει τα εισοδήματα της Εύβοιας και των γύρω νησιών. Και μ' αυτό έμειναν ευχαριστημένοι οι κληρονόμοι γιοι του Signor della Rocia και οι ανιψιοί του και οι Prognati (;) του, αλλά τελικά αυτό το σχέδιο δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί ο Μοριάς βρισκόταν σε κακή κατάσταση: γιατί οι Έλληνες έρχονταν με μεγάλες δυνάμεις μέχρι την Andra Villa (Ανδραβίδα) και πολιορκούσαν εκεί τον Πρίγκιπα. Αλλά συνέβη ώστε ο Signor della Caritena, συγγενής εξ αίματος και αρκετά γειτονικός αυτού του Πρίγκιπα, έχοντας για σύζυγο την κόρη του Signor della Rocia, ξετρελαμένος από έρωτα για μια κυρία (τη γυναίκα του γέρου Ιππότη Jean de Carabas) τόσο, που κατέληξε να γίνει ανόητος, και εξαιτίας αυτού ήλθε σε λόγια με τον Πρίγκιπα Κύριό του και τόσο μεγάλωσε η αντίθεσή (τους) που ο Signor della Caritena εμπιστεύτηκε τη χώρα του στον Πρίγκιπα και έφυγε, και πρώτον έβαλε να σφάξουν και να γδάρουν πολλά βουβάλια που είχε ήδη συγκεντρώσει γύρω από την τοποθεσία Claramont (Χλεμούτσι - Κυλλήνη), και διέταξε να τα ετοιμάσουν και να τα φορτώσουν σ' ένα δκάφος πάνω στο οποίο σκάφος με την ερωμένη του πέρασε στην Puglia στον βασιλιά Manfredi, που ήταν πολύ ελευθέριος (ανοιχτοχέρης) και ευγενικός Κύριος. Όταν πληροφορήθηκε με ποιο τρόπο αυτός είχε φύγει από τον Πρίγκιπά του, που άλλωστε συνήθιζε να έχει καλή φήμη, διέταξε να τον καλέσουν και τον ρώτησε ποιος ήταν και πού πήγαινε. Ο Κύριος της Καρύταινας, δεν ήξερε να του κρύψει την αλήθεια και του τα εμπιστεύτηκε όλα. Ο βασιλιάς τού είπε ότι είχε διαπράξει κακή και ξεδιάντροπη πράξη, και ότι αυτός ήθελε να τον συμφιλιώσει με τον Πρίγκιπα, στον οποίο έγραψε και έδωσε πολλά δώρα στον Κύριο της Καρύταινας και του έδωσε έφιππους πολεμιστές, και πεζούς, και τον επιβίβασε σε πλοία με αυτή τη φρουρά και τον ξαναέστειλε στον Πρίγκιπα, ο οποίος Πρίγκιπας προς ικανοποίηση του βασιλιά Manfredi συμφιλιώθηκε με τον Κύριο της Καρύταινας. Αυτός ο Κύριος της Καρύταινας συνέχισε κατόπιν να υπηρετεί την πα-

τρίδα μέχρι το θάνατό του, και πεθαίνοντας δεν άφησε κανένα κληρονόμο, και τη γυναίκα του τη δώσανε για σύζυγο στον Conte de Brenne, ο οποίος απ' αυτήν είχε δύο παιδιά ένα αγόρι (Gautier I de Brienne, Δούκας της Αθήνας 1308 - 1311) που είχε το Δουκάτο της Αθήνας και πέθανε στον Valmiro (Αλμυρός;) από την Εταιρεία των Καταλανών, και μία κόρη, που παντρεύτηκε τον Conte Altino da Campagna, που πέθανε, από την οποία έμεινε μία κόρη που παντρεύτηκε τον Κύριο Carlo γιο του Miser Carlo de Vallois, ξάδελφο του βασιλιά της Γαλλίας και αδελφό του σημερινού βασιλιά. Ο ρηθείς Conte, που σκοτώθηκε από την Εταιρεία των Καταλανών, είχε επίσης ένα γιο και μία κόρη. Ο γιος παντρεύτηκε την κόρη του Πρίγκιπα Filippo di Taranto. Η κόρη έγινε σύζυγος του Signor d' Angloin, που έλαβε την περιοχή του Μαρκησίου της Φλάνδρας και την Anopia (Sassonia;) που ήταν γιος της κόρης του Conte di Flandra. Τώρα ας ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας. Ευρισκόμενος ο προλεχθείς Πρίγκιπας Guglielmo σ' αυτές τις δυσκολίες και τις ατυχίες, έτσι που είχε υποκύψει τελείως στους Έλληνες και είχε εκδιωχθεί από το κράτος, συνέβη ώστε ένα μέρος από τους Τούρκους, που ήταν με τους Έλληνες, έφυγε απ' αυτούς και πέρασε στις τάξεις του, και μ' αυτούς άρχισε γρήγορα να λεηλατεί και στη θέση την καλούμενη Brenizza (Prinitza) συνεπλάκη με τους Έλληνες τους εχθρούς του, και με την ικανότητα των λεχθέντων Τούρκων τους ανέτρεψε και πέτυχε μεγάλη νίκη, γι' αυτό μ' ευγνωμοσύνη δόθηκαν σε πολλούς Τούρκους γυναίκες του Μοριά για σύζυγοι με (δικαίωμα) κατοχής ότι μπορούσαν να έχουν και να κληρονομήσουν, και αξίζει να σημειωθεί ότι από τότε και μετέπειτα, αυτός ο πόλεμος στο Μοριά υπήρξε τόσο σκληρός και αιματηρός, που θεωρείται πράγμα βέβαιο ότι μία γυναίκα παντρεύτηκε επτά άνδρες τον ένα μετά τον άλλο, που σκοτώθηκαν σ' αυτό τον πόλεμο, σε τρόπο που χρειάστηκε να προβλέψουν, γιατί αλλιώς τα πάντα πήγαιναν για ερήμωση. Οι Βαρώνιοι λοιπόν Έλληνες και σύμβουλοι του Έλληνα Αυτοκράτορα, βλέποντας ότι δεν μπορούσαν να διώξουν τους Λατίνους έξω από τον Μοριά, δοκίμασαν να κάμουν την ειρήνη με τον εξής τρόπο, ότι ο πρίγκιπας θα έπαιρνε πλησίον του τον Πρωτότοκο του Έλληνα Αυτοκράτορα και θα του έδινε για γυναίκα την κόρη του και όταν πέθαινε ο Πρίγκιπας θα τον διαδέχονταν στο Πριγκιπάτο, αλλά οι Λατίνοι Βαρώνιοι δεν συμφώνησαν και δεν έγινε αυτή η συμφωνία. Αφού δεν πέτυχε αυτή η λύση, συνεχιζομένων των εχθροπραξιών και των δυσκολιών στο Μοριά, η τύχη τους έστειλε μian άλλη λύση. Ο Carlo Conte di Provenza, που έγινε κατόπιν βασιλιάς της Σικελίας, ήλθε στην Ιταλία και νίκησε τον βασιλιά Manfredi στην Campagna, αφού σκοτώθηκε ο λεχθείς Manfredi στη μάχη με τους βοηθούς του μέρους της Iclesia, και με τον Maliscalco (;) έγινε εξ ολοκλήρου κύριος της Toschana, του μεγαλύτερου μέρους της Lombardia, της Marca, του Δουκάτου του Spoleti και των άλλων χωρών των υποκειμένων στην Iclesia. Με αυτόν τον Carlo λοιπόν, πρώτον ο βασιλιάς της Σικελίας ο Πρίγκιπας Guglielmo έκαμε συγγένεια δίνοντας την πρωτότοκη κόρη του (Isabella) στον Miser Filippo γιο του βασιλιά Carlo, μ' αυτή τη συμφωνία, ότι έχοντας αυτός ο Πρίγκιπας κληρονομήσει ή μην έχοντας, το πριγκιπάτο του Μοριά θα παραμείνει στον λεχθέντα Miser Filippo ή στους κληρονόμους του, και συνέβη, ώστε με-

ταξύ, ο λεχθείς Miser Filippo, έσυρε μία βάλιστρα επί παρουσία του Πατρός, τόσο βίαια, που έσπασε και τελικά πέθανε από αυτή την ατυχία (1277). Όθεν το πριγκιπάτο παρέμεινε στον βασιλιά Carlo, πρώτο βασιλιά της Σικελίας, πεθαίνοντας ο Πρίγκιπας Guglielmo, και αυτός ο γάμος έγινε με την έγκριση του Αυτοκράτορα Balduin και του Miser Filippo γιου του Balduin, ο οποίος ήταν γαμπρός του βασιλιά Carlo, οι οποίοι λεχθέντες έκαμαν πολύ λίγο καλό στο Ναύπλιο και τιμήθηκαν πολύ λίγο μέχρις αυτόν τον καιρό, όπως θα φανεί πάρα κάτω.

Παραμένοντας σε ειρήνη η νήσος της Εύβοιας, έτσι που ο εχθρός του ανθρώπινου γένους τη ζήλεψε, πέθανε (1263) ο Miser Guglielmo da Verona, για τον οποίο είπαμε τόσα πάρα πάνω, και έμειναν απ' αυτόν τρεις γιοι και τρεις κόρες. Ο πρώτος από τους γιους ήταν ο λεγόμενος Miser Gilberto, ο δεύτερος Miser Guglielmo, ο οποίος είχε για σύζυγο τη Maliscalca (Μεγάλη φεουδάρχισ;) του Μορέως, ο τρίτος Miser Francesco, ο οποίος ήταν ωραίος, σοφός και θαρραλέος. Είχε ακόμη ο Miser Guglielmo ένα αδελφό, ο οποίος επέζησε απ' αυτόν, ο οποίος είχε ένα γιο ονομαζόμενο Miser Bonifacio da Verona, ο οποίος είχε για σύζυγο τη Madonna Simona, ανιψιά του Πρίγκιπα Guglielmo. Από τις τρεις κόρες του Miser Guglielmo η πρώτη ονομαζόταν Madonna Felisa, που ήταν γυναίκα του Miser Narze da la Carcere Terzer, από την οποία γεννήθηκαν ο Miser Marin και τέσσερα κορίτσια, και έμειναν δύο. Η δεύτερη ονομαζόταν Madonna Margarita και έγινε σύζυγος του Miser Grapella Signor ενός Terzer, η οποία επίσης καθώς η αδελφή της έμεινε χήρα και κατόπιν έγινε σύζυγος του Miser Oston de S. Homer, Signor του ημίσεως των Θηβών. Η τρίτη ονομαζόταν Madonna Porzia που έγινε σύζυγος του Miser Marino Sanudo κυρίου του μισού της Νάξου και όλης της Πάρου. Ας επιστρέψουμε τώρα στη λεχθείσα Madonna Felisa, η οποία κρατούσε ένα Terzer (μία περιοχή) για βαιλάτο των παιδιών της, και έμενε στο σπίτι του κυρίου Gilberto του αδελφού της, οποίος κρατούσε στη συνοδεία του μεταξύ άλλων έναν Ιππότη της πόλης της Καρύστου ονομαζόμενο Miser Licario. Οι πρόγονοί του ήσαν Vesentini και έρχονταν μερικοί από το Castel Novo, και όπως λέγεται διαπραγματεύτηκαν τόσο, που η λεχθείσα Madonna συμφώνησε και τον δέχθηκε να τον πάρει για σύζυγο, που έγινε γνωστό και έφτασε επί πλέον στ' αυτιά του Miser Francesco αδελφού του πατέρα της και θείου της, που θεώρησε αυτό το πράγμα πολύ άσχημο και δεν ήθελε να μαθευτεί στον κόσμο, ώστε όταν ο Miser Licario πληροφορήθηκε αυτό, έφυγε και έτρεξε να ενωθεί με διαφόρους Κυρίους του Ναυπλίου, και με το μέσον αυτών να πάρει τη χάρη των Κυρίων Terzeri, και τουλάχιστον αν και ήταν ένας πρόθυμος και εύχαρις Ιππότης, διώχτηκε από όλους γιατί απέβλεπαν να φανούν ευχάριστοι στους λεχθέντες Κυρίους Terzeri, τόσο που ο λεχθείς συμφώνησε (κατέληξε;) να επιστρέψει στην Κάρυστο, όπου του δόθηκε ένα φρούριο πάνω σ' ένα υψηλότατο όρος ονομαζόμενο οι Θερμοπόλες⁷, όπου έχτισε ένα οχυρότατο κάστρο, που (όταν) το πληροφορήθηκαν εκείνοι της Εύβοιας και ιδίως ο Miser

⁷ Ανεμοπόλες κατά τον Παχυμέρη, Μιχ. Παλ., Cap. 27, τόμ. I, σ. 411 - 413.

Francesco θεός της Madonna Felisa, θύμωσαν πολύ. Ο Miser Licario που δεν ήταν ασφαλής εκεί, ή επειδή δεν μπορούσε να ανέχεται να ζει κρυφά και χωρίς δόξα, ήλθε σε συνεννόηση με το Διοικητή του Στόλου του Αυτοκράτορα Sier Michiel Paleologo και του είπε ότι ήθελε να πάει στον Αυτοκράτορα και να του δώσει αυτόν τον τόπο, και έτσι πήγε και του έδωσε αυτόν τον τόπο, απ' όπου κατόπιν ο Αυτοκράτορας έκαμε πολλές ζημιές σ' αυτόν τον τόπο στη νήσο της Εύβοιας και στις άλλες, όπως θα δούμε παρακάτω.

Εκείνοι της Εύβοιας εκείνο τον καιρό ήσαν ισχυροί και περιέτρεχαν τη θάλασσα με τα πλοία τους, και την ξηρά με πολύ ιππικό και επέφεραν πολλές ζημιές στο μέρος της Αυτοκρατορίας που κρατούσαν οι Έλληνες, και γίνονταν πλούσιοι. Και μια φορά στην Ania (Anaca, στην Μικρά Ασία, σπουδαιότερη φωλιά πειρατών Ελλήνων και Γενοβέζων) εκέρδισαν μεγάλο θησαυρό, μεταφέροντας από εκεί κοσμήματα, μαργαριτάρια, χρυσό και άργυρο σε μεγάλη ποσότητα και απάγοντας πολλούς αιχμαλώτους για το ποσόν των 50.000 *liperi d' oro* (υπέρπυρα;). Αυτοί παρομοίως των άλλων νήσων διέπρατταν πειρατείες εναντίον Ελλήνων, λεηλατώντας ακόμη τις επαρχίες τις γειτονικές και απομακρυσμένες μέχρι την Αρμενία, Κύπρο, Σητεία, λεηλατώντας εμπόρους σ' εκείνα τα μέρη και προσκυνητές και οποιονδήποτε τους ερχόταν στο χέρι, και γι' αυτό Κύριος ο Θεός θέλησε να τους τιμωρήσει. Συνέβη έτσι που ο Miser Zuanne della Rocca, Δούκας των Αθηνών, ζητήθηκε από το Δούκα Della Patora (Πάτρα;) και Σεβαστοκράτορα να πάει σε βοήθειά του, γιατί ο Μέγας Δεσπότης αδελφός του Αυτοκράτορα Sior Michiel Paleologo (Ιωάννης Παλαιολόγος) και ο Megaspedarchi (Ιωάννης Συναδικός, ο μέγας Στρατοπεδάρχης) έρχονταν κατ' επάνω του με όλη τη δύναμή τους και ότι αν δεν τον βοηθούσαν, αυτός δεν θα μπορούσε μόνος του να αμυνθεί και θα υποταχθεί. Ο Δούκας της Αθήνας πήγε με το στράτευμά του σε βοήθειά του, και τον συνάντησε στην Πάτρα, γυρίζοντας (στρεφόμενος) προς τους δικούς του τους είπε: "Αν είναι κανείς από σας που διστάζει, ή δεν τολμά να μπει στην εμπλοκή του πολέμου, να φύγει τώρα και να γυρίσει στο σπίτι του, και ότι τους δίνει πλήρη άδεια, και να μην ακολουθήσουν τους ανδρείους άνδρες που δε φοβούνται να πεθάνουν ένδοξα, και αν κάποιος μετά από την άδεια που τους δόθηκε, παραμείνει, και δεν κάμει με ανδρεία το χρέος του, θα τιμωρηθεί ασυγχώρητα". Λέγεται ότι δύο μόνον από τόσον αριθμό επέστρεψαν πίσω. Αφού συνάντησε τον Δούκα στην Πάτρα, ο Σεβαστοκράτορας, τους οδήγησε έξω εις συνάντηση με τους Έλληνές του, και τους ετίμησε πολύ και τους οδήγησε σ' ένα τόπο, απ' όπου έβλεπε το στράτευμα του Αυτοκράτορα. Ο Δούκας βλέποντας χωρίς να ξετάσει καλά τον λεχθέντα στρατό, είπε ελληνικά: "Πολύς λαός, λίγοι άνθρωποι". Τελικά τα στρατεύματα συνεπλάκησαν και εκείνοι του Αυτοκράτορα, ανατράπηκαν από τον Δούκα και τον Σεβαστοκράτορα, και λέγεται ότι ήσαν εκείνοι του Αυτοκράτορα 30.000 ιππείς. Εκείνοι της Εύβοιας καταληφθέντες από ζήλεια για τη νίκη του Δούκα των Αθηνών, "δεν πάμε κι' εμείς", έλεγαν ο ένας στον άλλο, "να πάρουμε νίκη και θρίαμβο κατά του Αυτοκράτορα; και αν δεν μπορούμε διά ξηράς, να πάμε διά θαλάσσης", και εξόπλισαν 12 γάλιες και tarette, και 50 άλλα πλοία με κουπιά, και πήγαν με θράσος, να συναντή-

σουν τον Στόλο του Αυτοκράτορα που τον αποτελούσαν 80 γάλιες, και έφτασαν μέχρι ένα τόπο ονομαζόμενο Δημητριάδα στον κόλπο του Αλμυρού, όπου βρήκαν τις λεχθείσες γάλιες του Αυτοκράτορα αρκετά πλησίον της ξηράς και τους επετέθησαν. Ήταν διοικητής στις γάλιες της Εύβοιας εκλεγμένος κατόπιν συμφωνίας ο Miser Filippo Sanudo, που ήταν κατά το παρελθόν Βάιλος της Εύβοιας μεγαλόψυχος και δίκαιος, και που είχε αποκτήσει καλόν όνομα από αυτή τη Διοίκηση. Αλλά ο γιος του που δεν ήταν άνθρωπος πεπειραμένος στον πόλεμο, ούτε μέχρι αυτό το χρόνο είχε ποτέ αναλάβει κάποια πολεμική Διοίκηση, ούτε τουλάχιστον αυτή την ημέρα της συμπλοκής, δεν έλειψε τίποτε όχι μόνον από καλούς στρατιώτες, αλλά ακόμη από καλό Διοικητή, ούτως ώστε από την ανδρεία του πολλές γάλιες του Αυτοκράτορα νικήθηκαν και οδηγήθηκαν από τον αέρα στην ξηρά. Ήταν κατά τύχη στη Δημητριάδα ο στρατός ξηράς του Αυτοκράτορα, που είχαν ανατραπεί ως ελέγχθη από τον Signor della Rocia και από τον Σεβαστοκράτορα, ο Διοικητής του οποίου Μέγας Δεσπότης, βλέποντας τις γάλιες να έρχονται στην ξηρά νικημένες και φεύγοντας, διέταξε να επιβιβαστούν στις λεχθείσες οι άνδρες του καλά εξοπλισμένοι, αφήνοντας το ιππικό να στραφεί εναντίον των εχθρών, οι οποίοι κουρασμένοι και προσβαλλόμενοι από εμπειροπόλεμο στράτευμα, και ξεκούραστο, εύκολα νικήθηκαν, και επακολούθησε μία όχι μικρή σφαγή, και σκοτώθηκαν μεταξύ των άλλων ο Miser Guglielmo de Verona Mariscalcotου Μοριά, και πολλοί άλλοι σημαίνοντες. Συνελήφθησαν ο Miser Gaetano, Signor ενός Sestier (του έκτου μιας περιοχής), ο Miser Butarello, του οποίου ο Αυτοκράτορας διέταξε να βγάλουν τα μάτια, ο Miser Francesco da Verona, πατέρας του Miser Bonifacio, Miser Zuan Sanudo και τον Miser Anzoletto το γιο του, και τον Miser Zuffredo γαμπρό του λεχθέντος Miser Zuan Sanudo, ο οποίος κρατούσε το λάβαρο και ήταν σημαιοφόρος. Miser Guglielmo από την Scora (Guillaume de Cors, πιθανόν κύριος της Lisarea στον Μοριά), και πολλοί άλλοι). Αλλά ο Miser Gilberto da Verona, Signor ενός Terzer στη Χαλκίδα διέφυγε μ' ένα ελαφρό εξοπλισμένο πλοίο και ήλθε στη Χαλκίδα με τους λεχθέντες που διέφυγαν, και εκράτησε αυτήν την πόλη από τους Έλληνες, αλλά όχι χωρίς κίνδυνο να την χάσει, αν ο Βάιλος των Βενετσιάνων και οι Βενετσιάνοι που βρίσκονταν εκεί και η βοήθεια που στάλθηκε από τον προλεχθέντα Signor della Roccia δεν τον βοηθούσε στην άμυνα.

Συνέπεια αυτής της νίκης στη Δημητριάδα που είχε επιτύχει ο Αυτοκράτορας Παλαιολόγος, ήταν να προετοιμαστεί να διώξει τελείως τους Λατίνους από την Ελλάδα ή με πόλεμο ή με συμφωνίες, και αφού εγκατέλειψε κάθε άλλη συμφωνία που είχε και κάθε άλλη φροντίδα, ασχολήθηκε μ' αυτή μόνο, και κάνοντας ένα μεγάλο στράτευμα από τους στρατιώτες της Ανατολής και της Δύσης, διόρισε Μέγα Δούκα του τον Miser Licario, για τον οποίο μιλήσαμε, ο οποίος είχε μαζί του πολλούς από το νησί της Εύβοιας, που τον ακολουθούσαν, μεταξύ των οποίων εγώ γνώρισα ένα λεγόμενο Rosso Matafora, γενναιότατο άνδρα με τους γιους του. Ήλθε αυτός ο Miser Licario Μέγας Δούκας απεσταλμένος από τον Αυτοκράτορα για την πολιορκία της Καρύστου με στρατό κατά ξηρά και θάλασσα, και επειδή η πολιορκία κρατούσε επί μακρόν, σ' αυτό το ενδιάμεσο απέστει-

λε τα σκάφη με στρατό, να απειλήσουν και να λεηλατήσουν αυτό το νησί και εκείνα που κρατούσαν οι Λατίνοι και τελικά κατέλαβε την Κάρυστο και το Κάστρο, και τότε ο Αυτοκράτορας, επειδή ο λεχθείς Μέγας Δούκας του ήταν περισσότερο νομοταγής και τον υπηρετούσε περισσότερο πιστά, του χάρισε όλο το νησί της Εύβοιας καταλαμβάνοντάς το, και του παραχώρησε το προνόμιο για αυτό πληρέστατο, με την υποχρέωση να τον υπηρετεί με 200 ιππείς. Του έδωσε ακόμη για σύζυγο μία ευγενή της Αυτοκρατορίας με μεγάλα εισοδήματα και πλούτη, από την οποία ο Miser Licario είχε γιους, γι' αυτό εκείνος κατέβαλε κάθε προσπάθεια να υπηρετεί πιστά τον Αυτοκράτορα, και διέταξε να οχυρώσουν το κάστρο της Αρμενε (Άρμενα, μεταξύ Στύρων και Καρύστου) και εκείνο της Cura (παρά το Αυλωνάρι) εις την Vallona (Αυλώνα;) και εκείνο της Chiesura (Κλεισούρα, εις το στενό μεταξύ Χαλκίδος και Αχμέτ Αγά) εκτός από το χωριό Μαντούκι. Άρχισε να επιβαρύνει εκείνους της Εύβοιας και των τριγύρω νησιών. Και εκείνα που θεωρούνταν περισσότερο ασφαλή κυριεύτηκαν, όπως συνέβη με εκείνα της Σκοπέλου που συνήθιζαν να λένε, ότι πρώτα θα χανόταν όλη η Ρωμάνια με τα όπλα, παρά αυτό, και όταν η Ρωμάνια θα χαθεί, αυτοί θα έμπαιναν στα σκάφη τους με τους θησαυρούς τους, (και) εις πείσμα των εχθρών θα πάνε σε μέρος ασφαλές. Αλλά ο Μέγας Δούκας πονηρός, γνωρίζοντας ότι δεν είχαν νερό, πήγε για να καταλάβει το κάστρο ένα καλοκαίρι, και το πολιορκήσε τόσο που λείποντάς τους το νερό στη δεξαμενή, συμφώνησαν να παραδοθούν, και στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη με πολλούς άλλους ο Miser Filippo Gisi Signor, που είχε πάρει για γυναίκα μία congiunta figlia (υιοθετημένη κόρη;) του Miser Jeremia Gisi χωρίς άδεια γάμου (είχε παντρευτεί κατ' οικονομίαν) και κατέλαβε και κρατούσε τη Σκόπελο και τη Σκύρο διά της βίας και άλλα νησιά, που ανήκαν στον λεχθέντα Signor Geremia εναντίον του Θεού και της Δικαιοσύνης, γιατί αυτά τα νησιά ανήκαν στη γυναίκα του Miser Lorenzo Tierolo, που έγινε κατόπιν Δόγης της Βενετίας, η οποία ήταν η πιο μεγάλη κόρη στα χρόνια από τις κόρες του Miser Jeremia. Ο οποίος κύριος Filippo ήταν ωραίος άνθρωπος και ευπροσήγορος, και χρησιμοποιούσε πολύ συχνά, όταν μιλούσε, αυτό το στίχο του Οβίδιου "Μεγαλύτερος είμαι, όσον μπορεί η τύχη να κάμει κακό στον άλλον". Εντούτοις οδηγήθηκε φυλακισμένος στην Κωνσταντινούπολη όπου έμεινε έγκλειστος επί μακρόν και η γυναίκα του πέθανε άθλια και πάνω σε μία stuora (; stuola: ψάθα;). Τελικά απελευθερώθηκε, και από την περιουσία του που είχε διασωθεί, έδωσε ένα μέρος σ' εκείνους του Ca (= ο Οίκος, η οικογένεια) Tierolo, και συνεργάστηκε μαζί τους, με τον οποίο μίλησα πολλές φορές στην Εύβοια, διότι ήταν πολύ γλυκομίλητος και έγινε δεύτερος εξάδελφος του κυρίου Anzolo Sanudo πατρός του μακαρίτου Miser Marco Sanudo, από τον οποίο έμαθα εγώ όλα τα προαναφερθέντα γεγονότα, και επί πλέον μου είπε, ότι ο λεχθείς Miser Anzolo διαπραγματεύτηκε και συμφώνησε με γενναιοδωρία με τον λεχθέντα σχετικά με το νησί της Αμοργού, το οποίον ο Αυτοκράτορας των Ελλήνων είχε δώσει από αγάπη στον προλεχθέντα Miser Geremia, όταν το στρατεύμα του λεχθέντος Αυτοκράτορα το είχε αφαιρέσει από τα χέρια των υποτελών του Miser Anzolo και εγώ είδα από τους κατιόντας της λεχθείσας νήσου της

Αμοργού εις το νησί της Νάξου. Τώρα θα πω για το νησί της Stalimene (Λήμνου). Αυτό το νησί είχε πολλά κάστρα και ένα μέρος από αυτά ήταν του Miser Filocarò Gradenico, ένα άλλο Di Foschari, και ένα τρίτο του Μεγάλου Δούκα, και αυτό ήταν μεγαλύτερο από τα άλλα δύο, το οποίο (νησί) μαζί με τον αδελφό του εξόπλισε με νέα πολεμικά σκάφη που συγκεντρώθηκαν στα κάστρα τους, διότι διατηρούσε δосоληψίες με τους πειρατές. Στην εκστρατεία κατά του νησιού αυτού πήγε ο Στόλος και το στράτευμα του Αυτοκράτορα και πρώτον κατέλαβε εύκολα το φρούριο του Miser Filocarò και το φρούριο των Foschari. Στο φρούριο του Μέγα Δούκα είχε δυσκολίες και εκεί παρέμεινε επί μακρόν, γιατί εκεί ήταν μέσα 700 πολεμιστές, και ιδίως εκπαιδευμένοι εις την επίθεση, οι οποίοι έβγαίνα ακόμη έξω από το φρούριο και αφιμαχούσαν με το στράτευμα των Ελλήνων και ο Αυτοκράτορας θέλησε στην αρχή να δώσει 60.000 liperi d'oro (: υπέρπυρα;) στον Μεγάλο Δούκα για το φρούριο, ο οποίος δεν δέχτηκε, τόσο επειδή ήταν γενναϊόφρων και ανδρείος, όσο γιατί είχε αφθονία χρημάτων και βρισκόταν να έχει περίπου 90.000 σολδία di grossi.

Αλλά η πολιορκία πήγαινε τόσο σε μάκρος, που χρειάστηκε να αποστείλει περισσότερα από τα δύο τρίτα αυτών των χρημάτων που βρισκόταν να έχει, και στο τέλος, στη μέση της πολιορκίας ο λεχθείς Μέγας Δούκας πέθανε. Η Μεγάλη Δούκισσα, η σύζυγος, αδελφή του Miser Marco Sanudo Δούκα της Νάξου και της Άνδρου και άλλων νήσων, διετήρησε την πολιορκία. Αλλά στο τέλος, στην αρχή του τρίτου έτους, μετέφερε τις ζωτροφές που ήταν εκεί, το μολύβι, με το οποίο ήταν στεγασμένα τα ανάκτορα, και όλα τα αγαθά και τα χρήματα που μπόρεσε, βγήκε έξω και άφησε το φρούριο στον Αυτοκράτορα, και από τα χρήματα που βρέθηκαν εκεί, πάντρεψε δύο κόρες, την πρώτη (Μαρία) στον Miser Gilberto da Verona, τη δεύτερη (Αγνή) στον Miser Gaetan Signore "ενός έκτου" στην Εύβοια. Η Madonna Maria απέκτησε δύο γιους τον Miser Guglielmo και τον Miser Francesco, που πέθαναν νέοι χωρίς διαδόχους, και μία κόρη ονομαζόμενη Madonna Beatrice, που υπήρξε σύζυγος ενός Grappola Signor ενός Terzier της Εύβοιας, από την οποία απέκτησε ένα γιο ονομαζόμενο Miser Pietro, που υπήρξε Signor ενός Terzier της Εύβοιας, και σε δεύτερο γάμο απέκτησε τον Miser Gionanni de Masi μεγάλον άνθρωπο και ευγενή, που ήταν συγγενής του Signor de Noers de Borgogna, με τον οποίον έζησε επί μακρόν αλλά δεν είχε απογόνους απ' αυτόν. Από την άλλη αδελφή σύζυγο του Miser Gaetan, παρέμεινε μία κόρη (η Μαρία, σύζυγος στην αρχή του Alberto Pallavicini, μαρκησίου της Βοδονίτσας, σκοτώθηκε το 1311, κατόπιν του Andrea Cornaro I, κυρίου της νήσου Καρπάθου), ο οποίος σκοτώθηκε σε μια μάχη στον Αλμυρό από την Εταιρεία των Καταλανών, η οποία ξαναπαντρεύτηκε τον Miser Andrea Cornaro σπουδαίο άνθρωπο στην Κάντια (Ηράκλειο της Κρήτης), αλλά δεν είχε απ' αυτόν παιδιά, και αυτή πέθανε χωρίς διαδόχους, και η χώρα της παρέμεινε στον Miser Piero dalle Carcere τον Κύριό της τον προλεχθέντα συγγενή της. Εκεί υπήρξε ακόμη μία τρίτη κόρη που παντρεύτηκε τον Miser Anzolo Querini της Κάντιας, που απέκτησε μία κόρη, που δόθηκε ως σύζυγος στον Miser Zanachij Gradenico. Από εκεί ο Miser Licario ενίσχυσε το στράτευμά του, ήλθε με το στόλο και στράτευμα

της ξηράς και πέρασε πάνω στο νησί της Εύβοιας και αποβίβασε στην ξηρά το πεζικό και ήλθε μίαν ημέρα πάνω στην πόλη της Χαλκίδας. Ο Miser Gilberto da Verona κύριος ενός Terzer στη Χαλκίδα με τον Miser Giovanni dalla Roccia τον ξάδελφό του, Κύριο του Δουκάτου της Αθήνας, που εκείνη την ημέρα βρισκόταν στη Χαλκίδα, βγήκαν έξω με το στράτευμα εναντίον του εχθρού, ο Miser Licario τον περίμενε στην τοποθεσία της Amusonda με αρκετούς ένοπλους στρατιώτες Ισπανούς και Καταλανούς και από το Βασίλειο της Σικελίας, που είχαν μείνει από τον βασιλιά Manfredi, και άλλο στράτευμα, και συνεπλάκησαν μ' αυτούς, και τους ανέτρεψε. Σ' αυτή τη σύγκρουση σκοτώθηκε ο Miser Gilberto και ο Miser Giovanni dalla Rozia συνελήφθη, και πολλοί άλλοι Ιππότες από τους καλύτερους εν μέρει σκοτώθηκαν και εν μέρει συνελήφθησαν, οι άλλοι αποσύρθηκαν και κατέφυγαν μέσα στο φρούριο, μαζί μ' αυτούς μπήκε ένας fantacino (φαντάρος) Ισπανός από τους εχθρούς, πιστεύοντας ότι οι δικοί του είχαν μπει μέσα, και γύριζε μέσα στην πόλη αναζητώντας τον διοικητή του Miser Licario, πιστεύοντας ότι είχε μπει μέσα και όταν ανακαλύφθηκε τον συνέλαβαν. Η πόλη μετά απ' αυτή την ήττα παρέμενε έντρομη, και σε κίνδυνο να χαθεί αν οι εχθροί της είχαν επιτεθεί, γιατί ο νικηφόρος στρατός τους ήταν κύριος του πεδίου, και ο στόλος τους ήταν στην τοποθεσία του Rio. Παρά ταύτα οι εχθροί δεν προχώρησαν, παρέμειναν εκεί και ελέχθη από μερικούς, ότι ο Miser Licario Μέγας Δούκας, δεν θέλησε να προχωρήσει περισσότερο ούτε να ακολουθήσει τη νίκη. Αυτό το νέο της ήττας της Χαλκίδας και του κινδύνου της πόλης πέταξε αμέσως στο Ναύπλιο, στον Μοριά, και επειδή βρισκόταν εκεί ο ανδρείος Βαρόνος Miser Jacomo de Villegorde, πατέρας του Miser Rene και γιος του προλεχθέντος Miser Guglielmo, (και) πληροφορήθηκε αυτό το νέο, αμέσως συγκέντρωσε ένα γερό στράτευμα από έφιππους, και ήλθε εκεί (στη Χαλκίδα) περνώντας από το Δουκάτο των Αθηνών, στο διάστημα μιας ημέρας αντί των συνηθισμένων τριών ημερών, και μπήκε εκεί προς μεγάλη ενίσχυση και βοήθεια της πόλης. Ήταν τότε εκεί Βαίλος των Βενετών ο Miser Nicolo Morosini (1278 - 1280) Rosso da Sta Maria Zebenico, που τον δέχτηκαν με μεγάλη χαρά, ο οποίος Βαίλος πάντοτε στο παρελθόν φέρθηκε καλά σ' αυτή την ταλαιπωρία, μην έχοντας καμιάν εφεδρεία να αποστείλει για ενίσχυση του τόπου, ώστε λέγεται ότι ξόδεψε 14.000 soldi de grossi, που ήταν καλό και χρήσιμο έργο και τιμητικό για την Αυθεντία της Βενετίας, και έξω και μέσα στην πόλη μπήκε ένα γερό στράτευμα, γι' αυτό τον αποκάλεσαν κατόπιν "ο καλός Βαίλος", και προσθέτοντας εκεί αυτή την ενίσχυση, τόσο πολύ εμπυχώθηκε για να ξοδέψει και να υποστηρίξει τον τόπο με τρόπο, που ο Miser Licario μαθαίνοντας τη βοήθεια που μπήκε στην πόλη, και την προετοιμασία της πόλης για άμυνα, δεν θέλησε να προχωρήσει σ' αυτήν την επίθεση, αλλά στράφηκε με τα στρατεύματά του στην κατάληψη της νήσου, και σύντομα πήρε τα φρούρια Dell' Armena, της Cupa και της Clausura (Κλεισούρα), και τα οχύρωσε, όπως είπαμε παραπάνω, κατέλαβε ακόμη το φρούριο Della Fila, που επιτηρεί το Λιλάντιο (πεδίο), έτσι που κατέληξε να είναι κύριος όλης της περιοχής έξω από την Χαλκίδα, ώστε κανείς δεν μπορούσε να πάει με ασφάλεια στο Λιλάντιο, ούτε να βαφτίσει το Σταυρό στη Fonte (πηγή). Και ταυ-

τοχρόνως έστειλε για να λεηλατήσουν τα άλλα νησιά και να τα κυριεύσει, έτσι όπως έγινε με το Zerfene (Σέριφος) και Zifano (Σίφνος) και άλλα αρκετά μακριά εκτός από τα Stalimene (Λήμνος) και Σκόπελο, που τα είχε καταλάβει προηγουμένως, και καταλαμβάνοντας πολλά φρούρια στη Στερεά, προκάλεσε σε όλα τεράστιες ζημιές, αρπάζοντας, καταστρέφοντας, και αιχμαλωτίζοντας και σκοτώνοντας πολλά άτομα. Εκείνο που θα διηγηθούμε ακόμη, για να προκαλέσουν τρόμο αυτές οι αθλιότητες σ' εκείνους που συνέχιζαν να επιδίδονται στην πειρατεία, ώστε να πάψουν (να επιδίδονται σ' αυτήν), διότι η νήσος της Εύβοιας έστελνε κάθε χρόνο έξω για πειρατεία για να ζημιώσουν τους άλλους εκατό πλοία, και ακόμη πολλοί από τη Στερεά έδιναν πληροφορίες (βοήθεια) στους πειρατές, ώστε δικαίως τιμωρήθηκαν όλοι με την άδεια Κυρίου του Θεού, και πάνω απ' όλους ο Οίκος Della Roccia στο Ναύπλιο, che si teniva per lui (που έπαιρνε το μέρος τους, τους βοηθούσε), υπέφερε πολύ, γιατί βοηθούσε τους πειρατές. Καταστράφηκαν ακόμη οι Μαρκωνίες των Κυθήρων και των Αντικυθήρων. Και αυτά τα γνωρίζω από τον Ευγενή και ισχυρό Miser Marco Sanudo, Δούκα της Νάξου και Άνδρου, και από άλλους αξιόπιστους.

Ήταν τότε ο βασιλιάς Carlo πρώτος βασιλιάς της Σικελίας σε μεγάλη περιωπή, έχοντας νικήσει και σκοτώσει τον Manfredi και δύο χρόνια κατόπιν νικήσει και σκοτώσει τον Corradino, ο οποίος είχε έλθει στην Ιταλία για να ανακαταλάβει το Βασίλειο της Σικελίας, που του ανήκε από τους προγόνους του, το οποίο κατά το μεγαλύτερο μέρος του είχε καταληφθεί από κάποιον Conrado de Capezzo Ναπολιτάνο, ο οποίος πληροφορούμενος την άφιξη του Corradino ήλθε από την Barberia, όπου είχε παραμείνει κρυμμένος με 40 περίπου άνδρες, με σέλλες, χαλινάρια και όπλα και πήγε στον τόπο που γνώριζε ότι ήταν βοσκοτόπια, ή το μέρος όπου ζευγάρωναν οι φοράδες, και αρπάζοντάς τις διέτρεξε όλη τη νήσο στρατολογώντας στρατιώτες και δίνοντάς τους άλογα και διοικώντας τους έτσι, που έγινε Κύριος του μεγαλύτερου μέρους της Σικελίας, αλλά τελικά αφού ανετράπη ο Corradino, ο λεχθείς (Capezzo) προδόθηκε από τους δικούς του και σκοτώθηκε κατά την ώρα που έλουζε το κεφάλι του, και το νησί της Σικελίας επέστρεψε ελεύθερο στο βασιλιά Carlo. Και εγώ μίλησα με κάποιον που είχε τα χέρια κομμένα, που ήταν με τον προλεχθέντα Conrado Capazzi, ο οποίος δαιμονισμένος, ίδρυσε ένα νοσοκομείο στη Ρώμη με τον τίτλο Άγιος Νικόλαος πλησίον του Αγίου Πέτρου, και έσκαψε ένα πηγάδι και γύριζε στο δάσος και έκοβε ξύλα και τα φόρτωνε πάνω στον γάιδαρο και τον οδηγούσε στο προλεχθέν νοσοκομείο, αν και δεν είχε χέρια, το οποίο θέλησα να παρεμβάλω σ' αυτή την ιστορία μου σαν πράγμα πολύ απίστευτο και θαυμαστό. Τώρα, για να επιστρέψουμε στο θέμα μας, αυτός ο Carlo (αφού έγινε τόσο ισχυρός) έστειλε έναν από τους Marescalco του (φεουδάρχη) στην Ελλάδα (τον Dreux de Beaumont, γενικό διοικητή του Μοριά το 1272) (κατά τον Boerio, Marascalco ή Marescalco ήταν ο κτηνίατρος ή ο βοηθός του γιατρού), ο οποίος ήλθε στην Εύβοια και λεγόταν ότι δύο αδελφοί του κατείχαν δύο ανώτερα αξιώματα στην αυλή του λεχθέντος βασιλιά Carlo. Αυτός ωδηγούσε μαζί του 700 ένοπλους διαλεχτούς και ανδρείους, και ο Πρίγκιπας Guglielmo ζούσε τότε, και έζησε κατόπιν ακόμη λίγο καιρό, και

ήλθε κι αυτός επίσης στην Εύβοια, και έφερε μαζί του στρατό στρατολογημένο στο Μοριά, όσο περισσότερο μπόρεσε, και γενομένου συμβουλίου με τον Marescalco, αποφάσισαν να προχωρήσουν ταυτόχρονα στην κατάληψη, ο Πρίγκιπας του φρουρίου της Cypria, το οποίον οι Έλληνες είχαν οχυρώσει, και ο Marescalco στο Rio, και έτσι επήγαν, αλλά με διαφορετικό αποτέλεσμα, γιατί ο Πρίγκιπας κατέλαβε το φρούριο της Cypria και σκοτώσε πολλούς χωρικούς που ήσαν μέσα και άλλους, και ο Marescalco ηττήθηκε στο Ρίον από το στρατό του Αυτοκράτορα και έφυγε από εκεί με μεγάλη ζημιά του στρατού του προς τα βουνά και έχασε ένα μεγάλο αριθμό από ζώα φορηγά, υλικά, άλογα και στρατιώτες, και υπέστη εξαιτίας αυτού μεγάλη ντροπή και ατίμωση, αν και στην αρχή όταν έφτασε στην Εύβοια, έδειχνε μεγάλη παλληκαριά και φιλονικούσε πολύ με το Βάιλο και τους άλλους Βενετσιάνους, διότι ήθελε να βγει έξω από το φρούριο, για να διαρπάσει την ύπαιθρο και μάλιστα με τους Βενετσιάνους οι οποίοι γνώριζαν τις πονηριές των εχθρών, οι (Terzeri) φεουδάρχες της Εύβοιας δεν συμφωνούσαν, ώστε αυτός έστειλε από τους δικούς του ιππείς έξω, και οι Terzeri και οι Βενετσιάνοι απέστειλαν τον στρατό τους μαζί, έτσι που οι λεχθέντες δεν μπόρεσαν να βλάψουν, και σ' αυτό οι Βενετσιάνοι φέρθηκαν με σωφροσύνη, ώστε ο λεχθείς Miser Duca δεν μπορούσε να κάμει τίποτε (να βλάψει). Αυτοί ήταν οι καρποί που απέδωσε το στράτευμα του προλεχθέντος βασιλιά. Ο λεχθείς Miser Duca είχε παντρευτεί μία από τις αδελφές του Miser Marin dalle Carcere κυρίου ενός Terzeri της Εύβοιας. Κατόπιν ο λεχθείς βασιλιάς Carlo, έχοντας την πρόθεση να καταλάβει το βασίλειο της Ελλάδας, έστειλε τον Miser Rosso de Solino (ο περίφημος Hughes le Rousseau de Sully, γενικός διοικητής της Αλβανίας και της Κέρκυρας 1278 - 1281) υψηλό πρόσωπο και ωραίος άνδρας στο πρόσωπο και στο σώμα, γεννημένος στη Βουργουνδία, αξιωματικός του με δύο χιλιάδες περίπου και περισσότερους uomini d' arme (Σωματοφύλακες) και περίπου 6.000 πεζούς, μεταξύ των οποίων ήταν και πολλοί Σαρακηνοί και τον πέρασε στην Αυλώνα και στο Δυρράχιο. Αυτός ο στρατός άρχισε άμεσα να πολιορκεί το Βεράτι, και επειδή η πολιορκία τραβούσε σε μάκρος, ο Αυτοκράτορας Sior Μιχαήλ Παλαιολόγος, μην έχοντας τότε στρατιώτες για να διαλύσει την πολιορκία, έστειλε κάμποσο στράτευμα, που με εξυπνάδα εφοδίασαν αυτόν τον τόπο (το Βεράτι) με τρόφιμα από τα οποία αυτοί είχαν ανάγκη.

Πλησιάζοντας αυτό το στράτευμα στο φρούριο, ο Miser Rosso έμαθε την άφιξη του από τους ανιχνευτές του, διάλεξε 25 Ιππότες από τους δικούς του, λέγοντάς τους ότι ήθελε να πάει να ιδεί το στράτευμα των εχθρών και ότι ήθελε να πάνε μαζί του, και έτσι έπεσε στην ενέδρα, την οποία οι Τούρκοι, που ήταν με τους Έλληνες του είχαν στήσει, και συνελήφθη απ' αυτούς, αλλά οι δικοί του διασώθηκαν καταφεύγοντας στο στρατόπεδό τους, και όταν έγινε γνωστή η αιχμαλωσία του Αρχηγού, το στράτευμα φοβήθηκε τόσο, που επράπη σε φυγή, βαδίζοντας την επόμενη ημέρα και τη νύχτα συνεχώς, και απ' αυτούς σκοτώθηκαν πολλοί και πολλοί αιχμαλωτίστηκαν από τους εχθρούς που τους ακολουθούσαν και έχασαν πολλές αποσκευές. Τελικά το λεχθέν φρούριο Gianina (Canina) που είναι στην Αυλώνα και το Δυρράχιο επανήλθαν στην κυριαρχία του προλεχθέν-

ντος Αυτοκράτορα των Ελλήνων. Ο Miser Rosso οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη με πολλούς από τους δικούς του και εμπήκαν φυλακή, όπου παρέμειναν πολλά χρόνια. Τελικά αυτός ελευθερώθηκε και επέστρεψε στο Βασίλειο της Puglia. Και ασφαλώς αυτά τα πράγματα δεν συνέβησαν χωρίς την μεγάλη κρίση του Θεού, και χωρίς σοβαρό λόγο, όπως θα πούμε παρακάτω. Αλλά τώρα θα συνεχίσουμε για τις ενισχύσεις που έστειλε ο βασιλιάς Carlo στο Ναύπλιο. Έστειλε ο βασιλιάς Carlo τριάντα γάλιες, οι οποίες προκάλεσαν περισσότερες ζημιές παρά καλό στο Ναύπλιο, γιατί αυτό διέταξε, ότι οι άνθρωποι του Πριγκιπάτου του Μορέως να ανέβουν πάνω στις γάλιες και να πάνε εναντίον του Αυτοκράτορα των Ελλήνων του εχθρού του και του Πρίγκιπα Guglielmo και αυτοί έτσι έκαναν, και ιδίως υπάκουσε ο Miser Marco Sanudo, Δούκας της Νάξου και Άνδρου και άλλων νήσων, που ανέβηκε προσωπικά πάνω σ' αυτές τις γάλιες και του δόθηκε η διοίκηση τριών γαλιών με τους ανθρώπους τους. Αλλά αυτός ο στόλος δεν προκάλεσε καμιά ζημιά στον Αυτοκράτορα ούτε κέρδος άλλης φύσεως στο Ναύπλιο. Από εκεί έστειλε ο λεχθείς βασιλιάς μιαν άλλη φορά 15 γάλιες, οι άνδρες των οποίων ήλθαν σε φιλονικία με τους Βενετσιάνους και γι' αυτό θέλησαν να ζημιώσουν και να ερημώσουν την ύπαιθρο της Χαλκίδας. Και μιαν άλλη φορά έστειλε εκεί έξι, που παρομοίως δεν απέφεραν κανένα αποτέλεσμα. Σε συμπέρασμα, οι Λομβαρδοί είχαν από αυτές τις επιχειρήσεις τους ζημιά και ντροπή, και απ' αυτούς υπήρξαν τραυματίες και σκοτωμένοι στις επιθέσεις που έκαναν, τόσο που τα στρατεύματα και οι στόλοι του βασιλιά Carlo δεν ωφελήθηκαν τίποτε στο Ναύπλιο. Έχοντας εφοδιασμένο το στράτευμά του ο Miser Nicolo Morosini, συμφωνούντος και του καλού Βαίλου και (όταν) τον διαδέχτηκε ο Miser Nicolo Fallier (1280 - 1282) της περιοχής του S. Samuel, που φέρθηκε κι αυτός ακόμη αξιέπαινα σ' αυτό το στράτευμα, και μ' αυτό τον τρόπο ανακαταλήφθηκαν τα κάστρα της Chiusura (Κλεισούρας) και της Argalia. Ήταν στη Χαλκίδα ένας Miser Bonazonto Forese, αυτός με μερικούς από το φρούριο συνεννοήθηκαν κρυφά με μερικούς απ' αυτούς που φύλαγαν τα λεχθέντα κάστρα για τον Αυτοκράτορα, ώστε ερχόμενοι αυτοί εκεί με στράτευμα, να τα παραδώσουν. Αυτοί μεταξύ άλλων πήγαν στον Βάιλο και ζήτησαν μερικούς ναυτικούς διάλεκτους από τις τρεις βενετσιάνικες νάβες που βρίσκονταν στη Χαλκίδα, και μ' αυτούς πήγαν στο κάστρο της Chiusura, εκείνοι με τους οποίους είχε προηγηθεί η συνεννόηση, το άνοιξαν και αφού μπήκαν μέσα κατέλαβαν το φρούριο και σκότωσαν όλους όσους ήσαν μέσα. Λίγο αργότερα κατέλαβαν το φρούριο της Argalia με τον ίδιο τρόπο. Αφού έγινε αυτή η αρχή, ακολούθησε η ανακατάληψη σχεδόν όλης της νήσου από την κυριαρχία του Αυτοκράτορα των Ελλήνων από το θάρρος και την πείρα των Βενετών. Είναι αλήθεια ότι ο Αυτοκράτορας Sior Michiel και ο γιος του Sior Andronico κράτησαν επί μακρόν τα κάστρα της Καρύστου και εκείνο της Armena (Λάρυμνα; μεταξύ Στύρων και Καρύστου) και εκείνο της Metropille (;), μέχρι που τελικά το λεχθέν κάστρο της Καρύστου ανακαταλήφθηκε (1296) από τον Miser Bonifacio da Verona, γιο του Miser Francesco, στον οποίο το ρηθέν κάστρο ανήκε με το δικαίωμα της διαδοχής από τη σύζυγό του, ο οποίος κατέλαβε τα προλεχθέντα κάστρα και χάρη στο Θεό επειδή υπήρχε θα-

νάσιμη διαμάχη μεταξύ Βενετσιάνων και Γενοβέζων έγινε και ειρήνη επίσης σ' αυτά τα μέρη, όταν ήταν Βαίλος ο Miser Jacomo Barozzi (1295 - 1297). Και συνέβη κατόπιν ώστε ευρισκόμενο το στράτευμα της Χαλκίδας στη θάλασσα πλησίον του κάστρου της Καρύστου, μερικά πλοία εν μέρει αρματωμένα και εν μέρει ξαρμάτωτα για να πάνε προς το νησί της Τζιάς, που ήδη είχε λεηλατηθεί από τον στόλο των Γενοβέζων από τριάντα δύο γάλιες. Εν τούτοις κατόπιν, όπως έμαθα, το κοινό της Γένοβας υποχρεώθηκε στην προλεχθείσα αποκατάσταση και τους έδωσε κάποια αποζημίωση. Αυτό το έκανε το λεχθέν κοινό, χάρις στη μεγάλη άνεση (ευκολίες) την οποίαν οι γάλιες του απολάμβαναν σε αναψυκτικά (νερά, φρέσκα λαχανικά) στις περιοχές των Αθηνών και της Καρύστου, και ακόμη επειδή αυτοί μπορούσαν να κάνουν πειρατεία και να προκαλούν ζημιές. Και πρέπει να γίνει γνωστό ότι εγώ βρέθηκα με τέσσερες γάλιες των Βενετσιάνων, στις οποίες ήταν πλοίαρχος (Capitano: Διοικητής) ο Miser Marco Michiel, ο οποίος εστάλη Βαίλος στη Χαλκίδα (1289 - 1291), και ήμαστε στην κοιλάδα De Ruzzini (;) πλησίον του νησιού της Μακρονήσου, όπου έφτασαν πέντε γάλιες των Γενοβέζων, με τους οποίους συμφωνήσαμε να παραμείνουμε σ' αυτή την περιοχή εννέα ημέρες εξαιτίας του αναγκαστικού Βοριά. Σ' αυτό το διάστημα εγώ είδα ότι, όταν οι Γενοβέζοι ύψωναν το σήμα τους και τη σημαία τους, οι χωρικοί από τα χωριά της περιοχής κατέβαιναν στην παραλία φορτωμένοι και με γαιδάρους με ψωμί και άλλα φρέσκα λαχανικά σε μεγάλη ποσότητα και ήσαν πολύ φίλοι και οικείοι μεταξύ τους, και οι Γενοβέζοι τους ικανοποιούσαν για να τους έχουν πρόθυμους και έτοιμους στην ανάγκη τους και τις συναλλαγές τους, και λοιπόν όταν εμείς υψώναμε τις σημαίες μας του Αγίου Μάρκου, οι ρηθέντες χωρικοί δεν έρχονταν τόσο σύντομα στις γάλιες μας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Μετά την ήττα του στρατού του βασιλιά Carlo στο Μπεράτι (1281), όπως είπαμε πάρα πάνω, τα σχέδια του βασιλιά απέτυχαν πάρα πολύ, που ήταν να πάει με το στράτευμά του μέχρι την Κωνσταντινούπολη και να την ανακτήσει από τα χέρια των Ελλήνων. Και γι' αυτό οι δικοί μας κάτοικοι της Βενετίας και εμπορευόμενοι, έμειναν στην Puglia σχεδόν τέσσερα ολόκληρα χρόνια συγκερατούμενοι στην Puglia από τα λόγια του βασιλιά, μεταξύ των οποίων ήσαν ο Miser Zuan Dandolo Can, ο Miser Jacomo Tiepolo Scorpolo και ένας άλλος (ο Matteo Quirini), και όταν συνέβη η ήττα του Μπερατίου, ήταν στην αρχή του δεύτερου χρόνου του Δουκικού αξιώματος του Miser Zuan Dandolo da S. Moise, και γι' αυτό ο βασιλιάς κάλεσε Βενετσιάνους σε συνένωση (1281), η οποία πραγματοποιήθηκε με την ενέργεια ενός σοφού άνδρα και εύστροφου Καγκελλάριου του Μοριά, καταγομένου από την Καμπανία της Ρώμης. Και σ' αυτή την ένωση προστέθηκαν ο Αυτοκράτορας Balduin (Πρόκειται περί λάθους. Ο Balduin II είχε πεθάνει το 1273) και ο γιος του Filippo και ο βασιλιάς Carlo έστειλε να καλέσει τον Miser Zuan Dandolo Δόγη της Βενετίας, που ήθελε να λάβει μέρος μαζί του σ' αυτή την εκστρατεία για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Ο Δόγης

απάντησε ότι δεχόταν την πρόσκληση υπό τον όρον ότι για χάρη του Θεού να μην έχει πάνω στο κεφάλι του κανένα αν και ήταν γέρος: και αυτό το γνωρίζω, γιατί τότε ήμουν στην Αυλή του προλεχθέντος γέρου. Ο Αυτοκράτορας των Ελλήνων όταν πληροφορήθηκε ότι έγινε αυτή η νέα συνένωση, αρμάτωσε έξι γαλέρες με κυβερνήτη τον Miser Zuan da Cavo το Ναύαρχό του (Διάσημος κουρσάρος, έγινε Μέγας Ναύαρχος της Αυτοκρατορίας μετά το θάνατο του Licario) που είχε γεννηθεί στη νήσο Nanfo (Ανάφη) da Cha Foscolo αλλά από το κράτος των Sanuti, και τις έστειλε για να προκαλέσουν ζημιές στους εχθρούς του. Αυτός ο καπετάνιος έπιασε στη θάλασσα δύο taratte (;) που έρχονταν από τη Συρία, η μία από τις οποίες ονομαζόταν "La Bombiza" και η άλλη "La Zonella", φορτωμένες με bombaso (βαμπάκι) και άλλα εμπορεύματα, και αυτά τα γνωρίζω επειδή ο πατέρας μου είχε εμπορεύματα πάνω σ' αυτές τις tarettes και το σπίτι έπαθε εξαιτίας αυτού μεγάλες ζημιές, και αυτό το είχαμε εμείς οι Βενετσιάνοι σαν πρώτη απώλεια. Τότε άρχισαν να αρματώνουν γάλιες στο Ναύπλιο σύμφωνα με την συμφωνία που είχαν κάμει με τους προλεχθέντες βασιλιά Carlo και Balduin. Ο βασιλιάς επίσης άρχισε να αρματώνει και τη μία φορά μετά την άλλη, αλλά συνέβη ώστε κατά τη διάρκεια αυτής της ένωσης, η Σικελία επαναστάτησε εναντίον αυτού του βασιλιά Carlo, και με την συμφωνία, όπως το βρήκα γραμμένο στην Αυλή της Ρώμης σ' ένα χρονικό του επισκόπου του Torsello με τον προλεχθέντα Αυτοκράτορα των Ελλήνων και με ανθρώπους του Βασιλείου της Σικελίας, που ο λεχθείς Αυτοκράτορας είχε πλησίον του και κυρίως με τη φρονίδα (επιμέλεια) του Miser Zuan de Procita και του Miser Zaccaria Genovese και άλλων ακολούθων του. Και άκουσα από τον ίδιο τον Miser Ruzero del Oria (Roger de Lluria, μέγας ναύαρχος της Σικελίας και της Aragon, πέθανε το 1305), ότι αυτός όταν πήγε στο Ναύπλιο, πήγε για να λεηλατήσει και να ζημιώσει τη χώρα του Αυτοκράτορα, γιατί ο λεχθείς Αυτοκράτορας είχε υποσχεθεί να δίνει στο βασιλιά της Aragona κάθε χρόνο 1.000 lire (υπέρπυρα) μέχρι το τέλος του πολέμου, και ακόμη επίσης ο λεχθείς βασιλιάς της Aragona αξίωνε ότι είχε (λαμβάνειν) από τον ρηθέντα Αυτοκράτορα 60.000 ουγγίες χρυσού από κάποια Madonna (Iréne de Montferrat, σύζυγο του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου II) από το Βασίλειο της Σικελίας που είχε παντρευτεί με τον Αυτοκράτορα, που τότε βασίλευε και ήταν συγγενής του βασιλιά Manfredi, που έχει σχέση με το θέμα, για το οποίο μιλούμε. Οι Βενετσιάνοι έμειναν μόνοι στον πόλεμο με τον Αυτοκράτορα, γιατί ο προλεχθείς βασιλιάς Carlo ήταν πολύ απασχολημένος με το να ανακτήσει τη Σικελία. Κατά το χρόνο που οι Βενετσιάνοι βρίσκονταν σε πόλεμο με τον Αυτοκράτορα Sior Michiel έστειλαν τον Miser Ruzer Morosini της συνοικίας του S. Antonino, άνθρωπο ευγενή και ψηλού και ωραίου αναστήματος Διοικητή με έξι γάλιες στο Ναύπλιο για (να κάμουν) ζημιές στον Αυτοκράτορα, ο οποίος επέφερε μερικές ζημιές, αλλά δεν είναι της στιγμής ούτε δικό μου χρέος να τις αναφέρω. Τον επόμενο χρόνο οι Βενετσιάνοι πρόσθεσαν στις έξι γάλιες του Miser Ruzier Morosini άλλες είκοσι πέντε γάλιες, όλων αυτών διετέλεσε Διοικητής ο Miser Pangrasso Malipiero άνθρωπος ανδρείος και ευπροσήγορος από τη συνοικία του S. Severo, ο οποίος πήγε στο Ναύπλιο για να διασφαλίσει τα εμπο-

ρικά σκάφη των Βενετσιάνων και για να ζημιώσει τις χώρες και τους ανθρώπους του προλεχθέντος Αυτοκράτορα, και αφού έφτασε στη νήσο Langò (Κως), αποβίβασε τους άνδρες του στην ξηρά και λεηλάτησε το νησί. Εκείνοι του νησιού και ιππείς και πεζοί του Αυτοκράτορα, που βρέθηκαν εκεί με τη βοήθεια ακόμη των Τούρκων που μετέφεραν πάνω στο νησί από τη γειτονική ξηρά, συγκεντρώθηκαν σ' ένα σημαντικό αριθμό και επετέθηκαν στους ανθρώπους των γαλιών και τους ανέτρεψαν (τους έτρεψαν σε φυγή). Ο Διοικητής Malipriego συγκέντρωσε περί τους 500 από τους δικούς του, θέλησε να αντισταθεί και παρακίνησε όσο μπορούσε τους δικούς του να παραμείνουν σταθεροί και φώναξε στον σημαioφόρο, να καρφώσει τη σημαία στην ξηρά, αλλά ήταν τόσο ο στρατός που έφευγε, που δεν μπόρεσε να την στερεώσει, και όλοι κατέφυγαν στις γάλιες, και έπαθαν μεγάλη ζημιά και σφαγή, και μόλις σώθηκε ο Διοικητής, και όταν γύρισε στη Βενετία δέχθηκε μεγάλη κατηγορία και βρισιές, κυρίως από τον λαό, τόσο που του έβγαλαν και ένα τραγούδι που ακουγόταν σ' όλη την πόλη:

"Ficca bandiera, spoglia spaliera"

"Μπήξε τη σημαία, διάλυσε την παράταξη"

Εντούτοις οι σημαίνοντες της πόλης τον θεωρούσαν δικαιολογημένο, γιατί γνώριζαν ότι ήταν θαρραλέος και καλός Διοικητής, και γύρω από τα πράγματα τα δικά του ήταν καλός κυβερνήτης, και ότι είχε με την εξυπνάδα του όχι μόνον συντηρήσει 12 νομίμους γιους, που είχε, αλλά ακόμη και να πλουτίσει. Και λίγο μετά την επιστροφή του από τη Διοίκηση ονομάστηκε Δήμαρχος και Διοικητής της Istria. Τον επόμενο χρόνο (1300) ο Miser Jacomo Tierolo Scorolo, που ήταν γιος και ανιψιός του Δόγη (Γιος του Lorenzo Δούκα 1268 - 1275, και εγγονός του κ. Jacomo Tierolo Δούκα 1229 - 1249), εστάλη Διοικητής, ο οποίος επειδή είχε τέτοια εντολή επεβίβασε στο στόλο ιππείς και πεζούς και πέρασε πάνω στο λεχθέν νησί της Κω, και διέτρεξε το νησί λεηλατώντας τα πάντα, επειδή είχε αυτή τη διαταγή, και διέταξε και συνέλαβαν πολλούς χωρικούς και τους έσπειλε στην Κάντια (Χάνδακα - Ηράκλειο) και συνέλαβε έναν καλόγερο για τον οποίον λεγόταν ότι είχε προδώσει τους άνδρες του Miser Pangrasso Malipriego, και διέταξε και του έκοψαν το κεφάλι και το έστειλε στη Βενετία γδαρμένο και γεμισμένο με άχυρο, για ικανοποίηση εκείνων που είχαν πάθει ζημιά σ' αυτή τη νήσο εξαιτίας αυτού του καλόγερου. Και αφού εξασφαλίστηκε η θάλασσα με βενετσιάνικα σκάφη σύμφωνα με την εντολή του, ο λεχθείς Διοικητής επέστρεψε στη Βενετία, και κάθε χρόνο το κοινό της Βενετίας αρμάτωνε γάλιες και τις έστελνε για προστασία των θαλασσών, και των χωρών της Romania (Ελλάδας), εν τω μεταξύ ζούσε ο Αυτοκράτορας Sior Micheli, και μέχρις ότου έγινε ειρήνη με το γιο του Sior Andronico, που τον διαδέχτηκε στην Αυτοκρατορία. Η συμφωνία με τον λεχθέντα έγινε, να πληρώσει 24.000 liperi (υπέρπυρα), που αποτελούσαν σχεδόν το τρίτο της προκληθείσης ζημιάς στους Βενετσιάνους στις tarettes που συνελήφθησαν από το Ναύαρχό του, και αυτό έγινε, γιατί είχαν συλληφθεί σε περίοδο εκειχειρίας, και τα (υπόλοιπα) δύο τρίτα αναβλήθηκαν, και σ' αυτή την λεχθείσα ανακωχή περιλαμβανόταν ότι, για τους έξι μήνες μετά που το ένα μέρος είχε ενοχλήσει το άλλο, αυτή εξακολουθούσε να ισχύει και να μην προκαλεί ζημιά το

ένα μέρος στο άλλο σ' αυτήν την ανακαωχή, και σ' αυτούς τους λεχθέντες έξι μήνες εκείνο το μέρος που θα προκαλούσε τη ζημιά, θα ήταν υποχρεωμένο να την επανορθώσει και αποζημιώσει.

Ο προλεχθείς Αυτοκράτορας Sior Michieli Paleologo, πριν φθάσει στο αξίωμα του Αυτοκράτορα, ήταν στρατιώτης, δηλαδή άνθρωπος των όπλων όχι πολύ πλούσιος αλλά ευγενής, και όπως έλεγαν μερικοί, η Αυτοκρατορία δικαίως περιήλθε σ' αυτόν, όπως ακόμη είναι. Αυτός μπορεί να παρομοιωθεί με τον Castruccio, κύριο τώρα του Lucca και του Pistoja και του Lunigiana και του μεγάλου μέρους της Riviere της Γένοβας από Δυσμάς. Ο λεχθείς είχε διωχτεί από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και είχε καταφύγει στο Σουλτάνο της Τουρκίας από τον οποίο είχε καλή υποδοχή, και καλή μεταχείριση, και τώρα άνθρωπος μεγάλης γνώσης και εύστροφος ξαναγυρίζοντας στην Αυτοκρατορία, προσπάθησε με κάθε δυνατό τρόπο να έχει τη χάρη και την εύνοια της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και έβαλε να δέιρουν, να τραυματίσουν (πληγώσουν) και διαλύσουν πολλούς από τους Έλληνες καλογέρους και Αρχιερείς του και πολλούς με ευγένεια και καλοπιάσματα παρακίνησε να θελήσουν να στείλουν τους συνήθεις πρεσβευτές στη Σύνοδο της Λυών (1274) τον καιρό του ευτυχούς μνήμης Πάπα Gregorio Placentino, ο οποίος είχε εκλεγεί Πάπας ενώ ήταν Legato a Lattere () Υπερπόντιος, που είχαν ευεργετηθεί με το ανώτερο εκκλησιαστικό λειτουργήμα της Liege. Αυτός ο καλός Πάπας καθόρισε τη δεκάτη (του εισοδήματος) όλων των εκκλησιών για βοήθεια των Αγίων Τόπων, την οποία (βοήθεια) πολλοί Ποντίφηκες κατόπιν την παρεχώρησαν σε πολλούς Χριστιανούς βασιλείς, οι οποίοι δεν είχαν αρκετά χρήματα στους Αγίους Τόπους όπως όφειλαν, αλλά ξαναποποθετούσε τους θησαυρούς τους, απ' όπου (όταν;) αναριθμητοί Χριστιανοί σκοτώθηκαν ή εξαφανίστηκαν από τους απογόνους του Siginarch (Προφανώς πρόκειται περί του Selgiouc). Σ' αυτή τη Σύνοδο έγιναν δεκτοί όλοι οι Αποσταλμένοι των Ελλήνων και του Sior Michiel Paleologo, όσοι ορκίστηκαν στις εντολές της Αγίας Εκκλησίας του Θεού και έψαλλαν σ' αυτή τη Σύνοδο μεγαλοφώνως: "Qui a Patre Figlioque procedit", όπως περιλαμβάνεται στο Σύμβολο των Αποστόλων, όπως οφείλει να κάνει κάθε πιστός και Καθολικός Χριστιανός, για το όνομα του λεχθέντος Αυτοκράτορος, και του Πατριάρχη και των άλλων Ελλήνων. Προσπάθησε ακόμη ο λεχθείς Αυτοκράτορας, όπως έχουμε πει παραπάνω, να συγγενέψει με τον Πρίγκιπα της Αχαΐας, και να δώσει στον γιο του την κόρη του Πρίγκιπα με πολλές συμφωνίες (προτάσεις), αλλά αυτό δεν έγινε (επετεύχθη).

Προσπάθησε ο λεχθείς Αυτοκράτορας να δώσει την κόρη του σύζυγο στον Miser Giovanni dalla Roccia, Δούκα των Αθηνών, για νόμιμη κληρονομιά. Αλλά συνέβη και ο λεχθείς Δούκας των Αθηνών αιχμαλωτίστηκε στη μάχη της Varonda, όπως έχω πει και οδηγήθηκε ενώπιόν του, ο οποίος βλέποντάς τον τόσο καταβεβλημένο από σωματική αδιαθεσία, που φαινόταν στο εξωτερικό του και ότι του έμενε λίγος καιρός για να ζήσει, δεν θέλησε να κάμει τους γάμους και ζήτησε να έχει απ' αυτόν και τους άλλους αιχμαλώτους, τους οποίους μπορούσε να απελευθερώσει, και έτσι τον άφησε ελεύθερο για 30.000 σολδία di grossi μαζί μ' έναν Πισάνο. Ο λεχθείς Δούκας όταν στην πατρίδα του την Αθήνα

πέθανε έπειτα από λίγο, και τον διαδέχτηκε στο Δουκάτο ο αδελφός του Miser Guglielmo della Rocia, Signor della Livadia, που είχε για σύζυγο την κόρη του Σεβαστοκράτορα D' alla Patre (Νέων Πατρών, Υπάτης) e Blaquia (και μεγάλης Βλαχίας, θεσσαλίας), και για προίκα της τη Γραβιά με το Σιδερόκαστρο και το Ζητούνι, και απ' αυτήν απέκτησε ένα γιο ονομαζόμενο Miser Guido (Guy II de la Roche, Δούκα της Αθήνας 1287 - 1308 και Πρίγκιπα του Μοριά από τη γυναίκα του Mahaut de Hainault), που διαδέχτηκε στο Δουκάτο των Αθηνών και δέσποσε πολύ καιρό, ως Βαίλος, και είχε για σύζυγο την κόρη του Πρίγκιπα Florenzo d' Anoldo, και για προίκα την Castellania (τη δεσποτεία) της Καλαμάτας και πέθανε χωρίς διάδοχο (5.10.1308), έτσι ώστε η ευγενικά χώρα των Αθηνών και εκείνο το Δουκάτο περιήλθαν στα χέρια του Κόμητος De Brenna.

Τώρα επιστρέφουμε στον Αυτοκράτορα Sior Michieli, που κόπιασε πολύ να επαναφέρει τον Ελληνικό λαό στην υποταγή της Εκκλησίας του Θεού, της σωστής Πίστης και των Αποστολικών Κανόνων από την οποία είχε παραστρατήσει πολύ καιρό. Και εγώ σκέπτομαι, ότι κατόπιν, που η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μεταφέρθηκε από τους Έλληνες στους Γερμανούς, δεν υπήρξε μεγαλύτερη αγάπη (ειρήνη) μεταξύ Λατίνων και Ελλήνων. Είναι αλήθεια ότι εγώ βρήκα στο βιβλίο της Κατάκτησης των Υπερθαλασσιών Χωρών, ότι ο Αυτοκράτορας Μανουήλ πήρε μία κόρη του βασιλιά της Γαλλίας εκείνου του καιρού για σύζυγο ενός γιου του, και όταν η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης κατελήφθη από τον Βαλδουίνο, Κόμη της Φλάνδρας, και τον Analdo και από τον Δόγη της Βενετίας και τους άλλους Βαρώνους, αυτή η Madonna ξαναβρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη και κατόπιν έγινε σύζυγος ενός Βαρώνου της Ελληνικής Αυτοκρατορίας (του Θεοδώρου Βρανά). Επίσης ο λεχθείς Αυτοκράτορας Μανουήλ πήρε για σύζυγο μίαν αδελφή του Πρίγκιπα της Αντιοχείας, και προηγουμένως είχε δώσει για σύζυγο μία κόρη ενός αδελφού του στο βασιλέα της Ιερουσαλήμ, που πέθανε χωρίς κληρονόμους. Εγώ τώρα σας έδειξα, ότι μετά τη μεταβίβαση της Αυτοκρατορίας, ούτε προηγουμένως ούτε αργότερα, κανένας Αυτοκράτορας Έλληνας δεν έκαμε τόσα καλά για την Εκκλησία και για το καλό της Χριστιανοσύνης, όσα ο προλεχθείς Sior Michieli, ο οποίος διέταξε επίσης να κτίσουν στην Άκρα έναν ωραίο και μεγάλο πύργο (οχυρό) με έξοδά του.

Για τον οποίο κατά την κρίση μου τον βοήθησε Κύριος ο Θεός αυτόν και τον γιο του και τους κληρονόμους του μέχρι τώρα. Και έκτοτε ο καθένας οφείλει να βγάζει συμπέρασμα (παράδειγμα) να εργάζεται καλά, γιατί στη Λειτουργία, όταν λέγεται (πρέπει) να σηκωθεί το Σώμα του Χριστού, ψάλλεται: "Άγιος Άγιος Κύριος ο Θεός Σαβαώθ", που σημαίνει περίπου "Κύριε Στρατευμάτων, Αρετών και Πολέμων", και έστοντας έτσι, εκείνος είναι ευλογημένος, και έχει τη βοήθεια στις δυστυχίες του, που ο Θεός δείχνει τα θαύματά του, την ώρα του Πολέμου, όπου δοκιμάζεται το σώμα και η ψυχή, η ντροπή και η τιμή όχι μόνον ενός μοναδικού ανθρώπου, αλλά ακόμη ενός λαού, όπως λέει ο λαός σ' ένα τραγουδάκι (Il provenzal in una cobla (;) (Λείπει). Ο βασιλιάς Carlo προ της Σικελίας είχε επιτύχει πολλές νίκες, νίκησε σε εκστρατεία και σκότωσε τον βασιλιά Manfredi, ανέτρεψε και διέταξε να σκοτώσουν τον Corradino, συνέλαβε τον

συγγενή του Don Arrigo αδελφό του ένδοξου βασιλιά της Καστίλλης και Αραγώνας, ανακαταλαμβάνοντας μεγάλο μέρος της Σικελίας που είχε επαναστατήσει με ενέργειες του Corrado Capozzi, όπως ελέχθη, κατέστησε υποτελές το Βασίλειο της Τύνιδας και το βασιλιά του. Το αυτό έκαμε επίσης και ο Guglielmo της Σικελίας, που κατέστησε το ρηθέν Βασίλειο της Τύνιδας φόρου υποτελές στο Βασίλειο της Σικελίας, καθιστώντας υποτελές το Κοινόν της Πίζας, υποχρεώνοντας σε αφοσίωση σ' αυτόν και στο κόμμα του σχεδόν όλη την Τοσκάνια και μεγάλο μέρος της Λομβαρδίας, καταλαμβάνοντας μέρος και τον τίτλο του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ, και κατόρθωσε να φθάσει στην Εκκλησία, να απαιτήσει από την Εκκλησία, (ότι) ώφειλε να έχει το Πριγκιπάτο του Μοριά, όπως ελέχθη, και το Βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Το οποίον ολόκληρο είχε αγοράσει από την Damisella Maria (Η Μαρία της Αντιοχείας, η οποία επώλησε τα δικαιώματά της στον βασιλιά Κάρολο), στην οποία ανήκε αυτό το Βασίλειο, και είχαν αποστείλει από το Βασίλειό του της Σικελίας στο φρούριο της Άκρας έναν καλό Κόμη και Σοφό D.F. de Savoia (Πρόκειται περί λάθους. Πρόκειται για τον Roger de S. Severino, Κόμη του Marsico), ο οποίος με την βοήθεια των Ναϊτών κατέλαβε την Άκρα η οποία ανήκε στο Βασίλειο της Ιερουσαλήμ και έτσι κράτησε αυτό το Βασίλειο πολλά χρόνια, έτσι ώστε τελικά ο λεχθείς βασιλιάς Carlo ήταν σε τέτοιο μεγαλείο και δύναμη που μπορούσε να είναι, εν τούτοις λεγόταν, ότι εκείνο, που είχε, ήταν ασήμαντο πράγμα για κάποιον, που απέβλεπε στην Μοναρχία του Κόσμου. Προετοιμάστηκε λοιπόν να προσπαθήσει να καταλάβει την Αυτοκρατορία και διέταξε να ετοιμάσουν στο Βασίλειό του της Σικελίας 100 περίπου πλοία, γάλιες και vaselli (μεγάλα πολεμικά και εμπορικά πλοία), και στο Βασίλειο της Νεάπολης και στην Προvenza και στην Ελλάδα, ακόμη άλλα 300 για να περάσει με 8.000 άλογα και περισσότερα σχεδίαζε να πάει να πολιορκήσει την πόλη της Κωνσταντινούπολης από την πλευρά της θάλασσας, και από τη μία θάλασσα και από την άλλη, και να σχυρωθεί εκεί με περιφράξεις και πασσάλους και άλλους τρόπους, που οι Κωνσταντινουπολίτες να μην μπορέσουν να προσβάλουν τον στρατό του ακόμη και με vegetoni (είδος μεγάλου τόξου) ή ακόντια (βέλη), καθώς επίσης με άλλον ή άλλους που θα έλθουν απ' έξω για να υποστηρίξουν την πόλη και για να τον προσβάλουν, και κυρίως τους Tartari (Τούρκους), τους οποίους φοβόνταν περισσότερο απ' όλους τους άλλους. Αυτές όμως τις τόσες προετοιμασίες δεν ήταν δυνατόν να τις κάμει χωρίς φόρους και επιβαρύνσεις των λαών του, γιατί τα πλούτη του Ταμείου δεν επαρκούσαν. Γεννήθηκαν λοιπόν εκεί μεγάλες διαμάχες και μουρμούρες από τους λαούς, και κάποιος ταραχή, ιδίως στη Σικελία, η οποία επιβαρύνθηκε περισσότερο από τα άλλα κράτη. Κατόπιν έπυχε από τον Πάπα Μαρτίνο, που ήταν τότε Ποντίφηκας, για να έχει περισσότερη εύνοια στην επιχείρησή του να αφορίσει τον προλεχθέντα Αυτοκράτορα Sior Michiel και τους κληρονόμους του και τους οπαδούς του, ως αδικαιολόγητα κατέχοντα την Αυτοκρατορία η οποία ανήκε στον Φίλιππο τον γαμπρό του, που καταγόταν από τον Οίκο της Φλάνδρας και της Αποπία (που το λέγω εντούτοις με προσοχή και σεβασμό όσο μπορώ, ότι ήταν μία κακή ενέργεια), γιατί ευρισκόμενοι καθ' οδόν για να ενώσουν την Ελληνική Εκκλησία με

τη Ρωμαϊκή, αυτή η ενέργεια του βασιλιά Carlo την διέλυσε τελείως, και εξ αυτής επακολούθησαν πολλά κακά στην πόλη της Άκρας για το βασιλιά Carlo. Ο Miser Ostone di Pilistino (Eudes Poilechien) ωραιότατος άνδρας και που εγώ τον είδα, διοικούσε αυτήν την πόλη, ο οποίος είχε για σύζυγο την κυρία D' Arzuffo από τα υπερπόντια μέρη και είδα το γιο της λεχθείσης Madonna, που αυτή και ο λεχθείς Miser Ostone μεγάλωναν. Εδώ μου φαίνεται επίκαιρο να περιγράψω πόσοι βασιλιάδες και πόσα Βασιλεία και ποια είχαν υποταχθεί στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και πόσα και ποια ακολουθούσαν το Ελληνικό δόγμα, που υπόκεινται στον Έλληνα Αυτοκράτορα και άλλους Κυρίους. Και θα αρχίσω από τον βασιλιά Αύγουστο των Ρωμαιοκαθολικών (Λουδοβίκο της Βαυαρίας 1314 - 1347), ο οποίος κατέχει το Βασίλειο της Γερμανίας και κατέχει ακόμα το Βασίλειο De Vienese (το Βασίλειο της Bourgozne), το οποίο Βασίλειο περικλείεται από τη μία πλευρά από τον ποταμό De Roine (ή Ροδανό) και έρχεται μέχρι τη Λομβαρδία και περνά στην Γερμανία μέχρι μία χώρα, ένα φρούριο λεγόμενο Zurghen, που λέγεται Zurich, πόλη που die (=που κάνει, ανήκει) σε δύο Βασίλεια: από το άλλο μέρος η θάλασσα της Provenza (Προβηγκίας): το οποίο Βασίλειο της Vienese περιλαμβάνει την Κομητεία της Bourgozna (Βουργουνδίας), η οποία έχει 6 Contadi (υποκόμητες;) και 60 σηματοφόρους και πολλούς Ιππότες πολύ ανδρείους. Εκεί είναι ακόμη η Κομητεία της Σαβοΐας, και το Δελφινάτο (Delphina;) της Vienna, και την Κομητεία της Genevra και τον Κόμη de Provenza (της Προβηγκίας) και του Forchalcherio και τον Πρίγκιπα της Orenga (Οράνγγης), και την Κομητεία του Vinesio (Venaissin), και πολλούς άλλους Βαρώνους, που δεν έχουν γαίες (δικές τους), αλλά παίρνουν από την Αυτοκρατορία και είναι τιμαριούχοι της Αυτοκρατορίας. Ακόμη ο λεχθείς Αυτοκράτορας κατέχει την Λομβαρδία, την Τοσκάνα, την Marca Trivigiana μέχρι τον ποταμό Istria, που πηγάζει από τη χώρα του βασιλιά της Ουγγαρίας, με όλο το υπόλοιπο της Ιταλίας εξαιρούμενο, γιατί ανήκει στη Ρωμαϊκή Εκκλησία.

Ο δεύτερος είναι ο ισχυρότατος βασιλιάς των Γάλλων (Φίλιππος VI De Valois 1328 - 1350), που κατέχει μία μεγάλη χώρα και ειρηνική, που εκτείνεται από τη Μεσόγειο Θάλασσα μέχρι τον Ωκεανό και αυτή η χώρα του έχει το σχήμα ενός ιππίου (ενός πανιού) από το μέρος της Μεσογείου στον ποταμό Ροδανό πηγαίνοντας προς δυσμάς μέχρι σχεδόν τρεις ημέρες, δηλαδή περίπου 80 μίλια ιταλικά, ο οποίος ποταμός είναι από τη S. Maria των Τριών Μαριών (μικρή πολιτεία πλησίον των εκβολών του Ροδανού) μέχρι το ποτάμι του Sasses (Salces) που συνορεύει με το Viscontandi του βασιλιά της Majolica και κάποιο ποτάμι καλούμενο Salsos. Από την πλευρά της Ανατολής συνορεύει με το Βασίλειο της Arles και με το Βασίλειο της Γερμανίας, και φθάνει μέχρι την Φλάνδρα, και σ' εκείνο το μέρος της Φλάνδρας, που κατέχει ο βασιλιάς της Γαλλίας, και όλες οι καλές γαίες της Φλάνδρας ανήκουν στο Βασίλειο της Γαλλίας, που είναι διασπαρμένες προς Δυσμάς μέχρι τις παραλίες της Πικαρδίας, Νορμανδίας και Bertagna (sic) και της Guascogna, που είναι στα σύνορα με τον βασιλιά της Ισπανίας ή Καστίλλιας, και έρχεται ανάμεσα από την ξηρά κατεβαίνοντας μέχρι τον προαναφερθέντα τόπο: και άλλες περιοχές της Narbona, οι οποίες όλες ανήκουν στο

Βασιλείο της Γαλλίας, έτσι που εγώ λογάρισα ότι η περιφέρεια της χώρας του βασιλιά είναι περίπου 65 ημερών, και ο προλεχθείς βασιλιάς έχει τρεις βασιλιάδες που κυβερνούν (διοικούν) στο βασιλείο του, τον Βασιλιά της Αγγλίας, που κατέχει το Δουκάτο της Guascogna, δηλαδή την Ακουϊτανία, ο οποίος σε μian ανάγκη μπορεί να στρατολογήσει 4.000 ιππείς και 150.000 πεζούς απ' αυτή τη χώρα: σ' αυτό το Δουκάτο είναι πολλοί Κόμητες και Βαρώνοι di terre (που έχουν πύργους). Επίσης ο λεχθείς βασιλιάς της Αγγλίας (Edouard III 1327 - 1377) κατέχει στο Βασίλειο της Γαλλίας την Κομητεία του Pontieri (Pontieu), που αποδίδει κάθε χρόνο περίπου 40 χιλιάδες fiorinia χρυσά ή 30 χιλιάδες λίρες di tornesi. Τον βασιλιά της Maioliche, ο οποίος κατέχει το Monte Pelusiano (Montpellier) ή το μεγαλύτερο μέρος του Βασιλείου της Γαλλίας, και επειδή υπάρχει αμφιβολία και διαμάχη ποιος είναι ο μεγαλύτερος βασιλιάς, ο βασιλιάς της Αγγλίας ή ο βασιλιάς της Καστίλλια (Αλφόνσος XI 1312 - 1350) εμείς επιλύουμε τη διαφορά μ' αυτό τον τρόπο και λέγομε ότι ο βασιλιάς της Αγγλίας έχει περισσότερα πλούτη και θησαυρούς και ο βασιλιάς της Castiglia έχει περισσότερους ιππείς και καλύτερους πεζούς και πιο έμπειρους, και ότι η χώρα του βασιλιά της Καστίλλια έχει περισσότερες ζωοτροφές και νομές, αλλά δεν έχει τόσα χρήματα. Τώρα θα μιλήσουμε για τον ρηθέντα βασιλιά της Καστίλλια. Ο λεχθείς έχει μεγάλη χώρα, εκεί στην οποία βρίσκονται, όπως λέγεται επτά Βασιλεια, και ο βασιλιάς της Γρανάδας είναι υποτελής και η χώρα που κατέχει αυτός ο βασιλιάς της Γρανάδας, ανήκει στον βασιλιά της Καστίλλης και ήταν δική του από τα παλιά χρόνια, προτού οι Σαρακηνοί μεταφερθούν από τη Μαυριτανία στην Ισπανία. Επίσης ο βασιλιάς της Πορτογαλίας κατέχει, μετά που έκαμε συγγένεια μαζί του και πήρε μία κόρη του για σύζυγο, και από τον λεχθέντα βασιλιά της Πορτογαλίας γεννήθηκε αυτός ο σημερινός βασιλιάς της Ισπανίας, έτσι που πρέπει να θεωρηθούν αυτοί οι δύο βασιλιάδες για ένας. Αυτός ο βασιλιάς της Πορτογαλίας έχει 400 μιλια και περισσότερα ακτές πάνω στον Ωκεανό. Εκεί είναι ακόμη δύο άλλοι βασιλιάδες στην Ισπανία, δηλαδή ο βασιλιάς της Αραγωνίας (Αλφόνσος I "El bueno" 1327 - 1336) και ο βασιλιάς της Maiolica, ο οποίος κατέχει από τον βασιλιά της Αραγωνίας δύο υποκομητείες, εκείνη του Perpignan και το Βασίλειο των νησιών Maiolica, Minilica και Jenvizza, ούτως ώστε στην Ισπανία είναι τέσσερες βασιλιάδες (αντί) του ενός, και στην Ισπανία εκεί είναι πολλοί Σαρακηνοί και Ιουδαίοι που ζουν υπό τους λεχθέντες βασιλιάδες. Ο βασιλιάς της Αγγλίας θα έπρεπε να είναι σ' αυτή τη σειρά τρίτος ή τέταρτος, αλλά εμείς τον βάζουμε έβδομο, για να εξυπηρετηθεί η σειρά που αρχίσαμε. Αυτός εκτός από τη χώρα που κατέχει στο Βασίλειο της Γαλλίας, όπως είπαμε, κατέχει το Βασίλειο της νήσου Αγγλίας και το Πριγκιπάτο της Walia (Ουαλίας), που είναι επίσης πάνω σ' αυτή τη ρηθείσα νήσο και συνήθως κατέχει το Βασίλειο της Σκωτίας, αλλά τώρα δεν το κατέχει, γιατί το 1333 εκείνος ο Χριστιανικότατος βασιλιάς που τότε βασιλεύε, κατέλαβε το λεχθέν Βασίλειο της Σκωτίας με μεγάλη δύναμη και το έδωσε στον βασιλιά Bagnolo (Edouardo Baliol) στον οποίο ανήκε. Κατέχει επίσης και τη νήσο της Ibernia (Ιρλανδία), στην οποία κατοικούν άνθρωποι πολλοί άγριοι, αλλά στις πολιτείες και τα φρούρια κατοικούν κατά το μεγαλύτερο μέρος Άγγλοι. Το ρη-

θέν Βασίλειο της Σκωτίας είναι το όγδοο Βασίλειο. Το ένατο είναι ο βασιλιάς της Βοημίας (Jean de Luxemburg 1310 - 1346), ο οποίος κατέχει το Δουκάτο της Μοραβίας και την Κομητεία του Lucemburg. Το δέκατο είναι ο βασιλιάς της Ουγγαρίας (Charles Robert d' Anjou 1301 - 1342). Το ενδέκατο είναι ο βασιλιάς της Κρακοβίας, που είναι βασιλιάς της Πολωνίας (Vladislav I Loketiek, Duc de Cracovie 1297) πρόσφατα αναγνωρισμένος από τον Ύψιστο Ποντίφηκα, που καταλήγει πλησίον της Βόρειας Θάλασσας, και είναι σχεδόν κλεισμένο. Το δωδέκατο Βασίλειο είναι εκείνο της Δανίας (Waldemar III Atterdag, βασιλιάς της Δανιμαρκίας, 1326 - 1375), που είναι πάνω στη λεχθείσα Θάλασσα και ο βασιλιάς της λέγεται βασιλιάς D' Azin de Sclavi. Δέκατος τρίτος είναι ο βασιλιάς της Suezia Σουηδίας (Magnus II 1319 - 1363), που είναι από τη Gottia και Νορβηγία που θεωρούνται ένα, σ' αυτό υπερέχει η Gottia. Το δέκατο τέταρτο είναι ο βασιλιάς Ruperto (Robert d' Anjou 1309 - 1343) της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας. Το δέκατο πέμπτο είναι ο βασιλιάς Federico, που κατέχει τη Σικελία. Ο δέκατος έκτος είναι ο βασιλιάς της Κύπρου (Hughes IV de Poitou - Lusignan 1324 - 1359). Ο δέκατος έβδομος είναι ο βασιλιάς της Αρμενίας (Leon V, 1320 - 1342), και γράφοντας εμείς αυτό το έργο ο Εκλαμπρότατος Φίλιππος βασιλιάς της Γαλλίας έδωσε στον εξάδελφό του Κόμητα του Wir (Philippe d' Evreux +1343), για το λόγο ότι είχε από τη γυναίκα του το Βασίλειο της Navarra, η οποία γυναίκα του ήταν κόρη του βασιλιά Lodovico (Λουδοβίκου), που ήταν γιος του βασιλιά Φίλιππου του Ωρσίου, έτσι που έχουμε δέκα οκτώ Καθολικούς βασιλιάδες και υποτελείς στην Αγία Μητέρα Εκκλησία. Τώρα θα μιλήσουμε για τους Υπερπόντιους βασιλείς: και εκείνο που θα πω το έχω συγκεντρώσει από διαφορετικούς αξιόπιστους ανθρώπους διαφόρων εθνών. Και πρώτος είναι ο Αυτοκράτορας των Ελλήνων (Ανδρόνικος III Παλαιολόγος, Paleologue, 1308 - 1341) μετά την εκθρόνιση του πάπου του Ανδρόνικου II (πέθανε το 1332), που κατέχει μεγάλη χώρα και πυκνοκατοικημένη, όπως είναι γνωστό, κατόπιν εκεί είναι δύο βασιλιάδες των Γεωργιανών, ένας απ' αυτούς είναι υπήκοος και πιστός στους Τάρταρους της Περσίας (Constantine I, βασιλιάς του Imirethi 1293 - 1337), και ο άλλος όχι, αυτός ακολουθεί το Ελληνικό Δόγμα. Οι λεγόμενοι Γεωργιανοί είναι λαοί πολύ αναγοί (τσιγκούνηδες), αλλά ανδρείοι στη μάχη, περισσότερο από κάθε έθνος στην Ασία, και όχι μόνον οι άνδρες αλλά και οι γυναίκες ακόμη. Ο τέταρτος βασιλιάς είναι ο Cominiano (Κομνηνός) της Τραπεζούντας, που κατάγεται από τη γενεά του Αυτοκράτορα Εμμανουήλ και όρισε να αποκαλείται Αυτοκράτορας της Τραπεζούντας (Αλέξης II 1296 - 1330, Ανδρόνικος III 1330 - 1332 με τον γιο του Μανουήλ II 1330 - 1333, κατόπιν Βασίλειο 1333 - 1340, κατιόντες του σφετεριστή Ανδρόνικου I Κομνηνού). Εκεί είναι ακόμη δύο βασιλιάδες, ή Δούκες στη Ρωσία (Ivan I Kalita στη Μόσχα 1325 - 1341 και Αλέξανδρος II στο Tver 1320 - 1339), που ακολουθούν το προλεχθέν Δόγμα των Ελλήνων, οι οποίοι καθώς έμαθα είναι φόρου υποτελείς στους Τάρταρους και κατέχουν μια μεγάλη χώρα μακριά και πλατιά. Σ' αυτή τη Ρωσία, της οποίας ένα μέρος λέγεται Μεγάλη Ρωσία και ένα άλλο Μικρορωσία, υπάρχει πλήθος ποικίλο. Εκεί είναι ακόμη ο Αυτοκράτορας της Zagora, που συνορεύει με τον Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπο-

λης, και απλώνεται το βασίλειό του μέχρι τον ποταμό Δούναβη, ο οποίος κατεβαίνει από τη Σουηβία και περνά από τη Βαυαρία και την Αυστρία της Γερμανίας και από την Ουγγαρία κατεβαίνοντας μέχρι τον Εύξεινο Πόντο, που οι Γάλλοι τον ονομάζουν Μεγάλη Θάλασσα, και αυτός είναι ο έβδομος Μέγας Κύριος, που ακολουθεί το Δόγμα των Ελλήνων. Ο όγδοος είναι ο βασιλιάς της Σερβίας (Στέφανος IV, 1321 - 1326) που κατέχει χώρες στην παραλία του Αδριατικού Κόλπου, και εκτείνεται σε 250 μίλια περίπου, και που είναι υπό την επιρροή της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, αλλά όλοι οι άλλοι στεριανοί πληθυσμοί ακολουθούν την Αίρεση και το Δόγμα το Ελληνικό. Ο ένατος είναι ο Δεσπότης της Άρτας (Jean II Orsini, κόμης παλατινάτος της Κεφαλλονιάς και της Ζακύνθου 1323 - 1335). Είναι αλήθεια ότι εκεί είναι πολλοί λαοί σκορπισμένοι εδώ κι εκεί, και υπόκεινται σ' άλλους Κυρίους, που ακολουθούν τα Ελληνικά Δόγματα, όπως είναι το έθνος των Gazaria, που βρίσκεται υπό τους Τάρταρους και άλλους Κυρίους, που βρίσκονται στα παράλια της Μεγάλης Θαλάσσης. Και στην Ουγγαρία, λέγεται ότι υπάρχουν περισσότεροι των 60.000 ατόμων που ακολουθούν το Ελληνικό Δόγμα και είναι ως επί το πλείστον Έλληνες. Επίσης η Αρμενία που λεγόταν άλλοτε Κιλικία και κατοικείται από Έλληνες. Στη Μεσοποταμία είναι μεγάλος αριθμός Ελλήνων, που υποστηρίζουν ότι ήσαν πολύ περισσότεροι τον καιρό που πέρασε ο Πέτρος ο Ερημίτης και ο Goffredo di Buglione, του οποίου ο αδελφός Balduino ήταν Κόμης στη Μεσοποταμία, και ονομαζόταν Κόμης του Roas (Εδεσσα). Στο Σουλτανάτο επίσης του Καΐρου, που τώρα το κατέχουν Τάρταροι της Περσίας, κατοικούν Έλληνες και Τούρκοι, στο οποίο Σουλτανάτο λεγόταν ότι υπήρχαν σαράντα πόλεις περιτειχισμένες με φρούρια. Στα νησιά της Κύπρου, Κάντια (Κρήτη), Εύβοια, Ρόδο και άλλα νησιά και στο Πριγκιπάτο του Μοριά, μολονότι οι λεχθέντες τόποι περιήλθαν στην κυριαρχία των Φράγκων και υπηκόων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας εν τούτοις ολόκληρος σχεδόν ο λαός είναι Ελληνικός και ακολουθεί αυτή την αίρεση, και η καρδιά τους είναι στραμμένη στα ελληνικά πράγματα, και όταν μπορούν να το δείξουν ελεύθερα το κάνουν. Είναι λοιπόν σαφές ότι οι Έλληνες και εκείνοι που τους ακολουθούν, καταλαμβάνουν μεγαλύτερο τόπο, που δεν καταλαμβάνουν οι Καθολικοί Βασιλιάδες. Είναι όμως αλήθεια ότι οι Καθολικοί είναι ασύγκριτα καλύτεροι στα όπλα, και αποδίδουν περισσότερο, και μπορούν να συγκροτήσουν μεγαλύτερο αριθμό από τους Έλληνες. Είναι ακόμη πολλοί Έλληνες στην Καλαβρία και στη Χώρα του Otranto, που υπακούουν στην Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, αλλά όχι τόσο αφοσιωμένα, όσο θα ήσαν, αν ο λεχθείς Αυτοκράτορας Sior Μιχαήλ Παλαιολόγος και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και ο γιος του λεχθέντος Αυτοκράτορα Sior Ανδρόνικος, ήσαν σταθεροί και υπάκουοι στην Εκκλησία Ρωμάνα, και όχι σε φυγοδικία (διάσταση;) απ' όπου επακολουθεί μεγάλη ζημιά. Και θα ήταν φρόνιμο να συγκρατηθούν εκείνοι που είναι εντεταλμένοι για τον σωστό δρόμο όσο θα είναι δυνατόν, γιατί όταν δεν υπάρχει ένας ισχυρός αρχηγός, καταδυναστεύουν και θέλουν να ικανοποιούν τις ορέξεις τους. Και εν τούτοις ο Κύριός μας είπε ότι έπρεπε να υπάρχει ένας Ποιμήν και μία ποιμήνη, και η Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα θα επανέλθει (riviederia;), όταν θα έχει μπορέσει, πάνω σ' όλους τους ξε-

μακρυσμένους, γιατί σήμερα η Ρωμαϊκή Έδρα δεν θέλει ταυτόχρονα να επιδοκιμάσει τον Αυτοκράτορα και να κατευθύνει τα χέρια του τιμωρού εναντίον των τυράννων, για να φέρει ειρήνη στους λαούς του Θεού και να προσηλυτίσει απίστους. Και σ' ένα άλλο σημείο ο ίδιος ο Κύριος λέγει ότι το Βασίλειο διαιρούμενο θα καταστραφεί, και τα σπίτια θα καταπέσουν το ένα έπειτα από το άλλο, όπως βλέπουμε σήμερα στην Ιταλία των διαπληκτιζομένων (φιλονικούντων) να ερειπώνονται, και το ένα μέρος και το άλλο να υφίστανται ζημιές, θανάτους, καταστροφές εξ αιτίας αυτής της διαίρεσης, όπως εδώ παρακάτω θα προσπαθήσω να ξεκαθαρίσω.

Ο Αυτοκράτορας Σιορ Μιχαήλ Παλαιολόγος, βλέποντας ότι με το να υποτάσσεται και να υπακούει στην Αγία Μητέρα Εκκλησία, δεν είχε απολαύσει απ' αυτήν ούτε είχε δεχτεί τη χάρη της, αντίθετα εις επιβράβευση των κόπων του αφορίστηκε (18.11. 1282) και αποκόπηκε σαν ένα μέλος ανάπηρο, από το σώμα των Χριστιανών των ενωμένων στην Εκκλησία, έτσι απελπισμένος άφησε τη φρουρήση μιας επαρχίας του ωφέλιμης και ισχυρής, που ονομάζεται Παφλαγονία που την πήρε από τους Τούρκους που είναι πάνω στον Εύξεινο Πόντο, λεγόμενη παλαιότερα στις γραφές Ποντικός, η οποία είναι γεμάτη από ωραία ρυάκια και λίμνες και χλόη και καλά καλλιεργημένη. Αυτή η επαρχία μαστιζόταν πολύ από τους Τούρκους και κυρίως από κάποιο Διοικητή Τούρκο ωμότατο που είχε το προσωνύμιο Canino Caraman (Σκυλοκαραμάνος). Εκεί ήδη ο λεχθείς Miser Licario ο Μέγας Δούκας είχαν επιτύχει μεγάλη νίκη. Αλλά τελικά οι λεχθέντες Τούρκοι αφού επί μακρόν και συνεχώς την καταπολεμούσαν, την κατέλαβαν και οδήγησαν τους κατοίκους της στην ειδωλολατρία τους. Ο Αυτοκράτορας εγκατέλειψε τη φρουρήσή της, για να μπορέσει να στραφεί σε μεγαλύτερη έκταση και με περισσότερη ελευθερία στην καταστροφή των Λατίνων που φοβόταν και ιδίως τον προλεχθέντα βασιλιά Carlo και τους Βενετσιάνους. Και αφού σήκωσε από εκεί τον Miser Licario, τον έστειλε με τον αριθμό των ανδρών που μπορούσε εναντίον των Λατίνων, που βρίσκονταν στα μέρη της Ελλάδας, και έτσι χάθηκε όλη αυτή η περιοχή (επαρχία), εξαιρουμένου του φρουρίου του καλουμένου Ποντοηράκλεια, που βρίσκεται κτισμένο στην παραλία, από την οποία απώλεια προέκυψε μεγάλη ζημιά. Και πρέπει να είναι γνωστό, ότι από την Παφλαγονία κρατούν την προέλευσή τους οι λαοί της Βενετίας, οι οποίοι στα παλιά χρόνια ήλθαν να βοηθήσουν την Τροία, όταν την πολιορκούσαν οι Έλληνες, οι οποίοι πήραν την Τροία από τους Έλληνες, από τον Αντήνορα τον αρχηγό τους, ήλθαν στην Αδριατική θάλασσα, έχτισαν το Altino, το οποίο ονόμασαν από τον αρχηγό τους Αντηνορίδα, και από εκεί έχτισαν την Πάντοβα που ονομάστηκε έτσι από το ποτάμι της τον Πάδο, από εκεί κατέλαβαν όλη τη γειτονική χώρα μέχρι το ποτάμι Ada και την ονόμασαν Venesia, από το όνομά τους, όπως βρίσκεται στις αρχαίες ιστορίες και ιδίως των Λομβαρδών, η οποία επαρχία μοιάζει πολύ στην Παφλαγονία απ' όπου αυτοί κρατούσαν την καταγωγή τους. Τώρα ας επιστρέψουμε στην ιστορία μας. Έτσι, τον ίδιο εκείνο καιρό εγκαταλείφθηκε από τον Έλληνα Αυτοκράτορα εν μέρει από την καταστροφή των Λατίνων, μία άλλη περιοχή ή επαρχία ονομαζόμενη ο Μαϊάνδρος, που είναι πολύ μεγάλη, καλή και

γόνιμη για κάθε προϊόν, από αυτήν περνά ένας μεγάλος ποταμός που σχηματίζει μια μεγάλη λίμνη στον Mogeia (;) και είναι εκεί κάποιο μικρό νησάκι, που βλέπει προς δυσμάς, στο οποίο ζει μεγάλος αριθμός ψαράδων, που ψαρεύουν σ' εκείνη τη λίμνη, και από τη μεγάλη ποσότητα των ψαριών που έπιαναν, πλήρωναν στον Αυτοκράτορα ένα μεγάλο ποσόν χρημάτων, οι οποίοι ψαράδες ήταν ανδρείοι ναυτικοί και ακόμη εκεί υπάρχουν μερικοί απ' αυτούς. Αυτός ο τόπος έμεινε χωρίς φρουρά (φρούρηση) από τον Αυτοκράτορα και από τις συχνές επιθέσεις των Τούρκων, τελικά περιήλθε στην κατοχή τους (κυριότητά τους) των οποίων Τούρκων ο Αρχηγός ονομαζόταν *Turcuenodomat Mandachia (Mendesche)* έχει ένα μόνο γιο ονομαζόμενο Ορχάν, που κατέχει την επαρχία του Μαϊάνδρου. Η χώρα αληθινά της πόλης *Anija*, που είναι πλησίον της Εφέσου, φθάνει μέχρι τη μέση της απόστασης από την Κωνσταντινούπολη και πιο πέρα ακόμη, επί μακρό διάστημα είχε καταληφθεί από τον προλεχθέντα Αυτοκράτορα και από τον *Sior Ανδρόνικο* τον γιο του, και από θαρραλέους Έλληνες τους λεγομένους *Anniceti* προερχόμενους από το νησί της Κρήτης, μαζί με τους πειρατές, που παρέμειναν στην *Anija*, και στον Άγιο Ιωάννη του ψηλού τόπου (Όρους) τον οποίον ο Άγιος Ιωάννης στην Αποκάλυψη αποκαλεί Εφέσιο, όταν γράφει εις τον Τιμόθεο Αρχιεπίσκοπο Εφέσου, εκείνη η χώρα έχει περιφέρεια περίπου 15 ημερών. Κατά το παρόν όλα σχεδόν περιήλθαν στα χέρια των Τούρκων. Εκεί ήσαν οι Επτά πόλεις και Εκκλησίες για τις οποίες ο Άγιος Ιωάννης ομιλεί στην Αποκάλυψη, που τώρα όλα χάθηκαν, εξαιρουμένης της Φιλαδέλφειας, που ο Κύριος ο Θεός διατηρεί για την τιμή του ονόματός του. Οι άλλες έξι είναι: Έφεσος, Σμύρνη, Σάρδεις, Λαοδικεία, Πέργαμος και Θυάτεια.

Ο προλεχθείς Αυτοκράτορας προσπάθησε να έχει μαζί του Βενετσιάνους, ή από κοινού ή μεμονωμένους, κάνοντας πλούσια δώρα, και δίνοντας στον καθένα απ' αυτούς γυναίκα από τις Ελληνίδες Κυρίες του. Επειδή δεν μπόρεσε να τους έχει, εστράφη στους Γενοβέζους και έκανε μαζί τους φιλία και συμμαχία, και σε μερικούς από τους δικούς τους έδωσε μεγάλα δώρα και κυρίως σε δύο Αδελφούς ή Ξάδερφους, ονομαζόμενος ο ένας *Miser Benettino Zacaria* και ο άλλος *Miser Manuel*, που ήσαν άνθρωποι πανούργοι και επινοητικοί και μεγάλοι έμποροι και μεταφορείς και επιτήδευοι και πεπειραμένοι, στους οποίους έδωσε ο Αυτοκράτορ την *Foggia (Φώκεια)*, στην οποία οι λεχθέντες εγκατέστησαν εργαστήρια παρασκευής *solfato d' alumina* (θεικού άλατος αλουμινίου). Αυτοί σ' αυτόν τον τόπο διατηρούσαν πλοία οπλισμένα και είχαν ένα πλοίο ονομαζόμενο *Tartarin*, με το οποίο συνελάμβαναν πολλά πλοία πειρατών Λατίνων της Ελλάδας, τους οποίους πειρατές που συνελάμβαναν ή σκοτώναν ή έβγαζαν τα μάτια, έτσι που μ' αυτόν τον τρόπο δηλαδή λεηλατώντας τους άλλους πειρατές, και μερικές φορές διαρπάζοντας και οι ίδιοι, γέμιζαν από λεία και επέστρεφαν στα σπίτια τους πλουσιώτατοι. Οι Έλληνες τους έκαναν επίθεση όταν επέστρεφαν φορτωμένοι από λεία, και βρίσκοντάς τους κατάκοπους και γεμάτους από αγαθά και αιχμαλώτους, τους προσέβαλαν και εύκολα τους νικούσαν και τους αφαιρούσαν τη λεία και τους αιχμαλώτους και τους σκοτώναν, έτσι που μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα μεταξύ αυτών και άλλων πειρατών, σκοτώθηκαν περισ-

σότεροι από δύο χιλιάδες, όπως εβεβαίωνα οι γέροι της Ελλάδας. Ούτε φαίνεται αυτό σε κάποιο σημείο αδύνατο, γιατί αφού καταλήφθηκαν τα προλεχθέντα νησιά της Λήμνου, Σκοπέλου και άλλων, κατέφευγαν στην Εύβοια οι άνθρωποί τους, και διαρκώντας του ασεβούς και θανάσιμου πολέμου, άλλο τρόπο για να κρατηθούν στη ζωή δεν είχαν παρά να στραφούν στην πειρατεία, πέραν του ότι έπαιρναν την εκδίκησή τους από εκείνους που τους είχαν εκδιώξει από τις φωλιές τους. Και πρέπει να γίνει γνωστό, ότι τότε η Εύβοια ήταν το καταφύγιο των πειρατών και το άσυλο, και εκεί συγκεντρώνονταν Ισπανοί, Καταλανοί, Προβηγκιανοί, και από τη Ριβιέρα της Γένοβας και της Πίζας, και από το Βασίλειο της Σικελίας, και της Βενετίας και της Σκλαβονίας και από όλα τα μέρη του κόσμου σαν στην πατρίδα τους, για να στραφούν στην πειρατεία. Αλλά το μεγαλύτερο μέρος των πλοιαρχών και των ναύκληρων ήταν Γενοβέζοι, και το μεγαλύτερο μέρος από τα πληρώματα και τους ναύτες ήταν Βενετσιάνοι και από τα μέρη μας τα γειτονικά στη Βενετία. Και ενθυμούμαι ότι σε κάποια μάχη, που είχαμε με τον Αυτοκράτορα Σιορ Ανδρόνικο, που ξει ακόμη (Ανδρόνικος II, εκθρονίστηκε το 1328 από τον εγγονό του Ανδρόνικο III και πέθανε το 1332), ετοιμάζοντας στόλο στην Εύβοια εναντίον των Ελλήνων, συγκεντρώθηκαν εύκολα 300 άνδρες στην Εύβοια, χώρια από εκείνους, που συντροφεύονταν μαζί τους (συνεργάζονταν μαζί τους) στην πειρατεία, που ήσαν πολλοί περισσότεροι από τριακόσιους. Και η ζημία που επέφεραν στους Έλληνες δεν μπορεί να υπολογιστεί, τόσο ήταν μεγάλη. Και πρέπει να γίνει πιστευτός γι' αυτό ο εξής λόγος, ότι οι λεχθέντες πειρατές της Χαλκίδας (της Εύβοιας) και των άλλων μερών είχαν την εξής συμφωνία μεταξύ τους, ότι εκείνοι οι *Carri* που αρμavano (που εξοπλίζαν, είχαν βγει στην πειρατεία) κρατούσαν για τα δύο δηνάρια για τα έξοδα που είχαν κάμει, τρία από το κέρδος. Και πηγαίνοντας εναντίον μερικών τόπων των πειρατών, μεταξύ τους κρατούσαν για κάθε ένα δηνάριο για τα έξοδα, δύο από το κέρδος, και ακόμη στο σώμα του (από το μερίδιο) του Κράτους κρατούσαν το πέμπτο του κέρδους, πέραν του ότι κρατούσαν μερικά φιλοδωρήματα για *drogonapanazo* (: έξοδα διερμηνέων;) και *pedotaggio* (: έξοδα οδηγών;) και άλλα δώρα, ώστε χρειαζόταν το κέρδος να είναι μεγάλο, πέραν εκείνου που κλεβόταν και αρπαζόταν, ώστε η ζημία που γινόταν στους εχθρούς ήταν πολύ μεγαλύτερη από όσο έφτανε στις τσέπες των πειρατών. Αλλά ο θάνατος, η ωμότητα και η καταστροφή δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί και να καταμετρηθεί. Και εγώ γνώρισα ένα τέτοιο ναυτικό, πειρατή από την Κάντια, που ήταν μικρός το ανάστημα, που συνήθιζε να εξοπλίζει κάποιο πλοίο του και να βγαίνει στην πειρατεία, με το οποίο λεγόταν ότι είχε επιφέρει ζημιά στην Αυτοκρατορία μεγαλύτερη από 400.000 σολδία *grossi*.

Το νησί της Σικελίας επαναστάτησε στο βασιλιά Κάρολο, όπως ανέφερα, και συνθηκολόγησε με τον Αυτοκράτορα Σιορ Μιχαήλ και τους δικούς του, και ήταν περί τον μήνα Απρίλιο του 1277, και λέγεται ότι επακολούθησε κατά τον εξής τρόπο. Είχαν αποσταλεί στην πόλη του Παλέρμο μερικές σφραγίδες για να σφραγίσουν ζώα, αλλά διαδόθηκε η φήμη, ότι καθένα που δεν θα πλήρωνε το ποσό του εράνου που του είχε επιβληθεί, θα σφραγιζόταν μ' αυτές τις σφραγί-

δες. Συνέβη ώστε κατά τη διάρκεια μιας εορτής συνηθισμένης των Αντιπροσώπων (των Υπαλλήλων της Διοικήσεως), που υπηρετούσαν στην πόλη (για λογαριασμό) του βασιλιά Carlo, να αναζητήσουν σ' όλα τα πρόσωπα τα όπλα, και οι υπάλληλοι αδιακρίτως έψαχναν όχι μόνον τους άνδρες αλλά και τις γυναίκες, πολλές από τις οποίες κυκλοφορούσαν σκεπασμένες κατά τον τρόπο των Σαρακηνών, γι' αυτό ο λαός του Παλέρμιο καταληφθείς από αγανάκτηση, γι' αυτή την ταπεινώση, ξεσηκώθηκε και άρχισε να φωνάζει "θάνατος, θάνατος στους Ταρταλιόνους", γιατί έτσι αποκαλούσαν τους Γάλλους για περιφρόνηση, έτσι ώστε όσους απ' αυτούς συνάντησαν και τους βρήκαν τους σκοτώσαν με ωμότητα. Εκείνοι του Courion (Corleone) που έχουν γεννηθεί εκεί από τη Λομβαρδία κατά το παράδειγμα των Σικελών ξεσηκώθηκαν, και έκαναν τα ίδια. Από το Παλέρμιο πέρασε η οργή σ' όλη τη νήσο και σκοτώθηκαν όσοι Γάλλοι βρέθηκαν εκτός από εκείνους της Μεσσήνης. Δεν σκοτώθηκαν μόνον οι άνδρες αλλά και οι γυναίκες της Σικελίας που είχαν παντρευτεί Γάλλους, σφάζοντας τα δημιουργήματα των σωμάτων τους (τα παιδιά τους) και αυτοκτονούσαν, και μερικοί έπλεναν τα χέρια τους μέσα στο Γαλλικό αίμα, τόση ήταν η λύσσα της εκδίκησης για την προσβολή, όπως τους φαινόταν ότι είχαν υποστεί. Η πόλη της Μεσσήνης δεν έκανε καμιά ωμότητα περίπου για τρεις ημέρες, αντίθετα ευγενικά έλεγαν στους απεσταλμένους του βασιλιά ότι έπρεπε να φύγουν για το καλό τους και τους άφησαν να μπουκ στα πλοία τους με τα άλογα και τις αποσκευές για να φύγουν. Θέλησε η κακή τους τύχη, ώστε για δύο ημέρες είτε γιατί δεν είχε αέρα είτε για άλλο λόγο, δεν έφυγαν από τη χώρα. Την τρίτη ημέρα ο λαός της Μεσσήνης μετανιωμένος γιατί αυτοί θα έφευγαν σώοι, ξεγεγέρθησαν με μανία, και με όπλα πήγαν στα πλοία, τους εσκοτώσαν όλους, και κατέλαβαν το κάστρο του Matta Griffon και το μοναστήρι του S. Salvatore, έτσι ώστε σ' όλη τη Σικελία οι στρατιώτες του βασιλιά Carlo σκοτώθηκαν όλοι. Κρατιόνταν εν τούτοις μερικά κάστρα σ' ορισμένα σημεία της νήσου, εφοδιασμένα με στράτευμα που είχαν μέσα από το βασιλιά. Εκείνα πρόβαλαν αντίσταση για κάποιο χρονικό διάστημα στους Σικελούς, αλλά στο τέλος συμφώνησαν να παραδοθούν. Μόλις πληροφορήθηκε αυτό το νέο ο βασιλιάς Carlo αμέσως συγκέντρωσε στράτευμα, και ζήτησε βοήθεια από όλους τους συγγενείς και φίλους του σχεδόν από όλη την Ιταλία, και αφού συγκεντρώθηκε ένα μεγάλο στράτευμα, πέρασε στη Σικελία με 200 σχεδόν γάλιες και βασέλα οπλισμένα, μεταξύ των οποίων ήταν πολλά βενετσιάνικα και μεταξύ εκείνων διαφόρων παλατιανών και υποτελών της ο Miser Marco Badoer ο Miser Jacomo Tierolo Scorolo, ο οποίος οδηγούσε μαζί του μεγάλο στράτευμα στο οποίο συγκαταλεγόταν επίσης ο Miser Lorenzo Tierolo συγγενής του και εξάδελφός μου. Άρχισε ο βασιλιάς να αποβιβάζεται στη Σικελία για να πολιορκήσει τη Μεσσήνη με πολυάριθμο ιππικό και άλλο στρατό, τόσο που λέγεται ότι παρέταξε 27.000 ιππείς, και άλλοι λένε λιγότερους, λένουν 24.000 ή 23.000. Λέγεται, ότι όταν ο βασιλιάς έφτασε κάτω από τη Μεσσήνη, είχε θελήσει να λεηλατήσει την πόλη, που θα το είχε κάμει εύκολα, γιατί η πόλη δεν ήταν οχυρωμένη, αλλά δεν το θέλησε λέγοντας: "Εγώ δεν θέλω να κάνω πλούσιους του φαυλόβιους και να καταστρέψω μία πόλη μου". Οι κάτοικοι βλέποντας τους εαυτούς τους πάνω

στον κίνδυνο της περιουσίας τους και της ζωής τους, βάλθηκαν σε μία νύχτα να οχυρώσουν το τείχος της πόλης, όπου είχε περισσότερο ανάγκη, έτσι που την επομένη ημέρα βλέποντάς το οι εχθροί απ' έξω, έχασαν κάθε ελπίδα να καταλάβουν διά της βίας την πόλη. Εν τούτοις ο βασιλιάς παρέμεινε με το στράτευμά του τριγύρω, επιχειρώντας πολλές και θαρραλέες επιθέσεις. Τώρα θα περάσουμε με την τακτική μας σ' άλλο θέμα και θα επιστρέψουμε κατόπιν στο προκειμένο.

Εν τω μεταξύ που η πόλη της Μεσσήνης που είναι πολιορκημένη και περιορισμένη, ο βασιλιάς Ριέρο της Αραγώνας ετοίμασε με μεγάλη σπουδή ένα στόλο από 28 σκάφη, μεταξύ των οποίων ήταν 14 γάλιες, τα υπόλοιπα φορητά, και πάνω σ' αυτά επιβίβασε όσο πολεμικό στράτευμα ιππικό και πεζικό μπόρεσε να έχει. Τότε ο βασιλιάς Φίλιππος της Γαλλίας, γιος του Λουδοβίκου του Αγίου, κουνιάδος του λεχθέντος βασιλιά Ριέρο, πληροφορούμενος γι' αυτό το στόλο του, απέστειλε να τον ρωτήσει πού ήθελε να πάει με αυτό τον στόλο, τι να κάμει και αν ήθελε βοήθεια απ' αυτόν να του το έλεγε και αυτός θα του την έδιδε αμέσως. Εκείνος του απάντησε ότι ήθελε να πάει σ' έναν τόπο, για τον οποίο πιστευόταν ότι (αν;) ένα από τα χέρια του το γνώριζε και το έλεγε στο άλλο, ότι θα το απέκοπτε, και θα το πετούσε, και ότι τον ευχαριστούσε πολύ για τη βοήθεια που του προσέφερε. Έφυγε ο βασιλιάς Ριέρο με τη λεχθείσα αρμάτα (στόλο) και επήγε προς τα μέρη της Αφρικής και στάθμευσε σε μια χώρα που λέγεται L' Alcolo και έκαμε μερικές μικροσυμπλοκές με τους Σαρακηνούς. Είναι αλήθεια αυτό που μερικοί λένουν, ότι πήγε στην Αφρική εξαιτίας μίας συμφωνίας που είχε με ένα Κύριο (Αυθέντη) της πόλης της Κωνσταντίνα, που ήταν τόπος ισχυρότατος, την οποία ο λεχθείς είχε υποσχεθεί να δώσει στο βασιλιά Ριέρο, αλλά προτού φτάσει σ' αυτό το φρούριο, αυτό είχε καταληφθεί από άλλο Κύριο (Αυθέντη) Σαρακηνό, και έτσι η επιχείρησή του ήταν μάταιη. Αλλά παραμένοντας στην πόλη του Alcolo, έστειλε το νέο στη Σικελία για την άφιξή του εκεί με τον στόλο. Τότε μερικοί Σικελοί έφυγαν από τη νήσο και με δύο βάρκες (Barche: μικρά σκάφη), πήγαν στο βασιλιά Ριέρο στο Alcolo, εκ μέρους των ανθρώπων της Σικελίας και όλου του κόσμου (Universita), του προσέφεραν ευχαρίστως την Αυθεντία της νήσου, και προσφέρθηκαν έτοιμοι να τον υπακούσουν, καλώντας τον να έλθει και να καταλάβει την αρχή. Δέχτηκε ο βασιλιάς Ριέρο την προσφορά, και ετοίμασε τον στόλο και το στράτευμά του και πέρασε και διάβηκε πάνω στη νήσο και κατέλαβε το λιμάνι και το φρούριο. Υπήρχαν μεταξύ του αριθμού των ανδρών που είχε μαζί του, για εκείνο το χρόνο αναφέρουν μερικοί, που τους είδαν, 600 ιππείς και 8.000 Almigavari⁸ πεζοί, έτσι που τα πλοία ήταν γεμάτα από στρατιώτες, το μεγαλύτερο μέρος των πεζών ήταν κατάλληλο μόνον για di sottisare di corde (να ξαναπλέκουν σκοινιά;), που είναι σε χρήση σ' εκείνα τα μέρη. (Όταν) πληροφορήθηκαν οι Σικελοί την άφιξη του βασιλιά Ριέρο πάνω στο νησί και στο Trapano, ένιωσαν μεγάλη ευχαρίστηση, και απέστειλαν τους Συνδίκους τους, τους Πρεσβευτές τους και τους Φροντιστές τους στο βασιλιά. Τότε ο βασιλιάς

⁸ Almigavari ή Almagavari: Μισθοφόροι από την Ισπανία και τη Ν. Γαλλία. Με το όνομα Καταλανοί είχαν δράσει και στην Ελλάδα.

Piero, αφού συμβουλευτήκε τους συμβούλους του, απέστειλε στον βασιλιά Carlo, που ήταν κάτω από τη Μεσσήνη, να του πει ότι να έφευγε από αυτή την πολιορκία, γιατί ήταν φρούριό του, διαφορετικά θα πήγαινε να τον βρει, και σύντομα, να λάβαινε αμέσως θέσεις μάχης (να ετοιμαζόταν να πολεμήσει). Ο βασιλιάς Carlo, αφού συμβουλευτήκε τους συμβούλους του, αν και υπήρξε στο παρελθόν μεγάλος άνθρωπος και θαρραλέος Ιππότης, ούτε ποτέ είχε αποφύγει να πολεμήσει, εν τούτοις βλέποντας ότι ο χειμώνας του ερχόταν στην πλάτη, και ότι μπορούσε να στερηθεί από τρόφιμα, που εκεί στη Σικελία ήταν μεγάλη έλλειψη, τόσο που μερικοί πέθαναν από την πείνα, και όλοι οι λαοί είχαν κακή διάθεση εναντίον του, αποφάσισε για καλύτερο να φύγει και έτσι εγκαταλείφθηκε η πολιορκία (22.9. 1282), πέρασε με το στράτευμά του στην Καλαβρία και άρχισε να πολεμάει το Rezo (Reggio), που απέχει 8 μίλια από τη Μεσσήνη, που είχε επαναστατήσει προηγουμένως και δεν μπόρεσε να το καταλάβει. Κατά την αναχώρησή του από τη Μεσσήνη, μη μπορώντας να πάρει όλα του τα πράγματα, διέταξε να σκοτώσουν πολλά άλογά του, και να καταστρέψουν πολλά τρόφιμα, αλλά διέσωσε όλους τους στρατιώτες. Είναι αλήθεια, ότι στη μάχη κάτω από το Rezo, ένας συγγενής μου ο Miser Lorenzo Tierolo έχασε μία γάλια, γιατί πήγε τόσο κοντά στο φρούριο, που η γάλια έμεινε εκεί (προσάραξε), χωρίς να μπορέσουν να την βγάλουν, και ο βασιλιάς απείλησε ότι θα διατάξει να του κόψουν το κεφάλι, μόνο που με παράκληση πολλών από τους αξιωματικούς του, που προέβηλαν, ότι είχαν έλθει στην υπηρεσία του χωρίς να έχει υποχρέωση, και ότι έπρεπε να του συγχωρεθεί η ανάγκη και η κακοτεχνία του, και τον συγχώρησε. Ο βασιλιάς Piero παρέμεινε στη νήσο ως Κύριος, και με τα στρατεύματά του, και με πολλούς από το νησί το διέτρεξε (ληλάτησε) όλο. Και έτσι άρχισε ο θανάσιμος πόλεμος ανάμεσα στον βασιλιά Piero και στον βασιλιά Carlo και στους λαούς τους. Δέκα τέσσερες γάλιες και Asilij⁹ του βασιλιά Carlo, και τα κατέλαβαν, και τα 14 υπερίσχυσαν των 28. Έστειλε ακόμη ο βασιλιάς Piero τους ιππείς του και τους πεζούς του, στην Καλαβρία, όπου έκαναν πολλές αφιμαχίες με τα στρατεύματα του βασιλιά Carlo, και αφού έγιναν πολλές συμπλοκές στις οποίες σχεδόν πάντα ο βασιλιάς Piero νίκησε, και έγινε κύριος της πεδιάδας του S. Martin.

Ο βασιλιάς Carlo είχε αντιδικία με τον Papa Martino που κατείχε τότε τον θρόνο του Ποντίφικα, και με τον βασιλιά της Γαλλίας, που ήταν ανιψιός του, και με πολλούς άλλους βασιλιάδες και Βαρόνους, με τους οποίους είχε ή συγγένεια ή φιλία, διότι ο βασιλιάς Piero της Αραγόνας κόμης της Βαρκελώνης με κακόν τρόπο είχε επιτεθεί στο κράτος του, και είχαν υφαρπάσει τη Σικελία που του ανήκε με κάθε δίκαιο. Ο βασιλιάς Piero, υπερασπίστηκε ότι αυτό δεν ήταν αλήθεια, και ότι ήταν προετοιμασμένος να αμυνθεί. Επειδή ο πόλεμος ήταν σκληρός μεταξύ τους κατά ξηράν και κατά θάλασσα, και κυρίως στην Καλαβρία κατέληξαν στην εξής συμφωνία, ότι επειδή δεν ήταν σωστό τόσοι λαοί να υποφέρουν γι' αυτούς, ότι αυτοί οι δύο με εκατό ιππότες ο καθένας σ' ένα κοινό τόπο, στον οποίο αμφότεροι θα ήταν ασφαλείς να πάνε να πολεμήσουν, και όποιος παρέμενε

⁹ Arsilij = Πολεμικά και υπαγωγιά σκάφη.

νικητής, θα ήταν κύριος της Σικελίας ειρηνικά.

Και διάλεξαν για σίγουρο τόπο την πόλη της Γασκωνίας Bordella (Bordeaux), που ανήκε στην κυβέρνηση του βασιλιά της Αγγλίας, που αυτός κρατούσε από το βασιλιά της Γαλλίας έναντι πληρωμής φόρου, ο οποίος υποσχέθηκε πάνω στην πίστη του να βρίσκεται στον προλεχθέντα τόπο. Ο βασιλιάς Piero έφυγε από τη Σικελία, για να πάει στην Bordella, αλλά προηγουμένως έφερε στη Σικελία δύο γιους του και τη σύζυγό του τη βασίλισσα Costanza, που ήταν κόρη του βασιλιά Manfredi, και την κόρη της Madonna Violanta, που έγινε κατόπιν σύζυγος του βασιλιά Ruperto και Μητέρα του Δούκα (Charles Duc de Calabria, γιος του βασιλιά Ροβέρτου της Νεάπολης, που έγινε κύριος της Φλωρεντίας την 24 Δεκεμβρίου 1325 και πέθανε το 1328) κατά το παρόν Κύριος της Φλωρεντίας. Οι γιοι του λεχθέντος βασιλιά Piero υπήρξαν, ο βασιλιάς Jacobo και ο βασιλιάς Federico, και στην Καταλωνία άφησε δύο άλλους γιους του, τον Alfonso και τον άλλο ονομαζόμενο όπως ο ίδιος επίσης Piero, απ' αυτούς και ο ένας και ο άλλος πέθαναν χωρίς κληρονόμους. Όταν έφτασε η σύζυγος και οι γιοι στη Σικελία, αυτός έφυγε και πήγε στην Καταλωνία και στην Αραγώνα με ταχύτητα, και σκέφθηκε να τηρήσει την υπόσχεση που έδωσε να πάει στον προλεχθέντα τόπο De Bordelle: αλλά λέγεται ότι φοβήθηκε ότι δεν θα μπορέσει να πάει ασφαλώς, αν πήγαινε φανερά, γι' αυτό πήγε incognito φροντίζοντας να προετοιμάσει διάφορα καλά άλογα σε διάφορα Πόστα (ταχυδρομεία) για να αλλάξει και να είναι ξεκούραστα: και φτάνοντας στην Bordella, παρουσιάστηκε σ' εκείνους της κυβέρνησης και διέταξε να κάμουν instrumento (έγγραφο;) της εμφάνισής του, και έτρεξε στο πεδίο και το σύνορο. Από εκεί έφυγε και επέστρεψε στη χώρα του σώως. Φάνηκε σε μερικούς ότι δεν ήταν συνεπής με την υποχρέωση που είχε αναλάβει, επειδή δεν περιέμενε τον αντίπαλό του, επειδή λέγεται ότι δεν είχε έλθει εκείνος που δεν ήταν εκεί, και έτσι απαιτούσαν οι κανόνες της μονομαχίας. Αντίθετα ο βασιλιάς Carlo αναζήτησε από πολλά μέρη τους ιππότες, που όφειλαν να έλθουν μαζί του, μεταξύ των οποίων ήταν δύο ιππότες από τον Μοριά: ένας ο Miser Zuffredo de Dornaj (Seigneur de Calavryta) χρήσιμος ιππότης με τους δύο γιους του, και ο άλλος ο Miser Giovanni de Ciscoron (Chaudron, Connétable:) του Μοριά, και ο Miser Jacobo de Villegorde, και ενωμένοι πέρασαν τις Άλπεις, και μπήκε σε τάξη για να πάει στη συμπλοκή. Λένε μερικοί, ότι ο βασιλιάς Piero, δεν έμεινε εκεί γιατί δεν μπόρεσε να έχει τόσους καλούς ιππότες όσους είχε ο βασιλιάς Carlo, διότι διαφορετικά δεν έπρεπε να λείπει (να φύγει), διότι αυτός ο ίδιος προσωπικά ήταν από τους καλύτερους ιππότες του κόσμου, ούτε μπορεί να δικαιολογηθεί για έλλειψη ιπποτών αλλά και του ίδιου προσωπικά, και από το βασίλειο της Πορτογαλίας, επειδή αυτός ο βασιλιάς ήταν γαμπρός του, γιατί είχε για σύζυγο τη λεχθείσα κόρη του, δεν έπρεπε να του λείψουν ιππότες και αν μερικοί λένε, ότι ο λεχθείς βασιλιάς Sanciotης Καστίλλης δεν ήλθε πρόθυμα με τον προλεχθέντα βασιλιά Piero αδελφό της μητέρας του από τα παιδιά της Madonna Bianca, που υπήρξε κόρη του Λουδοβίκου του Αγίου Βασιλιά της Γαλλίας, οι οποίοι γεννήθηκαν από ένα μεγαλύτερο αδελφό του, τον οποίο η Ανία αδελφή του λεχθέντος βασιλιά της Αραγώνας διέ-

σωσε (εκράτησε), φέρνοντάς τον στην Αραγκώνα, και γι' αυτό δεν του είχε δώσει βοήθεια, αυτοί έτσι εξαπατήθηκαν, γιατί δεν είναι πιστευτό, ότι ο βασιλιάς Sancio θα ήθελε, το Βασίλειο της Σικελίας που ήταν στο χέρι του βασιλιά της Αραγκώνας, να πάει στο χέρι των Γάλλων, (και) ότι δεν ήταν αυτός ο σκοπός του, ώστε σ' αυτό το σημείο ο βασιλιάς Ρίεγο δεν έχει καμία δικαιολογία για την άρνησή του να κτυπηθεί. Τώρα θα πούμε μερικά πράγματα που παρουσιάστηκαν αντίθετα εκείνο τον καιρό, και κατόπιν θα επιστρέψουμε στο θέμα μας.

Η πόλη της Bologna περι το έτος 1268 ήταν μεγάλο κράτος και κατείχε σχεδόν όλη τη Ρωμάνια, και ήταν ενωμένη μ' αυτήν, η οποία εκείνο τον καιρό εξέλεξε για Δήμαρχό της (Podesta) τον Miser Zuan Dandolo της Βενετίας, από την περιοχή του S. Moisé, που σχεδόν 12 χρόνια κατόπιν έγινε Δόγης της Βενετίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της Διοίκησης της Bologna, αυτός έφερε μαζί του τον γαμπρό του τον Miser Simon Michiel, και άλλους άνδρες καθώς πρέπει και θαρραλέους, τους οποίους με τους συγγενείς τους απέστειλε για Δημάρχους στη Romagna για λογαριασμό του, και του κοινού της Bologna. Αυτή η πόλη λοιπόν εξαιτίας της μεγάλης ευημερίας έγινε πολύ απαιτητική και διεφθαρμένη, και όπως είναι φυσικό όλων των λαών της Romagna, διπλοπρόσωποι, και ότι δίνουν καλά λόγια και κάνουν χερίστα έργα, σε τρόπο που μη μπορώντας ο Miser Zuan Dandolo να υποφέρει τα κακουργήματά τους, ούτε μπορώντας να τους τιμωρήσει, επειδή ο λαός ήταν κακοσυνηθισμένος και δεν ήθελε, αρνήθηκε τη Δημαρχία και έφυγε. Θέλησε εν τούτοις το Κοινό της Bologna να του πληρώσει όλους τους μισθούς του. Λίγο αργότερα οι Μπολονέζοι ήλθαν σε καυγάδες και διαμάχες με τον Μαρκήσιο Obizone da Este (Obizzo II 1264 - 1293) Κύριο τότε της Ferrara. Και φημολογείται ότι ο Miser Lorenzo Tiepolo, Δόγης εκείνο τον καιρό της Βενετίας, μετέφερε αυτόν τον πόλεμο στην πλάτη (σε βάρος) των Βενετσιάνων, γιατί προσπαθούσε να κάμει συγγένεια από μία κόρη του γιου του Miser Piero Tiepolo με ένα γιο του λεχθέντος Μαρκησίου Obizone μεγαλύτερου στην ηλικία από τον Miser Azzo: το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε διότι ο λεχθείς πέθανε. Για να ικανοποιήσει λοιπόν τον λεχθέντα Μαρκήσιο, ο λεχθείς Δόγης έβαλε στον πόλεμο το Κοινό του εναντίον των Μπολονέζων, ο οποίος πόλεμος έλαβε χώραν κατ' αρχήν στα πρώτα παρακλάδια του ποταμού Πάδου (Po), γι' αυτό οι Βενετσιάνοι αποκαλούν αυτό τον πόλεμο, ο πόλεμος των Primier, και διήρκεσε 3 χρόνια και 5 μήνες, και οι Βενετσιάνοι μία φορά σ' αυτό τον πόλεμο νικήθηκαν από τους Μπολονέζους, οι οποίοι διέβησαν τον Πάδο, και επετέθηκαν στο στρατό των Βενετσιάνων στον καταυλισμό τους εντεύθεν του Πάδου, ενώ ο Διοικητής των Βενετσιάνων ήταν ο Miser Girardino μακρινός συγγενής του Δόγη Miser Lorenzo Tiepolo, και τους έδωσαν ένα γερό κύπημα με τον οπλισμένο στρατό, και κατέστρεψαν τις εγκαταστάσεις (τους). Και μιαν άλλη φορά οι Βενετσιάνοι εναντίον των Μπολονέζων, οι οποίοι είχαν κτίσει ένα φρούριο πέρα από τον Πάδο πάνω σ' εκείνο της Ραβέννας, που καταστράφηκε, από αυτό εγώ είδα τα θεμέλια. Τελικά έγινε ειρήνη, και οι Βενετσιάνοι συνέχισαν να κρατούν το φρούριό τους καλούμενο Marchamo, e tennero l' andar sú (και συνέχισαν να επιτίθενται [:]) e giuso (και κάτω στον) Πάδο μέχρι τον τε-

λευταίο πόλεμο της Ferrara, κατά τη διάρκεια του οποίου το ρηθέν φρούριο χάθηκε. Και συνέβη στους Μπολονέζους εκείνο που συνέβη δύο φορές στους Παντοβάνους. Η πρώτη φορά ήταν όταν προ 120 περίπου ετών, μη όντας ευχαριστημένοι από τα πολύ μεγάλα πλούτη που κατείχαν ούτε από τα χωράφια και τα πάρα πολλά και γονιμότητα αμπέλια που είχανε, θέλησαν να έλθουν να καταλάβουν la palude (το έλος) και ήλθαν μέχρι κάτω από τον πύργο της Chiosa με στρατεύματα και καταπέλτες και άρχισαν να τον κτυπούν και να τον πολιορκούν, και συνέβη έτσι ώστε το ύψος των νερών της θάλασσας ανέβηκε τόσο πολύ πίσω από το στρατό των Βενετσιάνων και το διέλυσε, και οι στρατιώτες, κατά το μεγάλο μέρος χάθηκαν. Σ' αυτή τη μάχη εκείνοι της Chiosa φέρονταν τόσο καλά, που εξαιρέθηκαν από το Κοινό της Βενετίας από την πληρωμή των galline που ήδη πλήρωναν στο Δόγη, μία (όρνιθα: gallina) για κάθε σπίτι τους κάθε χρόνο, που ήδη πλήρωναν στην Contessa Matilde, και κατόπιν συνέχισαν να πληρώνουν στο Κοινό της Βενετίας.¹⁰ Η άλλη φορά ήταν, που εγώ είδα, όταν ήλθαν στο κάστρο που βρίσκεται στο νησί της Calcinara για να μαζέψουν αλάτι, και οι Βενετσιάνοι έκαναν απέναντι ένα φράγμα, δηλαδή ένα κλείσιμο στο έλος (palude) έτσι που δεν μπορούσαν να τραβήξουν το αλμυρό νερό μέσα στις αλυκές τους. Και ήλθαν σε διαμάχη, που έγινε το 1304, κατά τη διάρκεια του οποίου έγιναν δύο σύντομες αψιμαχίες, και αν οι Παντοβάνοι ενισχύθηκαν από πολλά μέρη και υποστηρίχτηκαν, εν τούτοις υπέκλιναν και είχαν ζημιά και ντροπή, και τελικά εγκατέλειψαν το κάστρο τους σε ερείπια. Και αφού ξαναγύρισαν στα σπίτια τους, κατόπιν γεννήθηκε διχόνοια ανάμεσά τους, τέτοια που από εκείνο το χρόνο μέχρι τώρα οι υποθέσεις τους πάνε χειροτερεύοντας. Και παρομοίως οι Μπολονέζοι λίγο μετά τον πόλεμο του Primier, ήλθαν σε διχόνοια και διαίρεση μεταξύ τους και εξαιτίας αυτών γεννήθηκαν δύο κόμματα στην πόλη, το ένα λεγόμενο Lambertazza και το άλλο Jeremia, όπως θα πούμε. Αλλά πρώτα θέλω να διηγηθώ μια ευγένεια που έδειξε ένας μεγάλος ευγενής Μπολονέζος. Αυτός ήταν αδελφός του κυρίου Φρουράρχου (Castellano) Dandolo, που ήταν πολύ ευγενής και πολύ πλούσιος, και όταν ο λεχθείς κύριος Brancalion Dandolo, που διετέλεσε Rettor σε πολλά μέρη, και δυο φορές γερουσιαστής της Ρώμης, ο οποίος συνάντησε στην Bologna τον Miser Odoardo, που κατόπιν διετέλεσε βασιλιάς της Αγγλίας, που είχε έλθει τότε από μακρινές θάλασσες, είχε τολμήσει να του παρουσιάσει 100 κάρα (αμάξια) φορτωμένα το καθένα με αντικείμενα διαφόρων ειδών. Από τον πλούτο και την ψυχή ενός πολίτη μπορεί να συμπεράνει κανείς τη δύναμη και το μεγαλείο αυτής της πόλης. Και αληθινά ήταν τότε ισχυρότατη τόσο, που κάνοντας την προετοιμασία των ανδρών του στρατεύματος που αποστέλλονταν στο Premier από ιππείς, πεζούς, οπλισμό, πολεμοφόδια, τρόφιμα, ευρισκόμενος τότε εκεί ο λεχθείς Odoardo, και βλέποντας τόσα έξοδα, τόση δύναμη, είχε πει, ότι το Βασίλειο της Αγγλίας δεν θα μπορούσε να κάμει τόσες προετοιμασίες όσες έκαμε τότε η Bologna.

Ευρισκόμενη λοιπόν η Bologna σε τέτοια ευημερία, συνέβη ώστε το κόμμα

¹⁰ Το οποίο είχε αποκτήσει τη λεχθείσα πόλη Chiosa από την λεχθείσα Contessa Matilde.

Gibellina της Modena, εκδιώχθηκε από την πατρίδα του από το αντίθετο κόμμα. Εκείνοι που κυβερνούσαν την Bologna, θεωρώντας αυτό το πράγμα σαν μια κακή ενέργεια, για να λάβουν μέτρα, εξέδωσαν ένα Ψήφισμα και το γνωστοποίησαν στους Μπολονέζους, ότι, αν δεν έκαναν έτσι ώστε το κόμμα που είχε διωχτεί να επιστρέψει στα σπίτια του, αυτοί κάθε χρόνο θα οργάνωναν στρατό, και ιππικό, και θα πήγαιναν να ζημιώσουν και να ερημώσουν τη χώρα της Μοδένας μέχρι τα τείχη, και ότι αυτό θα συνεχιζόταν μέχρι να ξαναγύριζαν οι διωγμένοι, το οποίο Ψήφισμα το σκάλισαν σε μία πέτρα και το τοποθέτησαν πάνω στην Τράπεζα (Banco) della ragion del' orso (orso: γυάλισμα;) και υποχρέωναν στην εκτέλεσή του τον Δήμαρχο, τον Διοικητή, του Δημογέροντες, τον Λαό και την Αδελφότητα (της Εκκλησίας;). Μερικοί Guelfi από το κόμμα Jeremia διαπραγματεύτηκαν να ακυρώσουν αυτό το Ψήφισμα, αλλά τελικά βρήκαν τρόπο ώστε όταν απεστάλησαν μερικοί Άρχοντες (Podesta) από την Bologna στις χώρες της Romagna, ενήργησαν και αυτές οι χώρες δεν τους δέχτηκαν, γι' αυτό η πόλη της Bologna για να εκτελέσει το Ψήφισμα εναντίον των κατοίκων της Μοδένας, δεν μπόρεσαν να περιμένουν να κάμουν προετοιμασίες (να λάβουν μέτρα) εναντίον εκείνων της Romagna. Αλλά εκείνοι της Bologna που είχαν τα χρήματά τους στις χώρες της Romagna, οι οποίοι τα έδιναν στον τόκο, για να πάρουν τα χρήματά τους, έκαναν αίτηση με εκείνους της Κυβέρνησης, κυρίως με τους Gibellini, να σχηματιστεί στρατεύμα, και να αποσταλεί στο Forlì και τη Faenza για να τα επαναφέρει στην υποταγή και εγκαταλείφθηκε η κατάληψη της Μοδένας, και έτσι αποφασίστηκε στο συμβούλιό τους να ετοιμάσουν στρατό για το Forlì και Faenza. Τότε ένας από τους Limbertazzi επήγε επί τόπου όπου ήταν η Άμαξα, πιθανόν για να την πάρει, και τη ζήτησε, ή του άρεσε, και ο οδηγός της άμαξας (Caroccio) τον πλήγωσε, και άρχισε η αψιμαχία πάνω στην Πλατεία, και οι Gibellini φώναζαν "στη Μοδένα, στη Μοδένα", και οι Guelfi φώναζαν "στη Faenza, στη Faenza", και έτσι σ' όλη τη χώρα σε διάφορα σημεία άρχισαν να αψιμαχούν, και να πληγώνονται αμοιβαία τα κόμματα. Τότε κατέφθασαν απ' έξω ενισχύσεις για το ένα κόμμα και για το άλλο. Σε βοήθεια των Gibellini ήλθε ο κόμης Guido του Monte Feltro, στους Guelfi ήλθαν στρατεύματα από τη Ferrara, και από τη Λομβαρδία. Τότε και το ένα μέρος και το άλλο φώναξε "Ειρήνη, Ειρήνη", και οι ενισχύσεις απεχώρησαν. Όσο βρίσκονταν τα πράγματα σ' αυτό το σημείο, η πόλη έστειλε τον Δήμαρχο του Milano, και τους παράγγειλε να ενεργήσουν να έλθουν εκεί (στην πόλη) οι αρχηγοί του Κόμματος των Gibellina και του Κόμματος Guelfa, για να βρουν λύση και τρόπο να κάμουν ειρήνη. Και έτσι παράγγειλε ο Δήμαρχος σ' αυτούς. Αλλ' όταν ήλθαν, ο λεχθείς Podesta κράτησε τον Miser Castellano Dandolo Αρχηγό του Κόμματος των Gibellina, και άφησε να φύγουν τους Αρχηγούς του άλλου Κόμματος. Οι Gibellini, μην έχοντας αρχηγό, βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση. Η διχόνοια μεταξύ τους κράτησε επτά εβδομάδες, στην αρχή των οποίων ενώθηκαν μία νύχτα στην πόλη 150 ιππείς του Μαρκησίου Obizzone από τη Ferrara, μπήκαν με δάδες αναμμένες στο χέρι, φωνάζοντας "θάνατος, θάνατος". Αφού ταράχτηκαν οι Lambertazzi Gibellini 800 απ' αυτούς έφιπποι με πολλούς πεζούς βγήκαν από την πόλη και κατέφυγαν

στην Faenza και το Forlì, χωρίς τις γυναίκες και τα παιδιά, που κατέφυγαν από εδώ και από εκεί. Και αυτά έγιναν το έτος 1279 ή 1274 από τότε που άρχισε ο θανάσιμος πόλεμος των Κομμάτων στη Romagna. Και όντος Δημάρχου της Faenza του Κυρίου Guglielmin Pazzo και καλπάζοντας έτρεξαν στην Imola έξω από τον δρόμο για την Bologna, οι Μπολονέζοι από μέσα, έτρεξαν για να έλθουν στην Faenza, οι οποίοι μη έχοντας ιδεί τον Miser Guglielmin με τους άνδρες του, σκέφτηκαν να μην τον αντιμετωπίσουν, αλλά να στραφούν κατ' ευθείαν στη Faenza Vota όπως αποφάσισαν οι αρχηγοί, και αυτή υπήρξε η αιτία που την κατέλαβαν, και μέσα σ' αυτή ακολούθησαν όσα επιθυμούσαν. και έτσι αποφασίστηκε, πήγαν και ενωθέντες στη Faenza άρχισαν να πολεμούν ένα Battifreddo που το κατέλαβαν αφού σκότωσαν 30 άνδρες που το υπερασπιζόνταν, διασωθέντος ενός μόνου φυλακισμένου. Επιστρέφοντας ο Guglielmino πληροφορήθηκε από ένα κατάσκοπο ότι οι Μπολονέζοι ήσαν 1.500, γι' αυτό έδωσε εντολή σ' αυτόν τον κατάσκοπο, επί ποινή θανάτου, να μην πει σε κανένα από τους στρατιώτες του (τους δικούς του), ότι ήσαν περισσότεροι από 500, και κάλεσε τους δικούς του και τους είπε: "Το θεωρώ βέβαιο ότι ο εχθρός μας είναι στη Faenza, και δεν είναι περισσότεροι από 500. Αν έχετε επιθυμία να ξαναφτιάξετε τα πράγματά σας, και κρατά η ψυχή σας, , να πάτε να τους αντιμετωπίσετε, αυτή είναι η ευκαιρία. Πέστε μου λοιπόν εκείνο που θέλετε να κάμετε". Σ' αυτά απάντησαν ότι θα πάνε. Τους οδήγησε λοιπόν ο Miser Guglielmino πάνω στο δρόμο, που ήταν ανασκαμμένος και ψηλός, και πέρασε στη Γέφυρα, και άφησε πάνω στην Εκκλησία του S. Procolo 50 περίπου πεζούς, στους οποίους παρήγγειλε, ότι περνώντας οι εχθροί, όφειλαν να τους πετάξουν πέτρες, και όσα περισσότερα κεραμίδια μπορούσαν, και σ' αυτούς, που θα περνούσαν τη γέφυρα, έδωσε εντολή να μπουν από κάτω κοντά στο δρόμο, και να αφήσουν να περάσει ένας αριθμός εχθρών, και να επιτεθούν εκ των όπισθεν στους υπόλοιπους, χτυπώντας μόνον (ιδίως) τα άλογα, και τους άνδρες που ήσαν άοπλοι, και έτσι έγινε, περνώντας οι εχθροί ανατράπηκαν και σκοτώθηκαν περίπου 700 ιππείς, και το υπόλοιπο από 800 περίπου επέστρεψαν στην Bologna διαλυμένοι και σε κακή κατάσταση. Αφού πέρασε σχεδόν ένας χρόνος απ' αυτή την ήττα, οι Μπολονέζοι Guelfi, οργάνωσαν μία μεγάλη δύναμη από έφιππους και πεζούς, και τοποθετώντας Διοικητή τους τον Miser Mala Testa από το Rimini, βγήκαν από την Bologna και ήλθαν στην ίδια περιοχή του περασμένου χρόνου στο σημείο το κάτω από το δρόμο στην πεδιάδα. Και αντίθετα οι Gibellini έβγαλαν από τη Faenza τον Διοικητή τους Κόμη Guido di Monte Felto και ήλθαν να αντιμετωπίσουν τους Guelfi, από τους οποίους οι ιππείς, μόλις φάνηκαν οι εχθροί, ετράπησαν εις φυγή, βλέποντας τους εαυτούς τους μειονεκτούντες και επέστρεψαν στην Bologna. Ο λαός, δηλαδή οι πεζοί, δεν θέλησαν να φύγουν, αλλά συσσωματώθηκαν και περίμεναν με θάρρος τον εχθρό, στους οποίους προσετέθη ο Κόμης Guido με το ιππικό του, τους είπε να παραδοθούν διαφορετικά θα ήσαν όλοι νεκροί, οι οποίοι απάντησαν ότι δεν τον φοβόνταν, και να προχωρήσει. Αυτό το πεζικό πίστεψε, ότι το ιππικό του θα ήταν μακριά, για να κάμει κάποιο στρατήγημα, και δεν σκέφτηκε ότι είχε τραπεί σε φυγή. Ο Κόμης βλέποντας αυτό το

ιππικό συσπειρωμένο και να έχει καταλάβει θέσεις μάχης, φοβούμενος ότι ήθελε να τους διαλύσει, ή ότι θα κόστιζε ο θάνατος πολλών ιππέων, ή πιθανόν είχε κάποια ντροπή, δεν θέλησε να δοκιμάσει, αλλά για περισσότερη σιγουριά έστειλε στη Faenza να πάρει μεγάλες βολίστες από το Torino, και από Pesarola (:) και με αυτές διέταξε να τοξεύσουν αυτό το πεζικό έτσι, που έπεσαν πολλοί, γιατί δεν ήταν δυνατόν ν' αστοχήσουν τα χτυπήματα (οι βολές), εκεί (τότε) διασκορπίστηκαν από εδώ και από εκεί για να αποφύγουν τα χτυπήματα, και τότε ο Κόμης τους περιεκύκλωσε με το στράτευμά του και τους ανέτρεψε, και παραδόθηκαν σε μεγάλο αριθμό, έτσι που παρέμειναν αιχμάλωτοι περίπου 10.000 ή 12.000 που ήταν αξιοσημείωτη ήττα των Μπολονέζων, σε τρόπο που εθεωρείτο πράγμα βέβαιο ότι αν ο Κόμης πήγαινε αμέσως στην Bologna με το νικηφόρο στράτευμά του, θα την είχε κυριεύσει. Σ' αυτή τη μάχη σκοτώθηκαν πολλοί, γιατί ήταν μήνας Ιούλιος με μεγάλη ζέση, και πολλοί πέταξαν τα όπλα τους θέλοντας μάλλον να μείνουν ακάλυπτοι και εκτεθειμένοι στα χτυπήματα των εχθρών, παρά να υποφέρουν τον καύσωνα που υπέφεραν. Οι Μπολονέζοι, έχοντας υποστεί αυτές τις δύο ήττες τις τόσο σημαντικές, φοβούμενοι ότι δεν θα μπορούσαν να αντισταθούν στους νικητές εχθρούς τους γείτονες αποδιωγμένοι απ' αυτούς, και να γίνουν σκλάβοι τους, και λεία, απέστειλαν αντιπροσώπους στον βασιλιά Carlo της Σικελίας, που ήταν τότε σε μεγάλη περιωπή, να τον παρακαλέσουν, να τους αποστείλει Διοικητή (Αρχηγό) και στράτευμα για βοήθειά τους. Ο βασιλιάς τους έστειλε πίσω και τους απέστειλε έναν από τους Διοικητές του (τον Richard de Beauvoir, Κύριο του Durfort) με περίπου 800 ιππείς, από την πέραν των Ορέων περιοχή, πολύ καλό στράτευμα, το οποίο έφτασε στη Bologna, κέρδισε την πρώτη επιχείρηση, κτυπώντας τους εχθρούς Gibellini περί την Ravenna. Οι Gibellini ενώθηκαν γύρω στους 300 ιππείς και πολλούς πεζούς, υπό τον Guglielmin Pazzo, επήγαν με τη σειρά τους και συναντήθηκαν σ' ένα τόπο καλούμενο Valtorta. Έχοντας πληροφορηθεί από τους κατασκόπους του ο Miser Guglielmin, ότι οι εχθροί ήσαν πολυάριθμοι, και ευχαρίστως θα είχε αποφύγει τη μάχη, αν είχε μπορούσει, αλλά φτάνοντας στον τόπο, από τον οποίο δεν μπορούσε να ξεφύγει, αποφάσισε να κάνει την ανάγκη φιλοτιμία, και επειδή υπήρχε φήμη στο στράτευμά του, ότι οι εχθροί ήταν λίγοι και ελαφρά οπλισμένοι, και άθλιοι στρατιώτες, μίλησε με τους δικούς του, παρακινώντας τους να πολεμήσουν με ανδρεία, και ότι έκαμαν λογαριασμό ότι ήταν πολλοί και ανδρειότατοι, και ότι διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να νικήσουν και να σωθούν. Και αφού έγινε η μάχη ο Miser Guglielmino και οι Gibellini νίκησαν, και έτσι όλοι οι πέραν των Ορέων ή σκοτώθηκαν ή συνελήφθησαν. Οι Μπολονέζοι εκτός από αυτή την ήττα είχαν και άλλες πολλές, την μία πάνω στην άλλη, που θα είναι πολύ μακριά η απαρίθμησή τους, αυτές λένε μερικοί ότι ήταν 17, μερικοί άλλοι τις κάνουν 27 ανάμεσα σε μεγάλες και μικρές, σε τρόπο που καταπονημένοι και καταπιεζόμενοι απέστειλαν και πρόσφεραν την πόλη τους, και την ελευθερία τους στον Πάπα Nicolao Terzo Ursino, ζητώντας του να στείλει κάποιον να πάρει την Αυθεντία. Ο Πάπας τότε φρόντισε με τον Rodolfo, βασιλιά της Ρωμανίας (Di Romani), που ήταν πατέρας του Δούκα Alberto, που διητέλεσε επίσης κατόπιν βασιλιάς Di

Romani, να έχει απ' αυτόν την λεχθείσα πόλη της Bologna και το υπόλοιπο της Romagna, και έτσι την απέκτησε (14.2. 1279), και έστειλε εκεί για Κύριο αυτής της πόλης, και της Romagna, τον Miser Bertoldo de Ursini τον συγγενή του. Εκεί ο Miser φρόντισε να γίνει ειρήνη εν ονόματι της Εκκλησίας μεταξύ των Μπολονέζων, εκείνων που κατοικούσαν στην ύπαιθρο, και εκείνων που κατοικούσαν μέσα, κάνοντάς τους να επιστρέψουν μέσα στην πόλη με τους εξής όρους: ότι αυτοί οι λεχθέντες εξωτικοί θα έχουν *la mita* (το μισό;) των αξιωμάτων και των κερδών (προνομίων) της Πόλης και της Κομητείας και του Κράτους, και θα απολαμβάνουν ελεύθερα τα αγαθά τους, και έκαμε, ώστε όλοι *toccando* (βάζοντας το χέρι τους πάνω) στα Έγγραφα ορκίστηκαν σωματικά πίστη και υπακοή στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, και έτσι επίσης ορκίστηκαν ο Δήμαρχος, οι Σύνδικοι, οι Δημογέροντες, η Αδελφότητα και οι διοικητικοί υπάλληλοι της Bologna, και το ίδιο έκαμε και η Κομητεία. Λίγο αργότερα ο Miser διέτρεξε τη Romagna. Τότε πριν φύγει, οι Gibellini που έμεναν μαζί του, του είπαν: "Κύριε, πώς μας αφήνετε; Εν τω μεταξύ που εσείς θα τριγυρίζετε, αυτοί εδώ θα εφαρμόσουν άσχημα τις συνθήκες που κάναμε μεταξύ μας. Τι σκεφτόσαστε, θα εφαρμόσουν τις αποφάσεις που πήρατε;" Τους απάντησε ο Miser Bertoldo να μη φοβούνται, και ότι θα επέστρεφε σύντομα στην πόλη, και όταν έφυγε και πέρασαν μερικές ημέρες, οι Guelfi ξεσηκώθηκαν εναντίον των άλλων Gibellini, τους έδιωξαν από την πόλη, και ήταν το έτος 1281. Και απ' αυτό οι Gibellini υπέστησαν πολύ μεγαλύτερη ζημιά, απ' αυτήν που είχαν υποστεί την πρώτη φορά, οι οποίοι κατά το μεγαλύτερο μέρος κατέφυγαν στη Faenza, και άρχισε ο σκληρότατος πόλεμος ανάμεσα σ' αυτούς και τον Κόμη Guido di Monte Feltro, που κατείχε τότε την Faenza, και άλλα Κάστρα, και λίγο κατόπιν κατέλαβε επίσης την Cesena.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Δεν επακολούθησε η μονομαχία μεταξύ των δύο βασιλιάδων όπως είπαμε πάνω, ο βασιλιάς Carlo πήγε στον Πάπα Martino και διαμαρτυρήθηκε, ότι ο βασιλιάς Pietro d' Aragona είχε εισβάλει στο κράτος του, και του είχε αφαιρέσει τη Σικελία με κακό τρόπο. Αυτός ο ίδιος ο βασιλιάς Carlo πληροφορήθηκε από αυτόν τον Ποντίφηκα, ότι εν τούτοις όφειλε να τον βοηθήσει και να παραμείνει άνθρωπός του και πιστός του. Διαμαρτυρήθηκε στο βασιλιά Φίλιππο της Γαλλίας τον ανιψιό του, που ήταν γιος του βασιλιά Λουδοβίκου του Αγίου. Ο Πάπας γι' αυτό αποκλήρωσε τον βασιλιά Pietro d' Aragona, και τους κληρονόμους της βασιλείας του και αυτό το έδωσε και παρέδωσε στον Miser Carlo de Vallois, γιο του λεχθέντος Filippo βασιλιά της Γαλλίας, και για να μπορέσει ο λεχθείς πατέρας και γιος να καταλάβουν το λεχθέν Βασίλειο της Aragona, τους παρεχώρησε τις δεκάτες της Γαλλίας που είχαν συγκεντρωθεί για να καταληφθούν οι Άγιοι Τόποι, (και) που ανήρχοντο σε αναρίθμητη ποσότητα. Ακόμη παρεχώρησε στον λεχθέντα, και τους δικούς του που θα πήγαιναν σ' αυτήν την εκστρατεία, την συγγνώμη και την άφεση των αμαρτιών που παραχωρούσε σ' εκείνους που πήγαιναν να πολεμήσουν εναντίον απίστων. Ωργάνωσε λοιπόν ο βασιλιάς γι' αυτή

την επιχείρηση ένα πολυαριθμώτατο στράτευμα όχι μόνον από άνδρες του Βασιλείου του, αλλά ακόμη και από τα γειτονικά Βασίλεια της Αυτοκρατορίας του. Εκεί πήγε ακόμη ο Δούκας Di Brabanzia ο κουνιάδος του με πολλούς άλλους Κόμητες, Βαρώνους, και Κυρίους και τελικά ενώθηκε με το στράτευμα της Κομητείας της Tolosa. Ο βασιλιάς Jacomo (Jacques I 1276 - 1302) di Majolica, αδελφός του βασιλιά Pietro είχε ενωθεί με τον Πάπα και με τον βασιλιά της Γαλλίας εναντίον του αδελφού του, και οργάνωσε μεγάλο στράτευμα της ξηράς και της θαλάσσης. Αφού εμπιστεύτηκε αυτή τη θαλάσσια δύναμη στους Γενοβέζους, πέρασε στην Καταλωνία και έλαβε θέσεις κάτω από την Gironda, και την πολιορκία και κατέλαβε την κάτω χώρα, χωρίς να μπορέσει να καταλάβει το Επάνω Κάστρο. Ο βασιλιάς Pietro τότε τοποθετήθηκε σ' ένα μέρος (σ' ένα πέρασμα) με τους άνδρες του, από το οποίο περνούσαν τα εφόδια για το στρατόπεδο του βασιλιά Jacomo, και δεν τα άφηνε να περάσουν. Ο Maliscalo (Αρχιστράτηγος) του στρατού του βασιλιά της Γαλλίας (μόλις) το πληροφορήθηκε αυτό, πήρε μαζί του 350 περίπου εκλεκτούς ιππείς, πήγε στο λεχθέν πέρασμα, συνελλάκη με τον βασιλιά Pietro, ο οποίος είχε 600 ιππείς και 6.000 πεζούς Mulgaveri¹¹, και υπήρξε η μάχη αμφίβολη για κάποιο διάστημα, και ο βασιλιάς Pietro μία φορά έπεσε από το άλογο και κατόπιν τον ξαναπήραν οι δικοί του και τον ανέβασαν στο άλογο, και τελικά πληγώθηκε από περισσότερα κτυπήματα και ιδίως από κάποιο σπαθί θανάσιμα, από τις οποίες πληγές αργότερα πέθανε, έτσι ώστε στο τέλος οι Γάλλοι εκρίθηκαν ανώτεροι σ' αυτή τη μάχη. Ο βασιλιάς Pietro μεταφέρθηκε στη Βαρκελώνη την πολιτεία του, όπου κάλεσε το γιο του Nanpho (Αλφόνσο III, στα Καταλανικά Nanfos), που τον διαδέχτηκε, του ανέθεσε, ότι με το Στόλο του να πάει αμέσως στη Majolica, και να την πάρει από τον αδελφό του, επειδή είχε έλθει εναντίον του, καθώς ήταν νικητής, ώστε ενώπιον του ενδεχομένου θανάτου του, του έδωσε αυτό το νέο (παραγγελία;), ότι αυτός να βρίσκεται μέσα στη Majolica, ως Κύριος, και έτσι έκαμε ο γιος, που πήγε στη Majolica, την κατέλαβε όλη τη νήσο υπό την κατοχή του, και το στράτευμα της ξηράς του λεχθέντος βασιλιά Pietro παρέμεινε στο λεχθέν πέρασμα των εφοδίων (30.9. 1285), έτσι ώστε ο στρατός του βασιλιά της Γαλλίας που ήταν κάτω από την Gironda πολυαριθμώτατος, άρχισε να υποφέρει από τρόφιμα και να αισθάνεται πείνα, και ο Στόλος που ήταν υπό την διοίκηση των Γενοβέζων, και τους ναυάρχους τους, λιγότεψε, έτσι που δεν έμεινα 25 γάλιες. Ο βασιλιάς Pietro παράγγειλε στους ναυάρχους, που ήσαν ο Ramon Marquet και ο Berenghier Mallol, ότι έπρεπε να πάνε να τον αντιμετωπίσουν, που το έκαμαν, και νίκησαν, έτσι ώστε στο στρατόπεδο δεν μπόρεσαν να πάνε τρόφιμα ούτε από την Ξηρά ούτε από την Θάλασσα. Συνέβη και ένα άλλο δυσάρεστο σ' αυτό το στρατόπεδο, ότι υπήρξαν σ' αυτή την περιοχή τόσες αλογόμυγες και άλλες μύγες που σκότωσαν ακόμη τα άλογα, που τα curpissero (τα σκέπασαν) σ' όλο τους το δέρμα για να τα διαφυλάξουν από τα τόσα έντομα. Από τον θάνατο των αλόγων, από την στενοχώρια, και την πείνα των ανθρώπων, γεννήθηκαν σ' αυτό τον στρατό πανούκλα και άλλες θανάσιμες

¹¹ Για τους Mulgaveri βλέπε πιο πάνω.

αρρώστειες, και ο βασιλιάς αρρώστησε. Αποφάσισαν σαν λιγότερο κακό να εγκαταλείψουν την επιχείρηση και να φύγουν από εκεί, και έτσι αποσύρθηκε στην Lingue (Languedoc). Ο βασιλιάς Φίλιππος (πέθανε στοPerpignian στις 6.10. 1285), πολλοί Βαρόνοι, πολλοί Μεγάλοι Κύριοι, πολλοί Ιππότες, και από τον λαό, πέθαναν, και ήταν μεγάλη ζημιά, κυρίως από το θάνατο του λεχθέντος βασιλιά, που ήταν άνθρωπος μεγάλου θάρρους, και ειλικρινής, ο οποίος έκαμε τρία αξιοσημείωτα πράγματα στον καιρό του. Το πρώτο όταν πήγε με τον πατέρα του στην κατάληψη του Τούνεξι: όταν ήταν βασιλιάς εξεστράτευσε εναντίον του Κόμητος Di Foij (Ο πόλεμος εναντίον του Roger Bernard III Κόμητος Defoix 1272), για την οποία εκστρατεία ετοίμασε πολυαριθμώτατο στρατό, και τον ρωτούσαν μερικοί γιατί έκαμε τόσο μεγάλο στράτευμα, μη όντας ο εχθρός τόσο δυνατός που να χρειάζονται τόσες δυνάμεις, απάντησε, ότι το έκαμε για την τιμή του, και για να σασίσει τους άλλους, για να μην αντισταθούν εναντίον του κράτους του. Το τρίτο (το 1276) για τους γιους της Madonna Bianca της αδελφής του, για την οποία κάναμε λόγο πάρα πάνω, στους οποίους αυτός έλεγε, ότι τους ανήκε το Βασίλειο της Castiglia, ή θα λέγαμε της Ισπανίας, και πέρασε στην Ισπανία με περισσότερους από 40.000 sberghi (;) δηλαδή ανθρώπους με οπλισμένα άλογα. Ο βασιλιάς Alphonso μη μπορώντας να αμυνθεί μπρος σ' αυτή τη δύναμη με το γιο του Sancio, που έγινε κατόπιν βασιλιάς, κατέστρεψε τη χώρα από την οποία επρόκειτο να περάσουν οι Γάλλοι και έτσι αμύνθηκε, γιατί ο βασιλιάς της Γαλλίας χρειάστηκε να επιστρέψει μη βρίσκοντας τρόφιμα. Τώρα θα επιστρέψουμε στον λεχθέντα βασιλιά Piero d' Aragona, ο οποίος από τις πληγές που είχε λάβει παρέμενε ασθενής, και τελικά πέθανε απ' αυτές, ο οποίος θάνατος ήταν επιζήμιος, διότι ήταν θαρραλέος και Σοφός Κύριος, και γνώστης των Νόμων, της Αστρολογίας, και ήταν γιος του καλού βασιλιά Jacomo που κατέλαβε τα Βασίλεια των νησιών Majolica, Minolica και Jevizza και το Βασίλειο της Βαλέντσια, και τη Murtia από τα χέρια των Σαρακηνών. Και ο Don Jacomo ήταν γιος του βασιλιά Empetro, ο οποίος έχοντας πάει να βοηθήσει τον Κόμη της Tolosa, και καταυλισθείς έξω από τις πύλες της Tolosa, συνελήφθη από τον Κόμητα Di Monforte μέσα στη σκηνή του, όταν του επετέθη αιφνιδιαστικά τη νύχτα, και πέθανε από τη λύπη του. Και ο προλεχθείς γιος του Don Jacomo που είχε συλληφθεί μαζί του, παρέμεινε φυλακισμένος, και οδηγήθηκε στη Γαλλία, εξαιτίας αυτών το Βασίλειο της Αραγωνίας και της Καταλωνίας (Cattalogna) έμειναν ερειπωμένα, γιατί οι γειτονικοί κατά ξηράν και θάλασσα Σαρακηνοί τα ερήμωσαν, και προκάλεσαν τέτοιο τρόπο στους πληθυσμούς, που δύο Σαρακηνοί είτε ήσαν έφιπποι είτε ήσαν πεζοί, έτρεπαν σε φυγή και έδιωχναν 50 Καταλωνούς ή Αραγωνέζους, οπουδήποτε εμφανίζονταν, γι' αυτό νόμισαν αυτοί της Κυβέρνησης της Γαλλίας να μην αφήσουν να ξανάρθει ποτέ πια άλλη τέτοια καταστροφή αυτών των Κρατών, και άφησαν ελεύθερο τον λεχθέντα φυλακισμένο βασιλιά Jacobo, ο οποίος επιστρέψας στα κράτη του όχι μόνο τα διετήρησε, αλλά κατέλαβε τα παραπάνω Βασίλεια και υπηρξε βασιλιάς μεγαλόψυχος, θαρραλέος και πιστότατος. Είχε δύο γιους και δύο κόρες νόμιμους γεννημένους από την Donna από τον Ούκο D' Ongheria. Από τους γιους ο μεγάλος ήταν ο βασι-

λιάς Piero, που πέρασε στη Σικελία, για τον οποίο τώρα θα γράψουμε, στον οποίο ο Πατέρας άφησε το Βασίλειο της Aragona, την περιοχή της Βαρκελώνης, το Βασίλειο της Valenza, και μέρος από το Βασίλειο της Murtia, και το υπόλοιπο αυτού του Βασιλείου το άφησε στον βασιλιά Alphonso di Castiglia τον γαμπρό του γιατί ήταν της δικαιοδοσίας του και το κατείχε. Ο άλλος νόμιμος γιος του είχε το ίδιο όνομα όπως επίσης αυτός ο Jacobo, στον οποίο έδωσε το βασίλειο της Majorica με τα άλλα νησιά, και του έδωσε το Monte Resulano, και μίαν άλλη υποκομητεία του Perpignan. Από τις λεχθείσες κόρες μία (Isabelle, πρώτη σύζυγος του Philippe III), παντρεύτηκε με τον βασιλιά της Γαλλίας, στον οποίο έδωσε την περιοχή, και τη δικαιοδοσία, που αυτή είχε σ' ένα μέρος της περιοχής της Tolosa. Ο λεχθείς βασιλιάς Jacobo ήταν καλός, θρησκευτικός και ανδρείος, και πάντοτε πιστός στην Ρωμαϊκή Εκκλησία, και πάντοτε φίλος του Βασιλικού Οίκου της Γαλλίας, μόνο που ήταν φιλήδονος, και όταν πέθανε η γυναίκα του είχε από τις παλλακίδες του μερικούς νόθους γιούς, στον ένα από τους οποίους είχε τόση αγάπη, που ο βασιλιάς Piero, ο νόμιμος πρωτότοκος γιος του, ζήλησε, και υποπτευόμενος ότι ο Πατέρας δεν θα του αφήσει τον θρόνο, έβαλε να τον σκοτώσουν προς μεγάλη και μακρότατη λύπη του Πατέρα (Fernad Sanchez, γιος της Guillerma de Cabrera, τον έπνιξαν στο ποτάμι Cinca, κατόπιν διαταγής του Pierre το 1275). Όταν πέθανε ο λεχθείς βασιλιάς Jacobo (τον) διαδέχθηκε ο γιος του Alphonso. Ο βασιλιάς Carlo κατόπιν, του επέστρεψε από τον βασιλιά Filippo της Γαλλίας τον ανιψιό του, και από τον Πάπα Martino για την διαμάχη εναντίον του βασιλιά Pietro για την μονομαχία που δεν πραγματοποιήθηκε, επήγε στα κράτη του της Προβηγκίας, και στη Marsiglia, και στις άλλες παραθαλάσσιες χώρες του, και ετοίμασε σαράντα γάλιες με τις οποίες επέστρεψε στη Νεάπολη, όπου βρήκε τα πράγματα αυτού του Βασιλείου και αυτής της πόλης, σε κακή κατάσταση, γιατί λίγο πριν φτάσει, ο Miser Rugerio del Oria γενικός ναύαρχος της Σικελίας και του Βασιλείου της Aragona είχε πάει στο λιμάνι της Νεάπολης με στράτευμα και είχε διατάξει να χτυπήσει τον Πρίγκιπα του Salemo γιο του βασιλιά Carlo, και ο πρίγκιπας είχε βγει, και είχε νικηθεί και είχε συλληφθεί (5.6. 1284) με εννιά γάλιες, και το υπόλοιπο του στόλου του είχε διαφύγει στη Νεάπολη. Και η πόλη της Νεάπολης ήταν διηρημένη και σχεδόν καταστραμμένη και δημιουργούσε ταραχές εναντίον των Γάλλων και του βασιλιά τους. Τότε ο βασιλιάς Carlo αποβιβάστηκε από το στόλο του (και) μπήκε μέσα σ' ένα Κάστρο του και οχυρώθηκε, και ήθελε να βγει και να διατρέξει τη χώρα και να τιμωρήσει το λαό, αν δεν είχε αποτραπεί από τους δικούς του, που του είπαν ότι ήταν καλύτερο να αντιπαρέλθουν, και να αφήσουν τον λαό να τακτοποιήσει τους λογαριασμούς του μόνος του, όπως ασφαλώς θα κάμει, όταν θα εμφανιστεί στη Νεάπολη, και τότε θα μπορέσει να τιμωρήσει εκείνους που προκάλεσαν τις ταραχές με τον τρόπο του, και με μεγαλύτερη ασφάλεια. Και έτσι έγινε και λίγο κατόπιν ο λαός ηρέμησε, αλλά εις τους έξω (τους αγρότες;) στην ύπαιθρο και κυρίως στα παράλια εκεί ήταν γενική ταραχή. Διέταξε λοιπόν ο βασιλιάς Carlo τον Miser Guglielmo Signor di Marsiglia, Διοικητή του Στόλου του, να πάει με 22 γάλιες να τονώσει το ηθικό των παραλιών. Αυτές πήγαν προς τα μέρη της Σικε-

λίας και μέχρι τη Μάλτα. Εκεί ήταν ο Miser Rugerio d' Loria με 22 γάλιες των Καταλανών και με πολλούς Σικελούς, ο οποίος επετέθη στις γάλιες του βασιλιά κατά τη διάρκεια της νύχτας και έγινε μια ωμότατη συμπλοκή, και τελικά οι Προβηγκιανοί ανατράπηκαν (νικήθηκαν), εναντίον των οποίων οι Καταλανοί επέδειξαν μεγάλη ωμότητα, γιατί πολλοί από τους δικούς τους είχαν σκοτωθεί κατά την πρώτη σύγκρουση, ώστε στη θέση της φιλίας και της αγάπης που συνηθιζόταν να υπάρχει μεταξύ Καταλανών και Προβηγκιανών, ακολούθησε μεταξύ τους εχθρότητα και θανάσιμο μίσος, που διήρκεσε όσο ο βασιλιάς Carlo έζησε. Ευρισκόμενος ο βασιλιάς Carlo σε τόσες δυσκολίες (στενοχώριες), ήλθαν για βοήθειά του πολλοί Βαρώνοι, και μεγάλοι άνθρωποι της Γαλλίας, και της Bologna, μεταξύ των οποίων ήταν ο Conte d' Artese ο ανιψιός του, και ο Conte di Borgogna γαμπρός του λεχθέντος Conte d' Artese. Κατόπιν έχασε ο βασιλιάς Carlo την Αυθεντία της Acra, που την αφήρεσε ο βασιλιάς της Κύπρου από τον οποίο κατείχε αυτή την Αυθεντία ο Miser Otto di Pillicino, για τον οποίο λεγόταν ότι ήταν ανιψιός του Πάπα Martino, τον οποίο εγώ ε γνώρισα και είδα στην Άκρα, άνδρα ωραίο και μεγάλης διάπλασης, με ωραιότατα και μακριά χέρια, και κυρίως τα δάχτυλα, του οποίου σύζυγος ήταν η Madamma d' Arzuffo, όπως λεγόταν, που είχε ένα γιο, τον οποίο είδα πολλές φορές στην Acra να πηγαίνει στο στρατόπεδό μας και από το δρόμο μας και με μία ωραία συντροφιά, και πάνω απ' όλα είχε έναν ωραιότατο σταύλο με πολλά άλογα, που έρχονταν να ποτιστούν στην πλατεία της Acra. Σ' εκείνο τον καιρό, που ο βασιλιάς Carlo έχασε την Αυθεντία της Acra, αρρώστησε και από αυτή την αρρώστια πέθανε, και ήταν ο τρίτος χρόνος ή τέταρτος μετά την επανάσταση της Σικελίας, ευρισκόμενος στην Puglia σ' ένα φρούριο λεγόμενο Άγιος Τάφος. Θυμήθηκε την προφητεία (ότι θα πέθαινε στην Ιερουσαλήμ, πλησίον του Αγίου Τάφου), και ευχαριστώντας Κύριο τον Θεό, ετοιμάστηκε για τη μετάνοια, και πήρε το Σώμα του Χριστού (μετάλαβε) και με μεγάλη συντριβή και πολύ θρησκευτικά πέθανε, σαν ένας πραγματικά μεγάλος και καλός Πρίγκιπας, και που προηγουμένως είχε διατελέσει βασιλιάς της Σικελίας και της Ιερουσαλήμ.

Μετά το θάνατο του βασιλιά Carlo, επειδή ο γιος του ο Πρίγκιπας του Salerno ήταν φυλακισμένος, μεταφερθείς από τη Σικελία στην Καταλωνία, ο Rupertto Conte d' Artese κυβέρνησε το Βασίλειο της Νεάπολης επί μακρόν και αξιέπαινα, και με μεγάλη του τιμή, και ωφέλεια του Βασιλείου, και έκαμε πολλές ανδρειοσύνες, και μεταξύ άλλων δοξάστηκε, γιατί στην Καλαυρία έχοντας το στρατεύμα του τραπεί σε φυγή από τους εχθρούς, αυτός στάθηκε πάντοτε σταθερός επί κεφαλής των δικών του, χωρίς ποτέ να υποχωρήσει. Εκεί στην Καλαυρία έγιναν πολλές μάχες, που θα κρατήσει σε μάκρος να τις απαριθμήσω. Τελικά ο Alphonso ο γιος του προλεχθέντος βασιλιά Pięro της Aragona φρόντισε να επιτύχει συμφωνία για να απαλλαγεί από τις δίκες που η Εκκλησία ήγειρε εναντίον του, το ίδιο φρόντισε ο Odoardo (με την συμφωνία του Campofranco την 4 Οκτωβρίου 1288), που ήταν τότε βασιλιάς της Αγγλίας, και ήθελε να δώσει μία κόρη του για σύζυγο στον λεχθέντα βασιλιά Alphonso, αλλά δεν μπόρεσε να το επιτύχει. Και ο Don Alphonso εξάλλου κρατούσε πάντοτε το βασίλειό του της

Καταλωνίας και της Aragona, το ίδιο έγινε με τον λεχθέντα βασιλιά της Γαλλίας, που υπήρξε a barba suo (αυτοπροσώπως;) βασιλιάς της Majolica, και κράτησε την Υποκομητεία του Perpignan, διετήρησε επίσης καλές σχέσεις με τον Don Sancio βασιλιά της Castiglia, και τελικά πέθανε (8 Ιουνίου 1291. Επονομαζόταν "El Liberal") χωρίς να έχει κλείσει συμφωνία, και υπήρξε ανδρείος βασιλιάς, φιλελεύθερος και ευγενικός, και επειδή δεν είχε γυναίκα ούτε κληρονόμους, ο αδελφός του βασιλιά (Ιάκωβος) Jacobo, που κατείχε τη Σικελία, πήρε όλα τα Βασίλειά του. Ο μικρότερος αδελφός του ο Don Pietro παρομοίως πέθανε χωρίς κληρονόμους, αν και είχε σύζυγο μία μεγάλη Madonna, και πλούσια της Catalogna. Έστειλαν τα Βασίλεια της Catalogna και της Aragona στη Σικελία και ζήτησαν τον βασιλιά Jacobo, ο οποίος ήλθε και παρέλαβε το ένα και το άλλο Βασίλειο και άφησε στη Σικελία τον αδελφό του Federico, που τώρα είναι εκεί, και η μητέρα του η βασίλισσα Costanza, και η αδελφή του Madonna Violante. Ο Federico κατόπιν κατέλαβε το Βασίλειο. Ο βασιλιάς Jacobo, ενώ εν τω μεταξύ κατείχε τη Σικελία εξόπλισε γύρω στις 60 γάλιες, και καλά εφοδιασμένες με κάθε τι το αναγκαίο, αλλά πάνω απ' όλα με άνδρες από τη Μεσσήνη, και από άλλα φρούρια της Σικελίας, και μ' αυτούς πήγε στην Calabria για να την καταλάβει και άρχισε να πολιορκεί το κάστρο του Belvedere, και δεν μπόρεσε να το καταλάβει, αν και παρέμεινε εκεί επί ένα συνεχή μήνα, γι' αυτό έφυγε, πήγε στην Gaieta με τον Στόλο και με 600 ιππείς και 1.000 Malgaveri¹². Ο βασιλιάς Carlo Martello αντίθετα πήγε κι αυτός επίσης στην Gaieta για να την διαφυλάξει με 10.000 ιππείς και περισσότερους πεζούς, και περιέσφιξε τόσο τον βασιλιά Jacobo, που δεν μπορούσε να κινηθεί και συμφώνησε να φύγει κατόπιν ανακωχής που έκαμε με τον Carlo, και πήγε στη Σικελία κυρίως γιατί πληροφορήθηκε το θάνατο του αδελφού του Alphonso. Και ο Carlo Martello 4 ημέρες προ αυτού, έφυγε και πήγε στη Νεάπολη. Στη Σικελία συνάντησε τον Κόμη S. Bredan με μία νάβα και πήρε τον βασιλιά Ιάκωβο και τον οδήγησε στην Aragona, ο οποίος οδήγησε μαζί του 20 από τις γάλιες του και έτυχε καλής υποδοχής από εκείνους τους Βαρώνους της Aragona και της Cattalogna. Σ' εκείνο το μήνα κλείστηκε η ειρήνη και τελεώσθη (επεκυρώθη) από τον Ύψιστο Ποντίφηκα Bonifacio, όπως θα πούμε.

Όταν έφτασε ο βασιλιάς Jacobo στην Cattalogna και Aragona, επειδή πολλαπλασιάστηκαν οι δίκες εναντίον του και εναντίον του Οίκου του, έστρεψε την προσοχή του σε συνθήκες ειρήνης, γι' αυτό ένας ανδρείος και σοφός Fra Guglielmo da Villareto Maestro della Santa Magion, ή Οίκο (Τάγμα) του Νοσοκομείου του Αγίου Ιωάννου των Ιεροσολύμων, εμεσίτευσε, και είχε στα χέρια όλο το χειρισμό αυτής της συναλλαγής, και είχε τη φήμη ότι (μπορούσε) να οργανώσει και να διευθετήσει μίαν ειρήνη καλύτερα από όλους τους ανθρώπους του κόσμου, ο οποίος είχεν έναν ανιμιό, ο οποίος έγινε αργότερα Maestro του Ospedal, που γνώριζε καλύτερα να ενσπείρει πολέμους και διαφωνίες μεταξύ των απίστων Τούρκων και των γειτόνων τους από όλους τους ανθρώπους του κό-

¹² Almugavars: Φυλή Καταλωνική.

σμου, με αυτόν εγώ ήμουν επί μακρόν στη Ρόδο. Μαρτυρείται γι' αυτόν εκείνο, που έκαμε σχετικά με τον Τούρκο A Mandachia, που ήταν το πρώτο σπίτι των Τούρκων και το διέλυσε, και μερικοί άλλοι Τούρκοι υποστηρίζουν ότι ήταν ο Orchan γιος του Mandichia και αδελφός του Strumbrachi (πιθανόν Ιμπραήμ). Τώρα ας επιστρέψουμε στον Fra Guglielmo, ο οποίος έκαμε την ειρήνη με τον εξής τρόπο. Ότι ο βασιλιάς Jacobo όφειλε να αφήσει ελεύθερη τη Σικελία στον Οίκο του βασιλιά Carlo και αντί γι' αυτήν (έπρεπε) να πάρει τη Σαρδηνία, η οποία είχε παραχωρηθεί από την Εκκλησία με μερικούς όρους και συμφωνίες. Και η Εκκλησία τού απέδωσε τη χώρα της Aragona και την κομητεία της Barcelona. Αλλά επειδή αυτό δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τη συγκατάθεση του Miser Carlo de Vallois, στον οποίο ο Πάπας Martino είχε παραχωρήσει αυτές τις χώρες, ότι ο βασιλιάς Carlo, ακολούθως θα ελευθερωνόταν από τη φυλακή, δίνοντας ως ομήρους δύο γιους του, δηλαδή τον βασιλιά Ruberto, που τώρα βασιλεύει, και τον Miser Berenghier, που έδωσε εις ανταλλαγή των Βασιλείων της Aragona και Cattalogna στον Miser Carlo de Vallois την πρωτότοκη κόρη του για σύζυγο με την κομητεία D' Angio, δηλαδή της Andegavia (Αηίου) και ένα άλλο κράτος που είχε στη Γαλλία που ήταν κληρονομιά του, για προίκα, (ότι) ο λεχθείς βασιλιάς Jacobo d' Aragona θα έπαιρνε για γυναίκα μιαν άλλη κόρη του βασιλιά Carlo, και θα είχε για προίκα την Sardegna, ότι ο Roberto γιος του λεχθέντος βασιλιά Carlo θα έπαιρνε για σύζυγο την Madonna Violante αδελφή του βασιλιά Jacobo d' Aragona, ότι θα τον διαδεχόταν στα Βασίλεια της Σικελίας, Puglia και Provenza, διότι ο Carlo Martello ο μεγαλύτερος αδελφός του είχε ήδη πεθάνει, ότι ο βασιλιάς Jacobo ήταν προσωπικά υποχρεωμένος να προσφέρει κάθε βοήθεια και συνδρομή στην ανακατάληψη της Σικελίας και των άλλων νησιών και χωρών της Καλαβρίας που κατείχε, που έπρεπε να αποδοθούν στον βασιλιά Carlo. Αυτή την συμφωνία την ενέκριναν η βασίλισσα Costanza και ο Miser Zuan di Perchita, και ο βασιλιάς Odoardo τον βοήθησε πολύ, για να ελευθερώσει τον βασιλιά Carlo από τη φυλακή, που ήταν πρώτος του ξάδελφος, και έτσι ο λεχθείς ελευθερώθηκε, ο οποίος πήγε στην Γαλλία και από εκεί στην Puglia, και στην Corte ήλθε σε Parlamento (ακρόαση, συνεννόηση) με τον Πάπα Bonifacio, που είχε γεννηθεί στην Campagna της Ρώμης, και όλα τακτοποιήθηκαν. Και ο Miser Zuan di Perchita πήγε να inchinarsi (προσκυνήσει) τον Πάπα με μία του κόρη και του επετέθησαν και τον εμπόδισαν (εσοκόωσαν;) προς χάριν της Εκκλησίας.

Αφού έγινε η ειρήνη ανάμεσα στους δύο βασιλιάδες, ο βασιλιάς Jacobo με 1.200 ιππείς και 20.000 Mugaveri και με 86 γάλιες, και άλλα σκάφη πήγε πλησίον της Νεάπολης, όπου ήταν ο βασιλιάς Carlo και στρατοπέδευσε: από εκεί πήγε στη Σικελία στη Saragozza (Syracusa), και κατέλαβε το φρούριο του Mellazo και το κάστρο του Alforte, και άλλα οκτώ κάστρα. Στη Saragozza εξόπλισε 20 γάλιες για να πάει σε βοήθεια του Κάστρου του Mellazo, σ' αυτές τις γάλιες ναύαρχος ήταν ο ανιψιός του Miser Rugerio d' Loria (Jean de Lloria, αποκεφαλίστηκε το 1299), και αφού οργανώθηκαν στη Μεσσήνη, ο βασιλιάς Federico αδελφός του βασιλιά Jacobo, που ήταν στη Μεσσήνη τον αντιμετώπισε, εξόπλισε άλλες τόσες

γάλιες στη Μεσσήνη και παρατάχθηκε απέναντι στις γάλιες του βασιλιά Jacobo, τον αντιμετώπισε και νίκησε, και συνέλαβε 18 απ' αυτές, οι άλλες δύο διέφυγαν. Μαζί με τις 18 γάλιες συνελήφθη και ο ναύαρχος ανιψιός του Miser Rugerio, στον οποίο ο βασιλιάς Federico διέταξε να κόψουν το κεφάλι κοντά στο ανάκτορό του. Όταν πληροφορήθηκε ο βασιλιάς Jacobo ότι οι γάλιες του και ο ναύαρχός του συνελήφθησαν από τον αδελφό του, γεμάτος από πόνο και αγανάκτηση, απέστειλε τέσσερες ιππότες αντιπροσώπους στον αδελφό, και σ' εκείνους της Μεσσήνης για να διεκδικήσουν (διαμαρτυρηθούν) γιατί είχαν συλλάβει τις γάλιες του, που περνούσαν για το Faro, εκείνοι της Μεσσήνης τους απάντησαν, ότι αν επιστρέψει στην Cattalogna, θα του επιστρέψουν (αποδώσουν) τις ρηθείσες γάλιες και όλους τους φυλακισμένους. Ο βασιλιάς Federico δεν έδωσε καμιά απάντηση στους απεσταλμένους. Όταν πληροφορήθηκε την απάντηση ο βασιλιάς Jacobo, που ήταν τότε στην Saragossa, συγκέντρωσε το στράτευμα, και σαράντα γάλιες, και πηγαίνοντας για το νησί διήρπασε και κατέστρεψε τα πάντα από όπου πέρασε, και από εκεί πήγε στη Fossa di Rezo και από εκεί απέστειλε αντιπροσώπους στον αδελφό, και σ' εκείνους της Μεσσήνης για να τους προκαλέσει σε μάχη. Ο βασιλιάς Federico δεν θέλησε να πολεμήσει εναντίον του αδελφού του. Τότε ο βασιλιάς Jacobo αποσύρθηκε με το στράτευμα και το στόλο στο Mellazo. Ο βασιλιάς Federico αρμάτωσε αμέσως 30 γάλιες και επήγε να συναντήσει τον αδελφό. Κατά τύχη 4 από αυτές τις γάλιες χάθηκαν στην Mortella, τότε αυτός με τις 26 επέστρεψε στη Μεσσήνη. Μαθαίνοντας ο βασιλιάς Jacobo, ότι ο αδελφός του ερχόταν εναντίον του, συγκέντρωσε το στρατό του, και αφήνοντας στη διακυβέρνηση της Σικελίας έναν Βαρόνο της Cattalogna, με 600 ιππείς και 5.000 πεζούς, πήγε μ' αυτούς στη Νεάπολη, όπου αρρώστησε, και παρέμεινε αδιάθετος 4 μήνες, και όταν ήλθε το καλοκαίρι, αρμάτωσε σαράντα γάλιες και πήγε εναντίον του αδελφού, οδηγώντας μαζί του τον βασιλιά Carlo, και τον πρίγκιπα αδελφό του, και τη Madonna Costanza, και τη Madonna Violante. Αποβίβαστηκε στη Σικελία στο ακρωτήριο το λεγόμενο D' Orlando, όπου κατέβηκαν όλοι, ο βασιλιάς, η βασίλισσα και τα άλλα πρόσωπα, και οι γάλιες είχαν τις πλώρες τους εστραμμένες προς την ξηρά¹³, όταν ο βασιλιάς Federico αρμάτωσε 36 γάλιες στη Μεσσήνη (και) ήλθε μ' αυτές σ' αυτό το ακρωτήριο για να προσβάλει τον αδελφό. Ο βασιλιάς Jacobo, βλέποντας τον εχθρικό στόλο, ανέβηκε πάνω στις γάλιες και πήγε να τον αντιμετωπίσει και έγινε συμπλοκή και ο Federico νικήθηκε και έχασε 18 γάλιες με τα πληρώματά τους, και επέστρεψε στη Μεσσήνη. Τότε ο βασιλιάς Jacobo νικητής πήγε με τον βασιλιά Carlo στο Mellazzo, και διέτρεξε πολύ όλο το νησί, σαν Νικητής. Από εκεί επειδή είχε υποσχεθεί στον Πάπα Bonifacio να παραμείνει ένα χρόνο στη Σικελία με έξοδα της Εκκλησίας, απέστειλε τον Αντιπρόσωπό του στον Ποντίφηκα για να του ζητήσει τα έξοδα για όλους του ιππότες του (ιππείς του), και το άλλο του στράτευμα. Ο Ποντίφηκας του απάντησε ότι δεν ήθελε να του δώσει. Ο βασιλιάς Jacobo τότε, με ένα μέρος από τους ιππείς του, και άλλο στράτευμα και τις γάλιες του, έφυγε από τη

¹³ Η γάλα μπορούσε να επιτεθεί ή να αμυνθεί μόνο με την πλώρη, όπου είχε και τον κυρίως οπλισμό της. Βλ. Antonelli, 220.

Σικελία και πήγε στη Ρώμη, όπου ήταν η Αυλή του Πάπα¹⁴, και ήλθε σε συζήτηση με τον Ποντίφηκα. Ο Ποντίφηκας ανάμεσα σε άλλα πράγματα του είπε, ότι τον είχε *razo* (διαγράφει) χωρίς να τον πληρώνει, όπως μου είπε ο *Miser Rizzardo da Spina* Διάκονος Καρδινάλιος του Κυρίου και Πάτρωνός μου, ούτε χωρίς λόγο του είπε αυτά τα λόγια, γιατί ο Στόλος κόστιζε κάθε ημέρα στον Ποντίφηκα 1.200 ουγγιές χρυσό, και είχε παραμείνει ο λεχθείς βασιλιάς *Jacobo* σ' αυτό το ταξίδι και σ' αυτή την εκστρατεία περίπου ενάμισο χρόνο, ούτε γνωρίζω εν τούτοις για πόσο χρόνο πληρώθηκε. Και έχοντας αυτή την άρνηση επέστρεψε στην *Cattalogna*. Και ο Κύριος *Ruberto* ο κουνιάδος του, τότε Δούκας της *Calabria*, παρέμεινε στη Σικελία με όλο το στράτευμα και τις γάλιες που του έρχονταν από τη Νεάπολη, ο οποίος διέτρεχε όλο το νησί, και έμεινε εκεί δύο χρόνια, και κατόπιν επέστρεψε στη Νεάπολη. Και αντίθετα ο *Carlo* (ακολούθως) είχε στείλει με τη βοήθεια του Ποντίφηκα τον γιο του *Miser Philippo* πρίγκιπα *Di Taranto*, με στράτευμα ιππέων και πεζών, γάλιες και άλλα σκάφη για να υποτάξουν τη νήσο, και έγινε ναυμαχία (στη Φαλκονέρα την 1.12. 1299) μεταξύ αυτού και του βασιλιά *Federico*, και με έναν άλλο ευγενή της *Aragona*, και ο πρίγκιπας *Di Taranto* νικήθηκε και συνελήφθη με πολλούς άλλους από τους δικούς του. Ο *Federico* νίκησε και αφού έφυγαν οι εχθροί του από το νησί, ανακατάλαβε μερικά κάστρα, που ο αδελφός του είχε αρπάξει. Τον επόμενο χρόνο ο *Carlo* αρμάτωσε 120 γάλιες, και ο *Carlo* κόμης *Di Vallois* ο γαμπρός του, ήλθε από τη Γαλλία με παράκληση και έξοδα του Ποντίφηκα με δύο χιλιάδες ιππείς και 20.000 πεζούς της Καλαβρίας και από το Βασίλειο του λεχθέντος βασιλιά *Carlo*, και πέρασε στη Σικελία, και αποβιβάστηκε σε ένα τόπο λεγόμενο *Termini* και από εκεί στρατοπέδευσε και πολιορκήσε ένα μεγάλο φρούριο λεγόμενο *Sarcha*, στην οποία πολιορκία παρέμεινε τέσσαρες μήνες, και έχασε το μισό από το στράτευμά του από τις αρρώστιες. Στο τέλος ο λεχθείς βασιλιάς *Carlo* ζήτησε ειρήνη από τον βασιλιά *Federico*, και επικυρώθηκε μεταξύ τους, και επιτράπηκε σ' αυτόν τον *Carlo di Valois* να επιστρέψει στη Νεάπολη ή διά ξηράς ή διά θαλάσσης, όπως θα του άρεσε.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ MARINO SANUDO TORSSELLO

Επειδή εις το βιβλίο η κατάληψη της Αυτοκρατορίας της Ρωμανίας σε προηγούμενα τμήματα έχει γραφτεί και δεν είναι συμπληρωμένη συνεχώς μέχρι την απώλεια της πόλης της Κωνσταντινούπολης, διά τούτο κατά κάποιο τρόπο γραπτώς εκθέτω δηλαδή όσα στην Κωνσταντινούπολη συνέβησαν στον Αυτοκράτορα Βαλδουίνο, κόμητα της Φλάνδρας και της Αννονίας, και στους κληρονόμους τους και άλλους ευγενέστατους Βαρώνους, και επίσης στον Κύριο Δούκα και το Κοινόν των Βενετών και τους Βενετούς (υπηκόους) στα LVIII (58) περίπου χρόνια που την είχαν καταλάβει και την κρατούσαν και την κατείχαν. Και τόσο υ-

¹⁴ (Σ.Σ.) Ήταν στην Avignon όταν ο Sanudo συνέγραφε το βιβλίο του.

πήρξε το ενδιαφέρον των άλλων μερών, τόσο εκ μέρους του προλεχθέντα Αυτοκράτορα και των ανθρώπων του, όπως εκ μέρους του Δουκά και του Κοινού των Βενετών και των Βενετών υπηκόων, το οποίο για συμπλήρωση (του βιβλίου μου) δεν δύναμαι να εκφράσω ούτε να διηγηθώ. Προσέτι οι Βενετοί ζημιώθηκαν πολύ σε πολλά έξοδα για να διατηρήσουν την προλεχθείσα πόλη της Κωνσταντινούπολης, και παρομοίως ο λεχθείς τελευταίος Αυτοκράτορας Βαλδουίνος επώλησε και διεμοίρασε σχεδόν όλα όσα είχε στην Κωνσταντινούπολη, ξεσκεπάζοντας και πουλώντας μολυβένιες στέγες¹⁵, επίσης και διάφορα άλλα βάρη επισωρεύοντας, και κυρίως διότι τον μονογενή γιο του Φίλιππο έδωσε ως ενέχυρο σε κάποιους Κωνσταντινουπολίτες Βενετούς του Ca (οίκου) Fetto για κάποιο ποσό χρημάτων. Ο οποίος Φίλιππος μετεφέρθη στη Βενετία, επί μακρό διάστημα παραμείνας στους Βενετούς, μετά την εγκατάλειψη της Κωνσταντινούπολης αρκετό καιρό.

Αφού χάθηκε πράγματι η πόλη της Κωνσταντινούπολης διαρκούντος του Σωτηρίου έτους MCC (LXI), ο Αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνος διέφυγε με πλοία του Ca (Οίκου) Pesaro, Βενετού πολίτη, ερχόμενος με πολύ λαό τόσο Βενετούς όσο και άνδρες και γυναίκες και μικρά παιδιά, οι οποίοι τότε κατέφυγαν στα πλοία των Βενετών. Ο Άρχοντας πράγματι των Βενετών¹⁶, ονόματι Κύριος Marcus Gradonico, ήταν βγαλμένος από τη χώρα με γαλέρες και στρατεύμα για να πάει να λεηλατήσει τους Έλληνες και να λάβει τόση χώρα που του είχαν υποσχεθεί, ότι θα του δώσουν. Αληθινά επέστρεψε απογοητευμένος, διότι ενώ ο λεχθείς (Podesta) ήταν άνδρας αγαθότατος, καταδότες (προδότες) οι οποίοι ήταν στην Κωνσταντινούπολη, έχοντας συνωμοτήσει να αδειάσει η χώρα από ανθρώπους, παρέδωσαν αυτή τη χώρα στον Αυτοκράτορα Chyt(Κυρ) Μιχάλη Παλαιολόγο, την οποίαν αυτός μέχρι τη σημερινή ημέρα έχει με τους δικούς του και κατέχει. Ο Μιχαήλ ήταν γιος και διάδοχος του Αυτοκράτορα (Chyt) Ανδρόνικου. Μετά ταύτα ο Ανδρόνικος, που τότε βασιλεύε, γιος του προλεχθέντος γιου του Κυρ Ανδρόνικου, ο ίδιος την Κωνσταντινούπολη διοικούσε.

Αλλά για τον Αυτοκράτορα των Λατίνων Βαλδουίνο (τα πράγματα) ανατράπηκαν. Ο ίδιος ήλθε από την Κωνσταντινούπολη στην Εύβοια, όπου από τους ανθρώπους του έτυχε μεγάλης υποδοχής. Τελικά από εκείνους τους Roccia (De la Roche), οι οποίοι κατείχαν το Δουκάτο των Αθηνών, όπως επίσης στη Δούκισσα της Νάξου και της Άνδρου και των άλλων νήσων, και από τους Κυρίους της Εύβοιας έγινε δεκτός με μεγαλοπρέπεια και όσο το δυνατόν περισσότερο τιμήθηκε, με μεγάλα δώρα μεγαλοπρεπή και πλούσια ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Ο οποίος Αυτοκράτορας στρατολόγησε εκεί πολλούς στρατιώτες. Και από εκεί φεύγοντας ήλθε τότε στην Απουλία, όπου ο πρίγκιπας Manfredi Tarendi (του Τάραντα;) βασιλεύε στην Απουλία και στη Σικελία. Ο οποίος πρίγκιπας τον δέχτηκε τιμητικά, και τόσο αυτός όσο και οι άνθρωποί του τον τίμησαν με πολλά και μεγάλα δώρα. Από εκεί πράγματι κατέβηκε και πήγε στη Γαλλία και επί-

¹⁵ Σημ. Μ.: Πρόκειται για τις στέγες εκκλησιών.

¹⁶ Ο Βενετοϊάνος Δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης.

σης στην Αννονία, όπου αυτός κατείχε κάποια χώρα (Courtenay). Μάλιστα η Κυρία σύζυγος του Αυτοκράτορα παρακάλεσε να τους δοθεί βοήθεια από τον βασιλέα, τον πρίγκιπα, τους βαρώνους και άλλους οποιουδήποτε πιστούς, μεταξύ των άλλων αληθινά των βασιλέων της Αραγωνίας Ιακώβου, και επίσης από τον Αλφόνσο γαμπρό του, βασιλιά της Καστίλλης, ζητώντας βοήθεια για να ξαναπάρει τον λεχθέντα ήδη γιο του Φίλιππο, και είχε κυρίως από το βασιλιά της Καστίλλης, με τον οποίον αυτός διατηρούσε επίσης συγγένεια, δηλαδή θέλησε να δώσει την κόρη του στο γιο του Φίλιππο για να αποκτήσει την Αυτοκρατορία της Ρωμανίας. Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στους Βενετούς. Ο Κύριος Δούκας και το Κοινόν της Βενετίας βλέποντας εαυτούς διωγμένους από την Κωνσταντινούπολη λυπήθηκαν πάρα πολύ. Σχετικά μ' αυτό εξέτασαν κάθε οδό και τρόπο για να επαναποκτήσουν την πόλη της Κωνσταντινούπολης και την Αυτοκρατορία, γράφοντας στην Εξουσία του Πάπα, και των άλλων πιστών βαρώνων για όσους πίστευαν ότι αξίζουν γι' αυτή την επιχείρηση της επαναπόκτησης της Αυτοκρατορίας των Ρωμαίων, και επίσης στον προλεχθέντα Alphonsus βασιλιά της Καστίλλης. Απεσταλμένος μάλιστα ήταν ο κύριος Marcus Justinianus του Αγίου Panthaleonis, άνδρας αγαθότατος, εκεί στην Καστίλλη προ πολλού διαμένων, αλλά δεν είχε αντικαταστήσει.

Τελικά αυτός ο Αυτοκράτορας Βαλδουίνος δέχτηκε για το γιο του Φίλιππο την κόρη του βασιλιά Καρόλου του Μεγαλοπρεπούς, πρώτου (προηγουμένως;) βασιλιά της Ιερουσαλήμ και της Σικελίας, ο οποίος ήδη παρέλαβε το προλεχθέν φρούριο από τα χέρια του Manfredi φυσικού γιου (νόθου) του Αυτοκράτορα Φρειδερίκου, με τον οποίον τελικά οι Βενετοί συμφιλιώθηκαν. Αλλά εξαιτίας της επανάστασης της Σικελίας ο προλεχθείς βασιλιάς, δεν μπόρεσε να βοηθήσει, και έτσι τα πράγματα παρέμειναν. Πραγματικά όμως προ της επανάστασης της Σικελίας, ο προλεχθείς βασιλιάς Κάρολος διέθεσε πολλά στρατεύματα τόσο κατά ξηράν όσον και κατά θάλασσα για να κυριεύσουν την Αυτοκρατορία της Ρωμανίας, αλλά με μικρά αποτελέσματα.

Έπειτα πραγματικά αφού πέρασε πολύς χρόνος, οι Βενετοί με τον κόμητα του Valesio, πατέρα εκείνου του βασιλιά που βασιλεύει τώρα στη Γαλλία (Φίλιππος VI 1328 - 1350), ενώθηκαν παρατάσσοντας γαλέρες με στρατεύματα για πολλά χρόνια με έξοδα και των δύο μερών για να προσβάλουν και να κατακτήσουν τη λεχθείσα Αυτοκρατορία της Ρωμανίας, έκαναν επίσης το ίδιο και με την Εταιρεία των Καταλανών στη Ρωμανία, επιχειρώντας την κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως και των συμμαχικών χωρών της Αυτοκρατορίας, αλλά τελικά δεν έκαναν πολλά πράγματα. Όταν πέθανε η κυρία Καταρίνα, σύζυγος του προλεχθέντος βασιλιά Καρόλου, στην οποία ανήκε αυτοκρατορικό δικαίωμα η Ρωμανία, ο λεχθείς Κύριος Κάρολος ο ίδιος επέστρεψε στη Γαλλία. Και έτσι εδώ τα πράγματα χωρίς το προλεχθέν επιδιωκόμενο τέλος παραμένουν. Μάλιστα ο Κύριος Δούκας και το Κοινόν των Βενετών περνούν από ανακωχή σε ανακωχή με τον Αυτοκράτορα των Ελλήνων ουδέποτε θέλοντες να υπογράψουν ειρήνη.

Και έτσι πάντοτε οι Βενετοί συντηρούσαν και κρατούσαν στο χέρι το στρατεύμα που βρίσκονταν στη Ρωμανία, καθώς επίσης το Πριγκιπάτο του Μορέως και

τα φρούρια που ανήκουν σ' αυτή την περιοχή, με τον ίδιο Κύριο Δούκα και το Κοινόν των Βενετών κρατούν ένα μεγάλος μέρος της χώρας, όπως ήδη ελέγχθη..

Και αυτούς (τους Βενετούς), οι Januenses (Ιωαννίτες;) υποκατέστησαν και κρατούν στο χέρι άλλο μέρος των Ελλήνων αντίθετα με το Θεό και με κάθε δίκαιο, τόσον συνολικά όσον και μεμονωμένα.

Διά τούτο αυτοί οι Januenses, πολλά πλούτη συγκέντρωσαν, και αντίθετα οι Βενετοί πολλή ζημιά είχαν, και επίσης πολλά χρήματα εξόδευσαν, και κυρίως για τη διατήρηση της Εύβοιας και των άλλων φρουριών (χωρών), που για τους Φράγκους και τους Λατίνους κρατούν. Που όλα εν συντομία δεν είναι δυνατόν να αφηγηθώ και γι' αυτό τα αφήνω.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΕΥΒΟΙΑΣ*

Κλεισούρα:	Κατά τον W. Miller το στενό μεταξύ της Χαλκίδας και του Αχμέτ Αγά.
Larmena:	Οι Τ. Νερούτσος, Σ. Λάμπρος, Ναθ. Ιωάννου και ο Darper το τοποθετούν στη θέση "Αρμενα" μεταξύ Στύρων και Καρύστου.
Vathia:	Στην εύφορη πεδιάδα της Βάθειας.
Philagra:	Στην περιοχή της Καρύστου, στο ομώνυμο ακρωτήριο.
La Couppra:	Οι Σπ. Λάμπρος και W. Miller το τοποθετούν πλησίον του Αυλωναρίου. Κατά το Β. Φάβη είναι το απόκρημνο βουνό "Ποτήρι", ενώ κατά τον Ι. Παπαδημητρίου τοποθετείται ΝΔ της κόμης Βρύση στους πρόποδες της νότιας διακλάδωσης των Κοτυλαίων.
Κάστρο της Χαλκίδας:	Το γνωστό κάστρο του "Καράμπαμπα" στην απέναντι από την πόλη ακτή.
Κάστρο της Καρύστου:	Το κάστρο της ομώνυμης πόλης ή Castel Rosso.
Κάστρο των Φύλλων:	Σε απόκρημνο βράχο στο Λιλάντιο πεδίο.
Ριζόκαστρο:	Ανατολικά του Αλιβερίου.

* Τα στοιχεία έχουν ληφθεί από το βιβλίο του Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Λιάπη, *Μεσαιωνικά Μνημεία Εύβοιας*, Αθήνα 1971, και κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθούν γιατί προσδιορίζουν τοπογραφικά πολλά από τα οχυρά που καταγράφονται στο έργο του Sanudo.

Αννίτα Κορδατζή - Πρασά

Ο ΕΜΜ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ “Η ΗΩΣ” ΚΑΙ ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ 1830 - 1831

Κατά τη διετία 1830 - 1831, ο Εμμ. Αντωνιάδης εξέδιδε στο Ναύπλιο και σε δικό του τυπογραφείο την αντιπολιτευτική εφημερίδα “Η Ηώς”, της οποίας η διαρκεια υπήρξε πολύ σύντομη¹.

Ο πλήρης τίτλος της εφημερίδας ήταν: “*Η Ηώς. Σύγγραμμα περιοδικόν ασχολούμενον περί την φιλολογίαν, περί τας επιστήμας, τέχνας, γεωργίαν, εμπόριον κλπ.*” και σε κάθε φύλλο είχε ως υπότιτλο τη φράση: “*Πενίαν και ατιμίαν, αφαιρείται παιδεία. Σολ. γ’ 18*”. Οι διαστάσεις της ήταν 20 X 13,5 εκατοστά και η εμφάνισή της ταπεινή, γιατί τα μέσα που διέθετε ο εκδότης ήταν πενιχρά².

Η “*Ηώς*” είναι το πρώτο αντικαποδιστριακό έντυπο στην ελεύθερη Ελλάδα³ και το ακολούθησε το Μάρτιο του 1831 η εφημερίδα “*Ο Απόλλων*”⁴ του Αναστασίου Πολυζωΐδη⁵ με έδρα την Ύδρα.

Η μελέτη που ακολουθεί, αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο επιχειρείται η σκιαγράφηση του Αντωνιάδη ως αντιπολιτευόμενου δημοσιογράφου και εκδότη και της στάσης του απέναντι στην Κυβέρνηση Καποδίστρια ενώ στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται, μέσα από τις σελίδες της “*Ηούς*”, η πόλη του Ναυπλίου και οι κάτοικοί του, πιστεύοντας ότι αποτελεί μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας.

A. Ο Εμμ. Αντωνιάδης⁶ και ο Ι. Καποδίστριας⁷.

Ο Κρητικός δημοσιογράφος και εκδότης (1794/6⁸ - 1863) ήταν φιλελεύθερο και δημοκρατικό άτομο, που σε όλη τη ζωή του είχε μόνιμη πληγή την υποδούλωση της πατρίδας του, εξαιτίας της οποίας έφυγε για να επιστρέψει μετά την έκρηξη της Επανάστασης του ‘21 διαδραματίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στη στρατιωτική και πολιτική ιστορία του νησιού.

Οι συνθήκες που υπογράφηκαν μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου δεν ευνόησαν την Κρήτη και ο Αντωνιάδης κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη (1814 - 1821), όπου κατάφερε να μορφωθεί μόνος του και κατά το χρονικό διάστημα 1818 - 1821 ήταν πράκτορας του περιοδικού “*Μέλισσα*”, που εκδιδόταν στο Παρίσι. Μετά την έκρηξη της Επανάστασης πέρασε στην Ελλάδα και κατά τη διετία 1821 - 1822 διορίστηκε πρωτογραμματεύς του Αφεντούλιεφ ή Μιχαήλ Αφεντού-

λη, αρχηγού της επαναστατημένης Κρήτης. Συμμετείχε ως πληρεξούσιος της πατριδας του στις Εθνικές Συνελεύσεις της Επιδαύρου και της Τροιζήνας και εκλέχθηκε βουλευτής στις Β' και Γ' βουλευτικές περιόδους, ενώ παράλληλα συμμετείχε ενεργά στην επανάσταση των Κρητών. Όταν ο Καποδίστριας ανέλαβε τη διακυβέρνηση του κράτους, ο Αντωνιάδης πήγε στο Ναύπλιο, όπου όμως δεν έμεινε πολύ. Η κατηγορία για ανάμειξη του σε πειρατεία στη Γραμβούσα της Κρήτης⁹ τον ανάγκασε να φύγει για την πατρίδα του φοβούμενος ταπεινωτική καταδίκη. Αν και η υπόθεση έμεινε εκκρεμής και δεν αποδείχθηκε η αλήθεια της κατηγορίας, το ηθικό του κύρος μειώθηκε, για το οποίο θεωρούσε υπεύθυνους του συνεργάτες του Κυβερνήτη Βιάρο και Ιω. Γενατά. Τα αντικαποδιστριακά του αισθήματα ενισχύθηκαν από το γεγονός ότι η Κρήτη δε συμπεριλήφθηκε στα σύνορα του ελεύθερου ελληνικού κράτους καταλογίζοντας την ευθύνη γι' αυτό στον Καποδίστρια. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά την Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας ο Αντωνιάδης είχε αντιτεθεί στην εκλογή του Καποδίστρια.

Από τον Ιανουάριο του 1830 βρίσκεται για την έκδοση της εφημερίδας "*Η Ηώς*". Κατά μία εκδοχή, προσκλήθηκε από την αντιπολίτευση για να αναλάβει την έκδοση αντιπολιτευτικού εντύπου, εκμεταλλευόμενη τις αντικαποδιστριακές του θέσεις, καθώς και το γεγονός ότι κατείχε τυπογραφικά μηχανήματα, ενώ, κατά μία άλλη εκδοχή, ανέλαβε ο ίδιος την πρωτοβουλία, προκειμένου να ενημερώσει την κοινή γνώμη για τον κρητικό αγώνα¹⁰. Ο αγώνας των συμπατριωτών του και η ενσωμάτωση της Κρήτης στο ελεύθερο ελληνικό κράτος απασχολούσε διαρκώς το δημοσιογράφο (βλ. Παράρτημα 1).

Ο Αντωνιάδης ανήκε στη μικρή εκείνη ομάδα της αντιπολίτευσης που διαπνεόταν από ιδεολογικά κίνητρα και ήταν συνταγματικός "εκ πεποιθήσεως"¹¹. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που σε όλη του τη ζωή δεν επεδίωξε δημόσιες θέσεις¹². Αντίθετα ο Πολυζωίδης είχε χολωθεί, γιατί πίστευε ότι ο Κυβερνήτης δεν είχε αξιοποιήσει τα προσόντα του¹³. Ο Αντωνιάδης όμως δεν ήταν εμπαθής. Είχε, βέβαια, αντίθετες απόψεις από τον Καποδίστρια ως προς τον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας. Έχοντας ως πρότυπο τον Αγγλικό κοινοβουλευτισμό δημοσίευε στην "*Ηώς*", σε συνέχειες, μελέτες πολιτειακού περιεχομένου από την αγγλική εγκυκλοπαίδεια. Θα πρέπει δε να υπογραμμισθεί πως, αν και ανήκε στην αντιπολίτευση, δεν παρέλειπε να τονίζει την ηθική ακεραιότητα και το λιτό τρόπο ζωής του Κυβερνήτη και να τον αποκαλεί "*σεβάσμιο*" (όπως θα αναφερθεί και στο δεύτερο μέρος της μελέτης αυτής), και αυτό όχι από διαθεση δουλοπρέπειας ή από πρόθεση να φανεί αρεστός¹⁴, αλλά γιατί κατά βάθος αναγνώριζε το σπάνιο πολιτικό ήθος του Καποδίστρια. Ο άκρατος φιλελευθερισμός του όμως τον εμπόδιζε να κατανοήσει τη στάση του Κυβερνήτη και να δικαιολογήσει τις συγκεκριμένες του τάσεις¹⁵. Μέσα από τα άρθρα της *Ηούς* σπηλίτευε την "απολυταρχική" διακυβέρνησή του (αν και ποτέ δεν του επιτέθηκε άμεσα), προβάλλοντας το κοινοβουλευτικό πολίτευμα και προξενώντας διώξεις εναντίον του. Μετά το διπλό φύλλο 7 - 8 Απριλίου της 18 Απριλίου του 1830, η έκδοση της εφημερίδας διακόπηκε προσωρινά¹⁶, για να ξαναρχίσει στις 23 Αυγούστου (φ. 9) και να διακοπεί οριστικά στις 18 Απριλίου του 1831 (φ. 16). Παρά την αθώω-

σή του¹⁷ ο Αντωνιάδης δεν μπόρεσε να συνεχίσει την έκδοση της *Ηούς*, γιατί οι διώξεις τού είχαν δημιουργήσει οικονομικά προβλήματα¹⁸.

Το έντονο αντιπολιτευτικό κλίμα είχε οδηγήσει τον Καποδίστρια στον περιορισμό της ελευθεροτυπίας με το γνωστό ψήφισμα 2085 της 26ης Απριλίου του 1831¹⁹. Παράλληλα όμως δεν πρέπει να λησμονούμε πως ο Ιωάννης Φιλίμων, την άνοιξη του 1831, πρότεινε την έκδοση φιλοκυβερνητικής εφημερίδας με τίτλο *Ο Ειρηνικός*, προκειμένου να ανατραπούν και να ανασκευασθούν οι δυσφημίες και ψευδολογίες του αντιπολιτευόμενου τύπου και να υποστηριχθεί και προβληθεί το κυβερνητικό έργο, ο Καποδίστριας αρνήθηκε κατηγορηματικά, γιατί ήταν αντίθετο στις ηθικές του αρχές. Χωρίς να αμφισβητεί τις καλοπροαίρετες “υπηρεσίες” της εφημερίδας αυτής, πίστευε στο δίκαιο του έργου του και στην αναγνώρισή του -έστω και αργά- και “όχι στην προπαγανδιστική καλλιέργεια αγαθής φήμης”²⁰.

B, Η εφημερίδα “Η Ηώς” και το Ναύπλιο (1830 - 1831).

Τα θέματα που πραγματεύεται η “*Ηώς*” είναι πολλά, όπως άλλωστε διαπιστώνεται και από τον πλήρη τίτλο της. Από το δεύτερο φύλλο δημοσιεύεται σε τέσσερις συνέχειες²¹ άρθρο με τίτλο “*Παρατηρήσεις εις την πόλιν του Ναυπλίου*”. Το σκεπτικό για τη συγγραφή του αναφέρεται σε μια παράγραφο πριν από τις “παρατηρήσεις”: “*Επειδή και εις το Ναύπλιον αρχίζει η έκδοσις του περιοδικού τούτου συγγράμματος, ίσως δεν ήθελεν είσθαι περιττόν να αρχίσωμεν να ομιλήσωμεν και ολίγα περί της πόλεως ταύτης και των κατοίκων αυτής*”²².

Ο ανώνυμος αρθρογράφος, του οποίου το ύφος και η γλώσσα ταιριάζουν με τον Αντωνιάδη²³, σχολιάζει με καυστική ειρωνεία αλλά και πολλή πίκρα, τον τρόπο ζωής και σκέψης των κατοίκων της πρώτης πρωτεύουσας της ελεύθερης Ελλάδας. Η κοινωνία του είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της νεοελληνικής κοινωνίας στην απαρχή της ίδρυσης του κράτους.

Η πρώτη “παρατήρηση” επικεντρώνεται στην εξωτερική περιγραφή της πόλης, για την οποία κάνει θετικά σχόλια: “*Η πόλις ήρχιζε να καλλωπίζεται με οικοδομάς μετριώς καλάς, και η κατασκευή ή επισκευή τούτων εξακολουθείται και από τους πολίτας με όχι μικράν άμυλλαν αι αγνιάί άρχισαν να πλατύνωνται και να ρυθμίζωνται εις ευθυγραμμίαν, τα δε εξωπετάσματα εκείνα τα οποία με την στενότητα των αγνιών εμπόδιζον τας ακτίνας του ήλιου να σηκώσουν τας επιβλαβείς εκείνας αναθυμιάσεις, και την ανυπόφορον και την βλαβεράν εις την υγιάν των ανθρώπων υγρασίαν, άρχισεν ήδη να καθαρίζεται*”²⁴. Ο Αντωνιάδης αισιοδοξούσε ότι ο καθαρισμός της πόλης σύντομα θα ολοκληρωνόταν και θα γινόταν, όπως ανέφερε, η ωραιότερη πόλη της Πελοποννήσου.

Ποια όμως εικόνα παρουσίαζε το Ναύπλιο παλαιότερα; Πριν από το 1828, η πόλη ήταν πολύ ακάθαρτη. Μετά το μαζικό εποίκισμό του 1823 - 1824, οι Τούρκοι που αποτελούσαν τα δύο τρίτα του πληθυσμού, υποχρεώθηκαν με συνθήκη να εγκαταλείψουν το Ναύπλιο και στη θέση τους εγκαταστάθηκαν Έλληνες οι οποίοι ήλθαν από περιοχές που εξακολουθούσε ο πόλεμος²⁵. Η αύξηση

του πληθυσμού είχε αντίκτυπο στην καθαριότητα της πόλης, όπως είναι φυσικό. Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν το φράξιμο των υπονόμων του, ενώ στα δυτικά και έξω από τη θαλάσσια πύλη του τείχους είχε δημιουργηθεί μικρός οικισμός με καλύβες²⁶.

Χαρακτηριστική εικόνα δίνει ο Δραγούμης: *“Το Ναύπλιον, πόλις όλως τουρκική, τας μεν οδούς είχε στενάς, ανωμάλους και βορβορώδεις, τας δε οικίας ξυλοκτίστους, πολυθύρους, σεσαθρωμένας και πάντη αρρύθμους”*²⁷. Η περιγραφή του Κυβερνητηρίου (ο Δραγούμης ήταν γραμματεύς του Καποδίστρια) είναι επίσης πολύ παραστατική: *“Η ξυλίνη κλίμαξ δι’ ης ανέβην μόλις υπεβάσταζε το βάρος μου αλλ’ ούτε το έδαφος ήτο στερεώτερον. Ο θάλαμος υστερείτο στέγης και χελιδόνες επέτοντο μεταξύ των δοκών. Τοιούτου δε όντος του κυβερνητηρίου, οποία άρα ήσαν αι ιδιωτικάί οικίαί,”*²⁸.

Παρόμοια εικόνα παρουσιάζαν και άλλες πόλεις ερειπωμένες από τον πολυετή και πολυαίμακτο αγώνα της ανεξαρτησίας. Στα πλαίσια της ανορθωτικής πολιτικής του Καποδίστρια και της θεμελίωσης του νεοελληνικού κράτους σε δυτικά πρότυπα, ήταν και η ανοικοδόμηση των πόλεων αυτών βάσει συγκεκριμένου σχεδίου που συνέταξε ένα επιτελείο τεχνοκρατών²⁹. Παράλληλα αναγέρθηκαν και καινούργια προάστια, όπως η Πρόνοια του Ναυπλίου³⁰ και τα Εξαμίλια της Κορίνθου³¹, για να στεγασθούν πρόσφυγες και να αποσυμφορηθούν οι μεγάλες πόλεις.

Στην περίπτωση του Ναυπλίου, την εποχή που εκδιδόταν η *“Ηώς”*, η πόλη ήταν αισθητά βελτιωμένη εξωτερικά, αλλά δε συνέβαινε το ίδιο με την *“ηθικήν κατάστασιν των κατοίκων της”*³², για την οποία οι διαπιστώσεις και τα σχόλια του Αντωνιάδη ήταν πολύ λυπηρά. Το Ναύπλιο παρουσίαζε όλα εκείνα τα συμπτώματα της νεόπλουτης πόλης, η οποία μετά από τόσες κακουχίες που είχε πρόσφατα δοκιμάσει, προσπαθούσε να απολαύσει τα αγαθά της ελευθερίας της. Σ’ αυτό συνέτεινε πολύ η κοινωνικοπολιτισμική σύνθεση του πληθυσμού, που τον αποτελούσαν αυτόχθονες και ετερόχθονες, Φαναριώτες και ξένοι “πρωτεύοντες” και απλός λαός, στρατιώτες, διοικητικοί υπάλληλοι και πολλοί άνεργοι. Αυτή η πολυμορφία και ανομοιογένεια των κατοίκων, που αποδίδεται πολύ εύστοχα από το Βυζάντιο στη *“Βαβυλωνία”* του³³, σε συνδυασμό με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων, είχε ως αποτέλεσμα τον αποπροσανατολισμό τους, την έλλειψη αξιών και την ηθική πτώση. Τα σχετικά σχόλια που διατυπώνει ο Αντωνιάδης, μπορούν να καταταχθούν στις ακόλουθες κατηγορίες:

Ι. Επίδειξη πλουτισμού. Κατά τον ανώνυμο “παρατηρητή”, *“πρόσκαιρός τις πολυτέλεια”*³⁴ χαρακτήριζε την πόλη του Ναυπλίου και εξέφραζε ζωνηρή ανησυχία μήπως αυτό το κακό μεταδοθεί και στις υπόλοιπες πόλεις της χώρας. Ο τρόπος ντυσίματος των κατοίκων περιγράφεται με καυστική ειρωνεία, γιατί ήταν πολύ ασυνήθιστος και αταίριαστος με τις μέχρι τότε συνήθειες. Θεωρούσε γελοίες *“τας τριακοσιολόξους φουστάνελας των νέων Ελλήνων μας, τα λουλουδοστολισμένα ενδύματά των, και μάλιστα τας χρυσοκεντημένας περικημηίδας των, τα τριαντάπηχα και ωμοφουσκωμένα φουστάνια των νεανίδων μας και των περί τα φορέματα καινοτόμων [μοδίστρων] Κυριών μας”*³⁵. Οι γυναίκες ήταν περισσότε-

ρο επηρεασμένες από την ευρωπαϊκή μόδα και αρέσκονταν στο εξεζητημένο και εκκεντρικό. Ο εκδότης της *"Hούς"* τις περιγράφει να φορούν *"Παρισινούς πλότους [καπέλα] εις την κεφαλήν των"* και σατιρίζει και ειρωνεύεται *"τα πολύπλοκα και πτερωτά της κεφαλής των δεσμάτα, τας ελικοειδεστάτας τραχηλίας των και τας πλατείας ελξεις των [φραμπαλάδες]"*³⁶. Επίσης ήταν πολύ στη μόδα οι πομπώδεις χοροί, οι *"μπάλιοι"*. Η δε φιλαρέσκεια των γυναικών ήταν τέτοια, που δεν καταδέχονταν να φορούν τα ίδια φορέματα στις βραδινές εμφανίσεις τους.

Το φαινόμενο αυτό δεν παρουσιαζόταν μόνο στο Ναύπλιο· συνέβαινε και στην Ερμούπολη, που την εποχή εκείνη είχε αρχίσει να εξελίσσεται σε μεγάλο αστικό κέντρο³⁷. Είχε έντονη κοσμική ζωή και οι μεγαλοαστικές οικογένειες συναγωνίζονταν μεταξύ τους σε επίδειξη πλούτου³⁸.

Αν σκεφθούμε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν τότε η χώρα, δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε τη δικαιολογημένη αγανάκτηση του Αντωνιάδη για την υπερβολική αυτή πολυτέλεια και τα μεγάλα χρηματικά ποσά που καταναλώνονταν, ενώ *"οι σύμβιοι και οι συγγενείς"* αυτών των γυναικών *"δεν έχουν να εξοδεύσουν ολίγα τινά χρήματα για την σύστασιν σχολείου"*³⁹. Οι ίδιες παρατηρήσεις διατυπώνονταν και από το Δραγουμή, κατά τον οποίο *"ο εν Ναυπλίω λαός επεδίδετο άφροντις εις πότους, γάμους, άσματα, πυρσοκροτήματα και διηνεκή ευθυμίαν"*⁴⁰. Χαρακτήριζε δε τον τρόπο ζωής των κατοίκων της πρωτεύουσας ως *"ασιατικόν"*⁴¹.

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι σε παρόμοιες διαπιστώσεις και συμπεράσματα οδηγούνταν και ξένοι περιηγητές⁴². Ο ανέμελος αυτός τρόπος ζωής ήταν αταίριαστος με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το νεοϊδρυμένο κράτος και δείχνει κενότητα σκέψης, έλλειψη ρεαλισμού και σύνεσης, που απαιτούσε η εποχή.

Ο *"παρατηρητής"* στη θέση αυτή της εκζήτησης πρότεινε την απλή ενδυμασία. Οι κάτοικοι της πόλης έπρεπε να *"αποσκορακίσωσι"* την πολυτέλεια, γιατί από την πρωτεύουσα πολύ εύκολα μπορούσε να διαδοθεί σε όλα τα μέρη της επικράτειας *"ως από τα κιβώτια της Πανδώρας"*⁴³. *"Η απλότης των ενδυμάτων και η καθαριότης, εις την οποίαν ας μην εντραπώμεν να ομολογήσωμεν, ότι χωλαίνομεν κάμποσον, αι δύο αύται, λέγομεν, αρεταί φέρουν την ανωτέραν πασών των ωραιοτήτων ωραιότητα"*⁴⁴. Η προτεινόμενη απλότητα και λιτότητα, το αρχαιοελληνικό πρότυπο, ήταν ο μόνος ελληνικός τρόπος ζωής, που θα συγκρατούσε τους Νεοέλληνες από τον επιβλαβή μιμητισμό των ξένων, δυτικοευρωπαϊκών, συνηθειών.

2. Νεολαία, εκπαίδευση. Το δημοσιογράφο απασχολούσε, όπως ήταν φυσικό, και η τύχη της νεολαίας. Το έθνος μόλις είχε εξέλθει από μια μακρόχρονη περιπέτεια εθνικών αγώνων και θυσιών και βρισκόταν στην περίοδο της ανόρθωσης. Ύστερα από την ένοπλη αναμέτρηση *"αναγεννάται ως ο Φοίνιξ από τη στάκτη του γυμνόν, άοκνον, άπορον και στερούμενον ακόμη και αυτού του επιουσίον άρτου του"*⁴⁵. Είχε να αντιμετωπίσει τόσα προβλήματα, *"τόσας θανατηφόρους πληγάς ανοικτάς"* και τόσες κατεπείγουσες ανάγκες. Στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου βίου του χρειαζόταν σπηρίγματα σταθερά, για να κτίσει το μέλλον του και αυτά τα θεμέλια ήταν οι νέοι του.

Ο Αντωνιάδης ήταν πολύ απογοητευμένος από τους νέους, των οποίων ο τρόπος ζωής ήταν αποκαρδιωτικός. Λυπόταν βλέποντας *“μίαν αξιόλογον νεολαίαν”*, από την οποία η πατρίδα περιέμενε την υπεράσπισή της και τη διατήρηση της ελευθερίας της, *“να κυλίεται εις τα καφενεία”⁴⁶ ράθυμος και αμέριμνος, εν ω η πατρίς απαιτούσεν ώστε αι πολύτιμαι στιγμαί των αύται να εξοδεύωνται όλως διόλου εις τον αληθή στολισμόν της ψυχής των, την διδασκαλίαν δηλ. εκείνην του αιιδίμου Σωκράτους, κατ’ άλλους την τέχνην του βίου”⁴⁷*. Κατ’ αυτόν τον τρόπον θα μπορούσαν να μορφωθούν πολίτες ικανοί να διαφυλάξουν την ελευθερία που κατακτήθηκε με τόσους κόπους.

Ο επικίνδυνος προσανατολισμός των νέων δικαιολογημένα ανησυχούσε το δημοσιογράφο, που διέβλεπε το αβέβαιο μέλλον τους και τις επιπτώσεις που αυτό θα είχε για το μέλλον της πατρίδας. Ιδιαίτερα ανησυχούσε, γιατί, όπως σημείωνε, δεν υπήρχε κανένα σχολείο να μορφώσει τους κατοίκους, να τους κάνει *“αληθή λογικά όντα, χωρίς της οποίας λογικότητος ο άνθρωπος δεν είναι παρά θηρίον”⁴⁸*. Κατά την άποψή του ευθύνονταν οι κάτοικοι που δεν είχαν φροντίσει να συστήσουν *“κανέν κατάστημα ανθρωπισμού”*, όπως έκαναν οι κάτοικοι άλλων επαρχιών, και επέρριπταν τις ευθύνες στην κυβέρνηση⁴⁹.

Στο σημείο αυτό ο Αντωνιάδης είναι υπερβολικός, γιατί στο Ναύπλιο λειτουργούσαν τότε αρκετά σχολεία. Η αλήθεια, βέβαια, είναι ότι οι αυτόχθονες κάτοικοι είχαν υψηλό ποσοστό αναλφαριθμητισμού και είχαν σε μεγάλο βαθμό αποκλειστεί από το διοικητικό μηχανισμό. Στη διοίκηση εργαζόνταν εγγράμματοι Φαναριώτες και άλλοι ετερόχθονες. Πολύ συνοπτικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι η εκπαίδευση στην πόλη ήταν διαρθρωμένη σε τρεις βαθμίδες: δημοτική, μέση και ανώτερη⁵⁰. Κατά τη διετία 1830-31 η πρώτη βαθμίδα περιλάμβανε το (δημόσιο) αλληλοδιδασκτικό σχολείο με δάσκαλο τον Αλέξανδρο Ησαΐα, το αλληλοδιδασκτικό θηλέων, που είχε ιδρύσει τον Απρίλιο του 1828 η Κρητική δασκάλα Ελένη Δανέζη και ονομαζόταν *“Γυναικεία Σχολή”*. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο το γεγονός ότι την περίοδο αυτή που η γυναικεία εκπαίδευση δεν είχε τόσο πολύ αναπτυχθεί, λειτουργούσε τέτοιο σχολείο στο Ναύπλιο, αποδεικνύοντας το ενδιαφέρον της κοινωνίας για τη μόρφωση των κοριτσιών⁵¹. Επίσης το 1830 λειτουργούσε το αλληλοδιδασκτικό των υποτρόφων ορφανών στο Ναύπλιο και το αλληλοδιδασκτικό για τα ορφανά στην Τίρυνθα. Στη δεύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης ανήκαν τρία ιδιαίτερα ελληνικά σχολεία το 1830, ενώ το 1831 ιδρύθηκε ανώτερο ελληνικό σχολείο, το *“Ελληνικόν Παιδευτήριον”*. Η τρίτη βαθμίδα περιλάμβανε την Πρότυπη Αγροτική Σχολή της Τίρυνθας και την Κεντρική Σχολή των Ευελπίδων στο Ναύπλιο.

3. “Ρουσοφετολογία”. Ο “παρατηρητής” τολμούσε να σπηλιτεύσει μέσα από τις σελίδες της *“Ηούς”* κι ένα άλλο ελάττωμα της φυλής μας, το “ρουσοφέτι”. Με πόνο παρατηρούσε κανείς *“εν σμήνος αρχολιπάρων, και εκ των νεοφέρτων μάλιστα με ογκώδεις φακέλους επιστολών συστατικών εις τους κόλλους των, ασχολουμένων εις το να αρπάξουν κανέν κόκαλον να το γλύφουν”⁵²*.

Μετά το τέλος του πολέμου, συγκεντρώθηκαν στο Ναύπλιο πολλοί Έλληνες, οι οποίοι στο μεταξύ είχαν περιέλθει σε απραξία, ζητώντας αποζημίωση, σύντα-

ξη ή κάποια θέση. Είχαν ολότελα λησμονήσει ότι μέχρι πριν από λίγο καιρό πολεμούσαν για την ελευθερία τους και ως ελεύθεροι άνδρες έπρεπε να έχουν υψηλά και γενναία αισθήματα. Με πικρία έβλεπε ο Αντωνιάδης τους συμπατριώτες του που πολέμησαν -όπως και ο ίδιος- για την ανεξαρτησία της πατρίδας και την εθνική ελευθερία, να έχουν χάσει την ηθική τους υπόσταση και την πνευματική τους ελευθερία, φαινόμενο όχι ασύνηθες ακόμη και σήμερα.

Εκτός από τους *“αρχολιπάρους”* ο δημοσιογράφος στιγματίζε και τους *“ωτακουστάς”*, οι οποίοι αποτελούσαν *“εν τάγμα μιαρών ανδραρίων, ενασχολουμένων εις το να μαθάνουν τι λέγει ο ένας και ο άλλος, δια να το προφθάσουν αμέσως εις τινος των εν τοις πράγμασι (διότι εις τον Κυβερνήτην μας οι τοιούτοι χώραν δεν έχουν) και δια τούτου του μέσου να συστήνονται ως πολίται τίμιοι εις υπουρηγήματα”*.⁵³

Η φράση αυτή είναι ενδεικτική του πόσο ο αντιπολιτευόμενος Αντωνιάδης εκτιμούσε και σεβόταν τον Καποδίστρια και αναγνώριζε την ψυχική ανωτερότητα και το ηθικός κύρο του. Ως Κυβερνήτης ποτέ δεν παρασύρθηκε από κολακειές και υποκριτικούς επαίνους, τους οποίους αντιθέτως απεχθανόταν. Και σ' αυτό το σημείο διαπιστώνεται σύμπτωση απόψεων μεταξύ των δύο ανδρών. Ο Καποδίστριας ήθελε να απαλλάξει τον Έλληνα από τη νοστοροπία του υπόδουλου, για να αποκτήσει ελεύθερη και ανεξάρτητη προσωπικότητα. Επεδίωκε το *“σκεπτόμενο”* Έλληνα, και όχι τον εξαρτώμενο ραγιά, το *“φραγκοφορεμένο”*, όπως τον ήθελαν οι Φαναριώτες, οι κοτσαμπάσηδες και οι ξένοι.

Ανεξάρτητα όμως από την ακεραιότητα και το ηθικό μεγαλείο του Κυβερνήτη, το χαμηλό πνευματικό επίπεδο του λαού και η πολιτική ανωριμότητά του ευνοούσε τους *“ωτακουστάς”*, των οποίων *“αι γλώσσαί, διασπώσαι τους χαλινούς, εκελάδουν μεγαλαυχείς τ' ανδραγαθήματα των μηδέποτε ανδραγαθησάντων ή και ηγωνίζοντο να ελαττώσων την αξίαν την αληθή των ανδραγαθημάτων”*.⁵⁴

Αυτό είναι χαρακτηριστικόν της έλλειψης καλλιέργειας και ηθικής μόρφωσης. Η ανικανότητα και νωθρότητα οδηγούν στη συκοφαντία και τη δυσφήμιση των ικανών.

4. Χαρτοπαιξία. Οι κακές συνήθειες των κατοίκων του Ναυπλίου δεν ήταν μόνο αυτές. Μία επί πλέον ήταν *“και το παίγνιο εκείνο των χαρτιών, το λεγόμενον Πάγκον Φαραώ, εις τον οποίον άνθρωποι άποροι και ως χθες δυστυχήστατοι, χάνουν ποσότητας μεγάλας χρημάτων”*.⁵⁵ Η χαρτοπαιξία, *“βρώμα δυσώδης”*, αποτελούσε τρόπο ζωής για τους *“φαραωνίτας”* αυτούς, θέαμα οδυνηρό που μόνο πίκρα μπορούσε να προκαλέσει στον εκδότη της *“Ηούς”*.

Πολύ χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Αλέξανδρος Ραγκαβής⁵⁶ στα Απομνημονεύματά του, κατά τον οποίο στο πάθος αυτό δεν παρασύρονταν μόνο πλούσιοι, αλλά και άποροι. Στους τελευταίους ανήκε και κάποιος Εδιπίδης, μελλοντικός γαμπρός των Σούτσων, ο οποίος ένα βράδυ στο σπίτι των Μουρούζη, αν και είχε χάσει όλα του τα δανεισμένα χρήματα, εξακολουθούσε να παίζει. Ένας άλλος δε πλούσιος νέος, συνομήλικος του Ραγκαβή, *“κατήντησε βαθμηδόν χαρτοπαίκτης, και οικογενειάρχης αργότερα απώλεσε πάσαν την οικιακήν του ευημερίαν και έμεινε πένης”*.

5. Τυχοδιωκτισμός, τοκογλυφία. Μετά την αναταραχή που προξενεί ένας μακροχρόνιος πόλεμος, είναι αναμενόμενο ορισμένοι τυχοδιώκτες να εκμεταλλεύονται αυτή την αναστάτωση κατά τη μεταβατική περίοδο που ακολουθεί, προκειμένου να επιβιώσουν με κάθε τρόπο. Στο Ναύπλιο, ως πρωτεύουσα της χώρας, είχε εισρρεύσει “πανσπερμία” τυχοδιωκτών, οι οποίοι “επροσηλώθησαν ως κρεατομύϊα” και προσπαθούσαν να εγκαθιδρυθούν στην κοινωνία του. “Θέλει κλαύσει βέβαια το ελληνικόν έθνος, οπότεν συλλογισθή πως έχει να θρέψη τόσους κηφήνας, και να υποφέρει τοιαύτα ανδράρια μοχθηρά, και παρακεκομμένα άτιμα και παράσημα και παράξενα”⁵⁷.

Είναι προφανής η απέχθεια του “παρατηρητή” για τους αργόσχολους αυτούς, που είχαν εγκατασταθεί στο Ναύπλιο. Ο δε Δραγούμης τους περιέγραφε ως “σιλιπνά και βαρύτιμα πιστόλια φέροντες εις την ζώνην, καρδιαν δε φιλάραγον ή λαγού κρύπτοντες εις τα στήθη”⁵⁸. Την κερδοσκοπία αυτή εννοούσε η πολυδάπανη ζωή ορισμένων πολιτών. Πολλοί σύζυγοι, για να αντιμετωπίσουν τα παράλογα έξοδα των γυναικών τους, κατέφευγαν στο δανεισμό.

6. Ετερόχθονες - Φαναριώτες. Στην ίδια μοίρα συγκαταλέγονταν και οι αυλικοί της Βλαχομπογδανιάς. Κατά τον Αντωνιάδη, αυτοί, ενώ δεν είχαν συμμετάσχει ποτέ στον απελευθερωτικό αγώνα, έφθαναν “εις τούτο το αιματοβαμμένον έδαφος, ενδεδυμένοι και με τους βρωμερούς εκείνους τίτλους των Μπιγδανέζων και της μισητής εκείνης αρχοντίας των, τους οποίους από την διαβασίν των από την Ευρώπην κακοερμηνεύσαντες εις τας γλώσσας αυτής, μας τους εκένωσαν φραγομορφωμένους εδώ”⁵⁹. Το δημοκρατικό φρόνημα του δημοσιογράφου επαναστατούσε, γιατί αυτοί τολμούσαν να φέρουν αυτούς τους “βαρβάρους” τίτλους, ενώ ισχυριζόταν ότι είχαν έλθει για να ζήσουν ως πολίτες ανάμεσα στους ομογενείς τους. Συγχρόνως αναρωτιόταν “μήπως ήλθαν με σκοπόν να αρπάξουν κανέν κομμάτι κρέας από τας διασωθείσας πλάτας των δυστυχών Ελλήνων, ή να τους καταντήσουν Μουζίκους;”⁶⁰.

Η θέση του Αντωνιάδη στο θέμα αυτό δεν έχει σχέση με το γνωστό ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων⁶¹. Ο κρητικός δημοσιογράφος απεχθανόταν τους τίτλους ευγενείας και, αν και ετερόχθων, δε δίσταζε να στιγματίζει τους Έλληνες εκείνους των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών που κατείχαν τίτλους ευγενείας και δεν είχαν συμμετάσχει καθόλου στον απελευθερωτικό αγώνα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ήταν καχύποπτος για τους απώτερους σκοπούς τους, υποπτευόμενος ότι απέβλεπαν σε αξιώματα εκμεταλλεύόμενοι την αμάθεια και πολιτική απειρία των εντοπίων.

Σε αντιπαράθεση αυτών ανέφερε πάλι τον Κυβερνήτη αναγνωρίζοντας την ευγένεια του χαρακτήρα του και την ανιδιοτέλειά του. Τον “Σεβάσμιον πρόεδρον της Πολιτείας μας” θεωρούσε αληθινό πρότυπο αρχηγού κράτους, απογυμνωμένο από τίτλους ευγενείας και συμμορφούμενο με τους θεσμούς του έθνους. Όπως έχει προαναφερθεί, ο Αντωνιάδης, αν και αντιπολιτευόταν τον Καποδίστρια, τον οποίο κατά βάθος εκτιμούσε, δεν μπορούσε να αγνοήσει αυτές τις αρετές του.

Ο εκδότης της εφημερίδας, έχοντας πλήρη συνείδηση της δύναμης και της ε-

πιρροής που ασκεί ο τύπος στο αναγνωστικό του κοινό, προσπαθούσε να συνεντίξει τους πολίτες του Ναυπλίου. Πίστευε ότι η πόλη θα μπορούσε να αποδειχθεί άξια του φατισμένου κόσμου, *“αν εις αυτήν την αρχήν της αναγεννήσεώς του θεωρήση με αδιαφορον όμμα την πολυτέλειαν, την οκηγοίαν, την αμέλειαν εις την ηθικήν βελτίωσίν του και την αντιβαίνουσαν εις αυτάς τας καθιερωμένας αρχάς της πολιτείας του ανισότητά”*⁶². Η *“καλή πολιτεία”* είναι η μόνη που μπορεί να θεραπεύσει τις πληγές του έθνους και να κάνει τους πολίτες *“φρονίμους”*.

Οι συμβουλές και παραινήσεις του Αντωνιάδη όμως δεν είχαν την αναμενόμενη απήχηση. Στο τέταρτο φύλλο της *“Ηούς”*⁶³, πλην δηλαδή ολοκληρώσει τις *“παρατηρήσεις”* του για τα κακώς κείμενα, ανέφερε τις αντιδράσεις που αυτές ξεσήκωσαν εναντίον του. Στο φύλλο αυτό δημοσιεύεται φανταστική επιστολή *“Προς τον Παρατηρητήν του Ναυπλίου”*, που έστειλε κάτοικος της πόλης μεταφέροντας τις αντιδράσεις που προκάλεσαν τα δυσάρεστα σχόλιά του. Παρ’ όλα αυτά ο ευσυνείδητος δημοσιογράφος γνώριζε πόσο *“η αλήθεια γυμνή”* ενοχλεί, *“πόσον είναι ανυπόφορος εις τους ανθρώπους του εξευγενισμένου τούτου παλαιού Κόσμου”* και δεν πτοείται.

7. Δημόσιο Νοσοκομείο. Από την καυστική αλλά και ειρωνική συγχρόνως πέννα του δεν ξέφυγε και το δημόσιο Νοσοκομείο της πόλης⁶⁴. Στο δέκατο φύλλο περιέγραφε την τραγική κατάστασή του, η οποία ήταν μία ακόμη αιτία για να *αισθάνεται τις την αφιλοκαλίαν των κατοίκων της Πόλεως ταύτης*⁶⁵.

Κατά την περίοδο 1827-1833, γιατρός και επιστάτης συγχρόνως του νοσοκομείου ήταν ο Λευκάδιος Πέτρος Δ. Στεφανίτης (1792 - 1863)⁶⁶, άνθρωπος αμφίβολου χαρακτήρα. Ο Αντωνιάδης παρουσιάζοντας την οικτρή εικόνα του νοσοκομείου ανέφερε χαρακτηριστικά⁶⁷: *“Αλλοίμονον εις τους όσοι λάβουν την δυστυχίαν να καταφύγουν εις αυτό δια να ιατρευθώσι η μετάστασις του Βίου κατατά αφεύκτως η μόνη θεραπεία των!”* Ο μοναδικός γιατρός, τον οποίο ο *“παρατηρητής”* θεωρούσε αυτοδίδακτο, *“δεν συγχωρεί εις άλλον να πατήση μέσα”*. Τα σχόλια αυτά θα πρέπει να ήταν ως ένα βαθμό υπερβολικά τουλάχιστον γνωρίζουμε ότι ο Στεφανίτης είχε σπουδάσει ιατρική στην Ιταλία⁶⁸.

Πάντως, ο τρόπος με τον οποίο ο δημοσιογράφος αναφέρει τις εντυπώσεις του για το νοσοκομείο, είναι πολύ πρωτότυπος. Ο *“παρατηρητής”* συνομιλεί με ένα *“φραγκοφορεμένο”* που συνάντησε στην αυλή του νοσοκομείου και ο οποίος απαντά στις ερωτήσεις του με πολύ χιούμορ (βλ. Παράρτημα 2).

Εκτός από το δημόσιο γιατρό στο Ναύπλιο φαίνεται να υπήρχε και άλλος, ο οποίος είχε διαφορετική ειδικότητα: θεράπευε τα *“νοσήματα της ψυχής”*, όπως διαπιστώνεται από το φύλλο 14 της *“Ηούς”*, όπου δημοσιεύεται ανώνυμο άρθρο - αγγελία με τίτλο: *“Καλός Ιατρός”* και υπότιτλο: *“Ψυχής νοσούσης, εισίν ιατροί λόγοι (Ευριπ.)”*⁶⁹. Το κείμενο ανήκει σε ένα γιατρό, ο οποίος παρουσίαζε τον εαυτό του ως *“Ηθοδιδάσκαλον”* και καλούσε τους αναγνώστες να τον επισκεφθούν. Είχε ως πρότυπον τον Κεμισού, μαθητή του Κομφούκιου, που το 57 π.Χ. είχε συστήσει στο προάστιο του Πεκίνου ιατρείο για ηθικά νοσήματα. Ο γιατρός αυτός χρησιμοποιώντας πομπώδεις εκφράσεις αυτοσυστήνεται ως ειδήμων στην ειδικότητα αυτή, με πολυετή πείρα, μελέτη των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων

συγγραφέων και της “ηθικής ανατομίας” και καλή γνώση της ανθρώπινης ψυχής. Το ιατρείο του, που το ονόμαζε ως “*συμβούλιον ιατρικόν*”, βρισκόταν στο προάστιο Πρόνοια και δεχόταν δωρεάν καθημερινά άνδρες και γυναίκες “*αδιαφόρως, πάσης ηλικίας και πάσης τάξεως*”. Περιέγραφε δε με απίστευτες λεπτομέρειες τη διαδικασία υποδοχής των ασθενών του, τη μεγαλοπρεπή εμφάνισή του και τόνιζε την εχεμύθειά του.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου γιατρού στο Ναύπλιο κατά την εξεταζόμενη εποχή είναι πολύ ενδιαφέρουσα και αξιοπρόσεκτη όσον αφορά την κοινωνία της πόλης.

Από τους ανωτέρω προβληματισμούς του Αντωνιάδη παρατηρούμε ότι στην αυγή του ελεύθερου βίου τους η πόλη του Ναυπλίου χαρακτηρίζεται από έλλειψη πολιτιστικής ταυτότητας, που εντεινόμενη από την πληθυσμιακή ανομοιογένεια και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, είχε αρνητικές επιπτώσεις στο χαρακτήρα των κατοίκων. Οι περισσότεροι ήταν “περαστικοί” και όχι μόνιμοι, άνθρωποι με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, διαφορετικές καταβολές, διαφορετικές νοοτροπίες και αντιλήψεις, διαφορετική οικονομικο-κοινωνική υπόσταση, που συναντήθηκαν στον ίδιο χώρο και επηρέασαν διαβρωτικά τους κατοίκους. Ανάμεσα στους ξένους, Έλληνες και μη, που είχαν εισρεύσει στην πόλη, οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να διατηρήσουν την υπόστασή τους, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σ’ ένα στείρο μμητισμό. Δεν είχαν αποκτήσει την αυτοπεποίθηση που χρειάζεται ένας λαός για να στηριχθεί αποκλειστικά στις δικές του δυνάμεις και να μην αφομοιωθεί από το ξένο στοιχείο. Το κράτος θα μπορούσε να βοηθήσει προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά κατά την υπ’ όψη περίοδο αδυνατούσε εξ αιτίας των πολλών και πιεστικών προβλημάτων που έπρεπε να αντιμετωπίσει. Δε θα πρέπει να λησμονούμε ότι κάθε μεταπολεμική εποχή χαρακτηρίζεται από έλλειψη αξιών και ηθική πτώση. Ο λαός κουρασμένος από τις στερήσεις και τις θυσίες ενός μακροχρόνιου πολέμου, στράφηκε προς την αναζήτηση υλικών αγαθών, καταλήγοντας σε πνευματικό και πολιτισμικό αδιέξοδο. Άλλωστε η ανεμελιά και η ελάχιστη προσπάθεια είναι χαρακτηριστική του Νεοέλληνα. Και ενώ λοιπόν το νεοσύστατο τότε κράτος χρειαζόταν τη βοήθεια και τη συμπαράσταση όλων, ο λαός της πρωτεύουσας αποπροσανατολιζόταν.

1. Εκδόθηκαν συνολικά δεκαέξι φύλλα, το πρώτο την 1η Φεβρουαρίου 1830 και το τελευταίο στις 18 Απριλίου του επόμενου χρόνου, με κάποιες ενδιάμεσες διακοπές.

2. Ο Νικόλαος Δραγούμης στη νεκρολογία του Αντωνιάδη ανέφερε τις δύσκολες συνθήκες, κάτω από τις οποίες τυπωνόταν η εφημερίδα. [Σοφία Αντωνιάδη, *Εμμανουήλ Αντωνιάδης, ο αγωνιστής, ο δημοσιογράφος (1791 - 1863)*, Αθήναι 1971, σ. 72, και της ίδιας, “Ο τύπος κατά την Επανάστασιν και κατά την β. ασιλείαν του Όθωνος”, *Παρηλασιός*, τ. ΙΓ’, αρ. 3 (1971), σ. 412.]

3. Στη Σύμυρνη εκδιδόταν η γαλλόφωνη εφημερίδα "*Courier de Smyrne*" από το Γάλλο Βλασκού.
4. Για την εφημερίδα αυτή βλ. Χρήστου Λούκου, "Η δώδεκα της εφημερίδας Ο Απόλλων", *Ερασι-στικής*, τ. 9/τχ. 53 (1971), σ. 200 - 218, και του Ίδιου, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καπο-δίστρια 1828 - 1831*, Αθήνα, Θεμέλιο 1988, σ. 232 - 235, 240 - 243, 248, 251.
5. Βιογραφικά στοιχεία για τον Πολυζωΐδη βλ. Κατερίνα Γαρδβία, "Ο Αναστάσιος Πολυζωΐδης και η Ελληνική Επανάσταση", *Μνήμων*, τ. 1 (1971), σ. 23 - 52, Ελένη Ε. Κούκου, *Ιωάννης Καποδί-στριας. Ο άνθρωπος - ο διπλωμάτης (1800 - 1828)*, Αθήνα, Εστία 1978, σ. 307 - 309 και 387 - 388 και Πέτρος Θ. Πέννας, "Επιστολαί Αναστασίου Πολυζωΐδου προς Καποδίστριαν και Ι. Γενατάν", *Σερραϊκά Χρονικά*, τ. 8 (1979), σ. 69 - 81.
6. Βιογραφικά στοιχεία βλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, "Ο διωγμός του τύπου επί Καποδίστρια. Η εφη-μερίδα "Ήως" του Εμμ. Αντωνιάδη", *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, τ. 4 (1960), σ. 178 - 179, σημ. 1, Σ. Αντωνιάδη, *Εμμ. Αντωνιάδης*, ό.π., σ. 11 ε.π., της Ίδιας, "Ο τύπος", ό.π., σ. 411 - 418, Δέσποινα Κατηφόρη, "Ο Εμμ. Αντωνιάδης και τα περί αναμεξευώς του εις την πειρατεΐαν", *Μνήμων*, τ. 1 (1971), σ. 107 - 164, και Φαίδων Μπουμπουλιδής, "Η Νεωτέρα Ελληνική Λογοτεχνία. Γραμματιολο-γικό διαγράμμα", *Επετηρίς Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, τ. 3 (1983 - 1984), σ. 339. Ας σημειω-θεί ότι το αρχείο Εμμ. Αντωνιάδη απόκειται στα ΓΑΚ (στην ενότητα των ιδιωτικών αρχείων: Κ29, Κ30, Κ31, χρ. 1786 - 1882). Πρβλ. Γ. Κουρμούλης, "Ιστορικά έγγραφα εκ του αρχείου Εμμ. Αντω-νιάδου", *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, τ. 1 (1938), σ. 392 - 416.
7. Πλήρη καταγραφή της ελληνόγλωσσης και ξενόγλωσσης καποδιστριακής βιβλιογραφίας βλ. Πάυλος Β. Πετρίδης, *Βιβλιογραφία Ιωάννη Καποδίστρια 1776 - 1831*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ 1981.
8. Για την ημερομηνία γέννησής του βλ. Κατηφόρη, ό.π., σ. 114.
9. Τα σχετικά με την κατηγορία αυτή βλ. στη μελέτη της Κατηφόρη, ό.π.
10. Κατηφόρη, ό.π., σ. 133 - 134.
11. Χρ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Καποδίστρια*, Αθήνα, Θεμέλιο 1988, σ. 259.
12. Σ. Αντωνιάδη, "Ο τύπος", ό.π., 412.
13. Λούκος, "Εφημερίδα Ο Απόλλων", ό.π., σ. 200 - 201, και Πέννας, ό.π. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πολυζωΐδης, όπως και οι Αλ. Μαυροκορδάτος, Ανδρ. Ζαΐμης, Ιω. Κωλέτης, αποδείχθηκαν αργό-τερα ασυνεπείς ως προς τις αρχές που υποστήριζαν το 1831. Ο Πολυζωΐδης το 1837, ως Υπουργός Εσωτερικών, ήταν υπέρ του περιορισμού της ελευθεροτυπίας. [Δέσποινα Κατηφόρη, "Ενέργειες του Ιωάννου Φιλήμονος για την έκδοση φιλοκαποδιστριακής εφημερίδας", *Μνήμων*, τ. 2 (1972), σ. 282 - 284, και Λούκος, *Η αντιπολίτευση*, ό.π., σ. 390 και σημ. 223.
14. Η δεύτερη άποψη υποστηρίζεται από τον Μ.Μ. Παπαϊωάννου, "Η εβδομαδιαία εφημερίδα "Ήως" (1830)", *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, τ. 5 (1961), σ. 139.
15. Από την πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα αυτό αναφέρω εντελώς ενδεικτικά τις μελέτες των Ν. Πανταζόπουλου, Β. Σφυρόερα, Π. Πετρίδη, Γ. Κοντογιώργη, Γ. Αναστασιάδη, Δ. Λουλέ, Γ. Νάκου και Στ. Παπαγεωργίου στο συλλογικό τόμο: *Ιωάννης Καποδίστριας 1776 - 1831. Ο κορυφαί-ος Έλληνας πολιτικός*, Αθήνα, εκδ. Γκοβόστη 1992.
16. Το τυπογραφείο σφραγίσθηκε, ενώ ο Αντωνιάδης παραπέμφθηκε σε δίκη και καταδικάσθηκε από το Πρωτόδικο Δικαστήριο Αργολίδας σε φυλάκιση ενός μηνός και πρόστιμο 100 φoinίκων. [Λούκος, *Η αντιπολίτευση*, ό.π., σ. 191, 218].
17. Στο τελευταίο φύλλο [αρ. 16, σ. 57 - 62] δημοσιεύεται η αθωωτική απόφαση του δικαστηρίου: "Ό ως συκοφάντης και δημεγέρτης κατηγορηθείς Εμ. Αντωνιάδης αναγνωρίζεται και υπάρχει αθώ-ος".

18. Τον επόμενο χρόνο (1832) θα εκδώσει στο Ναύπλιο την εφημερίδα "Αθηρά", της οποίας την έκδοση θα συνεχίσει αργότερα στην Αθήνα μέχρι το θάνατό του.

19. Λούκος, "Εφημερίδα *Ο Απόλλων*", ό.π., σ. 215 - 218.

20. Κατηφόρη, *Ενέργειες Ιω. Φιλήμονος*, ό.π., σ. 273 - 296. Πρβλ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση*, ό.π., σ. 277 - 278.

21. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 5 - 8, φ. 3/1.2.1830, σ. 4 - 8, φ. 4/15.2.1830, σ. 5 - 8, και φ. 10/30.8.1830, σ. 11 - 15.

22. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 5.

23. Για την ταύτιση αυτή βλ. και Αντωνιάδη, *Εμμ. Αντωνιάδης*, ό.π., σ. 74 - 75.

24. Βλ. σημ. 22.

25. Αλέκα Μπουτζουβή - Μπανιά, "Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828 - 1833. Σκιαγράφηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και πνευματικής ζωής", *Ο Ερασιστής*, τ. 18 (1986), σ. 106 - 107.

26. Βασιλίας Κ. Δωροβίνης, "Ο σχεδιασμός του Ναυπλίου κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828 - 1833). Η ειδική περίπτωση και τα γενικότερα προβλήματα", ανάτ. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και νεοελληνικό κράτος*, Αθήνα, ΕΝΜΕ, 1985, τ. Α', σ. 95.

27. Νικολάου Δραγουμή, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, (επιμέλεια Άλκη Αγγέλου), Ερμής 1973, τ. Α', σ. 95.

28. Ό.π.

29. Για το θέμα αυτό βλ. εμπειριστατωμένη μελέτη του Σπύρου Λουκάτου, "Η ανοικοδόμηση των ερειπωμένων πόλεων στην ελεύθερη Ελλάδα επί Καποδίστρια", ΥΠ.Ε.Π.Θ., Έτος Καποδίστρια. Διακόσια χρόνια από τη γέννησή του. Οι επίσημες ομιλίες, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο 1978, σ. 79 επ. Ειδικότερα για το Ναύπλιο βλ. Μάρω Αδάμη - Δ. Ζήβας, "Ανάλυση του ιστορικού κέντρου του Ναυπλίου" (η μελέτη υπάγεται στη γενικότερη της Ελένης Μαΐστρου και των συνεργατών της: *Ναύπλιο. Πολεοδομική μελέτη. Αναθεώρηση - επέκταση*, ΕΠΑ, Μελέτη 37/3, 1982 - 84) και Δωροβίνης, ό.π., σ. 287 - 296.

30. Μετά από πρόταση του μηχανικού Στ. Βούλγαρη, ο Καποδίστριας του ανέθεσε, στις 10 Απριλίου του 1830, τη δημιουργία του προαστίου τύπου κοντά στο Ναύπλιο, με την παραχώρηση εθνικών κτημάτων, "χάριν των εγκαταλελειμμένων και των παρχών" [Δραγουμής, ό.π., σ. 101], το οποίο γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ονομάστηκε "Πρόνοια". Σχετικά βλ. Γ. Αθ. Χώρας, "Η Πρόνοια προάστιο του Ναυπλίου", *Πελοποννησιακά*, τ. 16 (1985 - 1986), σ. 535 - 560, Απ. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικών ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 112 - 113, Λουκάτος, ό.π., σ. 86, 89, Ελένη Καλαφάτη, "Η πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο 1822 - 1830", *Τα Ιστορικά*, τ. 1/τχ. 2 (1984), σ. 281, Δωροβίνης, ό.π., σ. 291 - 293, και Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, τ. Η' (1988), σ. 246 - 248.

31. Εκεί ο Αμερικανός Samuel Howe είχε ιδρύσει αγροτικό συνοικισμό σε έκταση 5.000 στρεμμάτων, που του είχε παραχωρηθεί για τον εποικισμό προσφυγικών οικογενειών [Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες*, ό.π., σ. 115, Λουκάτος, ό.π., σ. 89, και Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, *Αυτόχθονες και ετερόχθονες. Η πολιτικοκοινωνική διαμάχη στην επαναστατημένη Ελλάδα (1827 - 1829). Η περίπτωση της Σμύρνης*, έκδ. Δήμου Ν. Σμύρνης 1986, σ. 43 επόμεν.]

32. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 6.

33. Για τον πληθυσμό του Ναυπλίου βλ. Μπουτζουβή - Μπανιά, ό.π., σ. 107 επόμεν.

34. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 6.

35. Ό.π.

36. Ό.π.

37. Βασίλης Καρδάσης, α. "Ερμούπολη: αστικές λειτουργίες και συμπεριφορές", *Πρακτικά Συμποσίου για τη Νεοελληνική Πόλη*, ό.π., τ. Β', σ. 585 - 589, και β. Σύρος, σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832 - 1857), Αθήνα, ΜΙΕΤ 1987.

38. Ο Αμερικανός Samuel Howe, που επισκέφθηκε το νησί το Νοέμβριο του 1826, σημειώνει στο Ημερολόγιό του: "Οι κάτοικοι της Σύρου προσπαθούν ν' απομνηθώσιν ευρωπαϊκούς τρόπους, τινές δε και το επιτηχάνουσιν. Αι Συριανά ομοιάζουσί πως με γυναίκας, ολίγα δ' εξ αυτών φέρουσιν και πιλίδια. Πραγματικώς εξεπλάγην υπερμέτρως όταν τας είδον". Βλ. Σάμουελ Χάου, *Ημερολόγιο από τον Αγώνα 1825 - 1829* (εισαγωγή με παρουσίαση ανεκδότων αποσπασμάτων Οδυσσέα Δημητρακόπουλου), Αθήνα 1971, σ. 123. Επίσης βλ. Ανδρέας Θεοδ. Δρακάκης, *Ιστορία του οικισμού της Ερμούπολεως (Σύρας)*, τ. Β', *Η Ερμούπολις (1826 - 1827)*, Αθήνα 1983, σ. 133 επόμ., και Καρδάσης, Σύρος, ό.π., σ. 38 - 40.

39. Ηώς, ό.π.

40. Δραγούμης, ό.π., σ. 96 - 97.

41. "[...] των κατοίκων ο βίος ην, ως και των λοιπών Ελλήνων, ασιατικός. Ασιατικόν δε λέγω δεν εννοώ τρυφήν, διότι όπου λείπει η επιούσιος τροφή, εκεί η τρυφή άγνωστος. αλλ' ότι, πλην της ελληνομόρφου φουστανέλας, πάντα τα λοιπά εγίνοντο ως και επί Τουρκίας. Εν τοις εργαστηρίοις οι πωληταί, καθημένοι διεσταυρωμένοι τους πόδας χαμαί και αναμένοντες εις μάτην αγοραστάς, εμύζων κατηφείς την άκραν του τοιμπουκίου αυτών". [Δραγούμης, ό.π., σ. 95]

42. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*, ό.π., σ. 270 - 272.

43. Ηώς, φ. φ. 3/1.3.1830, σ. 7 - 8.

44. Ό.π.

45. Ό.π., σ. 6.

46. Στο Ναύπλιο, όπως και στην υπόλοιπη μετεπαναστατική Ελλάδα, υπήρχαν πολλά καφενεία, τα οποία έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στην ιδιωτική και δημόσια ζωή των Ελλήνων [Μπουτζουβή - Μπανιά, ό.π., σ. 120 επόμ.]. Από την *Εφημερίδα των Αθηνών* [φ. 31/20.3.1826] πληροφορούμαστε ότι το Ναύπλιο στα 1826 είχε 24 καφενεία και σφαιριστήρια. Ενδιαφέροντα είναι και όσα αναφέρονται για τα καφενεία της Ερμούπολης την ίδια εποχή από το Δρακάκη, ό.π., σ. 131.

47. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 7.

49. Ηώς, ό.π., σ. 8.

49. Ό.π.

50. Τα στοιχεία που παραθέτονται εν συνεχεία, προέρχονται από τον Απ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα - Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως. Σειρά Τρίτη. Τα περί Παιδείας*, Αθήνα 1968, τ. Γ', σ. 1577 - 1583, 1761 - 1762, 1889 - 1891. Πρβλ. Μπουτζουβή - Μπανιά, ό.π., σ. 114 - 115.

51. Δεν είναι τυχαίο που την ίδια περίοδο στην Ερμούπολη λειτουργούσαν αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό θηλέων, τα οποία είχαν ιδρυθεί από δυτικούς μισσιοναρίους. [Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830 - 1893)*, Αθήνα ΙΑΕΝ/Γεν. Γραμ. Ν. Γενιάς 1986, σ. 50 επόμ., και Αλεξάνδρα Λαμπράκη - Παγανού, *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σ. 134 επόμ.

52. Ηώς, ό.π., σ. 7.

53. Ηώς, ό.π., σ. 7 - 8.

54. Δραγούμης, ό.π., σ. 73.

55. Ηώς, φ. 3/1.3.1830, σ. 8.
56. Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Εν Αθήναις 1890, τ. Α', σσ. 268 - 272.
57. Ηώς, φ. 2/15.2.1830, σ. 8.
58. Δραγούμης, ό.π.
59. Ηώς, φ. 3/1.3.1830, σ. 5.
60. Ηώς, ό.π.
61. Ιωάννης Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα, θεμέλιο 1991.
62. Ηώς, ό.π., σ. 6.
63. Ηώς, φ. 4/15.3.1830, σ. 5 - 8.
64. Τον Αύγουστο του 1824 ιδρύθηκε στο Ναύπλιο η Φιλανθρωπική Εταιρεία, της οποίας ο σκοπός ήταν α. η περίθαλψη των πτωχών, ασθενών, χηρών και ορφανών και β. η εκπαίδευση νέων ορφανών και απύρων. Εφαρμόζοντας τον πρώτο σκοπό του καταστατικού της ίδρυσε νοσοκομείο. Επειδή όμως αργότερα η Διοίκηση σύστησε κρατικό, το Α' Εθνικό νοσοκομείο Ναυπλίου, η Φιλανθρωπική Εταιρεία κατάργησε το δικό της και ίδρυσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο, σύμφωνα με το δεύτερο σκοπό του καταστατικού της. [Ε.Γ. Πρωτοψάλτης, "Το πρώτον νοσοκομείον της Επαναστάσεως (1824) και η εν Ναυπλίω Φιλανθρωπική Εταιρεία", *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, τ. 5 (1961), σ. 87, 90 - 91, και Καλαφάτη, ό.π., 271.
65. Ηώς, φ. 10/30.8.1830, σ. 11 - 12.
66. Βιογραφικά στοιχεία βλ. στη μελέτη του Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη, "Συμβολή στη βιογραφία του Πέτρου Στεφανίτση", *Μνήμων*, τ. 1 (1971), σ. 53 - 73 και σημ. 1, 2, 3 της σ. 53, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.
67. Ηώς, ό.π.
68. Σκλαβενίτης, ό.π., σ. 53.
69. Ηώς, φ. 14/27.9.1830, σ. 42 - 48.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

(Γ.Α.Κ., Γεν. Γραμματεία, φάκ. 123, 12.9.1828)

Προς τον Σ. Ελληνική Κυβέρνηση
Το Κρητικό Συμβούλιον

Εν τῇ σεύσῳι σεσηφῳι καὶ τῇ ἡφίσις καὶ ἀφῳρῳι
καὶ τῳι Σεβαστῳι Συμφέρονι Παιδαγῳι ἐσθῳσῳι καὶ ἔχῳι
τῳι ἔσθῳι, καὶ μετ' αὐτῳι τῳι Κρητικῳι, οἱ ἀνδρῳσῳι τῳι ἀφῳι-
βροτικῳι ἡσῳι καὶ ἔσθῳι τῳι Κρητικῳι ἔσθῳι, ἐσθῳσῳι ἀφῳρῳι ἔσθῳι
καὶ ἔσθῳι ἐσθῳσῳι τῳι σεφῳι καὶ Σ. Ελληνική Κυβέρνησις τῳι
καὶ ἔσθῳι ἔσθῳι τῳι ἔσθῳι τῳι ἔσθῳι τῳι ἔσθῳι τῳι ἔσθῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι Κρητικῳι ἔσθῳι τῳι Κυβερνητικῳι ἔσθῳι τῳι ἔσθῳι
ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
μετ' αὐτῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
Κρητικῳι, καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
αὐτῳι καὶ τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι

Τῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
αὐτῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι

Το Κρητικό Συμβούλιον τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
αὐτῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι
καὶ ἔσθῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι τῳι σεφῳι

2 40

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Διαλογος σχετικά με το δημόσιο Νοσοκομείο Ναυπλίου

[Ηώς, φ. 10/30.8.1830, σ. 12 - 15]

Κατά τη μεταφορά διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

Π[αρατηρητής]: Αυτό είναι το Νοσοκομείον της πόλεως ταύτης;

Φ[ραγκοφορεμένος]: Μάλιστα.

Π: Το Οίκημα ανήκει εις το Κοινόν, ή εις τινα μερικόν Πολίτην;

Φ: Εις το Κοινόν. πλην ως κοινόν ήθελεν είσθαι την σήμερον κατεδαφισμένον αν δεν το επεριποιείτο ένας Χριστιανός εδώ.

Π: Από την οικτράν κατάστασιν, την οποίαν επαρήρησα μέσα εις το Νοσοκομείον τούτο, από την μεγάλην αταξίαν του, από την φαρμακοποιάν του και λοιπά φαίνεται ότι εις αυτήν την Πόλιν δεν ευρίσκονται Ιατροί.

Φ: Τι τεργιάζει! εν σμήνος μέγα Ιατρών ευρίσκεται μέσα εις την Πόλιν ταύτην και μάλιστα διαφόρων συστημάτων, άλλος δηλ. του Βρουσαί, άλλος του Βρούτου, άλλος του Τομαζίνη, άλλος του φραγκ. και άλλοι άλλων εκείνοι όμως του Βρουσαί κάμνουν μεγάλα θαύματα εις τους Πολίτας αυτής.

Π: Εύγε των, πλην πώς δεν φυλάττουν κ' εκείνο το του Ιπποκράτους αξίωμα, το "έντε φιλανθρωπή πάρεστι φιλοτεχνή" δια να επισκέπτονται τους ενταύθα ασθενείς;

Φ: Διότι το Νοσοκομείον έχει τον Ιατρόν του, και ούτε συγχωρεί εις άλλον να πατήση μέσα. Δεν παρατήρησες μάλιστα τα συχνάκις ανανεωμένα, τα αυτά, γραμμάτιά του εκείνα, με τα οποία προσκαλεί τους πτωχούς να τους επισκέπτεται αμισθί;

Π: Με φαίνεται ότι επαρήρησα τινά εξ αυτών, πλην απ' όσον ενθυμούμαι, ουδέ τα γραμμάτιά του ταύτα, ουδέ αι εις το Νοσοκομείον πράξεις του μυρίζουν από ιατρικήν.

Φ: Όχι μυρωδια Κύριε, αλλ' αυτόχημα είναι όλαι αι πράξεις του Ιατρού τούτου;

Π: Ειπέ με σε παρακαλώ όλοι οι Ιατροί, τους οποίους ανέφερες εδώ επάνω, ομοιάζουν τον Ιατρόν τούτον;

Φ: Και πού είναι άξιοι αυτοί να παρουσιασθούν εμπροσθέν του;

Π: Πολλά καλά, δεν με μένει τώρα καμμία αμφιβολία δια την οποίαν έλαβε ποτέ ονομασίαν του νεκροταφείου η Πόλις αυτή ειπέ μόνο σε παρακαλώ, αν εξεύρης, έρχονται αρκετοί ασθενείς εις το Νοσοκομείον τούτο;

Φ: Πλήθος.

Π: Ιατρεύει δε από αυτούς ο Ιατρός;

Φ: Πολλούς. εγώ ίσως ενθυμούμαι δέκα, και δεν είναι ακόμη πέντε χρόνοι, αφ' ου ανεδέχθη το Νοσοκομείον τούτο ο σημερινός Ιατρός του.

Π: Ως αν ποίους σε παρακαλώ;

Φ: Οι ήμισυ ίσως εξ αυτών γυναίκες δημόσιαι, αι οποίαι όμως δεν εφυλάχθησαν, αφ' ου ευηήκαν έξω από το Νοσοκομείον δεν έκαμαν εις αυτάς και όλην την ενέργειαν τα ιατρικά τον έπειτα εις αυτό το Νοσοκομείον ιατρεύθη ο μακαρίτης Β..., ο μακαρίτης Κ..., ο μακαρίτης Δ... και άλλοι τόσοι μακαρίται.

- Π:** Βαστά κατάλογον παρακαλώ των, όσοι εισέρχονται και εξέρχονται;
- Φ:** Μάλιστα' αλλ' όσον είναι ακριβής ο κατάλογος των εισερχομένων, τόσον παραμελείται όμως εκείνος των εξερχομένων διότι, ως επί το πλείστον αυτούς τους ευγάζουν άλλοι, από μίαν άλλην μικρά θύραν της αυλής εκεί, όπου βλέπεις πλησίον και την μικράν Εκκλησίαν, εις την οποίαν γίνεται και η τελετή εκείνη της παρακλήσεως της εκδόσεώς των.
- Π:** Ποίαν θύραν λέγεις;
- Φ:** Εκείνην, η οποία άνοιξε τώρα, και της οποίας η οδός φαίνεται τόσον συγχοπητημένη.
- Π:** Και πού υπάγει εκείνη η οδός;
- Φ:** Έως εκεί παρεπάνω ολίγον.
- Π:** Πού; Εγώ βλέπω ότι ανεβαίνει υψιλά.
- Φ:** Ναι, εις τον ουρανόν, ένθα οι δίκαιοι αναπαύονται.
- Π:** Καλόν, η ψυχή των υπάγει εις τον Ουρανόν ένθα οι δίκαιοι αναπαύονται. Τα σώματά των όμως τι γίνονται;
- Φ:** Τα ενταφιάζουν εκεί όπου βλέπεις τον περίβολον.
- Π:** Μέσα εις τον περίβολον τούτον; Μέσα εις την πόλιν;
- Φ:** Ναι.
- Π:** Ειπέ με και τα πράγματά των τι γίνονται;
- Φ:** Μένουν εις την επίσκεψιν του ιατροεπιστάτου, και προς όφελος του Νοσοκομείου.
- Π:** Μεγάλη αξιότης εις αυτόν τον άνθρωπον! η μεγαλητέρα απ' όλας είναι η εφεύρεσις του να έχη πλησίον του την ουράνιαν οδόν.
- Φ:** Βέβαια, ενώ πρέπει να ηξεύρης, ότι και εις τους τους ιατρούς και εις τους Πολίτας επέθεσε κατά τούτο πολλάς δυσκολίας, η Αστυνομία της Πόλεως, και το περιεργότερον μάλιστα, δεν ημπορεί να ενταφιαστή τις χωρίς διαβατήριόν της, ως να ήθελαν πηγαίνει οι Νεκροί εις το Άργος ως μεγαλόνοους λοιπόν ο Ιατρός ούτος εφεύρηκε τον τρόπον τούτον, και αποφεύγει όχι μόνον την Αστυνομίαν, αλλά και το να γνωρίζη το Κοινόν, πόσοι ζουν, και πόσοι αποθνήσκουν.
- Π:** Καλά. πώς δεν φοβούνται όμως οι κάτοικοι της πόλεως ταύτης τας βλαβεράς εκείνας αναθυμιάσεις των νεκρών;
- Φ:** Ουδέ καν το συλλογίζονται' εκείνοι έχουν μεγάλην δυσαρέσκειαν διότι τους διέταξεν η Κυβέρνησις να ενταφιάζουν τους νεκρούς εκτός της Πόλεως.
- Π:** Και διατί δεν διέταξεν και τον Ιατροεπιστάτην τούτον να ακολουθήση το ίδιον των Πολιτών παράδειγμα;
- Φ:** Και πού ηξεύρι η Κυβέρνησις τι κάμνει αυτός; έπειτα ημπορώ να σε πώ και τούτο: ότι αφ' ου εκρέμασε εις το δωμάτιόν του την καθέκλαν εκείνην, και την εχρυσόγραψε κιόλα δεν τολμά κανείς, ούτε καν να τον ομιλήση.
- Π:** Δεν με λέγεις πού εσπούδαξεν την Ιατρικήν; εις την Πίσσαν;
- Φ:** Όχι.
- Π:** Εις το Παταύιον;
- Φ:** Όχι.
- Π:** Εις τους Παρισίους;

Φ: Όχι.

Π: Εις το Λονδίον;

Φ: Όχι.

Π: Εις το Βερολίνον;

Φ: Όχι.

Π: Εις την Βιέννην;

Φ: Όχι.

Π: Εις την Άνω Γερμανίαν;

Φ: Όχι.

Π: Μήπως εις του Αγίου Βίκου την Ακαδημίαν;

Φ: Όχι.

Π: Πού 'ς την κατάραν λοιπόν;

Φ: Εκεί σταμάτησε πλέον. Φαίνεται όμως ότι είσαι αγράμματος διόλου, Κύριε, και να με συγχωρήσης. Δεν ανέγνωσες βέβαια τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντος δια να ιδής τι λέγει ο Σωκράτης, ως από μέρους του Ευθυδήμου.

Π: Και πώς παρασταίνει την Ιατρικήν;

Φ: Άκουσε. "Παρ' ουδέν μεν πάποτε, ω άνδρες Αθηναίοι την Ιατρικήν τέχνην έμαθον, ουδέ ζητήσα Διδάσκαλον εμαντώ γενέσθαι των Ιατρών ουδένα' διατετέλεκα γαρ φυλαττόμενος, ου μόνον το μαθείν τι παρά των Ιατρών, αλλά και το δόξαι μεμαθηκέναι την τέχνην ταύτην. Όμως δε μοι το Ιατρικόν έργον δότε. πειράσομαι γαρ εν υμίν αποκινδυνεύων μαθηάνειν".

Π: Ωραία εφαρμογή λοιπόν και δια τον Ιατρόν του Νοσοκομείου τούτου.

Φ: Το εκατάλαβες όμως;

Π: Το εκατάλαβα. διότι είναι γραμμένον από το γλαφυρόν του Ξενοφώντος κονδύλι.

Φ: Αν θέλεις να σ' αναγνώσω και την παράφρασιν τούτου, την οποίαν έχω εις τον κόλπον μου.

Π: Σ' ευχαριστώ, ειπέ με μόνον πώς υποφέρουν τον Ιατροεπιστάτην τούτον οι κάτοικοι της Πόλεως ταύτης.

Φ: Αι, και τι στοχάζεσαι; ότι οι κάτοικοι της πόλεως ταύτης είναι Χίοι, Ιωαννίται, Σμυρναίοι, Κυδωνιείς και άλλοι τοιούτοι; αυτοί έχουν τον ιδιαίτερόν των σκοπόν, την όχι επαινετήν ιδιοτέλειαν, και εις αυτήν αγαπούν μόνον να περιορίζονται. Δεν βλέπεις αν εφρόντισαν ακόμη να κάμουν κανέν σχολείον δια ν' ανθρωπίσουν τα τέκνα των;

Π: Έχεις δίκαιον. Πώς τον υποφέρει όμως η Κυβέρνησις;

Φ: Εκείνος τα έχει καλά με τον Δασμοτελώνην από τον οποίον λαμβάνει και τα εισοδήματα αντός τον συσταίνει όπου ανήκει, και ούτως αρμενίζει κάλιστα. Κι έπειτα, αν ζητήση να τον εκβάλη και η Κυβέρνησις, πώς έχει στοχάζεται στοχάζεται να ξεμπερδευθή από τα κατάσυχά τον; ενόσω οι κάτοικοι της πόλεως Ναυπλίας είναι τοιούτοι, οποιοί είναι, ούτε σχολείον έλπιζε να ιδής εις το Ναύπλιον, ούτε Νοσοκομείον ούτε άλλο τι καλόν. Μάλιστα και αν ο Νέος Διοικητής και Αστυνόμος Ναυπλίας, εναρεστηθούν να περιορισθούν εις τα ίχνη των προκατόχων των, τότε πλέον αλλοίμονον."

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Απόσπασμα κειμένου με τον τίτλο: "Καλός Ιατρός. Ψυχής νοσούσης, εισίν ιατροί λόγοι. Ευρυπ."

[Ήως, φ. 14/27.9.1830, σ. 42 - 45]

Κατά τη μεταφορά διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

"[...] Στοχαζόμενος πόσον είναι ωφέλιμον τοιούτον κατάστημα, ήλθεν εις τον νουν μου να το καταστήσω παρομοίως εις την Ναυπλίαν εσύνταξα λοιπόν και την περί τούτου προκήρυξιν' αλλ' όταν ήλθεν η ώρα να εκτελέσω πραγματικώς το σχέδιόν μου, τότε παρετήρησα τας δυσκολίας, όσαι υπάρχουν εις την Ελλάδα προς εκτέλεσιν αυτού. Υπάρχουσι νοσήματα της ψυχής, καθώς και αρρωστία του σώματος, τα οποία οι άνθρωποι κρύπτουν δια πολλού χρόνου προς εαυτούς, ουδέποτε τολμώσι να τα φανερώσωσι προς τον συνήθη ιατρόν, και δια να τα θεραπεύσωσι, καταφεύγουν εις εμπειρικούς, συμβουλευόμενοι κρυφίως.

Ούτοι οι απολωλότες υιοί του Ασκληπιού έχουν, αν τους πιστεύεις, θαυμασίαν ιατρικώς δύναμιν, πολλήν φιλανθρωπίαν προς τους αρρώστους, ανίκητον σιωπήν του μυστικού, και άκραν αφιλαργυρίαν. Των αδελφών του τούτων το παράδειγμα προβαλλόμενος, κηρύττω εμαυτόν εις την Ναυπλίαν θεσπέσιον παθογνώστην, σοφόν Ηθοδιδάσκαλον, καλόν ιατρόν και επειδή αποβλέπω εις τας αυτάς τιμάς, κηρύττομαι με την αυτήν μετριοφροσύνην.

Εσπούδασα κατά βάθος την ηθικήν ανατομίαν, κατέτριψα πενήντα έτη εις τα τέσσαρα μέρη της γης, ασχολούμενος εις κλινικάς πείρας, και τολμώ να είπω, ότι κατόρθωσα να γνωρίζω ακριβώς όλα τα πάθη του ανθρώπου διεπέρασα την τομίδα της παρατηρήσεως εις τας λεπτοτέρας πτυχάς του, και προβαίνων εκ των αποτελεσμάτων εις τας αιτίας, εσύνταξα μίαν ψυχικήν παθολογίαν, όπου διαιρούνται όλαι αι νοσοποιοί διαθέσεις, τα συμπτώματα, αι αρχαί και τα ιατρικά των. Εάν μ' ερωτήση τις (το οποίον δεν φοβούμαι να πάθω εις την Ναυπλίαν) πού εσπούδασα και ποία είναι τα μαρτυρικά της μαθήσεώς μου, αποκρίνομαι ότι εδιδάχθην εις το σχολείον των μαθητών του Σωκράτους, του Πλουτάρχου, του Σενέκα, του Μονταίγνου, του Αδίσωνος, και ότι ως προς τους άλλους συντεχνίτας μου έχω προτέρημα, τιμής άξιον προς τους αρρώστους ότι ενδέχεται ν' απατηθώ, χωρίς όμως εκ τούτου να συμβή θάνατος.

Ήνοιξα λοιπόν εις το νεόκτιστον προάστιον της Προνοίας ή Νεκροπόλεως, συμβούλιον ιατρικόν, χωρίς να ζητώ μισθόν της συμβουλής μου, και δέχομαι από τας επτά ώρας το εσπέρας μέχρι τον μεσονυκτίου, άνδρας και γυναίκας αδιαφόρως, πάσης ηλικίας και πάσης τάξεως, όσοι δια της εμπιστοσύνης των ήθελον με τιμήσει. Παρακαλώ δε, να μη με νομίση τις απαράλλακτον με τους Αγύρτες των Τριόδων τους βιοπλανείς γόητας, όσοι μηδέν εξετάζοντες, και μηδέν έχοντες άλλον οδηγόν παρά την φονικήν εμπειρίαν, διανέμουσι προς τους ερχομένους με ειδικά ιατρικά των. Εγώ, αφ' ου παρατηρήσω την ηλικίαν, τον χαρακτήρα, την αγωγήν, τας συνηθείας του αρρώστου και ακολουθήσω την φοράν των προγνωστικών και διαγνωστικών της αρρωστίας του, τότε διορίζω απταισίτως τα ιατρικά.

Τοιαύτα καταστήματα, οποίον είναι το ειδικόν μου, δια να ευτυχήσωσι, δεν έ-

χουν χρείαν να επαινεθώσι ούτε δια της Γενικής Εφημερίδος ούτε δια των στομάτων, οία πλατύνουσι ή συντέμνουσι τον έπαινον εις τα καφεπωλεία της Πόλεως, κατ' αναλογίαν του μισθού. Περί τιμής πραγμάτων, αναγκύως προσφερομένων ουδεμία γίνεται ιατρική λογοτριβή. Εις την Ναυπλίαν μάλιστα, όταν δίδεις χωρίς να ζητείς, το συνάλλαγμα γίνεται αθόρυβον, και με ολιγότερα λόγια, παρ' όσα ήθελε συγχωρήσει ο παλαιός της Σπάρτης νομοθέτης. Εδώ οι άνθρωποι προθυμότητα ριψοκινδυνούσι, όταν ο κίνδυνος είναι μη ζημιωθώσι καιρόν και παλαιά υποδήματα. Τέλος, η επιγραφή του καταστήματός μου, ψυχής ιατρείον άμισθον, και η σιωπή των εξομολόγησεων, την οποίαν υπόσχομαι να φυλάξω πανταχού, με κάμνουν να τρέφω χρηστάς ελπίδας, ότι πολλοί των ιδιωτών και των πολιτευομένων θέλουν συγχάξει το κατάστημά μου ίσως ποτέ και οι Γραμματείς αυτοί με τιμήσωσι με την παρουσίαν των μ' όλον ότι εκ προθυμίας αποφεύγουν πάντοτε την ευθύνην, και φροντίζουν να φυλάττωσιν άχραντον και άσπιλον την αθωότητά των. Όθεν, καθήμενος εις τον μέγα σκίμποδά μου, περιτυλιγμένος με ποδήρες ένδυμα, επιφέρων ένα μακρόν επενδύτην, του οποίου αι χειρίδες κατεβαίνουν εις τους αστραγάλους μου, φορών επί κεφαλής μίαν κοκκίνην φεσάραν, της οποίας ο μεταξόκλωσος θίσανος περιτρέχει τας παρειάς μου, έχων τους πόδας μου βυθισμένους εις τα μαλωτά και φελλόστρωτα σανδάλιά μου, ήνοιξα την Κυριακήν τας ιατρικάς ομιλίας μου.

Η ένδυμασία μου αύτη, όσον και αν είναι παράδοξος, δεν προσβάλλει τους οφθαλμούς των ανθρώπων, διότι και αυτή διαπρέπει εις την Γερονσίαν. Ο μεν αρχαιολόγος ήθελεν ειπεί ότι ομοιάζω του Αστυάγην του Ξενοφώντος ο δε παρατηρητής των νεωτέρων ήθελε με παραβάλλει, τουλάχιστον δια την μεγαλοπρέπειάν μου, με κανένα εκτελεστήν των παρελθουσών προσωρινών Διοικήσεων, πλην ότι το καπιστήριόν μου δεν έχει το απαιτούμενον μήκος [...]"

Τάκη Μαύρου

ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΤΟΥ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟΥ ΤΗΣ ΛΑΡΝΑΚΑΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΗΣ 20.2.1978

Η Ελληνική ιστορία, όπως άλλωστε και οι ιστορίες όλων των εθνών, έχει να επιδείξει, παράλληλα με τις δυσάρεστες και λαμπρές σελίδες, σελίδες για τις οποίες μπορεί να είναι υπερήφανη, και προ παντός σελίδες που πρέπει να γίνουν γνωστές και στις επερχόμενες γενιές. Όπως είναι λάθος να αποκρύπτουμε τα σφάλματά μας, διότι έτσι ποτέ δε μας γίνονται μαθήματα, για τον ίδιο λόγο και διάφορα γεγονότα, ας φαίνονται ασήμαντα αλλά που μπορούν να τονώσουν το ηθικό των νέων, δεν πρέπει να αποσιωπούνται, αλλά να προβάλλονται και να γίνονται γνωστά.

Σε μια περίοδο γενικού κλονισμού κάθε ηθικής αξίας, ένα γεγονός που συνέβη την 19.2.1978 στο αεροδρόμιο της Λάρνακας, και που πάει να ξεχαστεί, περιγράφεται στις γραμμές που ακολουθούν, για να δείξει ότι κάθε τόπος που κατοικείται από Έλληνες, θα έχει πάντα να παρουσιάσει δείγματα και εθνικής και προσωπικής αξιοπρέπειας.

Στο επεισόδιο που αναφέρθηκε παραπάνω, πρωτεργάτης υπήρξε ένας Αναπλιώτης, ο Στρατηγός κ. Ιωάννης Κομνηνός, ο οποίος, όπως είναι γνωστόν, κατά τη διάρκεια της Επταετίας (της στρατιωτικής δικτατορίας) ήτο απότακτος και ανεκλήθη στην ενεργό υπηρεσία μετά τη Μεταπολίτευση, ως μέλος του Συμβουλίου το οποίο έκρινε τους αξιωματικούς, που είχαν αποταχθεί και αποστρατευθεί κατά τη διάρκεια αυτής της Επταετίας και εδικαιούντο επαναφοράς λόγω βαθμού.

Πριν τελειώσουν οι εργασίες του Συμβουλίου έφυγε εκτάκτως για την Κύπρο κατόπιν αποφάσεως της Κυβερνήσεως και με τη σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.

Υπηρέτησε στην Κύπρο από 4 Απριλίου 1975 μέχρι 5 Μαΐου 1981 ως Αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Κύπρου, ήτοι 6 έτη και 1 μήνα, ενώ η θητεία του Αρχηγού μέχρι τότε ήτο 2 έτη.

Τα "ΝΑΥΠΛΙΑΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ" θεωρούν τιμή τους να παραχωρήσουν στο Στρατηγό κ. Ιωάννη Κομνηνό τις επόμενες γραμμές:

"Τα γεγονότα που ενδιαφέρουν το θέμα μας, το επεισόδιο δηλαδή στο αεροδρόμιο της Λάρνακας, εξελίχθησαν ως εξής:

Είχε προγραμματισθεί να πραγματοποιηθεί συνδιάσκεψη της Οργανώσεως Α-

φρικανο-Ασιατικής Αλληλεγγύης την 19ην Φεβρουαρίου 1978 στη Λευκωσία. Πρόεδρος της Οργανώσεως ήτο ο κ. Βασίλειος Λυσσαρίδης, Πρόεδρος της Ε.Δ.Ε.Κ. Κύπρου, και Γενικός Γραμματέυς ήτο ο Αιγύπτιος δημοσιογράφος και πολιτικός Γιουσέφ Ελ Σεμπάι, εκδότης της εφημερίδας "Αλ Αχράμ", ο οποίος είχε πρωτοστατήσει στην προσέγγιση Αιγύπτου - Ισραήλ, και δια τον λόγον αυτόν ήτο στόχος των Παλαιστινίων. Η απειλή αυτή ηνάγκασε τον Ελ Σεμπάι να αρνηθεί αρχικά να μεταβεί στην Κύπρο. Τελικά επέισθη να έλθει εις την Κύπρον, κατόπιν πιέσεων του κ. Λυσσαρίδη, Αρχηγού του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ε.Δ.Ε.Κ., και κυρίως της συζύγου του, αμερικανικής υπηκοότητας.

*Ο Στρατηγός Ιωάννης Κομνηνός με τον αείμνηστο Αρχιεπίσκοπο
Κύπρου Μακάριο Γ'*

Το Συνέδριον επρόκειτο να πραγματοποιηθεί εις το ξενοδοχείον ΧΙΛΤΟΝ. Κατά την προσέλευσή του στην αίθουσα της διασκέψεως εδολοφονήθη ο Ελ Σεμπάι από Παλαιστίνιους τρομοκράτες, ενώ συνελήφθησαν ως όμηροι ύλοι οι σύνεδροι, μεταξύ των οποίων και ο κ. Λυσσαρίδης.

Οι τρομοκράτες υπό την απειλήν εκτελέσεως των ομήρων, εξήτησαν να τους διατεθεί αεροσκάφος δια την αναχώρησίν των από την Κύπρον και συνάντηση με υπουργό της Κυβερνήσεως Κύπρου. Τότε ο κ. Λυσσαρίδης τηλεφώνησε εις τον Υπουργό Εσωτερικών και Αμύνης κ. Χριστόδουλο Βενιαμίν και του ανέφε-

ρε ότι θέλουν να μιλήσουν μαζί του οι τρομοκράτες. Ο κ. Βενιαμίν, χωρίς να με ενημερώσει, ως και τον Αρχηγόν της Αστυνομίας, μετέβη εις το ΧΙΑΤΟΝ, όπου εκρατήθη και αυτός ως όμηρος. Ο κ. Βενιαμίν ηναγκάσθη να μεταβεί εις το ΧΙΑΤΟΝ, διότι οι τρομοκράτες ηπειλήσαν ότι θα προέβαιναν σε εκτελέσεις.

Όταν πληροφορηθήν το γεγονός, αμέσως διετάχθη ο Διοικητής Καταδρομών να μεταβεί με δέκα επιλεκτους σκοπευτάς στο ξενοδοχείον ΧΙΑΤΟΝ όπου θα με συναντούσε, με σκοπό να εκτελεστούν οι τρομοκράτες κατά τη στιγμή της επιβιάσεώς των στο λεωφορείο που θα τους μετέφερε στο αεροδρόμιο. Δυστυχώς είχαν εγκαταλείψει το ΧΙΑΤΟΝ και αναγκασθήκαμε να μεταβώμεν στο αεροδρόμιο.

Εκεί πληροφορηθήκα ότι είχαν μαζί τους ως ομήρους 6 Αιγυπτίους, τον Υπουργό κ. Βενιαμίν και τον κ. Λυσσαρίδη. Ήδη είχε διατεθεί αεροσκάφος των Κυπριακών αερογραμμών με προσωπικό 6 ατόμων που προσεφέρθησαν εθελοντικά.

Όταν αφίχθημεν στο αεροδρόμιο, διαπιστώσαμε ότι το λεωφορείο με τους τρομοκράτες και τους ομήρους ευρίσκετο εις αρκετή απόσταση από το διατεθέν αεροσκάφος των Κυπριακών Αερογραμμών. Τον ενημέρωσα δια το συμβάν και του ετόνισα ότι επ' ουδενί λόγω θα επιτρέψω να πάρουν μαζί τους τον Υπουργό Βενιαμίν αδιαφορώντας δια τον αριθμό των θυμάτων.

Ευτυχώς μετά διαπραγματεύσεις ωρών εδέχθησαν να απελευθερώσουν τους κ.κ. Βενιαμίν και Λυσσαρίδη. Εν συνεχεία το αεροσκάφος ανεχώρησε δια χώρα της Μέσης Ανατολής.

Την επομένη 20 Φεβρουαρίου, είχαμε μεταβεί εγώ, η σύζυγός μου και ο Υπουργός κ. Βενιαμίν στο Τρόδος, φιλοξενούμενοι του Αρχηγού της Αστυνομίας.

Την 14.00 ώρα εκάλεσε στο τηλέφωνο τον κ. Βενιαμίν ο Πρόεδρος κ. Κυπριανού και του ανεκοίνωσε ότι το αεροσκάφος με τους τρομοκράτες και ομήρους επιστρέφει εις την Κύπρο, διότι ουδεμία χώρα τους εδέχθη. Του εξήτησε να μεταβεί με τον Αρχηγό της Αστυνομίας στο Αεροδρόμιο Λάρνακας, όπου θα ευρίσκετο και ο ίδιος.

Όταν πληροφορηθήν το γεγονός είπα στον Υπουργό ότι το θέμα αφορά την Αστυνομία και όχι την Εθνική Φρουρά και δι' αυτόν τον λόγον δε θα έλθω στο αεροδρόμιο. Μετά 10 λεπτά και πριν αναχωρήσει ο Υπουργός με ζήτησε στο τηλέφωνο ο Πρόεδρος και με παρεκάλεσε να μεταβώ και εγώ στο αεροδρόμιο.

Μετέβην κατ' ευθείαν στο αεροδρόμιο με την σύζυγόν μου και με πολιτική περιβολή. Στην αίθουσα επισήμων συνήντησα τον Πρόεδρο της Βουλής, ολόκληρο το Υπουργικό Συμβούλιο και τους Πρέσβυ και Στρατιωτικό ακόλουθο της Αιγύπτου. Ο Πρόεδρος Κυπριανού ευρίσκετο στον Πύργο Ελέγχου και έκανε τις διαπραγματεύσεις με τους τρομοκράτες. Κακώς κατά την γνώμην μου.

Τότε εξετίμησα ότι η κατάσταση καθίσταται σοβαρή με απρόβλεπτη εξέλιξη. Δια τον λόγον αυτόν ετέθησαν αμέσως σε συναγερμό η δύναμη των επιλεκτων σκοπευτών, τμήμα του Μηχανοκινήτου Τάγματος και το Τάγμα Πεζικού της Λάρνακας με εντολή να μεταβούν στο αεροδρόμιο, όπου θα αναμένουν διαταγάς.

Εκεί επληροφορήθην ότι έρχεται με ειδικό αεροσκάφος ο Υφυπουργός Πληροφοριών της Αιγύπτου. Όταν μου είπαν τότε ανεχώρησε ο Υφυπουργός, περίπου ώρα από το Κάιρο, και υπολογίζοντας τον χρόνο πτήσεως εξετίμησα ότι έπρεπε να είχε προσγειωθεί στο Αεροδρόμιο Λάρνακος. Αυτό το γεγονός με ενέβαλε σε υποψίες και τότε ετόνισα στο Υπουργικό Συμβούλιο ότι η κατάσταση είναι σοβαρή και να ειδοποιηθεί ο κ. Πρόεδρος. Μετά από αρκετή ώρα ηκούσθη θόρυβος αεροσκάφους και επειδή είχε νυκτώσει διετάχθη ο Διοικητής των Καταδρομών να αναφέρει τον τύπο του αεροσκάφους. Επρόκειτο για σκάφος ελικοφόρο στρατιωτικό, τύπου C - 130. Αμέσως εξηγήθην από τον Αερολιμενάρχη να οδηγηθεί το αεροσκάφος σε αρκετή απόσταση από το αεροσκάφος των τρομοκρατών, φωτιζόμενο από προβολείς. Ταυτοχρόνως διετάχθησαν να εισέλθουν εις το αεροδρόμιον τμήματα του Μηχανοκινήτου Τάγματος και του Τάγματος Πεζικού.

Αι συνεννοήσεις δια την απελευθέρωση των ομήρων και την παράδοση των τρομοκρατών ευρίσκοντο στο τελικό στάδιο.

Τούτο ανακοινώσαμε στον Πρέσβη και Στρατιωτικό Ακόλουθο της Αιγύπτου με την αυστηρή προειδοποίηση ότι απαγορεύεται η έξοδος από το αεροσκάφος παντός ατόμου άνευ αδείας της Κυπριακής Κυβερνήσεως, διότι το αεροσκάφος ευρίσκεται σε Κυπριακό έδαφος. Εν εναντία περιπτώσει θα τους εμποδίσουμε δια παντός μέσου.

Παρά τας υποσχέσεις τους ότι δεν πρόκειται να αποβιβασθούν άνευ αδείας μας και επειδή κρίναμε ότι δεν είχαν καμία επιρροή στους επιβαίνοντας στο αεροσκάφος, εφροντίσαμε ώστε σε περίπτωση βίαιας αποβιβάσεώς των, να εμποδισθην η επαφή του αεροσκάφους με την βάση του στην Αίγυπτο. Επίσης εστάλη αξιωματικός με ασύρματο πλησίον του αεροσκάφους δια να μας ενημερώνει δια τις ενέργειές των.

Ενώ οι Πρέσβεις και Στρατιωτικός Ακόλουθος μας εβεβαίωναν ότι δεν πρόκειται να αποβιβασθούν του αεροσκάφους, ο Αξιωματικός μας μας πληροφορούσε ότι ανοίγει η καταπακτή του αεροσκάφους και εξέρχεται Jeep χρώματος λευκού με τέσσερα άτομα με λευκή στολή εργασίας δια παραπλάνηση. Αμέσως διετάχθη ο Διοικητής Καταδρομών να αναπτυχθούν οι επίλεκτοι σκοπευταί μεταξύ των δύο αεροσκαφών και να εμποδίσουν το Jeep να κινηθεί προς το αεροσκάφος των τρομοκρατών. Το Jeep δεν υπήκουσε, επλησίασε το αεροσκάφος και έρριψε ριπές αυτομάτου κατά του αεροσκάφους. Τότε οι επίλεκτοι σκοπευταί έβαλαν κατά του Jeep με αποτέλεσμα να εξουδετερωθούν και οι τέσσερες επιβαίνοντες. Εν εναντία περιπτώσει ήτο δυνατόν να ανατιναχθην το αεροσκάφος, οπότε και οι καταστροφές και τα θύματα θα ήσαν σοβαρές και πολλά. Αμέσως μετά απεβιβάσθη το τμήμα από το αεροσκάφος C - 130 και άρχισε να πυροβολεί προς πάσαν κατεύθυνση.

Η αντίδραση των τμημάτων της Εθνικής Φρουράς ήτο άμεσος. Δυστυχώς από την επιπολαιότητα του επικεφαλής της Αιγυπτιακής Δυνάμεως, το αποτέλεσμα ήτο να εξουδετερωθούν, αν ενθυμούμαι καλά, 15 Αιγύπτιοι, να τραυματισθούν 19 και να παραδοθούν 39. Από την Εθνική Φρουρά ετραυματίσθησαν ελαφρά

δύο, ένας υπάλληλος του αεροδρομίου νεκρός, 6 τραυματίες και 1 δημοσιογράφος. Σοβαρότατες επίσης ζημιές έπαθε και το C - 130. Ο Διοικητής της Αιγυπτιακής Δυνάμεως κατέφυγε σε ξένο αεροσκάφος, απ' όπου και παρεδόθη.

Οι τραυματίες, Αιγύπτιοι και της Εθνικής Φρουράς, διεκομίσθησαν στο νοσοκομείο της Λάρνακας, όπου και τους επισκέφθηκαν ο Πρόεδρος κ. Κυπριανού, ο Υπουργός κ. Βενιαμίν, ο Αρχηγός της Εθνικής Φρουράς και ο Αρχηγός της Αστυνομίας.

Κατά την επίσκεψη εξητήθει από τους δημοσιογράφους (τηλεοράσεως ΡΙΚ, εφημερίδων Κυπριακών και ξένων) να προβούμε σε δηλώσεις. Οι άλλοι τρεις (Πρόεδρος, Υπουργός και Αρχηγός της Αστυνομίας) προέβησαν σε δηλώσεις, πλην εμού, ο οποίος τους απήντησα ότι είμαι στρατιωτικός και ως εκ τούτου δεν προβαίνω σε δηλώσεις. Την επομένη, οι εφημερίδες έγραψαν ότι "ο Στρατηγός Κομνηνός υπήρξε πολιτικότερος των πολιτικών μας".

Οι νεκροί και οι τραυματίες διεκομίσθησαν την επομένη στην Αίγυπτο με αεροσκάφος αιγυπτιακό. Το C - 130, αφού διελύθη μερικώς, μετεφέρθη και αυτό στην Αίγυπτο.

Χαρακτηριστικές είναι οι αντιδράσεις ξένων πολιτικών και ελλαδικών. Την επομένη του επεισοδίου το Β.Β.Σ. μετέδωσε ότι "από χθες το βράδυ, έπαυσε η Κύπρος να είναι ξέφραγο αμπέλι". Το ίδιο επίσης πρωί με επήρε στο τηλέφωνο ο τότε Υπουργός Εθνικής Αμύνης κ. Αβέρωφ και ανήσυχος με ερώτησε τι συνέβη. Όταν του εξιστόρησα τα γεγονότα, μου είπε: "Σεις είχατε δίκαιο" και μου έδωσε το τηλέφωνο του Πρωθυπουργού κ. Καραμανλή, ο οποίος ευρίσκετο στα Γιάννενα δια τις εορτές της Απελευθερώσεως της πόλεως. Όταν επήρα στο τηλέφωνο τον κ. Καραμανλή μου είπε πολύ ανήσυχος: "Τι κάνατε σεις εκεί κάτω;". Μετά την ενημέρωσή του δια την εξέλιξη των γεγονότων, από της δολοφονίας του Ελ Σεμπάι μέχρι τέλους, μου είπε: "Τότε, σεις είχατε δίκαιο".

Την επομένη ο Πρόεδρος της Κύπρου κ. Κυπριανού εδέχθη απαραδέκτους χαρακτηρισμούς από τον τότε Πρόεδρο της Αιγύπτου Σαντάτ, οι δε Πρόεδροι της Αιγύπτου και Στρατιωτικός Ακόλουθος επέρριψαν την ευθύνη στον Στρατηγό Κομνηνό.

Ο πραγματικός σκοπός της ενέργειας αυτής της Αιγυπτιακής Κυβερνήσεως δεν έγινε ποτέ γνωστός. Επισήμως ισχυρίσθησαν ότι ήτο η απελευθέρωση των ομήρων και η σύλληψη ή εκτέλεση των τρομοκρατών. Πιθανόν να οφείλεται σε κακή συνεννόηση μεταξύ των δύο Προέδρων. Αυτό όμως δεν δικαιολογεί την ενέργεια του Διοικητού της Αιγυπτιακής Δυνάμεως.

Ένα είναι πάντως βέβαιο. Το επεισόδιο αυτό, θλιβερό για τα ανθρώπινα θύματα που είχε, επέδρασε θετικά στο ηθικό της Εθνικής Φρουράς και του Κυπριακού Ελληνισμού.

Αθήναι, Νοέμβριος 1993.

Ιωάννης Κομνηνός"

Και τώρα ας επιστρέψουμε στο Ναύπλιο. Είναι περιέργη η μοίρα αυτού του

τόπου, που ενώ “πιάνει και δεν πιάνει” ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο, εννοώ το “μείζον Ναύπλιο”, δεν υπάρχει εκδήλωση ανθρώπινης δραστηριότητας στην οποία να μην έχει να επιδείξει “προσωπικότητες”, όχι μόνο τώρα, αλλά και από τα βυζαντινά ακόμη χρόνια.

Θόδωρου Θάνου

ΤΕΤΡΑΔΙΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Εισαγωγή: Έφη Δριβα - Δεληνικόλα

Γνώρισα το γέρο Θόδωρο Θάνο από τα παραμύθια που μου έλεγε όταν πήγαινα στο χωριό μας, τη Σουβάλα Παρνασσού, τα καλοκαίρια. Το 1973, μου είπε πως έχει και 4 παραμύθια γραμμένα σ' ένα τετράδιο, για να τα λέει στα εγγόνια του, και μου τα έδειξε.

Στο ίδιο τετράδιο είχε γραμμένες κάτω από τον τίτλο "Τετράδιο Στρατιωτικού Βίου" και τις αναμνήσεις του από τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Μου είπε πως αρκετοί συγχωριανοί του είχαν πάει κι αυτοί στη Μικρά Ασία, και πολλοί είχαν κρατήσει ημερολόγια που τώρα χάθηκαν. Σκέφθηκε να γράψει λοιπόν κι αυτός τις αναμνήσεις του, τώρα στα γεράματα.

Ήμουν αρκετά άπειρη τότε στο να του κάνω τις κατάλληλες ερωτήσεις. Έτσι δεν μου ξεκαθάρισε αν για να γράψει αυτό το τετράδιο είχε τίποτα παλιές σημειώσεις ή αν όλα τα κατέγραψε από μνήμης. Αν κρίνω πάντως από τα παραμύθια που θυμόταν, είχε γερή και λιτή μνήμη.

Ο Θόδωρος Θάνος ήταν χτίστης όπως και ο πατέρας του Θανάσης Θάνος. Τα συνεργεία των χτιστάδων περιόδευαν στην ευρύτερη περιοχή χιτζοντας και επισκευάζοντας. Είχαν και τη δική τους διάλεκτο, τα "μαστόρικα".

Ο ίδιος θα πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 1897, στη Σουβάλα, στην περιοχή της ομηρικής Λιλαίας, κοντά στις πηγές του Κηφισού. Το σημερινό όνομα του χωριού είναι Πολύδροσο. Ακόμα έχει πολλούς λιθοξόους, καθώς και άλλους τεχνίτες: σιδηρουργούς, μαχαιράδες, βαρελάδες. Έχει πλούσια παράδοση σε τραγούδια και παραμύθια, που σιγά - σιγά σβήνει, καθώς πεθαίνουν οι γεροντότεροι.

Έτσι πέθανε και ο γερο-Θόδωρος το 1985. Εκτός απ' αυτές τις αναμνήσεις του, που τώρα πρωτοτυπώνονται, ένα απ' τα παραμύθια του δημοσιεύθηκε στην

τοπική εφημερίδα του Συλλόγου Σουβαλιωτών “Παρνασσός”.

“Εις τας 27 Αυγούστου 1917 επαρουσιάσθην εις Χαλκίδα. Μας κατέταξαν εις λόγους. Από συσσίτιο κολοκυθάκια, μιντσάνες και κουνουπίδι, λάχανο μόνον την Κυριακήν. Κρέας πηγαίναμε έξω. Φάγαμε στο ξενοδοχείο ψωμί κριθίνο: τότε είχαν αποκλεισμό οι Εγγλέζοι και Γάλλοι επειδή δε θέλαμε το Βενιζέλο. Τα είχαν χαλάσει με τον Κωνσταντίνον πήγαν οι Γάλλοι κι έρριξαν απ’ τον Πειραιά κανονιές εις το παλάτι, και είδον με τα μάτια μου άσκαστες οβίδες, και τότε ο βασιλιάς έφυγε. Στη Χαλκίδα μου εφάνησαν πως έκανα 55 χρόνια ενώ ήταν 55 ημέρες.

Τέλος μας έβγαναν διά τα πεδινά πυροβολικά και ήρθε η διαταγή να φύγωμε. Μας φώναξαν τα ονόματα και ο λοχίας λέει στον επιλοχία: “Θα φύγει και ο Θάνατος; Εγώ δεν έχω κανέναν να προτείνω διά λοχίαν”. “Αφού τον έβγαλαν δεν ημπορώ να τον βαστήξω”.

Τέλος πήγαμε στην Αθήνα, μας κατέταξαν σε πυροβολαρχία (εις την ενάτην), μας μοίρασαν σε ελάτης και πυροβολητάς. Όπου με βγάνανε διά σκοπευτήν περιήπου 15, αλλά εγώ δεν ήθελον, και μίαν ημέρα κάναμε θεωρία με την διόπτρα να φέρωμε το κατακόρυφο νήμα στο μποχαρέ, διότι η διόπτρα έχει ένα σταυρό σαν νήμα. Ήλθε η σειρά μου και τάκανα θάλασσα να ξεφύγω, καθώς το κατώρθωσα και μ’ [έβγε.ε] ο Ανθυπολοχαγός. Και οι ελάτης κά<να>νε ιππασία και ένα άλογο έρχεται γύρω, το λέγανε καμψόνι και ένας άνδρας δεν μπόριγε να καρβαλήση, και τον πέρναν στα χέρια τον βάζανε στο άλογο και του ρχέτανε ζάλη και έπεφτε κάτω, πίσω απάνω, πίσω κάτω όπου έμεινε αναίσθητος, και στο φορείο, στο νοσοκομείο όπου με λίγες ημέρες απέθανεν ο δυστυχής από την ανοησίαν του Αξιωματικού.

Από συσσίτιο καλό αλλά μας έφαγε η ψείρα. Μίαν μέραν τινάξαμε ταις κουβέρτες και καταγή σαν κριθαρόσπειρα... Όταν βγήκαμε έξω κάθε Σάββατο πλύναμε, και ψείρες δεν είχαμε πγια. Και καθίσαμε 8 μήνας νάλθε η ώρα να φύγωμε και ο λοχαγός μας είπε ότι θα πάμε στο μέτωπον. “Μην νομίζετε πως σκοτώνονται ο κόσμος, όχι αν καθίσωμε εδώ περισσότεροι θα αποθάνουν. Καθώς έχομε 8 μήνους, από το Σύνταγμα έχομε 15 θύματα και 30 στο νοσοκομείο θα βάζωμε στα 5 χιλιόμετρα μακριά.

Τέλος είχαμε ζώα Ελλάδος και αδύνατα να τραβήξουν πυροβόλα 2.000 οκάδες. Και μάλιστα είχαμε ένα μονάρι: πηγαίναμε να τον βάλωμε χειλωτήρα και χίμαγε με τα μπροστινά πόδια και δόντια απάνω μας. Και ένας γέρος απότακτος του ’10 το ημέρεψι, και αφού το έζεψε εις το κάρο, και ένα τραίνο με πυροβολαρχία έπαιρνε!

Και με τον Γεώργιον Κωστούλα περάσαμε από το χωριό και την άλλη μέρα βγήκαμε εις τον σταθμόν και μπήκαμε και φύγαμε. Και μου έδωσε ο πατέρας μου δραχμές 75: αυτό ήτον το μεγαλύτερο ποσόν... Στο διάστημα του στρατιωτικού βίον του έφαγα μέχρι δύο χιλιάδες άλλοτε 50, άλλοτε 25...

Τέλος εβγήκαμε έξω από τη Θεσσαλονίκη, σε μέρος που το λέγανε Άρης. Εκεί μας φτιάνανε συσσίτιο γυρνε(;) διά κρέας χοιρινό παστό, το λέγανε ζαμπόν. Μας είχε κόψει το λίπος.

Τέλος ήλθε να φύγωμε διά το μέτωπον, και θελα' να πάμε όλο ανήφορο και τρομάξαμε να τα βγάλωμε απάνω. Εκεί στον Άρη εκτέλεσαν ένα λοχία επειδή άργησε μια ώρα από το προσκλητήριο. Ο Βενιζέλος το είχε 3 και 4 παρών: όταν άργε από τις τρεις μισή ώρα, στο στρατοδικείο και σκότωμα... Ο δυστυχής λοχίας ήταν Θεσσαλός, και πέρασε από το σπίτι. Και τον σκότωσαν.

Όταν φτάσαμε - το μέρος το λέγανε Κούπα - και είδα μια οβίδα άσκαστην όπου είχε φύγει ο πυροσωλήνας και ήταν 40 πόντους πάχος και 60 μάκρος - (και) μεις πήραμε τα πυροβόλα του Συντάγματος της Εθνικής Αμύνης και αυτοί πήγαν να ξεκουραστούν πίσω, και ημείς πήγαμε στα δικά τους.

Όπου βάλαμε μίαν ημέραν και της ογδός πυροβολαρχίας και σκάζανε στο πεζικό το δικό μας. Και μας, μας θεωρούσαν βασιλικούς. Ευτυχώς ο λοχαγός ήταν κρητικός, και έγιναν ανακρίσεις και εύρον το σφάλμα: έπρεπε οι πυροσωλήνες να στριβωνται καλά. Μίαν ημέραν είχαμε ένα κάλιγκα (κάλυκα) στο δέντρο και όταν έβλεπα αεροπλάνο την βρόνταγα να κρύβωνται οι πυροβοληταί να μας ανακαλύψη την πυροβολαρχία. Και ήρθε ένα αεροπλάνο και βρόντησα και κρύφτηκαν. Και να μια μοίρα πυροβόλα, βάλλανε στο αεροπλάνο και σκάζανε απάνω μας. Ευτυχώς ήτον ένα κλωνάρι προς τα πέρα και χονδρό, και στάθηκα προσοχή απάνω στο δέντρο. Πολλά, και ένα κομμάτι ήλθε λοξά και μπήχτηκε στη γη 10 πόντους από το πόδι μου.

Αλλά ο ταγματάρχης, τον λέγανε Δράκο, μα Δράκος ήταν: μια μέρα ένας σκοπευτής έγγραφε ένα γράμμα μπροστά στο πυροβόλο και τον σκότωσε. Και του είπαν ότι εσκότωσε τον πυροβολητή, έβαλε κι αυτός μια ώρα τα πυροβόλα - κοκκινίσανε και τρώμαξε να ειπή παύσατε πυρ.

Όταν ανεβήκαμε στην Κούπα και πήγα να σμίξω τον Αθ. Μαρέν γύρισα πίσω και πήγα να ποτίσω ένα αλογάκι στη βρύση που ήτο το νερό ξυνό, έρχεται ένα αεροπλάνο και ρίχνει μία βόμπα σταις αποθήκες των πυρομαχιών, όπου τα κουτόγαλλα δεν τις είχαν καμφοκάρει (καμουφλάρει), και ταις πέτυχε. Και οι οβίδες και τα φυσίγγια έπεφταν επί μισή ώρα ομοβροντίες. Η γη φαινέτανε ως αν έπεφτε χαλάζι, και ευτυχώς ήμουν σε μια τραντηέρα και καλύφτηκα μαζί με Γάλλους. Και όταν αραιέψαν πήγαν δύο στρατιώτες και πήραν το Γαλλικό ταμείο, αλλά έτρεξαν και τους το πήραν.

Και μ' αυτή την αναμπομπούλα κλέψαμε δύο μονλάρια καλά και (το) είπαμε εις τον λοχαγόν, και είπε: "Δέστε τα στον όρχον" και φύγαμε, και τα κερδίσαμε. Και οι Γάλλοι είχανε φτιάξει τραινάκι απάνω, καίτοι ανήφορος, και οι φαντάροι είχαν φτιάξει τσιγγέλια και ήτον ένα κλωνάρι και πέρανε από κάτω, και απόλαγαν τα τσιγγέλια και πιάναν άλλοτε τσιβάλια, κουραμάνα, ή ζάχαρι ή τσιγάρα.

Αλλά μίαν ημέρα πιάσανε ένα Γάλλον και έφνηγε το τραινάκι και αυτός κάθισε κρεμασμένος - αλλά τον είχε στα ρούχα.

Εμείς φύγαμε και κατεβήκαμε στη Μποεμίτσα, μήνας Αύγουστος, και διά εκδίκηση μας έστειλαν ένα ταγματάρχη Βενιζελικόν, επειδή μας έλεγαν Βασιλικούς. Μας επαρέτασεν το Σύνταγμα και έπαιρνε αναφοράν από τους Λοχαγούς εις τας 12 η ώρα, επί δύο ώρες. Και οι άντρες έπεφταν από ηλίαση: την πρώτη ημέρα δύο, την άλλη πέντε και έφτασαν έως 20.

Ήτανε διαταγή οι ανυπόδητοι να μην πηγαίνουν και έπιασα και ξήλωσα τα παπούτσια και γλύτωσα, καθώς και ο Στάθης ανγέρης το όμοιον. Και πηγαίναμε και ψέναμε καλαμπόκι και μου λέει ο Στάθης: "Θάνο, έχεις δη κουνούπια;" - "όχι". Και τίναξε ένα σκοίνο και πισπίλωσε καταγή.

Τέλος εμπήκαμε εις το τραίνο και επήγαμε στο μέρος Ορλικό, όπου μας επερίλαβαν οι Εγγλέζοι και κότσαραν τα πυροβόλα κοντά. Και εγώ καβάλησα τον σωλήνα να σφίγγω τα φρένα και παρ' ολίγον να πέσω κάτω. Τα έσφιξα και εγώ και πήγαιναν σβαρνώντας προκειμένον να πέσω κάτω και τα ξέσφιξα όταν πήραμε ισοτόπια.

Και μας πήγανε και αντικαταστήσαμε το ιδικό τους, και επί 10 ημέρες καθίσαμε εκεί και βάλλαμε 5.000 μέτρα αλλά ο αρχηγός του πυροβολικού διέταξε να φύγωμε να πάμε σε ένα μέρος επικίνδυνο.

Και πήγε ο λοχαγός και επιστήκανε, και του είπε ότι "η πυροβολοαρχία μου και εγώ θα πάρω το μπαστούνι μου να πάγω στην Αθήνα να κάνω σολάτσα", διότι αν καταστρεφετανε δεν είχε δικαίωμα να παραλάβη άλλη.

Μας κάλεσε και μας είπε τα ανωτέρω, και μας είπε ότι τη νύχτα θα φύγωμε και μας είπε όποιος έχει υποχρεώσεις να τον αντικαταστήση, σα να μας έλεγε ότι θα σκοτωθούμε... αλλά κανείς δεν ευρέθη.

Αλλά ο λοχαγός πονούσε τους στρατιώτες: μόνο 40 πήγαμε οι άλλοι 140 μείνανε. Πήγαμε, βρήκαμε τα αμπριά έτοιμα.

Απάνω στα αμπριά είχαν δασιά καθρόνια, από πάνω τσίγκον χονδρόν και από πάνω σάκκους χώμα, και το αμπρί χώραγε 7 άνδρες, και ένα μέτρον το αμπρί από το πυροβόλο.

Μείναμε εκεί ένα μήνα τρεις φορές βάλλαμε και μάλιστα μας έλεγαν τα πεζικά "συγχαρητήρια". Κατέβηκαν δύο αυτοκίνητα προς τα κάτω και οι σανίδες πετάχτηκαν μισό ουρανίς. Αλλά τώρα η βρώμη πόσο τρανή θα είναι;...

Εις τας 12/1/18 μας είπε ο λοχαγός μπαράξ, όταν μας έλεγε έπρεπε να βάλωμε 40 οβίδες προτού το τελειώσουμε - πυρ κατά θέλησιν - και συνεχώς βάζαμε. Ο σωλήνας άναψε, το κρίστρον (κλειστόρο) έκαιγε, φωνάζω τον λοχίαν: "Άλιτος να αλείψω το κλειστόρο, και νερό να κρνώση ο σωλήνας!" Τον πετάμε ένα ντενεκέ νερό και αρχίσαμε και ημείς φτάσαμε 278 ενώ τα άλλα δε φτάσανε ούτε 200. Αυτοί δικαιολογηθήκανε ότι έπαθαν αφλογιστίες, και όταν πάθαινε την βγάξαν και την έπαιρνε ένας και την πήγαινε 100 μέτρα μακριά και την άφηνε σιγά καταγή.

Διέταξε ο λοχαγός από ημέρες να διορθώσουμε τα αμπριά καλύτερα.

Και ήτον ένα χωριό ακατοίκητο και την νύχτα ανέβηκα και κατέβασα χονδρά ξύλια και κάθε ξύλο που ήταν δίπλα και κοντέλι, και ήρθε ο λοχαγός και εθαύμαξε.

Έρχομαι τώρα όταν τελείωσε η βολή η δική μας:

Τα μαγειρεία ήταν 500 μέτρα και ήτον η σειρά να πάγω διά τους άλλους. Μόλις προχώρησε 100 μέτρα άρχισε ο Βούλγαρος - βροχή οι οβίδες - και γύρισα στο αμπρί και γω αλλά ο μισός ήμουν μέσα διότι ήτον και ένας ανθυπολοχαγός μέσα. Και ήλθε ένα κομμάτι στα πόδια μου, συνάμα έριξε μια με μαύρο καπνό και εγώ της είπα: σφιξιογόνα. Και διέταξε να βάλωμε ταις μάσκες και εγώ δεν την έβαλα

και ήθελε να με αναφέρει στο λοχαγό και του λέγω: “ο λοχαγός έχει πέντε ημέρες [ο] δικάζομαι δύο μήνες και να με πάνε στο Γεντί - κουλέ της Θεσσαλονίκης” - και γέλασαν οι άνδρες. “Εδώ καθώς βλέπω παιδιά έξω, απάνω στη Μαυρογόνα έπεσαν περίπου 50 οβίδες. Μας έβαλε μισή ώρα, σκαρίσαμε έξω, και κυττάσαμε το πυροβόλο: ούτε βολίδα δεν το πείραξε, καιτοι έσκασε δύο μέτρα εμπρός και έκανε μια μεγάλην γούρνα γύρωθεν σε μας. 50 οβίδες άσκαστες (διότι) το μέρος ήτον αμμώδες. Τέλος, οι οβίδες ήτον των 5 ποντών, οκάδες 7,200.

Τηλεφωνεί ο λοχαγός και του λένε “είμεθα καλά όλοι και τα πυροβόλα καλά”.

Ο καπνός και η σκόνη 4 ώρες έκαναν να διαλυθούν από τον ουρανόν και όλοι όσοι ήσαν πίσω έλεγαν ότι δεν έμεινε κανείς από μας. Ήλθε ο λοχαγός, και μαζεψτήκαμε σε κάτι κλαριά από πίσω. Καθίσαμε κάτω και μας έβγαλε λόγο και μας είπε, μας έβαλλε με 42 πυροβόλα, μας έρριξε 20 χιλιάδες οβίδες με βαριά πυροβόλα ο λοχαγός μας είπε “ούτε στο Βερδέν της Γαλλίας έπεσαν τόσες οβίδες, αλλά και από σας τους 40 κάποιος είχε Άγιον και έσωσε και τους άλλους”. Και του είπαμε “ο Άγιος Γεώργιος μας έσωσε” και κλάψαμε όλοι. Αλλά, καλή μας τύχη, έγινε ειρήνη στις 14 Σεπτεμβρίου, του Σταυρού. Εμείς διατρέχαμε και άλλον κίνδυνο: είχαμε οβίδες. Ο κορμός είχε μια μπλε ζώνη βαμμένη και όταν βάζαμε από εκείνες μας τάραζαν αν δεν είχαμε τ’ αυτιά βουλωμένα πάνε τα τύμπανα. Και βάζαμε από άλλες.

Όταν βάζαμε ταις πολλές οβίδες, όταν άνοιγα το κλείστρο, ερχέτανε ο καπνός απάνω μου και έπρεπε να έχω το στόμα μου ανοικτό για να πηγαίνει η βοή μέσα να διευκολύνομε τ’ αυτιά. Και επί τρεις ημέρες φύταγα πτύμα μαύρο.

Από εκεί φύγαμε και πήγαμε εις το μέρος Δ(Γ;)ουβεζινον όπου μείναμε δύο μήνους έξω, ούτε χωριό ούτε τίποτε. (Β)λέπαμε τας Σέρρας με τα μάτια: άπηχαν 5 ώρες.

Αλλά ένα πρωί σηκωθήκαμε, και της έβδομης πυροβολαρχίας 150 άλογα κυλιότανε από τυμπανίτιδα. Και ήλθεν αρχικτηνίατρος από Θεσσαλονίκη και τάφεραν μια γεωροβλιά και έφυγε. Αλλά οι άνδρες έβγαλαν [β]ονιές και εσώθηκαν τα 70, τα δε τα άλλα 80 εψόφησαν.

Και εκεί πείναγα γιατί μας μαγειρευάν όλο λάχανο, ρύζι, μακαρόνια - φαγητό ολίγο - και λέω στο μάγαιρα να πάω να πλένω τα καζάνια να μου δίνει να τρώγω. Και μου λέγει “πάψε Θάνο, εσένα θα βάλω να πλύνης τα καζάνια; Θα σε κανονίσω”, όπου με κανόνισε, όταν τρώγαν αυτοί - ήταν από την Άμφισσα ο μάγαιρας.

Παραπάνω αλησμόνησα ότι στο Βουλγαρικό μόνο 2 άνδρες εφονεύθηκαν όπου με δύο οβίδες ήταν μπροστά στο πυροβόλον και με 20.000 δεν πάθαμε τίποτε...

Ένας άνδρας πήγαινε κουραμάνα στο πεζικόν με το μουλάρι και κάθισε να ουρήση και το μουλάρι προχωρούσε, και οβίς το διέλυσε και ο στρατιώτης εσώθη. Διότι ο εχθρός είχε τη νύχτα επισημάνει τον δρόμο.

Τώρα αναχωρούμε διά τας Σέρρας και μας τους πυροβολητάς δε μας βάλανε καβάλα. και με άλλους συναδέλφους μείναμε πίσω και πηδήσαμε σ’ ένα αυτοκίνητο Εγγλέζικο άδειο, και πήγαμε δύο χιλιόμετρα και σταμάτησε, και μεις πηδήσαμε κάτω και αντός μάζεψε τους γρόθους να μας σπάση τα μούτρα ημείς προτείναμε τα όπλα και έφυγε.

Δύο άνδρες πάλι επιυροβόλησαν καθ' οδόν ένα όρνεο και τους ανέφεραν στο σύνταγμα, και: "το εφόνεψες το πτηνόν;" - "όχι" - "20 μέρες διότι επιυροβόλησες διότι δεν το εφόνεψες". Πήγε στον άλλον: "το εφόνεψες το πτηνόν;" - "μάλιστα" - "20 και 20 σαράντα διότι το εφόνεψες". Ούτε σακκί, ούτε σακκόμεμα...

Ήταν ένας συνταγματάρχης, δεν τραγότανε... άμα μιλαγε κονιόνταν και τ' αυτιά του: καπέλλο με γείσο χωροφύλακα έμοιαζε... Αφού έκανε και τον αδελφό του κι αυτοκτόνησε: του έδωσε άδεια 10 ημέρες και άργησε μιαν ημέρα - ήτον μορφωμένος και το θεώρησε προσβλητικόν.

Τώρα εις τας Σέρρας εκαταυλίσαμε τον μήνα Νοέμβριον και η μοίρα μας ήτον σε στραγκιό έδαφος, η άλλη μοίρα σε χωράφια μέσα, και ήτον η γρίπη στο 18 και σε μας ένας άνδρας απέθανε, στις άλλες απάνω από 30. Και μάλιστα πήγαμε 6 άνδρες διά τιμητική φρουρά και πάμε, δεν είχε άνδρες να σηκώσουν το φέρετρο και μόνοι μας το πήγαμε στο νεκροταφείο λέμε της νεωκόρας "πού είναι το μνημείο; Μόλις φέρανε ένα αξιωματικό" και αρπάξαμε τα σκαμπάνια και τον παραχώσαμε μέχρι 50 πόντους και φύγαμε.

Και τότε διατάχθη και μας πήγανε σε στρατώνες - τους άλλους στα χωριά - και εσωθήκαμε.

Αλλά όταν είμαστε στα αντίσκηνα είχα ένα βήχα... ξεριζώνα τα δέντρα και πέρασε (ένας που) πούλαγε ούζο και πήρα, 2 δραχμές, και έρριξα μιαν βεντούζα με το κύπελλον και κόλλησε καλά σαν να το εκόλλησε ο Θεός και τάφηκα ώρα πολλή στο στήθος μου. Και ήλθαν τα παιδιά και μου λένε "τι κάνεις εκεί Θάνο;" της είπα διά την βεντούζαν και μου είπαν: "δεν καθέσουν να την κολλήσουμε ημείς;" Μου δώσανε παρών. Το ούζο το έπια όλο την άλλη ημέρα - καλά ήμουνα.

Σταις στρατώνες που είμαστε μου λένε: "Πού πηγαίνεις Θάνο;" - "Πάγω να ζέψω το κάρο" - "Ποιο μουλάρι θα πάρεις;" - "Τον Ψαράκη". Και είπανε "Ο Θάνος να βάλη χαλινό στον Ψαρή...", διότι δεν δεχότανε. Το γράπωσα από τα αυτιά, πέρασα το χαλινό και το έξεψα. Και μιαν ημέρα μου λένε: "Θάνο θα έλθης να να ζέψουμε τα μουλάρια τα δύστροπα" και τους λέγω: "βρήτε κανένα άλλον" και μου είπαν ότι "είσαι αλογοφάγος" διότι ήσαν αμαξάδες.

(Σ' ένα) περάσαμε βαρύ χαλινό - τα χάμουρα τα καταλάβαινε - και δεν έμπαινε στα τιμόνια - "φέρτε μια μαντύα..." το κονκουλώνω και το ζέψαμε.

Τώρα πήγαμε στο βοννό διά χόρτο και πήραμε ανάβαση. Κείνο το ένα κιότεψε και είχα τον Ψαράκη εφεδρικό και τον ζεύω εμπρός εμπρός, τίποτε να κουνηθή, ανόρθωσε το δικό μου κάτω δε ρέμα, κίνδυνος. Συνάμα έρχεται κοντά ένας συνάδελφος με ένα μουλαράκι 120 ανάστημα (ενώ εκείνο ήταν 140) και του λέγει ο Παπαγεωργίου "Έλα βλάχο να πιάσης [...] τον ένα και συ τον τροχό" και κείνος είπε: "Δεν έχω ανάγκη να υπηρετήσω την πατρίδα την Τετάρτη απολύομαι". Αρπάχνει μια πέτρα: "Θα σου δώσω εγώ το απολυτήριο!". Και αν δε βάταχνα το χέρι (του) καθώς ήτον ξαμπλωμένος στο κεφάλι θα τον σήμανε... Και ήλθε και ξεκινήσαμε, και πήγαμε και φορτώναμε.

Μείναμε στις Σέρρας 11 μήνας και έπειτα φύγαμε διά Δράμα και προχωρέσαμε. Νύχτωσε και καταυλίσαμε, κι έπιασε ψιλή βροχή και ήτον χόρτο και πήγαμε να ρίξωμε στα άλογα και κάθισα και έβγαλα τα ανιάκια στο αντίσκηνο, και φε-

ραν χόρτο και στρώσαμε και κοιμηθήκαμε καλά - ένας κουρέας και ένας σαγματοποιός ούτε χόρτο ούτε αυλάκια άνοιξαν, και τη νύχτα έσκουξαν, (γιατί) μούσκεψαν.

Προχωρέσαμε και μαθαίνουμε ότι πάμε διά τη Ρωσσία, προχωρέσαμε και φτάσαμε κοντά στην Ανδριανούπολη και ήλθε διαταγή και γυρίσαμε στη Δράμα πάλιν, στα χωριά, και μείναμε 5 μήνους.

Εκεί στο χωριό με έπιασε ελονοσία και μου λέγει <ο> αξιωματικός "Θάνο", του είπα: "με πειράζει πυρετός" και μου είπε: "να πας εις τον γιατρόν να σου κάνη 5 ενέσεις" και εγώ δεν πήγα. Αλλά είχα κινίνο διαλυμένο και το τύλιγα στο τσιγαρόχαρτο και το κατάπινα, αφού είχα ρωτήσει το νοσοκόμο πόσο να βάζω, και σε 5 μέρες κόπηκε ο πυρετός.

Τώρα έρχεται διαταγή να πάμε στην Καβάλα, να μπούμε στα πλοία διά Μικράν Ασία και πήγαμε. Ωραία η Καβάλα. Μπήκαμε στο πλοίο "Τηλέμαχος": υπερωκεάνειο φορτηγό, και τη νύχτα μας έπιασε θαλασσοφουρτούνα και τα κύματα σκάζανε και έρχονταν μέσα, αλλά ο καπετάνιος - καλός - το έστρεψε αντιθέτως και πήγαμε στη νήσο Λήμνο και άραξε. (Και) την άλλη μέρα φύγαμε. Φτάσαμε στη Σμύρνη, και εκεί ήταν δύο βίντζια απέξω και το τραίνο, και κατ' ευθεία (μας βάλανε) μέσα, (μαζί με) άλογα, πυροβόλα... κρύο δε! πεθάνανε... - κοιμηθήκαμε μέσα εις τα βαγόνια. Την άλλη ημέραν φύγαμε και καταυλίσαμε σε έναν χωριό Τουρβαλί, όπου μείναμε 15 ημέρες. Εμένα μον ερχόνταν ζαλάδα, και πήγα στο γιατρό και ήθελα να με στείλη στο νοσοκομείο. Δεν εδέχθη. "Τότε θέλεις ξάμπλα 2 έως τρεις ημέρες".

- "Αυτό πού γίνεται..." Και στην αποθήκη είχαν μοναξιά και κάθισα. Είχα ένα φίλο και μον έφερε το συσσίτιο. Συνάμα: Παναγιώτη να πάρης τα ρούχα μου να τα δώσης να τα πλύνουν" "έυρα μίαν πλύστρα καλήν και πηγαίνω και κάθομαι έχουν φωτιά μάνα και θυγατέρα και μον πρότειναν να πάρω το κορίτσι και της είπα αν έρχεται στην Ελλάδα... και μον είπαν έχουν και 700 λίρες. Και τα φκιάσαμε φίλε, και της είπα πως έχω και ένα αδελφό, και της είπα είναι αδιάθετος".

Της είπα την πάθησήν μου και μον στείλαν αγιασμό και κάτι χάπια. Έπειτα από τρεις ημέρες πήγα και στο σπίτι που ήταν πλιθόκτιστο ίσια με την επιφάνεια της γης και μόλις μπήκα μέσα πού να πατήσω! χαλιά, τραπεζαρίες, καναπέδες, έπιπλα... μον 'φευγε το καφάσι. Καθήσαμε να φάμε λογίων φαγητά, κρασί τους ενχήθηκα αυτές χαίρονταν. Τέλος γνωριστήκαμε καλά και τους είπα: "να δω αυτές ταις λίρες" και μον φέραν μια, και τους είπα "να αγοράσω μία διά ενθύμιο" και μου τη δώρισαν.

Φύγαμε και πήγαμε σε ένα χωριό, Σεβδίκιον, Ελληνικό, ουδ' ένας Τούρκος μέσα... [Έθιμο] κάθε σπίτι και γραμμόφωνο, και το βράδυ κελαηδούσαν όλα - είχαν και Ελληνικές πλάκες.

Οι άλλες μοίρες πήγαν στα Βουτσά, εκεί (εξευτελισμός... κάθε φαντάρος και τη δική του) ο φίλος μου (βρήκε) άλλη, και μου γράφει να πάγω. Και μια Κυριακή πήγα στο σπίτι, χαρές, πήγε ο "ξάδερφος"... καλά τα πέρασα. Το βραδάκι έφυγα, μον γέμισαν τα μαρσίπια κρέας, μπριτζόλες, γλυκίσματα...

Καθήσαμε 2 μήνους από εκεί στο Σαλιχλί. Εκεί έσημιξα με τον Αρχίατρο Χριστό-

πουλο Χρήστο, του έδωσα γνώρο και με ερώτησε διά τον Μήτσιο τον Αριστεΐδη, και μου είπε διά άδεια αν θέλω. Τον είπα “όχι, διότι είμαι αποθηκάριος, και τα περνάω καλά, και όταν φύγω θα βάλουν άλλο και εγώ θα πάγω στο κανόνι πάλι”.

Έπειτα πήγαμε στα Φιλαδέλφεια εκεί έσμιξα τον Γιώργον Σκουρογιάννη και του είπα να βγούμε έξω, αυτός μέσα. Αλλά ε γνώρισα τον Λουκάν Σταθόπουλον από την Γλούνιστα, όπου είχε αδερφόν στην Αμερικήν και του έρχονταν χιλιάδικα και μαζί τα τρώγαμε, και μου είπε να του μεταποιήσω μια φορεσιά και του έδωσα τη δική μου.

Ο φίλος μου άλλη έπιασε... Το μαθαίνει ο “εξάδελφος” και πήγαν σε μια ταβέρνα, και εκεί του είπε: “Βρε ταγάρη, πώς τα καταφέρνεις και πιάνεις αγαπητικίες, ενώ εγώ ταΐζω τη γειτονιά κεφάλια, πατσιές και δεν μπορώ! Αλλά εσύ θα έχεις το τετράφυλλο τριφύλλι!”. Και μου λέγει: “Αυτό είναι δυσεύρετο, μόνο όταν έχη γεννήσει ένας σκαντζόχερος και φτιάξης ένα τοίχο και δεν μπορεί να μη μέσα να βζάξη τα μικρά αμέσως τρέχει να φέρη το τριφύλλι, και πέφτει ο τοίχος. Αλλά όταν έρχεται πρέπει να έχης ένα ξύλο να τον αφήσης στον τόπο, αλλ’ όταν σε ιδή θα το φάγη”.

Περάσαμε καλά επί δύο μήνους. Μου λέγει ο διαχειριστής να πάγω στις πυροβολαρχίες να πάρουν αύριο τα μαγκάλια. Οι άλλες ήρθαν, η τέταρτη δεν ήρθε. Πέρασε ο συνταγματάρχης, λέγει στο σιτιστή: “διατί δεν πήρες τα μαγκάλια;” - “Δεν ήταν εκεί ο αποθηκάριος”. Μου παραγγέλνει και πηγαίνω. “Πού ήσουν και δε σε εύραν να τα πάρουν;” - “Ως τας 9 η ώρα εκεί ήμουν, έπειτα πήγα στο σταθμό και έστειλα ιματισμό στην 3η μοίρα” - “Ακούς λοχία τι λέει ο πυροβολητής; θα σε γονατίσω καταγή και θα σε λιώσω”.

Έπειτα έγινε εξόρμηση διά το Ουσάκ, και μια πυροβολαρχία είδε ένα τραίνο πάνω στη γέφυρα και ρίχνει, και την κόβη στη μέση, και το τραίνον έπεσε. Μόνον ο θερμαστής και ο μηχανοδηγός εσώθησαν.

Και όταν καταλάβαμε το Ουσάκ, όλο κόσμο μέσα, μείναμε πολύν καιρόν (και) έπειτα.

Και εις το Ουσάκ ήλθαν οι έφεδροι που επιστρά<τε>ψε ο Γούναρης μέχρι 15. Και την ημέραν περιμένα ιματισμό από Σμύ<ρ>νην και τους έσμιξα. Πήγαμε και την άλλην ημέραν παρουσιάσθησαν, το πέμπτον ευζώνων.

Τώρα, την 21 Αυγούστου έγινε εξόρμηση διά την Άγκυρα, ήλθε ο Βασιλιάς έβανε λόγο και τον έσκωσαν οι κοραμιές (κουραμπιέδες;) στα χέρια. Και στην Άγκυρα ημείς βράζαμε μέσα μας.

Μόλις κινήσαμε 9 Πυροβολαρχίες, πάμε στο [αναξη;], μας βάλλει ο Τούρκος με το κανόνι. Τότε εκαλύφθημεν στους πρόποδες του βουνού, και εστάθη η 4, και έβαλε 40 οβίδες. “Ταχέως” φωνάζει ο Συνταγματάρχης. “Κύριε Σταθόπουλε, διατί δεν έκανες την κανονικήν βολήν;” - “όσο να κάνω την κανονική μου φύγανε... Δεν είναι καλά που τους έκανα σπαράλια;”

Και προχωρέσαμε και είδοιμεν δύο πυροβόλα χαλασμένα και 4 Τούρκους σκοτωμένους - τους τραυματίες τους πήρανε. Προχωρήσαμε και φτάσαμε δεξιά απ’ το Ηκή - Σεχέρ, όπου μείναμε σ’ ένα χωριό. Και σκούζανε και μπήκα μέσα. Και είχαν ένα χαιβάνι γδυτό να το προσβάλλουνε, μέχρι 12 ετών. Τους πήρα μπροστά,

τους έσβησα το σπαρματσέτο και τους είπα "θα σας αναφέρω αύριο" και το γλύτωσα.

Εγώ ήμουν επικεφαλής με τρεις άνδρες και μαζέψαμε γελάδια να τρώγη το επιτελείο. Μία μέρα είχαμε σφάξει ένα δαμάλι, (το κάναμε) νερόβραστο, και μόλις είχαμε φάγει ακόμη... (ακούμε;) τουφέκια! Μία μεραρχία εκαταύλισε απάνω από το Εσκή Σεχρή και ο εχθρός ανέβηκε από το βουνό να πιάση τη μεραρχία και ατελήφθη ο μέραρχος και έφυγε τήδε κακείσε, να έβλεπες ερχόνταν πεζοί, μουλάρια, κάρα τρέχοντας, σολ - φισόλ... Τότε ήταν δώδεκα πυροβόλα και διέταξε ο συν/χης τα 8 να βάλουνε και τα 4 να είναι ζεμένα, δηλαδή αν μας πάρουν τα 8 να οπισθοχωρέσουμε και να έχουμε τα 4. Μον λένε "Θάνο τι θα κάνωμε τα γελάδια; Θα τα αφήσωμε;" - "Εδώ χανόμαστε, για κοιτάτε τη μυρμάλη (μυρμηγκιά;) που κατεβαίνει". Αλλά τους λιάνισε το πυροβόλο. (Αλλά) εν τω μεταξύ είχαν κατέβει περίπου 500, αλλά ήταν η δωδεκάτη μεραρχία και πήδησε το ιππικό και οι σπάθες αρμένιζαν...

Μον έλεγε ένας ιππέας έναν τον χτύπησε τρεις φορές και δεν λύγαγε όπου κατέβηκε κάτω και τον εκάρφωσε.

Προχωρέσαμε και ήταν ένας τραυματίας Τούρκος και τον είχε η σφαίρα στα σιαγόνια και ζήταγε νερό και του δώσαμε και αμέσως απεβίωσε.

Μείναμε το βράδυ σε ένα χωριό, την άλλη ημέρα αναχωρήσαμε άνεν μάχης, και το πεζικό και τα πυροβόλα επροχώρησαν. Ημείς περάσαμεν από ένα χωριό, βαρέσαμε 6 κότες, ταις νεροβράσαμε. Μας βοηθήσανε κάτι γέροντες, φάγαμε, πήραμε και μαζί μας, και φύγαμε.

Εν τω μεταξύ νυχτώσαμε και θέλαμε δύο ώρες να φτάσωμε εκεί που ήταν τα πυροβόλα και το ήραμε καλό να κοιμηθούμε σε ένα μέρος, και τα γελάδια εκοιμήθησαν και ημείς γραμμή... Και τους λέγω: "παιδιά να μην κοιμηθούμε και μας φάνε διά λάχανον". Και μόλις έπεσαν αποκοιμήθηκαν μόλις εγώ πήγα να γονατίσω ακούω μέσα στα σιτάρια βρόντο. Σηκωθήκανε, τα όπλα στα χέρια, έτοιμοι διά μάχη. Εν τω μεταξύ πλάκωσε ένας στα 10 μέτρα του είπαμε "σουρ", σταμάτησε, και μας είπε ότι ήταν οδηγός στο στρατό, γέρος όμως... Τότε τον πήραμε μαζί μας και προχωρέσαμε μια ώρα, τον αφήσαμε όταν μένει κανείς να το αφήνουν ως είπαμε, εφτάσαμε και λέγαμε ότι θα μέναμε εκεί και μας είπαν οι μαγέροι να σφάξωμε κανέ <να>. Και μεις πνιάσαμε ένα δαμάλι άνω από 100 οκάδες, και μόλις αρχίσαμε να το γδάρουμε έρχεται ένας άνδρας: "το ταχύτερον! αφήστε το, φεύγομε..." και το απαράτησαμε.

Προχωρέσαμε και βρίσκω το Θεμιστοκλή Παναγιώτου, χαιρετηθήκαμε. "Σε βλέπω έντρομον!" - "Τι να σου πω Θεόδωρε, από 200 άνδρες, 30 μείναμε, διατί συμβαίνει άλλοι τραυματίες, άλλοι σκοτωμένοι, διότι όλοι μαγαρίσανε οι κύριοι..."

Τέλος, λέγω στο λοχαγό ότι "με πονούν τα ποδάρια, δεν ημπορώ να πηγαίνω στα γελάδια" και έστειλε άλλον και εγώ, καλήν τύχη, εύρον ένα αραμπάν με βόδια ζεμένα καλά και πήγαίνα καβάλα, και έβαξα και κανένα άνδρα (απάνω). Πέρασα από ένα χωριό και εύρον μία στεροφόνιδα, την έρριξα απάνω στον αραμπά και περάσαμε τον Σαγκάριο. Και το επιτελείο καταύλισε, και τα πυροβόλα

επήγανε στη δουλειά τους. Εκεί έσμιξα τον Γιάννη Τσιόκαν, ότι το 34 Σύνταγμα εκατεστράφη...

Και μάζεψαν μαγείρους, μεταγωγικούς να βαστάξουν άμυνα. Εκεί άρχισε η πείνα: κατέβηκαν δύο τσιλιάδες διά σιτάρι να βράσουν να φάη ο λόχος και οι Τουρκαλάδες δεν έδιδον. και είχανε έτοιμους να σκοτώσουνε 20 και είπα σε έναν ανθυπολοχαγό και είπε στους γερόντους "αν δεν δώσητε στάρι θα σας σκοτώση όλους". Και άνοιξαν ένα λάκκο και πήραν δύο φορτώματα και πήρα και εγώ μέχρι 20 οκάδες, σφάξαμε τη γίδα, τη μαγειρέψαμε και φάγαμε. Καθόμαστε, και βλέπομε ένα φαντάρο και κριτσά <να> γε τα κόκκαλα τότε σηκώθηκα και τον πήρα από το χέρι και τον είπα "έλα δώ, θα σου δώσω να φας". Και του έδωσα κρεάς και λαγάνες - είχα φτιάσει - έφαγε και συχώραγε και το στάρι βρασμένο στο σακκίδιο κάργα, και έφυγε διά πρώτη γραμμή.

Ημείς είμεθα τρεις: εγώ μάγειρος, και είχα ένα τηγάνι λίπος και έφκιανα λαγάνες, ο άλλος διά νερό, και ο άλλος μες τα σπίτια, έφερνε άλευρα, αλάτι.

Και μίαν ημέρα πήγα και εγώ, και μου είπε να βροντώ με τη φτέρνα και θα βροντά κούφια, και έτσι εβρόντισα. και ανοίγομε και βρισκόμε όλο χαλκώματα και πήραμε μια μπαγιάτσα: χώραγε 15 οκάδες, όπου βράζαμε το σιτάρι.

Αλλά έβαξε ο Τούρκος με κάτι πυροβόλα Skonda από ξεκίναγε [...] κρότον το όμοιον και εκεί που έπεφτε, όταν <ήσουν> έστω και 50 μακριά, πάνε τα τύμπα να από τα αυτιά... Και φύγαμε. Πάντως είχαμε εφόδια, απ' όλα.

Ήλθε η ενάτη σιδηρά [παρ' ολίγον Παπούλα:] τον Στρατηγό, και εκατέβη η ενάτη η δική μας και πιάσανε μάχη σε ένα χωριό. Και οι πολίτες, Τουρκαλάδες όταν κα<τα>λαμβάναμε ένα χωριό, έβγαιναν όλοι σε μια λάκκα και τους θέρριζε το πολυβόλο.

Έγινε η οπισθοχώρησις από Καλέ Γκρότο και βλέπομε τον Πρέγκηπα Ανδρέα να οπισθοχωρή: τα παιδιά μας ζητάγαμε τσιγάρο, το τσιγάρο έφτασε 100 δραχμές, Σου πέταγε 100 δραχμές να του δώσης ένα τσιγάρο, το όμοιον...'

Οπισθοχωρήσαμε από θέσιν Ταμπούρογλου και όταν οπισθοχωρούσαμε ήλθε ένα αεροπλάνο και έρριξε μια βόμπα και ένας συνάδελφος εθέλησε να το τουφεκίση, και θραύσμα επέτυχε το χέρι του και το επλήγωσε εγώ εκρούφτηκα από κάτω στα κάρα: "Θάνο πληγώθηκα!" και τον έδεσα, και τον είπα: "τράβα στο χειρουργείο να σε δέσουνε καλύτερα". Και τον στείλανε στο νοσοκομείο στο Εσκή Σεχήρ.

Αφού περάσαμε τη γέφυρα νύχτωσε, προχωρέσαμε, και διαταγή να πάμε ενίσχυση στη 12 μεραρχία και δε γνωρίζαμε πού ήταν. Τα πυροβόλα εξευμένα, οι άνδρες, αξιωματικοί ποδεμένοι. Εγώ είχα τρία χρόνια να μπω σκοπός και κείνοι με κοτσάρανε... και μάλιστα σκοπός κινητός. Και κάποια ώρα ήλθαν κάτι ιππείς: "αλτ, τι είσθε;"

- "Εύζωνοι του πέμπτου σαράντα δύο" - "Να κατέβη ένας να έλθη και σεις μην κουνιέστε, τα πολυβόλα είναι έτοιμα, θα σας φάμε διά λάχανο". Τέλος ήλθε ο αξιωματικός και σηκώθηκε ο λοχίας και επείσθημεν ότι τω όντι <ήσαν>. Και ρωτήσαμε αν είναι και άλλοι πίσω, βάλουμε καρδιά στο χέρι, <και μας είπαν> ήτον ο Πλαστήρας. Και μας είπαν πον είναι η 12 μεραρχία και το πρωί πήγαμε.

Οι Τουρκαλάδες έφκιανα γέφυρα με βαρέλια όπου την είχανε φκιάξει και άρ-

χισαν να περνούνε. Εν τω μεταξύ μια πυροβολαρχία έβαζε αδιακόπως, δεν μπορούσε να την πετύχει ώσπου εξαναγκασθήκανε και έβαλαν σφυζιογόνα. Και άλλος έτρεχε, άλλος έπεφτε καταγή, και ευρήκανε κ. ιρόν και χαλάσανε την γέφυρα, σκοτώσαν και τους αιχμαλώτους. Και από τας έξη το βράδυ σταματήσαμε στις οκτώ το πρωί, στο Σεβρί - χισάρ. Εκεί βοήκαμε σταφύλια και φάγαμε από κουραμάνα είχαμε 5 ημέρες να δούμε, βρασμένο σάρι...

Αναχωρήσαμε από εκεί και μείναμε σε ένα μέρος εν τω μεταξύ μου στέλνει ο φίλος μου το άλογό του. Μόλις έβγαине από ένα σπίτι με ένα ντενεκέ βούτυρο τον έπιασε ο Μέραρχος και τον παρέδωσε στους χωροφυλάκους...

Και καβάλησε το άλογο και πήγα στο χωριό και πήγα να περάσω, όλο το χωριό σκοτωμένοι, και σάλταρα μέσα στα πτώματα και το άλογο τα πηδούσε... Τον ευρήκα, του έδωσα τσιγάρα.

Και πέρασε από Στρατοδικείο και δικάστηκε 3 μήνους φυλάκιση. Πήγαμε εις το Εσκή Σεχήρ και αντάμωσα τον Φώτη Σταματίον και έπειτα εφύγαμε και επήγαμε στο Αφιόν, όπου μείναμε ένα έτος. Εκεί ήλθε το πέμπτον ενζώνων και έσμιξα τον θεμιστοκλή Τσατήρα, τον Κατράπα, και δύο άλλους.

- "Καφέ θέλετε παιδιά, για να πάμε διά κρασί;" Όλοι κρασί είπανε και τους πήγα σε ταβέρνα, και διέταξα μια τηγανιά εντόσθια, αλλά ως να γίνουν μας έφερε κρέας ολίγο ψαχνό, και μισή οκά κρασί. Γίναν τα εντόσθια και διέταξα μία οκά κρασί. Φάγαμε, ήπιαμε το κρασί και διέταξε ο Θεμιστοκλής άλλη μία οκά. Τέλος ήρθε η ώρα να φύγαμε: φώναξα τον ταβερνιάρη να τον πληρώσω, μου είπε 40 δραχμές, και έβγαλα τα πλήρωσα εγώ, και ήθελαν να πληρώσουν και αυτοί, "όχι" - και ο Θεμιστοκλής πλήρωσε την οκά που διέταξε αυτός. Το (τσακάρωσε;) βάρεσε υποχώρηση και οι άλλοι έφυγαν και ο θεμιστοκλής έμεινε και έμεινε εις τον σταθμόν 10 λεπτά, και εγώ τον πήρα από κοντά φοβούμενος μην τον κόψη κανένα αυτοκίνητο. Και ήταν ακακίες και έλεγε: "Καλησπέρα ακακίες" - εγώ από κοντά γέλαγα... Τον πήγα ως τον καταυλισμό, δεν του είπα τίποτε, και την άλλη βραδιά πίσω τα ίδια...

Εκεί στο [πανάζι:] ήταν ένα σύνταγμα πεζικού και ένας άνδρας ήτον υπηρεσία, και μόλις ήρθε τον ειδοποίησε ο λοχίας της υπηρεσίας πάλι και του λέγει "σύρε στον επιλοχία" και του λέγει "θα πας. Είμαι ασθενής" και του λέγει "στο λοχαγό!" - και πήγε και τον έδειρε. Αμέσως αρπάξει το όπλο να τον σκοτώση και το πήραν οι συνάδελφοί του. Έπειτα πήγε να κάνει το παράπονο - εν τω μεταξύ πήγε και ο λοχαγός και είπε τα δικά του. Ο Συνταγματάρχης, άμόρφωτος, λέγει του στρατιώτη "καλά σου έκανε παλιόσκυλο". Έφυγε ο στρατιώτης και μπήκε σε ένα αντίσκηνο δεν ήτο κανένας, γεμίζει το όπλο καθώς πέραγε του ρίχνει δύο και τον εξάπλωσε καταγής, όπου απέθανεν αμέσως. Και έτρεξαν οι άλλοι αξιωματικοί και λέγανε να τον δέσουν. "Λάτε σεις βρε παλικαράδες, να σας ξαμπλώσω και σας! Κείνον τον κερατά επιλοχία, να τον φάω και αυτόν!..." Τέλος έφυγε με το όπλο και πήγε μόνος του στη φυλακή. Σε 10 ημέρες πέρασε Στρατοδικείο, όπου μπαίνουν δικηγόροι κατηγορίας και υπερασπίσεως αξιωματικοί, και ο στρατιώτης είχε τρεις μαρτύρους ότι τον έδειρε και τον εκλωτσοπάταγε καταγή όπου διάβασαν την κατηγορία: τρία χρόνια φυλακή. Στο δρόμο που πήγαιναν του έλεγαν οι

χωροφύλακες: “την γλύτωσες φτηνά, τρία έτη φυλακή!...” Την άλλην ημέραν πήγανε οι πατριώτες να τον ιδούν, τον είπαν: “3 χρόνια!...” - “Και δέκα να με δίκάζαν ωχ δεν έλεγα”. Και ήταν και οι δύο από τη Χαλκιδική. Μας διηγή<θη>καν αυτού του Συντάγματος, όταν επροχωρούσαμε διά την Άγκυραν και οι Τούρκοι έπιασαν για αιχμάλωτον ένα λοχία και τον σούβλισαν, και όταν προχώρησαν τον εύρον. Τότε ο Συνταγματάρχης διέταξε και τρωγύρησαν δύο λόχοι ένα γύρο και τους είπε: “γάτα, σκυλί, άνθρωπος, άμα βγαίνει έξω σκότωμά τα δε σπίτια φωτιά” Άνθρωπος δεν έμεινε εντελώς, ούτε ζώα: τα γελάδια τα εμάζεψε όλα.

Εις τα Φιλαδέλφεια αρρώστησα και έβγαλα ένα σπυρί σαν καρύδι από κάτω από τα λιμπά, και πήγα στο γιατρό και μου είπε “δεν έγινε ακόμα να το χτυπήσωμε”. Εγώ, ήταν κάτι κλήματα σκόρπια και εξαπλώθηκα καταγή και ο ήλιος με ντράλισε. και στέλνει ο διαχειριστής τον αγγελιοφόρο να πάω στο γραφείο και: “πέστον πως είμαι ασθενής, και πέστον τι έχω” και αμέσως έστειλε τους γραφείς: “σύρτε μήπως έχει τίποτες και πάγη χαμημένος”. Και ήλθαν τα παιδιά και του είπαν αυτός δεν επείσθη, και ρώτησε το γιατρό. Και <το σπυρί> έσπασε μοναχό τον και έβγαλε 50 δράμια πύο το έπιασα στο κύπελλο...

Με αγαπούσε πολύ όταν παρέδινε στον άλλο διαχειριστή έβγαλα τα πράγματα έξω, και είχαμε κάτι βαριές ταις οποίες ταις λέγανε στρατιωτικά “τοπάδες” τετραγόνοι χαλύβδινοι, τα λουστάρια [όχθης υπό... υπονώπιον] άκουγε ο νέος και του λέγει: “τούτος τα ξέρει όλα, θα τον πάρω μαζί μου στη Σμύρνη” [Τότε κοτσάρω εγώ κούτσορο τον άλλο]. Θα πάρω [.....] Θα το κάνουμε αλλά του λέγω δεν πηγαίνω άλλον.

Του πρώτον του λείπαν 100 όπλα, 20 πιστόλια και 10.000 φουσέγνια, και με κάλεσε στο γραφείο και μου είπε: “Θάνο έμαθες, πάω φυλακή διότι τα ανωτέρω”. Και εγώ του είπα “τα πούλησα στους Τουρκαλάδες! Να ήταν άλλα θα πουλιόντανε, αυτά όχι...” και γέλαγα. “Πες βρε παιδί μου να σταθή η καρδούλα μου!” - “Εγώ σας έφερα ανταποδείξεις, ταις φάγητε; Τα όπλα τα παρέδωσα στον όρχο πυροβολικού στη Σμύρνη από το Σεβδίκοι και ήτανε διαταγή”. Τα εύρανε. “Τώρα λείπει μια καρόσσονστα”. “Αυτή ασφαλώς την πούλησα, αυτή την πληρών αυτή στον όρχο στα Φιλαδέλφεια”.

Όταν θέλησε να φύγη τον μάζεψα τα ρούχα, τα έβαλα στο κάρο και τα πήρε ο καραγωγεύς. Αφού αποχαιρετηθήκαμε, με φίλησε, και πήγε στο σταθμό και παρηγγείλε να πάγω κάτω και μου έδωσε 100 δραχμές και [είπε:] “Κάτσε, θέλω να σε βλέπω Θάνο”. Και έφυγε το τραίνο, και έκανε μερικόν καιρόν στη Σμύρνη. Και έπειτα στην εκστρατεία της Άγκυρας τον πέταξαν στα ορειβατικά και ήταν καβάλλα στο μουλάρι και τα πόδια ακουμπούσαν καταγή. Του λέγω: “Κύριε υπολοχαγ’, εδώ και συ;” - “Αυτά Θάνο, πώς πας με τον Μαρόκο;” - “Πολύ καλά”.

Εκεί στα Φιλαδέλφεια ήλθεν ο Συνταγματάρχης στην αποθήκη, τον ανέφερα κανονικώς και μπήκε και κοννιόντανε τ’ αυτιά του να μου βρη πρόνοια (πρόφραση;) για καμπάνα. Μου έλεγε: “κείνο τι είναι;” - “τάδε” του έλεγα... Βγήκέξω και βοήκε κάτι ξυστριά καμημένα και μερικά τα είχα τρουπηθεί “αυτά κύριε Διοικητά είναι στρεγγίδες, όπου ήταν άχρηστα διά ιπποκομία, έστ(ρ)ωναν ταις τριχές και

δεν έβγαζαν σκόνη". Και μάλιστα ήλθε αξιωματικός από το Σώμα και τα είδε. Έφυγε από μένα και πήγε παρακάτω σε δύο αποθήκες 20 μέρες φυλάκιση.

Στο Ουσάκ αυτός ο φίλος μου άλλη φιλενάδα έπιασε, μια χήρα 30 ετών, ατήραχη. Και ο διαχειριστής μου είπε να πάω στα Φιλαδέλφεια να παραδώσω κάτι κιβώτια με χαρτιά μέσα στο Φρουραρχείο, και πήγα και κοιμήθηκα στη φιλενάδα του φίλου μου, και μου έδωσε μιαν φωτογραφία. Και όταν πήγα εύρον τον φίλο μου με την κυρά, και αμέσως μου έφτιασε καφέ, τον ήπια, τον γύρισε κάτω με κεφάλι και είπε: "Παναγιώτη ο Θάνος σου έφερε φωτογραφία από τα Φιλαδέλφεια". Της είπα "έχω απάνω μου και είναι αδελφή μου" - "όχι, όχι!" λένει αυτή...

Τώρα στο Αφιόν είχαμε κίνδυνο από τους Τούρκους, είχαμε και από τους στρατιώτες Έλληνες. Αυτοί λιποτακτούσαν από τα Συντάγματα και πήγαιναν στα χωριά και κάνανε λεπτά και ερχόντανε στο Αφιόν, πριάνανε ένα δωμάτιο και μένανε. Το βράδυ, μετά την υποχώρηση της σάλπιγγος, άμα βρίσκαν φαντάρο "τα χέρια απάνω". Με τα πιστόλια στα χέρια σε ψάχνανε, ένα τάλληρο να είχες το πέρνανε, και σου έδιναν μια μαχαιριά ή στο χέρι ή στο μπουτί και σου έλεγαν: "πάρε μιαν [αναρρωτικήν;] συνάδελφε". Αυτή ήτον η πονηριά τους, να μη τους γνωρίσης την ημέρα και τους ειπής στο περίπολο και τους πιάσουνε. Αλλά σαν ήτον ο Βενιζέλος τους πάστρευε, ενώ ο Γούναρης δεν είχε τίποτες. Μαθαίναμε ότι εδώ ήτον πολλοί - ενώ τους πιάνανε, τους κλείνανε μέσα σε μία μάνδρα και τους πήγαιναν, από 50 μόνον 3 μπήκαν. Έρχθε ο Γεώργιος Κωστούλας εδώ με άδεια, και ήταν 5 Σουβαλιώτες. Όταν κάναμε την εκστρατεία της Αγκύρας καταυλίσαμε σε ένα χωριό και ο Μουχτάρ είχε πρόβατα, και μουστάρανε οι φαντάροι να τα πάρουν και ανάφερα στον Συνταγματάρχη και έστειλε εμένα και ένα λοχία προς φύλαξιν. και μας τάιζε, αρχικώς μας έφερε μπουλουγουόρι με βούτυρο - ήταν γλύκισμα - και έπειτα κρέας - έσφαξένα. Καθίσαμε 8 μέρες, μας ανάρωσε. Έπειτα που φύγαμε, μας έδωσε τυρί, κρέας νερόβραστο... Τα περάσαμε καλά.

Τώρα άρχεται η μαύρη οπισθοχώρηση.

Στας 12 Αυγούστου οπισθοχωρέσαμε, και κείνην την ημέρα άλλος διαχειριστής είχε παραλάβει ένα μήνα, και μου λέγει "Θάνο, θα πας στον όρχον να παραλάβης ανταλλακτικά πυροβόλου" και πήγα, και έπειτα μου λέγει πάλι... "αλλά δεν μου έλεγες Χριστιανέ να τα πάρω μαζί!" - "άντε Θάνο, λάθος έκανα". Πήγα και τα πήρα, κύτταγα, μια πυροβολαρχία έβαλλε ολοταχώς, οι Τούρκοι έβαλλαν, στην πόλην είχε ανάψει η μάχη... Πηγαίνω στο Σύνταγμα βλέπω, ούτε κάρα, ούτε μουλάρια, ούτε στο οίκημα φαντάρους. Τρέχω, πηγαίνω στην αποθήκη μου, ανοίγω παίρνω το όπλο μου και ένα σακκίδιο και ένα δέμα που μου είχαν από το Ουσάκ: είχα γνωρίσει δύο γοιές και μου γράφουν ότι φεύγουν διά την Κωνσταντινούπολη, είχαν ένα παιδί στα καράβια. Είχα δύο χιτώνια, και μέσα στο άλλο είχα 150 δραχμές και ταις αλησμόνησα. Μόλις βγήκα έξω ακού<ω> πιστολιές, ρωτάγω ένα στρατιώτη "τι γίνεται συνάδελφε;" "πυροβολάν οι φυλακισμένοι την πόρτα, να παραλύσουν την κλειδαριά να βγούνε έξω, διότι δεν του<ς> άνοιξαν. Ήταν ο Κονταξής Ευστάθιος, τον φοβέριζαν ότι αν βγούνε έξω θα τον φάνε, και δι' αυτό δεν τους άνοιξε. Τους είχε τηλέψει στο ξύλο, και μάλιστα μία ημέρα έδεσε έναν άνδρα χέρια ποδάρια, τον γονά<τι>σε κατηγή, και τον άρχισε όσο που απόστα-

σε' και έδωσε σε έναν στρατιώτη, και του λέγει "εγώ ήλθα φρουρά, δεν ήλθα διά να δέρω..." - <και> δι' αυτό δεν τους άνοιξε.

Και βγήκαν έξω, και μούρταραν στα μαγαζιά όπου ήλθον [η Σμύρνη;] και διά εκμετάλλευση εις εμάς (;) και πήραν ότι εύρισκε, και έκανα απάνω, και πήρα και εγώ τσιγάρα και κάτι σαρδέλλες, και φύγαμε μαζί με μερικούς. Και ρώτησα κάτι φαντάρους: "πού πάνε κάτι κάρρα εδώ;". Τότε πήρα ταις ροδιαίς, και πέρασα από το αεροδρόμιο και έκαιγαν κάτι αεροπλάνα...

(Και αλησμόνησα <να πω:> ήτον ένας ανθυπολοχαγός, Ιωάννης Καρούζος και δε φερνέτανε στο λόχο καλά, και σε μιαν ηπεχείρηση και του ριξαν μπαταριά και τον σκοτώσαν. Το ίδιο ήθελε να πάθη και ο Κονταξής...)

Τους εύρα, και τον άρχισα τον διαχειριστή, και του είπα "με άφησες αμαλάτι στους τούρκους, διατί δεν άφησες έναν άνδρα να μου ειπή;" - "έφταιξα βρε Θάνο..." Και ήρθε ο πρώην διαχειριστής: "Θάνο έχεις δίκιο..." - του είπα πολλά... Εκεί που τα λέγαμε πλάκωσαν ιππείς Τούρκοι, [πριάσανε;] το νοσοκομείο που είχε αυτοκίνητα και τον γιατρό με την γυναίκα του, και βλέπουν οι σωφέρονδες μας στρέφουν οπίσω και ήλθαν εκεί σε μας. Τον γιατρό τον πήρανε μαζί.

Αλλά ήταν 100 λοχίες που εκπαιδευόντανε διά ανθυπολοχαγοί, και διετάχθησαν και έκαναν εξόρμηση και τους βγάζουνε. Και κει που γύρισαν τα αυτοκίνητα εύρα έναν άνδρα, το κεφάλι <του> αδειασμένο και είχε τον γυλιό τον ανοίγω και βρισκω ένα πορτοφόλι μεγάλο πεντάρα δεν είχε μέσα, αλλά είχε ένα ζεύγος άρβυλα κανούργια Ελληνικά, αλαφρά - στο πόδι μου ήρθαν καλά. και προχωρέσαμε εις το χωριό Ερέτ, όπου εύρωμεν στο τσιαμί πολλούς πληγωμένους. καθίσαμε το βράδυ εκεί και την άλλη ημέρα φύγαμε.

Και μας είπε ο συνταγματάρχης, "αν ξεφύγωμε σήμερα, αλλοιώς είμαστε αιχμάλωτοι..." Του λέγω: "Δεν βλέπω το λόγο, εχθρός δεν φαίνεται πουθενά, τα συντάγματα πίσω μάχονται, τα πυροβόλα μας πίσω... εκτός αν θέλει ο Τρικούπης να μας παραδώση". "Παιδιά ακούτε" - πετιέται ένας λοχίας - "αν ιδούμε τον εχθ<ρ>όν όσοι θέλετε λάτε μαζί μου και αμέσως εγώ και πολλοί άλλοι θα τους αφήσωμε μοναχούς".

Προχωρούσαμε και νύχτωσε "πορεία βραδέως" και ήθελαν να βγάλουν σκοπούς, και λέγω "Βασίλη ψάχνουν διά σκοπούς, έλα να τρυπώσουμε μέσα στο μυλόκερθο να μην αποκοιμηθούμε και και φύγουνε". Πήγαν σκοποί παραπάνω, και το πρωί φύγαμε μία ώρα νύχτα, και ο δεκανεύς ήλθε με 4 άνδρες, τους άλλους δεν τους ειδοποίησε και πλάκωσαν οι Τούρκοι και τους πριάσανε. Αλλά από πάνω ερχέτανε ένα τάγμα δικό μας και έπγισαν μάχη: οι τούρκοι γύρισαν τα όπλα να αμνηθούν και συνεννοήθηκαν και φύγανε' γύρισαν τα όπλα να τους σκοτώσουν και κτύπησαν έναν στο πόδι, στη φτέρνα, και γύρεσε(;), τον πήρε καβάλλα και πήρανε σκαπέτα. Και ένας στρατιώτης είχε ένα μουλάρι και τον έφεραν εκεί σε μία λάκκα.

Και κει μαζεύτηκαν 10.000 άνώρες, αξιωματικοί, και ήθελε ο Τρικούπης και Διογένης (στρατηγοί) να μας παραδώσουν. Και μόλις άρχισε να σηκώνη σημαία λευκή παραδώσεως πετάχτηκαν οι φαντάροι "δεν παραδινόμαστε, αλλοιώς θα σας σκοτώσουμε". και την κατέβασαν.

Ο Τούρκος έβαλλε αραιές μέσα στη λάκκα εγώ δεν είχα δει πώς πολεμά το πεζικό και έφυγα και πήγα στην πλαγιά και έπιασα ένα πεύκο, και κύτταγα τους δυοτυχείς: προηηδόν και μαχόντανε... Εκεί που καθόμουν, από πίσω ένα αμάξι, έπεσε μια οβίδα και σκότωσε 5, και ένας δεκανέας ήλθε εκεί που ήμουν εγώ έντρομος, και μου είπε τα καθέκαστα - και το χιτώνιο γεμάτο μυαλά... - και στο πλευρό ήλθε ο Γεώργιος Παπαθανασίου: "Θεόδωρε σφίξε τα λο<υ>ρι<ά> σου, φεύγουμε, και θα έλθουν πλοία να μας πάνε στη Χίο, Μυτιλήνη" και του είπα τι έπαθα, και μου έδωσε 4 γαλέττες. Και εις τας 6 φύγαμε, και εμείς μερικοί ανεβήκαμε στο βουνό - σαν της Αγόριανης - και όλη τη νύχτα γυρίζαμε και πέφταμε όταν πήραμε τον κατήφορο ήταν όλο πεύκο και ήταν όλο [αφέσια;]. Τέλος κατεβήκαμε στους πρόποδας, μι<α> ώρα νύχτα, και πάρα πέρα εδιάβαιναν μουλάρια, κόσμος... Βρδ<ν>τος, δεν γνωρίζαμε ήταν, καθίσαμε στα γόνατα και αφονγκραστήκαμε, και σαν να ακούσαμε "τσεκ τσεκ..." αφονγκραστήκαμε πάλι και ακούσαμε: "αγάλια βρε Γιώργο". Τότε βάλαμε καρδιά [σε χέρη] και κατεβήκαμε κάτω και ήυραμε νερό και ήπιαμε.

Και επροχωρέσαμε και ευρήκαμε τον άλλο στρατό, συνάμα εύρωμεν τον Τρικούπη και Διογένη με πολλούς αξιωματικούς ήταν και τραυματίες, και διέταξε ένα γιατρό και τους έδεσε. Και του είπαν "Στρατηγέ μου τι θα γένουμε;" - "Παιδιά, έρχονται τα αυτοκίνητα, θα σας πάρουν..." Τους λέγω: "Τα αυτοκίνητα μείναν μέσα στη χαράδρα, και τα κάρα... Εξέρετε ότι εγκαταλείπω<με> την Μικράν Ασία και θα έρθουν πλοία να μας πάρουν διά Χίο Μυτιλήνη; Μην κοιμηθήτε πουθενά". Αυτοί ήταν ελαφρώς τραυματίες και μου είπαν "Αλήθεια συνάδελφε;" - "ναι, αλήθεια". Αυτοί ήτον του πεζικού.

Προχωρέσανε οι στρατηγοί και μάθανε ότι παρουσιάστησαν με πολλούς αξιωματικούς και φαντάρους, και επειδή οι φαντάροι πλεόναζαν από τους Τούρκους πήραν [μέχρι;] και τους εκτέλεσαν όπου ημείς. Πέρασα από κει και τους είδα σκοτωμένους. Συνάμα έφτανα κάτι αγριοκούλουμλα να βρέξω το στόμα μου μον μιλάγει ο Αθανάσιος Μουτσινάς κατέβηκα από το μουλάρι και καθίσαμε σε κάτι πέτρες, μέσα στους σκοτωμένους, και μου λέγει: "Κουμπάρε, ευρήκα κάτι λεπτά" - "και εγώ, άνοιξα ένα γυλιό και εύρα ένα πορτοφόλι, και δεν είχε τίποτες μέσα πάρτο, και έβαλε στο δικό μου στο δικό του όλο δωδεκάμιση και έβγαλε και μου έδωσε 100 δραχμές. Του είπα: "Πάρτα, θα πάμε στη Χίο και θα τα ζητήσης, και δεν έχω να σου τα δώσω και θα μαλώσωμε" - "όχι, πάρτα, δεν τα θέλω..."

Πάλι καβαλήσαμε και ξεκινήσαμε, μέχρι 2 ώρες μαζί, έπειτα χαθήκαμε. Κείνο το μουλάρι που είχα εγώ σαν το κνηγάγανε έσκιζε μέσα στ' άλλα και έφευγε. Αλλά παρακάτω βρίσκω τον Ιωάννη Παπαγεωργίου και Ευθύμιον Κοτσοσίμον εκ Μενδονίτσας, και: "βρε Θάνο δεν με βάνεις λίγο καβάλλα έπει<τα από> 2 ώρες: "Θάνο σταμάτα να κατέβω" - "όχι Γιάννη, μένα δεν με πονούν, κάτσε καβάλλα να βγούμε όλοι κάτω, και εν ανάγκη θα καβαλήσωμε και οι τρεις να βγούμε κάτω. και προχωρήσαμε μέχρι 2 ώρες και μου λέγει "Με πονούν τα πόδια δεν αντέχω άλλο". Τώρα, προχωρέσαμε λίγο, σερνόταν το μουλάρι, πάλι δεν ημπορούσε να βαδίση, και καβάλησα και το μουλάρι δεν ημπορούσα να το κρατήσω και τους άφησα εκεί (έχασες ένα λεπτό, μπορούσε να σε πιάσουν...). Όπου ρώτησα στο χω-

ριό τους και δεν ήλθαν: οι Τούρκοι, τραυματίες ήταν, όσους πιάνανε τους σκότωναν... Εκεί που προχωρούσαμε ευρήκαμε καλαμπόκια και έκοψα κάτι τρυφερά, και εις το χωριό ήταν ένα λαμνί άχερα, τα ανάψαμε και με τα φλούδια τα χώσαμε και ψήθηκαν: και μυρίζανε καπνίλας, τα φάγαμε, τι να κάνουμε... είχαμε 4 μέρες νηστικοί.

Όταν ξεκινήσαμε, μια γριά ερχέτανε μπροστώνωντας και φώναζε "πάρτε μας αδέλφια!" Πάμε παρακάτω, ένα ανδρόγυνο, Σμυρνιοί, στο Αφιόν είχαν ταβέρνα, και λέγει ο άνδρας: "έτσι τα κατάφερε ο Βασιλιάς..." και ένας ανθυπολοχαγός έβγαλε το πιστόλι μες στο μέτωπο, τον σκότωσε...

Συνάμα οι Τούρκοι ντύθηκαν ρούχα δικά μας και έλεγαν: "από εδώ παιδιά", προπαγάντα..., και τους εκτελέσαμε. Ανακαλύψαμε 5 παρακάτω.

Τώρα είναι η όγδοη ημέρα: και ευτυχώς ήταν κάτι μεταγωγικοί και είχανε γαλέττα, και τους λέγω: "Παιδιά σας δίνω τοιγάρα, δε μου δίνετε τίποτες; έχω 4 ημέρες νηστικός". και μου έδωσαν ένα κοντί σαρδέλλες και δύο γαλέττες και συμπληρώθηκα. Θυμάμαι, κάτι ντομάτες είχανε πετάξει στο δρόμο μισοφαγωμένες και τις καθάρισα και τις έφαγα.

Προχωρήσαμε την ένατη ημέρα, και φτάσαμε έξω από το Ουσάκ, στο 9 χιλιόμετρο, και ένας Ταγματάρχης μας λέγει ότι το Ουσάκ κατελήφθη, θα μείνωμε απόψε εδώ, και θα φύγωμε πρωί αύριο. Τότε που ερχόμουν κάτω, ήταν κάτι γερόντοι στανυροποδιασμένοι απάνω στους αραμπάδες τους λέγω: "Ψωμί!" - "γινόκ" ο πρώτος, ο δεύτερος "γινόκ". Τότε σηκώνω τον υποκόπανο βαρ καδάρωση (;), τα λέγανε σαμόνια (τ. somun = καρβέλι), μέχρι μισή οκά, πάγω στον άλλο, άλλο ένα, πάγω στον τρίτο πενέρ κτερή, στον τέταρτο άλλο ένα και μόλις το είχα στα χέρια μου το άρπαξε από τα χέρια, όπον μου πήρε το μισό, βάσταξα το άλλο.

Μείναμε το βράδυ εκεί, την νύχτα έφυγε ο ταγματάρχης με τους συναδέλφους μου και δε μας μίλησαν, μείναμε μέχρι 10 κοιμάμενοι, έφεξε το πρωί, κοιτώ! κανένας... ξυπνώ και τον άλλον δικό μου: "Σήκω Πετρόπουλε, μας πιάσαν...", κλωτσώ μερικούς: ξύλα... τους άφησα και φύγαμε οι δυο μας προς τα κάτω. Ούτε τορός φαινέτανε... Κάποτε βγήκαν και είδαμε ότι ήτανε δικοί μας, ημείς είχαμε κρυφτεί στα πεύκα. Ήταν χωριό, και είχε ντομάτες, καρπούζια και κει έφαγα άγουρες ντομάτες και εύρον και ένα καρπούζι. Και θέλαμε να πάρουμε ανήφορο: το έκοψα, έδωσα σε μερικούς όσο τρώγαμε τόσο διψάγαμε, ήτο γλυκό. Από κοντά με φτάνει ο Γεώργιος Ανγέρης ή Φριγκέο, μου κρένει και του ζήτησα νερό και μου 'δωσε.

Και ήταν το πέμπτο Τριγάλων, μάχη δεν πιάσαμε πουθενά, και κοντά σ' αυτούς σωθήκαμε και ημείς οι φυγάδες.

Μόλις ανεβήκαμε απάνω, ήταν μία λάκκα και οι χωριάτες έβαλλαν εκεί πώς να περάσωμε μήπως μας εύρη καμμιά; - και τρέξαμε σκύβοντα.

Τότε εστάθη μια διμοιρία και τους έβαλλαν, και πέρασε το Σύνταγμα όλο. Εύρα και τον Γιάννη τον Κοπανάκη, φυγάς από τον Πλαστήρα, και μου 'δωσε ζάχαρη με κακάο, και πήγαμε μερικόν δρόμο και χωρίσαμε: δεν συνεννοούμεθα σαν πατριώτες να πηγαίνωμε μαζί, αλλά κοντεύαμε να χαζέψωμε. Εύρον και τον λοχαγόν που ήταν ο Ανδρέας Θάνος, και έλεγε "πού είναι ο λόχος;" - είχε χαζέψει..

Και του λέγω “πάγει μπροστά” και τον πήρα αγκαζέ, όπου εύρε τον λόχον και συνήλθε λίγο.

Σε ένα μέρος, εκεί ήταν και χωριό, μου ἔδωσαν κάτι φαντάροι τσιγάρα, και εκεί ένας συνάδελφός μου: “Θάνο, πήγα διά σταφύλια, και παρ’ ολίγον να με σκοτώσουν, αλλά ήταν ένα ρέμμα, και σώθηκα - ήσουν άτυχος, κάτι ράγες είναι” και τις έφαγα, και ξαπλώθηκα διά ύπνο.

Και ήλθε ο Στάθης Αυγέρης και φώναξε: “Θάνο, Θάνο!” - εγώ τον άκουγα, μου ρχέτανε όνειρο. - “Βρε παιδιά μην είδετε το Θάνο;” - και πάλιν τα άκουγα - και του λέγει εκείνος που μου έδωσε ταις ράγες: “αυτός είναι!”. Και αυτός ήταν στο κεφάλι μου και δε με γνώρισε. Ξύπνησα τέλος, στο πλευρόν ήτο θράκα, άλευρα, και μου λέγει “δε ζυμώνουμε και μεις λίγο ψωμί;” και ζυμώσαμε στην καραβάνα το έπλασα αφινό και το έβαλα απάνω στα κάρβουνα, και άλλο ψήθηκε, άλλο κάηκε... το φάγαμε: ψημένο και άψητο...

Στο πλευρό μας έβραζαν αυγά άλλοι σε μεγάλον κουβά, και φάγανε, πήραν και στα σακκίδια και φύγαν. Και τον πήρε ένας απ’ αυτούς και τον πήγαινε από κοντά, και φωνάζει: “παιδιά, λάτε πάρτε το γουβά, κουράστηκα”. Του λέγει ο Αυγέρης: “φέρτον” και του έδωσε, και πήγε μερικόν δρόμο, “πάρτον και συ Θάνο” - “φέρτον εδώ”, βγαίνομε απ’ τη γραμμή και του λέγω: “βάλε στο σακκίδιο, σταις τσέπες...” - “Να μην τα έχουνε μετρήσει;” - “Μάπα, αυτοί έχουν πάρει ένα χιλιόμετρο!” Και τα πήραμε όλα, πέταξα και τον γουβά και ξεκινήσαμε.

Αλλά στο δρόμο είμεθα τελευταίοι και κατεβήκαμε να πιούμε νερό, και έφυγε ο Στρατός, και μείναμε οι δυο μας επί 5 ώρες ευτυχώς ο δρόμος βατός μεν, αλλά είχε κοπέι, εγώ πήγαινα στον όχθο ο δε Αυγέρης μες τη σκόνη, και φώναζε: “αγάλι Λούκα...”: περπάταγε και νειρευέτανε... Κατεβαίνω και του λέγω: “τι φώναξες;” - “τίποτες”. Τον παίρνω αγκαζέ, και τρομάξαμε να φέξη, και κατά τα χαράματα, πέσαμε απάνω σε σκοπό, και μου λέγει “αλτ, τις είσαι;” και τον απαντώ “στρατιώτης περιπλανώμενος” και του λέγει ο λοχίας “άφτονε να έλθη”. Ήταν τα ορειβατικά πυροβολικά, και ρώτησα “ένας Σχοινάς, Ζεμπέλος εδώ είναι;” - “Αυτοί που κοιμώνται εκεί...” Τους ξύπνησα, και τους έδωσα από κάνα δυο αυγά και φύγαμε. Μόλις κάναμε κάτω βγαίνει ένας λοχαγός και λέγει: “από εδώ παιδιά!”. και πήγαιναν μέχρι 30 κοντά, και εγώ ήμουν με τον Αυγέρη τελευταίος, τον βάσταξα και του λέγω “αυτός είναι Τούρκος!” και μου λέγει “να πάμε και ημείς” - “όχι, θέλεις να έλθης μαζί μου; εγώ κοντά δεν πηγαίνω...” Πέφτω προς τα κάτω στο ρέμμα, και βρίσκω φωτιά αναμμένη. Είχαν ψήσει κότες και είχαν αφήσει τα εντόσθια, τα καθάρισα, τα έψησα, και φάγαμε.

Και κάνω προς τα πάνω, να ο Αντιπάτης από Γραβιά και μου λέγει “Θάνο τι κάνεις;” - “Καλά είμαι, ο Αυγέρης μας μένει, τον πονούν τα πόδια. και συ τι θα κάνεις;” “Θα πάγω στα [ζεύγη] εγώ”. Ήτον λοχίας. “Πάρτε το (ζώο μου) και συναλλαχτήτε και βγήτε κάτω. Ξέρετε ότι πάμε διά Χίον, Μυτιλήνη;” - “το ξέρω Παναγιώτη”.

Μόλις κάναμε κάτω ήτον Σταθμός όπου ήτον τραίνο και έπαιρνε τους τραυματίους. και μου λέγει ένας τραυματίας - ήτον στο πόδι - “έρχεσαι Θάνο να με βάλης στο τραίνο;” Και έδωσα το μουλάρι του τραυματία στον Αυγέρη και τα κάναμε

δύο. Εγώ ημπορούσα να μείνω στο τραίνο, αλλά για χατήρι του Αυγέρη καβαλήσαμε και ξεκινήσαμε διά τα Φιλαδέλφεια. Στο δρόμο το μουλάρι το βαρούσε από το κεφάλι, “Στάθη, μην το βαρής, είναι ελεεινό και όταν πέση θα σε αφήκω” - αυτός το χούι δεν το έκοβε. Φτάσαμε σε ένα χωριό, βρήκα κριθάρι και τους έδωσα και φάγανε, και πήρα και μαζί μου, και έφτασε στα Φιλαδέλφεια. Οι πολίτες μας τα τραίνα, εγώ είπα στο διαχειριστή να πάμε διά ψωμί, και ευτυχώς εύρομεν δύο κουραμάνες με τον Κουστούλα. Και μας είπε ο ανθυπολοχαγός ότι θα τον εύρωμε στο κάστρο, και μόλις φύγαμε μας έβαλαν οι χωριάτες - ευτυχώς μπήκαμε σε σοκκάκι, ήτον τα σπίτια ψηλά και κρυφτήκαμε. Στο σοκκάκι ήτον ένας στρατιώτης σκοτωμένος, και ήτον δίπλα και τον πήδησαν τα άλογα. Βρήκα τον ανθυπολοχαγό να φωνάζει: “Θάνο!” και τον λέγω: “Εδώ είμαι”. Με αρχίζει στο βρισίδι, και μου λέγει “αν σκοτωνέσουνα θα ήμουν αιτία εγώ” - “κουβέντιαζες με τους άλλους αξιωματικούς γι’ αυτό δε σου μίλησα” - “Με την Παναγία να κουβέντιαζα...” - “Έχεις δίκιο κύριε ανθιγέ, βάρε με”.

Έπειτα φύγαμε μαζί, εγώ, ο Αυγέρη, Κουστούλας. Μέσ’ τα αμπέλια είχαν τρυγήσει και τα πάνω σταφύλια ήταν μεγάλα από σταφίδα, και μεις γεμίσαμε το σακκιδίο μας. Ο Αυγέρης, πεζός: κανένα... - ημείς καβάλλα. “Καβάλληκε τον λέω, στραβοραγιά να φύγουμε...” Στον δρόμο χάσαμε τον Κουστούλα. Φτάσαμε εις το Σαλιχλί, νύχτωσε, κοιμήθηκα. Εκεί ήτον νερό, και τον στέλνω, εγώ κάθισα και φύλαγα τα ζώα, διότι όταν κοιμόμαστε μας τα πέρναν.

Και κοιμόνταν οι φαντάροι και εις το κεφάλι τους είχαν σακκίδια με κασέρι. Τους το παίρνω και φάγαμε, και μου είπε: “πού τάβρες;” - και ένα καρπούζι και φάγαμε... Και ο ένας κοιμήθηκε και ο άλλος φύλαγε τα ζώα, διότι μας τα πέρναν καθώς είχα και εγώ παραπάνω κλέψει.

Το πρωί ξεκινήσαμε να φύγουμε, και εκεί ήτον ο Σταθμός, και ένας Συνταγματάρχης Τούρκος με Ελληνικά ενδύματα έλεγε “Παιδιά μη φεύγετε, θα μείνωμε εδώ”. Τον κατάλαβαν οι φαντάροι, φωτιά..., πάρτον κάτω.

Προχωρέσαμε ένα χιλιόμετρο, φτάνει ο Κωνσταντίνος Μαστροκώστας τρέχοντας με ένα άλογο. Μας έκρινε: “παιδιά τι κάνετε;” - “καλά...” - πάγει τρέχοντας, πέφτει το άλογο, και σηκώνεται, καβαλλήκεψε, έφυγε.

Άφησε δύο μαντύες, τις πήραμε ημείς.

Αλλά πίσω ακούμε, εγινόταν μάχη, ήλθανε να μας κόψουν από τα πλευρά, και ο Πλαστήρας, πήγε ένας λόχος και έβαλλε τα πολυβόλα σταυροειδώς, και μόλις φτάσανε τα 50 μέτρα τους θέρισε, και αυτοί, τα χέρια στο μέτωπο, απάνω στα πτώματα, όπου είναι ζήτημα να γλύτωσαν πενήντα.

Φτάσαμε στη Μαγνησία, εκεί μαζεντήκαμε 5 Σουβαλιώτες ήπιαμε ούζα και τα πληρώσαμε στον καφετζή. Και τον λέγω: “Θα καθήσης εδώ με τους Τούρκους; διατί; εμείς φεύγομε, εγκαταλείπομε και θα περάσωμε στη Χίο. Από παραπάνω έφυγαν όλοι οι Έλληνες στο τραίνο...”.

Και μεις φύγαμε, και πήγαμε ένα χιλιόμετρο τους έχασα τους άλλους φτάσαμε: απ’ έξω απ’ τη Σμύρνη ήτον ένα αμπέλι, μόρταρα μέσα. Ήλθε μια γυναίκα με ένα ξύλο να μας βαρέση, και δε χάνει ένας φαντάρος, της ρίχνει ένα όπλο μπροστά στον αέρα και έφυγε...

Μπήκαμε μέσα στη Σμύρνη, το είχανε [σοφά]. Ακόμη ήμουν μαζί με τον ιπποκόμον, και λέγω εις τον Ανθυπολοχαγόν διά ψωμί μας λέγει "εμείς κανονίσαμε μαζί με τους αξιωματικούς" και τον λέγω "εμείς θα πεθάνουμε;" Έβγαλε και μας έκοψε 25 δράμια και πήραμε ένα διπλό ψωμί, πήραμε και τυρί και φάγαμε.

Και [ήλθε πλοίο] μας μίλησαν οι αξιωματικοί να πάμε να μπούμε μέσα. Εν τω μεταξύ ήτον και ένας Αραχωβίτης Βρούλιας: "Πάμε να μπούμε μέσα" - "όχι δεν πάγω, από τον τσεσμέ έλα". Εγώ το απόλησα το άλογο, αυτός έλεγε ότι θα πάρω- με και τα άλογα... Και πήγε στον τσεσμέ και τον φάγαν οι χωριάτες και έχει ακό- μα να γυρίση έπρεπε αυτού να [.....]

Αλησμόνησα <να πω> παραπάνω: τη νύχτα φτάσαμε σ' ένα σταθμό, και βάρε- σα μια βόλτα μήπως έλθη κανένα τραίνο. Οι τραυματίες με ρωτούσαν "συνάδελ- φε, κανένα τραίνο;" - "παιδιά, εφόσον ο σταθμός είναι κλειστός, ξεκινάτε, μην κάθεστε". Γυρίζω στον Ανγέρη, κοιμάτανε τον κρένω, δεν ξύπναγε..., ένα σκα- μπίλι, άλλο..., τον ξύπνησα και φύγαμε. Τα ζώα εκεί στον τσεσμέ τα σκότωσαν με τα πολυβόλα.

Όταν μπήκαμε μέσα στο πλοίο κάτι παλληκαράδες έλεγαν: "στον Πειραιά να μας βγάλης, αλλιώς θα σε σκοτώσουμε και περάσαμε από τη Χίο, τίποτε, στη Μυτιλήνη ήτον ένας άνδρας από εκεί και γδύθηκε και από το κατάστρωμα πήδη- σε και πλέοντας βγήκε έξω. Αλλά ο ασύρματος έλεγε "στην Αθήνα" και κατά τας 4 η ώρα φτάσαμε και μας θεωρούσαν στασιαστές, και εάν (ήμασταν) το μικρότε- ρο είχαν να μας αναπο<δο>γυρίσουν μαζί με το παπόρι. Κάλεσαν τους αξιωμα- τικούς μπροστά και διηγήθηκαν τα συμβάντα, και μας κατέβαζαν ανά 40, κορα- μάνα, σαρδέλλες δύο ημερών! Από απολυτήριο, σε απλό χαρτί.

Τότε που βγήκα έξω, περίμεναν ο κόσμος βλέπω τον Θανάση Πλατιά, με πήρε από το χέρι, τα ίσια σε ξενοδοχείο φαγητού, έφαγα δύο μερίδες κρέας και δεν με άφησε να πληρώσω και έπειτα στο σπίτι, ύπνο.

Το πρωί με πήγε στο τραίνο και μπήκα μέσα, και εις τους σταθμούς κοσμά- κης... περίμεναν τα παιδάκια τους, τους έκανα κουράγιο: "είναι στη Χίο, Μυτιλή- νη όλα τα πλοία τους έβγαλαν εκεί".

Αλησμόνησα να γράψω παραπάνω: όταν οι κύριοι θέλανε να μας παραδώσουν, ένας Γιατρός τους έβαλε πόστα και τους είπε πολλά: "Θέλετε να τραβήξω το πι- στόλι και να σας εκτελέσω, αλλά δεν το μαγαρίζω σε ελληνικό αίμα" - και αυτοί μιλά... Οι Τούρκοι, τραυματίας ήσουν, γέρος, αιχμάλωτος... μας σκότωναν και έ- πειτα εδόθη από τον Κεμάλ να μη μας σκοτώνουν.

Ο Ιωάννης Παπαστάμος (είχαν πολλούς αιχμαλώτους και κάθε βράδυ εκτελού- σαν εκεί που πιάστηκε αυτός και ένας λοχαγός του ιππικού αυτοκτόνησε, και έ- νας λοχίας...). Και του λέγει ο Φυσέκης "άφησε το μουλάρι και έλα να φύγωμε. Αυτός το άφησε και ο Γιάννης αιχμαλωτίστηκε.

Από εδώ καταγόταν ένας Ανθυπολοχαγός Γιάννης Καρούζος, είχε ο πατέρας του γυναίκα απ' το Στουρναρείικο, η οποία ξαναπαντρεύτηκε στην Αγία Μαρίνα και είχε αυτό το παιδί. Και αυτός, είχε μια πέτρα στο πορτοφόλι, και έλεγε στους πατριώτες ότι "αυτήν την πέτρα θα την φάτε! ήτον από το ανάθεμα του Βενιζέ- λου" και στον λόγο δεν φερότανε καλά, και όταν κάνανε μάχη έρριξαν μπαταριά

οι φαντάροι και τον σκότωσαν. Οι αμόρφωτοι, αυτά παθαίνουν...

Ο Στρατηγός Σομηλός διά να λυπάται τους στρατιώτες οπισθοχώρησε κανονικά και δεν έχασε τον Στρατόν, αφού έφερε όλον τον οπλισμόν και τα βαρέα πυροβόλα, έφερε και 2.000 πρόβατα και διέταξε να πάρουν διά 30 σουσίτια και τα υπόλοιπα να τα απολύσουν τα δε ζώα τα καλά καλά να τα πάρουν, τα υπόλοιπα να τα τουφεκίσουν. Είχε χάσει την ενδεκάτη μεραρχίαν, η οποία ήτον στα Μουνδανιά και δεν τους άφηναν οι Γάλλοι να μπουνε στα καράβια και εξαναγκαστικάς διέταξε “παύσατε πυρ” και ένας ταγματάρχης εφώναξε εις τους στρατιώτες “όποιος θέλει ας έρθει μαζί μου” και ακολούθησαν 200 και μερικοί μεταγωγικοί, και επροχώρησαν προς Δυσμάς και ενώθη με το Σώμα εις Αρτάκιο. Εις την μεραρχίαν ήτον και ο Γ. Στήλης, όπου εκεί απωλέσθη, καθώς και ο Νικόλαος Σκουρογιάννης, όπου αιχμαλωτίσθη και το πρώτο και το δεύτερο Σώμα εις τας 12 Αυγούστου, ενώ το τρίτο Σώμα οπισθοχώρησε στις 20 Αυγούστου, και βγήκε στις 29 στο Αρτάκιο.

Το Αρτάκιο είχε δώδεκα χιλιάδες κατοίκους, ελαιώνα, Σχολεία, Παρθεναγωγείο...

Εις τα Μουνδανιά από το χωριό ήτον ένα Τούρκικο πυροβόλο και έβαλλε στη θάλασσα. Εκεί ήταν ο “Αβέρωφ” και το “Ιέραξ” και εκτύπησε μία οβίδα το φονγάρο του “Αβέρωφ” και τότε τραβήξανε πάρα έξω και δεν έμεινε ούτε πυροβόλον, ούτε πυροβολητής, και στο χωριό, μια φλόγα έβλεπες...

Μας έβαλε με 42 πυροβόλα, έριξε 20.000 οβίδες να μας καταστρέψη αλλά φύλαξε ο Άγιος Γεώργιος. Όταν μας είπε ο λοχαγός ότι πριάστηκε με τον αρχηγόν του πυροβολικού και το μέρος που θα πάμε ήταν επικίνδυνο και πγίος είχε υποχρεώσεις να τον αντικαταστήσω κανείς δεν ευρέθη, επροτιμήσαμε τον θάνατο, αποχαιρετήσαμε τους 120, που έμειναν πίσω και με 40 αναχωρέσα <με>, μας ευχήθηκαν τα παιδιά, το μηχανικό πήγε και έφκιασε τα (.πο αγιον;) τα πυροβολεία, με υπόδειξιν του λοχαγού πήγαμε την νύχτα τοποθετήσαμε τα πυροβόλα, κόψαμε κλαριά και καμοβλάραμε, εκεί δεν είχαμε άλλην δουλειάν και πέξαμε το 31, είχα κερδίσει 500 δραχμές και έπειτα από δύο ημέρες εβάλαμε από 10 οβίδες, μας έβαλε και ο βούλγαρος 2 οβίδες, εφόνεψε 2. Ένα πρωί μας είπε ο λοχαγός πυρ κατά θέλησιν και άναψαν οι κάνες, δε δεχόταν χέρια απάνω, ρίξαμε νερό και αρχίσαμε πάλι, εφτάσαμε τις 278 οβίδες. Στας 11 η ώρα άρχισε ο βούλγαρος, μας έβαλεν μισή ώρα όταν βγήκαμε έξω μία είχε σκάσει 1 μέτρο από τον σωλήνα, περίξ στο αμπρί άσκαστες και 50 ανά 10 πόντους η μία από την άλλην ολοκαίνουργιες, ήταν διαμετρήματος των 15 και 15 και των 10,5, ενώ τα δικά μας ήτον των 5,5 πόντων”.

Θεοδοσίου Κωστούρου

Καταδικαστική απόφασις εις θάνατον των Χονδρογιανναίων

Η 59 από 24.9.1836 απόφασις του Δικαστηρίου των Συνέδρων Ναυπλίου κατέδικασεν εις θάνατον τους Ανδρούτσον, Γεώργιον και Σωτήριον Χονδρογιάννας, κατοίκους Μάξι - Κυναίθης, ως και τους συντρόφους τούτων Χρήστον Κατζαβόν ή Γεωργακόπουλον και Αργύρην Οικονομόπουλον.

Η εκτέλεσις εγένετο εις την εκτός του φρουρίου Ναυπλίας "πλατείαν του πλατάνου".

Από αυτήν την περιληψιν της αποφάσεως παρατηρούμεν ότι το όνομα Χονδρογιάννης ενθυμίζει τον πρώτον πυροβολισμόν της Επανάστασεως, όταν την 12 Μαρτίου 1821 ένας Χονδρογιάννης κατ' εντολήν του Ασημάκη Φωτήλα προσέβαλε εις την περιοχόν Λάλα Ηλείας απόσπασμα τούρκων ζαπτιέδων (εισπρακτόρων φόρου).

Επίσης ότι η εκτέλεσις των ανωτέρω εγένετο εις την εκτός του φρουρίου Ναυπλίας "πλατείαν του πλατάνου", περίπου εκεί όπου σήμερον ευρίσκεται το Πνευματικόν Κέντρον. Και εις την μίαν περίπτωσιν, όπως και εις την άλλην η μοίρα έκανε παράξενους συσχετισμούς.

Εν ονόματι του Βασιλέως

Το εν Ναυπλίω Δικαστήριον των Συνέδρων Συγκείμενον εκ του Προέδρου Αριστείδου Μωραϊτήν, των Συνέδρων Β. Κουρουσοπούλου, Α. Λουκοπούλου, Γ. Θ. Ορφανίδου και του Πρωτοδίκου Α. Σγούτα, αναπληρούντος τον εξαιρούμενον Σύνηδρον Μ. Οικονόμου, εξαιρουμένου του Πρωτοδίκου Δ. Κ. Σούτζου, και κωλυμένου του Χρ. Ματακίδου.

Συνεδριάσαν δημοσίως συμφώνως με τας υπ' αριθ. 54, 57 και 58 αποφάσεις του Δικαστηρίου τούτου την εικοστήν πρώτην, δευτέραν, τρίτην και τετάρτην (21, 22, 23 και 24) του ενεστώτος, παρόντων του παρ' αυτώ Εισαγγελέως Κ. Ι. Πιτζισίου και του Γραμματέως Μ. Σκαλιστήρη, διά να δικάση την κατηγορίαν κατά του Ανδρούτζου Χονδρογιάννη, πρώην στρατιωτικού, ηλικίας ετών 36 περίπου, Γεωργίου Χονδρογιάννη, πρώην ποιμένος, ηλικίας ετών 20 περίπου, Σωτηρίου Χονδρογιάννη, πρώην ποιμένος, ηλικίας ετών 22 περίπου, γεννηθέντων απάντων και κατοικούντων εις το χωρίον Μάξι Κυναίθης, Χρήστου Κατζαβού ή Γεωργακοπού-

λου, ηλικίας ετών 25, γεννηθέντος και κατοικούντος εις Βόχλιαν, Αργύρη Οικονομοπούλου, εμπόρου, ηλικίας ετών 35, γεννηθέντος και κατοικούντος εις Περιστέραν, χωρίον της Κυναίθης, και Σωτήρου Κωνσταντοπούλου, εργάτου, ηλικίας ετών 21, γεννηθέντος εις Δίγεια, λαβόν υπ' όψιν:

Το υπ' αριθ. 228 της 5 Αυγούστου 1836 βούλευμα του Συμβουλίου των εν Ναυπλίω Πλημμελειοδικών, διά του οποίου ο Σωτήρος Χονδρογιάννης, ο Ανδρούτζος Χονδρογιάννης και Γεώργιος Χονδρογιάννης, ο Χρήστος Κατσαβός, ο Αργύρης Οικονομόπουλος και ο Σωτήριος Κωνσταντόπουλος ανεπέμφθησαν εις το κατά την περιφέρειαν των εν Πελοποννήσω Εφετών Κακουρηγοδικείον.

Το υπ' αριθ. 1908 της 24 Αυγούστου του αυτού έτους κατηγορητήριον, συνταχθέν υπό του παρά τοις Εφέταις Εισαγγελέως, και την υπό σημερινήν ημερομηνίαν ετυμηγορίαν των ενόρκων, εκφραζομένων ούτω:

Οι ένορκοι ετυμηγορούσι κατά την νόμιμον πλειονοψηφίαν:

- *Ναι.* Ο Ανδρούτζος Χονδρογιάννης είναι ένοχος ότι έλαβε μέρος εις ένοπλον εταιρίαν, της οποίας σκοπός ήταν η παρ' αυτής ενεργηθείσα αρπαγή και ερήμωσις ατόμων εις διαφόρους τόπους.

- *Ναι.* Αον. Κατά τον Αύγουστον του 1833 εις το χωρίον Στενό διά σωματικής βασανίσεως του Δημογέροντος Αναγ. Χαρλαύτη και της μητρός του προς ανακάλυψιν της κεκρυμμένης περιουσίας των.

Ναι. Βον. Κατά τον 7βριον του αυτού έτους εις την δημοσίαν θέσιν μαυρόλογγον, κατά τα Μαζείκα σύνορα, επί των Ανδρέα Σταμπέλη, Παναγιώτου Κατσαμπή και Κωνσταντίνου Μπουζίκα.

Ναι. Γον. Κατά την αυτήν εποχήν, κατά τον αυτόν τόπον, επί του Αναγνώστου Παλασπυροπούλου.

Ναι. Δον. Κατά την αυτήν εποχήν, εις την στάνην του Αγίου Γεωργίου του Φενεού, επί του Αγαπίου μοναχού, διά σωματικής βασανίσεως προς ανακάλυψιν της κεκρυμμένης περιουσίας του.

Ναι. Εον. Κατά την αυτήν εποχήν εις την δημοσίαν θέσιν μερμιγκόλογγον επί των Ιωάννου Παπαδημοπούλου, Αργύρη Ξυγκοπούλου, Αναγ. Χατζή και του αομάτου Αποστόλη Καλεγάρη.

Ναι. ΣΤον. Κατά την νύκταν της 28/29 8βρίου του αυτού έτους, δι' εισβολής εν καιρώ νυκτός, εις την εν Άστρει οικίαν του Ζαφειροπούλου.

Ναι. Ζον. Είναι ένοχος, ότι κατά τα μέσα του Ιανουαρίου 1836, ενόπλως και εν συνοδεία πολλών έπραξε δι' εισβολής εν καιρώ νυκτός εις την κατοικίαν του Λέοντος Μεσσηνέζη ληστείαν, συνοδευθείσαν με φόνους και καιρίας πληγώσεις.

- *Ναι.* Είναι ένοχος ο Γεώργιος Χονδρογιάννης, ότι έλαβε μέρος εις ένοπλον εταιρίαν, της σκοπός ήταν η παρ' αυτής ενεργηθείσα αρπαγή και ερήμωσις ατόμων εις διαφόρους τόπους.

- *Ναι.* Αον. Κατά τον 7βριον του αυτού έτους εις την δημοσίαν θέσιν μαυρόλογγον, κατά τα Μαζείκα σύνορα, επί των Ανδρέα Σταμπέλη, Παναγιώτου Κατσαμπή και Κωνσταντίνου Μπουζίκα.

Ναι. Βον. Κατά την αυτήν εποχήν, κατά τον αυτόν τόπον, επί του Αναγνώστου Παλασπυροπούλου.

Όχι. Γον. Δεν είναι ένοχος κατά την αυτήν εποχήν εις την σπάνην του Αγίου Γεωργίου του Φενεού, επί του Αγαπίου μοναχού, διά σωματικής βασανίσεως αυτού προς ανακάλυψιν της κεκρυμμένης περιουσίας του.

Ναι. Δον. Είναι ένοχος κατά την αυτήν εποχήν εις την δημοσίαν θέσιν μερμιγκόλογγον επί των Ιωάννου Παπαδημοπούλου, Αργύρη Ξυγκοπούλου, Αναγ. Χατζή και του αομάτου Αποστόλη Καλεγάρη.

Ναι. Εον. Κατά την νύκταν της 28/29 8βρίου του αυτού έτους, δι' εισβολής εν καιρώ νυκτός, εις την εν Αστρει οικίαν του Ζαφειρόπουλου.

Ναι. Ζον. Είναι ένοχος, ότι κατά τα μέσα του Ιανουαρίου 1836, ενόπλιως και εν συνοδεία πολλών έπραξε δι' εισβολής εν καιρώ νυκτός εις την κατοικίαν του Λέοντος Μεσσηνέζη ληστείαν, συνοδευθείσαν με φόνους και καιρίας πληγώσεις.

Ναι. Ο Σωτήριος Χονδρογιάννης είναι ένοχος, ότι κατά τα μέσα του Ιανουαρίου 1836, ενόπλιως και εν συνοδεία πολλών έπραξε δι' εισβολής εν καιρώ νυκτός εις την κατοικίαν του Λέοντος Μεσσηνέζη ληστείαν, συνοδευθείσαν με φόνους και καιρίας πληγώσεις.

Ναι. Ο Χρήστος Κατζαβός ή Γεωργακόπουλος είναι ένοχος της αυτής ταύτης πράξεως κατά τας αυτάς περιστάσεις.

Ναι. Ο Αργύριος Οικονομόπουλος είναι ένοχος της αυτής ταύτης πράξεως κατά τας αυτάς περιστάσεις.

Όχι. Ο Σωτήριος Κωνσταντόπουλος δεν είναι ένοχος της αυτής ταύτης πράξεως κατά τας αυτάς περιστάσεις.

Ακούσαν τας προτάσεις του Εισαγγελέως και των συνηγόρων των ανωτέρω κηρυχθέντων ενόχων Μεθοδίου Ιωαννίδου και Μ. Μιχαλοπούλου.

Διασκεφθέν κατά Νόμον.

Επειδή ο Σωτήριος Κωνσταντόπουλος εκηρύχθη μη ένοχος από το Δικαστήριο των ενόρκων και ο Γεώργιος Χονδρογιάννης επίσης μη ένοχος μόνον ως προς την πράξιν την ενδιαλαμβανομένην εις τον αριθ. γ' του κεφαλαίου 1 της αφορώσης αυτόν ετυμηγορίας των ειρημένων ενόρκων.

Επειδή αι πράξεις των οποίων εκηρύχθησαν ένοχοι από το Δικαστήριο των ενόρκων ο τε Ανδρούτσος και Γεώργιος Χονδρογιανναίοι, καθ' όλα τα άρθρα του 1 κεφαλαίου της αφορώσης αυτούς ετυμηγορίας, τιμωρούνται κατά το άρθρον 2 του από 9/21 Φεβρουαρίου 1833 Β. Διατάγματος, ισχύοντος καθ' ην εποχήν αι αυταί πράξεις εξετελέσθησαν και διαλαμβάνοντος:

"όποιος οπλίση πολίτας κατά πολιτών ή αίτιος γινόμενος τοιαύτης οπλίσεως, διεγείρει ή επιχειρήση να διεγείρη πόλεμον, τιμωρείται με θάνατον. Εις την αυτήν τιμωρίαν υπόκειται και όστις λάβη μέρος εις ενόπλους ή αόπλους συνωμοσίας ή εταιρίας, των οποίων σκοπός ήθελεν είσθαι η διαρπαγή, ο φόνος ή η ερημίσις ατόμων ή κοινοτήτων, η πειρατεία, η κατάσχεσις πόλεων, φρουριών ή θέσεων, εργοστασίων, οπλοθηκών, λιμένων, πλοίων, καταστημάτων, οικιών ή άλλων κινητών ή ακινήτων εθνικών κημάτων ή κοινοτήτων, η εις αυτά μετά βίας είσοδος και η ολόκληρος ή κατά μέρος καταστροφή των ή εις τους κατά των εγκλημάτων αυτών αποστελλομένους παρά των αρχών υπηρέτας ή στρατιώτας αντίστασιζή προσβολή.

Εἰς τὴν αὐτὴν ποινὴν υποβάλλεται καὶ ὅστις συγκροτῆσι πρὸς τοῦτο συνωμοσίας ἢ εταιρίας ἢ παρακινήσει ἄλλους ἐπίτηδες νὰ τὰς συγκροτήσωσιν ἢ χορηγήσει εἰς αὐτοὺς ἢ προμηθεύσει αὐτομηθῶς καὶ ἐν γνώσει ὄπλα, πολεμοφόδια, ἢ τι ἄλλο ἐπιτήδιον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰρημένων ἐγκλημάτων, ἢ, τελευταίον, καὶ ὅποιος ἐκουσίως καὶ ἐν γνώσει προσφέρει εἰς τὰς τοιαύτας συνωμοσίας ἢ εταιρίας τόπον συναθροίσεως ἢ ἄσυλον ἢ προμηθεύσει εἰς αὐτάς ζωοτροφίας, ἢ συνεννοεῖται μετ' αὐτῶν, ἢ μεσολαβεῖ (εἰς) τὸ νὰ συνεννοοῦνται με ἄλλους.

.....
 Το ἐν Ναυπλίῳ Δικαστήριον τῶν Συνέδρων, δυνάμει τῶν εἰρημένων ἀρθρῶν τοῦ Ποιν. Νόμου, τῆς Ποιν. Δικονομίας, ἀποφαίνεται ἀθῶον τὸν Σωτήριον Κωνσταντόπουλον καὶ διατάττει τὴν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀπόλυσίν του, εἰάν διὰ ἄλλους λόγους δὲν κρατεῖται.

Ἀποφαίνεται ἐπίσης ἀθῶον τὸν Γεώργιον Χονδρογιάννην μόνον καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν περὶ τῆς εἰς τὴν στάνην τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Φενεοῦπραχθείσης κατὰ τὸν 7βρίον τοῦ 1833 ληστείας. Καταδικάζει δὲ ὡς κληρονομήτης ἐνόχους αὐτὸν τὸν Γεώργιον Χονδρογιάννην, τὸν Ἀνδρούτζον Χονδρογιάννην, τὸν Σωτήριον Χονδρογιάννην, τὸν Χρήστον Κατσαβόν ἢ Γεωργακόπουλον καὶ τὸν Ἀργύριον Οἰκονομόπουλον εἰς θάνατον. Διατάττει νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ θανατικὴ ποινὴ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ φρουρίου πλατεῖαν τοῦ πλατάνου καὶ καθυποβάλλει τὴν περιουσίαν τῶν εἰρημένων καταδίκων εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν μέχρι τοῦδε ἐκκαθαρισμένων ποινικῶν ἐξόδων ὡς ἐφεξῆς:

Τὴν μὲν περιουσίαν τῶν Ἀνδρούτζου, Σωτηρίου καὶ Γεωργίου Χονδρογιανναίων ἀλληλεγγύως εἰς τὴν ποσότητα τῶν δραχμῶν διακοσίων δεκατεσσάρων καὶ πενήκοντα λεπτῶν, τὴν περιουσίαν αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀλληλεγγύως με τὴν τοῦ Χρήστου Κατσαβού ἢ Γεωργακοπούλου, εἰς τὴν ποσότητα τῶν δραχμῶν ἐπτακοσίων εἴκοσι εἴς καὶ τὴν περιουσίαν ὅλων τῶν εἰρημένων ἀλληλεγγύως με τὴν τοῦ Ἀργύρου Οἰκονομοπούλου εἰς τὴν ποσότητα τῶν δραχμῶν πεντακοσίων καὶ λεπτῶν τριάκοντα δύο, καθὼς καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν ἐκκαθαρισθησομένων ἀλληλεγγύως κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἐκάστου.

Ἀνατίθῃσι δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρούσης ἀποφάσεως εἰς τὸν παρὰ τῷ Δικαστηρίῳ τοῦτῳ Εἰσαγγελέα.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1836

Ὁ Πρόεδρος
 Ἀριστείδης Μωραϊτίνης
 Β. Κουρουσόπουλος
 Α. Λουκόπουλος
 Γ. Θ. Ορφανίδης
 Α. Σγούτας

Ὁ Γραμματεὺς
 Μ. Σκαλιστήρης

Τάκη Μαύρου

ΖΩΓΡΑΦΟΙ, ΧΡΥΣΙΚΟΙ, ΚΕΝΤΗΣΤΕΣ ΚΑΙ ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΕΣ ΣΤΑ ΥΣΤΕΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Κατά τη διάρκεια των από εικοσαετίας επισκέψεών μου στα διάφορα μοναστήρια της Πελοποννήσου κυρίως, αλλά και των Επτανήσων, και μέρους της Ηπείρου, κατέγραφα όσα ονόματα εικονογράφων, τοιχογράφων, ξυλογλυπτών τέμπλων και λοιπών καλλιτεχνών συναντούσα. Δημιούργησα έτσι μια μικρή συλλογή ονομάτων εκκλησιαστικών τεχνιτών, που κατά καιρούς την συμπλήρωνα με όσα άλλα ονόματα συναντούσα στα διάφορα διαβάσματα που ή προηγήθηκαν ή ακολούθησαν αυτές τις επισκέψεις. Και τώρα που οι περιηγήσεις αυτές στους μοναστικούς χώρους αναγκαστικά σταμάτησαν και οι σχετικές μελέτες περιορίστηκαν κι αυτές, νόμισα ότι ήλθε ο καιρός τα ονόματα αυτά να τα βάλω σε κάποια τάξη.

Εδώ δημιουργήθηκε μια νέα σειρά προβλημάτων. Πώς έπρεπε να γίνει αυτή η καταγραφή. Κατά χρονολογική σειρά; Έτσι όπως παρουσιάζονταν οι καλλιτέχνες; Κατά αλφαβητική σειρά; Κατά περιοχές; Κατά τεχνοτροπία; Όλες οι λύσεις είχαν τα υπέρ και τα κατά τους.

Κατέληξα στην απόφαση, εγώ μεν να τους καταγράψω αλφαβητικά ώστε να δημιουργηθεί κάποιος πυρήνας συγκέντρωσης των ονομάτων αυτών, και αργότερα άλλοι που θα έχουν τα σχετικά ενδιαφέροντα και τις απαιτούμενες ικανότητες, ας τα ταξινομήσουν όπως θα κρίνει ο καθένας καλύτερα. Φτάνει κάποιον να έχουν διασωθεί και η προσπέλασή τους να είναι εύκολη.

Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ο Χατζιδάκης αναγράφει ότι οι Μετά την Άλωσιν αγιογράφοι ανέρχονται σε 900 και η Ευγενία Βέη - Χατζηδάκη στο έργο της *Μουσείον Μπενάκη, εκκλησιαστικά κεντήματα*, Αθήνα 1953, σημειώνει 65 ονόματα χρυσοκεντητών, η εργασία αυτή όχι μόνον δεν κλείνει με τη δημοσιευόμενη κατάσταση, αλλά θεωρείται και από τον ίδιο τον συντάκτη της ατελής, και διότι οι επισκέψεις είχαν περιοριστεί μόνον σε μοναστικούς χώρους και όχι εν γένει εκκλησιαστικούς, αλλά και διότι μου έχουν διαφύγει πολλά ονόματα καλλιτεχνών, που ευχής έργον θα είναι να βρεθούν άλλοι να συνεχίσουν και συμπληρώσουν.

Πυργέλα, Μάιος 1992.

- Α -

- Αβαλιώτης**. Τοιχογραφίες της Μονής Μυριτιδίων στα Κύθηρα 197;
- Αβαντίκα** του Ιακώβου (Εβραίος). Αναφέρεται στην Κωνσταντουδάκη
(η βιβλιογραφία θα ακολουθήσει στο τέλος), σ. 351 1532
- Άβλιχος** Γεώργ. Ντίνος Κονόμος, *Η Χριστιανική τέχνη στην
Κεφαλονιά*, σ. 28
- Αβραμαίοι** Αδελφοί (Άγιον Όρος). Φορητή εικόνα του Ιωάννου
Δαμασκηνού εις την Μονήν Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος 1948
- Αγαθάγγελος** Ιερομόναχος. Φορητή εικόνα Ρόδον το Αμάραντον,
δεν αναφέρεται υπό του Ανδρέα Ιωάννου πού, αλλά πιθανώς εις την
Μονήν Μεγάλη Παναγιά Κουμαραδαίων Σάμου. Ανέκδοτον. 1722
- Αγαπητός** Αντώνιος του Νικ., Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 354 1538
- Αγαπητός** Μιχαήλ. Φορητή εικόνα της Γεννήσεως της Θεοτόκου,
Συλλογή Καλλιγιά. Σισιλιάνος, σ. 47 1670 - 1705
- Αγάπιος**. Αναφέρεται από τον Ν. Καλογερόπουλο, σ. 111 -
- Αγγελάτος** Θεοδ., Σισιλιάνος, σ. 47 18ος αι.
- Αγγελής** Θεόδωρος. Φορητή εικόνα Ιωάννου του Προδρόμου
(Μουσείο Λοβέρδου), Σισιλιάνος, σ. 48 Τέλος 18ου αι.
- Αγγελίδου** Μαρία. Τοιχογραφίες Μονής Αγίου Θεοδοσίου
Ναυπλίας 1970
- Άγγελος**. Φορητές εικόνες στη Νάξο. Ν. Καλογερόπουλος, *ΕΕΒΣ*,
Θ' (1932), σ. 472 1300;
- Άγγελος**. Βυζ. Μουσείο. Εικόνα Θεοτόκου Γλυκοφιλούσης, *ΕΕΒΣ*,
ΙΗ' (1948), σ. 300 -
- Άγγελος** (Κρης), Μονή Σινά, Σισιλιάνος, σ. 39, 47 1604
Κ. Αμάντου, *Σιναϊτικά Μνημεία Ανέκδοτα*, σ. 58 ΙΣΤ' αι.
G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta*, II, σ. 310
- Αγοραστής** Γιαννάς, Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 357 1550
- Αγοραστής** Αντών., Εικόνα Μεταμορφώσεως εις την Μονήν Φλα-
μουρίου Πηλίου και Ζωοδόχου Πηγής, Συλλογή Δουλίδου (Σκό-
πελος), Σισιλιάνος, σ. 48 1672
- Αγοραστής** Ιωάν. του Γεωργ., Αθαν. Παλιούρα, σ. 117, 1566- 1575
- Αδάμ** Νικ. (Σαμαρίνα;). Τοιχογραφίες Ναού Ιωάννου Θεολόγου
χωρίου Καρυδίτσα (Κοζάνης) 1875
- Αθανάσιος** Ιερεύς. Τοιχογραφίες Αγίου Στεφάνου Καστοριάς 1338
- Αθανάσιος** Ιερεύς (Γρεβενίτι Ηπείρου). Τοιχογραφίες Μονής
Βουτσάς, Α. Φάφα, *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), σ. 328 1680
Αθηναγόρας, "Ν. Κουβαράς", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), σ. 18

Αθανάσιος Ιεροδιάκονος (Κρης). Δεσποτικές εικόνες Μονής Προφ. Ηλιού Ζάχολης, Ιωάν. Γιανναροπούλου, <i>Πελοποννησιακά</i> , 7 (1969 - 1970) σσ. 69 - 124	1758
Τοιχογραφίες, Σισυλιάνος, σ. 49	1758
Εικόνα Θεοτόκου. Ιδιοκτησία Π. Καμπάνη, Σισυλιάνος, σ. 49	1757
Αθανάσιος Ιεροδιάκονος (Σίφνιος). Φορητές εικόνες Καταπολιανής Πάρου	1759
Αθανάσιος (εκ Καπεσόβου). Τοιχογραφίες Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ραβένης, Π. Πουλίτσα, "Επιγραφαί", <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε' (1928), σ. 63	1775
Αθανάσιος , λαϊκός. Χωρίον Πινάσα. Τοιχογραφίες Μονής Βαγενών	1797
Αθανάσιος Μοναχός και τα τέκνα του Ιωάννης και Γεώργιος. Τοιχογραφίες Ναού Αγίων Πέτρου και Παύλου στην Αραχωβίτσα Κουρέντων Ηπείρου, Κ. Βέλλιου, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), σ. 328	1778
- Επιχρύσωση τέμπλου, Γ. Παπά, "Σημειώματα κ.λπ.", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925) σ. 329	1775
Αθανασόπουλος Ν. (Τρίπολη). Φορητή εικόνα Αγίου Προκοπίου στο φερώνυμο ναό	1929
Ακμάδου Ι., Εικόνα της Αγίας Τριάδος, εις το Μετόχι της Αγίας Τριάδας της Μονής Κανδήλας	1878
Ακοτάντος Άγγελος και ο αδελφός του Ιωάννης. Μ. Ι. Μανούσακα, "Η διαθήκη του Άγγελου Ακοτάντου (1436), αγνώστου Κρητικού ζωγράφου", <i>Δ.Χ.Α.Ε.</i> , 1962, σσ. 139 - 150, και Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 330	1513
Αλακασάν Γεώργ. του Νικ., Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 322	1506
Αλατσάς (Αναβρυτή). Φορητές εικόνες Μονής Αγίων Αναργύρων Βερροίας Λακωνίας	1934
- Αγίου Δημητρίου στα Χρύσαφα, Πορταίτισσας Μονής Ιβήρων,	
- Μονή Αγίων Σαράντα Λακωνίας	1932
Αλαβανίτης Ιωάν. (Στεμνίτσα), Πελοπον. Εγκυκλ. Β', σ. 42	18ος αιώνας
Άλυπος Ευστάθιος (Ιωάννινα). Ναός του Ευαγγελισμού του Σολοτού	170
Βασ. Χ. Χαράλαμποπούλος, "Ναοί και Μοναί Αρκαδίας", <i>ΔΧΑΕ</i> , Δ' (1964 - 65), σ. 314.	
Αμάραντος Μάρκος, Κωνσταντουδάκη, 313	1503
Αμάραντος Μάρκος, Κωνσταντουδάκη, 352,	1534
Αμάραντος Τζάννης του Μάρκου, Κωνσταντουδάκη, 344,	526 - 1545
Αμάραντος Τζαννής, του Μάρκου, Κωνσταντουδάκη, 315,	1529
Αμάραντος Τζαννής, Αθ. Παλιούρας, 117,	1551
Αμάραντος Στέφανος, Κωνσταντουδάκη, 352,	1533
Αμβρόσιος μοναχός. Φορ. εικόνα Μέγας Αρχιερέως 0,66 X 0,64	

	Σύγχρονος
Μονή Μακρυσίου Μεγαλουπόλεως	
Αναγνώστου. Τοιχογραφίες Ταξιαρχών χωρίου Λαδά Μεσσηνίας, Κων. Καλοκύρης, 242,	1762
Αναγνώστου Ανδρέας. Τοιχογραφίες ναού Ταξιαρχών Πέρα Χώρας Κορινθίας	1767
Αναγνώστου Ιωάννης (εκ Καπεσόβου Ζαγορίων). Τοιχογραφίες Μονής Αρταίστης, Φ. Κόντογλου, <i>Έκφρασις</i> , Α', σ. 431,	1806
Αναγνώστου Ιωάννης, Αθανάσιος και Αναστάσιος. Τοιχογραφία Αγίου Νικολάου Καπεσόδου, ΕΕΒΣ, Β', 1925, σ. 327,	1793
Αναγνώστου Γεώργιος και Γ. Γεωργίου. Αγία Ελεούσα, ναός του Προφ. Ηλιού στην Αγία Τριάδα Ευρυτανίας	1790
Αναγνώστου Γεώργιος και Γεώργιος. Τοιχογραφία ναού Ταξιαρχών χωρίου Μύριοι Ευρυτανίας	1790
Ανανίας μοναχός. Κάτωθεν της Παναγίας Πλατυτέρας της Μονής Παρηγοριτίσσης Άρτας, Σισιλ., 49,	1558
Ανανίας. Εικόν του Αγίου Ευθυμίου. Συλλογή Λοβέρδου, Σισιλ., 50,	1734
Ανανίου Αδελφοί. Σκήτη Αγίας Άνης του Αγίου Όρους. Φορητή εικόνα εις την Μονήν του Αγίου Γερασίμου στα Γεράνεια	1968
Αναστάσιος ιερείς. Τοιχογραφία Μονής Κατουσίου	1663
Αναστάσιος. Φορητές εικόνες ναού του Αγίου Σπυριδώνος Σταράκη Μοσχολόλεως, Δήμος Ιερ. Δ., "Σημειώματα", ΕΕΒΣ, Β', 1924, σ. 326,	1805
Αναστάσιος Τσεπελοβίτης. Μονή Ασπραγγέλων Ηλείου,	1835
Αναστάσιος Χιονιδιάτης (Κουκούλι Ζαγορίων). Χρ. Σούλης, 118,	1838
Αναστάσιος Άγιος ο Ναπλιεύς. Αγιογράφος; Γιαννακόπουλος Θεοδόσιος, σ. 130.	
Αναστάσιος του Ιωάννου (Αίνος). Αγιογράφος, Σισιλ., 49,	1755 - 80
Αναστάσιος Μανώλης ή Αινεΐτης. Γ. Λαμπάκης, 8,	-
Αναστάσιος και τα τέκνα του Ιωάννης και Γεώργιος (Καπέσοβο). Χρ. Σούλης, σ. 95,	1749
Αναστάσιος και εξάδελφοι Ιωάννης και Γεώργιος (Καπέσοβο). Τοιχογρ. Μονής Προδρόμου Λυκοτριχίου, Χρ. Σούλης, 96,	1759
- Ναός Κοιμ. της Θεοτόκου (Καπεσόβου). Α. Τόλογλου, "Σημειώματα", ΕΕΒΣ, Β', 1925, σ. 327,	1763
Αναστασόπουλος Γεώργιος. Φορητή εικόνα του Αγίου Μοδέστου στη Μονή Αγίου Νικολάου Γκλήμη στη Μαντινεία Αρκαδίας	1894
Αναστόπουλος. Κοίμηση της θεοτόκου στο Ναό της Παναγίας χ. Δολιανά Κυνουρίας	1875
Ανατόλιος ιεροδιάκονος (Πάρος). Εικόν Ρίζης Ιεσσαί. Ιδιωτική Συλλογή Αιξωνής	1752

- Ανατόλιος** ιεροδιάκονος (Άνδρος). Μονή Αρτοκωστών. Γιαννακοπούλου - Παρασκευοπούλου, σ. 61, 1796
- Ανδραβιδιώτης** Διον., Ντ. Κονόμος, Ζάκυνθος 5, σ. 130, 19ος αι.
- Ανδραβιδιώτης** Νικ., ξυλογλύπτης, Ντ. Κονόμος, *Ναοί και Μονές στη Ζάκυνθο*, 1964, σ. 152, Σύγχρονος
- Ανδρεάδης** Κ. (Αίγιον). Φορητή εικόνα του Αγίου Βλασίου στη Μονή Φανερωμένης Χιλιμοδίου 1968
- Ανδρείδαι** Ιωάν. και Ζαχ. (Χαλικιάνικα Ακρόατας). Φορητές εικόνες στον Άγιο Γεώργιο Ζάχολης 1834
- Ανδριανουπολίτης** Κωνστ. Στο Μουσείο Μπενάκη, Σισιλ., 50, -
- Ανδριόπουλος** Αθαν., Παλιούρας, σ. 117, 1567
- Ανδρόνικος** ο εκ Βυζαντίου. Μονή Αγίου Παύλου, Άγιον Όρος, Σισιλ., 50, 1423
- Ανδρώνος** Μανουήλ, ιερέυς εκ Ναυπλίου. Τοιχογρ. Μεγάλου Σπηλαίου και πιθανώς τοιχογρ. του Αγίου Δημητρίου στα Χρύσαφα Λακωνίας 1653
- Άνθιμος**, εκ πόλεως Ροπού Ηπείρου. Τοιχογρ. Παλαιά Λαύρα Καλαβρύτων, Σισιλ., 5, Καλογερόπουλος, 111, Χατζηδάκης 1645
- Άνθιμος** ιερομόναχος (εξ Ηπείρου). Βυζαντινό Μουσείο. Ιστορήσεν ευαγγέλιον, Σισιλ., 51, 1634
- Άννινος** Ανδρέας, ιεροδιάκονος. Τσιτσέλης, Α', 4, 1704
- Άννινος** Αθανάσιος (Κεφαλληνία). Έργα του στον Άγιο Νικόλαο Αργοστολίου, Σισιλ., 52, 1713 - 48
 - Μονή Δραπάνου, Σισιλ., 52,
 - Μονή Μηλαπιδιάς, Τσιτσέλης, Β', 295,
 - Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, σ. 20,
- Άννινος** Χερουβείμ (Κεφαλληνία). Ντ. Κονόμου, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, σ. 28.
- Αντάκος** Σταμάτιος. Ιστορικός χειρογράφων Αγίου Όρους, Σισιλ., 52, 1521
- Αντύπα** Αδελφοί, ξυλογλύπται. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, σ. 30.
- Αντωνάκης** χρυσοχός (εκ Πατρών). Θωμόπουλος, 531, 1790
- Αντωνιάδης** Λεων. Φορητές εικόνες στο Μετόχι της Αγίας Τριάδας Κανδήλας 1955
 - Φορητές εικόνες στη Μονή Βλαχέρνας, χ. Βλαχέρνα Βυτίνας 1952
 - Φορητή εικόνα Αγ. Χαραλάμπους στη Μονή Αγ. Χαραλάμπους Βάχλια 1935
- Αντώνιος** και **Ζώρξης** (Κρήτες). Τοιχογράφοι μαθητές του Πανσέληνου, (Σισ. 21), 52, 53 1544
- Αντώνιος** (εκ Νεζερών Καλαβρύτων). Παρασκευόπουλος Χαρ. Ι.,

- Πελοπ. Εγκυκλ., Α', σ. 137, Κ. Θούας, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β', 1925, 324, 1750
- Επιγραφή Ναού Αγίας Τριάδος Λειβαρτζίου Καλαβρύτων 1750
Τριανταφύλλου Κ., Παράρτημα ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ 1974, σ. 65 1750
- Αντωνίου**. Τρίφωντος Θειαρχία. Άγ. Ανάργυροι Ερμιονίδος -
- Απάκας** ιερεύς (εν Βενετία). Σισιλ., 54, Α. Παλιούρας, 111, 16ος αι.
- Απόκαυκος** Αλέξιος (Κρήτη). Ν. Βέης, *Βυζαντινοί ζωγράφοι*, σ. 472 - 473 14ος - 15ος αι.
Μανούσασκας Μ.Ι., Η διαθήκη, σ. 139.
- Αποστόλης** διάκονος (Τρίπολη). Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου χωριού Ροινό Τριπόλεως -
- Αποστολίδης** διάκονος. Φορητή εικόνα ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ στο Ναό Παναγίας χ. Δολιανά Κυνουρίας 1907
- Φορητή εικόνα Ανάληψης Μονή Βλαχέρνας Βυτίνας 1905
- Απόστολος**. Κεντητής εξ Αθηνών. Αντιμήνσιον, Π. Πουλίτσας, *ΕΕΒΣ*, Ε', 1959, 1659
- Αποστόλου** Θεόδωρος. Εργάστηκε στην Κορινθία (;). Πελοπ. Εγκυκλ. ; -
Λιγουριό - Κορώνη, Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μπουζιώτης Α., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, Β', 1925, 323.
- Αρβανιτάκης** Ευστράτιος (Ζάκυνθος). Ιερεύς, αγιογράφος και χρυσωτής. Ντ. Κονόμος, *Εκκλησίες και Μονές Ζακύνθου*, σ. 23, 1732
- Αρβανιτάκης** Κωνστ., Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, 688 1653
- Αρβανιτάκης** Νικόλαος, ιερομόναχος. Φορητές εικόνες εις ναούς της Ζακύνθου, Σισιλ., 54, 1784 - 1787
- Αρβανιτόπουλος** Γεώργιος, αργυρογλύπτης. Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και Μονές*, 82, 1789
- Άργους** Μονή Γεν. Ι. Χριστού. Δεσποτική εικόνα ΜΡ - ΘΥ εις την Μονήν Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος 1963
- Αργύριος** (Κριμήνιον Βοΐου). Τοιχογράφησε το νάρθηκα της Μεταμορφώσεως Δρυοβούνου Κοζάνης 1805
- Αρκελός** Βασίλειος ή **Αρκελές**. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ.88, 1653
- Αρκολεός** Μελέτης, ιερεύς. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, σ. 17, ci. 1658
- Αρμένης** Στεφανής, Αθ. Παλιούρας, σ. 117, 1549 - 1558
Μ. Κωνσταντουδάκη, 358, 1568
- Αρμενόπουλος** Θ. Φορητές εικόνες Μονής Ελευθερωτίας Ζακύνθου 1936
- Ασημάκης** (Σουδενά Καλαβρύτων). Φορητές εικόνες Μονής

Αγίου Αθανασίου Φύλια	1845
Ασμάνης Σ. Φορητή εικόνα της Μεταμορφώσεως στο χωριό Βαρυμπόπι Τριφ.	1929
Ασπιώτης Ν. (Κερκυραίος). Σισιλ., 80,	1897
Ασπρέας ή Γαστρέας (χ. Δαβιά Αρκαδίας), Π.Χ. Δούκας, <i>Η Σπάρτη</i> ,	14ος - 15ος αι.
Αστεριάδης . Επισκοπή Τεγέας Αρκαδίας	Σύγχρονος
Αστραπάς Μιχαήλ. Ναός της Περιβλέπτου στην Οχρίδα, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, Δ', 1955 - 60,	1294 - 5
Αστραπάς Μιχαήλ και Ευτύχιος. Τοιχογραφίες στη Σερβία, Γ.Α. Σωτηρίου, <i>Η ζωγραφική Σχολή της Κωνσταντινούπολεως</i> , σ. 22, 1295 - 1321	
Αστραπάς Μιχαήλ (Θεσσαλονίκη). Μ. Σωτηρίου, "Η Μακεδονική Σχολή και η λεγομένη Σχολή Μιλούτιν", <i>ΔΧΑΕ</i> , τ. Ε', (1969), σ. 1 - 30,	Αρχές 14ου αι.
Αστράς Μάρκος του Γεωργίου. Αθ. Παλιούρα, <i>Η ζωγραφική</i> , κ.λπ., σ. 103,	1560

- Β -

Βάβαλος Γεώργιος. Αθ. Παλιούρας, σ. 117,	1607
Βαμπούλης Α. Γιαννακόπουλος Θεοδ., 134,	-
Βαλέτας Εμ. (Κρης). Δεσποτική εικόνα Μονής Ζερμπίτσας, Θ. Σιμόπουλος, 66,	1844
Βαρδαβάς Ιερεμίας. Μουσείο Λοβέρδου, Σισιλ., 55,	-
Βαρδαβάς Μανούσος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 358,	1561
Βαρθαλής Ιωάννης ή Θωμαΐς (Ζάκυνθος). Σισιλ., 55,	1774 - 1800
Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλησίες και Μοναστήρια</i> , 104,	-
Βασιλάκης Αντώνιος (εκ Μήλου). Σισιλ. 17, 28, 38, 55	1556 - 1629
Ανδρ. Μουστοξύδης, <i>ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ</i> , 1-12, σ. 160-180	16ος αι.
Βασιλάκης Βασίλειος (Κόρινθος). Φορητή εικόνα της Αναλήψεως σε ναό των Εξαμιλίων	1934
Βασιλειάδης Ν. Φορητή εικόνα του Αγίου Δημητρίου στο Ναό του Ι. Προδρόμου στο Κρανίδι	1857
Βασίλειος μοναχός. Μονή Αγίου Γεωργίου Αρσάνη (Κρήτη). Ν. Μουτσόπουλος, 145,	1745
Βασιλόπουλος Ιωάννης. Φορητή εικόνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Μονή Ντίμνιοβας	1855
Βαφειοπούλου Αντων. Εικόνα του Προδρόμου στη Μονή Ιωάννου Προδρόμου στο Καστρέι Λακωνίας	1833
Βεγιάς Διον. Η προσκύνηση των Μάγων στο Αργοστόλι. Σουλ-	

λογή Κοσμετάτου. Ντ. Κονόμου, <i>Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 27,	1884
Βενέρης Μιχ. (Μελισσιανάκο Κρήτης). Σισιλ., 23,	1318
Βενιέρ Εμμαν. (Κρης). Μουσείο Λοβέρδου, Σισιλ. 56,	1672
Βενιέρης . Βυζαντινό Μουσείο, ΕΕΒΣ, ΙΗ' (1948), σ. 299,	-
Βενιέρης Μιχαήλ. Ανυψιός του Θεοδώρου Δανιήλ. Χριστός στα Μεσκλά Κρήτης	1303
- Παναγία εν Μελισσιανάκου Κρήτης	1318
Βεντουράς Σπυρ. (Λευκάδα). Εικόνα του Αγ. Νικολάου στο ναό του Αγίου Νικολάου στη Λευκάδα, Σισιλ. 38, 56,	1761 - 1835
- Εικόνα του Μάρκου Ευγενικού, Σπυρ. Λάμπρου, <i>Παλαιολό- γεια και Πελοπ.</i> , τ. Α', σ. νζ', και εις την Αγίαν Άννα Χοϊδάδων Κεφαλ., ό.π., σ. νη'.	
Βιδάλης Γεώργιος (Ζάκυνθος). Μουσείο Λοβέρδου, Σισιλ., 57,	17ος αι.
Βιζαντιής Γ. και Αυξέντης Γ. Ξυλόγλυπτο τέμπλο στον καταστρα- φέντα ναό του Αγίου Αθανασίου εις τους Κήπους (Ζακύνθου). Ντ. Κονόμος, <i>Μονές και εκκλησίες</i> , σ. 10,	1746
Βιζούλα (Visula) Lustranus. Μ. Κωνσταντουδάκη, 347,	1526
Βίκτωρ . Κάστρο Παροιτιάς Πάρου,	-
Βίκτωρ . Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 57 - 58,	1635 - 85
Αθ. Παλιούρας, 111,	-
Βίκτωρ ιερέυς. Σισιλ., 29, 32, 40, 57,	-
Βιστιαρίτης Γεώργιος. Αθ. Παλιούρας, 111,	1560
Μ. Κωνσταντουδάκη, 356,	1550
Βιτσαμάνος Ματθαίος. Αθαν. Παλιούρας, 117,	1566 - 76
Βλαστός Γεώργ. Φορητές εικόνες οικογενείας Δρέττα, Πέρα Παναγιά, Μεταμόρφωση Τηπιδίου	-
Μ. Κωνσταντουδάκη, 299,	1482 - 1507
Ν. Κεφαλληνιάδη, "Η Μονή Αγίου Γεωργίου Γρότας", <i>ΕΕΚΜ</i> , Θ' (1971 -3), σ. 472,	
Βλαστός Ιωάννης, ιερέυς. Εργάστηκε στη Βενετία. Σισιλ. 28, 61,	1579
Βλαστός Ιωάννης ο Μπουναλέτος. Μαθητής του Τζάνε Μπ. Σισιλ., 61,	-
Βλαστός Κωνσταντίνος (Ζάκυνθος). Σισιλ., 62,	1765
Βλυσμάς Φρειδερίκος. Εικόνα Αρχαγγέλου εις τον Ταξίαρχην Πέρα Χώρας Ιθάκης	1948
Βολιανίτης Α. (Καλαμάτα). Δεσποτική εικόνα Μονής Μαρδακίου	1958
Βόσσο ς ή Βόσσωνος (Ζάκυνθος). Εικόνες αναφερόμενες από το Λ. Ζώη. Σισιλ., 62,	1750
Βόσσο ς ή Βόσσωνος Πέτρος. Σισιλ. 62,	1750 - 1802
Βοτσινόφσκη Ιωάν., ξυλογλύπτης (Κεφαλονιά). Ντ. Κονόμος,	

<i>Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαληνία</i> , σ. 30,	1830
Βούλγαρης Χ. (Ναύπλιο). Μονή Αγίου Δημητρίου Καρακαλά - Αρχάγγελος Μονής Ελώνης	Σύγχρονος 1962
Βούτος Παΐσιος, ιερομόναχος. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλησίες και Μο- ναστήρια</i> , 147,	1826
Βουτσάς Χ. Τοιχογραφία Παναγίας Τρυπητής στο Αίγιο	1976 - 77
Βουτσιδης Ιωάννης (Καυσοκαλυβίτης) ιερομόναχος. Εικόνα η Πλατυτέρα στον Ταξιάρχη της Ιθάκης	1955
Βουτσινάς Χαρ. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφ.</i> , σ. 28,	-
Βραχνός Γεωργιάς. Μ. Κωνσταντουδάκη, 314,	1520
Βρέλλος ιεροδιάκονος (Άργος). Φορητή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής στον Άγιο Βασίλειο Κορινθίας	1923
Βρεττάκης Κ. ιερομόναχος. Σκίτη Αγίας Άννης του Αγίου Όρους	Σύγχρονος -
Εικόνα του Αρχιερέως Μονής Ελώνης	-
Βρεττός Παναγ. και Ιωάν. (Λευκάδα). Κ. Γ. Μαχαιράς, <i>Ναοί και μονές</i> , σ. 9,	-
Βυζάντιος Δημ. Κ. Επιζωγραφίζει το ναό του Αγίου Γεωρ- γίου στο Ναύπλιο. Μιχ. Λαμπρινίδου, <i>Η Ναυπλία</i> , 128,	1823
Βυζάντιος (Δημ. Χ΄ Ασλάνης), ο συγγραφέας της "Βαβυλωνίας"	19ος αι.
Βυθούκας Αμπάτες. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 182,	1823

- Γ -

Γαβαλάς Γεωργ. Σισιλ., 40, Σταύρωσις Μουσείου Λοβέρδου. Χριστός Παντοκράτωρ, Συλλογή Καλλιγά (Σισιλ., 64).	± 1650
Γαβρήλης Λορέτζος. Αθ. Παλιούρας, 117,	1564
Γαβριήλ ιεροδιάκονος (Νάξος). Εικόνα Η Ρίζα του Ιεσσαί, ναός του Αγίου Γεωργίου - Αίνος. Γ. Λαμπάκης, <i>ΔΧΑΕ</i> , 1909, σ. 15,	1710
- Σισιλ., 64,	
Γαβριήλ ιερομόναχος. Εικόνα Αγίου Αντωνίου μονής Μεγάλης Παναγίας Κουμαραδαίων Σάμου (Ανέκδοτον Ανδρέα Ιωάννου)	1751
Γαβριήλ μοναχός. Το παρεκκλήσιον της Αγίας Τριάδος μονής Αιμυαλών, Θ. Γιαννόπουλος - Χ. Παρασκευόπουλος, <i>Αγιογραφία και αγιογράφοι</i> , Αθ. 1959,	1716
- Τάσος Γριτσόπουλος, <i>Η Μονή Αιμυαλών</i> , σ. 21.	
- Παρασκευόπουλος Χαρ. Ιωάν., <i>Πελοπον. Εγκυκλοπαίδεια</i> , "Αγιογραφία", τ. Α΄, σ. 138.	

- Εικόνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εις το ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Δημητσάνας, Γ. Καρβελά, 326, 1715
- Γαβριήλ** ιερομόναχος. Σκήτη Αγίας Άννης Αγίου Όρους. Εικόνες στο ναό της Παναγίας Τσεμπερούς Αρκαδίας -
- Γαζής Σπυρ.** (Λευκάδα). Τοιχογραφία Αγίου Νικολάου Λευκάδος 1830;
- Γαζής Μ.** και Ν. Γ. Μαχαιράς, σ. 6, 1800 - 1850
- Γαζή Μαρία** του Σπυρ. Γ. Μαχαιράς, σ. 6, 1800 - 1850
- Γαϊτάνος (Ι)** Σ. ιερομόναχος (Κέρκυρα). Τοιχογραφίες ναού Παντοκράτορος χ. Αγίου Μάρκου 1576
- Γαλάνης Φ.** Εικόνα στους Αγίους Θεοδώρους Βαλτεσινίκου, Ν. Μουτσόπουλος, *Η Αρχιτεκτονική*, σ. 96, 1750
- Γαστρέας.** Εργάστηκε στη Λακωνία, Δαβιά. Π.Χ. Δούκα, *Η Σπάρτη*, σ. 538, 1355 - 60
- Γεννηματάς.** Φορητή εικόνα των Αγίων Σαράντα 0,63 X 0,97 στη Μονή Μακρυσίου Μεγαλουπόλεως Σύγχρονος
- Γεραλής Λουκάς** (Αθήναι). Εικόνα του Ευαγγελισμού Μονής Έλωνας 1946
- Γεράρδος Νικόδημος** (Πάρος). Ν. Αλιπράντη, 435.
- Γερίτης Νικόλαος** (Κοκολιός). Μ. Κωνσταντουδάκη, 315.
- Γεωργακόπουλος Κ.** Γιαννακόπουλος Θεοδ., 134, -
- Γεωργανάς ή Γεωργάνος** Θεόδωρος (Παπαντώνης). Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 89, -
- Γεωργιάδης Πέτρος** (Ιωάννινα). Δεσποτική εικόνα Κάτω Παναγιάς Άρτας 1800;
- Γεώργιος** (Τρίκαλα). Α. Ξυγγόπουλου, "Βιβλιοκρισία", *ΕΕΒΣ*, Ζ' (1930), σ. 409, 1529
- Γεώργιος** (Κρης). Φορητή εικόνα στη Μονή Έλωνας, Σισιλ., 65, 1798
Λεωνίδιον - Αγίας Κυριακής, Β. Αθανασίου, *ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΩΝ ΤΣΑΚΩΝΩΝ*, 4/23 1797
- Γεώργιος** (λαϊκός, εκ χωριού Μαυρέλι). Φορητή εικόνα Κοίμησης της Θεοτόκου Δεμερλή 1786
- Γεώργιος** (λαϊκός εκ χ. Φουρνά). Φορητή εικόνα Κοίμησης της Θεοτόκου Δεμερλή 1786
- Γεώργιος** (εκ Σύμης). Δ. Πολέμη, 736, 1837
- Γεώργιος** (Στεμνίτσα). Τοιχογραφίες Αγίου Νικολάου Αναβρυτής 1661
- Γεώργιος** Γεωργίου και Γεώργιος Αναγνώστου (Πίνδος), συνοικία Μήρτσι Αγράφων, Σισιλ., 65, 1771
- Γεώργιος**, Γεώργιος και Γεώργιος Αναγνώστου. Τοιχογραφίες ναού Ταξιαρχών χωριού Μήρτσι Αγράφων, Κ. Τρίκκας, *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), σ. 322, 1598

- Γεώργιος** και Ιωάννης (εκ Μαυρίλου). Κτητορική επιγραφή Αγίου Αθανασίου Ομβριακής Δομοκού, Δούμας Κ.Δ., "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), σ. 321, 1810
- Γεωργίου**. Εικόνα Αγίου Νικολάου στη Μονή Κοιλιάδας (Αργολ.) 1768
- Γεωργίου** ιερέως (εκ Σταγών). Ν. Βέη, "Σύνταγμα επιγραφικών μνημείων Μετεώρων, *BYZANTIS*, Α', 1909, σ. 604 1798;
- Γεωργίου** (Ιωαννίτου). Ν. Βέη, ό.π., σ. 625, 1785
Ναός Αγίας Παρασκευής Καλαμπάκας, *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 1793
- Γεωργίου** Γ. και Αναγνώστου Γ. Φορητή εικόνα Αγίας Ελεούσης στο ναό του Προφήτου Ηλιού στο χ. Αγία Τριάδα Ευρυτανίας 1790
- Αναφέρονται και άλλες. Σισιλ., 65.
- Γεωργόπουλος** Π.Χ. (Πάτριαι). Άγιος Νεκτάριος στην Παναγία Αρκουδορεματίτισσα Γορτυνίας 1973
- Γεωργόπουλος** Διον. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 180, -
- Γιαλέλης** Π. (Κορώνη). Φορητή εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Μονή Χρυσοκελλαριάς Λακωνίας 1985
- Γιαννακόπουλος** Δημ. Δεσποτική εικόνα της Παναγίας στο ναό του Αγίου Γεωργίου χ. Πήδημα Μεσσηνίας 1962
- Γιαννούκλας** Ιωάν. (Καλαμάτα). Δεσποτική εικόνα στον Άγιο Νικήτα στο Δυρράχι 1923
- Στη Μονή Τζαννετάκη στη Μάνη 1908
- Γιατράς** Κωνστ., Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 130.
- Γιατράς** Χαράλαμπος. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 130.
- Γιαχνης** Νικ. Φορητή εικόνα του Οσίου Νίκωνος του Μετανοείτε στη κήτη του Οσίου Νίκωνος στην Εβραϊκή Τρύπη της Λακωνίας 1882
- Φορητή εικόνα του Αγίου Γεωργίου, στην Κοίμηση της Θεοτόκου στο χωριό Ροινό Αρκαδίας 1893
- Φορητή εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής στο Γεράκι Λακωνίας 1906
- Γιούγκας** Νικ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 354, 1541
- Γκαγιάς** Κάισαρ. Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και Μονές*, σ. 94, 1858
- Γκαλεάτσο** Νικόλ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 329, 1513
- Γκισούρης** Ηλίας. Τοιχογραφίες ναού Αγίας Ελέσης στα Κύθηρα Σύγχρονος
- Γκιολμάς** (Κεφαλλονιά), Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ*, σ. 30, -
- Γλινίτσας** Γεώργιος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 330, 1516
- Γοργοστάρης** Πέτρος. Εικόνα της Παναγίας Οδηγητριάς σε παρεκκλήσιο της Καταπολιανής Πόρου -
- Γόρδιος** και **Φιλάρετος**. Εκ της Μονής "Άξιον Εστί" Βαρυμπόμπι Αττικής. Φορητή εικόνα εις την Μονή Ζωοδόχου Πηγής,

χ. Επιτάλιον Ηλείας	Σύγχρονος
Γουβιανάκης Λάμπρος. Φορητή εικόνα στον Ταξιάρχη Αιγίου	1979
Γουδέλης Ιάκωβος (Κεφαλλονιά). Ευλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.</i> , σ. 30,	1635
Γραικός Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 117,	1572
Γραμματικόπουλος Μαν. (Ζάκυνθος). Σισιλ., 65, Λ. Ζώης, σ. 94,	1571
Γρεβενίτης Ιωάν. Τοιχογραφίες Γεν. της Θεοτόκου χ. Αγαλιανός Τριχωνίδος, <i>Ηπειρωτική Εστία</i> , ΚΓ, σ. 481,	1877
Γρηγόριος επίσκοπος Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών (Παλαιο- ημερολογιτών). Καλαμάτα. Φορητή εικόνα Γεννήσεως Θεοτόκου	Σύγχρονος
Γριπιώτης Ιωάν. του Νικ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 330,	1516 - 64
Γριπιώτης Νικόλ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 305,	1501 - 25
Γρίτζης Νικ. Φορητές εικόνες. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και Μονές στη Ζόκ.</i> , 46,	1749
Γρυπάρης Αλέξ. (Ζόκυνθος). Σισιλ. σ. 40 και 65, Ντ. Κονόμος, 149.	1704
Γρυπάρης Γεώργιος. Σισιλ., 66,	1719

- Δ -

Δακαρώνιας Γεώργιος. Φορητή εικόνα Ιωάννου του Θεολόγου στη Νάουσα της Πόρου	-
Δακαρώνιας Ιωάν. Εικόνα του Αγίου Γεωργίου χ. Τσηπίδου Πόρου	1653
Δαμασκηνός Μιχαήλ. Εικόνα της Αναστάσεως. Μουσείο Μπενάκη	1570 - 1591
- Ντ. Κονόμος, Αγίας Αικατερίνης Σινά, 12, - Μουστοξύδου, Κατουνάκια Αγίου Όρους, σ. 277, - Στη Βενετία, Σισιλ., 28, 31, 32, 36, 39,	1577
Δαμασκηνός ιερομόναχος. Εικόν Παναγίας Οδηγητριάς, Μονή Αποκεφαλισμού του Ιωάννου Προδρόμου Πόρου	1647
- Εικόνα του Χριστού εις το ναό της Ευαγγελιστρίας Παροικιάς Πόρου	1649
- Εικόνα του Χριστού στο ναό Παναγίας Τσηπίδου	1651
Δαμασκηνός ιερομόναχος (Πελοποννήσιος). Τοιχογραφίες μονής Ντίμνιοβας Μεσσηνίας	1663
Δαμασκηνός ιερομόναχος. Δεσποτικές εικόνες Αγ. Μιχαήλ Συνάδων Σκοπέλου, Αδαμ. Σαμφών, <i>ναοί και μονές Σκοπέλου</i> , 33,	1803
Δαμασκηνός και Δημήτριος . Τοιχογραφίες ναού Αγ. Δημητρίου Σκύρου, Γ. Παπαεμμανουήλ, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 324	1691

- Δαμίτης** (εκ Νεξερών). Τοιχογραφία Αγίας Τριάδος Βουράν Καλαβρύτων, *Πελοπ. Εγκυκλ.*, Α', 320, 1757
Ο πατέρας και γιος Ευστάθιος. Νομίζω ότι είναι κακή ανάγνωση. Ίσως Διαμαντής).
- Δανιήλ** μοναχός. Τοιχογραφία της Μονής Κορώνης Πίνδου, 1587
- Δανιηλαίου** Οίκος. Εικόνα Κοσμά του Αιτωλού στο ναό Ιωάννου Προδρόμου Κρανιδίου 1968
- Δαρωνά** (Άργος) κεντήστρια. Ντ. Αντωνάκατου - Τ. Μαύρος, *Ελλην. Μοναστήρια, Μονές Αργολίδας* 1800;
- Δεβάρης** Στυλ. (Λευκάδα), Σισιλ., 73, 1770 - 82
- Δέκα** Αποστόλης Παναγ. (χ. Νομηρη...), χρυσοστόχος, Δ. Πασχάλης, 206, 1658
- Δεσποινέτα** του Αργύρη. Κεντήστρια (Α. Ξυγγόπουλος, βιβλιοκρισία: Ευγ. Βέη - Χατζηδάκη, "Μουσείον Μπενάκη. Εκκλησι. κεντήματα", *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*, 13 (1954), τ. 2, 347, 17ος αι.
- Δημάκη** Ιωάν. Φορητή εικόνα "Η Σύναξις των Ταξιαρχών" στη Μονή Ταξιαρχών Επιδαύρου, Γ. Χώρα, σ. 33, 1848
- Δημαγγέλας** Πούλος (χ. Κουτήφαρη Μόνης), Σ. Κουγέας, *Ελληνικά*, 7 (1934), σ. 108, 1785
- Δημάγγελος** Λάμπρος (χ. Κουτήφαρη). Τέμπλο της Παναγίας Λεβιδίου, *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ*, 4, 1974, σ. 7, 1848
- Δημησιάνος** Θεοδ., Σισιλ., 73, 17ος αι.
- Δευτερεύων** Σίφνου. Ναός Σωτήρος στη Φολέγανδρο, Αικ. Παπαδοπούλου, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), σ. 324, 1817
- Δημήτριος** ιεροδιάκονος (εξ Αρδοκίας; Αρκαδίας;). Τοιχογράφος του ναού του Αγ. Δημητρίου στον Πούρκο Κυθήρων 13ος - 15ος αι.
- Δημήτριος** (Ζοπανιώτης). Τοιχογραφίες Αγ. Νικολάου Σαδοβίτσας Ηπείρου, Χ. Σούλης, 40, 1819
- Δημήτριος** ιερέυς Σινά. Σισιλ., 74, 16ος αι.
- Δημήτριος** αγιογράφος Σινά. Σισιλ., 45, Κ. Άμαντος, 48 και 49, 1773
(Πρόκειται περί άλλου αγιογράφου με το αυτό όνομα αλλά παλαιότερου. Σισι., 75).
- Δημήτριος**. Στο παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου Καταπολιανής (Πόρου), Σισιλ., 75,
- Δημήτριος**. Φορητή εικόνα Αγίας Τριάδος εις Μονή Σκαλωτής Αίνου, Σισιλ. 75, 1783
- Δημήτριος** ιερομόναχος (Άργος). Σ. Κουτίβας, 89, 1750 - 1800
- Δημήτριος** (Κρης). Ναός Αγίου Σπυρίδωνος Κεφαλ., Σισιλ., 76, 1807
- Δημήτριος** λαϊκός (Δομιανά). Φορητή εικόνα στον Άγιο Γεώργιο Ρεντίνας 1789

- Δημήτριος**. Φορητές εικόνες (Αίνος). Γ. Λαμπάκης, 22 και 24, 1859
- Δημήτριος** ιερέυς. Φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου Μαρούσι, Σισιλ., 75, 1622
- Δημήτριος** (εκ Τρίκκης). Ναός Ταξιαρχών χ. Κριτσιόνη Παλαιο-γαρδικίου 1637
- Δημήτριος** ο Αναγνώστης (Μέτσοβο). Ν. Καλογερόπουλος, 118, 1759
- Επίσης στον Άγιο Γεώργιο Ρεντίνης μετά του Σεραφείμ εκ Χίου (Δ. Γκίκη, Χρ. *Επιγραφαί Πινδικής*, Σισιλ., 76) 1719
- Δημήτριος** και **Γεώργιος**. Τοιχογραφίες μ. Μεταμορφώσεως Δρυόνοβου Κοζάνης 1666
- Τοιχογρ. Κοίμηση της Θεοτόκου χ. Λιοζέτσι Ιωαννίνων, Γκρέστας Κ. ιερέυς, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 328, 1662 - 4
- Δημήτριος** και **Πανταλέων** (Νεζερά Καλαβρύτων). Κτητορική επιγραφή Παναγίας Τρικάλων Κορινθίας 1784
- Δημήτριος** και **Χριστόδουλος**, χρυσοχόοι. Πουλίτσας, *ΕΕΒΣ*, 5, 73, 1812
- Δημήτριος** (Βόλβης). Καλάβρυτα. Στ. Κουτίβας, 86, 1784
- Δημητρίου** ιερέως. Φορητή εικόνα της Παναγίας ναού Καταπολιανής Πόρου -
- Δημητρίου** ιερέως. Φορητή εικόνα Αγίου Νικολάου Πυρσόγιαννης Ηπείρου. Χρ. Σούλη, 101, 1788
- Δημοπούλου** Μόρθα. Φορητή εικόνα στη μ. Αγίας Βαρβάρας Φραγκαβύλλα -
- Διακονάς** Νικ. Χριστόφ., Αθ. παλιούρας, 118, 1608
- Διβάρης** Μάρκος (Καφαλλονιά). Ντ. Κονόμου, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, 17, 17ος αι.
- Διγενής** (εκ Μορέως). Φορητές εικόνες Μυρτιάς Τριχωνίδος, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β', 322, 1549;
- Τοιχογρ. στη μ. Μυρτιάς, Μ. Χατζηδάκη, "Η χρονολόγηση μιας εικόνας", *ΔΧΑΕ*, Ε' (1969), σ. 305, 1491
- Δικοτάρη** Αδελφοί, Φράγκος και Γεώργιος (Θήβαι). Βλ.: Κατάλανος.
- Άγιος Νικόλαος Κράψης Ιωαννίνων 1564
- Κοίμηση της Θεοτόκου Κράψης Ιωαννίνων -
- Διονύσιος** κήτωρ μονής Διονυσίου Ολύμπου, Φ. Κόντογλου, *Έκφρασις*, Δ', 417, -
- Διονύσιος** ο εκ Φουρνά. Καρυαίς Άθω, Σισιλ. 22, 77, 1701 - 1738
- Διονύσιος** ιερομόναχος (Νομισσί). Τοιχογρ. Αγ. Νικολάου Μηλέας. Δ. Βαγιακάκου, *ΜΕΣ. ΓΡΑΜ.*, Β', 170, 1757
- Δομήνικος** Ιωάν. (εκ Μεθώνης). Σισιλ., 78, 16ος αι.
- Δομήνικος** Ιωάν., Σισιλ., 31,

Δονάτος , Σισιλ., 34,	;
Δοξαράς Νικ., Σισιλ., 81,	1775
Δοξαράς Παν., 17 εικόνες της Ουρανίας (Κύρκυρα). Σισιλ. 38, 79,	1662 - 1729
Ναός του Αγίου Δημητρίου Λευκάδας.	
Δομενικίνης Φραγκ. Ντ. Κονόμου, <i>Ζόκνυθος</i> , 5, σ.180,	-
Δρακόπουλος Ιωάν. Σισιλ., 83,	1580
Δράκος Ε. Τοιχογρ. παρεκκλησίου Αγ. Νεκταρίου μ. Βελανιδιάς Καλαμάτας	Σύγχρονος
Δράκος Ευάγ. (Νάξος). Εικόνα της Αγ. Παρασκευής στην Αγία Παρασκευή Πετρινού	1933
Δρακούλης Ζαχαρίας. Ηργάσθη στην Παλαιόχωρα Κορινθίας, Σισιλ., 83.	
- Τάσος Γριτσόπουλος, "Η Μονή Αιμυαλών", <i>ΕΕΒΣ</i> , τ. 1968, σ. 414,	1637
- Ν. Καλογερόπουλος, σ. 112.	
Δρημαλής Πρωτονοτάριος. Συλλογή Καμπάνη. Σισιλ., 83,	1738
Δρίβας Γ. Εικόνα του Αγίου Ανδρέου, στο ναό του Αγίου Ανδρέου στο Παλαμήδι Ναυπλίου	1855
Δροσινός ιερέυς (Άγραφα). <i>ΕΕΒΣ</i> , ΚΖ' (1957)	1610
Δροσινός (Ρεντίνης). Ιωακείμ Σπετσιέρης, , "Χριστ. Αρχαιότητες", <i>ΔΧΑΕ</i> , 1909, σ. 72,	1588
Δροσινός (Ρεντίνης). Ν. Καλογερόπουλος, 111,	1858;
Δωρόθεος ιερομόναχος. Φορητές εικόνες στον Αίνο. Γ. Λαμπάκης, "Περιηγήσεις", <i>ΔΧΑΕ</i> , 1909, σ. 26,	1805

- Ε -

Ειρηκός Κωνστ., Σισιλ. 23,	1431
Εμμανουήλ ιερέυς. Ανδρέα Μουστοξύδου, <i>ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ</i> , σ. 277,	-
Εμμανουήλ Αργύρης. Άγιος Βλάσιος Ξυλοκάστρου. Σισιλ., 84,	1799
Εμπόριος Βενέδικτος (Κρης). Στη Βενετία. Σισιλ., 24, 34 και 84,	1606
Εξαρχάκης (Πραστείον Μέσα Μάνης). Β. Πατριαρχέας, 612	1851
Ευδαίμων (Θηραίος). Ν. Αλιπράντης, 451,	1883
Ευθύμιος μοναχός. Δεσποτικές εικόνες στο ναό της Παναγίας στον Πύργο Σκοπέλου. Αδαμ. Σαμψών, σ. 28,	1851
Ευθύμιος μοναχός (Σκήπη Ιβήρων). Φορητή εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στη Μονή Ιωάν. Προδρομού στο Καστρέι Κυνουρίας (Αρκαδίας)	1949 ⁵

Ευριπιώτης Ιωάννης. Αθ. Παλιούρας, 104,	1560+
Ευριπιώτης Ορέστης. Αθ. Παλιούρας, 118,	1554
Ευστάθιος . Φορητή εικόνα Αγίων Αναργύρων στη Μονή Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος	1820
Ευστάθιος (εξ Ιωαννίνων). Σισιλ., 84,	1638
Ευσταθίου Ιωάν. Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 84,	1638
Ευσταθίου ιερέως. Τοιχογραφίες Ιωάννου Θεολόγου Καστοριάς	1552
Ευσταθίου ιερέως. Αγία Μονή, Διακοφτό Αιγιαλείας. <i>Πελοπον.</i> <i>Εγκυκλ.</i> , Α', 319,	1723
Ευσταθίου/Αλύπου (Ιωάννινα). Αγιογραφίες Ευαγγελιστρίας Σοποτού Καλαβρύτων	1703
Ευστρατίου Κωνστ. Μεγάλο πανώ, η απόφαση του Ποντίου Πιλάτου	1886
Ευτύχιος . Τοιχογραφίες Περιβλέπτου Αχρίδος, ναός της Αρλίε. Μ. Σωτηρίου, <i>Μακαδ. Σχολή</i> , σ. 9,	Αρχές 14ου αι.
Ευφημία μοναχή. Εικόνα του Τιμίου Προδρόμου, στη Μονή Τιμίου Προδρόμου Κυνουρίας	1750
Ευφρόσυνος . Εικόνες της Μεγάλης Δεήσεως στη Μονή του Αγίου Διονυσίου στον Άθω. Αθ. Παλιούρας, 48,	1554
- Ο Απόστολος Παύλος εκ της Μεγάλης Δεήσεως της Μονής Διону- σίου Αγίου Όρους. Α. Ξυγγοπούλου, "Η Παλαιολόγειος παράδοσις", σ. 93,	1542
- Α. Ξυγγόπουλος, "Η Παλαιολόγειος παράδοσις", <i>ΔΧΑΕ</i> , Β', σ. 77,	1525
Εφέσιος Μιχαήλ. Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 84,	1738

- Z -

Ζαβραδινός Νικολέτος. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και Μονές</i> , 46,	1663
Ζάνος Γεώργιος (Θήρα). Εικόνα του Μ. Αρχιερέως επιχρυσωμένη από τον ίδιο αγιογράφο στη Μονή του Προφήτου Ηλιού (Θήρα). Μην- δρινού Ματθ., <i>Η Μονή του Προφήτου Ηλιού</i> (Θήρας), 44,	1877
Ζαχαρίας . Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 85,	1700
Ζαχαρίας Δρακούλης. (Παλαιοχώριον Κορινθίας). Ν. Καλογερό- πουλος, 112,	1650
Ζαχαρίας ιερομόναχος. Φορητή εικόνα των Αγίων Αποστόλων στο Σαραντάπηχθ' Κορινθίας	1825
Ζήκου Αδελφοί, Γεώργιος, Κωνσταντίνος, Ματθαίος, Αποστόλης από το χ. Χιονάδες Ηπείρου. Τοιχογραφίες μ. Καβάσιλα	1864
Ζήσης Γ. Φορητή εικόνα Τιμίου Προδρόμου Αλέας Αργολίδας	1708

- Ζησημάτος** Κατοστάρης. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφαλ.*, 26, 1823
- Ζούκης** Δημήτριος (εκ Καλαρρύτων). Υπαπαντή Μετεώρων. Ο Σισιλ. δίνει στη σελ. 85 τη χρονολογία 1784 και στη σελ. 85 τη χρονολογία 1790
Και ο Φ. Κόντογλου (*Εκφρασις*) γράφει (προφανώς εκ λάθους) 1364
- Ζούκης** Δημήτριος και ο μαθητής του Γεώργιος. Ν. Βέης, *Συμβολή*, 236α, 1784
- Ζουρούδης** Μάστρο Λάζης. Ξυλογλύπτης στη Σύμη. Μ. Αχειμάστος, 208, -
- Ζωγράφος** Αναστάσιος (Χιοναδίτης). Τοιχογραφία των Αγίων Αναργύρων στο Τσεπέλοβο 1864
- Ζωγράφος** Γ.Π. (Αθήναι). Φορητή εικόνα του Ιωάν. Προδρόμου στο Μοναστήρι της Ευαγγελιστρίας στον κάμπο της Αβίας στη Μεσσηνία 1880
- Ζωγράφος** Ιωάννης. Τοιχογραφίες της Μονής Ρεντίνας. Σισιλ., 85, 1662
- Ζωγράφος** Κ.Π. Φορητή εικόνα της Παναγίας στο Μετόχι της Αγίας Τριάδος της Μονής Κανδήλας 1880
- Ζωγράφος** Λάμπρος. Φορητή εικόνα του Αγίου Δημητρίου στη Μονή Τατάρης, Σισιλ., 85, 1622
- Ζωγράφος** Μιχαήλ (Καστοριά). Τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου Βίτσης Ζαγοριών. Χρ. Σούλης, 687, 1619
- Ζωγράφος** Μιχαήλ και υιός Κων/νος. Φορητή εικόνα του Αγίου Μηνά στο χωριό Μονοδένδρι Ζαγοριών 1620
- Ζωγράφος** Μιχαήλ του Χ. Εικόνα της Βλαχέρνας, στη Μονή Βλαχέρνας στη Βυτίνα Αρκαδίας 1903
- Ζωγράφος** Νικόλαος (Τρίπολη). Φορητή εικόνα του Ιωάν. Προδρόμου στο Ναό της Κοιμήσεως της θεοτόκου στο Νεοχώριο Τριπόλεως - Δεσποτική εικόνα στο Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Ροινό Τριπόλεως 1876
1883
- Ζωγράφος** Παναγιώτης. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Β', επιμέλεια Γ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1947, σ. 107 - 109. Αγγέλου προκοπίου, *Το εικοσιένα στη λαϊκή ζωγραφική*. Φώτου Γιοφύλλη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Τέχνης*, Αθήνα 1962, τ. 1ος, σ. 113 - 115 19ος αι.
- Ζ'ος** (Ζωγράφος) Π.Κ. Φορητή εικόνα Αγίου Παντελεήμονος στο ναό του Ευαγγελισμού στο χ. Κόκλα Αργολίδας 1880;
- Ζωγράφος** Π.Μ. Φορητή εικόνα Αγίου Γεωργίου στην Κατακεκρυμμένη Άργους 1883
- Φορητή εικόνα της Παναγίας στο ναό του Ευαγγελισμού του χ. Κόκλα Αργολίδας 1888

- Φορητή εικόνα του Παντοκράτορος στον ίδιο ναό 1888
- Φορητή εικόνα του Αγίου Γεωργίου στον ίδιο ναό 1887
- Φορητή εικόνα Ιωάννου Προδρόμου στον ίδιο ναό 1887
- Φορητή εικόνα Ιωάννου Προδρόμου στη μονή Ιωάννου Προδρόμου
Μπόρσα Αργολίδας 1878
- Ζωγράφος** Στυλιανός (Λιγούδιστα, Χώρα Τριφυλλίας). *Πελοπον.
Εγκυκλ.*, Παρασκευόπουλος Χαρ. του Ιωάν., λήμμα “Αγιογραφία”,
136, 1715
- Ζωγράφοι**, Κωνσταντίνος, Αναστάσιος και Ιωάννης. Τοιχογράφοι
Μονής Βελάς Ηπείρου. Μητροπολίτου Αθηναγόρα, “Νέος Κουβα-
ράς”, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), σ. 22, 1745
- Ζώης** Θεοδόσιος. Φορητή εικόνα Κοσμά του Αιτωλού στην Αγία
Παρασκευή Ζωνδήλας Ζαγοριών, *Ηπειρωτ. Εστία*, τ. 26, σ. 356, 1811
- Ζώρης** ο Κρης. Ευλογίου Κουρίλα - Λαυριώτου, *Κατάλογος*, 341,
- Αιμ. Καλλιγιά - Γερούλιάνου, “Η σκηνή του “Μη μου άπτου””,
ΔΧΑΕ, Γ' (1963), σ. 212.
- Μονή Αγίου Διονυσίου Άθω. Σισιλ., 24, 86, 1547
- Μονή Δοχειαρίου 1568
- Μονή Μεταμορφώσεως Μετέωρα 1552
- Μονή Ξενοφώντος, Σισιλ., 24, 1544
- Ζωσιμάς** ιερομόναχος. Παναγία Πορταΐτισσα, Άγιοι Ανάργυροι
Ερμιονίδας 1918
- Ζωσιμάς** ιερομόναχος Μαυρογένης. Φορητή εικόνα του Αγίου
Τρύφωνα στο Κούκεσι Ζακύνθου, Σισιλ., 86, 1706
- Ντ. Κονόμου, *Εκκλησίες και Μοναστ.*, 30.

- Η -

- Ηλίας** (Άργος). Φορητή εικόνα του Ευαγγελισμού της θεοτόκου
στο ναό της Κορίνθου (Γριτσόπουλος, *Κορινθία*, σ. 314) 1822
- Ηλίας**. Τοιχογραφίες του ναού του Χριστού (Βέροια). Σ.Β. Κουγέα,
“Βυζαντινά επιγραφαί εκ Βεροίας”, *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*, 7 (1934) 1410
- Ηλιόπουλος** Π. (Φιλιατρά). Φορητή εικόνα Μεταμορφώσεως
στο χωριό Βαρυμπόπι Τριφυλλίας 1935
- Ηλιού** Α. (Άργος). Επεσκεύασε τις δεσποτικές εικόνες της Μονής
Αρτοκοστάς Κυνουρίας. Μ. θεοχάρη, 248, 1872
- Ηλιού** ιερείς (Ζάτουνα). Τρεις δεσποτικές εικόνες στο ναό της
Κοίμησης της θεοτόκου στο χ. Βαλτεσινίκο, Παρασκευόπουλος Χ.,
Πελοπον. Εγκυκλ., Α', σ. 137, 1750
- Τοιχογραφίες Αγ. Μονής Διακοφτού, *Πελοπ. Εγκυκλ.*, Α', 139, 1723
- Ηλιού** Μόσχος. Βλέπε Μόσχος Ηλίας και Μόσκου Ηλίας, 1635 - 1685

- Ησαΐας** αρχιερεύς. Εικόνα η προσκύνηση των Μάγων. Συλλογή Καλλιγιά. Σισιλ., 87, 1708 - 14
- Ησαΐας** (Κωνσταντινούπολις). Δ.Ι. Πάλλας, "Ο ζωγράφος Ησαΐας", *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*, 12 (1), 1952, Σ. 24 - 96, 13ος - 14ος αι.
- Ησαΐας**. *Σημειώματα εκ της Μονής Γωνιάς Κρήτης*. Σ.Π. Βογιατζάκης, Χανιά, 1931

- Θ -

- Θείρισιος** Λουδοβίκος (Βαυαρός). Γιαννακόπουλος Θεοδ., 134, 1815
- Θεοδόσιος** (Άνδρος). Δ. Πολέμη (Άνδρος), 736, 1815
- Θεοδοσίου** και Κωνσταντίνου υιού (Ιωάννινα). Τέμπλο Κάτω Παναγιάς Άρτας. Κουγέα Σωκρ., *Έγγραφα Στ. Ιωάννου*, 189, 1831
- Θεοδοσίου** μοναχού. Εικόνα Κων/νου και Ελένης στον Άγιο Ιωάννη Λιγουριού 1962
- Θεόδουλος** (εκ Πελοποννήσου). Φορητή εικόνα του Προδρόμου στη Μονή Οσίου Μελετίου 1778
- Θεοδώρα** μοναχή. Φορητή εικόνα του Αγίου Νεκταρίου στη μ. Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος ; 1955
- Φορητή εικόνα της Αγίας Ευπραξίας στην ίδια Μονή
- Θεοδωρακόπουλος** Ιωάννης (Κυπαρισσία). μεγάλη φορητή εικόνα του Μυστικού Δείπνου στην Κατοιμικάδα της Κυπαρισσίας 1972
- Θεόδωρος** (Βουκουρέστι). Μονή Σπηλιάς, 1717
- Θεόδωρος** (χ. Πινάσα), λαϊκός. Μονή Βραγιανών, 1797
- Θεόδωρος** Δανιήλ. Αγιογράφος του ναού του Χριστού στα Μεσκλά Κρήτης 1303
- Θεόδωρος**. Τοιχογραφία Σπηλαίου και Αγίας Σοφίας Κυθήρων. Α. Ξυγγόπουλος, "Αι τοιχογραφίαι του Ασκηταριού", *Πελοποννησιακά*, 1960, 93, 12ος αι.
- Θεόδωρος** ο Βυζάντιος (Κωνσταντινούπολις). Χρ. Θεμελή, *Περί Ιστιαίας*, 25, 1795
- Θεόδωρος** Ουρίας (Αγιά), λαϊκός. Αγία Τριάς Σκλαταινης 1758
- Θεόκλητος** αγιορείτης. Αναφέρεται στη Σμύρνη. Τσιτσέλης, Β', 334, 1841
- Θεόκλητος** ιερομόναχος. Τοιχογράφος του Κοιμητηρίου Ιωάννου του Θεολόγου της Μονής Αγνούντος, και όχι της Μονής Αγνούντος, όπως γράφουν ο Σισιλ., 88, και ο Ν. Καλογερόπουλος, 113, 1766
- Θεοτοκόπουλος** Δομήνικος. Σισιλ., 38, 88, 1650 - 1750
- Θεοφάνης** ο Κρης. Τοιχογραφία Τραπεζής της Αγίας Λαύρας. Σισιλ., 23, (1535) 1530

Της Μονής Σταυρονικήτα, Σισ. 35, (1546)	1535
Του Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου	1546
Καλαμπάκας, Γ. Σωτηρίου, 306,	1573
Μετεώρα, Σισ. 23,	1528
Ξενοφώντος, Σισ. 23, 91 (1563;)	1564
Θεοφιλάς Πέτρος. Παρέδιδε μαθήματα ζωγραφικής στη Ζάκυνθο. Σισιλ. 92, Λ. Ζώη, 107,	1601
Θεόφιλος μοναχός. Σπηθάριον της Αγίας Βαρβάρας. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 92, 97,	1576
Θεοχάρης Σύλβεστρος μοναχός. Φορητή εικόνα Αγίας Αικατερί- νης Σινά Ζακύνθου. Ντ. Κονόμου, <i>Εκκλησίες και Μονές</i> , 12,	;
Θερμιότης Διονύσιος ιερομόναχος. Γ. Σωτηρίου, <i>Χριστ. Μνημ.</i> <i>Μ. Ασίας</i> , σ. 71, Γ. Λαμπάκη, <i>Επτά αστέρες</i> , σ. 396, Σισιλ. 92, Αρχές 17ου αι.	
Θερμιώτης Διονύσιος ιερομόναχος. Σισιλ., 97,	17ος αι.
Θεσσαλονικαίος Μιχαήλ. Υπογράφει εικόνα του Χριστού Επισκοπής Αγίου Δημητρίου Μυστρά. Κ.Γ. Ζησίου, <i>Επιγραφαι</i> , σ. 437,	1766
Θωμάς Αναγνώστης. Κτητορική επιγραφή στο νάρθηκα της Μονής της Υπαπαντής Μετεώρων. Ν. Βέης, "Σύνταγμα", σ. 563,	1783
Θωμάς Ισίδωρος. Χρυσοχόος στο Άγιον Όρος. Χ. Κτενά, <i>ΕΕΒΣ</i> , Ζ' (1930), 127,	1849

- I -

Ιάκωβος μοναχός και ο γιος του Δημήτριος. Κτητορική επιγραφή Παναγίας Φανερωμένης. Καρύτσα δ. Δολόπων. Ορλάνδου Α., "Επιγραφαι", <i>ΕΕΒΣ</i> , Γ', 299,	1667
Ιατρίδης Αθαν. Φαρμακίδη Γεωργίου Αθ.	1799 - 1866
Ιβηρόπουλος Ιωάν. (Μπάτσικοβο). Κ. Καλοκύρη, 83,	12ος αι.
Ιγνάτιος Φορητή εικόνα Γεν. της Θεοτόκου εις το Άνω Βαθύ Σάμου. Ανέκδοτον Ανδρέα Ιωάννου	1703
Ιγνάτιος ιερομόναχος. Φορητή εικόνα Οσίου Μελετίου στη Μονή Οσίου Μελετίου	1774
Ιγγλέσης Σπυρ., Ντ. Κονόμου, <i>Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφ.</i> , 25,	19ος αι.
Ιερεμίας ιερομόναχος (Αδάμι). Τοιχογραφίες Ιωάννου Προδρο- μου Κυνουρίας, Σισιλ. 93,	1743
Ιερεμίας . Τοιχογραφίες Αγίων Αδριανού και Ναταλίας χ. Κατσίγκρι	1743
Ιερεμίας . Κ. Ζησίου, <i>Επιγραφαι</i> , 134,	-
Ιερεμίας ή Παλαδάς (Κρης), ιερομόναχος Σινά, Σισ. 93, 94,	1612

Ιερόθεος ιεροδιάκονος. Εικόνα Χριστού στη μ. Λογγουβάρδας Πάρου	1858
Ιεροσολυμίτης Αντών. (Άνδρος). Δ. Πολέμη, 751,	1865
Ιωακείμ ιερομόναχος (Σίφνος). Φορητή εικόνα Κοίμησης της Θεοτόκου (η Κυρία των Αγγέλων), Ανέκδοτον Ανδρέου Ιωάννου. Βασιλείου Δ., 561,	1776
Ιω (άννης;) . Σισιλ. 94, Συλλογή Καμπάνη, Γ. Μακά, Λοβέρδου, Μονή Αγίου Δημητρίου (Δαμαλά)	1726
Ιωάννης μοναχός Σινά. Σισιλ. 95,	;
Ιωάννης ο Ίβηρ, Σισιλ. 96,	;
Ιωάννης . Αγία Τριάδα Κρανιδίου	1245
Ιωάννης . Μονή Μυρτιάς (Τριχωνίδας). Φορητή εικόνα. Δ. Λουκόπουλος, <i>ΕΕΒΣ</i> , Β', 1925,	1659
Ιωάννης . Φορητή εικόνα Παναγίας. Μονή Μυρτιάς Αιτωλίας	1659
Ιωάννης ιερέυς. Φορητή εικόνα Αγίας Τριάδος, στο Χριστό Σκοπέλου. Αδ. Σαμψών, 105,	1558
Ιωάννης Αθανασίου και Αναγνώστου (Καπέσοβο). Χατζηγιάννη, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , 2 (1925), 327,	1806
Ιωάννης του Αθανασίου (Καπέσοβο). Φορητή εικόνα του Αγίου Χαραλάμπους στο Πέραμα Ιωαννίνων. Χρ. Σούλη, 96, 98,	1773, 1760;
Ιωάννης Αθανασίου και Αναστασίου Αναγνώστης. Τόλογλου Α., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β'(1925), 327,	1793
Ιωάννης . Φορητή εικόνα Κάστρου Καβάλας. Κ. Ζησίου, <i>Χρ. Μν. Μακ.</i> , 1914, σ. 90,	1821
Ιωάννης λαϊκός. Ναός Προδρομού Σιάμου Πίνδου	1641
- Μονή Κατουσίου	1661
- Μονή Κατουσίου	1663
- Μονή Ρεντίνης	1662
- Παρεκκλήσιο Μονής Ρεντίνης	1676
- Παρεκκλήσιο Μονής Πέτρας	1673
Ιωάννης λαϊκός (Δομιανά). Άγιος Γεώργιος Ρεντίνης	1789
Ιωάννης εκ Κύπρου, μαθητής Μιχ. Δαμασκηνού. Αθ. Παλιούρας, 104,	1550 - 1600
Ιωάννης ιερέυς μετά των τέκνων. Τοιχογραφίες παρεκκλησίου των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαρλαάμ. Σισιλ. 95,	1637
Ιωάννης ιερέυς (Ζάτουνα). Τοιχογραφίες Ιωάννου Προδρομού Αλεποχωρίου Λακωνίας (Γερακίου)	1769
Ιωάννης και Γεώργιος (Καπεσοβίται). Τοιχογραφίες Κοιμήσεως Θεοτόκου, Χρυσοβίται Ιωαννίνων. Παπαθανασίου Ξ., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 328,	1781

- Ιωάννης** ιερείς και Χριστόδουλος (Κορτίνη Ιωαννίνων). Τοιχογραφίες Αγίου Δημητρίου Ζαλόγγου. Γ. Γεωργίου, “Σημειώματα”, *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 329, 1817
- Ιωάννης** και Υιοί (εκ Σικριιάτης Μετσόβου). Τοιχογραφίες Αγίου Γεωργίου Σέπερη. Πουλίτσας, Ε', 72, 1773
- Ιωάννης, Δημήτριος και Γεώργιος**. Τοιχογραφίες Μονής Αρτοίστας. Επίσκεψή μου και Χατζηγιάννης Ι., “Σημειώματα”, *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 327, 1665, 1673
- Ιωάννης, Δημήτριος και Γεώργιος**. Τοιχογραφίες Κοιμήσεως Θεοτόκου - Σπηλαιωτίσσης, Αρτοίστα Ζαγορίου. Χρ. Σούλης, 92, 1665
- Ιωαννίκιος**. Φορητή εικόνα Α' Οικουμενικής Συνόδου. Παγκράτι - Αθην, Ανάληψις, Σισιλ. 1 1600;
- Ιωαννίκιος**. Τοιχογραφίες Παναγίας Ελεούσης Μεγάλης Πρέσπας ;
- Ιωαννίκιος** και Υιός Νικόλαος (Καλαμπάκα). Γ. Σωτηρίου, 304, 1669
- Ιωάννου** Ιάκωβος. Παναγία Τροβάτου Ευρυτανία 1644
- Ιωάννου** Κ. Αργυρούν επικάλυμμα Ευαγγελίου του ναού Αγίου Νικολάου Πυρσόγιαννης. Χρ. Σούλη, 88, 1631
- Ιωάννου** Οικονόμος. Ιερείς εξ Άργους. Φορητή εικόνα στο Ναό Αγίου Δημητρίου Δαμαλών Τροιζηνίας 1704
- Στα Τρίκαλα Κορινθίας 1706
- Ιωάννου** Π.Μ., Φορητή εικόνα του Αγίου Νικολάου στη Μονή Σίντζας Κυνουρίας ;
- Ιωάννου** Χρήστος Πανάγου. Μετόχι της Ζάβιτσας μ. Λουκούς Αρκαδίας 1905
- Ιωάννου** εξ Αθηνών. Κτητορική επιγραφή Αγίας Τριάδος Κρανιδίου, *ΕΡΜΙΟΝΙΔΑ*, 1971, σ. 34, 1244
- Ιωάσαφ** Καισαρείς. Φορητή εικόνα Αγίου Ιεροθέου. Μονή Προφ. Ηλία (Καλαμάτα) 1875
- Ιωασαφαίοι** Αδελφοί (Καυσοκαλύβια Άθω). Α. Ευγγόπουλος, “Βιβλιοκρισία”, *ΕΕΒΣ*, Ζ' (1930) Σύγχρονοι
- Ιωασαφαίοι** Φιλάρετος (Καυσοκαλύβια). Φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου στη Μονή Αγίου Γερασίμου στα Γεράνεια 1966
- Ιωσήφ** ιερομόναχος (εκ Νομιστί Μεσσηνίας). Τοιχογραφίες Ναού Αγίου Γεωργίου χωρίου Ντόριζα Λακωνίας (Γριτσόπουλος, Κούμπαρη, 197) 1728
- Ιωσηφίδης**. Φορητή εικόνα στο Ναό της Αναλήψεως Εξαμιλίων Σύγχρονος
- Κ -
- Καβαδάς** Ανδρέας (Λευκάδα). Γ. Μαχαιρά, 203, 1784

Καβερτζάς Φραγκ. (Βενετία). Σισιλ. 97,	16ος αι.
Καγγελάριος Παρθένιος ιερομόναχος Αθηναίος. Βενετία. Σισ. 97,	17ος αι.
Καγιώτης Σπυρ. Φορητή εικόνα ναού Μολίστης Ιωαννίνων	Σύγχρονος
Καζναφέρης Νικ. Φορητή εικόνα ναού Μονής Μολίστης Ιωαννίνων	Σύγχρονος
Καθαρός Γεώργιος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 327,	1512 - 1532
Καιροφύλας Θεόδ. (Κεροφυλάς). Αθ. Παλιούρας, 119,	1558 - 1576
Καιροφύλας Ιωάν. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 97,	1589
Μουσείον, Συλλογή Σαρόγλου, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ' (1948), σ. 299,	1600
Καιροφύλα Πέτρος και Γεώργιος (εκ Κάστρου Κρήτης). Ερ- γάστηκαν στη Ζάκυνθο. Σισιλ., 97, Α. Ζώη, 107,	1589
Καισάριος ιερομόναχος Σινά. Σισιλ., 97,	1708
Κακαβάς Δημήτριος. Τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Θεοτόκου Μαλεσίνας	1590
- Τοιχογρ. της Μονής Φανερωμένης Χιλιμοδίου	1605
- Τοιχογρ. του παρεκκλησίου της Αγίας Μαρίνας της Μονής Φανερωμένης Χιλιμοδίου	1607
- Τοιχογρ. του ναού Αγίου Δημητρίου Κορινθίας	1611
- Τοιχογρ. του Πρ. Ηλιού Γεωργιτίου (Κόντογλου, 122)	1619
- Τοιχογρ. της Μονής Αγ. Αναργύρων (Βέρροια Λακωνίας)	1621
- Τοιχογρ. του ναού Αγ. Βλασίου χ. Τζιτζίνα Λακωνίας	1621
- Τοιχογρ. του ναού Αγ. Νικολάου Αναβρυτής Λακωνίας	1621 (25;)
- Τοιχογρ. (πιθανώς) του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Λεβιδίου	1625 (28;)
- Τοιχογρ. της Μονής Γόλας (σ. 278)	1632
- Τοιχογρ. της Μονής Μαρδακίου	1635
- Τοιχογρ. της Μονής Ζερμπίτσας (Γριτσ., 275 - 279)	1639;*
- Πιθανόν όλη ή μέρος της τοιχογραφίας της Μονής Λουκούς Κυνουρίας.	
Κακαβάς Θεοδόσιος. Τοιχογραφίες Μονής Ταξιαρχών στο Στε- φάνι Κορινθίας. Σισιλ., 98, Γ. Λαμπάκη (Δελτίον, Β', σ. 21)	1565
Κακαβάς Θεόδουλος. Τοιχογραφίες Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Στείρι Κορινθίας	1668
Ο Ορλάνδος τον διαβάζει Κ α κ α ρ ά.	

* Ο Φ. Κόντογλου γράφει (ΚΙΒΩΤΟΣ, 222) ότι το καθολικό της Μονής εξωγράφησε ο Δημ. Κακαβάς το 1639. Προφανώς πρόκειται περί λάθους, διότι ο ναός εκτίσθη το 1639 και ισορρήθη 30 χρόνια αργότερα, το 1669. Ο Α. Ξυγγόπουλος (Η Θεοτόκος η Φωτοδόχος Λαμπάς, *ΕΕΒΣ*, τόμ. Ι, 328) δέχεται ότι η αγωγράφηση της Ζερμπίτσας είναι έργο του Δημ. Κακαβά. Αλλά εις το "Σχεδιάσμα", σελ. 195, διορθώνει: "Αλλ' η χρονολογία 1669 της αγωγραφίσεως σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή είναι κατά 79 έτη μεταγενεστέρα του πρώτου γνωστού έργου του Δημ. Κακαβά. Προφανώς είναι έργο επιμελών μαθητών του Δημ. Κακαβά, κατά τινα (Σιμόπουλος) είναι έργο περισσοτέρων τεχνιτών...".

- Κακαβάς** Χρυσάνθος ή Μαρίνος. Δύο διαφορετικές αναγνώσεις της κτητορικής επιγραφής του Αγίου Νικολάου Κερνίτσης, ο οποίος δεν υπάρχει πλέον. Φλούδας, 97, 1566
- Κακαβάς** Μαρίνος και Δήμος. Τοιχογραφίες ναού του Αγίου Νικολάου στα Κλένια Κορινθίας. Γριτσόπουλος, Κορινθία, 229, 1593
- Καλαρρύτης** Δημ. Αθ. Τοιχογραφίες Καλαμπάκας. Γ. Σωτηρίου, 312, 1792
- Σ. Πύλιας, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 323, 1778
- Καλαρρύτης** Γεώρ. Δημ. Ναός Αγ. Αποστόλων Καλαμπάκας. Σ. Πύλιας, "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 323, 1736
- Καλέργης** Φραγκ. ιερείς Κρης στη Ζάκυνθο. Σισιλ., 98, 1669 - 1728
- Καλέργης** Χριστόδ. Σισιλ., 41, 1729
- (Μύκονος) Φορητή εικόνα. Σισιλ., 102, 1730
- Τοιχογρ. Αγ. Ιωάννου χ. Ξανθιάνικα Μηλέας Μάνης 1706
- Τοιχογρ. Αγ. Νικολάου Ζαρνάτας 1701; 1706;
- Τοιχογρ. Αγ. Ιωάννου χ. Μεγάλη Βρύση Λακωνίας 1701
- Καλλέργης** Κωνστ. Συλλογή Λοβέρδου. Σισιλ., 102, 1720
- Καλλέργης** Νικ. Κρης. Σισιλ. 99, 1698 - 1700
- Σισιλ. 41, 1714 - 1721
- Σισιλ. 100, 1723, 1732, 1743, 1744
- Ντ. Κονόμου, *Η Χριστ. Τέχνη στην Κεφ.*, 22, ;
- Καλιάτης** Μάρκος. Αθ. Παλιούρας, 118, 1554 - 1573
- Μ. Κωνσταντουδάκη, 356, 1545
- Καλιτεράκης** (Κρης). Επιζωγράφησε τις τοιχογραφίες της Μονής των Αγίων Σαράντα Λακωνίας 1879
- Καλλιεργάκης** Αναγν. (Πραστείον Μάνης). Σ. Κουγέα, *ΕΛΛΗΝΙΚΑ*, 108, 1787
- Καλλιέργης** (;) Βέροια Μακεδονίας. Τοιχογρ. ναού του Χριστού 1315
- Καλλίνικος** ιερομόναχος. Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 102.
- Καλλίνικος** ιερομόναχος. Κεντηστής, Χ. Κτενά. *ΕΕΒΣ*, τ. Ζ' (1930), σ. 127, 1614
- Καλλίστρατος** ηγούμενος. Τέμπλον Αγίου Αθανασίου (Τιμίου Προδρόμου) Δημητσάνης. Τέμπλον Αγίου Ανδρέου, παρεκκλησίου του Τιμίου Προδρόμου 1898
- Κάλμπος** Νικ. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 103. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 80, 1687
- Καλογεράς** Ιωάννης. Βενετία. Σισιλ. 103, 16ος αι.
- Καλογεράς** Μακάριος ιερομόναχος. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 80, 1664
- Καλογήρου** Ν.Θ. (Κιάτο). Φορητή εικόνα του Ιωάννου Προδρόμου στη Μονή Φανερωμένης Χιλιμοδίου 1957
- Καλοδονάς** ιερεύς. Βυζαντινό Μουσείο. *ΕΕΒΣ*, ΙΗ' (1948), 299, 1601

Καλοζώης Σωφρόνιος και Διονύσιος. Τοιχογράφοι της Μονής του Αγίου Νικολάου στην Περαχώρα Κορινθίας	13ος αι.
Καλονάς Κοσμάς ιερέυς. Εργάστηκε στη Βενετία. Σισιλ., 103,	16ος αι.
Καλονίτης Δημ. Τοιχογραφίες Καλαμπάκας. Γ. Σωτηρίου, 312,	1782
Καλορύτης Γεώργιος Δ. Φορητή εικόνα στο ναό των Αγίων Αποστόλων Κλεινοβού Καλαμπάκας. Σ. Πύλιας, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), σ. 323,	1736
Καλορύτης Δημ. Αθ. Φορητή εικόνα Αγίου Γεωργίου στο Κλεινοβό Καλαμπάκας. Σ. Πύλιας, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), σ. 323,	1778
Καλουδάς Αναγν. Φορητή εικόνα της Παναγίας Καρδιώτισσας στο ναό των Εισοδίων της θεοτόκου Τσηπίδου Πάρου	-
Καλούδης Αναστ. Ι. (Καπέσοβο Ζαγορίου). Τοιχογραφίες ναού Προφ. Ηλιού. Ζυγούρη Φ., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925),	1742
Καλούρης Σεραφεΐμ ιερομόναχος. Αγιογράφησε τον Άγιο Αθανάσιο Μπισίων Κορινθίας	1638
Καλοφακάκης Ηλίας (Κουτήφαρι Μάνης). Φορητή εικόνα στη Μονή του Αγίου Ιωάννου στο χ. Ξανθιάνικα Μηλέας Μάνης	1839
Καλυβωκάς Διον. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και Μονές</i> , 142,	1851
Καμβύσης Αναστ. (χ. Βουνάρια Κορώνης). Φ. Τζωρτζάκη, 256,	1872
Κανάκιος . Τοιχογραφίες του ναού των Αγίων Αποστόλων, Σαραντάπηχο Κορινθίας. Σισιλ. 103,	1621
Κανάλης Επαμ. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. Τέχνη</i> , 30,	1830
Κανελόπουλος Νικηφ. Εικόν του Ιωάν. Προδρόμου στη Μονή Ιωάν. Προδρόμου στο Καστρί Κυνουρίας	1970
- Εικόνα Αγ. Παρασκευής στην Αγ. Παρασκευή Πετρινού	-
Κανίκης Λάζος. Στη Μονή Ευαγγελιστρίας στα Άνω Σουδενά Ζαγορ.	1793
Καντανολέων Γεώρ. Τοιχογραφίες στη Μονή Καλομοιριανή χ. Ροδοβάνι Κρήτης	;
Καντούνης Νικόλ. ιερέυς. Τοιχογραφίες καθολικού της Μονής Θεοτόκου Βλαχέρνας Κεφαλληνίας. Σισιλ. 38, 103,	18ος αι.;
Καπαδόκας Γιακ. του Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 327,	1512 - 1516
Καπαδόκας Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 316,	1504
Καπεσοβίτης Ιωάν. Φορητή εικόνα στη Μονή Προφ. Ηλιού στο Βίτσι Ζαγορίων Ηπείρου. Αθηναγόρας, "Ν. Κουβαράς", 17,	1802
Καραβέλας Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 118,	1555 - 1567
Καραβογεώργας Β.Α. (Αμαλιάδα). Δεσποτικές εικόνες Κερνίτσης	1903
Καραγγελής (Μονεμβασία). Φορητή εικόνα του Αγίου Ιωάννου στη Μονή Έλωνας	1969

- Εικόνα της Αναλήψεως, στην Αγ. Παρασκευή Πετρινού	1966
Καραζέρης Χ.Ι. , Κτητορική επιγραφή Παναγίας Τρικάλων Κορινθίας	1784
Καραμαλίκης (Άργος). Ναός της Αγίας Παρασκευής (Παλιοσκαφιδάκι Άργους)	1784
Καραντινός Αλέξ. ή Ανδρ. (Κεφαλλονιά). Ντ. Κονόμου, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 19,	1700 - 40
- <i>Ν. ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ</i> , 1912, σ. 411	1719
Καραντινός Ανδρέας. Βυζαντινό Μουσείο. Άγιος Ιάκωβος. Σισλ. 40,	1708(9)
Καραντινός ιερομόναχος. Βυζαντινό Μουσείο, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ' (1948), σ. 299,	1719
Καρατζάς Σ. Φορητή του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Κόκλα Αργολίδας	1939
- Φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου στο ίδιο χωριό	1939
- Φορητή εικόνα ΜΡ ΘΥ στην Αγία Παρασκευή στο Παλιοσκαφιδάκι	1937
- Φορητή εικόνα της Αναλήψεως στην Αγία Παρασκευή Πετρινού	1938
Καρβελάς Ανδρέας. Άγιοι Ανάργυροι Ερμιονίδας	1863
- Άγιος Τρύφων, μ. Αγ. Αναργύρων Ερμιονίδας	1863
- Άγιος Δημήτριος μ. Αγ. Αναργύρων Ερμιονίδας	1870
- Παναγία μ. Αγ. Αναργύρων Ερμιονίδας	;
- Τρεις Ιεράρχαι, ναός Ιωάν. Προδρόμου Κρανιδίου	1872
Καρβελάς Λάζαρος. Φορητή εικόνα των Αγ. Αναργύρων στη μ. Αγ. Αναργύρων Ερμιονίδας	;
- Φορητή εικόνα Αγ. Δημητρίου (1 X 1,20)	;
- Φορητή εικόνα Αγ. Κωνσταντίνου Ύδρας	1903
Καρεκλάς Νικόλαος. Βενετία. Σισλ. 107,	17ος αι.
Καρέσος Ευστάθιος, Κύρκυρα. Σισλ. 107,	1716
Καρούζος Ιωάννης. Ντ. Κονόμος, <i>Ζόκινθος</i> , 5, 180.	
Καρούσος Ευστάθιος, Κεφαλλονιά. Σισλ. 108,	1756 - 71
Καρπάθιος Ιωάννης. Αθ. Παλιούρας, 119.	
Καρπάθιος Μανώλης. Αθ. Παλιούρας, 119,	1554
Κάρτσωνα Αδελφοί. Φορητή εικόνα Αγ. Ανδρέου. Δεσποτική εικόνα στον Άγιο Ανδρέα Παλαμηδίου,	1950
- Αγιογραφίες Μονής Παμμ. Ταξιαρχών Δήμειας,	1952
Κασο(ι)μάτης Ανδρέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 355,	1543 - 1550
- Αθ. Παλιούρας, 105,	1549 - 1573
Κασόλας Δημ. (Μεσολόγγι). Φορητή εικόνα μονής Φανερωμένης Σοποτού Καλαβρύτων	1925

Καστρινός . Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 29,	1799
Καστροφύλαξ Γεώργιος (Κρησ). Μονή Σινά και Κρήτη. Σισιλ. 108,	1723 - 52
Καστροφύλαξ Ζαχαρίας. Φορητή εικόνα του Αγίου Μηνά. Σισιλ. 108, Και Παρασκευόπουλος Χαρ., 137.	1755 - 58
Καστροφύλαξ Ζαχαρίας ο Κρησ. Στη Μονή Αγίου Νικολάου Βαρσών Μαντινείας	1773;
- Στον παλαιό ναό του Αγίου Μηνά, Ηράκλειο Κρήτης	1755 - 58
- Κ. Άμαντος, 58.	
Κασυμπούρη Θεοδοσία (Τραπεζούντα). Ευγ. Βέη - Χατζηδάκης, σ. 347	18ος αι.
Καταιβάτης Ιωάν. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και Μονές</i> , σ. 48,	1844
Καταλάνος Φράγκος (Βλέπε: Δικοτάρη Αδελφοί). - Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου Λαύρας	1560
- Μεταμόρφωση Σωτήρος Βελτσιόστα	1568
- Άγιος Νικόλαος Κράψης	1563
- Νάρθηκας της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων	1566
Κατελλάνος Φράγκος, Σισιλ., 31. Αντώνιος και Τζώρτζης. Σισιλ. 35, 109,	1450 - 1550
Κατσαράς Μιχαήλ (Οίτυλο). Τοιχογραφίες Μονής Αγίου Δημητρίου Μηλέας Μεσσηνιακής Μάνης	1692
Κατηφόρης Παΐσιος. Αγία Παρασκευή νεκροταφείου Ζακύνθου. Σισιλ. 110,	1657
- Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 134, ΑΧΕ(:)ΣΤ	16;6
Κατραβάς Νικ. (Κεφαλλονιά). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 28,	;
Καφτάνη Χαρ. Φορητή εικόνα της Παναγίας στο ναό του Αγ. Ιωάννου Λιγουριού	1965
- Φορητή εικόνα του Ιησού στον ίδιο ναό	1957
- Φορητή εικόνα του Κων/νου και Ελένης	1972
Κέκος Νικ. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , σ. 15	1744
Κερατέας Σκήτη. Εικόνα Παναγίας Σμερνιατίσσας Ηλείας	Σύγχρονος
Κισαμίτης Νικ. του Μιχ. Μ. Κωνσταντουδάκη ;	1512
Κλαπατσάρης Β. (Λευκάδα)	18ος - 19ος αι.
Κλεπετσάνης Γε. Αλ. φ. (Σοφικό) εικ. Ταξιάρχη	1941
Κλιροδέτης Μιχ. Τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου Γέρμας Μεσσηνιακής Μάνης	ΠΙΝΒ΄;
Κλόντζας Αντώνιος. Αθ. Παλιούρας, 119,	1551 - 53

Κλόντζας Γεώργιος. Σισιλ., 28, 31, 32, 34, 39, 110, - Αθ. Παλιούρας, 119, - Α. Ευγγόπουλος, <i>Σχεδιάσμα</i> , 174 κ.ε.	1590, 1603 1609 1590 - 1609
Κλόντζας Λουκάς του Γ. Αθ. Παλιούρας, 119,	1596
Κλόντζας Μανέας του Γ. Αθ. Παλιούρας, 119,	1595 - 1610
Κλόντζας Νικολός του Γ. Αθ. Παλιούρας, 120,	1596 - 1609
Κλόντζας Τζανής. Αθ. Παλιούρας, 120,	1571
Κλόντζας Φανούριος. Αθ. Παλιούρας, 120,	1549
Κλώντζας (Clugia) Ιωάννης του Φραγκ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 358,	1560
Κοζάκης Τυπάλδος, ιεράρχης (Αγαθάγγελος) (Κεφαλληνία). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 28,	;
Κοκκίνης Αντών. (Πύργος). Φορητή εικόνα στη Μονή της Σμερ- νιώπισσας Ηλείας	1901
Κόκκινος Γεράσιμος (Κεφαλλονιά). Μονή Παναγίας στα Μηνιο- τάτα. Σισιλ., 112, και Ηλ. Τσιτσέλης, Β' 84 και Β' 308,	1796 - 1826
Κοκκώσης (Κεφαλ.). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 4,	;
Κόκλας Δημ. ιεροδιάκ. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 26,	1806
Κολυβάς Νικ. του Κων. Αθ. Παλιούρας, 20,	1609
Κολώνας Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 322,	1508
Κόμης Σπυρ. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, 130,	;
Κομπορδύλης Π., Εικόνα του Αγίου Παντελεήμονος στη Μονή Βλαχέρνας, χ. Βλαχέρνα Βυτίνας	1932
Κονταρής Κωνστ. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 112,	17ος αι.;
Κονταρής ή Κωνταρής Φράγκος. Μ. Χατζηδάκης, <i>ΔΧΑΕ</i> , 1969, 300,	1563
- Εκκλησία της Κληματιάς	1568
- Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, δίπλα από τη Μονή της Μελη- νίτσης (Κ. Ζησίου, <i>ΑΡΜΟΝΙΑ</i> , 1, 1900).	
Κονταρίνης Γ. Φορητή εικόνα της Θεοτόκου, ανήκουσα εις Τσαλίκην, Σισιλ. 115,	1725
Κονταρίνης Κωνστ. Σισιλ., 29, 31, 40, και 113, Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , σ. 62.	1715 - 1718
Κονταρίνης Τζώρτζης. Φορητή εικόνα του Χριστού Παντο- κράτορα στο ναό του Αγίου Δημητρίου Τσηπίδου Πάρου	1737
Κοντογενάδας Νικ. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 115, Α. Ζώης, 136,	;
Κοντογιάννης Νικ. (Κρης). Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακ.</i> , σ. 136, Σισιλ., 115,	1645
Κόντογλου Φώτιος. Παρεκκλήσιο και δεσποτικές εικόνες μονής Αγίων Αναργύρων Βέροια Λακωνίας	Σύγχρονος

Κοντονής Αντών. Εικόνα Εισοδίων της Θεοτόκου. Μουσείο Μπενάκη. Σισιλ., 35, 115,	1530
Κοντουνηής Νικ. Ζάκυνθος και αλλού,	1767 - 1834
Κοντοχηνάς Θεοδ. Μονή Υπεραγάθου Ζακύνθου. Λ. Ζώης, 136, Σισιλ. 116,	;
Κοράης Ιωάν. του Αθαν. Ζάκυνθος. Σισιλ. 117,	1780 - 1841
Κοραής Ιωάν. Ιερών. Ζάκυνθος. Σισιλ., 116, Λ. Ζώης, 137, ή Καστρινός . Ντ. Κονόμου, <i>Ναοί και μονές</i> , 48.	1796
Κορένσιος Βελισσάριος. Σισιλ., 38, 117,	1650 - 1750
Κορνάρος Ιωάν. (Κρης). Σισιλ. 117,	1770
Κορνήλιος . Ναός του Αγίου Γεωργίου χ. Μαίιστρο - Αίνου. Σισιλ., 118,	1790
Κορογονής Νικ. (Αρεόπολις). Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, "Η Μονή Κούμπαρη Λακωνίας", <i>ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ</i> , 1972, 198	1789
Κορτεζάς Γεώργ. Το μαρτύριον του Αγ. Δημητρίου. Μουσείον Μπενάκη. - Τρεις Αρχάγγελοι, Μουσείον Κερκύρας, - Α. Ευγγόπουλος, "Η Παλαιολόγειος παράδοσις", σ. 97.	1550 - 1600
Κορωνάιος Νικ. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 14,	1715
Κορωνιός (Κρης). Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 118,	;
Κορωνιός Μιχαήλ. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 119,	17ος αι.
Κορωνιός Νικολέτος. Χρυσωτής. Σισιλ., 119,	1716
Κουλιδάς Γεώργ. ιερέυς οικονόμος. Μονή Θεολόγου Χαντακίων Κυνουρίας	1754
- Παναγία Αρκουδορεματίτισσα Αρκαδίας	1754
Κουλιδάς Κυριάκος. Φορητή εικόνα Αγίου Νικολάου (0,55 X 0,90) Μονής Αγίου Νικολάου Σίντζας Αρκαδ.	1767
Κουλιδάς Νέστωρ. Αναφέρεται από τους Θ. Γιαννακόπουλο και Χ. Παρασκευόπουλο, "Η Αγιογραφία και οι αγιογράφοι" στην Παλαιοπαναγιά Θυρέας, αλλ' αυτή δε φέρει τοιχογραφίες.	
Κουλιδάς Παναγ. Οικονοπούλου. Τοιχογραφία Παναγίας Σέλλας Πλατάνου Κυνουρίας	1770
- Μονή Κοντολινάς	1800
Κουλουμπής Γεράσιμος (Ζάκυνθος). Σισιλ. 119,	1719
- Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , σ. 11,	18ος αι.
Κουλουμπής (νεότερος του ανωτέρω). Επιγραφή στη μ. Φα- νέντων Σάμης Κεφ. Σισιλ., 119,	1783
Κουμαριανός Γιαννούλης (Άνδρος). Δ. Πολέμη, "Ανέκδοτοι επιγραφαί", σ. 724,	1763
Κουντούρης Απόστολος (Κεφαλλονιά). Τσιτσέλης, Α' 4,	1768

Κουραβέλος Κ. Φορητή εικόνα του Ιησού στο ναό του Αγίου Ανδρέα Παλαμηδίου	-
Κουρελής Αντων. ή Κεφαλονίτης. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί μονές</i> , 55,	-
Κουρκουμέλης Αντών. Ερίφιος (Κεφαλ.). Τσιτσισέλη, Β', 313,	1839
Κουρμουλίσσης Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 330,	1514
Κουρτέσης Ευστάθιος. Δεσποτική εικόνα της μ. Αγνούντος Αργ.	1713
Κούρτζουλας Τιμόθεος. Γ. Κεφαλά, <i>Ιστορία της μ. Κηπουραίων</i> , σ. 111,	1756
Κουτουζής Νικ. (Ζάκυνθος). Λιτανεία του Αγ. Διονυσίου. Σισιλ., 38, 120,	1766
Κουτρούλης Αναστ. ιερέυς (Ζάκυνθος). Σισιλ. 122, Λ. Ζώης, 136,	1697
Κοχλιδάκης Γ. Τοιχογραφίες στο καθολικό μ. Κερνίτσης	1966
Κοψίδης Ράλλης. Τοιχογραφίες στο καθολικό μ. Κερνίτσης	1966
Κραγιάς Χρ. (Σαμαρίνα). Τοιχογραφία Ιωάννου Θεολόγου χ. Καρυδίτσα Κοζ.	1875
Κρασσάς Στέφανος ιερέυς (Κεφαλ.). Σισιλ., 123,	17ος - 18ος αι.
Κριδής Ιωάν. Συλλογή Παμπούκη. Σισιλ., 124,	1682
Κριζιάς Απόστ. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 123,	1752 - 1764
- Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 64,	1790
- Κρεζίας: Λ. Ζώης, σ. 136,	1764
Κυδωνιάτης Ευστρ. Φορητή εικόνα στη μ. Παλαιοπαναγιάς δ. Θυράς Κυνουρίας	1831
Κυδωνιάτης Νικ. Εικ. Δωδεκαόρτου ναού της Παναγίας στο Καστρί Θήρας	1743
Κωβαίος Κ., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 324,	1768
Κυνρήκος (χ. Κουτήφαρι Μεσ. Μάνης). Ν. Βέης, <i>ΔΙΕΕ</i> , 1903, 392,	17..
Κυπριανός ιεροδιάκονος. Τοιχογραφίες Αγίου Νικολάου Μετεώρων	1528
Κύπριος Ιωάν. Ναός του Αγ. Γεωργίου Βενετίας. Σισιλ., 28 (1589 - 90), 39 και 124,	1593
Κύπριος Νικηφόρος. Φορητή εικόνα μονής Βρύσης (Σίφνος). - Άγιος Βλάσιος, Ιωάν. Θεολόγος, Τρεις Παιδες. - Παναγία Καστριανή Θήρας. Κ. Κωβαίου, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 324,	1743
Κυπριώτης Γεώργ. Συνηργάστη εις την μ. Φανερωμένης Σαλαμίνας. Ευγγόπουλος, 5. Σισιλ. 124, 138,	1751
Κυριαζή Ειρήνη. Μονή Καλτεζών	-
Κυριάκης . Ναός Αγίου Δημητρίου εις Αίνον. Σισιλ., 125,	1750
Κυριάκης (Αίνος). Σισιλ., 125. Γ. Λαμπάκης, <i>Δελτίον</i> 4, 124,	1750

Κυριάκης Ιωάν. Φορητή εικόνα Αγίας Μονής Κυθήρων	1963
Κυριάκης Π. (Μυλοπόταμος). Σπ. Στάθης, <i>Κυθ. Επιθ.</i> , 1 (1923), σ. 193,	Σύγχρονος
Κυριακός Μιχ. (Ζάκυνθος). Σισιλ., 124, Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 9,	1633
Κυριάκος και Γεώργιος (Σαμαρίνα). Φορητή εικόνα μονής Ζέρμας Ηπείρου, Χαρ. Ρεμπέλη, <i>Ηπειρ. Χρον.</i> , 5, 1930, σ. 25,	1833
Κωλομαρίνος . Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 183,	1728
Κωλοφάγος (;) Πέτρος (Κουτήφαρι Μάνης). Δεσποτική εικόνα του Προδρόμου της Μονής Αγίου Γεωργίου Δολών Μάνης	1809
Κωνσταντάκης (Ζάκυνθος). Σισιλ., 125, Λ. Ζώης, 159,	1687
Κωνσταντίνος . Τοιχογραφίες μονής Πέτρας Πίνδου	1788
Κωνσταντίνος λαϊκός (Βρεστένιτσα). Παρεκκλήσιο της Μονής Κατουσίου	1784
- Νάρθηκας της Μονής Κατουσίου	1786
Κωνσταντίνος . Μ. Κωνσταντουδάκη, 349,	1530
Κωνσταντίνος εικονογράφος. Κ. Ζησίου, Κεφ. 235,	1771
Κωνσταντίνος (Ζάτουνα Αρκαδίας). Τοιχογραφίες Μονής Ιωάννου Προδρόμου στο χ. Αλεποχώρι (Γεράκι Λακωνίας)	1768
Κωνσταντίνος (Αδριανουπολίτης). Μουσείο Μπενάκη. Σισιλ., 50,	;
Κωνσταντίνος ιερεύς. Τοιχογραφίες μονής Αγ. Θεοδώρων Σοποτού Καλαβρύτων. Ν. Καλογερόπουλος, 113, Σισιλ., 125, Κ. Ζησίου,	1746
Κωνσταντίνος διάκονος. Φορητή εικόνα σε ναό του Καπεσόβου, Χρ. Σούλης, 95,	1749
Κωνσταντίνος ιερομόναχος. Εικόνα του Τιμίου Προδρόμου στο ναό της Κοιμήσεως της θεοτόκου στη Μητρόπολη Καστοριάς	1707
Κωνσταντίνος Ιωαννίτης. Δ. Βασιλειάδη, "Αι επιεδόστεγοι βασιλικαί", σ. 651,	1774
Κωνσταντίνος ο Χίος (Καλαμάτα). Ν. Βέης, <i>ΔΙΕΕ</i> , 1903, 378,	1811(;)
Κωνσταντίνος του Μιχαήλ (Λινοτόπι Καστοριάς). Πουλίτσας, <i>ΕΕΒΣ</i> , 5, σ. 74,	1653
Κωνσταντίνος, Νικόλας και Αναστάσιος , αδελφοί. Τοιχογραφία του Αγίου Μηνά στη Σιάτιστα. Ζυγούρης Φ., <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 326,	1728
Κωνσταντίνος και Αθανάσιος (Κορυτσά). Ναός του Αγίου Νικολάου Μοσχόπολεως. Ευλογίου Κουρβίλα, <i>Μοσχόπολις</i> , 153,	1750
Κωνσταντίνος και Στέργιος . Φανερωμένη χ. Φορτόσι - Κατσαονοχώρια. Στεργιόπουλος Κ., <i>Ηπειρ. Χρον.</i> , 8/1933, σ. 136,	1780
Κωνσταντίνου Μ.Π. (Κρητός). Παναγία Κατακεκρυμμένη Άργους	1782

- Κωσταράκης** Αντων. Δεσποτική εικόνα Ευαγγελιστρίας Βυζικίου Γορτυνίας 1907
- Κωστονής** Σταματ. (Ζάκυνθος). Μονή Ράσκας. Βιβλιοκρισία Α. Ξυγγόπουλου, *ΕΕΒΣ*, Ζ' (1930), 409, 1592

- Λ -

- Λαγκαδάς** Ντεμεής (Θήρα). Ξυλογλύπτης του τέμπλου του καθολικού της μ. Προφήτου Ηλιού Θήρας 1836
Ματθ. Μηνδροιού, *Η εν Θήρα Ι.Μ. του Προφ. Ηλιού*, Αθήναι 1970, σ. 43.
- Λαγκαδής** Νικ. Φορητή εικόνα της Πεντηκοστής στο καθολικό της Μονής Ντίμνιοβας. Σ. Κουγέας, *Η μονή Ντίμνιοβας*, 1766
- Λάζαρης** Π. (Καλαμάτα). Φορητή εικόνα "Οι Μακαβαίοι" στο ναό της Αγίας Σολομωνής στο Δυρράχι Λακωνίας 1962
- Αγίου Νεκταρίου, στο παρεκκλήσιο του νεκροταφείου της Τριπόλεως 1966
 - ΜΡ ΘΥ, Παναγία Αρκουδορματίτισσα 1962
 - Ο Ευαγγελισμός της ΘΥ, Κάμπος Αβίας 1924
 - Αγία Τριάς, Μονή Χρυσοκελλαριάς 1953
- Λάζαρος** (Άνω Σουδενά Ζαγόρι). Ν. Βέη, "Σύνταγμα", 694, 1822
- *Ν. ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ*, 1905, σ. 92, 1822
 - Πουλίτσα Π., "Επιγραφαί", *ΕΕΒΣ*, Ε', σ. 54, 1798
 - Χρ. Σούλη, "Επιγραφαί", *Ηπειρ. Χρον.*, 9, 1934, σ. 88, 1796
 - Τοιχογραφίες Κοίμησης της Θεοτόκου Κουκουλίου Ζαγορίου, Τζούφης Σ., "Σημειώματα", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 326, 1796
- Λάζαρος**. Ζωγράφος κατά την εικονομαχία. Σισιλ. 34.
- Λαζόπουλος**. Τοιχογραφίες Μονής Ευαγγελιστρίας Άνω Σουδενών 1793
- Λαμπάρδος** και Λαμπράδος Εμμαν. Μουσείο Μπενάκη. Σισιλ., 28, 31, 32, 126 και 127, 1598 - 1632
- Αθ. Παλιούρας, σ. 120, 1607
 - Βυζαντινό Μουσείο, *ΕΕΒΣ*, ΙΗ', 299, 1621
- Λαμπάρδος** Ιακώβ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 343, 1525
- Λαμπάρδος** Ιωάν. Μουσείο Μπενάκη. Σισιλ. 132. -
- Λαμπάρδος** Ιωακείμ ιερομόναχος εις Ρέθυμνο. Σισιλ. 132, Ζώνης 183, 1602
- Λαμπάρδος** Πέτρος. Πιθανώς αδελφός του Εμμανουήλ. Σισιλ. 32, 131.
- *ΕΕΒΣ*, ΙΗ' (1948), 299, 1621
 - Βυζ. Μουσείο και πληροφορίες Χριστ. Λαμπίκη.

- Μ. Κωνσταντουδάκη, 349,	1531 - 1534
Λαμπάτου Ουρανία. Φορητή εικόνα του Αγίου Αλεξίου στην Πάτρα	1956
Λάμπης ιερέυς. Φορητή εικόνα στην περιοχή Πίνδου	1598 - 1610
Φορητή εικόνα στη Μονή Τατάρης, <i>ΕΕΒΣ</i> , Γ' (1926),	1598
	και 1602/3
Λαμπίρης (Λαμπάρης) Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 324,	1509
Λαμπράδος . Λ. Ζώης, <i>Ιστορ. της Ζακ.</i> , σ. 354,	-
Λαμπρινός Μιχαήλ. Φορητή εικόνα Αγίων Αναργύρων στη Μονή Αγίων Αναργύρων, Βέροια Λακωνίας	1819
Λάμπρος . Ν. Καλογερόπουλος, 111,	1622
Λάρχης Ιωάν. (Ζέριμα Ηπείρου). Τοιχογραφίες ναού της Θεοτόκου στο χωριό Ζώνη Κοζάνης	1799
Λάσκα Βαρβάρα (Αθήναι). Το Δωδεκάορτο του ναού της Παναγίας στο Συνοικισμό Κορίνθου	1875
Λάτσης Απόστ. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 130,	-
Λειχούδος Λεων. (Κεφαλλονιά). Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 41, 99, 133,	1734
Λέκαρχος Εμ. ιερομόναχος. Συλλογή Παμπούκη. Σισιλ. 133	17ος αι.;
Λεοντία μοναχή ('Ανδρος). Κεντήστρια. Δ. Πασχάλης, "Η εν Κάστρω κ.λπ.", <i>ΔΙΕΕ</i> , 9 (1926), 242,	1770
Λεοντία μοναχή (Σμυρναία). Κεντήστρια. Δ. Πασχάλης, <i>ΕΕΒΣ</i> , Δ' (1927), 72,	1770
Λέπουρας . Φορητή εικόνα Εισοδίων της Θεοτόκου, στο Μαυρούρι Γελλήνης	Σύγχρονος
Λευθέρης Ιωάν. Φορητή εικόνα Αγίου Θεοδώρου στα Κύθηρα	1931
Λευκόκοιλος (Κεφαλ.). Ευλογλίπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ.</i> <i>Τέχνη στην Κεφαλ.</i> , σ. 30,	-
Λιανός Λικουμαριανός ('Ανδρος). Δ. Βασιλειάδη, "Αι επιπεδόστεγοι βασιλικάι", 372,	1763
Λιόκης Κ. (Αθηναίος). Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μον.</i> , 113,	1892 - 1894
Λιόκις (Παλική). Η. Τσιτσέλη, <i>Σύμ.</i> , Β' (1960), 75,	;
Λιόνδας Χρ. Φορητή εικόνα του ναού των Αγ. Φανέντων στη Σάμη Κεφαλ.	1968
Λίτινος Γεώργ., στον Χάνδακα Κρήτης, στο πρώτο μισό του 17ου αι. Καζανάκη Μαρία, 277 - 279,	1605 - 1642
Λοβέρδος Μ.Γ. (Κεφαλ.). Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 134,	1763
Λογοθέτης Κωνστ. Κρησ. Σινά. Σισιλ., 134,	-
Λογοθέτης Σαράντης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 152,	1799
Λουκέρης Χ. (Κεφαλλονιά). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i>	

- στην Κεφ., 28,	-
Λουρέας Κωνστ. του Γ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 327,	1509
Λούσκος Μανούσος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 321 και 324,	1509

- Μ -

Μαγκανιάρης Μανιός. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 30,	1659 - 1673
Μακάριος ιερομόναχος, Κρησ. Βυζαντινό Μουσείο. Σισιλ., 135,	1663
Μακρής Γαβριήλ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 350,	1532
Μακρής Δ.Α. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 139,	-
Μακρής Κ. Φορητή εικόνα Νίκωνος του Μετανοείτε. Μονή των Αγίων Σαράντα Λακωνίας	Σύγχρονος
Μακρίνα (Ανδρεάτου). Μονή Μηλαπιδιάς Κεφαλ.	1974
Μακρομάλλης Αναγν. Τοιχογραφίες Μονής Τζανετάκη Μεσσηνιακής Μάνης	1704
Μακρομάλλης Γεώργιος (Νησί Καλαμών). Τοιχογραφίες Αγίας Σοφίας Καρδαμύλης	1700
Μαλάκης Σπυρ. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 30,	-
Μάλλιας Κ.Ν. Δεσποτικές εικόνες Αναλήψεως και Αγίου Γερασίμου στα Γεράνεια	1973
- Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 130,	-
Μάμιας (Άργος). Μετόχι της Μονής Λουκούς στη Ζάβιτσα	1967
Μανασσής Κωνστ. Τοιχογραφίες στο Παλιομονάστηρο των Αγίων Σαράντα Λακωνίας	1204; 1304;
Μανδηλάς Πέτρος του Στεφανή. Κ. Κωνσταντουδάκη, 316,	1516
Μανέττας Γεώργ. (Κέρκυρα). Εικόνα Ζωοδότου Χριστού, Άγιοι Ανάργυροι Ερμιονίδας	1962
Μανουήλ (Σιάπιστα). Ζυγούρη Φ., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ, Β'</i> (1925), σ. 326,	1722
Μανουήλ Γεώργιος (Εράτωνα). Φορητή εικόνα στον Άγιο Αθανάσιο Αξιοκάστρου Κοζάνης	1824
Μανουήλος . Ν. Καλογερόπουλος,	1653
Μανουήλ Παπάς. Κ. Σάθας, <i>Τουρκ. Ελλάς</i> , 298,	16ος αι.
Μαντζαβίνος Μαρίνος (Κεφ.). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 28,	-
Μανώλης Αναστ. Εικόνες ναού του Προδρόμου στον Αίνο.	

M. Κωνσταντουδάκη, 337, Σισιλ., 135,	1768
Μαραγκόπουλος Πανταζής του Κωνστ. Δ. Πασχάλη, 212,	1813
Μάρας Ανδρέας του Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 103, Αθ. Παλιούρας, 120,	1580 1561 - 1600
Μαριάτος Μιχ. Δεσποτική εικόνα Μονής Άτρου Κεφαλ.	1858
Μαριέτης Χριστόδ. Συλλογή Καλλιγά. Σισιλ., 135,	1677
Μαρίτσης Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 340,	1521 - 23
Μαρκέκος Βενιαμίν. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 30,	1673
Μαρκέλα μοναχή. Τοιχ. στη Μονή Λουκούς (Κυνουρίας) και Αρτοκοστάς	Σύγχρονη
Μαρκέτος Γ., Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμου, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> ,	-
Μάρκος Ίβηρ. Σισιλ., 139,	16ος αι.
Μάρκου Αντών., μαθητής ή αδελφός του Γεωργίου. Σισιλ., 139,	1751
Μάρκου Γεώργιος. Τοιχογραφίες Φανερωμένης Σαλαμίνας. Σισιλ., 39, 42, 135,	1735
- Μονή Πετράκη Αθηνών	1729
- Ασκητήριον Πεντέλης	1727
Μάρκου Μάρκος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 332,	1516
Μαρούδας Συμεών. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 137,	1653
Μαστρογιάννης Μ. (Ναύπλιο). Φορητή εικόνα Γενήσεως της Θεοτόκου στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Ροινό Αρκαδίας	1965
Ματθαίος και Κωνσταντίνος (Χιοναδίτες). Χρ. Σούλη, 122,	1860
Ματσακής Μ. Φορητή εικόνα στη Μονή Αγίων Αναργύρων Βέροια Λακωνίας	1966
Ματσούκης Γεράσ. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 140, - Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 25,	1851 1869
Ματσούκηδες . Ξυλογλύπτες στην Κεφαλλονιά. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , σ. 30,	-
Μαυρικάκης Ευάγ. Δεσποτική εικόνα Αγίου Βασιλείου, Τζαννε- τούλια Μάνης	Σύγχρονος
- Τοιχογρ. Αγίας Ειρήνης Μαγουλάς Σπάρτης	Σύγχρονος
Μαυρικάς Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 120,	1595 - 1599
Μαυρίκης Λουκάς. Μουσείο Μπενάκη. Σισιλ., 140,	-
Μαυρίτης Κυριάκος. Ναός Αγίου Δημητρίου στον Αίνο. Σισιλ., 140,	1784
Μαυρογένης Πέτρος. Εικόνα Παναγίας Καρδιωτίσσης στο ναό Εισοδίων της Θεοτόκου Τσηπίδου Πάρου	-

- Μαυρογιαννης** Ευστάθιος (Κεφαλ.). Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.*, 28, -
- Μαυρομάτης**. Βυζαντινό Μουσείο. -
 - Συλλογή βυζ. εικόνων της Στρατιωτικής Λέσχης προερχομένης εκ κληροδοσίας Σαρόγλου, κατατεθείσης εις το Μουσείον, *ΕΕΒΣ*, ΙΗ' (1948), σ. 299.
- Μαυρομιχάλης** Γιάννης του Παν. Ντ. Κονόμος, *Ζακ.*, 5, 130, -
- Μαυρομιχάλης** Παναγ. ιερεύς. Ντ. Κονόμος, *Ναοί και μονές*, 55, 1804
 - Ντ. Κονόμος, "Δύο ανέκδοτες επιστολές του Παναγιώτου Πέτρου Μαυρομιχάλη", *ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ*, Δ' Πρακτικά Α', σσ. 206 - 212. Ανάτυπον.
- Μαυρονικολάου** Αργύρης (Καλάβρυτα). Φορητή εικόνα του Ιησού Χριστού στα Καλάβρυτα 1804
 - Φορητή εικόνα του Αγίου Νικολάου στα Βουρά Καλαβρύτων 1805
- Μαυρόπουλος** Α. Φορητή εικόνα Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μονής Έλωνας 1965
 - Φορητή εικόνα του Ευαγγελισμού στο ναό Ευαγγελιστρίας Βυζικίου 1935
- Μαχαιριώτης** Μανώλης του Σήφη. Αθ. Παλιούρας, 120, 1569
- Μέγενος** (Μένεγος;) Λουκάς. Κώδικας Αναφωνητρίας Ζακύνθου. Σισιλ., 140, Λ. Ζώης, 183, 1672
- Μέγκολος** ή Μέγκουλας Πέτρος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 327, 1517 - 1529
- Μελάνος** Σπύρος (Δέλβινο), χρυσαίος. Π. Πουλίτσα, Επιγραφαί, 67, 17ος αι.
- Μελάς** Δ. (Πύργος Σαντορίνης), χρυσαίος. Ματθ. Μηνδρινός, 43, 1841
- Μελετίου** Μονή. Φορητή εικόνα Προδρόμου στη Μονή Προδρόμου Ήλια 1953
- Μελισσηνός** Γαβριήλ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 357, 1552
- Μελισσηνός** Παρθένιος ιερομόναχος. Ντ. Κονόμος, *Ζακ.*, 5, σ. 88, Σισιλ., 140, 1665
- Μεσηνέζης** Ιωάν. (Αθήναι). Μονή Άτρου (Κεφαλ.). Ηλ. Τσιτσέλη, Β', 369, 1900
- Μεσσήνης** Γεώργ. Φορητή εικόνα στο Μετόχι του Ταξιάρχη Αχηλά Ζάκυνθος 1890 - 1900
- Μετασίδης** (Άργος). Φορητή εικόνα των Αγ. Αναργύρων στη μ. Αγ. Ιωάννου Μπόρσα 1960
 - Άγιος Ιωάννης Θεολόγος στο ναό του Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Μιδέας 1959
 - Άγιος Ανδρέας στον ίδιο ναό 1968
 - Προφήτης Ηλίας στο ναό της Αγίας Παρασκευής στο Παλιοσκαφιδάκι 1965

- Της Αγίας Παρασκευής στον ίδιο ναό	1961
Μετσοβίτης Κων/νος, ξυλογλύπτης. Ναός Γενήσεως Θεοτόκου στο Λάμποβο. Πουλίτσας, "Επιγραφαί", <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε', σ. 64,	1805
Μετσοβίτης Νικόλαος. Ξυλογλύπτης (επιχρυσωτής) του τέμπλου της μ. Αγίων Ταξιαρχών Αιγίου Λ. Πολίτης, <i>ΕΛΛΗΝΙΚΑ</i> , 10 (1938), σ. 76.	1816
Μήλας , ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 30,	-
Μηλιαρέσης Χαράλ. (Κεφαλ.). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , 28,	-
Μήλο (Φραγκίσκος de Milo). Μ. Κωνσταντουδάκη, 340,	1522
Μηνάς Γαβρίλιος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 357,	1532 - 1543
Μηνάς Γ. (Κεφαλλονίτης). Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 113,	1892 - 1894
Μηνιατής Γεώργ. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , σ. 27,	1820 - 1895
Μήντρινός Νικ. (Άνδρος). Δ. Πολέμη, 750 -1,	1801
- Εικόνα του Παντοκράτορος στο ναό της Καταστροφής <i>ΕΕΒΣ</i> , Δ' (1927), σ. 70,	1773
Μιμηκόπουλος Β. (Σπάρτη). Φορητή εικόνα της Παναγίας στη Μονή Έλωνας	Σύγχρονος
Μιχαήλ (Θεσσαλονίκη). Φορητή εικόνα στον Άγιο Δημήτριο Μυστρά. Σισιλ. 140,	1786
Μιχαήλ . Φορητή εικόνα στο ναό της Αγίας Τριάδος Σιάτιστας, Φ. Ζυγούρης, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 324,	1793
Μιχαήλ . Στη Μονή Φυρόγια Σίφνου. <i>Πελοπ. Εγκυκλ.</i> , Β', 142,	17ος αι.
Μιχαήλ και Γεώργιος . Τοιχογρ. Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κόνιτσα, Πουλίτσας, <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε' (1928), 74,	1800
Μιχαήλ Γεώργιος και Γεώργιος (Χιοναδίτες). Π. Πουλίτσας, "Επιγραφαί", σ. 90,	1812
Μιχαήλ και Δημήτριος (Τένισκο). Τοιχογρ. Αγίου Γεωργίου χωριού Βορσίνα Παραμυθιάς	1620
- Χρ. Σούλη, "Επιγραφαί", 1934, σ. 88,	1800
Μιχαήλ και Κωνσταντίνος (Καστοριά). Στο ναό του Προφήτου Ηλιού στους Γεωργουτσάδες (Ηπείρου). Π. Πουλίτσας, Ε', σ. 61,	1617
Μιχαήλ και Κωνσταντίνος . Τοιχογρ. στο Λινοτόπι. Τοιχογρ. στον Άγιο Μηνά στο Μονοδένδρι Ζαγοριών. Κουτοδήμος Κ., "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 239,	1620
Μιχαήλ και Κωνσταντίνος και Νικόλαος (Λινοτόπι). Πουλίτσας, Ε', 75,	1630
Μιχαήλ και Κώστας , εκ Καστοριάς, χ. Λινοτόπι. Δ. Λουκόπουλος, "Σημειώματα", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 322,	1589
Μιχαήλ και Νικόλαος . Τοιχογρ. ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου,	

στο χωριό Ζερβάτι (Β. Ηπείρου). Π. Πουλίτσας, Ε', σ. 55,	1606
Μιχαλάκης Γεώργ. Μουσείο Ζακύνθου, 141,	1724
Μιχαλέας Γεώργιος (Πραστείο Μάνης). Β. Πατριαρχέας, σ. 612,	Αρχές 19ου αι.
Μιχάλης (χ. Ζέρμα Ηπείρου). Πουλίτσας, "Επιγραφαί", 91,	1664
- χ. Κάμενα Δελβίνου. Φ. Κόντογλου, Έκφρασις, Α', 426,	1662
Μιχαλίτσης Δημ. Αθ. Παλιούρας, 120,	1553 - 1575
Μιχαλίτσης Στυλ. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 137,	1718
Μοσκέτης ή Μοσχέτης Άγγελος (Ζάκυνθος). Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 121,	-
Μοσκέτης ή Μοσχέτης Ιωάννης (Αδελφός του Αγγέλου). Ξυλογλύ- πτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 29,	1657
Μόσκος Ηλίας (Ζάκυνθος). Εργάστηκε στην Κεφαλλονιά. Σισιλ., 32, 40, 144,	1649 - 1686
- Βυζαντινό Μουσείο	1657
- Πολλές παντού.	
Μόσκος Ηλίας ή Ηλιού. Σισιλ., 143,	Μέσα 17ου αι.
Μόσκος Ιάκωβος. Φορητή εικόνα στην Παναγία στην Καταπολιανή Πάρου	1704
Μόσκος Ιωάννης, μικρογράφος. Σισιλ., 145, 153,	1650 - 1686
Μόσκος Ιωάννης. Φορητή εικόνα του Χριστού, στο ναό Ευαγγελι- στρίας Τσηπίδου Πάρου.	
- Σισιλιάνος, 29, 31, 40 και 153,	1680 - 1714
- Βυζαντινό Μουσείο, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ', σ. 229,	1661
- Βυζαντινό Μουσείο, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ', σ. 229,	1702
Μόσκος Λέων. Σισιλιάνος, 40 και 151,	1670 - 1685
Μόσκος Λέων. Σισιλ., 151,	1648 - 1675
Μοσχονάς Σ. Φορητή εικόνα Αγ. Αναργύρων στη Μονή Αγίων Αναργύρων στη Βέροια Λακωνίας	;
Μόσχος . Φορητή εικόνα Κυπριανού στο ναό Οδηγητρίας (Αίγιος). Σισιλ., 158,	1778
Μόσχος Αντώνιος. Μικρογράφος. Σισιλ., 157,	1781
Μόσχος Γεώργιος. Μονή Αγίων Σαράντα Λακωνίας	1620
- Ναός Αγίου Νικολάου στα Χρύσαφα	1620
- Ναός Αγίου Νικολάου Καρυάς Κυνουρίας	1638
Μόσχος Γεώργιος; Δημήτριος; Μονή Αγίων Αποστόλων στο Σα- ραντάπηχο Κορινθίας. Σισιλ. 143,	1621
Μόσχος Ηλιού. Βυζαντινό Μουσείο, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ', σ. 299,	1651
Μόσχου αδελφοί Δημήτριος και Γεώργιος (Ζάκυνθος). Σισιλ. 38, 42, 141,	1606 - 7

- Τοιχογραφίες μονής Κούμπαρη Λακωνίας	1602
- Τοιχογραφίες μονής Λογοθετών Ζακύνθου	1606
- Τοιχογραφίες μονής Αιμυαλών	1608
- Τοιχογραφίες μονής Βουλκάνου Μεσσηνίας	1608
- Τοιχογραφίες μονής Παναγίας Πορετσού	1614
Μουστράτος Ανδρέας. Φορητή εικόνα Παναγίας Οδηγητρίας στο ναό του Αγίου Νικολάου, μουσείο Ναούσης Πάρου	1744
- Φορητή εικόνα Παναγίας Ελεούσης στο ναό του Αγίου Ευσταθίου Ναούσης Πάρου	1752
- Φορητή εικόνα Ζωηφόρου Άρτου στο ναό θεοσκεπιάστου Ναούσης Πάρου	1762
- Φορητή εικόνα της Αναλήψεως στη Μονή Χοζοβιτίτσας. Αντ. Μηλιαράκης, "Αμοργός", <i>ΔΙΕΕ</i> , 1 (1884), σ. 597,	1757
Μουστράτος Γεώργιος (Πάρος). Αγιογραφία του Ιωάννου Θεολόγου καταστραμμένη, εικόνα του Χριστού στο ναό Ιωάννου Θεολόγου	1788
- Φορητή εικόνα του Χριστού στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Μουσείο Ναούσης Πάρου	-
- Φορητή εικόνα του Αγίου Χαράλάμπους στο ναό του Αγίου Χαράλάμπους στα Μάρμαρα Πάρου	1780
- Φορητή εικόνα του Χριστού στο ναό του Φιλίππου	1812
Μουζουράκης Μανέας (Μανούσος). Μ. Κωνσταντουδάκη, 326,	1509 - 34
Μουρελάτος Γεώργιος. Δεσποτικές εικόνες ναού της Παναγίας Φισκάρδου	-
Μουρίσκος Μανέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 329,	1512
Μούσης Ιωάν. του Νικ. Αθ. Παλιούρας, 121,	1564 - 1566
Μουσουήρης Ιωάν. (Σισιλ. 23). Ναός Αγίου Γεωργίου Άνω Βιάνου	1401
Μούτσος Σπύρος. Στεμνίτσα. Ντ. Αντωνάκατου - Τ. Μάυρος, <i>Μοναστήρια Αρκαδίας</i> , 176,	1813
Μπαξιγιέτι Στέφανος. Βοηθός ζωγράφος, χρυσοπότης του Δοξαρά. Π. Μαρίνου, Γερ. Πλακωτός, "Ιωάν. Δοξαράς", <i>ΕΛΛΗΝΙΚΑ</i> , ΙΑ', (1939), 297,	1759
Μπαθάς (Αγνώστου ονόματος). Μ. Κωνσταντουδάκη, 342,	1523
Μπαλάσιος ιερέυς. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 158,	1736
Μπαλογιάννη Αδελφοί. Φορητή εικόνα Μονής Μηλαπιδιάς Κεφαλλονιάς	1964
Μπάρμπας Κωνσταντίνος. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 130,	-
Μπαρού Α. Αργυρή επένδυση εικόνας του Αγίου Ανδρέου Παλαμηδίου	1894
Μπατάς Γεώργιος Διαμαντή. Αργυροχόος. Πόπη Ζώρα, <i>Δυο μεγάλοι μαστόροι του ασημιού</i> , 1972, σ. 5,	18ος - 19ος αι.
Μπατάς Π. Τοιχογρ. Μονής Βλαχέρνας στο χ. Βλαχέρνα	

Βυτίνας	Σύγχρονος
- Τοιχογρ. Μονής Αγίας Ελεούσης στο χ. Βλαχέρνα Βυτίνας	”
- Τοιχογρ. Ιωάν. Προδρόμου στη Μονή Προδρόμου χ. Καστρί Κυνουρίας	”
Μπενιζέλος Νικ. Στο ναό της Κοιμ. της Θεοτόκου στο Κορωπί και στη μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας. Σισιλ. 138, 158,	1732
Μπενιζέλος Παναγ. Τοιχογρ. Αγίας Παρασκευής Αβίας Οιτύλου, <i>ΔΧΑΕ</i> , 1908, σ. 66,	1568
Μπέτζος Ανδρέας (Λευκάδα). Δεσποτικές εικόνες μονής Αγίου Νικολάου Ιρά	1799
Μπιάνκο (Bianco) Νικ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 311,	1503
Μπιθούκας Νικ. Ζόκυνθος. Φορητή εικόνα Αγίου Ιωάννου Φιλιατρών. <i>Πελοπον. Εγκυκλ.</i> , Α΄, 322,	1843
Μπίσιας Ν. Η Αγία Ζώνη, ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Λεβίδι	1956
Μπιτζής Ιωάν. Τοιχογρ. ναού Αδαμίου Ναυπλίας	1724
Μποκατσαμπής (Κύρκυρα). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , σ. 28,	-
Μπον (Bon) Ανδρέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 348,	1529 - 1548
Μποναρδής Δαυίδ (Άνδρος). Δ. Πολέμη, 734,	1788
Μπόνης Ανδρέας. Αθ. Παλιούρας, 121,	1551 + 1562
Μπονιαλής Κωνστ. Τζάννε (Ρέθυμνο). Κ. Σάθας, <i>Τουρκοκρα. Ελλάς</i> , 298,	-
- Παναγία Φισκάρδου	1676
Μπόρης Αντώνιος (Χανιά). Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 158,	1636 - 1659
Μπόρης Αντώνιος. Ο Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , σ. 97, τον τοποθετεί χρονολογικά στο	1816;
Μπουγατές ή Μπουγαδές Αναστάσιος, Αθανάσιος, Ιωαννίκιος και Ιωάννης (από το Καπέσοβο Ζαγοριών). Χρ. Σούλη, 103,	1790
Μπορσελάς Ιωάν. του Γεωργ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 328,	1512 - 1525
Μπουνιαλής Εμμανουήλ Τζάννε. Αθ. Παλιούρας, 111, Σισιλ. 29,	1550 - 1660 1659
Μπουρχετίδης Ηλ. Φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου της Αγίου Δημητρίου στη Μηλέα Μόνης	16..
Μπουρχέτος Δημ. Δεσποτικές εικόνες του ναού του Αγίου Νιλίου Οχιάς Μάνης	1877
Μπωγιάκης Μιχάλης. Σισιλ. 159,	;
Μυλωνόπουλος Φραγκ. (Λευκάδα). Μαχαιρά 180,	1685
Μυτιληναίος Γεώργ. Κωνσταντουδάκη, 318,	1505

- Ν -

- Νακόπουλος** θεοδόσιος ιεροδιάκονος. Δεσποτικές εικόνες Ευαγγελιστρίας Βυζικίου 1949
- Νατάλιος** (Άργος). Ναός Ελκομένου στη Μονεμβασιά. Κ. Γ. Ζησίου, "Επιγραφαί Μονεμβασίας", *BYZANTIS*, Α', Αθήναι 1909, σ. 15, 1708
- Νεβετσακαλής** Δημ. Χρυσσοχός. Άγιος Νικόλαος - Τσεπέλοβο, 1862
- Νείλος**. Σημειώσεις εκ της Μονής Γωνιάς Κρήτης, Σ.Π. Βογιατζάκη, Χανιά, 1931
- Νεδέλκος** Τοιχογρ. εσπιατορίου μονής Προδρόμου Σερρών. Κ. Ζησίου, *Μακ.*, 1914, 54, 1795
- Νεκτάριος** μοναχός Αγίου Όρους. Εικόνα του Αγίου Σπυριδώνος (1 X 1,20) στη μονή Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος 1926
- Νεόφυτος** ιερομόναχος. Συλλογή Σπυρ. Λοβέρδου. Σισιλ., 160, 1784
- Νεόφυτος** γιος του Θεοφάνη Κρητός. Αθ. Παλιούρας, *Θησαυρίσματα*, 105, 1550 - 1600
- Νεόφυτος** Φρέρης (Σύρος). Δ. Πολέμης, 741, 1762
- Νεόφυτος** Υπάρχου (Κρης). Γ. Σωτηρίου, "Βυζ. Μν. Θεσ.", *ΕΕΒΣ*, ΣΤ' (1929), 306, 1573
- Νίκαρχος** ιερομόναχος. Βυζαντινό Μουσείο, *ΕΕΒΣ*, ΙΗ' (1948), 299, 1575
- Νικήτας** (Μαρμαράς). Στον Ταξιάρχη Χαρούδας, Δρανδάκης, Νικήτας Μαρμαράς, 1075
- Νικητόπουλος** Ιωάν. (Αθήναι) ;
- Νικηφόρος**. Τοιχογρ. Προφ. Ηλιού Γεωργουτσάδων Β. Ηπείρου. Π. Πουλίτσας, "Επιγραφαί", *ΕΕΒΣ*, Ε', σ. 61, 1586
- Νικηφόρος**. Καλογερόπουλος Ν.Δ., "Επιστημονικά ανακοινώσεις", *ΕΕΒΣ*, Θ' (1932), σ. 472, 1300
- Νικηφόρος**. Επί εικόνας ναού της Ρεντίνης. Σισιλ., 160, 1794
- Νικηφόρος** ιερομόναχος. Βυζαντινό Μουσείο. *ΕΕΒΣ*, ΙΗ' (1948), σ. 299 1550
- Νικηφόρος** ιερομόναχος. Σωφρονίου Παπακυριακού, "Η Μονή Λεσινίου", *ΔΙΕΕ*, 9 (1926), 574, 1709
- Νικηφόρος** ιερομόναχος. Γ. Λαμπάκης, *ΔΧΑΕ*, Η' (1909), σ. 24, 1846
- Νικηφόρος** (Κύπριος). Φορητή εικόνα Παναγίας Καστριανής, Θήρα. Κ. Κωβαίος, "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 1743
- Νικόδημος** ιερομόναχος. Φορητή εικόνα Μονής Παλαιοπαναγίας Θυρέας 1823
- Νικόδημος** μοναχός Γεραρδής (Ν.Μ.Γ.). Φορητές εικόνες στο

ναός του Ιωάννου Προδρόμου Τσηπίδου και πολλές άλλες	1698
Νικόλαος . Άγιος Νικόλαος Αλιάκμονος. <i>ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ</i> , 1924, σ. 214,	1588
Νικόλαος (χ. Λινοτόπι). Τοιχογρ. Αγίου Νικολάου Καστοριάς, <i>ΑΒΜΕ</i> , 1938, σ. 163,	1439
Νικόλαος (Σκουτάρι Μάνης). Τάσου Γριτσόπουλου, “Μονή Κούμπαρη Λακωνίας”, <i>ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ</i> , 1972, σ. 198,	1750
Νικόλαος ιερέυς (εξ Ιωαννίνων). Τοιχογρ. Αγίου Νικολάου στον Τρανόβαλτο Κοζάνης	1573
Νικόλαος (χ. Νομισί Μάνης). Τοιχογρ. Κοιμήσεως θεοτόκου στο χ. Ξανθιάνικα Μηλέας - Βαγιακάκος, <i>Η Μηλέα κ.λπ.</i>	1750
Νικόλαος και Αναγνώστης (από Λαγκαδά). Κοίμηση Θεοτόκου, Ξανθιάνικα Μηλέας	1750
- Τοιχογρ. Προφ. Ηλιού στο χ. Καλιανείικα, Κιτριές Μάνης	1758
- Δ. Βαγιακάκος, <i>Η Μηλέα κ.λπ.</i>	
- Αγίας Τριάδας Πραστείου Μάνης.	
Νικόλαος και Γεώργιος. Ρεμπέλη Χαρ., “Μονή Ζύρμας”, <i>Ηπειρ. Χρον.</i> , 5 (1930), σ. 27,	αρχδ’;
Νικόλαος (Καλαρρύτες). Επιγραφή στους Αγίους Πάντες χ. Νεγάδες Ζαγορίου. Χρ. Σούλης, 94,	1717
Νικόλαος (Σιάτιστα). Ναός του Προφ. Ηλιού. Ζυγούρης Φ., “Σημειώματα κ.λπ.”, <i>ΕΕΒΣ</i> , Β’ (1925), σ. 325,	1787
Νικόλαος (εξ Αίνου). Δ. Πολέμης, 747,	1817
Νικόλαος γιος Νούφριου του Αργείτη (1543). Τάσος Γριτσόπουλος, <i>Παρουσία ζωγράφων εξ Αργολίδος</i> , 1989, 289,	-
Νομικός Γεώργιος (Κρης). Τοιχογραφίες Αγίου Γεωργίου Λιγυιάδων Ιωαννίνων. Χρ. Σούλης, 93,	1705
Νομικός Δημ. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 160,	1660
Νομικός Δημήτριος. Σισιλ., 41, 100 και 161,	1725
Νομικός Δημ., Σισιλ., 162,	1828
Νομικός Δημ. και Νικ. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 1976, σ. 37,	1719
Νομιτζής Νικόλαος. Αγία Τριάς Πραστείου. Μ.Β. Πατριαρχέα,	1745 - 1747
Νόνης Αντώνιος (Ναύπλιο). Τοιχογραφία στο ν. Αγίου Γεωργίου στα Πυργιώτικα	Σύγχρονος
- Μονή Αγίου Θεοδοσίου	”
- Ναός Αγίων Αναργύρων Ακροναυπλίας	”
- Ναός Ασωμάτων (Νεκροταφείου)	”
- Παρεκκλήσιον Ανδρέου Κυρτάτα στην Άρια	”
- Παρεκκλήσιον Αγίου Νεκταρίου της Αγίας Μονής	”

- Ναΐδριο του Αγίου Χαραλάμπους παρεκκλ. της Αγίας Μονής	”
- Ησυχαστήριο Αγίου Νήφωνος, πατρός Τιμοθέου Τζαβάρρα και πολλές φορητές εικόνες.	
Νοταράς Αντών. Συνηργάσθη μετά των Νομικών Δημητρίου και Νικολάου. Σισιλ., 162,	1828;
Νοταράς Αντώνιος του ποτέ Νικολάου. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 119,	1670
Νούφριος (Αργεΐτης). Μητρών Αδελφότητος Βενετίας	1543
- Ναός Αποστόλων Καστοριάς	1547
Ντα Κορφού (Da Corfu) Ιωάννης. Μ. Κωνσταντουδάκη, 335,	1543
- Αθ. Παλιούρας, 121,	1564
Νταλόσσος Γρηγόριος (Ζάκυνθος), ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 134,	1704
Νταρόδος Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 121,	1571
Ντελής Γεώργιος. Αργυρογλύπτης, επενδύσεις. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 46,	1808
Ντέσιος Ιωάν. Χρυσικός. Π. Πουλίτσας, “Επιγραφαί”, <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε΄, σ. 58,	1728
Ντουλιτζής Αναστ. Χρυσικός εκ Μετσόβου. Μονή Λιμποχόβου. Κ. Ρεκατάς, “Σημειώματα κ.λπ.”, <i>ΕΕΒΣ</i> , Β΄ (1925), 323,	1793
Ντόμης Αντώνιος, ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 113,	1912
Ντουντάς Γεώργιος (Αθηναίος). Μονή Αγίου Δημητρίου Δαμαλά. Σισιλ., 162,	1761

- Ξ -

Ξεδάχτυλος Χαράλ. (Κεφαλ.). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , σ. 28.	
Ξένος Γεώργιος, ιερέυς. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 36,	1819
Ξένος Διγενής. Ι. Λαμπρίδου, “Πωγωνιακά”, <i>ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ</i> , τ. Β΄, εν Αθήναις 1889, σ. 36. “Εἰς ... Παληοφρασανά νάρχει νάός ἐπ’ ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἰδρυθεῖς τῷ 1413 καὶ ἱστορηθεῖς παρὰ τινος ζωγράφου Ξένου Διγενοῦς”.	
- Τοιχογραφίες Μονής Μυρτιάς Αιταλίας	1491
- (από το Μούχλι Αρκαδίας). Στη Μονή Σαράντα Μαρτύρων στο ναό των Αγίων Πατέρων χ. Άνω Φλώρι Κρήτης	1462
- Στην Ήπειρο, Γιαννακόπουλος Θ., 135,	-

- Ο -

- Οικονόμου** Αναγνώστης (Καπέσοβο Ζαγορίου). Επί του τέμπλου της Μονής Μεταμορφώσεως, στα Μετέωρα. Ν. Βέης, "Σύνταγμα", σ. 594, 1790
- Οικονόμου** Ιωάννης, ιερέυς. Φορητή εικόνα στον Άγιο Δημήτριο Δαμαλών -
- Οικονόμου** Ιωάννης (από την Κέρτεζη Καλαβρύτων). Εικόνα στον Ταξιάρχη Αιγίου -
- Ολυμπήτης** Γεώργιος, ιερέυς. Σισιλ. 163, 1660
- Ονούφριος** (Βενετία), Τοιχογραφίες Αγίων Αποστόλων Καστοριάς 1545
- Ονούφριος** (Κύπριος). Τοιχογραφίες Μονής Σωτήρος στη Σιάτιστα Κοζάνης. Π. Πουλίτσα, "Επιγραφαί", *ΕΕΒΣ*, Ε' (1928), σ. 67, 1614

- Π -

- Παβίας** Αθαν. 1519
- Παβίας** Ανδρ. Εθνική Πινακοθήκη. Σισιλ., 39, 164, 17ος αι.;
- Μ. Κωνσταντουδάκη, 297, 1480 - 1504
- Α. Ξυγγόπουλος, *Σχεδιάσμα*, 173 - 174.
- Πάγκας** Π. Ναός Αγίου Βλασίου Ανδρίτσας 1962
- Ναός Αγίας Ελεούσης Ανδρίτσας -
- Εικόνα Αγίου Προκοπίου στη Μονή Αγίου Ιωάννου Μπόρσα Αργολ. 1962
- Εικόνα των Αγίων Αναργύρων, στη Μονή Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος 1956
- Γέννηση της Θεοτόκου στο ναό Αγίας Παρασκευής, Παλιοσκαφιδάκι 1966
- Παγκράτης** Δημ. Στο ναό του Αγίου Ισαύρου, Φουντιάνα Παξών. Αργυρός Γ., *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 324, 1796
- Παγωμένος** Ιωάννης. Τοιχογραφίες ναών περιοχής Σελίνου Κρήτης. Σισιλ., 23, 1314 - 1322
- Παγώνης** Γιάννης και Θανάσης. Αγία Μαρίνα Κισσού Μαγνησίας 1750 - 1800
- Παλαιόκαπας** Κωνσταντίνος. Ν. Τωμαδάκης, *ΕΕΒΣ*, ΙΒ' , σ. 493, -
- Παλαιολόγος** Παναγ. (Λαρισα). Στ. Θωμόπουλος, *Ιστ. Πατρών*, σ. 496 1816
- Πανάρετος** μοναχός (Σαμαρίνα). Φορητές εικόνες 1907
- Πανισάλκος** (Βυζαντινός). Ντ. Κονόμος, *Ναοί και μονές*, Αθήναι 1964, σ. 71, 848
- Πανσέληνος**, Καρυαί Αγίου Όρους 1300
- Σισιλ. 34, 16ος - 17ος αι.;

Πανσέληνος Μανουήλ (Πρωτάτο), 14ος αι. Σισιλ., 21,	1535 - 1571
Πανταλέος Αντώνιος. Αθ. Παλιούρας, 121,	1586
Παντελόπουλος Πέτρος. Μονή Μπαμπιώτη στην Αχαΐα	1943
Παναγιώτης . Δεσποτικές εικόνες Μητροπόλεως Αΐνου. Γ. Λαμπάκης, <i>Χρ. Αρχ. Ετ.</i> , 1909, Δ', 4,	1784
Παναγιώτης (Ιωάννινα). Τοιχογραφίες Αγίου Γεωργίου Φενεού Κορινθίας, Παρασκευόπουλος Χαρ., <i>Πελοπ. Εγκυκλ.</i> , Α', 137, - Σισιλ. 165, Κ. Ζησίου και Γ. Λαμπάκη, <i>Memoires sur les Antiquités Chretiennes</i> , σ. 85.	1768
Παναγιώτης και Γιάγκος (Ζάτουνα). Επαγγύρωση εικόνας της Παναγίας της Μονής Ταξιαρχών Αιγίου	1813
Παναγιώτης Πας (Παπάς) και Χριστόδουλοι Αδελφοί (εξ Άρτης). Κτητορική επιγραφή Αγίας Παρασκευής Σκαμνελίου Ζαγορίου	18ος αι.
Παναγιωτόπουλος (Τρίπολη). Κοίμηση της θεοτόκου. Παναγία των Δολιανών Κυνουρίας	1925
Παναγιωτόπουλος Ιωάννης. Κοίμηση της θεοτόκου στο χ. Ροϊνό	1893
- Ευαγγελισμός στον Άγιο Νικόλαο Γκλήμη Μαντινείας	1902
Παξινόπουλος Σπυρ. Τοιχογραφίες μ. Άτρου Κεφαλληνίας. Ηλ. Τσιτσέλη, Β', 369,	1900;
Παπαγιάννης (Άνω Σουδενό Ηπείρου)	Μέσα 18ου αι.
Παπαδάκης Αριστόδημος. Παρεκκλήσιο Αγ. Νεκταρίου Αγίας Μονής Αρίας	Σύγχρονος
Παπαδάκης Γρ. (Ναύπλιο). Φορητή εικόνα του Αγίου Σώζοντος στον Άγιο Ιωάννη Μπόρσα Αργολίδος ; - Φορητή εικόνα της Αναλήψεως στα Εξαμίλια	1909
Παπαδάκης Εμ. Δεσποτικές εικόνες Αγίου Γεωργίου στην Παναγία Τσεμπερού Αρκαδίας	1915
- Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφαλ.</i> , σ. 21,	1790
Παπαδάκης Ηλ. και Αργυρόπουλος Νικ. (Πειραιάς). Φορητή εικόνα (1,00 X 0,60) του Ιωάννου Θεολόγου στη Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Χαντακίων Κυνουρίας	1906
Παπαδάκης Μιχ. Φορητή εικόνα της Αγίας Τριάδας και άλλες δεσποτικές εικόνες στη Μονή Ζωοδόχου Πηγής Βαρβίτσας	1898
Παπαδέλης Ιωάν. Γιαννακόπουλος Θ., 134,	1519
Παπαδιαμάντης (Μονοδέντρι Ζαγορίου). Φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου Άνω Σουδενών. Χρ. Σούλη,	1822
Παπαδόπουλος Αναγνώστης. Τοιχογραφία Μονής Αγνούντος Αργολίδος	1759
Παπαδόπουλος Αντών. Φορητή εικόνα του Αγίου Ιωάννου στο Κοτρωνάκι Σκοπέλου. Αδαμ. Σαμψών, 107,	1671

- Παπαδόπουλος** Γεώργιος. Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και μονές*, 108, 1812
- Παπαδόπουλος** Χαράλ. Φορητή εικόνα στο Σελαίτικο Μοναστήρι της Τριφυλλίας 1922
- Παπαζαχαρίας**. Μέγα Σπήλαιο. Σισιλ. 168, Ν. Καλογερόπουλος, 113, 1760
- Παπαϊωάννου** Δημ. Επισκ. δεσποτική φορητή εικόνα Αγίου Δημητρίου στα Χρύσαφα Λακωνίας 1824
- Παπαϊωάννου** Μιχαήλ και Χρήστος (από τη Σαμαρίνα Ηπείρου). Φορητή εικόνα της Κοιμήσεως Θεοτόκου στο χ. Ροινό Τριπόλεως 1897
- Παπαϊωάννου** Χρήστος (από τη Σαμαρίνα). Τοιχογραφία Αποκαθί- λωσης στον Άγιο Θωμά στο χ. Γυμνό Αργολίδας 1848
- Παπαϊωάννου** Χρήστος ιερέυς και Οικονόμος από τη Σαμαρίνα Ηπ. Στο ναό του Αγίου Γεωργίου χ. Βοεβόδα. Γιαννοπούλου Ν., "Το χωριόν Βιοεβόδα", *Ηπειρ. Χρον.*, 5 (1930), σ. 10, 1800
- Παπαλουκάς** Σπυρ. Στον Άγιο Ιωάννη Δεσφίνας Φωκίδας Σύγχρονος
- Παπαμιχαήλ** ή Παπαμανουήλ ή Παπαμάρκου. Επί εικόνας των Αρ- χαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ εν τη Ι. Στελλάκη, τον ζωγράφον δη- λούσα επιγραφή Π' Μ".
- Παпанελόπουλος** Νικ. (Γλυφάδα). Μαχαιράς 6.
- Παπανικολάου** Σπυρ. Γιαννακόπουλος Θ., 134, -
- Παπαντώνης** Θεοδ. Αναγνώστης (Γεωργαντάς). Εικόνα της Παναγίας στη Μονή Λέχοβας Κορινθίας 1659
- Παπαντώνης** Θεοδ. Γεωργαντάς (Ζάκυνθος). Σισιλ. 168, 1733
- Ντ. Κονόμος, *Ναοί και μοναστήρια Ζακ.*, 1964, σ. 37, 1726
- Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και μον. στη Ζάκ.*, σ. 14.
- Παπασταματάκος** Νικόλ. Τοιχογραφίες ναού Αγίου Ευσταθίου Τηπίδου Πάρου 1714
- Παπασταματίου** Γ. Φορητή εικόνα μονής Μεταμορφώσεως χ. Βα- ρυμπόπι Τριφυλλίας 1873
- Φορητή εικόνα Αγίας Μονής Κυθήρων 1971
- Παραμυθιώτης** Παναγ. (Κέρκυρα). Σισιλ. 38, 168, και Α.Χ. Τσίτσα, *Η Εκκλησία Κερκύρας*, 123, 1724
- Παριανός** Ιάκωβος. Ξυλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.*, 29, 1631
- Παρίσης** Αντών. Φορητή εικόνα στο ναό Θεοσκεπάστης Άνδρου. Δ. Πασχάλη, *ΕΕΒΣ*, Δ' (1927), σ. 83, 1820
- Δ. Πασχάλη, *ΕΕΒΣ*, ΣΤ' (1929), 210, 1795
- Παρθένιος** ιερομόναχος. Αρχίζει την τοιχογράφηση της Μονής Σπηλαιοτίσσης Αρτσιόστας Ζαγορίου. Χατζηγιάνη Ι., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, Β' (1925), 327, 1665
- Παρθένιος**. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 169, -

Παρθένιος . Σ.Π. Βογιατζάκης, <i>Σημ. εκ της μ. Γωνιάς Κρήτης</i> , Χανιά,	1931
Παρθενόπουλος Τάκης, Άγιος Θεοδόσιος Ναυπλίου	1970
Παρτζαλές Παπα-Γεώργιος, Σισιλ. 23,	1431
Πασπαλάς Ιάκουμος. Αθ. Παλιούρας, 121,	1573 - 1575
Πατέστης Ιωάν. Φορητή εικόνα Ευαγγελιστρίας Βυζικίου	1972
Πεδιώται Αδελφοί. Τοιχογραφίες Παλαιάς Μονής Κалаμίου Γορτυνίας	1705
- Τοιχογραφίες Νέας Μονής Κалаμίου Γορτυνίας	1713
- Τοιχογραφίες Κοίμησης Θεοτόκου - Μπούρα Αρκαδίας	1710
Πεδιώτης Ιωάννης, ιερεύς. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 84,	1670
Πελεκάσης . Δεσποτικές εικόνες Αγίων Αναργύρων στη Μονή Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος	1950
- Δεσποτική εικόνα Ιωάννου Προδρόμου	;
- Φορητή εικόνα Αγίας Μονής Κυθήρων	1952
Πελεκάσης Δημ. Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> , σ. 355,	;
- Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , σ. 28.	
Πελεκάσης Σ. Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> , σ. 355,	;
Πενταχοράκης Χριστόδ. Τοιχογραφίες Αγίου Νικητά, Δολοί Μάνης,	1752
Πενταχώριας Αναγν., Δικ. Βαγιακάκος, <i>ΜΕΣ. ΓΡΑΜ.</i> , τ. Β', σ. 17,	1785
Περλιγγής Ιωάν. (Κεφαλ.). Μονή Ταφιού. Σισιλ. 160, και Τσιτσέλη, Β', 340.	
Περνοκάτο (Pernocato) Cara. Μ. Κωνσταντουδάκη, 327,	1509
Πετράτος Σπυρ. Μονή Αγίων Φανέντων Κεφαλ. Ηλ. Τσιτσέλη, Β', 375,	1800
Πετρόπουλος Ιωάν. (Μαξέικα). Τοιχογραφίες Αγίας Λαύρας. Κτητορικόν Αποστολίδου, σ. 85,	1900
Πετρόπουλος Γεώργιος του Μανώλη. Αθ. Παλιούρας, 121,	1602
Πέτρος (Άγνωστα λοιπά στοιχεία). Κ. Κωνσταντουδάκη, 352,	1534
Πέτρος (Μονεμβασιά). Εικόνα Παναγίας στη μ. Αγίου Νικολάου Σίντζας	1800;
Πέτρος ιερεύς. Φορητή εικόνα ναού Γεν. της θεοτόκου, χ. Λάμποβο. Πουλίτσα, "Επιγραφαί", <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε', σ. 64,	1825
Πετρούλης Γεώργιος του Μιχ. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 102, 170, και Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 53,	1727
Πετρόχειλος Άγγελος (Κύθηρα). Σπ. Στάθης, 193,	Σύγχρονος
Πηγάς Κάρολος του Θωμά. Μ. Κωνσταντουδάκη, 340,	1522 - 1525
Πηγάς Φραγκίσκος του Θωμά. Μ. Κωνσταντουδάκη, 342,	1524 - 1525
Πήγασος (εκ Λαύρας). Σισιλ., 170,	1608

Πιπιλής Αθανάσιος. Δεσποτική εικόνα Ευαγγελιστρίας Βυζικίου	1974
Πιτζαμάνος Άγγελος. Σισιλ. 34,	;
Πιτζαμάνος Βικέντιος. Σισιλ. 171,	-
Πιτζαμάνος Γεράσιμος (Κεφαλ.). Ν. Καλογερόπουλος, 176, Σισιλ. 172,	1787 - 1821
Πιτζαμάνος Κωνστ. Σισιλ., 171,	1600;
Πλαίσας ή Νίκας Παναγιώτης (Ζάκυνθος). Λ. Ζής, <i>Ιστορία</i> , 355, 1799 - 1867 - Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 21, Σισιλ., 238,	1860
Πλαίσας Νικ. (Ζάκ.). Φορητή εικόνα. Ηλ. Τσιτσέλη, Β', 311,	1900
Πλακίδας Αθαν. του Νικ., Στεργιοπούλου Κ., <i>Ηπ. Χρον.</i> , Β' (1933), σ. 136,	1778
Πλακίδας Νικ. Τοιχ. Φανερωμένης χωριού Φορτσόι Κατσαουνοχωριών	1778
Πλακωτός Ιερώνυμος ή Πιτόρος. Ντ. Κονόμος, <i>Νικ. Κουτουζής</i> , Αθήναι 1974, σ. 8,	1728
Πλακωτός Ιερώνυμος ή Στρατής (Ζάκυνθος). Σισιλ. 38, 82, 172,	-
Πλουτίνος θεοδόσιος του Μανώλη. Αθ. Παλιούρας, 121,	1577
Πολίτης Γεώργιος. Σισιλ. 174,	1515
Πολίτης Πέτρος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 353,	1536 - 1540
Πολίτης Πέτρος του Φραντζέσκου. Αθ. Παλιούρας, 121,	1551 - 1573
Πορφύρης Θεοδόσιος. Μονή Αγίας Παρασκευής χ. Μάνδρα Θέρμου	-
- Άγιος Κοσμάς Αιτωλίας	1902
Πορφύριος .. Εικόνα της Αγίας Τριάδος στο Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 35, 175,	1541
Ποστεναλής Πέτρος. Φορητή εικόνα στο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου Πρεμετής. Πουλίτσας, Ε', σ. 89,	1815
Πουβλίκολας (Ζάκυνθος). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην</i> Κεφ., 28,	-
Πουλάκης Θεόδ. (1666 - 1678). Αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Κύπρου. Συλλογή Λοβέρδου. Σισιλ., 29, 31, 32, 175,	1672
- Ανδρέα Ξυγγοπούλου, "Η Παλαιολόγειος παράδοσις", σ. 96.	
- Άγιος Νικόλαος Μουσείου Κερκύρας. Συλλογή Serbini. Βυζαντινό Μουσείο, <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ' (1948), σ. 299,	-
- Φορητή εικόνα Αγίας Ελεούσης, νησί Ιωαννίνων. Ανδρέας Ξυγ- γόπουλος, "Μεσ. Μν. Ιωαννίνων", <i>Ηπειρ. Χρον.</i> , 1 (1926)	;
- Στο ναό Ιωάννου του Θεολόγου (Πάτμος). Γαλανοπούλου Στ., "Βυζαντινή Πάτμος", <i>Δελτίο Ιστορικών Μελετών Ναυπλίου</i> , αφ. τ. 41 (1991)	;
Πουλίτσης Ιωάννης. Φορητή εικόνα του Αγίου Αθανασίου στο χ. Δεντρά Λοκρίδος	1685

Πραουδάκης Ιερόθεος. Ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού της μ. Λογγουβάρδας	19ος αι.
Πράτικοι Νικόλαος και Γεώργιος (Σιφναίοι). Κοίμηση Θεοτόκου Σοφικού	1801
Πρέντας (;) Κωνστ. (Ιωάννινα). Τοιχογραφία Αγίων Θεοδώρων Σοποτού	1746
Πρέσσας Α.Σ. Φορητή εικόνα στη Μονή Μηλαπιδιάς Κεφαλ. Ουρανία στη μ. Αγίας Βαρβάρας Φραγκαβίλα Ηλείας	1960 1963
Πριμηκήρης Μανέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 349,	1531
Πριονάς Α. Φορητή εικόνα στη Μονή Μπαμπιώτη Αχαΐας	1899
Προβατάς Παύλος. Σισιλ. 23,	1430
Προδρόμου Τιμίου μονή (Γορτυνίας). Φορητή εικόνα Ευαγγελιστρίας Βυζικίου	1976
Προινοκόκης Δανικήλης. Αγιογράφος. Αναφέρεται σε διαθήκη το Σπ. Βροκίνη, Έργα, τ. Β', Κέρκυρα 1973.	1557
Προσαλέντης Ευσάθιος. Ξυλόγλ. (Λευκάδα). Μαχαιράς 9	-
Πρωτοψάλτης Πέτρος (Ιωάννινα). Δεσποτική εικόνα Αγίου Αθανασίου Μεγ. Περιστερίου Ιωαννίνων. Χρ. Σούλη, <i>Επιγραφαί - Ενθυμήματα</i> , 93,	1841
- P -	
Ραβανής Διονύσιος. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , Ζακ., 13,	1856
Ραζέλος Αντών. (Σαμαρίνα). Φορητή εικόνα	1893
Ιερμχ. Εικόνα του Προδρόμου στον Άγιο Νικόλαο Οχιάς Μάνης	1910
Ραληός Ραλίου. Εικόνα στο ναό του Αγίου Βλασίου (Αίνου). Γ. Λαμπάκης, <i>ΔΧΑΕ</i> , Δ'(1909), σ. 15. Σισιλ. 185,	;
Ράλλης του Ζωγρή (Αινίτης). Σισιλ. 185	1784
Ράλλης Θεοδόσιος ο Βυζάντιος (Ναύπλιον). Γιαννακόπουλος, 134,	-
Ράλλης Κοψίδης. Γιαννακόπουλος Θ., 134. Μονή Κερνίτσης	Σύγχρονος
Ραλλίδης Ευγέν. (Καυσοκαλυβίτης). Εικόνα Ιωάννου Προδρόμου στην Κρεμαστή Λακωνίας	1935
Ραλλίδης Ιωακείμ (Άγιον Όρος). Φορητή εικόνα της Αναλήψεως στα Εξαμίλια	1933
Ράμος Δημ. Χρυσικός. Π. Πουλίτσας, "Επιγραφαί", <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε', 56,	1815
Ρεκάβας Παΐσιος (Λευκάδα). Μαχαιράς 213,	-
Ρέγκη (Regi) Μανούσος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 40,	1521

Ρηγόπουλος Ρήγας. Φορ. εικόνες σε ναούς της Μαντινείας (Αγία Πελαγία, κ.ά.)	Σύγχρονος
Ρίστος Αναστ. (Αθήναι). Στο ναό του Αγίου Χαραλάμπους Πρεβέζης. Σισιλ. 185,	1793
Ρίτζης Ιωάν. Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Στεφάνι Ναυπακτίας. Σισιλ. 185,	1694
Ρίτζος Ανδρέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 318, και Σισιλ. 25, 34, 39, 185 και 186. Τέλος 15 - 16ος αι.	1503
Ρίτζος Θωμάς του Ανδρ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 310,	1503
Ρίτζος Μανέας του Νικ. Αθ. Παλιούρας, 121, και Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 347,	1549 - 1555
Ρίτζος Νικόλ. του Ανδρέα. Μ. Κωνσταντουδάκη, 312,	1503
Ριφιός Αντών. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 21,	;
Ριφιός Αντών ή Κουρκουμέλης. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , 41,	1809
Ρόδαβας Κωνστ. Τζ. Μπουνιαλής. Κ. Σάθα, <i>Τουρκοκορ.</i> , 298,	17ος αι.
Ροπακάς Δ. Δεσποτικές εικόνες Μονής Ζωοδόχου Πηγής Επιταλίου Ηλείας	1935
Ροπάκης Δημ. (εξ Αμφίσσης). Αγιογραφ. Μονής Λογγουβάρδας Πάρου	1925 - 50
Ρούβαλης Μαρκιανός ιερομόναχος. Δεσποτική εικόνα Ιωάννου Προδρόμου Ανδρίτσας	1916
- Παντοκράτορος στον ίδιο ναό	1916
- Αγ. Δημητρίου στον ίδιο ναό	1916
- Παναγίας	1916
Ρουσέας Χ. Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> , 355,	-
Ρωμαίος . Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 187,	-
Ρωμανός (Κρης). Εικόνα της ναυμαχίας της Ναυπάκτου στη μονή Ζακύνθου. Σισιλ. 187,	16ος αι.
Ρωμανός Λουκάς. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 35,	1605
Ρωμανός Στυλιανός. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 190,	1607
Ρώμας Ιωάν. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκ.</i> , 287,	(ΑΧ53: 1653)

- Σ -

Σαλιβαράς Γεώργ. του Λέοντος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 342,	1525 - 26
Σαλιβαράς Ιωάννης. Μ. Κωνσταντουδάκη, 301,	1500 - 22
Σακελάρης Δημ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 357,	1551
Σακελλάρης Ιωάννης. Μ. Κωνσταντουδάκη, 307,	1501 - 1520

Σακελλάριος Ηλιού ιερέυς (εκ Ζότουνας). Τοιχογραφία Κοιμήσεως της Θεοτόκου	1750
Σακελλαρόπουλος Παύλος Αναγνώστης (Ζάτουνα). Παρασκευόπουλος Χαρ. Ιωάν. και λήμμα "Αγιογραφία" στην <i>Πελοπον. Εγκυκλοπ.</i> , Α', 316, και Καρβελά, 326,	1791
Σαμαράς Ηλίας. Τοιχογραφία Αγίας Ελέσης - Κύθηρα	Σύγχρονος
Σαμαρτζής . Τοιχογρ. μονής Υπαπαντής στους Παξούς	1922
Σάμιος Ιωάν. Σέρραι, ναός Αγίων Θεοδώρων. Σισιλ. 191,	1735
Σάμος Ιωάν. (Κρης). Χαλκοχαράκτης. Δημητροκάλλης Γεώργ., <i>Συμβολή στην έρευνα της φτερωτής ψυχής της Παναγίας</i> , 392 - 3, - <i>Γορτυνιακά</i> , Β', 392.	1801
Σαμουήλ ιερομόναχος Τοιχογραφίες Ζωοδόχου Πηγής Μεσσηνικόλα Πίνδου	1657
Σαντοριναίος Ν. Άγιος Βλάσιος, Τρίκαλα Κορινθίας	1918
Σαρατζίνας Κωνστ. Αναγν. Ναός Ακαθίστου, Ζάκυνθος. Σισιλ. 191,	1752
Σαραφιάνος Τ. Δεσποτική εικόνα Αγίας Παρασκευής Κουφοξυλιάς Αρκαδίας	1934
Σβηρός Γεώργ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 318,	1505 - 1531
Σβορώνος Ιωάν. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 28,	-
Σγουρός Δημ. Σ.Π. Βογιατζάκης, <i>Σημειώσεις εκ της Μονής Γωνιάς Κρήτης</i> , Χανιά,	1931
Σδρίνιος Δημ. Σισιλ. 191,	1775
Σελεμπερδάκης Αναγν. Τοιχογρ. Αγίου Νικολάου στη Χώρα Καρδαμύλης. Β. Πατριαρχείας, 604,	1745
Σεμπρίκος Ιωάν. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές στη Ζάκ.</i> , 51,	1670
Σεραφείμ ιερομόναχος (Χίος). Άγιος Γεώργιος Ρεντίνας	1719
- Γ. Λαμπάκης, <i>ΔΧΑΕ</i> , 1909, σ. 22, και Σισιλ. 191,	1728
Σεραφείμ ιερομόναχος. Φορητή εικόνα Παναγίας Σεπετού	1924
Σεραφείμ ιερομόναχος και Δημήτριος Αναγνώστης εκ Μετσόβου. Σισιλ. 191,	1719
Σιγάλας Αντών. Αγιογράφος. (Πύργος Σαντορίνης). Μηνδρινός, 43,	1761, 1762
Σιγάλας Μερκούριος (Εμπορείον Σαντορίνης). Χρυσικός. Μηνδρινός, 43,	1837
Σιδέρης Βασίλειος (Λευκάδα)	17ος - 18ος αι.
Σίδερης Λεων. του Βασ. (Λευκάδα). Κ.Γ. Μαχαιράς, <i>Ναοί και μονές</i> ,	-
Σιμινάκης Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 354,	1538
Σιμίσαρης Εμ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 340,	1522 1533

Σιμωνοπετριτών Κελλίων. Δεσποτική εικόνα Ευαγγελιστρίας Βυζικίου	1972
Σιώτος Ιωάν. Φορητή εικόνα Ταξιάρχου στο Κάστρο Άνδρου. Δ. Πασχάλης, <i>ΕΕΒΣ</i> , Δ' (1927), 210,	1810
Σκιαδόπουλος Νικόλαος. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και ναοί</i> , 29,	1832
Σκλάβος Γεώργ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 354,	1539
Σκλάβος Γεώργ. του Νικ. Αθ. Παλιούρα, 121,	1602 - 1607
Σκλάβος Μόρκος. Συλλογή Σαρόγλου. Σισιλ. 192,	17ος αι.
Σκλάβος Νικ. του Μιχ. Αθ. Παλιούρα, 121,	1566 - 1600
Σκλάβος Πέτρος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 328,	1512 - 1527
Σκλάβος Τζαννέτος ή Τζουάν. Αθ. Παλιούρα, 121,	1569 - 1581
Σκορδίλης Αντώνιος ιερομόναχος. Συλλογή Σισιλ. και ναός Σικίνου. Σισιλ. 192,	1697
Σκορδίλης Αντώνιος, Αναγνώστης. Συλλογή Σισ. Σισ., 193,	-
Σκορδίλη Αδελφοί. Φορητές εικόνες Μονής Βρύσης Σίφνου,	1702
Σκορδίλη Αδελφοί (Άγιο). Στ. Κουτίδα, 39,	1750 - 1800
Σκορδίλης Γεώργ. Ναός Αγίας Κυριακής Ζακύνθου. Συλλογή Λοβέρου. Σισιλ. 193,	1657, 1660
Σκορδίλης Γεώργιος του Κωνσταντίνου. Αθ. Παλιούρα, 122. - Βασιλειάδη Δ., "Οι Επιπεδόστεγοι", 471.	
Σκορδίλης Γεώργ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 357,	1553
Σκορδίλης Εμμαν., ιερεύς. Ναός Φανερωμένης Αιγίνης. Γ. Λαμπάκης, <i>Δελτίον</i> , Δ', σ. 65, - Συλλογή Σταθάκου. Σισιλ. 194. - Συλλογή Μακκά. Σισιλ. 194.	1780
Σκορδίλης Ιωάννης. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ. 195. - Συλλογή Χωρέμη. Σισιλ. 195	1729 -
Σκορδίλης Μακάριος. Ν. Τωμαδάκης, "Σισιλιάνου βιβλιοκρισία", <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΒ' (1936), 494,	1684
Σκορδίλης Μανούσος του Κων. Μ. Κωνσταντουδάκη, 355,	1541
Σκορδίλης Μανούσος. Αθ. Παλιούρα, 121,	1551
Σκουλογένης Κωνστ. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , 54,	1665
Σκούταρης Ιωάν. (Ιθάκη). Σισιλ. 195, Συλλογή Λοβέρδου	1777 1782
Σκ(χ)ούφος Δημ. του Θεοδώρου. Τοιχογραφίες ναού της Παναγίας, Βελτσίστα Ηπείρου. Ευαγγελίδου, 40.	
Σκούφος Ιωακείμ (Πάτμος). Συλλογή Καμπάνη. Σισιλ. 196.	
Σκούφος Φιλόθεος. Σισιλ., 29, 31, 40 και 196,	1635 - 1685
Σμυρναίος Ιωάν. Στ. Θωμόπουλος, <i>Η Ι.Μ. Ομπλού</i> , σ. 28,	-

Εμυρναίος Ιωάν. Λεπτούργος. Άγιον Όρος. Χρ. Κτενά, <i>ΕΕΒΣ</i> , Ζ' (1930), σ. 121,	1806
Σοβεντούκος Γεώργιος του Στρατηγού. Αθ. Παλιούρας, 122,	1560 - 1576
Σολντάτο (Κεφαλ.). Ευλογλύπτης. Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , σ. 30,	-
Σουκαράς Δημ. Παναγία Πορταίτισσα μ. Αγίων Αναργύρων Ερμιόνης	1963
- Άγιοι Σαράντα στην ίδια μονή	1963
- Παναγία ναού Ιωάν. Προδρόμου Κρανιδίου	1967
- Πρόδρομος στον ίδιο ναό	1963
- Άγιος Νεκτάριος (Πενταπόλεως) στον ίδιο ναό	1963
Σουρής Κ. Φορητή εικόνα Ιωάν. Προδρόμου (Κάμπος) Κρεμαστής Λακωνίας	1933
Σούρος Ιωάν. Φορητή εικόνα στη Μονή Ευαγγελιστρίας του Αγίου Γεωργίου Χάρακα Λακωνίας	1868
Σπανόπουλος Γεώργιος. Η εις Άδη κάθοδος στο ναό Μεταμορφώσεως Τσηπίδου Πόρου.	
Σπανός Ανδρέας. Μ. Κωνσταντουδάκη, 352,	1534 - 1536
Σπανδουλής Φραντζ. (Ζάκυνθος). Σισιλ., 199,	1606
Σπεράντζας Σπυρ. Μουσείο Λοβέρδου. Ν. Καλογερόπουλου, 173, Σισιλ. 199,	1740 - 1775
- Ηλ. Τσιτσέλη, Α', 4,	1777
Σπηλιωτόπουλος Ν. (Τρίπολη). Φορητή εικόνα της Ανάληψης στο ναό της Μεταμορφώσεως στο χ. Αραχαμίτα Αρκαδίας	Σύγχρονος
Σπιθάκης . Χρυσικός. Εικόνα της Μυρτιδιώτισσας στα Κύθηρα	1837
Στάης Γεώργιος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 357,	-
Στάης Ιωάννης. Δεσποτικές εικόνες στη Μυρτιδιώτισσα Κυθήρων	1860
Στάης Νικόλαος του Ιωάννου (Κύθηρα). Σπ. Στάθης, σ. 193,	Σύγχρονος
Σταθακόπουλος Αθαν. (Αίγιον). Φορητή εικόνα στο ναό της Αγίας Ειρήνης	1900
Σταθούλης ιερεύς Αναστ. Μουσείο Λοβέρδου. Σισιλ., 200,	18ος αι.
Στάμπελης . Αγιογράφος Βαρδιάνων. Τσιτσέλης, 346,	1690
Σταμπόγλης Σπυρ. του Δημ. (Λευκάδα). Μαχαιράς	;
Στανίλας Γεώργιος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 358,	1556
Στανίτσας Αντών. Φορητή εικόνα Μονής Ελευθερωτρίας Ζακύνθου	;
Στασινός Θεόδουλος. Συλλογή Χωρέμη. Σισιλ., 200,	1689
Σταυράκης Ανδρέας. Σισιλ. 201,	1743
- Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μον.</i> , σ. 48,	1771
Σταυράκης Δημ. (Ζάκυνθος). Σισιλ., 201,	-
Σταυράκης Δημ. ή Ρωμανός. Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , σ. 14,	1785

Σταυράκης Στυλ. (Ζάκυνθος). Σισιλ. 201,	1768
- Ντ. Κονόμος, <i>Ναοί και μονές</i> , σ. 64 και 83,	1762
Σταυριανός . Βυζαντινό Μουσείο. <i>ΕΕΒΣ</i> , ΙΗ΄, 299,	1680
Σταυριανός Γεώργ. Υπογραφή: "Διά (χειρός) του δούλου του Θεού Γεωργίου Σταυριανού" σε εικόνα του Αγίου Γεωργίου χ. Βελλιές Βοιών (Γ.Κ. Ζησίου, <i>Βάτικα</i> , 127),	-
Στελεκάτος Δ. Ηλ. Τσιτσέλη, <i>Σύμμικτα</i> , Β΄ (1969), σ. 75,	1859
Στέντας . Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μονές</i> , σ. 16,	17ος αι.
Στέντας Σπυρ. Σισιλ., 40 και 202,	1674
Στέντας Σταυράκης. Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> , σ. 354,	-
Στεργιόπουλος Νικ. του Κ. (Μόσχα). Μηλιά Μετσόβου. Φορητή εικόνα. Περτσάλη Δ., "Σημειώματα κ.λπ.", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β΄ (1925),	1795
Στέργιος . Σισιλ., 203,	1748
Στέφανος . Κτητορική επιγραφή μονής "του Γρηγόρη", Μονεμβασιά. Ιδέ και Κ.Γ. Ζησίου, "Επιγρ. Χριστ. Χρόνων", <i>ΒΥΖΑΝΤΙΣ</i> , Α΄ (1909), σ. 121.	
Στέφανος (Άριζα). Βόρ. Ήπειρος. Πουλίτσας, <i>ΕΕΒΣ</i> , Ε΄, σ. 73,	1788
Στέφανος Σινά. Σισιλ., 203,	1572
Στουρνάρας Γεώργιος - Τζουάν. Αθ. Παλιούρας, 122,	1569
Στραβοσχιάδης Ιωάν. Παλιούρας, 122,	1558 - 1578
Στρατούλης Ν. Α. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> , 355,	-
Στριλίζας Γεώργιος και Ιωάννης, αδελφοί. Κωνσταντουδάκη, σ. 299, 300,	1486 - 1516
Στριλίζας Γεώργιος του Βερνάρδου. Μ. Κωνσταντουδάκη, 319,	1506 - 1522
Στριλίζας Θεοφάνης (Μπατάς). Αθ. Παλιούρας, 122,	1559
Στριλίζας Νεόφυτος (Μπατάς). Αθ. Παλιούρας, 122,	1560
Στριλίζας Πέτρος. Αθ. Παλιούρας, 122,	1560
Στριλίζας Συμεών (Μπατάς). Αθ. Παλιούρας, 105,	1560
Στρομπούλος Γεράσιμος (ή Κόκκινος Γεράσ.). Ντ. Κονόμου, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 22,	-
Στυλιανός . Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.</i> , 21,	1809
Στυλιανός . Φορητή εικόνα στο ναό του Αγίου Κων/νου, στη Χώρα Τριφυλλίας. Χειμωνάκης Θ., "Σημειώματα κ.λπ.", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β΄ (1925), σ. 324,	1711
Συκιώτης Μελέτιος. Φορητή εικόνα Αγίου Ανδρέου, στο ναό του Αγίου Δημητρίου Ανδριτσας	1959
Συλβέστρος (Κύπριος), Πατριάρχης Αντιοχείας. Κ. Σάθας, <i>Μεσ. Βιβλιοθήκη</i> , τ. Γ΄, σ. 89,	1750;
Συλβέστρος μοναχός (:). Φορητή εικόνα στο ναό του Αγίου Νι-	

κολάου στην Καστάνιανη Κόνιτσα. Παπαδόπουλος Ν., "Σημει- ματα κ.λπ.", <i>ΕΕΒΣ</i> , Β' (1925), 329,	1773
Συμεών . Γιος του θεοφάνη κρητός. Αθ. Παλιούρας, 105,	1560
Συμεών μοναχός (Αργυροκαστρίτης). Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , σ. 28,	;
Συμεών (Σαμαρίνα). Τοιχογραφία Αγίου Ιωάννου Προδρομού χ. Καισάρεια Κοζάνης	1874
Συναδηνός Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 311,	1503
Σφαέλος θεοδόσιος ιερομόναχος (Ληξούρι). Ηλ. Τσιτσέλη, Α', σ. 4,	1768
Σφιρίκας ιερέυς (Χρύσαφα Λακωνίας). Ευλογλύπτης του τέμπλου του καθολικού της μ. Αναργύρων χ. Βέροια Λακωνίας	17ος αι.
Σωλικός . Σισιλ., 203,	1773
Σωτήριος (Αιτωλικόν). Παπακυριακού Σωφρονίου, "Η Μονή του Λεσινίου", <i>ΔΙΕΕ</i> , 9 (1926), σ. 574,	1811
Σωτηρίχος (Σωτήρχος) Γεώργιος. Μ. Κωνσταντουδάκης, 322,	1507 - 1522

- Τ -

Ταβουλάρης Νικολέτος. Σισιλ., 204,	1720
Ταμπάκης . Λ. Ζώης, <i>Ιστορία της Ζακύνθου</i> . σ. 355,	-
Ταμπάκης Ιωάν. (Φιλιατρά, 1826 - 1901). Σε διάφορους ναούς. - Ντ. Κονόμος, <i>Η Χριστ. τέχνη</i> , 25,	1887
- Μονή Ευαγγελίστριας Φιλιατρών	1879
Ταξιάρχων Μονή (Επιδαύρου - Δήμαινα). Φορητή εικόνα Αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος στον Άγιο Ιωάννη Λιγουριού	1963
- Φορητή εικόνα Αγίου Ιωάννου Προδρομού στον ίδιο ναό	1964
Τζαγκαρόπουλος Ιωάννης ο Σπαρτσίνας. Μ. Κωνσταντου- δάκη, 309,	1503 - 1504
Τζαμπάνης Παύλος του Τζαννή. Αθ. Παλιούρας, 122,	1559
Τζάνε Εμμανουήλ. Φορητή εικόνα Άννας, Ιωακείμ, Μήτηρ Θεού, στο Ελληνικό Ινστ. Βενετίας	1644
- Εικόνα της Αγίας Άννας με τη Θεοτόκο. Α. Ξυγγόπουλος, "Κατάλογος εικόνων του Μουσείου Μπενάκη", Αθήναι 1936, <i>ΔΧΑΕ</i> , Ε' (1969), σ. 204,	1637
- Σισιλ. 31, 32, 40, 204.	
Τζάνε Κωνστ. (αδελφός του Εμμαν.). Σισιλ. 29, 31, 40 και 218,	1660 - 1682
Τζανκαρόλας Στέφ. Σισιλ. 40, 220,	1688 - 1710
Τζανφορνάρι [Ε]μμανουήλου χειρ (Κέρκυρα). Εικόνα του εν	

- Χώναις θαύματος του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Α. Ξυγγόπουλου, *Το εν Χώναις θαύμα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ κ.λπ.*, 27.
- Τξανφουρνάρι** Μανουήλ Φορητή εικόνα Κοιμ. Εφραίμ του Σύρου, Βατικανόν 1595 - 1614
 - Τρεις εικόνες στο Ελληνικό Ινστ. Βυζαντ. Σπουδών Βενετίας.
 - Σισιλ. 31, 32, 34, 39, 225.
- Τζάπος** Λαβίνιος. Αθ. Παλιούρας, 103, 1560
- Τζαραπλανήτης** Βασίλης και Χρήστος (από τα Τζαραπλανιά). Χρυσικοί σε εικόνα του ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου στο χ. Σωπική Β. Ηπείρου. Πουλίτσας, "Επιγραφαί", *ΕΕΒΣ*, Ε', σ. 68, 1808
- Τζαφούρης** Ν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 300, 1500
- Τζεν** Ιωάν. Συλλογή Χωρέμη. Συλλογή Καυταντζόγλου. Σισιλ. 40, 231, 17ος αι.
- Τζεν** Τομάζο. Αγία Παρασκευή Λευκάδας 1715
- Τζηγάλας** Αντών. ιερείς. Νικ. Κεφαλληνιάδη, 471, ;
- Τζημουράς** Αθαν. (Καλαρρύτες). Πόπη Ζώρα, "Δυο μεγάλοι μαστόροι του ασημιού", 18ος - 19ος αι.
- Τζώρτζης** (Χίος). Σισιλ. 233, 1756
- Τούμπας** Κυπριανός (Λευκάδα). Κ.Γ. Παχαιράς, σ. 138, 1855
- Τούντας** Γεώργ. Φορητή εικόνα Παναγίας Αμολύντου. Ναός Αγίου Δημητρίου Δαμαλά Τροιζηνίας 1764
- Τουντόπουλος** Δημ. Εργάστηκε στο Ναύπλιο. Γιαννακόπουλος, 134.
- Τούρτσιο** (Turcio) Ιούδας (Ghiuda). Εβραίος. Μ. Κωνσταντουδάκη, σ. 343, 1525
- Τραϊφόρος** ιερείς. Εικόνα Αγίου Ευθυμίου στη Μονή Αγίων Αναργύρων Ερμιονίδος 1896
 - Άγιοι Ανάργυροι και Θεοδότη στην ίδια μονή 1903
- Τριβώλης** (Κέρκυρα). Στη Μονή Παντοκράτορος χ. Άγιος Αθανάσιος ;
- Τρόντζας** Διον. Ντ. Κονόμος, *Ναοί και μονές*, 152, 1795
- Τσαβαλάς** Κ. Φορητή εικόνα στη Μονή Ευαγγελιστρίας και Αγίου Γεωργίου στο Χάρακα Λακωνίας 1887
- Τσακωνόπουλος** Ν. Εικόνα της Παναγίας 0,55 X 0,92 στη μ. Μακρουσίου Μεγαλουπόλεως 1884
- Τσακωνόπουλος** Ν. ή Ζωγράφος (Τρίπολη). Φορητή εικόνα στο ναό του Αγίου Προκοπίου Μαντινείας 1871
- Τσακωνόπουλος** Ν. Δεσποτική εικόνα στο ναό της Κοιμήσεως της θεοτόκου στο χωριό Ροϊνό Τρίπολης 1883
- Τσακωνόπουλος** ή Ζωγράφος (Τρίπολη). Φορητή εικόνα Αγίου Προκοπίου Μαντινείας 1871
- Τσαούσης** Ιάκωβος (Κρης). Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 64. Σισιλ. 233, 1590

- Τσόκος** Διον. Ντ. Κονόμος, *Ζάκυνθος*, 5, σ. 130, ;
Τσολάκης Λ. Φορητή εικόνα Ζωοδόχου Πηγής στον Άγιο Βασίλειο
 Κορινθίας 1958

- Υ -

- Ύπατος** Ιωάν. Πελοποννήσιος. Στο νάρθηκα της Μονής Καισαρια-
 νής. Γιαννακόπουλος Θ., 130, Σισιλ. 39, 234, 1682

- Φ -

- Φανελλής** Δημ. (Αίγιον). Φορητή εικόνα Αγίας Ειρήνης 1924
Φανελλής Κωνστ. (Αίγιον). Αριστ. Σταυροπούλου, λήμμα "Άγιοι
 Ταξιάρχαι" στην *Πελοπον. Εγκυκλ.*, Α, 226. Σισιλ. 239, 1833 - 1867
 - Γιαννακόπουλος Θεοδόσιος, 194, -
Φατούρος Ιωάννης. Μαρμάρινη εικόνα στο ναό της Παναγίας
 Γλυκειάς στη Χίο. Τσόκος Θ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, Η' (1931),
 298, 1831
Φιλανθρωπηνός Νικ. (Κρήτη). Μανούσακα Μ.Ι., "Η διαθήκη κ.λπ.",
 σ. 139, 14ος - 15ος αι.
Φιλήμων. Ξυλογλύπτης. *Ζάκυνθος*. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. τέχνη*
στην Κεφ., 30, 1677
 και αγιογράφος. Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και μον.*, 10.
Φιλιππάκης Αναγν. (Ανδρουβίστα). Δ. Βαγιακάκου, Β', 170, 1787
Φιλόθεος (Κρης). Λεωνίδιον στο ναό της Ευαγγελιστρίας. Σισιλ. 236, 1700
 - Καλογερόπουλος, 113.
Φίλιππος. Συλλογή Παμπούκη. Σισιλ. 236, 17ος αι.
Φλάσκος Ιωάν. Αθ. Παλιούρας, 123, 1564
Φλοριάς Ιάκ. ιερέυς. Ντ. Κονόμος, *Εκκλ. και μονές*, 133, 1675
Foca, Focha, Fusa. Α. Ξυγγόπουλος, *Σχεδιάσμα*, 83, -
Φόσκαλης Αντών. Συλλογή Παμπούκη. Σισιλ. 236, 1712
Φόσκαλης Δημ. Ντ. Κονόμος, *Η Χριστ. τέχνη στην Κεφ.*, 20, 18ος αι.;
Φούκας Αντών. του Γ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 321, 1506 - 1516
Φούκας Γεώργ. (Κρήτη). Αθ. Παλιούρας, 106, 1550 - 1600
Φούκας Γεώργ. του Νικ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 353, 1536 - 1549
 Α. Παλιούρας, 123, 1551 - 1572
Φούκας Μανούσος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 311, 1503
Φούκας Μιχαήλ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 317, 1504

Φούκας Μιχαήλ του Νικ. Μ. Κωνσταντουδάκη, 350,	1532
Φραγκίσκος (Αργεΐτης). Μητρώον Αδελφότητος Βενετίας	1534
Φραγκόπουλος Ιωάν. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 130,	-
Φρασές Ιάκουμος του παπα - Τζάννε. Αθ. Παλιούρας, 123,	1553 - 1560
Φρασές Κωνσταντίνος. Μ. Κωνσταντουδάκη, 354,	1541
Φρεδιανός Π. ιερέυς (Ναύπλιον). Γιαννακόπουλος, 134,	19ος αι.;
Φωκάδες , Μανουήλ και Ιωάννης. Τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου στο χωριό Αβδού Πεδιάδος Κρήτης. Μ. Χατζηδάκη, "Η χρονολόγηση μιας εικόνας", <i>ΔΧΑΕ</i> , Ε' (1969), σ. 304,	1445
- Χατζηδάκις, <i>Τοιχογράφοι στην Κρήτη</i> . Σισιλ. 23,	-
Φωκάς Αλιβίζος (Κεφαλ.). Τοιχογραφίες μονής Μηνά χ. Τρανόσιστα. Πουλίτσας, "Ενθυμήσεις",	1517

- X -

Χαλκιάς Ιωάν. ιερέυς. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μον.</i> , 54,	1665
Χαλκιόπουλος Αλέξ. Στο ναό Σκριπούς. Σισιλ. 239,	1846
Χαλκιόπουλος Μανέας του Γ. Αθ. Παλιούρας, 123,	1553 - 1560
Χαλκιόπουλος Μάρκος του Γεωργ. Αθ. Παλιούρας, 123,	1571 - 1573
Χαλκωματάς Στυλ. Ντ. Κονόμος, <i>Ζάκυνθος</i> , 5, σ. 130,	-
Χάρης Β. Φορητή εικόνα Αγίας Μονής Κυθήρων	1912
Χατζέας Ηλίας (Κουτήφαρι Μάνης). Φορητή εικόνα Αγίου Ιωάννου Μηλέας. Δ. Βαγιακάκος, <i>Μεσ. Γράμ.</i> , τ. Β', σ. 176,	1886
Χατζή Γιαννόπουλος Στυρίδων. Εργάστηκε στην Πάτρα (Παντάνασσα και Ευαγγελίστρια). Γιαννακόπουλος Θεοδ., 134,	19ος αι.
Χατζή Ηλίας. Ναός του Αγίου Αντωνίου στην Καλαμάτα. Σισιλ. 86, 237,	1626
- Ναός Αγ. Αθανασίου. Ν. Βέης, <i>ΔΙΕΕ</i> , 1903, σ. 378.	
- Ναός Αγ. Αθανασίου. <i>Ν. Ελληνομνήμων</i> , 3 (1906), σ. 253.	
Χατζή Ασλάνης Δημ. (Βλ. Βυζάντιος). Εργάστηκε ως αγιογράφος στην Καλαμάτα και το Ναύπλιο. Γιαννακόπουλος, 134,	19ος αι.
Χατζή Κωνσταντίνου Χ' Ιου' (Χειρί Χατζή Κωνσταντίνου;). Φορητή εικόνα μονής Ελευθερωτρίας Ζακύνθου. Ντ. Κονόμος, <i>Εκκλ. και μοναστ.</i> , 52,	1812
Χατζή Λαμπρινός Σμυρναίος. Δεσποτική εικόνα Προδρόμου στη μονή Έλωνας	1806
Χατζόπουλος Ευστ (Ζάτουνα). Ιωάν. Γιανναροπούλου, "Ποικίλα Σημειώματα",	1707

- Χρηστάκης** Εφένδης (Γρεβενίτι - Καπέσοβο Ηπείρου). Ι. Λαμπρίδης, *Ζαγοριακά*, 76.
- Χρήσιτος και Γεώργιος**. Φανερωμένη χ. Φορτόσι. Κατσανοχώρια, *Ηπειρ. Χρον.*, 8 (1933), σ. 136, 1780;
- Χριστιανός** Ιωάν. Μ. Κωνσταντουδάκη, 352, 1532
- Χριστόδουλος**. Ν. Καλογερόπουλος, 111, 1688
- Χριστόδουλος** (Φορτόσι Ηπείρου). Επιγραφή Αγίου Νικολάου Λοζέτσι Κατσανοχωρίων Ηπείρου. Χρ. Σούλης, 95, 1737
- Χρυσολωράς** (Κέρκυρα). Σισιλ. 29, 31, 41, 99, 237, 1730 - 1747
Α.Χ. Τσίτσας, σ. 123, 17ος - 18ος αι.
- Χρυσόστομος** μοναχός. Νέα Σκήτη Αγίου Όρους. Φορητή εικόνα Αγίας Ελεούσης στο Βαρθολομιό 1952

- Ψ -

- Ψαρός** Αθαν. (Δερβένι Κορινθίας). Φορητή εικόνα Αγίου Αθανασίου Φίλια 1954
- Φορητή εικόνα Αγίου Αλεξίου Πατρών.
- Ψάρρος** Μάρκος (Τήνος). Φορητή εικόνα στο ναό της Αναλήψεως στα Εξαμίλια 1925
- Ψυχοσώστης**. Στον ναό του Αγίου Κλήμεντος στην Οχρίδα 13ος - 14ος αι.

Βιβλιογραφία

- Αγγελίδου Μαρία, *Ναύπλιον*.
- Αθανασίου Β., *Χρονικά των Τσακάνων*, 4/23.
- Αθηναγόρας μητροπολίτης, "Η Μονή Φιλανθρωπηγών εν Ιωαννίνους", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), σ. 55 - 62.
- Αλιπράντης Ν., "Μεταβυζαντινά μνημεία Πάρου", *Επετ. Ετ. Κυκλ. Μελετών*, 8 (1969 - 1970).
- ΄Αμαντος Κ., *Συναϊτικά Μνημεία Ανέκδοτα*.
- Αντωνάκατου Ντ. - Μαύρος Τ., *Ελληνικά Μοναστήρια. Μονές Αρκαδίας*, Αθήναι 1979, σ. 176.
- Αργυρός Γ., "Σημειώματα. ΄Αγνωστα ονόματα ζωγράφων, ξυλογλυπτών, τεχνιτών και άλλων εξ επιγραφών Μεταβυζαντινών εκκλησιών", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.
- Αχειμάστος Μ., "Εικόν της Δευτέρας Παρουσίας εκ της Σύμης", *ΔΧΑΕ*, 5 (1964), σ. 208.
- Βαγιακάκος Δ., "Η Μηλέα της Έξω Μάνης και επιγραφαί Χριστιανικών χρόνων εξ αυτής", *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 2 (1967), Καλαμάτα, σ. 158 - 176.
- Βασιλειάδου Δ., "Αι επιπεδόστεγοι βασιλικάι", *ΕΕΚΜ*, 1962.
- Βέης Ν., "Χριστιανικά επιγραφαί Μεσσηνίας", *ΔΙΕΕ*, 1903.
- Βέης Ν., "Σύνταγμα επιγραφικών μνημείων Μετεώρων και της πέριξ χώρας μετά σχετικών αρχαιολογημάτων", *Βυζαντις*, 1 (1909).
- Βέης Ν., "Βυζαντινοί ζωγράφοι προ της Αλώσεως. Συμβολή εις την ιστορίαν της βυζαντινής γραφικής", *Βυζαντις*, 2 (1911 - 12), σ. 457 - 473.
- Βέλλιος Κ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 328.
- Βογιατζάκης Σ.Π., *Σημειώσεις εκ της Μονής Γωνιάς Κρήτης*, Χανιά 1931.
- Βροκίνης Σπ., *Έργα*, τ. 2ος, Κέρκυρα 1973.
- Γαλανόπουλος Μελέτιος, *Εκκλησιαστικά σελίδες Λακωνίας*, Εν Αθήναις 1939.
- Γαλανοπούλου Στέλλα, "Βυζαντινή Πάτιμος", *Δελτίον Ιστορικών Μελετών Ναυπλίου*, 41 (1991), σ. 519.
- Γεωργίου Γ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 329.
- Γιαννακόπουλος θεόδωρος, Λήμμα "Αγιογραφία", *Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1ος, σ. 118 - 135.
- Γιαννακόπουλος Θ. - Παρασκευόπουλος Χ., *Αγιογραφία και αγιογράφοι*, Αθήναι 1959.
- Γιανναροπούλου Ιωάννα, "Ποικίλα σημειώματα εκ Γορτυνιακών κωδίκων Μονής Αιμυαλούς", *Γορτυνιακά*, 1 (1972), Αθήναι.
- Γιανναροπούλου Ιωάννα, "Η παρά την Ζάχολην Κορινθίας μονή του Προφήτου Ηλιού", *Πελοποννησιακά*, 7 (1969 - 70), σ. 69 - 124.
- Γιαννόπουλος Ν.Ι., "Το χωρίον Βοεβόδα", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930).
- Γκρέστας Ιερ. Κ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 28.
- Γριτσόπουλος Τάσος, "Η Μονή Αιμυαλών", *ΕΕΒΣ*, 1968, σ. 414.
- Γριτσόπουλος Τάσος, "Η Μονή Κούμπαρη Λακωνίας", *Λακωνικά Σπουδαί*, 1972, σ. 198.
- Γριτσόπουλος Τάσος, *Εκκλησιαστική ιστορία και Χριστιανικά Μνημεία Κορινθίας*, Αθήναι 1973.
- Γριτσόπουλος Τάσος, "Παρουσία ζωγράφων εξ Αργολίδος", *Πελοποννησιακά*, Παράρ-

- τημα, 14 (1989).
- Δάκαρης Σ., *Οδηγός νήσων Ιωαννίνων*, Αθήναι 1959.
- Δημητροκάλλης Γεώργιος, "Συμβολή στην έρευνα του θέματος της φτερωτής ψυχής της Παναγίας", *Γορτυνιακά*, 2 (1978), σ. 385 - 393.
- Δήμος Ιερ. Δ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 326.
- Δούκας Π.Χ., *Η Σπάρτη διά μέσον των αιώνων*, Εν Νέα Υόρκη 1922.
- Δούμας Δ.Κ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 321.
- Δρανδάκης Ν.Β., "Νικήτας μαρμαράς (1075)", *Επιστ. Επετ. Φιλ. Σχολ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 1 (1972), εκδ. Δωδώνη.
- Ευαγγελίδης Δ.Ε., "Ο ζωγράφος Φράγκος Κατελάνος εν Ηπείρω", *ΔΧΑΕ*, 1 (1959), σ. 40 - 54.
- Ζήσιος Κ.Γ., "Κεφαλληνίας χριστιανικά αρχαιότητες", *Αρμονία*, 1 (1900).
- Ζήσιος Κ.Γ., "Επιγραφαί των χριστιανικών χρόνων της Ελλάδος", *Βυζαντίς*, 1 (1909).
- Ζήσιος Κ.Γ., *Χριστιανικά Μνημεία Μακεδονίας*, Αθήναι 1914.
- Ζυγούρης Φ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 326.
- Ζώης Λεωνίδας, *Ιστορία της Ζακύνθου*, Αθήναι 1955.
- Θεμελής Χρ., *Περί Ιστιαίας*.
- Θεοχάρη Μαρία, *Παναγία η Αρτοκοστά. La Beata Vergine delle Grazie*, Αθήναι 1960.
- Θούσας Κ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925).
- Θωμόπουλος Στ., *Ιστορία της πόλεως Πατρών*, Πάτραι 1950.
- Καζανάκη Μαρ., "Η εκκλησιαστική ξυλογλυπτική στον Χάνδακα του 17ου αι.", *Θησαυρισμάτα*, 11 (1974), σ. 277 - 279.
- Καλλιγά - Γερούλάνου Αιμ., "Η σκηνή "Μη μου άπτου", όπως εμφανίζεται στα βυζαντινά μνημεία και η μορφή που παίρνει στον 16ο αι.", *ΔΧΑΕ*, 3 (1963), σ. 203 - 227.
- Καλογερόπουλος Ν.Δ., *Μεταβυζαντινή και Νεοελληνική τέχνη*, Αθήναι 1926.
- Καλογερόπουλος Ν., "Επιστημονικά ανακοινώσεις", *ΕΕΒΣ*, 9 (1932).
- Καλοκύρης Κωνσταντίνος, *Βυζαντινά εκκλησίαι της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1973.
- Καρβέλας Γεώργιος, *Ιστορία της Δημητσάνης*, Αθήναι 1972.
- Κεφαλληνιάδης Ν., "Η Μονή Αγίου Γεωργίου Γρότας", *ΕΕΚΜ*, 9 (1971 - 73), σ. 472.
- Κονόμος Ντίνος, *Ναοί και μονές στη Ζάκυνθο*, Αθήνα 1964.
- Κονόμος Ντίνος, *Η Χριστιανική τέχνη στην Κεφαλονιά*, Αθήνα 1966.
- Κονόμος Ντίνος, *Εκκλησίες και μοναστήρια στη Ζάκυνθο*, Αθήνα 1967.
- Κονόμος Ντίνος, *Ζάκυνθος*, 5.
- Κόντογλου Φώτιος, "Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας", *Κιβωτός*, 1952.
- Κόντογλου Φώτιος, *Έκφρασις, τ. Α΄ + Β΄*, Αθήνα 1960.
- Κοντοδήμος, "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 329.
- Κουγέας Σωκράτης, "Βυζαντινά επιγραφαί εκ Βεροίας", *Ελληνικά*, 7 (1934), σ. 104.
- Κουγέας Σωκράτης, "Έγγραφα Σταύρου Ιωάννου", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 14 (1939).
- Κουγέας Σωκράτης, "Η Μονή Ντιμιόβης", *Μεσσηνιακά Γράμματα*, 1956, σ. 11.
- Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, "Κατάλογοι Αγιορειτικών εγγράφων", *Θεολογία*, 14 (1936).

- Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, "Η Μοσχόπολις και η νέα Ακαδημία αυτής", *Θεολογία*, 12 (1934), σ. 153.
- Κουτίβας Σταύρος, *Ιστορικά Ξυλοκάστρου*, Αθήνα 1962.
- Κτενάς Χριστόφορος αρχιμανδρίτης, "Τα κημηλιαρχεία της εν Αγίω Όρει Άθω Ιεράς Μονής του Δοχειαρίου", *ΕΕΒΣ*, 7 (1930).
- Κωβαίος Κ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.
- Κωνσταντουδάκη Μ. Γ., "Οι ζωγράφοι του Χάνδακος το πρώτον ήμισυ του 16ου αι.", *Θησαυρίσματα*, 10 (1973), Βενετία.
- Λαμπάκης Γεώργιος, "Αίνος. Περιηγήσεις", *ΔΧΑΕ*, 8 (1908).
- Λαμπρυνίδης Μιχαήλ, *Η Ναυπλία*, 1950.
- Λουκόπουλος Δ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 322.
- Μανουσάκας Μ.Ι., "Η διαθήκη του Άγγελου Ακοτάντου (1436). Αγνώστου Κρητικού Ζωγράφου", *ΔΧΑΕ*, 2 (1960 - 61), Αθήνα 1962, σ. 139 -150.
- Μαχαιράς Κ.Γ., *Ναοί και μονές Λευκάδος*, Αθήνα 1957.
- Μηλιαράκης Αντώνιος, "Άμοργός", *ΔΙΕΕ*, 1884, σ. 597.
- Μηδρινός Ματθαίος, *Η εν Θήρα Ι.Μ. του Προφήτου Ηλιού*, Αθήνα 1970.
- Μουστοξύδης Ανδρέας, *Ελληνομνήμων*.
- Μουτσόπουλος Ν., *Η αρχιτεκτονική των Εκκλησιών και Μοναστηριών της Γορτυνίας*, Αθήνα 1956.
- Μουτσόπουλος Ν., "Αι παρά την Τρίπολιν Μοναί Γοργοεπηκόου, Βαρσών και Επάνω Χρέπας", *ΕΕΒΣ*, 1959.
- Μουτσόπουλος Ν., Μορφολογικές παρατηρήσεις και αρμονικές χαράξεις στους εγγεγραμμένους σταυροειδείς ναούς, *Αισθητικά Χρονικά*, 1969, σ. 119.
- Μπενιζέλος Παναγιώτης, "Επιγραφαί εν Δολοίς του Ουτίλου", *ΔΧΑΕ*, 1908.
- Μπουζιώτης Α., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 323.
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, "Μεσαιωνικά Μνημεία Ιωαννίνων", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1 (1926).
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, *Σχέδιασμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσιν*, Αθήνα 1957.
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, "Το εν Χώναις θαύμα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Μία παλαιολόγειος εικόν με ψευδή υπογραφήν", *ΔΧΑΕ*, 1 (1959), σ. 27.
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, "Αι τοιχογραφίαι του Ασκηταρίου παρά το χωρίον Βούρβουρα", *Πελοποννησιακά*, (1959).
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, "Η Παλαιολόγειος παράδοσις εις την μετά την Άλωσιν ζωγραφικήν. Εξ αφορμής μιας απωλεσθείσης βυζαντινής εικόνας της Ζακύνθου", *ΔΧΑΕ*, 2 (1960 - 61), Αθήνα 1962, σ. 74 - 98.
- Ξυγγόπουλος Ανδρέας, "Εικόνα της Αγίας Άννας με τη Θεοτόκο του Τζάννε Εμ. (1634). Κατάλογος εικόνων του Μουσείου Μπενάκη", Αθήνα 1936, *ΔΧΑΕ*, 5 (1969), σ. 204.
- Ορλάνδος Αναστάσιος, "Επιγραφαί εξ εκκλησιών των Αγράφων", *ΕΕΒΣ*, 3 (1926).
- Παλιούρας Αθανάσιος, "Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από 1550 - 1600", *Θησαυρίσματα*, 1973.
- Πάλλας Δ.Ι., "Ο ζωγράφος Ησαΐας", *Ελληνικά*, (1952), σ. 94 - 96.
- Παπαδοπούλου Αικατερίνη, "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.
- Παπαεμμανουήλ Γ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.

- Παπαθανασίου Σ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 328.
- Παπακυριακού Σωφρονίου αρχιμανδρίτου, “Η Μονή του Λεσινίου”, *ΔΙΕΕ*, 9 (1926), σ. 574.
- Παπάς Γ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 329.
- Παρασκευόπουλος Χαρ. Ιωάν., Λήμμα “Αγιογραφία” στην *Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1ος, σ. 118 - 138.
- Πασχάλης Δημήτριος, “Η εν Κάστρω της Άνδρου σχολή ελληνικών γραμμμάτων και η εν Κορθίω της Αγίας Τριάδος”, *ΔΙΕΕ*, 9 (1926).
- Πασχάλης Δημήτριος, “Μεσαιωνικών και μεταγενεστέρων επιγραφών της νήσου Άνδρου συμπλήρωμα”, *ΕΕΒΣ*, (1929).
- Πατριαρχέας Β., *Δίπτυχον Εθνεγερσίας*, Αθήναι 1972.
- Περτσαλής Δ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 328.
- Πολέμης Δημήτριος, “Ανέκδοτοι εξ Άνδρου επιγραφαί των χρόνων της Τουρκοκρατίας”, *ΕΕΚΜ*, 2 (1962).
- Πουλίτσας Π., “Επιγραφαί και ενθυμήσεις της Βορείου Ηπείρου”, *ΕΕΒΣ*, 5 (1928).
- Πύλιος Σ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925).
- Ρέκατας Κ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 323.
- Ρεμπέλη Χαρ., “Η Ιερά Μονή Ζέριμπα”, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930)
- Σάθας Κωνσταντίνος, *Τουρκοκρατουμένη Ελλάς*.
- Σαμπών Αδάμ, *Ναοί και Μονές της νήσου Σκοπέλου*, Αθήναι 1974.
- Σάρου Αμ., “Χιακά”, *ΕΕΒΣ*, 8 (1931), σ. 298.
- Σιμόπουλος Θ., *Η Ι.Μ. Ζερμπίτης*, Αθήναι 1966.
- Σισιλιάνος Δημήτριος, *Έλληνες αγιογράφοι μετά την Άλωσιν*, Αθήναι 1935.
- Σούλης Χρ., “Επιγραφαί και ενθυμήσεις Ηπειρωτικάί”, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 9 (1934).
- Σπετοιέρης Ιωακείμ, “Χριστιανικά αρχαιότητες εν τη Στερεά Ελλάδι”, *ΔΧΑΕ* (1908).
- Στάθης Σπ., *Κυθηραϊκή Επιθεώρηση*, 1 (1923), εν Αθήναις.
- Στεργιόπουλος Κ., “Συμβολή εις την έρευναν των Ηπειρωτικών τοπωνυμίων”, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 8 (1933).
- Σωτηρίου Γεώργιος, “Βυζαντινά Μνημεία Θεσσαλίας”, *ΕΕΒΣ* 6 (1929).
- Σωτηρίου Γεώργιος, *Χριστιανικά Μνημεία Μ. Ασίας*, σ. 71.
- Σωτηρίου Γεώργιος, *Αι Μοναί της Ελλάδος και η εθνική αυτών δράσις κατά τους βυζαντινούς χρόνους*, Αθήναι 1936.
- Σωτηρίου Γεώργιος, “Η ζωγραφική σχολή Κωνσταντινουπόλεως”, *ΔΧΑΕ*, 1 (1959), σ. 11 - 25.
- Σωτηρίου Μαρία, “Η Μακεδονική σχολή και η λεγομένη σχολή Μιλούτιν”, *ΔΧΑΕ* 5 (1969), σ. 1 - 30.
- Τζούφης Σ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 326.
- Τζωρτζάκης Φώτιος, “Γιάννης Καμβύσης”, *Πελοποννησιακά*, τ. 2ος.
- Τολόγλου Α., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 327.
- Τρίκας Κ., “Σημειώματα κ.λπ.”, *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 321.
- Τσίτσας Α.Χ., *Η Εκκλησία της Κερκύρας κατά την Ενετοκρατίαν, 1267 - 1797*, Κέρκυρα 1969.
- Τσιτσέλης Ηλίας, *Κεφαλληνικά Σύμμικτα*, Α΄.

- Τσιτσέλης Ηλίας, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, Β' (1960).
- Τσόκος Θ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.
- Τωμαδάκης Νικόλαος, "Δημητρίου Σισυλιάνου, Έλληνες αγιογράφοι μετά την Άλωσιν, Αθήναι. Βιβλιοκρισία", *ΕΕΒΣ*, 12 (1936), σ. 491 - 496.
- Φάφας Α., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), 329.
- Φλούδας Ν., *Παναγία Κερνίτσης*, 1969.
- Χαραλαμπόπουλος Βασ. Χ., "Ναοί και Μοναί Αρσανίας", *ΔΧΑΕ*, 4 (1964 - 5), σ. 314.
- Χατζηγιάνης Ι., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 327.
- Χατζιδάκης Μ., "Τοιχογράφοι στην Κρήτη", *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1952).
- Χατζιδάκης Μ., "Ο ζωγράφος Φράγκος Κονταρής", *ΔΧΑΕ*, 5 (1969), Αθήναι 1969, σ. 299 - 302.
- Χατζιδάκης Μ., "Η χρονολόγηση μιας εικόνας", *ΔΧΑΕ*, 5 (1969), σ. 305.
- Χειμωνάκης Θ., "Σημειώματα κ.λπ.", *ΕΕΒΣ*, 2 (1925), σ. 324.
- Χώρας Γεώργιος, *Ιστορία της Μονής Ταξιαρχών Επιδαύρου*, Αθήναι 1991.

Roald Dahl

Κατίνα

(Μερικές σύντομες σημειώσεις σχετικά με τις τελευταίες μέρες των μαχητικών της R.A.F. στην πρώτη ελληνική εκστρατεία)

Εισαγωγή - Μετάφραση : Παύλος Μαύρος

Ο Roald Dahl ήταν Άγγλος συγγραφέας, νορβηγικής καταγωγής (1916 - 1990). Έγινε γνωστός σ'όλον τον κόσμο κυρίως από τα διηγήματά του για παιδιά. Κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπηρέτησε ως πιλότος στην αγγλική αεροπορία (RAF) και από τις εμπειρίες του εκεί έγραψε τα πρώτα του διηγήματα, που δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο του *Over to You. Ten Stories of Flyers and Flying*. Μία από τις ιστορίες, που αναφέρονται στο βιβλίο αυτό, αφορά και το Άρχος και ειδικότερα το αεροδρόμιο στο Κουτσοπόδι και παρουσιάζεται εδώ σε μετάφραση.¹

¹ Ευχαριστίες εκφράζονται στον κ. Στρατή Σκλεπάρη για την παροχή διευκρινίσεων σχετικά με ορισμένους αγγλικούς όρους.

*Η Παραμυθιά κατά την υποχώρηση, 1941
(Φωτογρ. Τάκη Μαύρου).*

Πρώτος την είδε ο Πήτερ.

Καθόταν σε μια πέτρα, ακίνητη, με τα χέρια στην ποδιά της. Κοίταζε μπροστά, κάπου στο κενό, χωρίς να βλέπει τίποτα, και γύρω της, άνθρωποι να τρέχουν πάνω-κάτω στο μικρό δρομάκι, με κουβάδες νερό, που τους άδειαζαν μέσα από τα παράθυρα στα φλεγόμενα σπίτια.

Στην άλλη πλευρά του δρόμου κειτόταν ένα νεκρό αγόρι. Κάποιος είχε μετακινήσει το σώμα του στην άκρη, για να μην εμποδίζει.

Λίγο πιο κάτω ένας γέρος δούλευε σ' ένα σωρό από ερείπια και πέτρες. Μια-μια έπαιρνε τις πέτρες και τις κουβαλούσε στην άκρη. Κάθε τόσο έσκυβε, κοίταζε μέσα στα ερείπια και φώναζε ένα όνομα πάλι και πάλι.

Γύρω, φωνές και τρεχαλιτά και φωτιές και κουβάδες νερό και σκόνη. Και το κορίτσι καθόταν ήσυχο στην πέτρα, κοιτάζοντας μπροστά, ακίνητο. Αίμα έτρεχε στο μάγουλό του. Έτρεχε από το

μέτωπό του κι έσταζε από το πηγούνι στο λερωμένο φόρεμά του.

Την είδε ο Πήτερ και είπε: "Κοίτα αυτό το μικρό κορίτσι."

Την πλησιάσαμε και ο Φιν έβαλε το χέρι του στον ώμο της, σκύβοντας να εξετάσει το τραύμα. "Φαίνεται σαν θραύσμα," είπε. "Θα 'πρεπε να τη δει ο γιατρός."

Φτιάξαμε με τον Πήτερ ένα καρεκλάκι με τα χέρια μας και ο Φιν την σήκωσε και τη στήριξε σ' αυτό. Επιστρέψαμε στο αεροδρόμιο μέσα από τα δρομάκια, οι δυο μας περπατώντας κάπως άβολα, σκυφτοί, στραμμένοι προς το φορτίο μας. Αισθανόμουν τα δάχτυλα του Πήτερ να σφίγγουν τα δικά μου και τα μεριά του κοριτσιού να ακουμπούν ελαφρά στους καρπούς μου. Ήμουν στην αριστερή πλευρά και το αίμα έσταζε από το πρόσωπό της στο μπράτσο της φόρμας μου, κυλώντας πάνω στο αδιάβροχο ύφασμα μέχρι το χέρι μου. Το κορίτσι δεν κινήθηκε ούτε είπε τίποτα.

Ο Φιν είπε "Αιμορραγεί μάλλον πολύ. Καλύτερα να βιαστούμε."

Δεν μπορούσα να δω το πρόσωπό της εξαιτίας του αίματος, αλλά φαινόταν όμορφη. Είχε ψηλά ζυγωματικά και μεγάλα, στρογγυλά μάτια, γαλανά σαν του φθινοπωρινού ουρανού, και τα μαλλιά της ήταν ξανθά και κοντά. Σκέφτηκα πως θά 'ταν περίπου εννιά χρονών.

Όλα αυτά συνέβαιναν στην Ελλάδα, στις αρχές του Απριλίου του 1941, στην Παραμυθιά. Η μοίρα μας στάθμευε σ' έναν λασπωμένο αγρό, κοντά στο χωριό. Βρισκόμασταν στο βάθος μιας κοιλάδας και γύρω μας υψώνονταν βουνά. Ο παγερός χειμώνας είχε περάσει και χωρίς να το πάρει κανείς είδηση είχε φτάσει η άνοιξη. Σιωπηρά αλλά γρήγορα, λειώνοντας τον πάγο στις λίμνες και το χιόνι στις βουνοκορφές. Και γύρω από το αεροδρόμιο βλέπαμε το φρέσκο χορτάρι να ξεμυτίζει μέσα από τη λάσπη, φτιάχνοντας ένα χαλί για να προσγειωνόμαστε. Στη κοιλάδα μας φύτρωναν αγριολούλουδα και φύσαγε ζεστός αέρας.

Οι Γερμανοί, που είχαν προελάσει μέσα από τη Γιουγκοσλαβία λίγες μέρες πριν, έκαναν επιδρομές με όλες τις δυνάμεις τους και εκείνο το απόγευμα είχαν πετάξει από πάνω μας, πολύ ψηλά, τριάντα πέντε περίπου Ντορνιέ, και είχαν βομβαρδίσει το χωριό. Ο Πήτερ, ο Φιν κι εγώ ήμασταν για λίγο ελεύθεροι υπηρεσίας και είχαμε κατέβει να δούμε αν μπορούσαμε να βοηθήσουμε στο έργο διάσωσης. Είχαμε περάσει μερικές ώρες σκάβοντας στα ερείπια και βοηθώντας στο σβήσιμο των πυρκαϊών κι επιστρέψαμε, όταν είδαμε το κορίτσι.

Καθώς πλησιάζαμε το χωράφι των προσγειώσεων, βλέπαμε τα Χάρρικαιην να στριφογυρίζουν για να προσγειωθούν κι εκεί μπροστά, στη σκηνή των επιχειρήσεων, στεκόταν ο γιατρός, έτσι όπως έπρεπε να στέκεται, περιμένοντας να δει αν είχε χτυπήσει κανείς. Προχωρήσαμε προς το μέρος του κουβαλώντας το παιδί κι ο Φιν, που προπορευόταν λίγα μέτρα, είπε :

"Γιατρέ, γεροτεμπέλη, σου φέρνουμε δουλειά."

Ο γιατρός ήταν νεαρός, καλοσυνάτος και κατηφής, εκτός όταν μεθούσε. Άμα μέθαγε, τραγουδούσε πολύ ωραία.

"Πηγαίνετε την στον θάλαμο των αρρώστων," είπε.

Ο Πήτερ κι εγώ τη μεταφέραμε μέσα και την ακουμπήσαμε σε μια καρέκλα. Έπειτα, την αφήσαμε και πήγαμε να δούμε τι είχαν κάνει τα παιδιά.

Σκοτεινίαζε. Ο ήλιος έδνε πίσω από τα βουνά, δυτικά, και μια πανσέληνος, ένα φεγγάρι για βομβαρδισμούς, σκαρφάλωνε στον ουρανό. Έφεγγε πάνω στις σκηνές και τις έκανε να φαίνονται άσπρες. Μικρές άσπρες πυραμίδες, που στέκονταν όρθιες. Σπαρμένες σε μικρές ομάδες γύρω στις άκρες του αεροδρομίου. Έτσι που ήταν μαζεμένες, έμοιαζαν με φοβισμένα πρόβατα κι είχαν μια ανθρώπινη όψη, καθώς στέκονταν κοντά η μια στην άλλη κι ήταν σαν να ήξεραν ότι θα γινόταν φασαρία, σαν κάποιος να τις είχε προειδοποιήσει ότι θα τις ξεχάσουν και θα τις εγκαταλείψουν. Καθώς τις κοίταζα, μου φάνηκαν σαν να κινούνται. Νόμισα ότι τις είδα να στριμώχνονται τόσο δα πιο κοντά.

Κι έπειτα, σιωπηλά κι αθόρυβα, τα βουνά πλησίασαν λίγο κοντύτερα στην κοιλάδα.

Τις επόμενες δύο μέρες είχαμε πολλές πτήσεις. Εγερτήριο την αυγή, πτήσεις, μάχες, ύπνος. Κι η υποχώρηση του στρατού. Αυτά ήταν όλα κι όλα ή για όσα έφτανε ο χρόνος. Την τρίτη μέρα, όμως, τα σύννεφα κατέβηκαν από τα βουνά στην κοιλάδα. Κι έβρεξε. Έτσι καθήσαμε στη σκηνή-τραπεζαρία, πίνοντας μπύρα και ρετσίνα, ενώ η βροχή έκανε ένα θόρυβο σαν ραπτομηχανή στην τέντα. Μετά φαγητό. για πρώτη φορά, εδώ και μέρες, ήταν παρούσα όλη η μοίρα. Δεκαπέντε πιλότοι σ' ένα μακρόστενο τραπέζι με πάγκους στις δυο πλευρές του και τον Μόνκη, το διοικητή, να κάθεται στην κορυφή.

Τρώγαμε ακόμα το τηγανητό μας κορνμπίφ, όταν άνοιξε το ένα παραπέτασμα της σκηνής και μπήκε ο γιατρός μ' ένα τεράστιο αδιάβροχο πάνω από το κεφάλι του να σιάζει. Και μαζί του, κάτω από το αδιάβροχο, ήταν το μικρό κορίτσι. Είχε έναν επίδεσμο γύρω στο κεφάλι του. Ο γιατρός είπε "Γεια σας, έφερα ένα μουσαφίρη." Κοιτάξαμε και ξαφνικά, αυτόματα, σηκωθήκαμε όλοι.

Ο γιατρός έβγαλε το αδιάβροχό του, ενώ το μικρό κορίτσι στεκόταν με τα χέρια να κρέμονται χαλαρά στο πλάι και κοιτάζοντας τους άντρες, κι οι άντρες την κοίταζαν όλοι.

Με τα ανοιχτόχρωμα μαλλιά και το χλωμό της δέρμα έμοιαζε λιγότερο για Ελληνίδα απ' όσες είχα δει μέχρι τότε. Φοβήθηκε βλέποντας αυτούς τους δεκαπέντε ατημέλητους ξένους να σηκώνονται ξαφνικά, όταν μπήκε μέσα, και για μια στιγμή μισογύρισε, σαν να πήγαινε να φύγει έξω στη βροχή.

Ο Μόνκη είπε "Γειά. Γειά σου. Έλα κάτσε."

"Μίλα ελληνικά," είπε ο γιατρός, "δεν καταλαβαίνει."

Ο Φιν, ο Πήτερ κι εγώ κοιταχτήκαμε κι ο Φιν είπε "Θεέ, είναι η μικρή μας. Ωραία δουλειά, γιατρέ."

Η μικρή αναγνώρισε τον Φιν και πήγε προς το μέρος του. Αυτός την πήρε από το χέρι και την κάθησε στον πάγκο κι οι άλλοι κάθησαν επίσης. Της δώσαμε λίγο τηγανητό κορνμπίφ και το έφαγε αργά, κοιτάζοντας το πιάτο της. Ο Μόνκη είπε "φέρτε τον Περικλή."

Ο Περικλής ήταν ο Έλληνας διερμηνέας της μοίρας. Ήταν ένας θαυμάσιος άντρας, που είχαμε βρει στα Γιάννενα, όπου ήταν δάσκαλος. Ήταν άνεργος από τότε που είχε αρχίσει ο πόλεμος. "Τα παιδιά δεν έρχονται στο σχολείο," είχε πει. "Είναι πάνω, στα βουνά και μάχονται. Δεν μπορώ να διδάξω αριθμητική στις πέτρες."

Ήρθε ο Περικλής. Ήταν ηλικιωμένος, με γένια, μακριά σουβλερή μύτη και γκριζά, λυπημένα μάτια. Το στόμα του δε φαινόταν, αλλά από τα γένια του φαινόταν σαν να χαμογελούσε, όταν μιλάγε.

"Ρώτησέ την ποιο είναι το όνομά της," είπε ο Μόνκη.

Της είπε κάτι στα ελληνικά. Τον κοίταξε και είπε "Κατίνα." Αυτό είπε όλο κι όλο.

"Περικλή," είπε ο Πήτερ, "ρώτα την τι έκανε εκεί που καθόταν δίπλα στα ερεί-

πια, στο χωριό."

Ο Φιν είπε "για όνομα του Θεού, αφήστε την ήσυχη."

"Ρώτα την, Περικλή," είπε ο Πήτερ.

"Τι πρέπει να ρωτήσω;" είπε ο Περικλής, συνοφρυωμένος.

Ο Πήτερ είπε : "Τι έκανε εκεί που καθόταν, σ' εκείνο το σωρό από πέτρες στο χωριό, όταν τη βρήκαμε."

Ο Περικλής κάθισε στον πάγκο δίπλα της και της μίλησε πάλι. Μίλησε μαλακά και η γενειάδα του φαινόταν να χαμογελά λιγάκι, καθώς της μιλούσε, βοηθώντας την. Τον άκουσε και φάνηκε σαν να πέρασε πολύς χρόνος πριν απαντήσει. Όταν μίλησε, είπε μόνο λίγα λόγια, και ο γέρος μετάφρασε : "Λέει ότι η οικογένειά της ήταν κάτω από τις πέτρες."

Έξω έβρεχε όλο και πιο πολύ. Έπεφτε πάνω στην τέντα της σκηνής τόσο δυνατά που το πανί ριγούσε καθώς το νερό χτυπούσε πάνω του. Σηκώθηκα, πήγα στην πόρτα και σήκωσα το ένα φύλλο της πόρτας. Τα βουνά ήταν αόρατα πίσω από τη βροχή, αλλά ήξερα ότι ήταν γύρω μας. Αισθανόμουν ότι μας περιγελούσαν, ότι γέλαγαν με τον περιορισμένο αριθμό μας, για το κουράγιο χωρίς νόημα των πιλότων. Ένιωθα πως τα βουνά ήταν έξυπνα, όχι εμείς. Δεν είχαν γυρίσει εκείνο το πρωί τα βουνά να κοιτάξουν βόρεια, προς το Τεπελένι, όπου είχαν δει χίλια γερμανικά αεροπλάνα να μαζεύονται κάτω από τον ίσκιο του Ολύμπου;² Δεν ήταν αλήθεια ότι το χιόνι στην κορφή της Δωδώνης είχε λειώσει σε μια μόνο μέρα, στέλνοντας μικρά ποταμάκια νερού να κυλήσουν στον αεροδιάδρομό μας; Δεν είχε κρύψει το Καταφίδι³ την κορφή του σ' ένα σύννεφο, έτσι που οι πιλότοι μας να παρασύρονται να πετάξουν μέσα από την ασπρίλα και να τσακισθούν στην απότομη πλαγιά του;

Καθώς στεκόμουν εκεί κοιτάζοντας τη βροχή, μέσα από τη σκηνή, ήμουν σίγουρος ότι τα βουνά είχαν στραφεί εναντίον μας. Το ένιωθα στο στομάχι μου.

Γύρισα πίσω στη σκηνή κι εκεί ο Φιν, καθισμένος δίπλα στην Κατίνα, προσπαθούσε να της μάθει αγγλικές λέξεις. Δεν ξέρω αν έκανε προόδους, αλλά ένα ξέρω, ότι τα κατάφερε μια φορά και την έκανε να γελάσει κι ότι αυτό ήταν υπέροχο εκ μέρους του. Θυμάμαι τον ξαφνικό ήχο του γέλιου της και πως κοιτάξαμε όλοι και είδαμε το πρόσωπό της. Πόσο διαφορετικό ήταν απ' ό,τι ήταν πριν. Μόνο ο Φιν θα μπορούσε να το είχε πετύχει. Ήταν τόσο χαρούμενος ο ίδιος, που ήταν δύσκολο να κρατηθείς σοβαρός, όταν ήταν παρών. Ήταν ψηλός, με μαύρα μαλλιά και καλή διάθεση, και καθόταν στον πάγκο σκιάζοντας, ψιθυρίζοντας και χαμογελώντας, μαθαίνοντας στην Κατίνα να μιλάει αγγλικά και μαθαίνοντάς την να γελά.

Την επομένη οι ουρανοί καθάρισαν και είδαμε πάλι τα βουνά. Κάναμε μία περιπολία πάνω από το στρατό, που υποχωρούσε ήδη αργά προς τις Θερμοπύλες

² Προφανώς γεωγραφική ανακρίβεια του συγγραφέα (σ.τ.Μ.)

³ Η ψηλότερη κορφή (2393 μ.) στα Τζουμέρκα, στη νότιο Πίνδο (σ.τ.Μ.)

και συναντήσαμε μερικά Μέσσερσιμτ και JU-87, την ώρα που βομβάρδιζαν τους στρατιώτες. Μου φαίνεται ότι χτυπήσαμε μερικούς, αλλά αυτοί χτύπησαν τον Σάντυ. Τον είδα να πέφτει. Έμεινα ακίνητος για τριάντα δευτερόλεπτα, παρακολουθώντας το αεροπλάνο του να πέφτει μαλακά σε σπείρα. Καθόμουν και περιμένα το αλεξίπτωτο. Θυμάμαι που άνοιξα τον ασύρματο και είπα μαλακά "Σάντυ, πρέπει να πηδήξεις τώρα. Πρέπει να πηδήξεις. Πλησιάζεις στο έδαφος." Αλλά δε φάνηκε κανένα αλεξίπτωτο.

Όταν προσγειωθήκαμε και παρκάραμε, η Κατίνα στεκόταν έξω από τη σκηνή με το γιατρό. Ένα μικρό κοριτσάκι μ' ένα λερωμένο εμπριμέ φόρεμα, που στεκόταν κοιτάζοντας τα αεροπλάνα καθώς επέστρεφαν για να προσγειωθούν. Στον Φιν, καθώς μπήκε μέσα, είπε "Γύρισες ξανά."

Ο Φιν ρώτησε "Τι σημαίνει αυτό, Περικλή;"

"Σημαίνει μονάχα ότι επέστρεψες" και χαμογέλασε.

Το παιδί είχε μετρήσει στα δάχτυλά του τα αεροπλάνα, καθώς έφευγαν και τώρα παρατήρησε ότι ένα έλειπε. Στεκόμαστε όλοι, βγάζοντας τα αλεξίπτωτά μας κι η μικρή προσπαθούσε να μας ρωτήσει γι' αυτό, όταν ξαφνικά κάποιος φώναξε "Προσέχτε. Έρχονται." Εμφανίστηκαν από ένα διάσελο, μια μάζα από λεπτές, μαύρες σιλουέτες, καθώς πλησιάζαν το αεροδρόμιο.

Μέσα στην τρεχάλα για τα χαρακώματα θυμάμαι που είδα τον Φιν να πιάνει την Κατίνα και να την κουβαλάει κι αυτή να χτυπιέται σαν τίγρης σ' όλη την διαδρομή.

Μόλις χωθήκαμε στο χαράκωμα κι ο Φιν την άφησε, πετάχτηκε έξω κι έτρεξε στο διάδρομο. Τα Μέσσερσιμτ πετούσαν χαμηλά με τα πολυβόλα να κροταλίζουν, τόσο χαμηλά που φαίνονταν οι μύτες τους να ξεχωρίζουν από τα γυαλιά τους. Οι σφαίρες τους σήκωναν σύννεφα το χώμα γύρω μας κι είδα ένα από τα Χάρρικαιην να πιάνει φωτιά. Η Κατίνα στεκόταν στη μέση του διαδρόμου, γυρνώντας με την πλάτη, κοιτάζοντας τους Γερμανούς καθώς εφορμούσαν. Δεν είχα ξαναδεί κάποιον τόσο μικρό και τόσο θυμωμένο σ' όλη μου τη ζωή. Φαινόταν να τους φωνάζει, αλλά ο θόρυβος ήταν πολύ ισχυρός και το μόνο που ακουγόταν ήταν οι μηχανές των αεροπλάνων και τα πολυβόλα τους.

Όλα τέλειωσαν πολύ γρήγορα, όσο γρήγορα είχαν αρχίσει, και κανένας δε μίλησε εκτός από τον Φιν, που είπε "Δε θα το 'χα κάνει αυτό ποτέ, και τρελός νά'μουν."

Εκείνο το βράδυ ο Μόνκη έβγαλε το αρχείο της μοίρας και πρόσθεσε το όνομα της Κατίνας στον κατάλογο των μελών, και διέταξε τον αποθηκάριο να φροντίσει να της βρει σκηνή δική της. Κι έτσι, στις 11 Απριλίου του 1941 έγινε μέλος της μοίρας μας.

Σε δυο μέρες ήξερε το μικρό όνομα ή παρατσούκλι όλων των πιλότων κι ο Φιν της είχε κιάλας μάθει να ρωτάει "Any luck" και "Nice work."⁴

⁴ "Τυχεροί σήμερα;" και "Ωραία δουλειά" (σ.τ.Μ.)

Εκείνο τον καιρό είχαμε πολλή δουλειά κι όταν προσπαθώ να το θυμηθώ ώρα με την ώρα, όλη αυτή η περίοδος θολώνει στο μυαλό μου. Θυμάμαι κυρίως να συνοδεύουμε τα Μπλέναμ⁵ στην Βαλόνα, επιθέσεις σε ιταλικά φορτηγά στα αλβανικά σύνορα ή κάποιο S.O.S. από το σύνταγμα του Northumberland,⁶ που έλεγε ότι ζούσαν στην κόλαση, καθώς τους βομβάρδιζαν τα μισά αεροπλάνα της Ευρώπης.

Δε θυμάμαι τίποτα απ' όλα αυτά. Μόνο δυο πράγματα θυμάμαι από την περίοδο εκείνη. Το ένα είναι η Κατίνα, που ήταν συνέχεια μαζί μας. Ήταν παντού κι όπου πήγαινε, οι άνθρωποι χαιρόνταν να τη βλέπουν. Το άλλο πράγμα που θυμάμαι είναι όταν μπήκε ένα βράδυ στη σκηνή ο Ταύρος, μετά από μια μοναχική περιπολία. Ο Ταύρος ήταν ένας τεράστιος άντρας με φαρδιές πλάτες, λίγο σκυφτός και το στήθος του ήταν φαρδύ σαν καρυδένιο τραπέζι. Πριν από τον πόλεμο είχε κάνει διάφορες δουλειές, που πολλές απ' αυτές κανείς άλλος δε θα μπορούσε να κάνει, αν δεν αποφάσιζε από πριν ότι δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ ζωής και θανάτου. Ήταν ήσυχος και φιλικός κι όταν έμπαινε σ' ένα δωμάτιο ή στη σκηνή, φαινόταν πάντα σαν να είχε κάνει λάθος κι ότι δεν εννοούσε πραγματικά να μπει. Σκοτεινίαζε κι είχαμε καθήσει στη σκηνή και παίζαμε shonv-halfpenny⁷, όταν μπήκε μέσα ο Ταύρος. Ξέραμε ότι μόλις είχε προσγειωθεί.

Μας κοίταξε όλους γύρω ελαφρά απολογητικά και είπε "Γεια σας" και πήγε προς το μπαρ να πάρει μια μπύρα.

Κάποιος είπε "Είδες τίποτα, Ταύρε;"

Ο Ταύρος απάντησε "Ναι" και συνέχισε ν' ασχολείται με το μπουκάλι της μπύρας.

Υποθέτω πως όλοι μας είμαστε πολύ απασχολημένοι με το παιχνίδι μας, γιατί κανείς δεν είπε τίποτα γι'άλλα πέντε λεπτά. Μετά ρώτησε ο Πήτερ "Τι είδες, Ταύρε;"

Ο Ταύρος άφησε κάτω το μπουκάλι, μας κοίταξε και είπε "Πέντε S-79."⁸

Θυμάμαι να τον ακούω να το λέει, αλλά θυμάμαι ακόμα πως το παιχνίδι μας ήταν συναρπαστικό κι ότι ο Φιν μπορούσε να νικήσει με μια κίνηση. Τον είδαμε που αστόχησε και του είπε ο Πήτερ "Φιν, νομίζω πως θα χάσεις." Κι ο Φιν είπε "Αει στο διάολο."

Τελειώσαμε το παιχνίδι, μετά κοίταξα και είδα τον Ταύρο σκυμμένο στο μπαρ να φυσάει μέσα στο μπουκάλι.

Είπε "Αυτό μοιάζει με το παλιό Mauretania⁹ καθώς μπαίνει στο λιμάνι της Νέ-

⁵ Blenheim. Βρετανικά δικινητήρια βομβαρδιστικά αεροπλάνα (σ.τ.Μ.)

⁶ Northumberland Regiment. Αγγλικό σύνταγμα, με το όνομά του να υποδηλώνει την καταγωγή των μελών του από την ομώνυμη επαρχία της βόρειας Βρετανίας (σ.τ.Μ.)

⁷ Επιτραπέζιο παιχνίδι (σ.τ.Μ.)

⁸ Τύπος γερμανικών αεροπλάνων (σ.τ.Μ.)

⁹ Παλιό υπερωκεάνιο (σ.τ.Μ.)

ας Υόρκης" και άρχισε να φυσάει ξανά στη μπουτίλια.

"Τι έγινε με τα S-79;" ρώτησα.

Σταμάτησε να φυσάει κι άφησε το μπουκάλι.

"Τα κατέρριψα."

Όλοι τον άκουσαν. Εκείνη τη στιγμή έντεκα πιλότοι στη σκηνή σταμάτησαν ό, τι έκαναν και έντεκα κεφάλια γύρισαν και κοίταξαν τον Ταύρο. Ήπια άλλη μια γουλιά μπύρας και είτε ήσυχα "Σε μια στιγμή μέτρησα δεκαοχτώ αλεξιπτώτα να πέφτουν."

Μερικές μέρες αργότερα έφυγε για περιπολία και δεν ξαναγύρισε.

Λίγο αργότερα ο Μόνικη πήρε ένα μήνυμα από την Αθήνα. Έλεγε ότι η μοίρα έπρεπε να μετακινηθεί στην Ελευσίνα κι από εκεί να υπερασπισθεί την Αθήνα και να καλύψει το στρατό, που υποχωρούσε από τις Θερμοπύλες.

Η Κατίνα θα πήγαινε με τα φορητά κι είπαμε στο γιατρό να φροντίσει να φτάσει ασφαλώς. Θα χρειάζονταν μια μέρα για το ταξίδι. Εμείς, δεκατέσσερις τον αριθμό, πετάξαμε νότια, πάνω από τα βουνά και στις δυόμιση προσγειωθήκαμε στην Ελευσίνα. Ήταν ένα ωραίο αεροδρόμιο, με διαδρόμους και υπόστεγα. Και κυρίως, η Αθήνα απείχε μόλις εικοσιπέντε λεπτά με αυτοκίνητο.

Εκείνο το βράδυ, καθώς σκοτείνιαζε, στεκόμουν έξω από τη σκηνή μου. Με τα χέρια στις τσέπες κοίταξα τον ήλιο να δύει και σκεφτόμουν τη δουλειά που είχαμε να κάνουμε. Όσο τη σκεφτόμουν, τόσο πιο αδύνατη μου φαινόταν η πραγματοποίησή της. Κοίταξα ψηλά και είδα πάλι τα βουνά. Ήταν πιο κοντά μας, πλησίαζαν από όλες τις πλευρές, κορυφή με κορυφή, ψηλά και γυμνά, με τις κορφές τους στα σύννεφα, περιτριγυρίζοντάς μας απ' όλες τις πλευρές εκτός από νότια, εκεί όπου βρισκόταν ο Πειραιάς κι η ανοιχτή θάλασσα. Ήξερα πως κάθε νύχτα, όταν ήταν σκοτάδι, όταν είμαστε όλοι κουρασμένοι και κοιμόμαστε στις σκηνές μας, αυτά τα βουνά πλησίαζαν αθόρυβα, έτσι που κάποια προκαθορισμένη μέρα θα έπεφταν πάνω μας και θα μας έσπρωχναν στη θάλασσα.

Ο Φιν βγήκε από τη σκηνή του.

"Είδες τα βουνά;" τον ρώτησα.

"Είναι γεμάτα από θεούς. Δεν έχουν τίποτα το καλό," απάντησε.

"Μακάρι να στέκονταν ακίνητα", είπα.

Ο Φιν κοίταξε τις χαράδρες στην Πάρνηθα και το Πεντελικό.

"Είναι γεμάτα από θεούς", είπε. "Μερικές φορές, τη νύχτα, όταν έχει φεγγάρι, μπορείς να δεις τους θεούς να κάθονται στις κορφές. Ήταν ένας στο Καταφίδι, όταν ήμαστε στην Παραμυθιά. Ήταν τεράστιος, σαν σπίτι αλλά κατάμαυρος και χωρίς σχήμα."

"Τον είδες;"

"Βέβαια και τον είδα."

"Πότε;" ρώτησα. "Πότε τον είδες, Φιν;"

Ο Φιν απάντησε "Πάμε στην Αθήνα. Πάμε να δούμε τα κορίτσια στην Αθήνα."

Την επομένη έφτασαν στο αεροδρόμιο τα φορητά, κουβαλώντας τα υλικά εδάφους, κι η Κατίνα καθόταν στη μπροστινή θέση στο πρώτο φορητό με το γιατρό στο πλάι της. Μας κίνησε το χέρι καθώς πήδηξε κάτω και έτρεξε προς το μέρος μας, γελώντας και φωνάζοντας τα ονόματά μας με μια περιέργη ελληνική προφορά. Φορούσε ακόμα το λερωμένο φόρεμά της και είχε στο κεφάλι της έναν επίδεσμο. Ο ήλιος όμως έφεγγε στα μαλλιά της.

Της δείξαμε τη σκηνή, που της είχαμε ετοιμάσει, και το μικρό βαμβακερό νυχτικό που είχε προμηθευτεί με μυστηριώδη τρόπο ο Φιν το προηγούμενο βράδυ στην Αθήνα. Ήταν άσπρο με πολλά γαλάζια πουλάκια κεντημένα μπροστά κι όλοι το θεωρούσαμε πολύ ωραίο. Η Κατίνα θέλησε να το φορέσει αμέσως και χρειάστηκε κάμποση ώρα για να πεισθεί πως ήταν μόνο για τον ύπνο. Έξι φορές χρειάστηκε ο Φιν να παίξει μια μπερδεμένη παράσταση, όπου έκανε ότι έβαζε το νυχτικό και μετά πηδούσε στο κρεβάτι και κοιμόταν. Στο τέλος έκανε νόημα με το κεφάλι και κατάλαβε.

Τις επόμενες δυο μέρες δε συνέβη τίποτα, εκτός από το ότι έφτασαν τα απομεινάρια μιάς άλλης μοίρας από τα βόρεια και ενώθηκαν μαζί μας. Έφεραν έξι Χάρρικαινη κι έτσι είχαμε συνολικά περίπου είκοσι αεροπλάνα.

Μετά περιμέναμε.

Την τρίτη μέρα εμφανίστηκαν γερμανικά αναγνωριστικά αεροπλάνα, που έκαναν γύρους πάνω από τον Πειραιά, και τα κυνηγήσαμε αλλά δεν προλάβουμε να απογειωθούμε εγκαίρως, για να τα προλάβουμε. Κι ήταν λογικό, γιατί είχαμε ένα πολύ ειδικό ραντάρ. Είναι ξεπερασμένο τώρα κι αμφιβάλω αν θα ξαναχρησιμοποιηθεί ποτέ. Σ' όλη τη χώρα, στα χωριά, τα βουνά και τα νησιά, υπήρχαν Έλληνες που ήταν συνδεδεμένοι με το μικρό μας θάλαμο επιχειρήσεων με απλά τηλέφωνα.

Δεν είχαμε αξιωματικό επιχειρήσεων κι έτσι κάναμε όλοι βάρδιες. Ήταν η σειρά μου την τέταρτη μέρα και θυμάμαι καθαρά τι συνέβη.

Στις έξι και μισή το πρωί το τηλέφωνο κουνούνισε.

"Εδώ Α-7," είπε μια βαρεία ελληνική φωνή. "Εδώ Α-7. Ακούγονται θόρυβοι ψηλά."

Κοίταξα στο χάρτη. Υπήρχε ένα μικρό κυκλάκι ακριβώς δίπλα στα Γιάννενα, όπου έγραφε "Α-7". Έβαλα ένα σταυρό στο πλαστικό, που κάλυπτε το χάρτη και σημείωσα "Θόρυβοι" δίπλα, όπως επίσης και την ώρα "0631".

Τρία λεπτά αργότερα το τηλέφωνο ξαναχτύπησε.

"Εδώ Α-4. Εδώ Α-4. Ακούγονται πολλοί θόρυβοι από πάνω μου", είπε μια γεροντική τρεμουλιαστή φωνή, "αλλά δεν μπορώ να δω, γιατί έχει σύννεφα".

Κοίταξα τον χάρτη. Ο Α-4 ήταν στο βουνό Καραβάς. Έβαλα άλλον ένα σταυρό στο πλαστικό και σημείωσα "Πολλοί θόρυβοι - 0634" και τράβηξα μια γραμμή από τα Γιάννενα στον Καραβά. Είχε την κατεύθυνση της Αθήνας κι έτσι ειδο-

ποίησα τα πληρώματα σ' επιφυλακή ν' απογειωθούν, κι αυτοί έφυγαν και έκαναν γύρους πάνω από την πόλη. Αργότερα, είδαν ένα ανάγνωριστικό JU-88 ψηλά από πάνω τους, αλλά δεν κατάφεραν να το πιάσουν. Έτσι δούλευε το ραντάρ.

Εκείνο το βράδυ, όταν τέλειωσα τη βάρδια μου σκεφτόμουν τον ηλικιωμένο Έλληνα, που καθόταν μόνος του σ' ένα καλύβι στο A-4. Να κάθεται στις πλαγιές του Καραβά κοιτάζοντας τα χιόνια και περιμένοντας μέρα και νύχτα ν' ακούσει θορύβους στον ουρανό. Φανταζόμουν τη βιασύνη, με την οποία έπιασε το τηλέφωνο όταν άκουσε κάτι, και τη χαρά που πρέπει να ένιωσε όταν η φωνή στην άλλη άκρη επανέλαβε το μήνυμά του και τον ευχαρίστησε. Σκέφτηκα τα ρούχα του κι αναρωτήθηκα αν ήταν αρκετά ζεστά και για κάποιον λόγο σκέφτηκα τις μπότες του, που θα ήταν μάλλον φθαρμένες, με φαγωμένες σόλες και παραγεμισμένες με χαρτιά και φλούδες από δέντρα.

Ήταν 17 Απριλίου. Εκείνο το βράδυ ο Μόνκη είπε "Λένε ότι οι Γερμανοί είναι στη Λαμία, που σημαίνει πως είμαστε σε ακτίνα δράσης των μαχητικών τους. Αύριο θ' αρχίσει το γλέντι".

Κι άρχισε. Την αυγή εμφανίστηκαν τα βομβαρδιστικά, με τα μαχητικά να κάνουν κύκλους από πάνω τους παρακολουθώντας τα βομβαρδιστικά, περιμένοντας να χτυπήσουν, αλλά χωρίς να κάνουν τίποτα εκτός κι αν κάποιος παρεμπόδιζε τα βομβαρδιστικά.

Νομίζω πως προλάβαμε να απογειώσουμε οκτώ Χάρρικαιην πριν έρθουν. Δεν ήταν η σειρά μου να πετάξω, κι έτσι παρακολούθησα τη μάχη από το έδαφος με την Κατίνα πλάϊ μου. Το παιδί δεν είτε λέξη. Μερικές φορές κούνησε το κεφάλι της, καθώς παρακολουθούσε τις μικρές ασημένιες κουκίδες να χορεύουν ψηλά στον ουρανό. Είδα ένα αεροπλάνο να πέφτει αφήνοντας μια ουρά καπνού και κοιτάξα την Κατίνα. Το μίσος στο πρόσωπό της ήταν σαν το φλέγον μίσος μιας γριάς, που το έχει στην καρδιά της. Ήταν μίσος γριάς γυναίκας κι ήταν παράξενο.

Σ' εκείνη τη μάχη χάσαμε ένα λοχία, που λεγόταν Ντόναλντ.

Το μεσημέρι ο Μόνκη έλαβε ένα άλλο μήνυμα από την Αθήνα. Έλεγε ότι το ηθικό στην πρωτεύουσα ήταν πεσμένο και γι' αυτό όλα τα διαθέσιμα Χάρρικαιην θα 'πρεπε να πετάξουν σε σχηματισμό χαμηλά πάνω από την πόλη, ώστε να φανεί στους κατοίκους πόσο δυνατοί είμαστε και πόσα αεροπλάνα είχαμε. Απογειωθήκαμε δεκαοχτώ από μας. Πετάξαμε σε πυκνό σχηματισμό πάνω από τους κύριους δρόμους, σύρριζα στις στέγες των σπιτιών. Έβλεπα τους ανθρώπους να κοιτάζουν ψηλά, κρύβοντας τα μάτια τους από τον ήλιο, να μας κοιτάζουν καθώς πετούσαμε από πάνω και σε κάποιο δρόμο είδα μια γριά που ούτε σήκωσε το κεφάλι της. Κανένας τους δεν κούνησε το χέρι του και ήξερα πως είχαν αφεθεί στην τύχη τους. Κανένας τους δεν κούνησε το χέρι του και ήξερα, παρ' όλο που δεν μπορούσα να δω τα πρόσωπά τους, πως δεν είχαν καν χαρεί που πετούσαμε από πάνω.

Μετά κατευθυνθήκαμε προς τις Θερμοπύλες, πετώντας πάνω από την Ακρόπολη δυο φορές. Ήταν η πρώτη φορά που την έβλεπα από τόσο κοντά.

Είδα ένα μικρό λόφο - φαινόταν μόλις σαν ένας χωμάτινος σωρός - και στην κορυφή είδα τις άσπρες κολόνες. Ήταν πολλές, συγκεντρωμένες και με τέλεια τάξη, χωρίς να είναι πολύ κοντά η μια στην άλλη, λευκές στο φως του ήλιου και αναρωτήθηκα, καθώς τις κοιτούσα, πώς είχε μπορέσει κάποιος να βάλει τόσα πολλά πράγματα στην κορυφή ενός τόσο μικρού λόφου με τόσο κομψό τρόπο.

Μετά πετάξαμε πάνω από το μεγαλειώδες Στενό των Θερμοπυλών και είδα μακριές σειρές οχημάτων να κινούνται αργά νότια, προς τη θάλασσα. Είδα μερικά άσπρα συννεφάκια εκεί όπου έπεφτε κάποια οβίδα στην κοιλάδα και είδα και μια οβίδα να πέφτει καταμεσής στο δρόμο, προκαλώντας μια διακοπή στη σειρά των φορητών. Αλλά δεν είδαμε εχθρικά αεροπλάνα.

Όταν προσγειωθήκαμε, ο Μόννη είπε "Ανεφοδιαστείτε γρήγορα σε καύσιμα και σηκωθείτε γρήγορα. Νομίζω ότι περιμένουν να μας πιάσουν στο έδαφος."

Αλλά ήταν ανώφελο. Εμφανίστηκαν από τον ουρανό πέντε λεπτά μετά την προσγείωσή μας. Θυμάμαι πως ήμουν στο δωμάτιο των πιλότων, στο Β΄ Υπόστεγο, και μιλούσα στον Φιν και σ' έναν ψηλό άντρα με σγουρά μαλλιά, που τον έλεγαν Πάντυ. Ακούσαμε τα βλήματα στην τσίγκινη σκεπή του υποστέγου, μετά ακούσαμε εκρήξεις και κρυφτήκαμε κι οι τρεις κάτω από το ξύλινο τραπέζι, στη μέση του δωματίου. Το τραπέζι ανατράπηκε. Ο Πάντυ το ξανάβαλε στη θέση του και σύρθηκε από κάτω. "Μου φαίνεται κάπως όταν είμαι κάτω από ένα τραπέζι," είπε. "Δεν αισθάνομαι ασφαλής εκτός κι αν είμαι κάτω από ένα τραπέζι."

Ο Φιν είπε "Ποτέ δεν αισθάνομαι ασφαλής." Καθόταν στο πάτωμα, κοιτάζοντας τα βλήματα ν' ανοίγουν τρύπες στον τσίγκινο τοίχο του δωματίου. Γινόταν μεγάλος θόρυβος, καθώς χτυπούσαν οι σφαίρες πάνω στον τσίγκο.

Μετά αναθαρρήσαμε αρκετά και σηκωθήκαμε και κοιτάξαμε έξω από την πόρτα. Υπήρχαν πολλά Μέσσερσμιτ που έκαναν κύκλους πάνω από το αεροδρόμιο κι ένα-ένα ευθυγραμμίζοταν και πέραγε πάνω από τα υπόστεγα, ραντίζοντας τον τόπο με σφαίρες. Αλλά έκαναν και κάτι άλλο. Άνοιγαν το καπάκι του θαλαμίσκου τους και καθώς περνούσαν, πετούσαν μικρές βόμβες που εκρήγνυνταν καθώς έπεφταν στο έδαφος, σπέρνοντας προς όλες τις κατευθύνσεις μεγάλες ποσότητες από μολύβδινες μπίλιες. Αυτές ήταν οι εκρήξεις που ακούγαμε κι οι μπίλιες έκαναν πολύ θόρυβο, καθώς χτυπούσαν το υπόστεγο.

Μετά είδα τους άντρες, το προσωπικό εδάφους, να στέκονται στα χαρακώματα και να πυροβολούν τα Μέσσερσμιτ με ντουφέκια, ξαναοπλίζοντας και πυροβολώντας όσο πιο γρήγορα μπορούσαν, βρίζοντας και φωνάζοντας καθώς πυροβολούσαν, σημαδεύοντας μόνο με ντουφέκια, όπως-όπως, απελπισμένα, τα αεροπλάνα. Στην Ελευσίνα δεν υπήρχε άλλη άμυνα.

Ξαφνικά τα Μέσσερσμιτ γύρισαν όλα και κατευθύνθηκαν προς τη βάση τους, όλα εκτός από ένα, που κατέβηκε μαλακά και σύρθηκε με την κοιλιά στο αεροδρόμιο.

Μετά, το χάος. Οι Έλληνες γύρω μας έβγαλαν μια κραυγή, πήδηξαν στο πυροσβεστικό όχημα κι έτρεξαν προς το γερμανικό αεροσκάφος. Την ίδια στιγμή, κι άλλοι Έλληνες εμφανίστηκαν απ' όλες τις γωνιές του αεροδρομίου, φωνάζοντας, ουρλιάζοντας κι απαιτώντας το αίμα του πιλότου. Ήταν ένας όχλος που αναζητούσε εκδίκηση και κανείς δεν μπορούσε να τους κατηγορήσει. Αλλά υπήρχαν και άλλες σκέψεις. Θέλαμε να ανακρίνουμε τον πιλότο, και τον θέλαμε ζωντανό.

Ο Μόνκη, που στεκόταν στο διάδρομο, μας φώναξε, κι ο Φιν, ο Πάντυ κι εγώ τρέξαμε μαζί του στο φορηγάκι που στεκόταν πενήντα μέτρα μακριά. Ο Μόνκη μπήκε μέσα αστραπιαία, έβαλε μπρος τη μηχανή και ξεκίνησε καθώς οι τρεις μας πηδούσαμε μέσα. Το πυροσβεστικό με τους Έλληνες δεν ήταν γρήγορο κι ήθελε ακόμα διακόσια μέτρα, κι οι άλλοι ήταν ακόμα μακριά. Ο Μόνκη οδήγησε γρήγορα και τους προλάβσαμε για πενήντα μέτρα.

Πηδήξαμε έξω και τρέξαμε στο Μέσσερομτ κι εκεί, καθισμένο στο θαλαμίσκο, ήταν ένα ξανθό αγόρι με ροδαλά μάγουλα και γαλάζια μάτια. Δεν έχω ξαναδεί κανέναν που το πρόσωπό του να δείχνει τόσο φόβο.

Είπε στον Μόνκη στ' αγγλικά "Έχω χτυπήσει στο πόδι."

Τον βγάλαμε έξω από το θαλαμίσκο και τον βάλαμε στο αυτοκίνητο, ενώ οι Έλληνες στέκονταν γύρω μας και κοιτούσαν. Το βλέμμα είχε θρυμματίσει το καλάμι του.

Επιστρέψαμε και καθώς τον παραδίδαμε στο γιατρό, είδα την Κατίνα που στεκόταν κοντά, κοιτάζοντας το πρόσωπο του Γερμανού. Αυτό το εννιάχρονο παιδί στεκόταν και κοίταζε το Γερμανό και δεν μπορούσε να μιλήσει. Ούτε να κινηθεί μπορούσε. Έσφιγγε τη φούστα με τα χέρια της και τον κοίταζε κατάματα. Φαινόταν σαν να έλεγε "Κάπου έχει γίνει κάποιο λάθος. Κάποιο λάθος έγινε. Αυτός εδώ έχει ροδαλά μάγουλα και ξανθά μαλλιά και γαλανά μάτια. Δεν μπορεί νά 'ναι ένας απ' αυτούς. Αυτός είναι ένα απλό αγόρι." Τον παρακολούθησε καθώς τον έβαζαν σ' ένα φορείο και τον μετέφεραν, μετά έστριψε και έφυγε τρέχοντας προς τη σκηνή της.

Το βράδυ, στο δείπνο, έφαγα τις τηγανητές σαρδέλες μου, αλλά δεν μπορούσα να φάω ψωμί ή το τυρί. Εδώ και τρεις μέρες με απασχολούσε το στομάχι μου, μια αίσθηση κενού όπως όταν κάποιος πρόκειται να υποστεί κάποια εγχείρηση ή όταν περιμένει να του βγάλει ένα δόντι ο οδοντογιατρός. Ήμουν έτσι τρεις μέρες, από τη στιγμή που ξυπνούσα μέχρι που κοιμόμουν. Ο Πήτερ καθόταν απέναντί μου και τον ρώτησα γι' αυτό.

"Το 'χω εδώ και μια βδομάδα," απάντησε, "κάνει καλό στα έντερα."

"Τα γερμανικά αεροπλάνα είναι σαν καθαρτικά", είπε ο Φιν από την άκρη του τραπέζιού. "Είναι ό,τι πρέπει για τον οργανισμό' έτσι δεν είναι, γιατρέ;"

Ο γιατρός είπε: "Ίσως το παράκανες."

"Όντως," είπε ο Φιν, "το παράκανα με αυτά τα γερμανικά χάπια. Δε διάβασα τις οδηγίες στο φιαλίδιο. Πάρτε δύο πριν αποσυρθείτε."

Ο Πήτερ είπε: "Θα ήθελα ν' αποσυρθώ."

Μετά το φαγητό, οι τρεις μας περπατήσαμε μέχρι τα υπόστεγα με τον Μόνικη, που μας είπε: "Με απασχολεί αυτή η επίθεση. Δε χτύπησαν τα υπόστεγα, γιατί ξέρουν πως δε βάζουμε ποτέ τίποτα σ' αυτά. Αυτή τη νύχτα λέω να πάρουμε τέσσερα αεροπλάνα και να τα βάλουμε στο Β' Υπόστεγο." Αυτή ήταν μια έξυπνη ιδέα. Κανονικά τα Χάρρικαιην ήταν διασκορπισμένα στις άκρες του αεροδρομίου, αλλά τα χτυπούσαν ένα-ένα, γιατί ήταν αδύνατο να πετούν συνέχεια. Οι τέσσερις από μας πήραμε ο καθένας από ένα αεροσκάφος και το οδηγήσαμε στο Β' Υπόστεγο και μετά σύραμε τις κυλιόμενες πόρτες, τις κλείσαμε και τις κλειδώσαμε.

Το επόμενο πρωί, πριν ακόμα ανατείλει ο ήλιος από πίσω από τα βουνά, ένα σμήνος από JU-87 κατέφθασε και εξαφάνισε το Β' Υπόστεγο από προσώπου γης. Ο βομβαρδισμός τους ήταν τόσο ακριβής που δε χτύπησαν τα πλαϊνά υπόστεγα.

Εκείνο το απόγευμα χτύπησαν τον Πήτερ. Πέταξε προς τη Χαλκίδα, που την βομβάρδιζαν τα JU-88, και κανείς δεν τον ξαναείδε. Ο γελαστός και χαρούμενος Πήτερ, που η μάνα του ζούσε σ' ένα αγρόκτημα στο Κεντ¹⁰ και που του έστελνε γράμματα σε μακρούς γαλάζιους φακέλλους, που τους κουβαλούσε στις τσέπες του.

Είχα πάντα μοιραστεί τη σκηνή μου με τον Πήτερ, από τότε που είχα έρθει στη μοίρα κι εκείνο το βράδυ, όταν ξάπλωσα, επέστρεψε στη σκηνή. Δε χρειάζεται να με πιστέψετε. Ούτε και το φαντάζομαι, απλώς σας λέω τι συνέβη.

Πάντα ξάπλωνα πρώτος, γιατί σ' αυτές τις σκηνές δεν έφτανε ο χώρος για να στριφογυρίζουν δύο άνθρωποι. Ο Πήτερ ερχόταν συνήθως δυο-τρία λεπτά αργότερα. Εκείνο το βράδυ ξάπλωσα και σκεφτόμουν ότι αυτή τη νύχτα δε θα ερχόταν. Αναρωτιόμουν αν το σώμα του θα βρισκόταν μπερδεμένο στα συντρίμια του αεροπλάνου του, στις πλαγιές κάποιου ερημικού βουνού, ή στο βυθό της θάλασσας κι ευχόμουν ότι του είχαν κάνει μια αξιοπρεπή κηδεία.

Ξαφνικά άκουσα κάποιο θόρυβο. Σηκώθηκε το πέτασμα της σκηνής και ξανάκλεισε. Δεν ακούστηκαν βήματα. Μετά τον άκουσα που κάθισε στο κρεβάτι του. Ήταν ένας ήχος, που τον είχα ακούσει κάθε νύχτα εδώ και εβδομάδες και ήταν πάντα ο ίδιος. Μόνο ένας γδούπος κι ένα τριξιμο των ξύλινων ποδιών του ράντζου. Έβγαλε τη μια μετά την άλλη τις μπότες του και τις πέταξε στο πάτωμα, κι όπως πάντα χρειάστηκε τρεις φορές περισσότερο χρόνο για την μία απ' όσο για την άλλη. Μετά ακούστηκε αμυδρά που τραβούσε την κουβέρτα και μετά το τριξιμο του κρεβατιού, καθώς δεχόταν το βάρος ενός ανθρώπινου σώματος.

Αυτούς τους ήχους τους είχα ακούσει κάθε νύχτα, τους ίδιους ήχους με την ίδια σειρά κι ανασηκώθηκα και είπα "Πήτερ." Ήταν σκοτάδι στη σκηνή. Η φωνή μου ακούστηκε πολύ δυνατά.

¹⁰ Περιοχή της νότιας Αγγλίας (σ.τ.Μ.)

"Γεια, Πήτερ. Είχες κακή τύχη σήμερα" αλλά δεν πήρα απάντηση.

Δεν ένιωθα ανήσυχος ή φοβισμένος, αλλά θυμάμαι ν' αγγίζω τη μύτη μου με το δάχτυλό μου, για να σιγουρευτώ πως ήμουν εκεί. Μετά, καθώς ήμουν κουρασμένος, αποκοιμήθηκα.

Το πρωί, κοιτάξα το κρεβάτι και είδα πως κάποιος είχε κοιμηθεί σ' αυτό. Αλλά δεν το έδειξα σε κανένα ούτε στο Φιν. Συγύρισα μόνος μου τις κουβέρτες και τακτοποίησα το μαξιλάρι.

Εκείνο το πρωί, τον Απρίλη του 1941, ήταν η Μάχη της Αθήνας. Θα πρέπει να ήταν η τελευταία από τις μεγάλες αερομαχίες-σκυλοκαβγάδες, που έγιναν ποτέ, γιατί σήμερα τ' αεροπλάνα πετούν πάντα σε μεγάλους σχηματισμούς και η επίθεση γίνεται πάντα μεθοδικά κι επιστημονικά, όταν διατάξει ο αρχηγός. Τώρα πια κανείς δε μάχεται σαν σε σκυλοκαβγά στον αέρα, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις. Ενώ η Μάχη της Αθήνας ήταν μια μακριά και υπέροχη αερομαχία, στην οποία δεκαπέντε Χάρρικαιην πολέμησαν για μισή ώρα με εκατόν πενήντα με διακόσια γερμανικά μαχητικά και βομβαρδιστικά αεροπλάνα. Τα βομβαρδιστικά κατέφθασαν νωρίς το απόγευμα. Ήταν μια υπέροχη ανοιξιάτικη μέρα και για πρώτη φορά ο ήλιος είχε κάποιο ίχνος καλοκαιρινής ζέστης. Ο ουρανός ήταν καταγάλανος, εκτός από κάποια σύννεφα εδώ κι εκεί και τα βουνά φαινόταν ξεκάθαρα και σκοτεινά με φόντο τον ουρανό.

Το Πεντελικό δεν έκρυβε πια την κορφή του στα σύννεφα. Στεκόταν από πάνω μας, βλοσυρό και απαγορευτικό, παρακολουθώντας την κάθε κίνησή μας και ξέροντας πως, ό,τι και να κάναμε, ήταν ανώφελο. Οι άνθρωποι ήταν ανόητοι, κι ήταν τόσο ανόητοι ώστε να πεθάνουν, ενώ τα βουνά και τα ποτάμια ζούσαν για πάντα και δεν αντιλαμβάνονταν το πέρασμα του χρόνου.

Δεν είχε κοιτάξει το Πεντελικό, πολλά χρόνια πριν, κάτω προς τις Θερμοπύλες,¹¹ όπου είχε δει μια χούφτα Σπαρτιάτες να υπερασπίζονται το πέρασμα ενάντια στους κατακτητές; Δεν τους είχε δει να πολεμούν μέχρι που δεν έμεινε κανείς ζωντανός ανάμεσά τους; Δεν είχε δει τους Πέρσες να γίνονται κομμάτια από το Λεωνίδα στο Μαραθώνα και δεν είχε κοιτάξει τη Σαλαμίνα και τη θάλασσα, όπου ο Θεμιστοκλής και οι Αθηναίοι είχαν απωθήσει τους εχθρούς από τις ακτές τους, προκαλώντας την απώλεια πάνω από διακοσίων πλοίων; Όλα αυτά κι άλλα πολλά είχε δει και τώρα μας κοιτάζε, δεν ήμαστε τίποτα στα μάτια του. Το βουνό φαινόταν σαν να μας επικρίνει και για μια στιγμή είχα αισθανθεί σαν να άκουγα το γέλιο των θεών. Ήξεραν τόσο καλά ότι δεν είμαστε αρκετοί κι ότι αναγκαστικά στο τέλος θα χάναμε.

Τα βομβαρδιστικά έφτασαν λίγο μετά το μεσημεριανό φαγητό κι αμέσως είδαμε ότι ήταν πολλά. Κοιτάξαμε ψηλά κι ο ουρανός ήταν γεμάτος από μικρές ασήμενιες κουκίδες κι ο ήλιος χόρευε και λαμπύριζε σε πάνω από διακόσια ζευγάρια φτερών.

¹¹ Μάλλον γεωγραφική ανακρίβεια του συγγραφέα, δεδομένου ότι το Καλλίδρομο είναι πάνω από τις Θερμοπύλες και απέχει αρκετά από το Πεντελικό (σ.τ.Μ.)

Τα Χάρρικαιην ήταν δεκαπέντε όλα κι όλα και πολέμησαν σαν καταιγίδα στον ουρανό. Δεν είναι εύκολο να θυμηθώ πολλά για μια τέτοια μάχη, αλλά θυμάμαι ότι κοίταξα ψηλά και είδα στον ουρανό μια μάζα μαύρες κουκίδες. Θυμάμαι ότι σκέφτηκα πως αυτά δεν μπορούσαν να είναι αεροπλάνα. Απλώς δεν μπορούσε να είναι αεροπλάνα, γιατί δεν υπήρχαν τόσο πολλά αεροπλάνα στον κόσμο.

Μετά έφτασαν από πάνω μας και θυμάμαι ότι ρύθμισα τα φτερά, ώστε να μπορώ να στρίβω σε μικρότερες στροφές.

Θυμάμαι ακόμα ένα-δυο συμβάντα, που τα φωτογράφησε η μνήμη μου. Τις πύρινες ριπές από τα μυδράλια ενός Μέσσερσιμτ, καθώς επιτέθηκε από εμπρός αριστερά. Ο Γερμανός, με το αλεξιπτωτό του να 'χει πιάσει φωτιά. Ένας άλλος Γερμανός που πέταξε δίπλα μου και μου έκανε χυδαίες χειρονομίες με τα δάχτυλά του. Το Χάρρικαιην που συγκρούστηκε μ' ένα Μέσσερσιμτ. Το αεροπλάνο που χτύπησε έναν άνθρωπο, καθώς έπεφτε με το αλεξιπτωτό, και που άνθρωπος και μηχανή έπεσαν σε τρομακτική σπείρα προς το έδαφος, με το αλεξιπτωτό να σέρνεται από το δεξιό φτερό. Τα δύο βομβαρδιστικά που συγκρούστηκαν, καθώς προσπαθούσαν να αποφύγουν ένα καταδιωκτικό, και θυμάμαι ότι είδα καθαρά έναν άνθρωπο να πετιέται έξω από τον καπνό και τα κομμάτια από τη σύγκρουση, αιωρούμενος στον αέρα με τα χέρια και τα πόδια τεντωμένα. Σας λέω ότι δεν υπάρχει κάτι που να μη συνέβη σ' αυτή τη μάχη. Μια στιγμή είδα ένα Χάρρικαιην να κάνει κύκλους μόνο του γύρω από την κορυφή της Πάρνηθας με εννιά Μέσσερσιμτ να το καταδιώκουν και θυμάμαι ότι ξαφνικά φάνηκε σαν να καθάρισαν οι ουρανοί. Δεν υπήρχαν πουθενά αεροπλάνα. Η μάχη είχε τελειώσει.

Γύρισα και κατευθύνθηκα προς την Ελευσίνα και πετώντας κοίταξα κάτω και είδα την Αθήνα και τον Πειραιά και την παραλία, που στρογγύλευε στον κόλπο και πήγαινε νότια προς τη Μεσόγειο. Είδα το λιμάνι του Πειραιά, όπου είχαν πέσει οι βόμβες, και τη φωτιά και τον καπνό να σηκώνονται από τις αποβάθρες. Είδα τη στενή παραλιακή πεδινή λουρίδα και σ' αυτή μικρές φωτιές και στήλες μαύρου καπνού να υψώνονται και να διασπείρονται ανατολικά. Ήταν οι φωτιές από τα αεροπλάνα που είχαν χτυπηθεί, κι ευχόμουν κανένα από αυτά να μην είναι Χάρρικαιην.

Εκείνη τη στιγμή έπεσα πάνω σ' ένα Junkers 88. Το τελευταίο βομβαρδιστικό που γύριζε από την επιδρομή. Είχε κάποιο πρόβλημα κι έβγαινε μαύρος καπνός από τη μία από τις μηχανές του. Παρ' όλο που το χτύπησα, δεν νομίζω ότι είχε σημασία, ούτως ή άλλως θα έπεφτε. Ήμαστε πάνω από τη θάλασσα κι έβλεπα πως δε θα τα κατάφερε να φτάσει στη γη. Δεν έφτασε. Έπεσε μαλακά με την κοιλιά στον κόλπο του Πειραιά, δυο μίλια από την ακτή. Τον ακολούθησα και έκανα κύκλους, περιμένοντας μέχρι να βεβαιωθώ ότι το πλήρωμα είχε βγει ασφαλώς στη σωστική λέμβο.

Αργά-αργά το σκάφος άρχισε να βυθίζεται, πρώτα βουτώντας τη μύτη του στο νερό και σηκώνοντας την ουρά του στον αέρα. Αλλά δε φαινόταν πουθενά το πλήρωμα. Ξαφνικά, χωρίς προειδοποίηση, άρχισε να πυροβολεί το πισινό μυ-

δράλιο. Πυροβόλησαν με το πισινό τους όπλο και οι σφαίρες άνοιξαν μικρές οδοντωτές τρύπες στο αριστερό μου φτερό. Έστριψα μακριά και θυμάμαι ότι τους έβρισα. Άνοιξα το καπάκι του θαλαμίσκου και φώναξα, "Βρωμιάρηδες, Μπάσταρδοι. Ελπίζω να πνιγείτε." Λίγο αργότερα το βομβαρδιστικό βυθίστηκε.

Όταν επέστρεψα, όλοι στέκονταν έξω από τα υπόστεγα και μετρούσαν τις απώλειες, κι η Κατίνα καθόταν σ' ένα κασόνι, με δάκρυα να τρέχουν στα μάγουλά της. Αλλά δεν έκλαιγε κι ο Φιν, έχοντας γονατίσει δίπλα της, της μιλούσε μαλακά και σιγανά στα Αγγλικά, ξεχνώντας ότι δεν μπορούσε να καταλάβει.

Χάσαμε το ένα τρίτο από τα Χάρρικαιην μας σ' εκείνη τη μάχη, αλλά οι Γερμανοί έχασαν περισσότερα.

Ο γιατρός περιποιόταν κάποιον, που είχε καεί και με κοίταξε και είπε, "Θα 'πρεπε να έβλεπες τους Έλληνες στο αεροδρόμιο, πώς ζητωκραύγαζαν καθώς έπεφταν τα βομβαρδιστικά από τον ουρανό."

Καθώς μιλούσαμε, ένα φορητό έφτασε κι ένας Έλληνας βγήκε και είπε πως ήταν μέσα κάτι ανθρώπινα μέλη. "Αυτό ήταν το ρολόϊ," είπε, "που ήταν στο μπράτσο." Ήταν ένα ασημένιο ρολόϊ με φωτεινό καντράν και στο πίσω μέρος του είχε κάποια αρχικά. Δεν κοιτάξαμε μέσα στο φορητό.

Μας είχαν απομείνει, νομίζω, εννιά Χάρρικαιην.

Εκείνο το βράδυ, ένας ανώτατος αξιωματικός της R.A.F. ήρθε από την Αθήνα και είπε: "Αύριο τα ξημερώματα θα πετάξετε όλοι στα Μέγαρα. Είναι περίπου δέκα μίλια πιο κάτω, παραλιακά. Υπάρχει κάποιο χωράφι, όπου μπορείτε να προσγειωθείτε. Ο στρατός δουλεύει σ' αυτό όλη τη νύχτα. Έχουν δύο μεγάλους οδοστρωτήρες και το ισοπεδώνουν. Μόλις προσγειωθείτε, να κρύψετε τ' αεροπλάνα σας στον ελαιώνα, που είναι στο νότιο μέρος του χωραφιού.

Το προσωπικό εδάφους θα πάει νοτιότερα, στο Άργος και μπορείτε να πάτε κι εσείς αργότερα, αλλά θα μπορέσετε να εξορμήσετε από τα Μέγαρα για μια-δυο μέρες."

Ο Φιν είπε "Πού είναι η Κατίνα; Γιατρέ, πρέπει να βρεις την Κατίνα και να φροντίσεις να φτάσει στο Άργος ασφαλώς."

Ο γιατρός είπε "Θα το φροντίσω" και ξέραμε ότι μπορούσαμε να τον εμπιστευθούμε.

Την αυγή, την επομένη, όταν ήταν ακόμα σκοτάδι, απογειωθήκαμε και πετάξαμε στο μικρό χωράφι στα Μέγαρα, δέκα μίλια μακριά. Προσγειωθήκαμε και κρύψαμε τα Χάρρικαιην μας στον ελαιώνα και κόψαμε κλαδιά από τα δέντρα και μ' αυτά σκεπάσαμε τ' αεροπλάνα. Μετά καθήσαμε στην πλαγιά ενός λόφου και περιμέναμε εντολές."

Καθώς ο ήλιος ανέτελλε πάνω από τα βουνά, κοιτάξαμε απέναντι απ' το χωράφι και είδαμε μια ομάδα Έλληνες χωρικούς να έρχονται από τα Μέγαρα προς το χωράφι μας. Εκατοντάδες άνθρωποι, γυναίκες και παιδιά κυρίως, κι έρχονταν βιαστικά.

Ο Φιν είπε "Τι στο διάολο," και μείναμε εκεί στον λόφο μας και παρακολουθούσαμε, απορώντας για το τι θα έκαναν.

Σκορπίστηκαν στις άκρες του χωραφιού και μάζεψαν αρμαθιές φτέρη και κλαδιά. Τα μετέφεραν στο χωράφι και, σχηματίζοντας μακριές γραμμές, άρχισαν να σκορπούν τα κλαδιά και τα χορτάρια πάνω στο χορτάρι. Έκρυβαν το διάδρομο προσγεώσης. Οι οδοστρωτήρες, καθώς είχαν στρώσει το χώμα και το είχαν ισιώσει για την προσγεώση, είχαν αφήσει σημάδια που φαίνονταν εύκολα από ψηλά, κι έτσι οι Έλληνες βγήκαν από το χωριό τους, όλοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, κι άρχισαν να διορθώνουν τα πράγματα. Μέχρι σήμερα δεν ξέρω ποιος τους είπε να το κάνουν. Απλώθηκαν σε μια μακριά γραμμή κατά πλάτος στο χωράφι, περπατώντας προς τα μπρος αργά και σκορπίζοντας τη φτέρη, κι ο Φιν κι εγώ κατεβήκαμε και τους βοηθήσαμε.

Ήταν γριές και γέροντες κυρίως, μικροκαμωμένοι και λυπημένοι, με σκούρα πρόσωπα με βαθιές ρυτίδες κι εργαζόνταν αργά, σκορπώντας το χόρτο. Καθώς περνούσαμε δίπλα τους, σταματούσαν, χαμογελούσαν, κι έλεγαν κάτι στα ελληνικά, που δεν καταλαβαίναμε. Ένα από τα παιδιά έδωσε στο Φιν ένα μικρό ροζ λουλουδί και δεν ήξερε τι να το κάνει, κι απομακρύνθηκε κρατώντας το στο χέρι του.

Επιστρέψαμε στην πλαγιά του λόφου και περιμέναμε. Σε λίγο χτύπησε το τηλέφωνο. Ήταν ο ανάτατος αξιωματικός. Είπε πως έπρεπε κάποιος να πάει πίσω στην Ελευσίνα αμέσως να παραλάβει κάποια σημαντικά μηνύματα και χρήματα. Είπε επίσης ότι όλοι μας θα έπρεπε ν' αφήσουμε το χωράφι στα Μέγαρα και να πάμε το βράδυ στο Άργος. Οι άλλοι είπαν ότι θα περιμέναμε μέχρι να γυρίσω πίσω με τα χρήματα, ώστε να πετάξουμε μαζί μέχρι το Άργος.

Την ίδια στιγμή, κάποιος είπε στους δύο άντρες του στρατού, που έστρωναν ακόμα το χωράφι μας, να καταστρέψουν τους οδοστρωτήρες τους, ώστε να μην τους πάρουν οι Γερμανοί. Θυμάμαι, καθώς έμπαινα στο Χάρρικαιη μου, που είδα τους δύο τεράστιους οδοστρωτήρες να ρίχνονται ο ένας κατά του άλλου στην άλλη άκρη του χωραφιού και θυμάμαι που είδα τους δύο οδηγούς να πηδούν λίγο πριν τη σύγκρουση. Ακουστήκε μια μεγάλη σύγκρουση κι είδα όλους τους Έλληνες, που σκόρπιζαν χόρτο, να σταματούν τη δουλειά τους και να κοιτάζουν, για μια στιγμή έμειναν ακίνητοι σαν βράχοι, κοιτάζοντας τους οδοστρωτήρες. Μετά κάποιος άρχισε να τρέχει. Ήταν μια γριά κι άρχισε να τρέχει προς το χωριό όσο πιο γρήγορα μπορούσε, φωνάζοντας κάτι καθώς έφειγγε, κι αμέσως όλοι στο χωράφι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, σαν να φοβήθηκαν κι άρχισαν να τρέχουν μαζί της.

Θέλησα να βγω και να τρέξω δίπλα τους και να τους εξηγήσω. Να τους πω ότι λυπόμουν, αλλά ότι δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτ' άλλο. Ήθελα να τους πω ότι δε θα τους ξεχνούσαμε κι ότι μια μέρα θα επιστρέφαμε. Αλλά ήταν ανώφελο. Απορημένοι και τρομαγμένοι, έτρεχαν πίσω στα σπίτια τους, και δε σταμάτησαν να τρέχουν παρά μόνο όταν χάθηκαν από τη θέα μας, ακόμα κι οι γέροι.

Απογειώθηκα και πέταξα στην Ελευσίνα. Προσγειώθηκα σ'ένα νεκρό αερο-

δρόμο. Δε φαινόταν ψυχή. Παρκάρησα το Χάρρικαϊν και καθώς περπατούσα προς τα υπόστεγα ξαναήρθαν τα βομβαρδιστικά. Κρύφτηκα σ' ένα χαντάκι μέχρι να τελειώσουν τη δουλειά τους, μετά σηκώθηκα και πήγα μέχρι το μικρό θάλαμο επιχειρήσεων. Το τηλέφωνο ήταν ακόμα στο τραπέζι και, για κάποιον λόγο, το σήκωσα και είπα "Γεια."

Μιά φωνή, μάλλον γερμανική, απάντησε στην άλλη άκρη.

Είπα "Μπορείς να με ακούσεις;" και η φωνή είπε : "Ναι, σε ακούω."

"Εντάξει," είπα, "άκουσε προσεκτικά."

"Ναι, συνέχισε παρακαλώ."

"Εδώ η R.A.F. Μια μέρα θα ξαναγυρίσουμε, το καταλαβαίνεις. Μια μέρα θα ξαναγυρίσουμε."

Μετά ξεριζώσα το τηλέφωνο από το κουτί του και το πέταξα μέσα από το κλειστό γυάλινο παράθυρο. Όταν βγήκα έξω, στεκόταν ένας κοντός άντρας με πολιτικά ρούχα κοντά στην πόρτα. Στο ένα χέρι κρατούσε ένα περιστρόφο και στο άλλο ένα μικρό σάκιο.

"Θέλεις κάτι;" είπε σε πολύ καλά αγγλικά.

"Ναι, θέλω κάποια σημαντικά μηνύματα και χαρτιά που πρέπει να μεταφέρω στο Άργος," απάντησα.

"Ορίστε, εδώ είναι," είπε, δίνοντάς μου το σάκιο. "Και καλή τύχη."

Πέταξα πίσω στα Μέγαρα. Δύο αντιτορπιλικά κείτονταν σ' ανοικτά, φλεγόμενα και βυθιζόμενα. Έκανα κύκλους πάνω από το χωράφι μας κι οι άλλοι απογειώθηκαν και πετάξαμε όλοι μαζί μέχρι το Άργος.

Ο διάδρομος προσγειώσης στο Άργος ήταν ένα μικρό χωράφι.¹² Γύρω-γύρω είχε πυκνές σειρές ελιές, μέσα στις οποίες κρύψαμε τα αεροπλάνα μας. Δεν ξέρω πόσο μακρύ ήταν το χωράφι, αλλά δεν ήταν εύκολο να προσγειωθούμε σ' αυτό.

Έπρεπε να κατεβαίνεις πολύ χαμηλά και, μόλις ακουμπούσες στο χώμα, έπρεπε ν' αρχίσεις αμέσως να φρενάρεις, τραβώντας το φρένο κι αφήνοντάς το μόλις έκανε να τουμπάρει. Αλλά μόνο ένας ξεπέρασε το διάδρομο και τσακίστηκε.

Το προσωπικό εδάφους είχε ήδη φτάσει και καθώς βγήκαμε από τα αεροπλάνα να έφτασε τρέχοντας η Κατίνα μ' ένα καλάθι μαύρες ελιές και μας τις πρόσφερε δείχνοντάς μας τα στομάχια μας, εννοώντας ότι έπρεπε να φάμε.

Ο Φιν έσκηψε και της χάιδεψε τα μαλλιά. Είπε, "Κατίνα, μια μέρα πρέπει να πάμε στην πόλη να σου πάρουμε ένα καινούργιο φόρεμα." Του χαμογέλασε αλλά δεν κατάλαβε κι όλοι μας αρχίσαμε να τρώμε μαύρες ελιές.

Μετά κοίταξα γύρω και είδα ότι το δάσος ήταν γεμάτο αεροπλάνα. Σε κάθε

¹² Πρόκειται για το μικρό αεροδρόμιο, που βρίσκεται βόρεια από το Κουτσοπόδι, προς το χωριό Φίχτια (σ.τ.Μ.)

γωνιά υπήρχε ένα αεροπλάνο κρυμμένο στα δέντρα κι όταν ρωτήσαμε, μάθαμε ότι οι Έλληνες είχαν φέρει όλη τους την αεροπορία στο Άργος και την είχαν κρύψει στο μικρό δάσος. Ήταν περίεργα, παλιά μοντέλα, κανένα από αυτά λιγότερο από πέντε χρόνια παλιό, και δεν ξέρω πόσες δεκάδες ήταν εκεί.

Εκείνο το βράδυ κοιμηθήκαμε κάτω από τα δέντρα. Τυλίξαμε την Κατίνα σε μια μεγάλη στολή πτήσης και της δώσαμε ένα κράνος πτήσης για μαξιλάρι κι όταν αποκοιμήθηκε, καθήσαμε γύρω τρώγοντας μαύρες ελιές και πίνοντας ρετσίνα από μια τεράστια νταμιτζάνα. Αλλά ήμαστε πολύ κουρασμένοι και γρήγορα αποκοιμηθήκαμε.

Όλη την επόμενη μέρα είδαμε φορηγά με στρατό να κινούνται νότια προς τη θάλασσα κι όσο πιο συχνά μπορούσαμε απογειωνόμαστε και πετάγαμε από πάνω τους.

Οι Γερμανοί συνέχισαν να επιτίθενται και να βομβαρδίζουν το δρόμο εκεί κοντά, αλλά δεν είχαν δει ακόμα το αεροδρόμιό μας.

Αργότερα, την ίδια μέρα, μας είπαν ότι έπρεπε όλα τα διαθέσιμα Χάρρικαιην να πετάξουν στις έξι το απόγευμα για να προστατεύσουμε μια σημαντική νηοπομπή και τα εννιά αεροπλάνα, όσα μας είχαν απομείνει, ανεφοδιάστηκαν σε καύσιμα και περιμέναμε. Τρία λεπτά πριν τις έξι αρχίσαμε να βγαίνουμε από τις ελιές στο διάδρομο.

Τα δύο πρώτα αεροπλάνα πέταξαν, αλλά μόλις σηκώθηκαν από το έδαφος κάτι μαύρο έπεσε από τον ουρανό, πέταξε πάνω τους και τα χτύπησε και τα δύο, ρίχνοντάς τα στο έδαφος φλεγόμενα. Κοίταξα γύρω και είδα τουλάχιστον πενήντα Μέσσερομιτ να κάνουν κύκλους γύρω από το διάδρομό μας και καθώς κοίταζα, μερικά από αυτά έστριψαν και επιτέθηκαν εναντίον των υπόλοιπων επτά Χάρρικαιην, που περίμεναν να σηκωθούν.

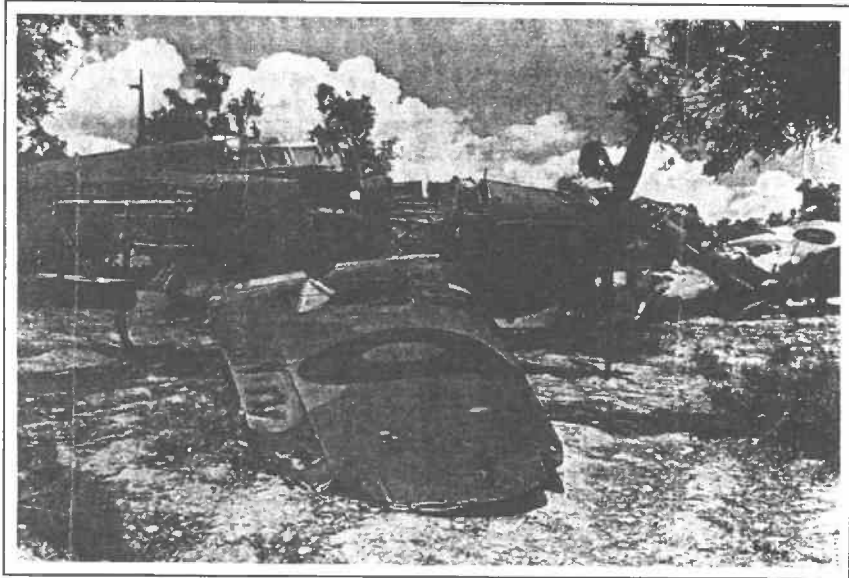
Δεν υπήρχε καιρός για τίποτα. Το καθένα από τα αεροπλάνα μας χτυπήθηκε σ' εκείνη την πρώτη επίθεση, αλλά ευτυχώς μόνον ένας από τους πιλότους χτυπήθηκε. Ήταν τώρα αδύνατο να πετάξουμε κι έτσι πηδήξαμε κάτω από τα αεροπλάνα μας, βγάλαμε τον τραυματία από το θαλαμίσκο του και τρέξαμε μαζί του στα χαρακώματα, στα καταπηκτικά μεγάλα, βαθιά χαρακώματα σε ζιγκ-ζαγκ που είχαν σκάψει οι Έλληνες.

Τα Μέσσερομιτ έρχονταν με την ησυχία τους. Δεν υπήρχε αντίσταση ούτε από το έδαφος ούτε από τον αέρα, εκτός από τον Φιν που πυροβολούσε με το περίστροφό του.

Δεν είναι ευχάριστο να σε πυροβολούν στο έδαφος, ειδικά όταν έχουν μυδράλια στα φτερά τους. Κι αν δεν έχει κάποιος ένα βαθύ χαρακώμα να κρυφτεί, δεν έχει ελπίδα. για κάποιο λόγο, ίσως γιατί νόμιζαν πως ήταν χαριτωμένο αστέιο, οι Γερμανοί πιλότοι επιτέθηκαν πρώτα στα χαρακώματα, πριν ασχοληθούν με τ' αεροπλάνα.

Τα πρώτα δέκα λεπτά τα περάσαμε τρέχοντας από γωνιά σε γωνιά στα χαρακώματα, ώστε να μη βρεθούμε σε χαρακώμα παράλληλο προς την πτήση των επι-

τιθέμενων αεροπλάνων. Ήταν δέκα τρομερά, αγχώδη λεπτά, όπου ο καθένας φώναζε "Έρχεται κι άλλο" και όλοι έτρεχαν να κρυφτούν στο άλλο τμήμα του χαρακώματος.

Hurricane κατεστραμμένο στον Ελαιώνα του Κουτσοποδίου. Φωτογραφία από το Bundesarchiv. Χάρης εις τον κ. W. M. Frick (C.T.U.S.A.).

Μετά οι Γερμανοί επιτέθηκαν στα Χάρρικαιην και ταυτόχρονα και σ' όλα τα παλιά ελληνικά αεροπλάνα, που ήταν σταθμευμένα στον ελαιώνα, κι ένα-ένα, μεθοδικά, τα έκαψαν. Ο θόρυβος ήταν τρομακτικός και παντού - στα δέντρα, στα βράχια και στο χορτάρι - έβρεχε σφαίρες.

Θυμάμαι που έβγαλα προσεκτικά το κεφάλι μου από το χαρακώμα και είδα ένα μικρό άσπρο λουλούδι να φυτρώνει μερικούς μόλις πόντους μακριά από τη μύτη μου. Ήταν κατάλευκο και είχε τρία πέταλα. Θυμάμαι που κοίταξα πέρα από αυτό και είδα τρεις Γερμανούς να εφορμούν κατά του δικού μου Χάρρικαιην, που ήταν στην άλλη άκρη του χωραφιού και θυμάμαι που τους έβριζα, χωρίς να ξέρω τι τους έλεγα.

Ξαφνικά είδα την Κατίνα. Έτρεχε από την άκρη του αεροδρομίου, έτρεχε μέσα στη μέση αυτής της μάζας των αεροπλάνων που καίγονταν και των όπλων που πυροβολούσαν, τρέχοντας όσο πιο γρήγορα μπορούσε. Μια φορά παραπάτησε αλλά ξανασηκώθηκε και συνέχισε να τρέχει. Μετά σταμάτησε και στάθηκε κοιτάζοντας ψηλά, σηκώνοντας τις γροθιές της στα αεροπλάνα καθώς πετούσαν από πάνω της.

Καθώς στεκόταν εκεί, θυμάμαι που είδα ένα Μέσσερσμιτ να στρίβει και να κατευθύνεται χαμηλά κατ' ευθείαν πάνω της και θυμάμαι που σκέφτηκα πως ή-

ταν τόσο μικρή, που δεν μπορούσε να χτυπηθεί. Θυμάμαι που είδα τις φλόγες από τα πολυβόλα του, καθώς πλησίαζε, και θυμάμαι το παιδί, για ένα δευτερόλεπτο, να στέκεται ακίνητο, αντίκρυ στο αεροπλάνο. Θυμάμαι πως ο άνεμος φύσαγε στα μαλλιά της.

Μετά έλεσε.

Την επόμενη στιγμή δεν θα τη ξεχάσω ποτέ. Απ' όλες τις πλευρές βγήκαν άστρες από το έδαφος, σαν από μαγεία. Βγήκαν από τα χαρακώματα και σαν τρελλοί έτρεχαν στο αεροδρόμιο, έτρεχαν προς εκείνο το μικροσκοπικό σωρό που κειτόταν ακίνητος στη μέση του χωραφιού. Έτρεχαν γρήγορα, σκυφτοί, και θυμάμαι που πήδηξα κι εγώ έξω απ' το χαρακώμα κι έτρεξα κι εγώ. Θυμάμαι που δε σκεφτόμουν τίποτα και κοίταξα τις μπότες του άλλου μπροστά μου, παρατηρώντας πως είχε στραβά πόδια κι ότι το παντελόνι του παραίτηταν μακριά.

Θυμάμαι που είδα τον Φιν να φτάνει πρώτος, κι από κοντά ένα λοχία που τον έλεγαν Wishful και θυμάμαι που οι δυο τους σήκωσαν την Κατίνα κι άρχισαν να τρέχουν κουβαλώντας την πίσω στα χαρακώματα. Είδα το πόδι της, μια μάζα κόκαλα και αίμα και είδα το στήθος της, όπου το αίμα ανάβλυζε από το άσπρο λουλουδάτο φόρεμά της. Είδα, για ένα λεπτό, το πρόσωπό της, που ήταν άσπρο σαν τα χιόνια του Ολύμπου.

Έτρεξα δίπλα στον Φιν και καθώς έτρεχε έλεγε "Τα κτήνη, τα κτήνη." Κι όταν φτάσαμε στο χαρακώμά μας, θυμάμαι που κοίταξα γύρω και δεν είχε πια θόρυβο ή φωνές. Οι Γερμανοί είχαν φύγει.

Ο Φιν είτε "Πού είναι ο γιατρός;" και ξαφνικά, ήταν δίπλα μας, κοιτάζοντας την Κατίνα - κοιτάζοντας το πρόσωπό της.

Ο γιατρός έπιασε μαλακά τον καρπό της και χωρίς να κοιτάξει πάνω είτε "Δεν είναι ζωντανή."

Την ακούμπησαν μαλακά κάτω από ένα μικρό δέντρο, κι όταν γύρισα είδα παντού αναρίθμητα αεροπλάνα να καίγονται. Είδα το δικό μου Χάρρικαιην να καίγεται εκεί κοντά και στάθηκα κοιτώντας χωρίς καμιά ελπίδα τις φλόγες, καθώς χόρευαν γύρω από τη μηχανή κι έγλειφαν τα φτερά.

Στάθηκα κοιτάζοντας τις φλόγες και, καθώς τις κοιτούσα, το χρώμα της φωτιάς έγινε πιο κόκκινο κι είδα πέρα απ' αυτή όχι τη μάζα των σιδηρικών, που κάπνιζαν, αλλά τις φλόγες από μια φωτιά πιο ζεστή και πιο έντονη, που έκαιγε τώρα και σιγόκαιγε στις καρδιές του λαού της Ελλάδας.

Κοίταξα ακόμα και, καθώς κοίταξα, είδα στη μέση της φωτιάς, εκεί απ' όπου ξεπηδούσαν οι φλόγες, μια λαμπρή, άσπρη ζέστη, που έλαμπε αλλά χωρίς χρώμα.

Καθώς κοίταξα, η ασπρίλα διαχύθηκε κι έγινε μαλακή και κιτρινωπή, σαν τον ήλιο και μέσα από αυτή, πέρα από αυτή, είδα ένα μικρό παιδί να στέκεται στη μέση του χωραφιού και τον ήλιο να λάμπει στα μαλλιά της.

Για μια στιγμή, στάθηκε κοιτάζοντας ψηλά στον ουρανό, που ήταν γαλανός

και πεντακάθαρος και χωρίς σύννεφα. Μετά γύρισε και κοίταξε προς το μέρος μου και, καθώς έστριβε, είδα πως το μπροστινό μέρος του λευκού, λουλουδάτου φορέματός της ήταν βαμμένο βαθύ κόκκινο, το χρώμα του αίματος.

Μετά χάθηκαν η φωτιά κι οι φλόγες και είδα μπροστά μου μόνο τα σίδερα από ένα καμμένο αεροπλάνο. Πρέπει να στεκόμουν εκεί για πολλή ώρα.

Χρίστος Οικονομόπουλος

Ο θεότρομος μήνας Μάιος και το δρώμενο του “Φουσκοδένδρη” στην Αργολιδοκορινθία

Ο μήνας Μάιος με τα πολλά λουλούδια τα παλιά χρόνια γεννούσε στις απλοϊκές καρδιές των ανθρώπων της υπαίθρου, που ζούσαν στην αγκαλιά της μητέρας φύσης, τόσους φόβους και δεισιδαιμονίες όσο κανείς άλλος μήνας του χρόνου.

Οι περισσότερες προλήψεις και δεισιδαιμονίες αφορούσαν τους ποιμένες, τους αγρότες και τις μητέρες των μικρών παιδιών.

Επειδή πίστευαν πως ο μήνας Μάιος ευνοεί κάθε είδους μαγεία, ίσως γιατί συνηχεί με τη μαγεία, γι’ αυτό ελάμβαναν χίλιες δύο προφυλάξεις, για να εξασφαλίσουν το σπίτι, τα παιδιά και τα ζώα από την επήρεια του κακού.

Αυτοί που περισσότερο είχαν αγωνία στις ψυχές τους ήταν οι κτηνοτρόφοι, γιατί εφοβούντο την επιζωοτία των αγελάδων και των αιγοπροβάτων. Έτσι με την είσοδο του Μάη έχαναν την ευτυχία τους.

Έχει παρατηρηθεί από τους αρχαίους χρόνους, ότι στον ελλαδικό χώρο στις αρχές του Μαΐου συνήθως έπεφταν οι περισσότερες επιζωοτίες και αποδεκατίζονταν τα αιγοπρόβατα και οι αγελάδες από κλαπάτσα, σπληνάνθρακα και ψόφο.

Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι οι κτηνοτρόφοι έφευγαν από τα πεδινά κάθε χρόνο του Αγίου Γεωργίου για τα ορεινά, κυρίως για να αποφύγουν τις παραπάνω αρρώστιες και επιζωοτίες. Ούτε ήταν άνευ σημασίας το έθιμο κάθε Πρωτομαγιά να τοποθετούν οι κτηνοτρόφοι στα κακά βοσκοτόπια και βαλτοτόπια, σε εμφανές μέρος, νεκροκεφαλές ζώων, βοδιών, προβάτων, αλόγων, τις οποίες θεωρούσαν σαν ισχυρά φυλακτικά, για να προστατεύσουν τα υπόλοιπα ζώα τους από τη μαγική επήρεια, σαν σήματα κινδύνου, σ’ αυτές τις περιοχές.

Επειδή απ’ όλους τους μήνες του χρόνου ο μήνας Μάιος ήταν ο πιο θανατηφόρος από τις επιζωοτίες που πρόσβαλαν και αποδεκάτιζαν όλα τα είδη των μηρυκαστικών, ιδίως τα πρόβατα, εθεωρείτο από τους ποιμένες ο πιο φοβερός μήνας και τον αποκαλούσαν “θεότρομο”.

Η οικονομική συνέπεια από τους αθρόους θανάτους των ποιμνίων ήταν μεγάλη το μήνα αυτόν. Οι κτηνοτρόφοι είχαν μεγάλη απώλεια κρέατος, μείωση της γαλακτοπαραγωγής, μείωση του τυριού, μείωση της παραγωγικότητας των ζώων,

ιδίως στις εργασίες του βοδιού, και επίσης μείωση του δέρματος και των μαλλιών.

Γι’ αυτό ο Μάιος ήταν ο πιο πένθιμος μήνας του χρόνου για τους ποιμένες και το πένθος ήταν μεγάλο. Αυτός είναι ο λόγος που ποτέ οι κτηνοτρόφοι δεν παντρεύονταν το μήνα Μάιο “για να ζήσουν τα πράματά τους”, όπως έλεγαν. Σε γενικό πένθος δε νοείται, γιατί γάμος είναι ομαδική χαρά και συμμετοχή όλης της κοινότητας. Οι κτηνοτρόφοι πίστευαν, ότι το μήνα Μάιο παντρεύονται μόνο οι γάιδαραι.

Επειδή πίστευαν πως ο Μάιος έχει πολλές κακές ώρες, γι’ αυτό λέγαν σαν κατάρα: “η ώρα του Μάη να σ’ εύρη”.

Επίσης το μήνα Μάιο η παιδική θνησιμότητα ήταν μεγάλη τα παλιά χρόνια από νοσήματα ιδίως του αναπνευστικού, από μηνιγγίτιδες, εγκεφαλίτιδες, διφθερίτιδες, γαστροεντερίτιδες και αναφυλαξίες (αλλεργικές λαρυγγίτιδες) κ.λπ.

Από το φόβο των ποιμένων για τις επιζωοτίες, τη θνησιμότητα των βρεφών και από την πίστη ότι η στειρώση και ο γεροντοκορισμός οφείλονται σε κακά μάγια, που κάνουν το μήνα Μάιο, επικράτησαν οι παρακάτω προλήψεις και δεισιδαιμονίες για το μήνα αυτό, που φανερώνουν το φόβο των απλών λαϊκών ανθρώπων.

Σήμερα βέβαια με τον υποχρεωτικό εμβολιασμό των ζώων και την πρόληψη των ασθενειών των παιδιών, οι προλήψεις αυτές έχουν καθαρό λαογραφικό χαρακτήρα, αλλά δείχνουν την ικανότητα προσαρμογής του λαού στις κακές επιδράσεις της φύσης και την αξία της παράδοσης.

Προλήψεις και δεισιδαιμονίες:

1) Το μήνα Μάιο δεν παντρεύονται, γιατί τον ένα από τους δύο θα τον πάρει ο Μάης και θα χηρέψει το ανδρόγυνο.

2) Δεν κόβουν καινούργια ρούχα, γιατί θα τους τα βάλουν στον τάφο.

3) Δεν κάνουν μακρινά ταξίδια.

4) Δε φυτεύουν λουλούδια, γιατί θα τους τα βάλουν στην κάσα.

5) Οι τσοπάνηδες δεν τυροκομούν.

6) Όταν μπει Σάββατο ο Μάης, τότε σάβανα πολλά πάνε στον Άδη και ψόφος στα πράματα (ζώα).

7) Φοβούνται τη βροχή του Μάη. “Στον καταραμένο τόπο το μήνα Μάη βρέχει” λέγουν, όχι μόνο για τα σπαρτά, αλλά και για τη διαστομίαση των προβάτων.

8) Φοβούνται το χαλάζι. Όταν πέφτει χαλάζι το Μάη, εμφανίζεται ψόφος στα αιγοπρόβατα και αρρώστιες. Επίσης το χαλάζι ξεχώνει τα παράνομα παιδιά που έχουν παραχώσει οι ανύπαντρες μητέρες τους, γι’ αυτό το χαλάζι θεωρείται σαν οργή Θεού, σαν τιμωρία.

9) Το Μάη μήνα οι μανάδες κόβουν βεντούζες στα μικρά παιδιά, για να τους πάρουν “το κακό αίμα του Μάη”.

10) Οι θηλάζουσες μητέρες βάζουν αβδέλλες στα ριζαύτια, για πάρουν το “κακό αίμα” και να μη βγάζουν λειχήνες τα μικρά (βρεφικό έκζεμα).

- 11) Δεν αρχίζουν προίκα, γιατί ύστερα μαλώνουν τ' ανδρόγυνα.
- 12) Δε φυτεύουν βασιλικό, γιατί δεν πιάνει και τους τον βάζουν στη νεκρόκασα.
- 13) Οι μητέρες δε φοράνε άσπρα ρούχα στα παιδιά, για να μην τους τα βάλουν σάβανα.
- 14) Όποια μάνα έχει Γιάννη δε φυτεύει λουλούδια.
- 15) Το Μάη μήνα δε βάζουν νυχτέρι, γιατί θυμώνει ο Θεός.
- 16) Δεν κουρεύουν τα παιδιά το μήνα Μάη, για να μην αρρωστήσουν.
- 17) Όποιος γεννήθηκε το Μάη, θεριώνει και δεν τον πιάνουν τα μάγια.
- Επειδή οι περισσότερες ιδιότητες του Μάη συμπυκνώνονται στην πρώτη μέρα της Πρωτομαγιάς, γι' αυτό:
- 18) Την Πρωτομαγιά συλλέγουν οι ποιμένες, οι μάγισσες, οι μαμές και οι γριές μάνες τα μαγιοβότανα (ιαματικά, φαρμακευτικά βότανα) και φτιάχνουν πέντε λογίων στεφάνια, που έχουν πολυδιάστατο συμβολικό χαρακτήρα.
- 19) Την Πρωτομαγιά τα παιδιά τρώνε μέλι και πίνουν γάλα, για να θεριεύσουν και να μη μαζεύονται.
- 20) Την Πρωτομαγιά λένε ελεύθερα ψέματα οι γυναίκες. Τα ψέματα αυτά τα λένε "Πρωτομαγιές".
- 21) Την Πρωτομαγιά οι έγκνες ζώνουν τη μέση τους με μολοχανθιά, για να μην αποβάλουν.
- 22) Την Πρωτομαγιά οι μεγαλοκοπέλες (γεροντοκόρες) κυλιώνται γυμνές χωρίς βρακί στα λουλούδια, για να μαγευτούν και να βρουνε γαμπρό. Οι μάγισσες και οι μαμές έφτιαχναν με φιδόχορτο "βηλάρα" (φαλλό), την ανθοστόλιζαν και την έδιναν στις μεγαλοκοπέλες που είχαν περισσότερο καημό, για να ανοίξει η τύχη τους.
- 23) Την Πρωτομαγιά οι στείρες γυναίκες ζώνονται με στεφάνι από σπαρτολούλουδα στη μέση, για να πιάσουν παιδί.
- 24) Την Πρωτομαγιά οι τσοπάνηδες προσπαθούν τα ζώα τους να γευθούν 40 λογιάν λουλούδια και χόρτα, για να είναι προφυλαγμένα από τις αρρώστιες.
- 25) Την Πρωτομαγιά οι μητέρες ράβουν στα ρούχα του παιδιού σκόρδο και γαρύφαλλο και τους δίνουν να φάνε σκόρδο πρωί - πρωί, για να μην τεμπελιάσουν σαν το γάιδαρο.
- 26) Οι μανάδες την Πρωτομαγιά ταΐζουν τα μωρά παιδιά γλυκό από τριαντάφυλλο, για να είναι ρόδινα τα μάγουλά τους.
- Έτσι η Πρωτομαγιά ήταν μια μαγική μέρα και ο μήνας Μάιος ο πιο θεότρομος μήνας της χρονιάς για τις απλοϊκές καρδιές των ανθρώπων, που ζούσαν τα παλιά χρόνια τους μυθικούς παλμούς της φύσης.

Το δρώμενο του "Φουσκοδένδρη":

Στα Μυκηναϊκά και αρχαία χρόνια γίνονταν στην Αργολίδα τα Λέρναια, προς τιμήν της Δήμητρας Πρόσυμνας, η οποία λατρευόταν σαν Θεά της ευφορίας των ζώων, της γονιμότητας, της βλάστησης και της προστασίας των κοριτσιών. Ήταν

κυρίως προστάτισα των ποιμένων από επιζωοτίες και γιορταζόταν με τις Αμαδρυάδες παρθένες.

Σώζεται ο μύθος ότι η Δήμητρα Πρόσυμμα βοήθουσε τους ποιμένες να ξαναφτιάσουν το ποίμνιό τους, στέλνοντας όσα πρόβατα επιζούσαν ψηλά στα βουνά (στα ορεινά).

Σήμερα έχουμε επιβίωση των Λερναίων. Κάθε Πρωτομαγιά οι τσοπάνηδες βγάζουν τα πρόβατά τους σε βουνά με ρημοκλήσια, εκεί στεφανώνουν την πόρτα του εξωκλήσιου και ανάβουν ψυχοκέρια.

Επίσης το έθιμο του “Φουσκοδένδρη”.

Το νεοελληνικό δράμα του “Φουσκοδένδρη” είχε επιβιώσει μέχρι τις αρχές του 1910 στους Μύλους και το Κιβέρι και μέχρι προ ολίγων ετών στην Καστανιά της Στυμφαλίας, κοντά στο Φενεό.

Σήμερα με τον υποχρεωτικό εμβολιασμό των ζώων και την εξαφάνιση της επιζωοτίας το έθιμο έχει εκλείψει. Το αναφέρω λεπτομερώς.

“Το Φουσκοδένδρη ή μαγιόπουλο ή τεμπέλης τσοπανόπουλο του Μαγιού”.

Σε ανοικτό χώρο κάτω από ένα μεγάλο δένδρο επτά κορίτσια ανύπαντρα, κόρες κτηνοτρόφων συγκεντρώνουν αγριολούλουδα, κλαδιά δένδρων, φιδόχορτα και λιθάρια. Τα τελευταία συμβολίζουν τα ψόφια πρόβατα. Οι επτά αυτές νέες, ηλικίας 12 - 16 ετών, σχηματίζουν μ’ αυτά νεκρικό τύμβο τρεις πιθαμές ύψος.

Μέσα βάζουν ένα νέο, που είναι τσοπανόπουλο, λυπημένο και μελαγχολικό, τον Φουσκοδένδρη ή Μαγιόπουλο. Αυτό υποκρίνεται ότι είναι νεκρό από την πολλή θλίψη που ψόφησαν τα πρόβατά του, γιατί χωρίς να το αντιληφθεί ξέκοψαν και βόσκισαν σε βαλτοτόπια ή λιβάδια που είχαν την κακιά ώρα του Μάη (προσωποποίηση της κλαπάτσας, του σπληνάνθρακα και του ψόφου των ζώων).

Οι επτά νέες κοπέλες (επταπάρθενος χορός) νεκροστεφανώνουν τον Φουσκοδένδρη με 40 λογίων λουλούδια, γιατί λένε ότι 40 ημέρες είναι οι ημέρες της μετάνοιας και της τιμωρίας και τα τοποθετούν στο κεφάλι του και γύρω τον ανθοστολίζουν.

Για ψυχοκέρια και λαμπάδες βάζουν φιδόχορτα και τον μοιρολογούν, γιατί πέθανε από το μαράζι που δε φρόντισε να βοσκίσει τα πρόβατά του σε καλές τοποθεσίες, γιατί ο Μάης έχει τις κακοτοπιές του. Του λένε το μοιρολόγι, που παραθέτω στο τέλος.

Μετά παρουσιάζεται μια μεγάλη κοπέλα, που συμβολίζει τη μάνα του Φουσκοδένδρη, και έρχεται με αμίλητο νερό σε στάμνα στολισμένη με στεφάνι λουλουδιών και το ρίχνει επάνω του, φωνάζοντας προστακτικά:

“Σήκω επάνω Φουσκοδένδρη, σήκω πάρε τα λουλούδια και με το αμίλητο νερό που σου έφερα πότισε τα πρόβατά σου για γεροσύνη, να τα χιλιάσεις και να γίνεις αρχισέλιγκας”.

Τότε αυτός, ο ανθοστολισμένος Φουσκοδένδρης, νεκρανασταίνεται στεφανοφόρος και σέρνει πρώτος και κορυφαίος τον Κυκλικό Χορό, χορεύοντας γύρω από τον περιβόλο που έγινε από πέτρες που συμβολίζουν τα ψόφια πρόβατα.

Με τα νεκρολούλουδα πλέκουν όλες μαγιοστέφανα, στολίζοντας και μερικά πρόβατα που του έμειναν για να ξαναφτιάξει πάλι τη στρούγκα του και να τα χι-

λιάσει, κι ο Φουσκοδένδρης να γίνει αρχισέλιγκας. Όπως ανασταίνεται ο Φουσκοδένδρης έτσι θα αναστηθούν και όσα πρόβατα σώθηκαν από την αρρώστια.

Σήμερα που εμβολιάζονται υποχρεωτικά τα ζώα και δεν υπάρχουν επιζωοτίες, το έθιμο έσβησε και το μόνο που μένει κάθε Πρωτομαγιά είναι ότι κάθε τσοπανόπουλο με τις αδελφές του βγάζει τα ζώα από τη μάνδρα και τα οδηγεί σε καλά βοσκοτόπια, τα χτυπούν με χλωρό κλαδί αγριοτριανταφυλλιάς, για να μην αρρωστήσουν, και στεφανώνουν το προπομπό κριάρι με στεφάνι και επτά λογής αγριολούλουδα και θάμνους, για να είναι γερά και να γεννούν εύκολα, λέγοντας:

“Να τα χιλιάσει, να γεννούν οι προβατίνες, χίλια να γίνουν τα κεφάλια”.

Οι βοσκοπούλες ψάλλουν μαζί:

“Έξω ψόφος και η λάβα, έξω τα κακά τα μάγια, μέσα αρνιά, μέσα κατσίκια”.

Το μοιρολόγι για το “Φουσκοδένδρη”*

Θέλετε δένδρα ανθίσετε, θέλετε μαραθείτε
 Κι' εγώ στον ίσκιο σας δεν κάθομαι, στον ίσκιο δεν πλαγιαίξω
 Μον καρτερώ την άνοιξη, τον όμορφο τον Μάη
 να μπουμπουκιάσουν τα κλαδιά, να βγουν κι οι βλαχοπούλες
 Να βγουν τα λάγια πρόβατα με τα λαμπρά κονδούνια,
 να βγω κι' εγώ ο μαύρος μου, να βγω να σεργιανίσω
 Μάτια μου ποιος θα σας χαρεί και ποιος θα σας κερδίσει
 Στρούγκα τη στρούγκα περπατώ, λιθάρι το λιθάρι
 βλέπω τις στρούγκες έρημες και τα τσαρδιά καημένα
 Στρούγκα μου πουν τα πρόβατα, στρούγκα μου πουν τα γίδια,
 Τα πρόβατα ψοφήσανε, τα γίδια μας ψωριάσαν
 και τα σκυλιά μας λύσσαξαν, τ' αφεντικό χαθήκε
 Φουσκοδενδριά τον έπιασε και πάει στον Κάτω Κόσμο.
 Μάτια μου ποιος θα σας χαρεί και ποιος θα σας κερδίσει;
 Κι' η γης απολογήθηκε κι η γης απολογέται
 Εγώ μάνα μ' θα σας χαρώ, εγώ θα σας κερδίσω
 Φωνάζει η Παναγιώταίνα με τη μεγάλη στρούγκα
 Στρούγκα μου πουν ο αφέντης σας, ο γιος μου ο λεβέντης;
 Σήκω πάνω βλαστάρι μου δενδρομαραζωμένο
 Εασφάλισε τα μάτια σου, λεβέντη Φουσκοδένδρη,
 άνοιξε ο γάβρος κι η οξνά, ανοίξαν τα λουλούδια.

* Το μοιρολόγι προέρχεται από το χωριό Μύλοι του Άργους.

M. Bruzen La Martiniere

Ν α ύ π λ ι ο ν

Μετάφραση: Βασιλική Γκούμα

Στα 1741 εκδόθηκε στη Βενετία σε γαλλική γλώσσα υπό τη διεύθυνση του M. Bruzen La Martiniere πολύτομο γεωγραφικό λεξικό*, στο οποίο καταβλήθηκε προσπάθεια να συγκεντρωθούν οι γεωγραφικές γνώσεις της εποχής. Πηγές για τη σύνταξη του έργου υπήρξαν οι αρχαίοι συγγραφείς, καθώς και νεότεροι γεωγράφοι και περιηγητές. Αναμφίβολα στα λήμματα παρατηρούνται σημαντικά λάθη. Καταγράφονται όμως και σημαντικές πληροφορίες**, οι οποίες θα πρέπει να αποτελέσουν ερέθισμα για την παραπέρα έρευνα. Θεωρήσαμε λοιπόν χρήσιμη την παράθεση της μετάφρασης του λήμματος Napolî (di Romanîa), η οποία καταχωρείται αμέσως στη συνέχεια μαζί με τις βιβλιογραφικές παραπομπές του συντάκτη του.

Πόλη¹ της Ελλάδας μέσα στην αρχαία Αργεία, που σήμερα ονομάζεται Saccania ή Μικρή Ρωμανία (Romanie mineure), πλούσιος τόπος του Μοριά.

Από όλες τις πόλεις της αρχαίας Αργείας το Ναύπλιον, μπορούμε να πούμε, είναι το μόνο που διατήρησε μέχρι τώρα τη δόξα του παλαιού μεγαλείου. Οι αρχαίοι το ονόμασαν "Ανάπλια" και ο Πτολεμαίος² το ονομάζει "Ναύπλιον ναυτικόν".

Αυτή η πόλη κτίστηκε από το Ναύπλιο, γιο του Ποσειδώνα και της Αμνυμώνης, στο μυχό του κόλπου, ονομαζόμενου κοινώς "Golphe di Napolî" (κόλπος του Ναυπλίου) και από τον Πτολεμαίο "Argolicus Sinus", στην πλαγιά ενός μικρού ακρωτηρίου που τον χωρίζει σε δύο μέρη. Αυτό που είναι προς το βορρά σχηματίζει ένα λιμάνι ευρύχωρο και το άλλο προκαλεί στους διαβάτες μεγάλη δυσκολία, γιατί δεν μπορούν να φτάσουν εκεί παρά από ένα μονοπάτι απόκρημνο, που βρίσκεται

* Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι Le Grand Dictionnaire Geographique et Critique par M. Bruzen La Martiniere, A Venice MDCCXXXI.

** Όπως ο μεγάλος αριθμός των ελληνικών εκκλησιών μέσα στην πόλη (το Βαρσούσι) και το κάστρο του Ιτς Καλέ.

¹ Coronelli, Mem. Hist. & Géogr. Part. 2, p. 107.

² Ptol. 2. 3. c. 16.

ανάμεσα στο βοννό Παλαμήδι και στο ακρωτήριο αυτό.³

Το λιμάνι, που είναι ένα από τα καλύτερα της χώρας, προστατεύεται από τους πειρατές και τους ανέμους από ένα μικρό φρούριο, που το έκτισαν πάνω σε ένα βράχο (σκόπελο) και το οποίο εμποδίζει την είσοδο. Υπάρχουν πολλά καταφύγια σε βάθος, όσα σε κανένα άλλο λιμάνι του ανατολικού παραλιακού Μοριά.

Αναπτύχθηκε εκεί ένα μεγάλο εμπόριο με σιτάρι, κρασί, ελιές, μετάξι, βαμβάκι και καπνό. Για να εισέλθει κανείς μέσα στην πόλη από τη μεριά της στεριάς δεν υπάρχει παρά μια λεωφόρος και μια πύλη, που κοιτάζει τη Δύση. Από τις άλλες μεριές η θάλασσα κτυπά κόντρα στα τείχη, τα οποία είναι αρκετά καλά και προστατεύονται από αρχαίους πύργους. Για κάθε άλογο, που μπαίνει μέσα στην πόλη από αυτή την πύλη, πληρώνει κανείς 3 άσπρα. Εκτός της πύλης που είναι στην είσοδο του λιμανιού, υπάρχει και μια άλλη στη μεριά του βορρά. Είχε άλλοτε τρεις περιβόλους, που ελαττώθηκαν στο παρόν σε ένα μόνο. Από όποια μεριά κοιτάει κανείς αυτή τη θέση, βεβαιώνεται ότι η φύση και η τέχνη έχουν εξίσου συνεργήσει, για να την κάνουν οχυρή.

Όπως είναι κτισμένο στους πρόποδες ενός βράχου, που κοιτάζει το νοτιά και που αντανακλά τις ακτίνες του ήλιου με δύναμη, οι ξέστες είναι ανυπόφορες στο Ναύπλιο. Οι δρόμοι είναι υπερβολικά καθαροί, πλημμυρισμένοι από Χριστιανούς, Τούρκους και Ιουδαίους, γιατί οι Αρναούτες (*Arnautes*) κατοικούν μέσα στο *Fauxbourg*.

Οι Έλληνες έχουν επτά ή οκτώ εκκλησίες μέσα στην πόλη. Η Μητρόπολη ονομάζεται "Σωτήρας", γιατί ο ναός είναι αφιερωμένος στο Σωτήρα. Οι Εβραίοι έχουν μία Συναγωγή και οι Τούρκοι έχουν τρία τζαμιά, χωρίς να υπολογίσουμε και εκείνα του κάστρου. Οι Γάλλοι μοναχοί που κλήθηκαν στην Αποστολή του Μοριά από το Συμβούλιο της Προπαγάνδας (*Propaganda Fide*) έχουν την κύρια έδρα τους στο Ναύπλιο. Οι κωπηλάτες των πλοίων των μπέηδων πάνε τακτικά εκεί το χειμώνα, από το μήνα Νοέμβριο μέχρι τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου, που είναι η μέρα που ξαναμπαίνουν στη θάλασσα.

Ανάμεσα στις κατοικίες (*cabanes*) των Αρναούτηδων, που συνθέτουν το *Fauxbourg* του Ναυπλίου, υπάρχουν τρεις ή τέσσερις μικρές Ελληνικές εκκλησίες και πλάι σ' αυτές, που είναι αφιερωμένες στην Παναγία (*Panagia*) και τον Άγιο Θωμά (*Agiow Thomas*) βλέπει κανείς έναν Τεκέ (*Takias*) Δερβίσηδων. Η τουρκική λέξη *Takias* (τεκές) σημαίνει μοναστήρι. Αυτός κτίστηκε από το Μουσταφά πασά, ο οποίος εναρεστήθηκε να κτίσει ένα κτίριο για δώδεκα Δερβίσηδες και τις γυναίκες τους. Κι αυτό γιατί οι δερβίσηδες παντρεύονται όποτε και όποια θέλουν, αν και πολλοί ταξιδιώτες θα ισχυρίζονταν το αντίθετο.

Υπάρχει επίσης ένας κήπος, που θα μπορούσε κανείς να περπατήσει.

Βόρεια του *Fauxbourg* και βορειοδυτικά της πόλης βλέπει κανείς το "βοννί του Παλαμηδιού" (*Vouni του Palamedou*), δηλαδή το όρος του Παλαμήδη (βλέπε τη λέξη). Βόρεια της πόλης υπάρχουν τα ερείπια του αρχαίου Ναυπλίου (βλέπε τη λέξη).

³ La Guilletière; Laccedemone anc. & mod. liv. 4. p. 329.

Ο Crusius εξαπατήθηκε από τη λαθεμένη άποψη, όταν έγραφε ότι οι Έλληνες του Ναυπλίου ήταν αξιωματικοί των δασμών. Οι πιο παλιοί του τόπου δεν άκουσαν ποτέ να μιλούν για τέτοιο προνόμιο. Στο Ναύπλιο εξάλλον δεν υπάρχουν παρά τρεις τέτοιες θέσεις. Εύνοια μπορούσε να αποκτηθεί μόνο μέσω του Διοικητή, ή με την παντρεία των παιδιών ή με το να γίνουν παπάδες.

Οι κάτοικοι του Ναυπλίου θεωρούνται πνευματώδεις. Είναι προφανής όμως ο φόβος των Τούρκων, οι οποίοι εμφανίζονται ιδιαίτερα προνομιούχοι, όταν πρόκειται να ζημιώσουν τους Χριστιανούς ή τους Ιουδαίους. Έχουν το ταλέντο να διαβάζουν μέσα στο χέρι, χωρίς τη βοήθεια χειρομαντείας. Όταν δυο άνθρωποι θέλουν να κάνουν μια σκευωρία, μυστικά, μπροστά στον κόσμο και να πλανέψουν τα μάτια και τη σκέψη των παρόντων, κρατούν και οι δύο τα χέρια σκεπασμένα στο στομάχι, προσπαθώντας να κάνουν μία κίνηση έκπληξης ή χαράς -ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης και το θέμα της συνομιλίας-, ανασηκώνουν το μπράτσο και το δείχνουν με τα δάκτυλα ανοιχτά με κάποιο παράξενο τρόπο. Διατυπώνουν έτσι τη σκέψη τους με σαφήνεια.

Το Ναύπλιον έχει την τύχη όλων των άλλων πόλεων να περάσει από την κυριαρχία διαφορετικών ηγεμόνων. Πάρθηκε το 1205 από τη συμμαχία Βενετσιάνων και Φράγκων. Μετά από καιρό ο βασιλιάς Γιουανίσσα κάνει έφοδο, περνά τη φρουρά "διά στόματος μαχαίρας" και καταστρέφει την πόλη.

Τελικά η εξουσία περιήλθε σε μια Δέσποινα, Μαρία το όνομα, της οποίας οι Γάλλοι πρόγονοι είχαν υπό την κυριαρχία τους το Ναύπλιο και το Άργος κατά το 14ο αιώνα. Αυτή παντρεύτηκε ένα βενετσιάνο ευγενή, ονομαζόμενο Petro Comaro, αφού έμεινε χήρα παραχώρησε τις δύο πόλεις στα 1383 στη Δημοκρατία της Βενετίας, λαμβάνοντας μια ετήσια αποζημίωση 2.000 χρυσών νομισμάτων.

Το 1540 η Δημοκρατία το παραδίδει στο Σουλτάνο σε αντάλλαγμα της ειρήνης και το ξαναπαίρνει το 1686.

Αλλά στο τέλος αυτός ο τόπος έπεσε στα χέρια των Τούρκων στην αρχή του αιώνα.

Στέλλας Γαλανοπούλου

Η ΑΜΟΙΒΗ

Διήγημα

“Απωλέσθη πλησίον της τρίτης στάσεως Γλυφάδος κύων λευκός, ράτσας πεκινουά, ακούων στο όνομα “Κούκλα”. Παρακαλείται θερμώς ο ευραίιν όπως τηλεφωνήσει εις το 8946.696 και αμειψθήσεται με το ποσόν των 150.000 δρχ.”

Τώρα, πώς βρέθηκε ο Φάνης από τα Φάρσαλα, Θεσσαλός και καμπίσσιος, βοηθός καμαρότου, σε θαλαμηγό πολυτελείας, είναι μια περιέργη ιστορία.

Ο πατέρας του, μάθαμε, δουλεύει στη Γερμανία. Έχει μάνα; Είναι η μάνα του στο χωριό, στη Γερμανία; δεν του πήραν λόγια.

Έχει κι ένα αδελφό όπως φαίνεται, οδηγό στα ΚΤΕΛ Θεσσαλίας. Είναι μεγαλύτερός του και παντρεύεται φέτος...

Βρέθηκε, εκεί τον βρήκανε, βοηθό σερβιτόρου σ' ένα εστιατόριο στη Σκιάθο τον Ιούλιο. Πέρασε η θαλαμηγός, κείνο το βράδυ ξενύχτησε ο Καπετάν Ανδρέας για να πάρει νερό, μίλησε το αφεντικό του Φάνη, του 'πε το πρόβλημά τους.

Είχανε φύγει κρουαζιέρα χωρίς δεύτερο καμαρότο. Γιατί ο δικός τους, τους παράτησε στον Πειραιά, την παραμονή που ήταν να φύγουνε. Έτσι στα καλά καθούμενα.

- Πάρε το Φάνη, είτε ο εστιάτορας στη Σκιάθο, φίλος του Καπετάν Ανδρέα που ήθελε να τον εξυπηρετήσει. Κάθε φορά που έρχεται στη Σκιάθο το καράβι, βγάζει τους ξένους το βράδυ έξω, για να φάνε αστακό στο μαγαζί του. Έτσι γίνανε φίλοι. Πίνουν το ούζο τους μαζί και τα συζητάνε.

- Είναι δεκάξι χρονών, δουλευτής, είναι και τίμιος. Κι όσο περιέργο κι αν σου φανεί είναι ολιγαρκής. Ποτέ δεν έκανε φασαρία για μισθό ή φιλοδώρημα. Του δίνεις κάτι και του φαίνεται Θεός...

Έτσι ο Φάνης άφησε το καμαράκι του στη Σκιάθο, ένα πλάνητα σκύλο που τον αγαπούσε και τον έλεγε Τυρόπιτα - περιέργο όνομα για ένα σκύλο - που τον ακολουθούσε εκείνο το βράδυ μέχρι το καράβι. Πήραν το βαλιτσάκι του πάνω στη θαλαμηγό, του 'δωσαν καθαρά σεντόνια, πετσέτα και σαπούνι, τον κατατόπισε ο Στέφανος ο αρχικαμαρότος και τον αφήσανε να ξαπλώσει να κοιμηθεί πεθαμένος στην κουκέτα του.

Είναι δουλευτής. Αλλά ζαλιζεται φοβερά όταν κουνάει το καράβι. Μαζεύεται σε μια γωνιά στην πρύμη και υποφέρει σιωπηλά. Έχει μαύρα μαλλιά φουντωτά,

κατσαρά, που χρειάζονται μάλλον κλαδευτήρι αντί για ψαλίδα για να τα συμμαζέψεις. Μαθαίνει γρήγορα όποια δουλειά του δείξουνε. Στρώνει κρεβάτια, καθαρίζει μπάνια, πλένει πιάτα, φτιάχνει καφέ, ελληνικό και νεσκαφέ, σερβίρει και τα ποτά του μπαρ σε ασημένιο δίσκο στο κατάστρωμα.

Μπορεί ν' ακούει χριστοπαναγίες από το Στέφανο, αλλά χαμογελάει.

Χαμογελάει στο αφεντικό όταν του ψήνει τον καφέ του, του φέρνει ένα ποτήρι νερό και ακούει τα καλαμπούρια του καπετάνιου. Στη Λίνδο του έκανε μια βόλτα με το κρις - κραφτ ο Γιώργος ο μηχανικός κι ο Φάνης έχασε το νου του από τη χαρά του.

Έπειτα εκείνη την άλλη μέρα στη Σίφνο. Ανέβηκε μαζί με τους ξένους στην Απολλωνία και στον Αρτεμώνα. Τι χαρά! Γέμισαν τα μάτια του ομορφιά. Τόσο όμορφα σπίτια, τόσο λευκά δεν είχε ξαναδεί.

Άσε που τον κέρασαν οι Καναδοί μπουγάτσα... και του άρεσε και την έφαγε γιατί δεν ήθελε να τους προσβάλει. Πώς να τους πεις ότι με τα γλυκά πονάνε τα χαλασμένα δόντια του;

Όταν λοιπόν το βράδυ τον είδαν κίτρινο και έμαθαν τα βάσανά του, ήλθε εκείνος ο καλός οδοντογιατρός, του έδωσε κάτι χάπια και σταμάτησε ο πόνος. Άσε που αναγκάστηκε να πάρει την πρώτη του οδοντόβουρτσα και ν' ακούσει τα εξ αμάξης από τον οδοντογιατρό.

Αυτό το παιδί δεν έχει γράψει σε κανένα, δεν έχει τηλεφωνήσει σε κανένα.

Προσκολλήθηκε στο πλοίο. Κόλλησε πάνω του σαν στρείδι. Το 'νωσε σπίτι του. Όταν γυρίζουν στον Πειραιά, δεν έχει να πάει πουθενά. Κοιμάται και μένει στο καράβι.

Είδε πολλά ησιά... Τη Μύκονο, την Ύδρα, την Κάρπαθο, την Ιθάκη, τους Παξούς,. Ξαναγύρισε στη Σκιάθο, βγήκε και πήγε στα μπουζούκια με τους άντρες, το Στέφανο και το μηχανικό.

Ένα παιδί σ' ένα καράβι... Βρήκε μια κοινωνία μικρή, μια εστία και κούρνιασε αναπαμένο. Πάντα με το χαμόγελο ανεβάζει πιατέλες, σαλτιέρες, φρούτα από την κουζίνα.

Δίχως να το καταλάβει, σιγά - σιγά κύλησε το καλοκαίρι. Μπήκε γερά ο Οκτώβρης. Γυρίσανε στον Πειραιά. Έδωσε το καράβι. Τράβηξε ο καθένας το δικό του δρόμο.

Τον φώναξε το αφεντικό του. Αστειεύτηκε μαζί του. Του είπε ότι είναι καλό αγόρι και του υπόγραψε μίαν επιταγή 250.000 δραχ. για τις μέρες που δούλεψε απ' τη βραδιά που τον αποχαιρέτησε ο Τυρόπιτας μέχρι τη μέρα σήμερα που έπρεπε να φύγει.

Εξαργύρωσε στην Τράπεζα την αμοιβή του, έφαξε σιωπηλά το βαλιτσάκι του, ξανακατέβηκε στο σαλόνι, βρήκε τ' αφεντικό του να κουβεντιάζει με τον καπετάνιο.

Κοντοστάθηκε.

Είχε μια θλίψη στα μάτια. Μίαν αγωνία.

Έξω μόλις κατέβαινε τη σκάλα θα τον τύλιγε η μοναξιά. Δεν ήξερε πού να πάει. Δεν είχε συγγενείς, φίλους, κανέναν στην Αθήνα.

Έζησε τόσο χαρούμενα αυτό το καλοκαίρι, μέσα σε τόσους ανθρώπους. Του μιλάγαν, γελούσε μαζί τους, έτρωγε και καμιά σφαλιάρα...

Κάτι ήθελε να πει.

Αλλά ήταν αφηρημένος ο καπετάνιος, απασχολημένο το αφεντικό.

- Τι θέλεις παιδί μου;

Κόμπιασε. Ντράπηκε. Τα μάτια του φώναζαν: - Κρατήστε με!

Μουρμούρισε.

- Ήρθα να σας πω αντίο.

- Στο καλό, παιδί μου. Καλό χειμώνα. Ευχαριστώ.

Ξεκίνησε. Ήταν γλυκό απόγευμα. Ζεστός ακόμα ο ήλιος. Κάθισε σ' ένα παγκάκι στο Πασαλιμάνι και κοίταζε τον ήλιο. Μετά το καράβι. Και πάλι τον ήλιο που βασιλευε.

Κάπνισε 3 ή 4 τσιγάρα. Πνίγηκε στο βήχα, ήταν άμαθος. Αγόρασε ένα σουβλάκι και το μασούλισε ανόρεχτα. Άρχισε να περιδιαβάξει άσκοπα στο δρόμο.

Σουρούπωνε. Ένιωθε να κρύνει. Ήθελε κάποιον να μιλήσει. Ήθελε κόσμο να κινείται γύρω του.

Σε κάποιο υπόγειο παίζανε φλιπεράκια ή μπιλιάρδο. Κατέβηκε τις νοτισμένες σκάλες.

Είχε αρχίσει να ψιχαλίζει σιγανά. Τα βραδινά φώτα ανάβανε στον Πειραιά...

ΑΜΟΙΒΗ 150.000 ΔΡΧ.

“Απωλέσθη κύων, λευκός, ράτσας, πεκινουά... Παρακαλείται θερμώς ο ευρών...”

Θα 'πρεπε να πάρει κάποιος εκείνο τον αριθμό τηλεφώνου στη Γλυφάδα. Και να τους πει να ξεχάσουν την “Κούκλα” και να ψάξουν να βρουν το Φάνη.

Και ο ευρών αμειφθήσεται...

Οδυσσέα Κουμαδωράκη

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ

Διήγημα

Είμαι καλοσύβαστος άνθρωπος και βλέπω με κατανόηση τα κουσούρια των άλλων. Μα για κείνους που εκβιάζουν τα πεθερικά τους, τη λέω την κακή την κουβέντα. Γιατί νομίζω πως είναι πολύ αισχρό να λες τόσα θέλω, γιατί δεν την παίρνω και τρίζετέ τη στα μούτρα σας.

Εγώ μια ζωή φτωχαδάκι ήμουνα γέννημα και θρέμμα της Χαροκόπου. Η Καλλιθέα πολύ μου άρεσε από τα μικράτα μου και πολύ την αγάπησα. Μα δε θέλω να μιλήσω για τα δύσκολα παιδικά χρόνια, ούτε για τις δουλειές που έκανα κατά καιρούς για ένα κομμάτι ψωμί. Σιγά - σιγά φτιάχτηκα κι εγώ κι έγινα ταξιτζής με δικό μου ταξί.

Όταν μεγάλωσα λιγάκι και μπορούσα να ταξιδεύω μόνος, μ' έστειλε η μάνα μου η μακαρίτισσα σχεδόν κάθε καλοκαίρι στην Κρήτη. Από 'κεί ήτανε κι είχαμε συγγενείς. Μου άρεσε το μικρό χωριό με τα νερά, τα πλατάνια, τα λιόφυτα. Ησυχία, ξεγνοιασιά, χαρά θεού.

Κάποιο καλοκαίρι γνώρισα και τη Δημητρούλα. Δηλαδή τη γνώριζα, γιατί ήταν από το ίδιο χωριό, αλλά τότε την πρόσεξα, την είδα αλλιώς. Δε λέω πως την ερωτεύτηκα, γιατί θα ήταν ψέμα. Κούκλα η Δημητρούλα! Κι εκείνο που με τρέλαινε πιο πολύ, ήταν το γέλιο της. Όταν γελούσε, νόμιζες πως κακάριζε η πέρδικα στο ρέμα. Μα κι εγώ, ωραίο παιδί τότε ψηλός, μελαχρινός, όχι όπως τώρα με φαλάκρα και κοιλίτσα. Αλλά ήμουνα ουσιαστικά άνεργος, που σήμαινε κακός γαμπρός.

Η μάνα μου -ζούσε τότε- την ήξερε τη Δημητρούλα. Της το λέω κι αστράψανε τα μάτια της. Έκαμε το σταυρό της: "Από το στόμα σου και στου θεού τ' αυτί, μου λέει. Μα ποιον να στείλουμε;" "Το θείο, λέω εγώ. Θα τα καταφέρει". Κούνησε σκεφτική το κεφάλι της. "Καλά, θα του μιλήσω". Ο θείος αντιριόταν. Να σηκωθεί να πάει στην Κρήτη, να κάμει τόσο ταξίδι, τόσα έξοδα, χωρίς να ξέρει... "Τι να ξέρεις, Θωμά; Κάνε το, Θωμά. Κάνε το για το παιδί μου, που έκανα την πλύστρα να το μεγαλώσω.

Ο Θωμάς κάποτε τ' αποφάσισε, πήγε. Και τα κατάφερε.

- Συμπέθερε, λέει στον πατέρα της Δημητρούλας, εμείς την κοπελιά θέλουμε.

Βέβαια, ο γαμπρός δεν έχει κατασταλάξει ακόμη, μα θα βρεθεί κάποια δουλίτσα. Θα τον βοηθήσω κι εγώ να βγάλει ταξί.

- Να την πάρει την κοπελιά, να την πάρει, συμπέθερε, λέει ο Μιχαλάκης, ο πατέρας της Δημητρούλας.

Χωρίς πολλές διατυπώσεις κανονίστηκε η δουλειά, μπαίνουμε σ' ένα σαπιοκάραβο και φτάνουμε για τους αρραβώνες. Σπουδαίο πράμα για την εποχή εκείνη να παντρεύει κανείς το κορίτσι του στην Αθήνα. Ακούγανε για Αθήνα οι χωριάτες και τρίβανε τα χέρια τους. Δεν ήτανε δα μικρή υπόθεση ν' αφήνει μια κοπελιά τη σκληρή ζωή του χωριού, τις ελιές και τις κατοίκες, και να γίνεται πρωτουσιάνα.

Ωραίος τύπος ο Μιχαλάκης. Τι ριζίτικα, τι μαντινάδες, τι χορός ήτανε 'κείνο το βράδυ! Όλο το γλέντι δικό του. Με παίρνει, λοιπόν, παράμερα μια στιγμή και μου λέει:

- Θέλεις να γίνεις ταξιτζής, λέει ο θεός σου.

- Ναι, του λέω με δισταγμό, γιατί φοβόμουνα πως η δεύτερη κουβέντα θα 'τανε "και πού 'ναι το ταξί και πώς θα τ' αγοράσεις".

- Μη στεναχωριέσαι, μου λέει. Θα πάρουμε και το αυτοκίνητο.

Ο πεθερός μου είχε μπόλικες ελιές, μα εγώ δε σκέφτηκα ποτέ τα λάδια. Όρκο παίρνω. Εγώ ήθελα την πέρδικα την πλουμισμένη, που λέει και το ριζίτικο.

Για να μην τα πολυλογώ, μου αγόρασε ταξί και μάλιστα πριν το γάμο, κι ας είχε άλλες τρεις κοπελιές για παντρεία. Και με την τίμια δουλειά μου αγόρασα και σπίτι, κάναμε και τα παιδάκια μας και τίποτα δε μας λείπει. Δόξα σοι ο θεός.

Η Δημητρούλα ήταν καλή κοπέλα, πρόσχαρη, μετρημένη. Δε θέλω να την παινεύω, γιατί και ποιος παπάς δε βλογά τα γένια του! Ένα μόνο λόγο θα πω, πως τόσα χρόνια παντρεμένοι πικρό λόγο δεν είπαμε. Ούτε έγινε ψηλομύτα, όπως άλλες Αθηναίες, που ξεχνάνε πως κάποτε βόσκανε κατοίκες.

* * *

Μόνο σ' ένα θέμα διαφωνούσαμε από την αρχή, στην κληρονομιά του θείου Θωμά. Δικός μου θεός ο Θωμάς, αδερφός του πατέρα μου. Και ήταν άτεκνος. Του χρωστούσαμε βέβαια ευγνωμοσύνη, που μπήκε προξενητής και παντρευτήκαμε. Αλλά η Δημητρούλα δεν τον συχώρεσε ποτέ, που μας κοροΐδισε και δεν μας πήρε το ταξί που μας είχε τάξει.

- Μα δεν πρόλαβε, τον δικαιολογούσα εγώ. Φταίει ο πατέρας σου που βιάστηκε.

- Ο πατέρας μου δεν έφταιξε σε τίποτα, Ανέστη. Ήταν λεβέντης και μπεσαλής και το απέδειξε. Αλλά ο θεός σου θα μπορούσε να μας βοηθήσει αλλιώς, να σου χαρίσει ένα διαμέρισμα. Τόσα ακίνητα έχει. Τι θα τα κάνει; Ούτε ένα έπιπλο! Το ψυγείο, βρε αδερφέ!... Τίποτα!

Αλήθεια, τι θα τα 'κανε πεντέξι μαγαζιά και διαμερίσματα στη Χαροκόπου και στους γύρω δρόμους και δυο οικόπεδα στο Μοσχάτο; Παιδιά δεν είχε και οι μόνοι κληρονόμοι ήτανε δύο πρώτες ξαδέρφες μου κι εγώ.

- Να σου χαρίσει ένα ακίνητο, αφού ανέλαβε την υποχρέωση να σε παντρέψει.

Ο πατέρας μου όλο και κάτι μας δίνει. Να μας αγοράσει διαμέρισμα, δεν μπορεί και το ξέρεις. Όλα θα τα φάνε οι ξαδέρφες σου και να το θυμάσαι.

- Μα πώς! Όταν πεθάνει ο θεός, θα τα μοιραστήμε.

- Μωρέ, θα τους τα γράψει όλα και να μου το θυμάσαι, επέμενε η Δημητρούλα. Το θέμα είναι να προλάβουμε.

Πώς να προλάβουμε! σκεφτόμουνα. Να πάω δηλαδή στο θείο και να του πω: “ρε θείε, αύριο - μεθαύριο πεθαίνεις. Τι θα γίνει με την κληρονομιά; Γράψε μου κάτι”... Δεν είναι στον τύπο μου, δεν μπορώ...

Και ήταν φανερό πως έτρεφε ιδιαίτερη αδυναμία στις ξαδέρφες μου, που ήταν κόφτρες και καταφερτζούδες. Πώς τον διπλαρώνανε από 'δώ, πώς τον κανακεύανε από 'κει, πώς τον καλοπιάνανε, άλλο πράμα. Εγώ από μικρός δεν έτυχε να έχω ιδιαίτερες σχέσεις μαζί του. Κι ούτε θυμάμαι να μου χάριζε παιχνίδια ή να με χαϊδολογούσε. “Ο Ανέστης είναι άντρας, έλεγε, που πάει να πει πως τα χάδια του κάνουνε κακό”. Κι ας ήμουνα ορφανός από πατέρα. Η μάνα μου η μακαρίτισσα μόνο εμένα πρόλαβε να κάμει, ύστερα τον έχασε στην κατοχή. Μια ζωή ξενοδούλευε να με μεγαλώσει. Ο θεός είχε παντρευτεί μια πλούσια μοναχοκόρη. Απ' αυτήν προέρχονταν τ' ακίνητα, μα ο ίδιος ήτανε σφιχτός. Το μόνο κουβαρντλίκι του ήτανε κανένα γλειφιτζούρι πότε - πότε. Κι άντε κανένα φτηνόπαπουτσο Λαμπροχριστούγεννα. Δύσκολες εποχές και η μάνα μου του είχε μάνητα.

* * *

Τα χρόνια πέρασαν σιγά - σιγά. Τα παιδιά μας μεγάλωσαν και πρόκοιψαν κι εμείς οι μεγάλοι μεστώσαμε και ρυτιδιάσαμε, κάναμε και κοιλίτσα. Οι πιο μεγάλοι, πάλι, γεράσανε για καλά κι ένας - ένας άρχισαν να μας φεύγουν. Πρώτη η μάνα μου, ύστερα ο πατέρας της Δημητρούλας και πριν τρία χρόνια η θεία, η γυναίκα του Θωμά, που τη λέγανε Γιούλα.

Τη θεία Γιούλα τη θυμάμαι από μικρός. Μου προξενούσε σεβασμό και φόβο, ένα είδος απροσδιόριστης και ανεξήγητης τρομάρας. Μ' έλεγε “χρυσό μου” και με φιλούσε στον αέρα, για να μη με γεμίσει κοκκινάδια. Δε μου χαμογελούσε ποτέ. Εγώ το θεωρούσα πολύ σπουδαίο, που την είχα θεία. Δεν μπορούσα τότε που ήμουνα παιδί, να την πω ψυχρή ή ξιπασμένη. Ό,τι κι αν έκανε η θεία Γιούλα το θεωρούσα πολύ σημαντικό. Πήγαινε στο κομμωτήριο, έβγαινε με τις φίλες της για σινεμά ή ανταντιούνταν για τσάι. Για όλα τη θαύμαζα. Ήταν η κυρία Γιούλα, η κυρία της Χαροκόπου, με το ξανθό περιποιημένο μαλλί, με τα φανταχτερά ρούχα. Αργότερα, όταν μεγάλωσα κι ένιωσα τον κόσμο, την αποστρεφόμεν. Δεν μπορούσα να τη δω.

Πέθανε από την κακή αρρώστια, αφού βασανίστηκε δυο μήνες. Αν και ο θάνατός της ήταν αναμενόμενος, εμένα με συγκλόνησε. Όχι γιατί την αγαπούσα, αλλά γιατί αναρωτιόμουν -σαν να μ' έδερνε η μεγαλύτερη αφέλεια- πώς ήταν δυνατό να πεθάνει μια τέτοια υψηλή κυρία, η οποία μέχρι την τελευταία στιγμή κυκλοφορούσε με φρεσκοβαμμένο ξανθό μαλλί και με νεανικό ντύσιμο.

Την περιουσία την άφησε όλη στο θείο. Όχι γιατί τον αγαπούσε. Αμφιβάλλω

αν τον είχε αγαπήσει ποτέ. Ούτε ξέρω πώς τον πήρε. Ίσως γιατί στα νιάτα ήταν λεβέντης, ίσως... Ούτε κι αυτός την αγάπησε. Αυτός την ήθελε σίγουρα για τα ακίνητά της. Κι εκείνη ήταν ευχαριστημένη που ο άντρας της ήταν μοντέρνος τάχα με σύγχρονες αντιλήψεις και δεν της έθετε περιορισμούς στις κοινωνικές της σχέσεις. Κι οι κακές γλώσσες πολλά της καταμαρτυρούσαν. Πάντως ο ίδιος δεν μπορούσε να κάνει κι αλλιώς, γιατί στην ουσία ήταν ένας χοντροκομμένος χωριάτης και πολύ τσιφούτης. Οι ώρες της απέραντης μοναξιάς του ήταν αμέτρητες.

Στην κηδεία της η Δημητρούλα ούτε που πάτησε. Ούτε αποβραδής πήγε για ένα λουλούδι ή για ένα κερί. Η Δημητρούλα δεν είχε μπορέσει να συμφιλιωθεί με την ιδέα του θανάτου, αν και είχε προηγηθεί ο θάνατος του πατέρα της και της μάνας μου. Ίσως να φαίνεται ακατανόητο, εγώ όμως που έζησα τις αντιδράσεις της κάθε φορά, πιστεύω πως είναι πέρα από τις δυνάμεις της. Πολύ σχολιάστηκε βέβαια η απουσία της από την κηδεία της θείας Γιούλας, ή καλύτερα της κυρίας Γιούλας, όπως έλεγαν. Και ο θείος Θωμάς πειράχτηκε αφάνταστα και δεν της το συχώρεσε.

* * *

Αλλά η Δημητρούλα, ακόμη κι όταν πέθανε ο πατέρας της, λιποθυμούσε και ξελιποθυμούσε και στο “δεύτε τελευταίον ασπασμόν” σωριάστηκε χάμω. Λέγανε τότε πως τον αγαπούσε πολύ, γιατί την πάντρεψε στην Αθήνα, κι άλλες ανοησίες. Η άμοιρη! Της ήταν αδύνατο να πλησιάσει το λείψανο. Και της το ‘λεγα “μην έρχεσαι, θα πάω μόνος μου”. Φοβόταν τις κακές γλώσσες και προτίμησε να υποστεί το μαρτύριο.

Ούτε εγώ θα πίστευα, αν δεν είχα προσωπική εμπειρία από τότε που πέθανε η μητέρα μου. Η μητέρα μου, που έμενε μαζί μας από την αρχή, πέθανε από γεράματα. Ήταν βασανισμένη, μα φαίνεται πως αυτοί οι άνθρωποι ζούνε περισσότερο, γιατί δεν κάνουν καταχρήσεις. Είναι μια άποψη αυτή.

Η μάνα μου έφυγε ήσυχα σαν πουλάκι. Αλλά τον τελευταίο καιρό, που την εγκατέλειπαν οι δυνάμεις της, παράπεσε. Το καταλάβαινε κι η ίδια κι όλο μας έδινε την ευχή κι ένα σωρό συμβουλές.

Τότε ήταν που άρχισε η Δημητρούλα να εκνευρίζεται. Όσο η γριά κρατιόταν, κανένα πρόβλημα. Μετά... Όλο γκρίνια! “Να, λέω. Οι γυναίκες κάποτε δείχνουν το πραγματικό τους πρόσωπο”. Είχα πέσει έξω. Η Δημητρούλα δεν άντεχε στην ιδέα του θανάτου. Όσο περνούσαν οι μέρες, τόσο αναστατωνόταν. Καταλήξαμε σε νευρολόγο. Δε θέλω να τα θυμάμαι.

Πέθανε η γριά, ούτε στην κηδεία πάτησε, ούτε σε μνημόσυνα. Και το βράδυ που ξενυχτάγαμε τη νεκρή, έγινε άφαντη. Ούτε ήξερα πού βρισκόταν. Μετά μάζεψε όλα τα πράγματά της και τα πέταξε. Δεν άφησε τίποτα που να θυμίζει το πέρασμα της γριάς από τούτη τη ζωή, εξόν από δυο - τρεις φωτογραφίες.

“Θα πρέπει να το ψάξετε”, με συμβούλευαν κάποιοι φίλοι. Ένας μου μίλησε για ψυχαναλυτή. “Τι λέει τώρα ετούτος!”, σκεφτόμουνα. Η ψυχή του ανθρώπου, λέει, είναι άβυσσος. Εκεί μέσα βαθιά υπάρχει το μυστικό, ένα σκοτεινό σημείο

που γίνεται εφιάλτης. Αδιαφόρησα, ίσως γιατί δεν ήξερα, ίσως γιατί όλοι νοιαζόμαστε για τα καθημερινά, που δεν τελειώνουν ποτέ.

Δε μ' ένοιαζε τι θα πει ο θείος Θωμάς κι ο κάθε Θωμάς, που πονάει όταν χάνει τον άνθρωπό του. Εκείνο που μ' ένοιαζε ήταν το προσωπικό δράμα της γυναίκας μου. Γιατί ο θάνατος είναι μια πραγματικότητα που τη ζούμε σχεδόν καθημερινά. Η Δημητρούλα, και μια ταινία να δει, αναστατώνεται. Αυτή η ανεξήγητη αποστροφή της προς το θάνατο μας βασανίζει συνεχώς. Δουλεύω με το ταξί και ανησυχώ μη μάθει πως πέθανε κάποιος συγγενής ή κανείς γείτονας, μη δει καμιά κηδεία να περνά από το δρόμο. Έχει πάθει κάμποσες νευρικές κρίσεις κατά καιρούς.

Μου αρέσει να φιλοσοφώ τη ζωή ώρες - ώρες, κι ας μη διαθέτω σπουδαία μόρφωση. Αλλά τι σημασία έχει; Όλοι, νομίζω, το ίδιο κάνουμε. Λέω, λοιπόν, αν δεν υπήρχε αυτό το πρόβλημα, θα ήμουνα πασάς. Δε θα είχα καμιά έγνοια. Μα γίνεται να μην έχεις έγνοιες σ' ετούτη τη ζωή;

Α! και κάτι άλλο, τα ακίνητα του θείου! Να μην υπήρχανε κι αυτά... Σίγουρα θα 'μουνα καλύτερος. Η Δημητρούλα μου τρώγεται με τα ακίνητα. Όσο ήταν η θεία Γιούλα άρρωστη και την περιμέναμε, η Δημητρούλα καθόταν σ' αναμμένα κάρβουνα. Όταν μάθαμε πως τα κληρονομούσε όλα ο θείος και πως οι ξαδέρφες έπρεπε να περιμένουν κι άλλο, ηρέμησε.

- Ανέστη, σε παρακαλώ κάνε κάτι, άρχισε μετά πάλι τη μουρμούρα. Βρες τονέ, πες του, μιλησέ του.

- Μα είναι δύσκολη η θέση μου, της απαντούσα. Δεν ήμουνα ποτέ προικητήρας.

- Δεν είναι προίκα, είναι κληρονομιά, μου απαντούσε εκείνη.

- Ναι, είναι κληρονομιά, επέμενα, που σημαίνει πως όταν πεθάνει θα κληρονομήσω.

* * *

Πλησίαζαν τα τελευταία Χριστούγεννα κι η Δημητρούλα είχε πετύχει ν' αναθερμανθούν οι σχέσεις μας με το θείο. Έστειλε το γιο μας το Μιχάλη στο καφενείο που σύχναζε ο θείος. Ο Μιχάλης δεν άργησε να κάτσει στο ίδιο τραπέζι με το θείο.

- Να παίξουμε, θείε, ένα πλακατό;

- Να παίξουμε.

Πέξανε και πλακατό και το φεύγα και τις πόρτες. Κάποια στιγμή να σου κι η Δημητρούλα στο καφενείο. Ήθελε τάχα το γιόκα της. Τι κάνεις, θείε, και χαθήκαμε κι αν τα καταφέρει ο ανιψιός στο τάβλι και χαιρετισμούς και χάρδια στην πλάτη του θείου.

- Έφτιαξα ένα κέικ! Του έβαλα και κακάο... Σου αρέσει, θείε, ε;

Του έστειλε κέικ με την κόρη μας την Αλέκα και του ξανάστειλε. Κι άρχισαν τα συχνά σκουτελικά, πότε λίγο γλυκό, πότε κεφτεδάκια και τυροπιτάκια. Πήγε κι η Δημητρούλα σπίτι του, να μαζέψει κάτι σερβίτσια που 'χανε ξωμείνει...

Κατάφερε να καλλιεργήσει το κατάλληλο κλίμα, οπότε παραμονές Χριστου-

γέννων μου το σκάει το μυστικό:

- Φέτος θα κάνουμε Χριστούγεννα με το θείο. Είναι καλεσμένος μας.

- Τι 'πες;

- Αυτό που άκουσες. Και φρόντισε να είσαι καλός μαζί του.

Ο άμοιρος εγώ ποτέ δεν ήμουν κακός μαζί του. Η γυναίκα εννοούσε προφανώς να είμαι καλύτερος. Μα πώς! Αφού ο Θωμάς ήταν πάντα ψυχρός μαζί μου και αμίλητος. Σαν δυο ξένοι ήμασταν.

- Και δέχτηκε; τη ρωτάω.

- Βεβαίως! μου δηλώνει θριαμβευτικά.

- Να τι κάνουν τα γλυκά! και τα σκουτελικά!...

Ύστερα από λίγο παρατήρησα με απογοήτευση:

- Μου φαίνεται πως φέτος δε θα χαρούμε Χριστούγεννα.

- Μα γιατί, αγάπη μου; Τι θα σου κάνει ο θείος; Στο κάτω - κάτω φταίμε κι εμείς, που τόσα χρόνια είχανε παγώσει οι σχέσεις μας. Σώπα κι όλα θα πάνε μια χαρά.

Μου κακοφάνηκε. Δεν τον ήθελα. Αισθανόμουν μεγάλη αντιπάθεια και τώρα το καταλάβαινα. Κι όσο σκεφτόμουν πως όλη η προσπάθεια της Δημητρούλας να κερδίσει τη συμπάθεια και την αγάπη του θείου, αποσκοπούσε σε κανένα ακίνητο, τόσο ένιωθα αηδία.

- Δεν τον θέλω. Άσ' τονε.

- Μα γιατί! Τον έχω καλέσει και μου είτε "ναι"!

- Γιατί ρεύεται σαν μοσχάρι! της πετάω. Ρεύεται και κλάνει σαν ηλίθιος! Δεν τον θέλω.

Στήσαμε ένα καβγαδάκι ζεστό - ζεστό, πρώτη φορά ύστερα από είκοσι χρόνια γάμου.

Η αναφορά μου στις κακές συνήθειες του θείου ήταν αποτέλεσμα της αηδίας που ένιωθα γι' αυτόν τη στιγμή εκείνη.

Κάποτε όμως είχα κάνει μια ιστορία στη Δημητρούλα και είχε λιγωθεί στα γέλια. Διότι γελάει πολύ εύκολα και με την καρδιά της. Έκτοτε, κάθε που τη θυμόταν, ξεκαρδιζότανε. Ήμουν νεαρός κι ανύπαντρος κι η μάνα μου τον είχε καλέσει ένα βράδυ στο σπίτι. Ήρθε αλλά μόνος. Η θεία Γιούλα προφασίστηκε κώλυμα, γιατί δε μας καταδεχόταν. Ήμασταν χωριάτες εμείς. Λοιπόν, βάνει η μάνα μου να τοιπήσουμε. Κι εκεί που τελειώναμε το δείπνο και ρουφούσε ο θείος λίγη μπύρα ακόμη, αμολάει έναν μακρόσυρτο!... Αλλά προσποιήθηκε τον αδιάφορο και τον κάλυψε μ' ένα ταυτόχρονο ρέψιμο, και μάλιστα στον ίδιο τόνο! Έκτοτε, αυτά τα δύο έμειναν σαν αδέρφια στη θύμησή μου και μου ήταν αδύνατο να φανταστώ το ένα χωριστά από το άλλο.

Τα τελευταία, λοιπόν, Χριστούγεννα πλησίαζαν και είναι αυτονόητο ότι υποχώρησα εγώ ο θείος θα 'ρχόταν γιορτινός και πεινασμένος, για να συννεορτάσουμε. Η Δημητρούλα άρχισε μεθοδικά τις προετοιμασίες, όπως κάθε χρόνο. Βοήθησαν και τα παιδιά σ' όλα, από το συγύρισμα μέχρι τα ψώνια. Εγώ, όπως πάντα, στο βολάν. Δεν είχα ποτέ την πολυτέλεια και την ευχαρίστηση να βοηθώ στο νοικοκυριό. Τι λουλούδια, τι γλυκά, τι γαλοπούλες γεμιστές, τι ψητά στο

φούρνο, τι τυροπιτάκια!... Και τι δε θα 'χαμε! Και δώρα για όλους, που θα τα ανοίγαμε μετά το γεύμα, κάτι που δεν το συνηθίζαμε. Τι είχανε ψωνίσει για μένα και το θείο, ήταν μυστικό. Να χαρούμε από την έκπληξη. Ωραία πράγματα δηλαδή! Κοντά στο μουσαφίρη, περνά καλά κι ο νοικοκύρης, όπως έλεγε κάποτε ο πεθερός μου.

* * *

Ηρθανε, λοιπόν, τα Χριστούγεννα και το σπίτι μας μιλούσε. Τι σερβίτσια, τι τραπεζομάντιλα, τι φωταψίες, λες και θα 'ρχόταν κάποιος πρέσβης. Η κόρη μας είχε μελετήσει και στο πιάνο, να μας παίζει λίγο Μπετόβεν, ασχέτως αν ο θείος είχε μεσάνυχτα από κλασική μουσική, καληώρα σαν εμένα.

Εγώ να κουρδίζω τη γυναίκα μου, που θα έφτανε τάχα ο θείος με τις ανθοδέσμες και τα δώρα, που να τα 'βλεπα και να μην πίστευα.

- Δικός σου θείος είναι, σόι σου.

- Μη λες για το σόι μου, της λέω, αυτός ξεστράτισε, και της χώνω μια δαγκωνιά στο σβέρο. Το 'χα χωνέψει, που θα γευμάτιζε μαζί μας ο θείος, κι είχα κά- νει κέφι, σαν να περιμέναμε πραγματικά κανένα σπουδαίο πρόσωπο.

Φτάνει, λοιπόν, κι ο θείος κρατώντας την κοιλιά του, κρυφά κοιτάγματα εμείς και χαμόγελα - βρε τον τσιφούτη! - Αλλά καλωσορίσματα η γυναίκα μου, άλλο πράμα. Όλοι μας δηλαδή, και γέλια, φλυαρία, πειράγματα. Ωραία ατμόσφαιρα!

Κάνουμε το σταυρό μας, καθόμαστε στο τραπέζι. Κόβω τη γαλοπούλα, βάνω στο θείο κοντά διπλή μερίδα με μπόλικο γεμίδι, έρχεται το δεύτερο πιάτο, το τρίτο, είχα αγοράσει κι ένα κοκκινέλι, χάρμα! Λέω, ας αποφύγουμε την μπύρα, προκαλεί ισχυρό ρέψιμο... Μ' έδερνε ο επιγάτης. Το ρέψιμο με... Το δίδυμο!!

Κι εκεί που 'χαμε φάει του σκασιμού και λέγαμε να τα σηκώσουμε, για να σερβίρουμε τα επιδόρπια, δεν ξέρω γιατί, μα έπεσε μουγκαμάρα στο τραπέζι. Σκεφτόμασταν ίσως κι οι τέσσερις μας το ίδιο πράγμα, το δίδυμο... - Ο θείος έτσι κι αλλιώς δε μίλαγε. - Κι αντί να γελάμε και να εντείνουμε τη φασαρία, για να περράσει ο επιγάτης απαραίτητος, σιωπούσαμε σαν να προκαλούσαμε τη μοίρα μας.

Και το κακό ήρθε, όπως το περιμέναμε. Όχι το δίδυμο, όχι. Είμαι σίγουρος. Αλλά ένα ρέψιμο τόσο δυνατό και αδιάντροπο, κάτι το συγκλονιστικό. Ας μη ρωτήσει κανείς πώς αντιδράσαμε ή πώς αντέδρασε ο θείος. Ο θείος δεν πρόλαβε ν' αντιδράσει. Όπως σηκώθηκε το στέρνο του κι έκανε το κεφάλι του μία κίνηση, ακούστηκε ό,τι ακούστηκε αλλά δυνατά, πολύ δυνατά. Κάτι ανάμεσα στο "α" και στο "ε" σαν βρυχηθμός μοσχαριού. Ύστερα κρεμάστηκε δεξιά το κεφάλι του, το ίδιο και τα χέρια του. Έμεινε έτσι στην καρέκλα, χωρίς να σωριαστεί.

Απέναντί του καθόμουν εγώ και τον είδα πρώτος. Πετιέμαι επάνω, το ίδιο και τα παιδιά και η Δημητρούλα. Η σκηνή που ακολούθησε δεν περιγράφεται. Αναρωτιέμαι πώς δεν είχαν φτάσει οι γείτονες με τις φωνές μας ή πώς δε μας έσειλαν το εκατό. Όλοι φωνάζαμε απελπισμένα. Η Δημητρούλα έσυρε δυο - τρεις τσιριχτές υστερικές κραυγές και λιποθύμησε. Την ξαπλώνω στο κρεβάτι. Τα παιδιά, βλέποντας τη μάνα τους, σαστίσανε πιο πολύ σαν παλαβά. Και τα

μάτια του θείου να είναι ανοιχτά, ανέκφραστα, γουρλωμένα. Ακόμα με πιάνει ανατριχίλα.

Όταν έπιασε να συνέχεται η Δημητρούλα, παίρνω τηλέφωνο το 166. Φτάνει ένα ασθενοφόρο μετά από μία σχεδόν ώρα αφάνταστα βασανιστική. Ανεβαίνουν δύο επάνω με το φορείο, λένε “εμείς δεν παίρνουμε πεθαμένους”. Βγάζω πεντέξι χιλιάρικά, τα χώνω στην μπλούζα τους.

- Δεν είναι δικός μας. Πάρτε τον και πείτε πως πέθανε στο ασθενοφόρο.

Ο θείος μάς κοίταζε από την καρέκλα του. Είχε σκάσει από το πολύ φαί, ο συφοριασμένος. Τον σηκώνουν και φεύγουν.

Τρέχω στη Δημητρούλα. Έτρεμε. Τώρα μου χρειαζόταν κι άλλο ασθενοφόρο. Να περιμένω άλλη μία ώρα;

- Βοηθήστε, παιδιά, στο ταξί.

Την πιάνω από τις μασχάλες, ο Μιχάλης από τα πόδια, η Αλέκα μας άνοιγε τις πόρτες. Σε δέκα λεπτά ήμασταν στον Ευαγγελισμό. Ευτυχώς διημέρευε.

* * *

Η ιστορία μας, δυστυχώς δεν τελειώνει εδώ. Από 'δώ αρχίζουν τα δύσκολα. Η Δημητρούλα μετακόμισε σε νευρολογική κλινική. Εκεί βρέθηκε ένας σπουδαίος επιστήμονας, ο οποίος βάλθηκε να την κάνει καλά. Να δείτε πώς το είπε: εξιχνιάζοντας, λέει, τα άδυτα του υποσυνειδήτου! Κάπως έτσι.

Μετά από λίγες μέρες, μου δήλωσε θριαμβευτικά ότι δεν τον φοβάται πια το θάνατο, διότι χτύπησε το κακό στη ρίζα του, λέει, τρομάρα του. Και μου 'κανε ιστορίες για αγρίους, πως όταν η σύζυγός μου ήταν νήπιο, τρώμαξε πάρα πολύ, όταν είδε νεκρό άνθρωπο να τον τρώνε τα σκουλήκια και να μπαινοβγαίνουν στα ανοίγματα της μούρης του. Χριστέ μου!

- Και πώς τα έμαθες αυτά, γιατρέ; Γιατρός είσαι ή μέντιουμ;

- Μου τα απεκάλυψε η σύζυγός σας δια του υπνωτισμού. Έγιναν την κατοχή. Κάποιος άταφος νεκρός, θύμα του πολέμου...

- Εγώ είμαι χωριάτης, του λέω, δεν καταλαβαίνω.

Τον πλήρωσα ακριβά - σπουδαίος επιστήμων λέγανε όλοι στην κλινική - όπως πλήρωσα και την κηδεία του θείου, ο οποίος πήγε από καρδιά. Οι μαυροκουκουλωμένες ξαδέρφες δεν ξέρανε ούτε από κηδείες, ούτε από γραφεία τελετών. Ανδρικές δουλειές αυτές...

Όταν επέστρεψε η Δημητρούλα στο σπίτι μας και είπα πως επιτέλους ηρεμήσαμε, μας βρήκε άλλη συμφορά. Γιατί θυμήθηκε το θείο και την έπιασε υστερία, ευτυχώς ελαφράς μορφής, και πέταξε ότι είχε πιάσει και ότι είχε αγγίξει ο μακαρίτης το σαλόνι, το τραπέζι, τις καρέκλες, τα σερβίτσια. Αγοράσαμε καινούρια. Κρίμα στα λεφτά που είχα δώσει στον επιστήμονα.

Μετά από όλα αυτά, λέω δε βαριέσαι, κάτι παίρνω κι εγώ σαν κληρονόμος, να βγάλω τουλάχιστο τα στραβά. Μαθαίνω όμως από τις ξαδέρφες ότι είχε καταθέσει στο συμβολαιογράφο διαθήκη. Μ' έπιασε λόξιγκας.

Τρέχω στο συμβολαιογράφο. Οι ξαδέρφες έπαιρναν από ένα διαμέρισμα σαν προίκια. Τα υπόλοιπα τα χάριζε στην εκκλησία για την ψυχή του και για την ψυ-

χή της “πεφιλημένης του συζύγου” (Της αμαρτωλής θείας Γιούλας).

Πήρα το δρόμο του γυρισμού. “Θεός σχωρέσει τονε το μακαρίτη”, λέω.

Την άλλη το πρωί σηκώθηκα στις τέσσερις. Με περίμενε το ταξί, όπως κάθε μέρα.-

Πάνος Λιαλιάτσος

ΤΡΙΑ ΜΙΚΡΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

L' ignorance étoilée

Αργά κατεβαίνει το
σκοτάδι
στη γαλήνη της εσπέρας.
Συνήθισα να διαβάζω τ' άστρα
στην εμπιστοσύνη των χεριών σου.

P o ή

Η βροχή ψιθυρίζει
στα ρεύτια
τον απόηχο της θλίψης σου.
Θα 'ρθει ο ήλιος
ν' αυγάσει το χαμόγελο.

Απόλογος

Του Καρούζου η θλίψη
περπάτησε στ' Ανάπλι
αθώρητη.
Ο κόσμος μαθαίνει την ποίηση
απ' τις ρεκλάμες.

Στρατής Λάμπρος

ΚΟΝΤΡΑΠΟΥΝΤΟ

Ήταν μια απέχθεια
προς κάθε τι το έρπον
παιδισθέν κτηθείσα
εξ αιτίας κυρίως
του γλοιώδους των σαλιάγκων
και του επώδυνου των νύξεων
της σαρανταποδαρούσας

Αυτό μέχρι που
ένας ξωμάχος
που η ματιά του σπάθιζε
κάθε σημείο του ορίζοντα
και του ουράνιου θόλου
μου είπε κάποτε
με λόγια δικά του
λόγια που μύριζαν
γρασίδι ήλιο και μπόρα
πώς η χαμέρπεια
των ερπόντων
αντιστικτικά λειτουργούσα
κάνει το πέταγμα των πουλιών
θαυμασιώτερο
και την στίλβη των άστρων λαμπρότερη.
Συμφώνησα.

Θεοδόσης Κωστούρος

ΑΝΑΠΛΙ

Κάτ' απ' τα κάστρα τ' Αναπλιού το φως του ήλιου είδα
πατρίδα μου περήφανη, απαντοχή μου ελπίδα.
Οι αιώνες ψάλλουν ωσαννά νέας Ελλάδας μήτρα
της αρχοντιάς και της πρωτιάς λεβεντογέννα φύτρα.

Ο μπάτης ραίνει απλόχερα τις αρμυρένιες στάλες
πάνω στην πόλη τη γραφτή, τις μαρμαρένιες σκάλες
που σεργιανίζουν οι καιροί, κι αξέχαστες οι ώρες
της δόξας και της ομορφιάς, τις δίδυμες σου κόρες.

Ξένε, σταμάτα στις στεργιάς την πόρτα και στοχάσου
πως μπαίνεις σ' Άγια χώματα, προσκύνια κι αφρονγκράσου
τον ψίθυρο της αμμουδιάς στ' Αργολικού το φρύδι,
το φοίνικα π' ανέζησε στη γη του Παλαμήδη.

1991

ΑΝΑΠΛΙ - Μ. ΠΕΜΠΤΗ '81

Μπιλιώ μου

Αδράχνοντας την ευκαιρίας της, περασμένης πια,
"Κυριακής των Βαΐων", σου στέλνω ένα μικρό,
ασήμαντο δωράκι: ένα φυλλαράκι βαγιού, να το
καρφισώνεις στο κορσάζ σου
Και να με θυμάσαι...
Με την ευκαιρία, σου γράφω κ' ένα τραγούδι μου
που, και τούτο για βάγια μιλάει.

Φίλησέ μου τη μάνα Σου και δέξου και Συ
τον ασπασμό μου στα μαγουλάκια Σου.
Δικός Σου.-

ΗΜΙΤΕΛΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑ

Το τραγούδι που δεν έχω γράψει
με τον αργό παράξενο σκοπό,
στριφογυρνάει εντός μου δίχως πάψη,
μα, ωιμένα, δεν μπορώ να σας το πω!

Είναι τραγούδι -λατό μόνο σας λέω-
σε Κείνη που προσμένω προσφορά,
σ' ένα μοτίβο αγνό και φευγαλέο
π' αλλάζει το ρυθμό κάθε φορά.
Είναι ιερό κι απλό καθώς το βάγιο,
που βάζουν στις εικόνες τη Λαμπρή.
Είν' απαλό κ' αιθέριο και τρισάγιο,
μα να το πει το στόμα δεν μπορεί.

Κάποτε είναι θερμό, καυτό, σα λάβα
ή σαν και το μεθύσι ενός φιλιού
ύστερα κατεβαίνει οχτάβα - οχτάβα
και γίνεται τιτίβισμα πουλιού.

Άλλοτε μοιάζει κύμα που μουγκρίζει
σκορπώντας στο μουράγιο τον αφρό
κι άλλοτε πλάι σε πεύκο μουρμουρίζει,
αγέρι μυρωμένο κι αλαφρό.

Χρόνια έχει αρχίσει κι όμως δεν τελειώνει
και στραματάει στην ύστερη στροφή
βυζαίνει απ' την καρδιά μου π' αργολιώνει
και παίρνει απ' τη σάρκα μου τροφή.

Αυτή η στερνή στροφή του θα προλάβει
- στροφή του λυτρωμού μου - να ειπωθεί
ως θα φανεί του ονειρικού καράβι
στο πέλαο αρμενώντας το βαθύ;

.....

Γριάδα Καραγιώργη

ΦΕΓΓΑΡΑΚΙ

Του Θεωδωρή

Βολβό σε φύτεψεν η μάνα σου στο Παλαμήδι
και φύτρωσες μια νύχτα φεγγαράκι!
Ω! τα παιχνίδια σου τις νύχτες στα μπεντένια
και τα κρυφοκοιτάγματά σου απ' το ρολόι και την καμπάνα!

Τις μέρες σ' έβλεπα μες στην πλατεία
να δίνεις κλώτσους στον παιδιών τις μπάλες
να τους μιλείς για τις χουχούδες και τις αναράιδες,
ή να βουτάς τραγουδιστά στη Γλώσσα
και Τρίτωνας να αναδύεσαι στο Μπούρτζι
μ' ένα μεγάλο κόχυλα στο στόμα, γελαστός,
και να φωνάζεις: "Είμαι ξωτικός...!"

Όλα καλά ήταν, φεγγαράκι
καθώς ολόγιομο φεγγοβολούσες
κι απόκοντα σ' ακολουθούσα.

Μα να, που αφήλωσες μια νύχτα
και στήθηκες ανάμεσα στ' αστέρια
ισοζυγιάζοντας τ' ασήμι σου στα "Πέντε αδέρφια".

Απόμεινα να σε κοιτάζω!
Όσο που γίνηκα πουλί
κι από τα δέντρα ολοένα σου φωνάζω:
Θ ο - δ ω - ρ ή!!!

Ναύπλιο, έπαυλη Αμμώνη,
Αγίων Θεοδώρων '85.

Μαρία Μητροσύλη

ΕΚΛΟΓΙΜΟΙ

Στις χούφτες μας
οι ραχοκοκαλιές των πόθων κυρτωμένες,
δάκρυα ξερά γρατσουνίζουν το δέρμα
το πλατύφυλλο χαμόγελο
χάνεται στην αγωνία.

Αφίσες νέες κουκουλώνουν τις παλιές
λάμποντας πληρωμένο θάρρος,
δίπλα στα όνειρα ρεκλάμες κακόφατσες
οδύρονται με χαμόγελα κρεμασμένα σε πανό.

Οι κλέφτες των επιλόδων
άλλαξαν τα παλιά τους κουστούμια,
τυλίχτηκαν στο φθινοπωρινό αλισβερίσι.

Στο σκουπιδότοπο
βρήκα μια αίτηση αγάπης.

ΕΝΝΕΑ ΔΕΚΑΤΑ

Ιδρώτες στους δρόμους
χαρακωμένοι αλκοόλ,
οι πέτρες ακουμπούν στις σκιές
ανασαίνοντας αποσίγαρα.
Τεχνοκράτες
κι ένα πλαστικό ρόδο ν' αρωματίζει,
έτσι για να φεύγει το παρόν.

ΤΟ ΤΕΡΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τα νέφη φορτώθηκαν τις λέξεις.

Ερημιές παλινδρομήσαν στο σκοτάδι
κρύβοντας δρυμούς και πόντους.
Η νύχτα διευθύνει την ιστορία της
σαν μεθυσμένο δοκάρι στο πέλαγος.
Λόγια βραχνά διώχνουν τον ήχο τους
καθώς τ' ασημένια φλυτζάνια ξεχειλίζουν
ρυτιδωμένες ρήτρες.

Στην τροχιά τους μπαίνει η μέρα.

Οι λέξεις χαμηλώνουν ξανά,
αρπάζουν στα δόντια τη λαλιά
του παιδιού που μετράει τους βώλους του
και του γέρου που αρνήθη το βιος του:
το τέρμα του κόσμου
στο ατερμάτιστο φως.

ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΑΝΩΝΥΜΟΙ

Χαρτιά. Οι δυνατοί
γυρεύουν πάνω τους να καρφώσουν
τους χτύπους της καρδιάς μας
να ζωγραφίσουν το βλέμμα μας
το ατσαλάκωτο.

Πασχίζουν να μας κλείσουν ανοχύρωτους,
θερίζουν τα σούρουπα
σφάζουν τις στάλες της βροχής
ξοδεύουν το γέλιο μας.

Στις ελπίδες μας μονογράφουν: απόσυρση!

Κι εμείς οι ανώνυμοι
με το αζήτητο υλικό
ποθούμε να ξεδιπλώσουμε τη φωνή μας
τριγύρα στους φράχτες

να πετάξουμε το ρούχο μας στον ήλιο
να το βρέξει αχτίδες.

Εμείς οι ανώνυμοι
ποθούμε να υπάνουμε τις λέξεις
με τη φλόγα των κεριών
και τις αγάπες μας
με των ψυχών το σπάθισμα.

Εμείς οι ανώνυμοι
όταν μας λείπει το ψωμί
υψώνουμε τις γροθιές μας.

(Η Μαρία Μητροσύλη γεννήθηκε στην Ιθάκη, όπου τελείωσε το Λύκειο. Εκεί εργάστηκε στο Λιμενικό Ταμείο. Είναι παντρεμένη και κατοικεί στο Ναύπλιο από το 1989. Τα παραπάνω ποιήματα είναι τα πρώτα της που δημοσιεύονται.)

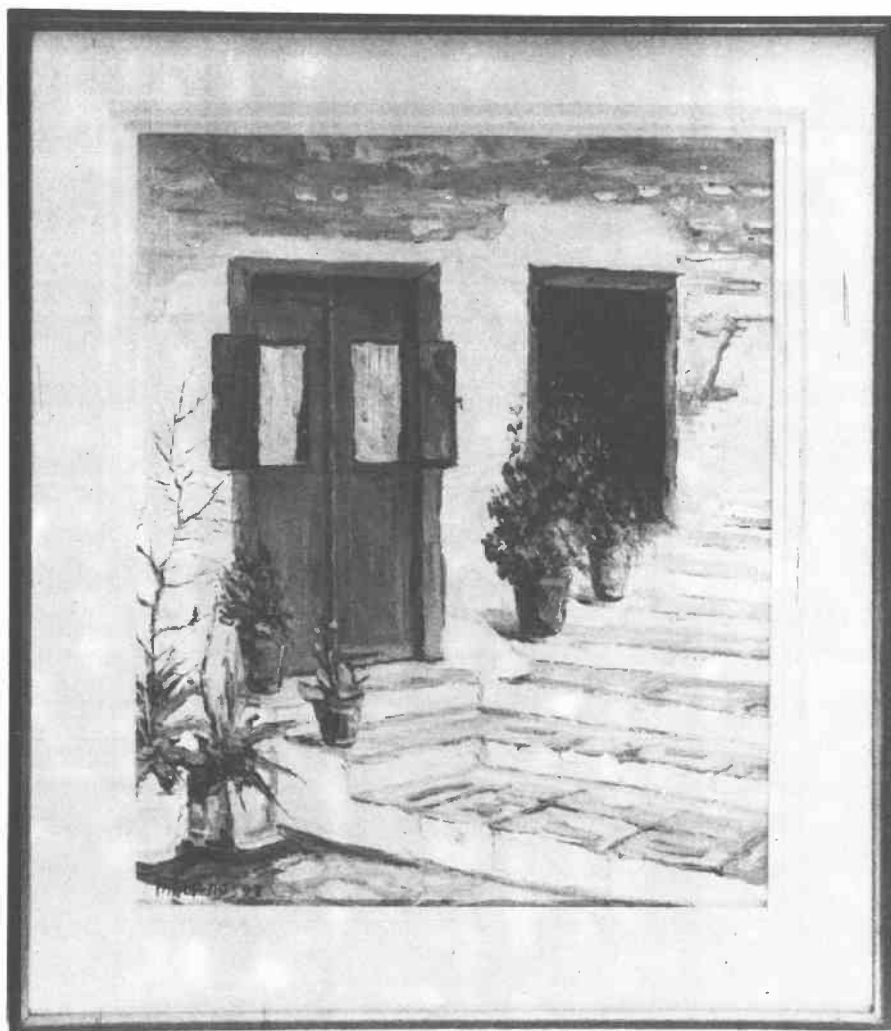
ΧΑΡΙΣ ΤΣΕΚΟΥΡΑ

Γεννήθηκε την 11η Απριλίου 1954 στην Ελεοσίνα. Στα 18 της “κατέβηκε” στην Αθήνα, όπου σπούδασε σχέδιο. Απεφοίτησε από την “Πρότυπο Σχολή” το 1975. Από τότε ζει και εργάζεται στο Ναύπλιο. Το 1983 έκανε την πρώτη ατομική της έκθεση ζωγραφικής στην αίθουσα “Παλαμήδης”. Ακολουθούν 15 ατομικές εκθέσεις, ενώ συμμετέχει και σε ομαδικές, πανελλήνιες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Εκτός τη ζωγραφική, που αποτελεί τη βασική μορφή έκφρασης, η Χάρις Τσεκούρα ασχολείται με το κόσμημα, τη μικρογλυπτική και το ψηφιδωτό.

Ρήγα Ρηγόπουλου, Άγγελος
(ελαιογραφία 1991, ιδιωτική συλλογή).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΟΜΠΟΣ

Γεννήθηκε στο Ναύπλιο. Από νωρίς οι ανησυχίες του βρήκαν διέξοδο στη ζωγραφική, η οποία σύντομα έγινε η βασική του ασχολία. Μαθήτευσε κοντά στον Αθηναίο ζωγράφο Βασίλη Ζενετζή, από τον οποίο επηρεάστηκε σημαντικά στην καλλιτεχνική του πορεία. Έκανε την πρώτη ατομική του έκθεση στο Ναύπλιο το 1968. Από τότε έλαβε μέρος σε τρεις ομαδικές εκθέσεις, ενώ έκανε περισσότερες από τριάντα ατομικές.

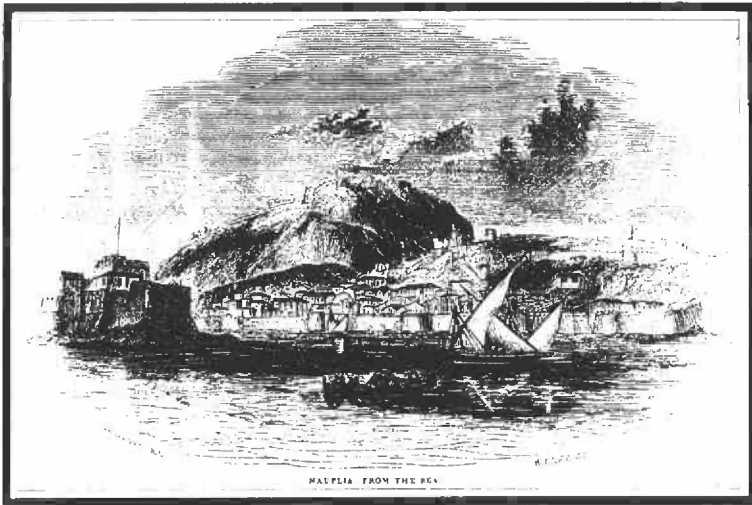

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΚΑΛΟΥ

Γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε οικονομικά και διοίκηση επιχειρήσεων στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ. Παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα σχεδίου και ζωγραφικής με παστέλ, λάδι και τέμπρα. Ζωγραφίζει αρκετά χρόνια ερασιτεχνικά, έχει λάβει μέρος σε ομαδικές εκθέσεις, ενώ έχει ασχοληθεί με τη δημιουργία στο χώρο της αφίσας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί προλόγου	5
Γεωργίου Χώρα, <i>Οι ξένοι στο Ναύπλιον κατά την Παλιγγενεσίαν</i>	7
William M. Frick, <i>Πέντε κάστρα Σταυροφόρων στην Αργολίδα</i>	33
Marino Sanudo Torsello, <i>Istoria di Regno di Romania</i>	51
Αννίτα Κορδατζή - Πρασά, <i>Ο Εμμ. Αντωνιάδης, η εφημερίδα "Ήως"</i> <i>και το Ναύπλιο 1830 - 1831</i>	111
Τάκη Μαύρου, <i>Το επεισόδιο του αεροδρομίου της Λάρνακας Κύπρου</i> <i>της 20.2.1978</i>	133
Θόδωρου Θάνου, <i>Τετράδιον στρατιωτικού βίου</i>	139
Θεοδοσίου Κωστούρου, <i>Καταδικαστική απόφασις εις θάνατον</i> <i>των Χονδρογιανναίων</i>	159
Τάκη Μαύρου, <i>Ζωγράφοι, χρυσοί, κεντηστές και ξυλογλύπτες στα</i> <i>ύστερα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια</i>	163
Roald Dahl, <i>Κατίνα</i>	227
Χρίστου Οικονομόπουλου, <i>Ο θεοτρόμος μήνας Μάιος και το δρώμενο</i> <i>του "Φουσκοδένδρη" στην Αργολιδοκορινθία</i>	249
M. Bruzen La Martiniere, <i>Ναύπλιον</i>	255
Στέλλας Γαλανοπούλου, <i>Η αμοιβή (διήγημα)</i>	258
Οδυσσέα Κουμαδωράκη, <i>Η κληρονομιά του θείου</i>	261
Πάνου Λιαλιάτση, <i>Τρία μικρά ποιήματα</i>	270
Στρατή Λάμπρου, <i>Κοντραπούντο (ποίημα)</i>	271
Θεοδόση Κωστούρου, <i>Ανάπλι (ποίημα)</i>	272
Θεοδόση Κωστούρου, <i>Ανάπλι - Μ. Πέμπτη '81 (ποίημα)</i>	272
Θεοδόση Κωστούρου, <i>Ημιτελής συμφωνία (ποίημα)</i>	273
Τριάδας Καραγιώργη, <i>Φεγγαράκι (ποίημα)</i>	274
Μαρίας Μητροσύλη, <i>Εκλόγμοι (ποίημα)</i>	275
Μαρίας Μητροσύλη, <i>Εννέα δέκατα (ποίημα)</i>	275
Μαρίας Μητροσύλη, <i>Το τέρας του κόσμου (ποίημα)</i>	276
Μαρίας Μητροσύλη, <i>Εμείς οι ανώνυμοι (ποίηση)</i>	276
Χάρις Τσεκούρα	278
Ρήγας Ρηγόπουλος	279
Γιάννης Μπόμπος	280
Γεωργία Καρακάλου	281

MALPIA FROM THE SEA

